

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

3 2044 009 666 843

IndL 738.2.50

A

**HARVARD COLLEGE
LIBRARY**

FROM THE LIBRARY OF

JAMES HAUGHTON WOODS

**INSTRUCTOR AND PROFESSOR AT HARVARD
FROM 1900 TO 1935**

**THE GIFT OF HIS FAMILY
1935**

The Department of Public Instruction, Bombay.

MÂLATÎ-MÂDHAVA

BY

BHAVABHÛTI

WITH

THE COMMENTARY OF JAGADDHARA

EDITED WITH NOTES, CRITICAL AND EXPLANATORY,

BY

RAMKRISHNA GOPAL BHANDARKAR, M.A.,
PH.D., LL.D., C.I.E.

Second Edition, 750 Copies.

(Registered for Copyright under Act XXV. of 1867.)

Bombay:

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1905

---

*All rights, including that of copying the Text in its present
recension, are reserved.*

Price, Rs. 4-4-0.

IndL 738.2.50

A^v

HARVARD COLLEGE LIBRARY
FROM THE LIBRARY OF
JAMES HAUGHTON WOODS
1935

BOMBAY:

PRINTED AT THE EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA.

अथ

माल्तीमाधवं नाम प्रकरणं

महाकविश्रीभवभूतिप्रणीतं

जगद्धरकृतटीकया समवेतं

युरोपामेरिकाभरतखण्डवर्तिपण्डितसमाजैर्भरतखण्डराजाधिराजेन चानेकविद्वै-
रुपस्कृतेन

भाण्डारकरोपाभिधेन

गोपालसूनुना रामकृष्णेन

संशोधितं

स्वनिर्मितविषमपदविमर्शिन्या टिप्पण्या च मण्डितम् ।

तच्च

मुम्बापुरवर्तिराजकीयग्रन्थशालाधिकारिणा

प्रकाशितम् ।

शकाब्दाः १८२७ । ख्रिस्ताब्दाः १९०९.

मूल्यं सपादरूपकचतुष्टयम् (४।.) ।

मुख्याम्:
एड्युकेशन सौसायटी मुद्रणालये मुद्रितम्.

DEDICATED TO
THE MEMORY OF
E. I. HOWARD, Esq.,
SECOND DIRECTOR OF PUBLIC INSTRUCTION, BOMBAY,
BUT FOR WHOSE ENLIGHTENED ENCOURAGEMENT AT A TIME WHEN
SANSKRIT DID NOT FORM PART OF THE REGULAR COURSE
OF INSTRUCTION IMPARTED IN OUR COLLEGES, THE
EDITOR WOULD, IN ALL PROBABILITY, NEVER
HAVE STUDIED THE SACRED LANGUAGE
OF HIS COUNTRY.

Presented to Prof. Woods

B. R. Sankar
Calcutta

PREFACE.

5.1.13

I.

a, Edition of 1876.

This edition of Bhavabhūti's *Mālati-Mādhava* is based on the following copies :—

A. The Calcutta edition of 1866 by Kailāśachandra Datta. The text of this differs very little, if at all, from that of the older print brought out at the same place. My object in this edition was to bring together the various forms of the text that prevail in different parts of India. An edition based on a number of Mss., however large, is by no means satisfactory if the Mss. come from the same place or country. I have, therefore, taken this Calcutta print as a fair representative of the Bengal text, and collated it along with the other Mss.

B. A Ms. from the Library of Annā S'āstri Āgās'e of Ratnāgiri. Unfortunately, the last sheet of this, containing a few speeches at the end, is lost. A Ms. of the *Vikramorvas'ī* from the same Library, which I have lent to my friend Mr. Shankar P. Pandit, appears from the colophon to have been transcribed at Benares about sixty years ago. In external appearance, this resembles B. so much, that both were undoubtedly written by the same person and at about the same time. B. therefore is about sixty years old, and may be taken to be a representative of the Benares text.

C. From Nāsik, copied for the Government of Bombay under the superintendence of Dr. Bühler and deposited in the Elphinstone College.

D. This is accompanied by the commentary and comes down

to about the middle of Act. VI. It belongs to the same collection as C. and is a recent copy. This also is from Nāsik.

E. This belongs to the Library of the Elphinstone College, and is one of a valuable collection which appears to have existed in the Library almost since the foundation of the College. These Mss. appear to have been copies made for somebody upon a uniform plan; for all of them are of the folio size. They do not seem to have been used by any Sâstris. There is a S'loka at the end of E. which gives the date when the Ms. was copied, in these words :—*वसुगगनरसेलासंनितेदे क्षयाख्ये*, i. e., in the year Kshaya, 1608 of the S'aka Era, corresponding to 1686 A. D. But this could hardly be the date of the Ms., wherefore the S'loka appears to have been copied from the original of which our E. is a transcript.

G. This was procured by Mr. Ganes'a Bhikâji Gunjkar, B.A., from a Gujarâti Brâhman and kindly lent to me. The last sheet containing but a few lines is wanting, so that if it contained a date at all, it is not available. But the Ms. does appear to be very old.

N. This is a Ms. written on Tâla leaves in the Tailaṅga characters and kindly lent to me by Mr. Narasimmiyengar of Bangalore. It represents the southern text of the play.

For this edition A., C., and N. have been collated throughout, and B. up to the middle of Act X. for the reason given above. N. was received after 168 pages had been printed off. Its readings, therefore, for the first four Acts and 68 lines of the fifth, have been given in an Appendix. D. could be used only up to the middle of Act VI., and after that E. which is similar to it in many respects was put in its place. I got G. when the seventh Act was being printed off. It has, therefore, been used in the eighth Act at a place where there is a lacuna in E. and in the tenth after B. breaks off. G., however,

was frequently consulted when I had to choose a reading for the text, and some of its variations are noticed in the explanatory notes.

All these Mss. are independent of each other, and there is no such resemblance between any two as to entitle them to be classed together as belonging to one family. Still, however, in cases of difference, A. and D. agree with each other oftener than with any of the others, and so do B. and C. Hence A. and D. bear a distant relationship to each other which points to a common origin at some remote time, and so do B. and C. I have, in such cases, generally chosen the reading of B. and C. as representing an ancient redaction of the text prevailing in the country between Benares and Nâsik, and given the other in the footnotes. E. bears to A. the same relationship that D. does. Hence, it was chosen to supply the place of D. in the later Acts. N., though it very often stands alone, agrees more with B. and C. than with any of the rest. When B. and C. do not agree, the reading of the majority has been adopted in the text. And this, I believe, is the proper thing to do, when Mss. from different parts of the country, so independent of each other, are collated. These are the general principles observed in this edition, but in some cases they were departed from, when a good reading could not be obtained by strictly adhering to them. The readings of B., C. and of the majority are, in these cases, thrown into the footnotes. I have not considered myself bound to adopt Jagaddhara's readings. Even in his time separated as it was from that of the poet by about eight hundred years, as will be shown hereafter, the text of the play was unsettled, and not unfrequently he himself gives *variae lectiones*. His text appears generally, though not invariably, to agree with A. In the last two Acts, however, the agreement is not so great, and often his reading is the same as that of B. or N. He seems to have gone upon a Ms. representing

the redaction prevalent in his own country. If he was a native of Mithilâ, as is not unlikely, since his grandfather lived, according to Dr. Hall, at Videhanagara, that circumstance explains why his text should agree so much with A. which represents Bengal and the adjacent provinces. The fact that he is nearer to the poet than our Mss. by more than three hundred years, does not signify much under the circumstances I have stated. And, I think a reading, as to which even modern Mss. representing the text prevalent in different parts of India agree, is more likely to be the reading of the poet than that given by a single Ms. more than three hundred years old, which pretty closely agrees with a recent one containing the prevailing text of a certain province only. Besides, the reading of our commentator cannot be determined with certainty, in a good many cases, since he often gives only a paraphrase and passes over large portions of the prose passages. Where it could be, it was duly considered in framing the text of this edition.

For the commentary of Jagaddhara I had the following Mss. :—

1. From Dr. Bühler's collection for the Government of Bombay. It is complete, but there is hardly a line in it which is not full of blunders.
2. From the Library of the late Dinamanis'amkara S'ârti of Surat, complete.
3. That which accompanies D., incomplete.
4. From Gujarât, incomplete—containing the commentary on the first four Acts only.

All these were procured for me by Dr. Bühler.

5. A fragment, containing the exposition of the first Act from Anṇâ S'âstri Agâs'e's Library at Ratnâgiri.
6. A fragment, containing the commentary on the sixth Act, copied out for me at Sâvantavâdi.

It will thus be seen that for the seventh and subsequent Acts, I had only Nos. 1 and 2, but as No. 1 was almost useless, Dr.

Bühler sent me another (No. 7) which, though very old, was only a faithful copy of No. 2; and hence not of much use. However, after a careful comparison of Nos. 1 and 2, I was able to make out Jagaddhara's words to my satisfaction.

---

b. The Present Edition.

For this edition the following additional Mss. have been collated :—

Bh. A Ms. in the collection belonging to the late Dr. Bhau Daji, deposited in the Library of the Bombay Branch, Royal Asiatic Society. At the end we have the following words giving the date सं. १७१६ नमस्त्वाभावास्वायां प्ररितः ॥ The Ms. is therefore about two hundred years old. From what place it was procured I have not the means of ascertaining ; but it has not struck me as a good Ms.

K1. & K2. are the two Kas'mir Mss. written in the S'āradā characters noticed by Dr. Bühler in his Kas'mir Report, p. 64, and marked as Nos. 162 and 163 in the catalogue. No. 163 is incomplete, ending with l. 84 of Act X, p. 444. These Mss. are, of course, of great value.

O. This is a Ms. obtained from Olpād, a town near Surat. It was purchased by me for Government, and is No. 386 of the collection of 1884–87. The portion of the colophon giving the date runs as follows :—संवत् १७१५ वर्षे शाके १५८० प्रवर्तमाने दक्षिणायनगते श्रीसूर्ये भाद्रपदमासे शुद्धपक्षे चतुर्दश्यां मंदवासरे उरः पत्तनस्थितोरः पत्तनज्ञातविभ. विश्वनाथ-सुतमाधवेनेर्द मालतीमाधवपुस्तकमलेखि ॥. So that this Ms. is two hundred and forty-six years old. The first leaf, however, has a recent look, and was probably written when the original was torn or lost. This is an excellent copy.

The collation of all these nine Mss. has been a work of great trouble and took a long time, especially since the object was to give all the variants. As I cannot read the S'āradā characters, the two Kas'mir

Mss. had necessarily to be put into the hands of Prof. Shridhar R. Bhandarkar who, while my Assistant in the Deccan College, had to acquaint himself with that form of the Nāgarī alphabet to be able to look after Dr. Bühler's collection properly. But since the collation work could not be conveniently divided, the whole was made over to him. I had, of course, to read the proof which, especially in the case of the Prākṛit passages, was a very troublesome work.

All the nine Mss. are independent of each other, and no two are copies of the same original or closely connected with each other. Hence, when two or more agree, the reading acquires a certain authoritativeness. In the last edition B. C. and A. D. constituted two pairs, and I had to choose between the readings of the one or the other. Here we have two more, K1. K2 and N. O. When these last two agree, they yield a good reading. But larger groups have shown themselves also. K1, K2, N. O. constitute one and A.B.Bh. C.D. another, and in a good many cases I have accepted the reading of the former. In a large number of cases, however, the agreeing Mss. do not form such groups, but one of them agrees with one at one time and with any other at another at random. Looking to the fact that the groups give readings which are intelligible enough and often equally good, though a shade of difference can be discovered, which renders one preferable to the other, the conviction forced itself upon me that these changes were made by the poet himself at different times, and some Mss. have preserved the earlier form and others the later. Of course, some of the differences in individual Mss., or even in those agreeing with each other at random, may have been due to the mistakes of ignorant scribes or to the ingenuity of learned readers.

The manuscript material for such a play as Mālatī-Mādhava is so ample and so satisfactory, that the idea of restoring the text by making conjectures, as if it were hopelessly corrupt, which a certain critic has started, must be entirely condemned. Even in the case of corrupt texts conjectural restoration ought to be resorted to only in

cases in which the conjecture is happy and carries conviction with it. European scholars, I am sorry to say, indulge too frequently in it, especially in Vedic literature, when often they are not in circumstances to make a happy conjecture. It is not to be denied that some of the conjectures are striking and hit at the truth; but there are others which are simply gratuitous and provoking.

For Jagaddhara's commentary, I got from Dr. Bhanu Daji's collection two Mss. In one of them the date is given at the end in the following words: संवत् १७६४ आषाढकृष्णष्टम्यां सशुक्रायां पूरिता रघाकृष्णेन मोहनरायस्य कृते. The Ms., therefore, is about two hundred years old, and was written a year before the copy of the original marked Bh, and is in the same handwriting. The other Ms. is but a mere copy of this. This Ms. of the commentary was frequently compared with the printed text of the first edition, and in several cases its readings have been adopted.

III.

Bhavabhūti was descended from a family of Brāhmaṇas sur-named Udumbaras residing in Padmapura, in the country of the Vidarbhas, the modern Berars. They were followers of the Taittirīya S'ākhā of the Yajurveda, and belonged to the Kā-s'yapa gotra. They were pious Brāhmaṇas, regularly worshipping Agni and sometimes performing the higher sacrifices such as Vājapeya. Even at present, there are families of Marāṭhī and Tailāṅga Taittirīyin Brāhmaṇas in and about the country where the Udumbaras lived.* The name of Bhavabhūti's father was Nilakanṭha, of his mother, Jātūkarṇī, and of his grandfather, Bhaṭṭa Gopāla. He was the fifth in descent from one Mahākavi, who was a great sacrificer. Bhavabhūti was a man of learning. He knew the Vedas, the Upanishads, and the Sāṃkhya and Yoga systems of philosophy. He has given indications of his

---

* See explanatory notes, Act I., l. 31.

acquaintance with the Yoga in *Mālatī-Mādhava* and the *Viracharita*,* and in the *Uttarārāmacharita*, has, in two or three places, alluded to the chief doctrines of the *Aupanishada* or *Vedānta* system, which appears to be somewhat different from that elaborated by *S'amkarāchārya*. †The name of his *guru* or teacher was *Jñānanidhi*‡, which looks like one assumed by persons when they enter into the fourth or *Saṁnyāsa* order and devote themselves to the study and contemplation of the Brahman, and that *Jñānanidhi* was the best of *Paramahānsas* or ascetics of the highest order we are told in the first half of the stanza in the *Viracharita*. He probably initiated our poet into the secrets of the *Vedānta*.

In the Introduction to his Edition of the *Gauḍavaho*, Mr. S. P. Paudit states that in the colophon of the third Act in a Ms. of *Mālatī-Mādhava*, received from a friend, he found it mentioned that the play was "composed by a pupil of *Bhaṭṭa Kumārila*," and in that of the sixth that it was "composed by *S'rimat Uṁvekāchārya*, who acquired his literary power (*Vāgvaibhava*) through the favour of *S'ri-Kumārila-svāmin*." The conclusion drawn by him is, of course, that *Bhavabhūti* was a pupil of the great *Kumārila*. The statement in the colophon is certainly curious, and chronologically does not conflict with any known fact. But *Kumārila* was a great *Mīmāṃsaka*, and *Bhavabhūti* does not, in the Introduction to his plays, speak of *Mīmāṃsā* as a subject which he had studied, though he makes mention of the other branches of knowledge mentioned above. In his works he brings in, as above remarked, his knowledge of the *Vedānta* and the *Yoga*; but there is no allusion to any thing that may be regarded as peculiar

---

* M. M. Act V.; V. Ch. beginning of Act III.

† Act II. *सन्दर्भस्तदुक्तं विवर्तयतिहासं* &c.; Act VI. *विचारयेन* &c. See note on l. 397 Act I. Creation according to *S'arukarāchārya* is a *vicārita*, while according to *Bhavabhūti* it is a *Paripāṇa*.

‡ See introduction to the *Viracharita* and the reading of N. O. KI. in the introduction to the present play.

to the *Mīmāṃsā*. Again, in the nine Mss. collated by me and in G, representing as they do the text prevalent in different parts of the country from Kas'mīr to Maisur, some of them very old, and in others consulted by other editors, there is no trace of the statement contained in Mr. Pandit's Ms. Bhavabhūti does give the name of his Guru Jñānanidhi; and, if he really owed his *Vāgvaibhava* to Kumārila, it is wonderful that he should not have mentioned the fact himself. Still I am not disposed to reject the statement entirely, but its verification must be left to future research.

Bhavabhūti is the author of three dramatic plays, the *Vira-charita*, *Mālatī-Mādhava* and the *Uttararāmacharita*. S'ārṅga-dhara, in his *Paddhati*, attributes two stanzas* to him which are found in none of these three. But the first of these is given by Jalhana in his *Sūktimuktāvalī*, as if belonging to an author named *Mālatī-Mādhava*, from whose work six more stanzas are quoted by him†. The reference is made at the end in the usual way by the expression *Mālatī-Mādhavasya*. The second of the two stanzas and another have been attributed to Bhavabhūti in another anthology‡. Another of the seven stanzas quoted by Jalhana is given by Śārṅgadharma, but not ascribed to anybody§. Jalhana is the earliest compiler of an anthology known to us since he lived in the time of Kṛishṇa of the Yādava dynasty of Devagiri, who reigned from 1247 A.D. to 1260 A.D., and consequently the information derived from him is more reliable. It appears, therefore, that there was a poet who was called *Mālatī-Mādhava*, probably

* निरवयानि पयानि यदि नाट्यस्य का कृतिः ।

भिक्षुकक्षाविनिक्षिप्तः किमिच्छुर्नारसो भवेत् ॥ pad.6.2, Stanza 146 in Peterson's Ed.
अलिपटलैरनुयातां &c. Stanza 791 ib.

† See my Report on the search for Mss. for 1888—91, p. xl.

‡ विज्ञप्ति in the *Nirṇayasāgar* Ed. of the play.

§ दामोदरमुद्राहितमुवनं यो वहति &c. Report for 1888—91, p. xl, and Peterson's Ed. of S'ārṅg. St. 1162.

from his having had something to do with Bhavabhūti's work of that name, just as some others were called Nidrādaridra, Utprekshā-vallabha, Sītākāratna, &c., from their using certain modes of expression. In later times his existence was forgotten, and when his name was found connected with certain stanzas, they were taken to be from the famous play of Mālatī-Mādhava and attributed to Bhavabhūti. So that the occurrence in the later anthologies of the name of Bhavabhūti after certain S'lokas not found in his known works, is not a just ground for inferring that he must have written another.

The Viracharita seems to have been Bhavabhūti's first attempt, for it does not exhibit that power and felicity of expression and insight into the human heart that the other two display, and is often heavy and uncouth. Mālatī-Mādhava must have been his second work, and the Uttararāmacharita, the last. In the benedictory stanza at the end of this, the play is represented as the production of his mature intellect. * And this is confirmed by internal evidence and the traditionary judgment of the Paṇḍits, among whom a verse declaratory of Bhavabhūti's "having in the Uttararāmacharita excelled" Kālidāsa, been current.† These two poets are frequently compared with each other and regarded as the leading dramatists in the language. The ordinary belief among the Paṇḍits is that they lived at the same time, and a characteristic anecdote is told with regard to them. Bhavabhūti took his Uttararāmacharita, after he had composed it, to Kālidāsa and asked him to give his judgment on it. Kālidāsa was at that time engaged in the game of S'āras, and told Bhavabhūti to read out the play for him. Bhavabhūti did so. All the while, Kālidāsa was deeply engaged in the game, and when Bhavabhūti had finished and asked him what he thought

---

* शब्दब्रह्मविदः कवेः परिणतप्रज्ञस्य वाणीमिमाम् ॥

† उत्तरे रामचरिते भवभूतिर्विशिष्यते ॥

about the work, he said that "it was a very good production, better than his own works, and that the only fault he could discover was a superfluous dot or anusvāra in the last line of one of the S'lokas." The line meant was अचिदितगतयाम् रात्रिरेव व्यरेसीत् । Act I. and the superfluous dot, that on एव, Kālidāsa thinking that it should be ए, as we find it in our text. Undoubtedly, ए is much better than एम्; the anecdote, however, can have no historical foundation. But though Kālidāsa could not have lived long enough to be thus consulted by Bhavabhūti, there can be little doubt that he was our poet's favourite author, and was admired by him. The loves of S'akuntalā and Dushyanta and of the Apsaras and Purūravas, mentioned by Kāmandakī in the second Act of the present play, may, very reasonably, be understood to be allusions to the Abhijñāna-S'akuntalā and Vikramorvasī. And in the ninth Act, Mādhava's idea of using a cloud as a messenger to his beloved, and even his manner and mode of addressing it, seem to have been suggested by the Meghadūta.

Bhavabhūti is a poet of great merit. He shows a just appreciation of the awful beauty and grandeur of Nature enthroned in the solitudes of dense forests, catāracts, and lofty mountains. He has an equally strong perception of stern grandeur in human character, and is very successful in bringing out deep pathos and tenderness. He is skilful in detecting beauty even in ordinary things or actions and in distinguishing the nicer shades of feeling. He is a master of style and expression, and his cleverness in adapting his words to the sentiment is unsurpassed. The genius of Bhavabhūti was, however, more of a lyric than of a dramatic nature. Notwithstanding the originality of conception involved in the plot of Mālatī-Mādhava, the poet does not show such a skill in the arrangement of his incidents and in the *dénouement* as is displayed by the author of the Mṛichchhakatī or even of the Mudrārākshasa. The incidents subsequent to

the scene in the cemetery look like clumsy appendages and not like parts of a whole. *Kapālakunḍalā* is represented to have taken away *Mālatī*, simply to give an opportunity to the poet to display his power of depicting the feelings of a man in *vīraṇa*; and the incident appears by no means to harmonise with, or to arise naturally out of, the previous story. Neither is the poet very skilful in the portraiture of varied character. In this also he is surpassed by *S'ūdraka*. *Bhāvabhūti* had not the power of putting himself mentally into various situations, of forgetting one and becoming quite a new man in another. But as the poet of Nature and of human passion and feeling generally, he occupies a very high rank among Sanskrit authors. *Kālidāsa*, as Prof. Wilson remarks, has more fancy. He is a greater artist than *Bhāvabhūti*. The former *suggests* or *indicates* the sentiment which the latter *expresses* in forcible language. The characters of the latter, overcome by the force of passion, often weep bitterly, while those of the former simply shed a few tears, if they do so at all. In the language of Sanskrit critics, *Kālidāsa's rasa* is conveyed or *abhiśyukta* by the *lakshya* or *vyāṅgya* sense of words, while *Bhāvabhūti's* is conveyed by the *vācya* sense. The excellencies and shortcomings of *Bhāvabhūti's* genius are fully seen in the *Uttarārāmacharita*. The incidents in that play are but few. There is very little movement. But the description of the forest scenery of *Janasthāna* in the second Act, and the portraiture of the griefs of *Sitā* and *Rāma* in the third, are unrivalled. *Uttarārāmacharita* is more adapted for the hall than for the stage; it is more a *S'ravya* than a *Dṛśya* kāvya, while the beauties of *S'akuntalā* are more perceptible when acted than when read. The merits of the poet are also observable in *Mālatī-Mādhava*, but not in such a developed form as in the other play; while to his usual faults, must be added the use of long prose speeches containing bewildering compounds. Such a thing

can never succeed on the stage. Perhaps in this as in several other respects, Bhavabhūti was carried away by the conventionalism which had begun to prevail and the rules laid down by the critics; and the free play of his genius was obstructed. Long compounds constitute the poetic excellence called *ojas*, and this *ojas* is according to Daṇḍin the very soul of prose.*

The scene of the drama is laid at Padmāvati, situated at the confluence of two rivers named the Pârâ and the Sindhu. Of the identification and position of the town and the rivers, I have spoken in another place.†

According to the Rājatarāṅgi, Bhavabhūti was patronized by Yas'ovarman, king of Kanauj. This Yas'ovarman was subdued by Lalitāditya,‡ king of Kas'mîr, who acquired by his conquests a paramount supremacy over a large part of India. The mention of this circumstance enables us to fix the date of Bhavabhūti. But the exact date of Lalitāditya or Muktāpīḍa, as he was also called, is still a matter of dispute. Kalhaṇa, the author of the Rājatarāṅgi, gives the duration of the reigns of the kings noticed by him, and mentions the year 25 of the *Laukika* or Saptarshi Era as the date of the completion of his work. He began the work in 24 *Laukika*, corresponding to 1070 S'aka. According to the method of turning a *Laukika* into a S'aka year, given in my Report on Mss. for 1883-84 (p. 84), the *Laukika* 25 corresponds to 1071 S'aka *passed* and 24 to 1070 *passed*. The sum of the durations of the reigns from Lalitāditya to Jayasimha, who had been on the throne for 22 years when Kalhaṇa finished his work, has been given by Mr. S. P. Pandit as 455 years, 7 months, and 11 days. This being subtracted from 1071, we have S'aka 615-4-19 as the date of Lalitāditya's accession, corresponding to 693 A. D. Cunningham, in his original calculation, gives the same; but

* ओजः समासभूयस्त्वमेतन्नयस्य जीवितम् ।

† See explanatory notes, Act I., ls. 88-89.

‡ कविर्बोद्धवतिराजश्रीभवभूत्यादितेवितः ।

जितो ययौ यशोवर्मा तदुपस्तुतिबन्दिताम् ॥ Rāj. Stein's Edn. IV. 144.

Mr. Pandit somehow arrives at 695 A. D., and this is the date given by M. Troyer also. But the total of the durations given above includes a reign of seven years (*sapta vatsarān*) assigned to Sāṅgrāmāpīḍa, one of the successors of Lalitāditya, in two of the Mss. of the work, while a third gives him a reign of seven days only (*sapta vāsarān*). This will bring the date of the accession of Muktāpīḍa, with whom we are concerned, to 700 A.D. Considering the arguments urged on both sides, it is difficult to decide which of the two readings is correct; but I am inclined from the context to regard *sapta vatsarān* as the correct reading. Lalitāditya-Muktāpīḍa thus reigned from 693 A.D. to 729 A.D. or 700 A.D. to 736 A.D. But a comparison with Chinese chronology throws a doubt on the correctness of this date. The Chinese annals represent Chandrāpīḍa, brother of Muktāpīḍa, who reigned before Tārāpīḍa, another brother and the immediate predecessor of Muktāpīḍa, to have sent an embassy to the Chinese court in the year 713 A.D., and to have received the title of "king" at his request from the Chinese emperor in 720 A.D.; while, according to Kalhana's chronology, Chandrāpīḍa died in 689 A.D. As Chinese chronology has always proved accurate, there must be a mistake of about 31 years in Kalhana's chronology of the period, supposing Chandrāpīḍa to have died soon after receiving the title. Lalitāditya himself is represented to have sent an embassy to China some time after 736 A.D.* which he could not have done if he died in 729 A.D. or in even 736 A.D. according to Kalhana's chronology. If, therefore, we apply the correction of 31 years, Lalitāditya-Muktāpīḍa's date will have to be understood to be 724-760 A.D. or 731-767 A.D. Yas'ovarman, therefore, must have been subdued by Lalitāditya after 724 A.D. or 731 A.D. And a still closer approximation has been arrived at by Prof. Jacobi. In stanzas 827-831 of Mr. Pandit's edition of the Gaudavādha are given the portentous events which took place in

---

* Dr. Stein's transl. of the Rājatar., Intr., p. 67.

the world as mentioned in stanza 832 on the occasion "when the corner of Yas'ovarman's eye became twisted in consequence of a momentary shaking of his (kingly) position." Prof. Jacobi justly takes this to be a reference to Lalitāditya's invasion.* And certainly Yas'ovarman's loss of his position was momentary, for the Kas'mīr prince does not appear to have annexed his kingdom, but simply to have gone away after he had received his submission and concluded an alliance. Among the portentous occurrences, one was the assumption by the disk of the sun, when "it was pierced through by Keta, of the form of an anklet as it were of the Lakshmi (glory) of the three worlds, dislocated from her foot when she thrust it forth violently in anger." (Stanza 829.) Evidently what is alluded to here is an annular eclipse of the sun; and this, according to astronomical calculations, occurred as stated by Prof. Jacobi† and was visible at Kanauj on the 14th of August 733 A.D. It was in that year, therefore, that Yas'ovarman was attacked by Lalitāditya. A king of Central India of the name of I-cha-fon-mo is mentioned by Chinese authors as having sent an embassy to China in 731 A.D.‡ This I-cha-fon-mo has, I think, been properly identified with Yas'ovarman, and here we have the date of Bhavabhūti's patron from another source. The ambassador of Muktāpīḍa, who was sent to the Chinese court some time after 736 A. D., is represented to have claimed the king of Central India as his master's ally. He is in all likelihood Yas'ovarman himself; and, if so, Dr. Stein thinks that Lalitāditya must have subdued Yas'ovarman after the date of the embassy, i.e., long after 736 A.D.§ This goes against the date arrived at from the annular eclipse, but the fact appears to be that, as stated above, Muktāpīḍa did not annex the territory of Yas'ovarman to his kingdom, but kept him on the throne and formed an alliance with him; and hence the latter was represented as the ally of the Kas'mīr prince.

---

* Gött. gel. Anz, 1888, nr. 2, p. 67.

† *Ib.*, p. 68.

‡ Dr. Stein's transl. *Rājatar.*, Intr., p. 89, and note on IV, 134.

§ Transl. *Rājatar.*, Intr., p. 89.

From Jaina sources, if they are to be trusted, we arrive at an approximate date for the death of Yas'ovarman, which is consistent with those given above. Râjas'ekhara, the author of the Prabandhakos'a, tells us that a Jaina saint of the name of Bappabhaṭṭi converted to Jainism Âmarâja, the son and successor of Yas'ovarman of Kanauj. Bappabhaṭṭi was initiated as a monk in 807 of the Vikrama era. Soon after that event he met Âmarâja, who lived as a voluntary exile in Gujarât. After he had succeeded his father, Bappabhaṭṭi was, at his suggestion, raised to the dignity of Sûri. This occurred in 811 A.V. Between 807 A.V. and 811 A.V., corresponding to 751 A.D. and 755 A.D., i.e., about the year 753 A.D., therefore, Yas'ovarman died.

The Râjataranginî mentions another poet of the name of Vâkpatirâja, who also was in the service of Yas'ovarman.* The Gaudavadhâ alluded to above is the work of this poet, and in it also, he mentions the fact†. "There was," he says about himself, "nothing interesting about him, but he derived his importance by resorting to the feet of Kamalâyudha‡." Kamalâyudha was a poet, from whose work or works quotations are made by Jahlaṇa and other anthologists. He was thus a contemporary of Vâkpatirâja. Then he tells us how, "in his rugged compositions, there *still* shine certain excellencies as if they were the drops of the poetic nectar churned out of the ocean in the shape of Bhavabhûti."‡ Herein he speaks of his indebtedness to Bhavabhûti, from his connection with whom he derived some poetic conceptions or modes of expression. From the manner in which the statement is made, Bhava-

---

* St. IV—144 quoted before.

† Stanza 797 of Pandit's Edn.

‡ Ib. St. 798.

‡ Ib. St. 799—भवभूजलशिनिगयकव्यामयरसकणा इव फुरन्ति ।

जस्स वित्तेसा अज्जावि वियुत्तेसु क्खणिवेत्तेसु ॥

Com.—भवभूतिजलशिनिगतकाव्यामृतरसकणा इव स्फुरन्ति यस्य विशेषा अवापि विकटेषु कथानिविशेषु । निबन्धेति कचित्पाठः ॥

bhûti appears to have lived long before he wrote this. Since Vākpa-tirāja mentions the annular eclipse of August 14th, 733 A.D., not as a recent event, he must have written his work a pretty long time after 733 A.D., and before 753, the approximate date of Yas'ovarman's death. We may, in general terms, therefore, state that the poet flourished in the second quarter of the eighth century, and Bhavabhûti in the first.

The date thus determined agrees with all that is known of the chronological relations of Bhavabhûti with other writers. In the first place, Bâṇa's omission of his name from the long list given by him at the beginning of his *Harshacharita* is now intelligible. Bâṇa flourished in the first half of the seventh century. A verse from Bhavabhûti is quoted in Kshîrasvâmin's commentary on the *Amarakosha*.* Kshîrasvâmin is mentioned in the *Râjatarāṅgiṇī* as the teacher of Jayâpīḍa,† the grandson of Lalitâditya, who reigned from 752 A.D. to 783 A.D. according to Kalhaṇa's *Chronology*. But as Kshîrasvâmin notices Bhoja as a grammarian and lexicographer, it is highly doubtful whether the author of the commentary was the same as Jayâpīḍa's teacher. Supposing the Bhoja referred to was the same as the famous prince of Dhârâ of that name, Kshîrasvâmin will have to be placed between about 1040 A.D. and 1141 A.D., the latter being the year in which Vardhamâna wrote his *Gaṇa-atnamahodadhi*, in which he mentions Kshîrasvâmin.‡

Bhavabhûti is also quoted by Vâmana in his *Kâvyâlamkāra-vṛitti*. Quotations from this work occur in the *Kâvyaprakâśa* and in a work of Abhinavagupta, who wrote in the beginning of the

---

* दधति कुहरभाजामत्र—Prof. Aufrecht's paper on *Commentare Zum Amarakosha* in the *Journal Germ. Or. Soc.* for 1874. Prof. Aufrecht, however, traces the verse wrongly to the *Kirâtârjunīya*.

† क्षीरामिषाच्छन्दवियोपाध्यायात्संभृतश्रुतः ।

बुधैः सह ययौ बृद्धिं स जयापीडपण्डितः ॥ IV. 489.

‡ See Prof. Aufrecht's paper referred to above. The year of Vikrama in which Vardhamâna wrote is given as 1197.

11th century. He is, therefore, in all likelihood, the same as Jayâpîḍa's minister of that name. Bhavabhūti is quoted by Râjas'ekhara, the dates of whose patron, Mahendrapâla, king of Kanauj, are 898, 899, 903 and 907 A.D. He is also quoted by Soma-deva, the author of the Yas'astilaka, who wrote the work in 881 Śaka, corresponding to 959 A.D. in the reign of the Râshtrakûṭa prince Kṛishṇa III., by Dhanika, the author of the Das'arûpakâvaloka, and brother of Dhanañjaya, the author of the Das'arûpaka, who lived at the court of Muñja of Malwa (974-995 A.D.), and in the Sarasvatîkanthâbharana attributed to Bhoja of Dhârâ, who reigned in the first half of the eleventh century. Bhavabhūti is also quoted by Vardhamâna mentioned above and by Mammaṭa, the author of the Kâvyaprakâśa. Verses from his work occur in Jahlana's anthology noticed above and in S'ârâgadhara's Paddhati and similar works written in later times.

III.

Jagaddhara, the author of the commentary which accompanies the text, was, as he himself tells us, the son of Ratnadhara and Damayantî. Ratnadhara was the son of Vidyâdhara, and grandson of Gadâdhara. This last was the son of Râmes'vara who was the son of Deves'a, son of Chandes'vara. Chandes'vara appears to have obtained from some king or chief the grant of a village of the name of Suragrâma. All his ancestors, except perhaps his father, were Mîmâṃsakas. He or his father appears to have been a judicial functionary to some chief. His grandfather resided, Dr. Hall states, probably on the authority of Jagaddhara's other works, at Videhanagara in Mithilâ. Our scholiast gives, in some cases, vernacular equivalents for Sanskrit words, but the reading is often so corrupt and uncertain that it is not possible to find out from these what his own vernacular was.

But none of the facts mentioned by him enables us to determine the period when he lived. All that can be done is to arrive, if possible, from the authors and works quoted or mentioned by him, at a date before which he could not have lived. In his present work, Jagaddhara refers to Amara, the Dharaṇī, the S'â-s'vata, the Hārāvālī, the Utpalini, the Vis'va or Vis'vaparakās'a,* the S'abdaparakās'a, the S'abdabheda, † the Anekārtha, the Nānārtha, the Ratnakosha, the Medinī, the Amaramālā, the Amaralātā, ‡ the Dhātusaṃgraha, the Dhātupradīpa, the Nyāsa, Bharata, Daṇḍin, the Sarasvatīkaṇṭhābharāṇa, the Meghadūta, Māgha, and Naishadha. § Of the lexicons quoted by him the date of the Vis'vaparakās'a is known. It was composed, as the author himself informs us in a S'loka at the end of his work, in S'aka 1033 corresponding to 1111 A. D. ¶ Jagaddhara furnishes us with another clue. At the beginning of the seventh Act, after explaining that the root प्रच्छ् with अ॥ signifies to "take one's leave finally," or to "bid adieu" he tells us that the same root occurs in the Meghadūta || and is explained by the commentator in the same way. A great many commentaries on his poem, besides that of Mallinātha, are mentioned in Prof. Aufrecht's *Catalogus Catalogorum* none of which, however, is well known. And since Jagaddhara speaks of one commentator only

* What is often called the Vis'va is really the Vis'vaparakās'a of Maheśvara. I looked for some of the verses quoted by Jagaddhara from the Vis'va in the two copies of the Vis'vaparakās'a in Dr. Bühler's collection, and found them in both.

† The S'abdaparakās'a and the S'abdabheda are one and the same work and identical with the S'abdabhedaparakās'a which is an Appendix to the Vis'vaparakās'a. I looked for the passages quoted by Jagaddhara in the copy in Dr. Bühler's collection and found them there.

‡ Amaramālā and Amaralātā appear to have been two names of the same book, or the latter is a mislection.

§ Dr. Hall gives some more names from the other works of the scholiast:—the Gītagovinda, the Uttarasaṃtra, Ratnāvalī, Vala and Vin-dhyavāsin, and Mattanāga.

¶ See Prof. Aufrecht's *Oxf. Cat.* p. 188. I do not, however, find the S'loka in the MSS. in Dr. Bühler's collection.

|| See p. 286,

without giving his name, he must be understood to have been aware of one commentary only, so well known as to render a mention of the author's name superfluous. I, therefore, take it he alludes to Mallinâtha who, in his scholia on the poem, does explain the root in the same way as Jagaddhara. Mallinâtha, therefore, lived before our scholiast. Now Mallinâtha, according to Prof. Aufrecht, flourished after the thirteenth century,* since he quotes from a work of Bopadeva in one of his commentaries. Bopadeva was a contemporary of Hemâdri who was a counsellor to Mahâdeva† and Râmadeva, kings of Devagiri, and consequently flourished at the end of the thirteenth century. Mallinâtha wrote a commentary on the Ekâvall, a work on Poetics, and the prince, who is panegyrised in that work, ruled over Orissa till the first decade of the fourteenth century. That is the date of the Ekâvall, but the commentary must be later by about fifty years if not more.‡ Another circumstance which indicates Mallinâtha's priority to Jagaddhara is that while the latter quotes from the Medinî every now and then, the lexicon is never referred to by Mallinâtha.§ If the Medinî were composed before Mallinâtha, we might certainly expect quotations from it somewhere in his vast commentaries. Medinîkara, therefore, very probably lived after Mallinâtha and certainly before Jagaddhara.

We should make a further advance in the present inquiry if we could determine the age of this lexicographer so often quoted by our scholiast. In the introduction to his vocabulary, Medinîkara mentions Mâdhava. If this Mâdhava is the same

* Oxf. Cat. p. 113a.

† Early History of the Dekkan, pp. 116 & 117.

‡ See my Report on MSS. for 1887-91, p. 1xix, and note in the Introduction to Mr. Trivedi's Ed. of the Ekâvall.

§ See Oxf. Cat. p. 113 and Appendices to Mr. Pandit's Ed. of Raghuvarṇas'a. Prof. Aufrecht has observed one quotation from the lexicon in the commentary on Mâgha; but it is a later interpolation. (See the Preface to his Ed. of Ujjvaladatta, p. xiv. notes).

as the great Minister of Bukka and Harihara, kings of Vijayanagara, the *Medinī* must have been written in or after the fourth quarter of the fourteenth century.* In *Rāyamukūṭa*'s commentary on the *Amarakosha*, there are many quotations from this lexicon. *Rāyamukūṭa* wrote his work, as he himself incidentally tells us, in 1353 S'aka and in 4532 Kaliyuga,† corresponding to 1431 A. D. *Medinīkara*, therefore, lived after about 1375 A. D. and before 1431 A. D. But, if the *Mādhava* alluded to by him was another person, we must determine his date with reference to that of *Mallinātha* instead of *Mādhava*, and *Rāyamukūṭa*, but the result is about the same, as *Mallinātha* must have flourished, as stated above, after the middle of the fourteenth century. Probably *Medinīkara* lived about the same time as *Mallinātha*. *Jagaddhara*, therefore, lived after the fourteenth century, but how long after, we have not the means of determining. A manuscript of his commentary on the present play noticed above was written as we have seen in the year 1764 Vikrama, corresponding to 1708 A. D.; so that his latest limit is the end of the 17th century.

Jagaddhara's commentary is very valuable. His interpretation of his author is generally correct and proper; but after having given an explanation which alone is plain and sensible, he often attempts several others which are fanciful and far-fetched, probably to show off his learning and acumen. In a few places he is positively wrong. I have considered all these cases in the explanatory notes. His quotations from *Bharata* and other authors and the information that he gives on several points are of very great use, especially to the University student.

Besides the present commentary, *Jagaddhara* wrote others, on the *Veṇīsaṃhāra*, *Vāsavadattā*, *Meghadūta*, *Bhagavadgītā* and *Devīmāhātmya*.

* See Jour. B. B. R. A. S., Vol. IV., p. 107. The date of *Mādhava*'s grant is 1313 S'aka, i. e., 1391 A. D.

† इदानीं च सकाब्दाः १३५३ द्वाविंशदब्दादधिकपञ्च [शत ?] वर्षोत्तरचतुःसहस्रवर्षाणि कलिसंख्यायां भूतानि ४५३२ । *Rāy. on Am. I.*, 1, 3, 22.

मालतीमाधवं

नाम

प्रकरणम् ।

सानन्दं नन्दिहस्ताहतगुरजरवाहूतकौमारबर्हि-
त्रासात्रासाग्रन्धं विशति फणिपतौ भोगसंकोचभाजि ।

षञ्चयन्त्रिकचन्द्रचारुकुसुमो माद्यज्जटापल्लवो
दृप्यहारणदन्दशूकमणिमांस्तल्पञ्चशाखालवः ।
स्थाणुर्मे फलदो भवत्वतितरां गौरीमुखेन्दुद्रव-
त्पीयूषद्रवदोहदादिव दधहेवद्रुमत्वं सदा ॥

नत्वा गुरुन्गुणगुरुनवलोक्य टीकां
विश्वादिकोषभरतश्रुतिशब्दविशाम् ।
छन्दांस्वलंकरणमर्थगतिं विचिन्त्य
श्रीमाञ्जगद्धरकृती वितनोति टीकाम् ॥
श्रीकण्ठकण्ठविलुठत्पटुनाटकोस्मि-
ण्टीका मयाल्पमतिनापि वितन्यते यत् ।
हासाय दुर्जनगणस्य भवेन्न चैत-
दुच्चैः पदं यदमिकाङ्गति सर्व एव ॥

१-४. इह तावदष्टपदां नान्दीं विदधान एव कविरप्रत्युहमी-
विवसिदिमनुरुध्य प्रचण्डचण्डीपतेरकाण्डताण्डवाडम्बरेण लम्बोद-
रोत्स्वीर्तनरूपं मङ्गलं प्रकरणादौ निबध्नाति । सानन्दमित्यादि । वै-

१ अत्रिच before सानन्द and this stanza after the second, i. e., after जटा
जटा: Bh. K1.

गण्डोद्दीनालिमालामुखरितककुभस्ताण्डवे शूलपाणे-

नायक्यो वदनविधुतयश्चिरं वः पान्तु गजाननाननचालनानि युष्मान्व-
हुकालं रक्षन्त्वित्यर्थ इति श्रोतृन्सामाजिकान्कविराशास्ते । वदन-
विधूनेने कारणमाह । फणिपतौ वासुकिनागे नासाग्रन्धं नासि-
कामविवरं सानन्दं विशति सति । नासाग्र विनायकस्यैव । त्रस्तस्य
झटित्यग्रन्धप्राप्त्या जीवनप्रत्याशयानन्द इति भावः । अत एव
प्रवेशानन्तरमानन्द इति कथं क्रियाविशेषणमिति दोषानवकाशः ।
अग्रन्धस्य शीघ्रं प्राप्त्यैवानन्दातिशयात् । यथा भीतस्य शीघ्रं व-
नादिप्राप्तौ हर्षः । यद्वा । सानन्दं यथा तथा पान्त्विति योज्यम् ।
यद्वा । सानन्दमित्याहताविशेषणम् । सापेक्षत्वेऽपि गमकत्वात्समासः ।
क्रियाविशेषणत्वादेव सानन्दमित्यत्र कर्मत्वैकत्वक्रीबत्वानि । इह
नासारन्ध्रमिति वक्तव्येऽग्रग्रहणं तस्य झटिति प्राप्त्या हर्षसूचनाय ।
यद्वा । रन्ध्रप्रवेशेऽग्रप्रवेशस्यार्थसिद्धस्यापि शब्देन कीर्तनादुक्तिपोष
एवायमलंकारः । यदाह दण्डी ।
उक्तिपोषः ।

क्वचिदाक्षेपलब्धस्य साक्षाच्छब्देन कीर्तनात् ॥ इति ।

कीदृशे फणिपतौ । भोगः फणा कायो वा तस्य संकोचोविका-
सस्तं भजतीति भोगसंकोचभाक् तस्मिन् । विवरानुसरणे भोगिभो-
गसंकोच इति जातिनियमः । तदनेन महाकायस्य नासाग्रप्रवेश-
योज्यतोक्ता । प्रवेशे हेतुमाह । शूलपाणेः शिवस्य ताण्डवे नृत्ये
सति नन्दी गणभेदस्तस्य हस्तेनाहतस्य ताडितस्य मुरजस्य मर्दलस्य
रवेण शब्देनाहूतो यः कौमारबर्ही कार्तिकेयमयूरस्तस्य त्रासाद्भयात् ।
अत्र नन्दिहस्ताहतत्वेन मुरजस्य गभीरताररवशालिता दर्शिता ।
मयूरस्य भुजंगभोजित्वेन त्रासकत्वम् । विधुतयः कीदृश्यः । गण्ड

वैनायक्यश्चिरं वो वदनविधुतयः पान्तु चीत्कारवत्यः ॥ १ ॥

उड्डीनाभिरूर्ध्वं गताभिरलिमालाभिर्भ्रमरपङ्क्तिभिर्मुखरिताः शब्दीकृताः
ककुभो दिशो याभिस्ताः । तथा चीत्कारो भीतकरिणां त्रासध्वनिस्त-
त्सहिताः । विनायकस्य गजाननत्वात् । इह साहित्यमात्रं मत्वर्थः । तथा
च भयान्मुखे विधूननचीत्कारौ युगपद्वृत्ताविति भावः । जातिरलंकारः ।
विधुतेरचेतनत्वेपि देवतानुभावादेव रक्षणकर्तृत्वम् । [अत एव त्रस्त-
स्यापि तत्कर्तृत्वम् ।] इह गम्भीरमुरजरवभ्रुतिकृष्टमयूरभयेन फणिनां
विवरानुसरणं जलदकालचिह्नम् । अत एव जलदकालमनुभाव्यै-
वैतल्यकरणवृत्तान्त इति ध्वनितम् । तथा च वक्ष्यति । धारासिक्तव-
सुंधरासुरभय इत्यादि । मुरजाघातेन बाद्यमलिमालया दिशां मुख-
रीकरणेन गीतं वदनविधूननेन नृत्यं सूचयता तौर्यत्रिकमुक्तम् । ची-
त्कारेण नृत्यतः प्रव्यक्तपाठोपि सूचितः ॥ कुमारः क्रौञ्चदारण इत्य-
मरः ॥ कुमारस्येदं कौमारम् ॥ तस्येदमित्यण् ॥ मयूरो बर्हिणो
बर्ही नीलकण्ठो भुजंगभुगित्यमरः । नासा नाशा तु नासिकेति शब्द-
भेदः । भोगः सुखे ख्यादिरतावहेश्च फणकाययोरिति विश्वः ॥ उ-
ड्डीन इति उत्पूर्वाङ्गीङ्धातोः क्तः । ओदितश्चेति चकारात्तत्त्वम् ॥
प्रडीनोड्डीनसंडीनान्येताः खगगतिक्रिया इत्यमरः । दिशस्तु ककुभः
काष्ठा इति च । ताण्डवं नटनं नाट्यं लास्यं नृत्यं च नर्तनमिति च ।
विनायको विघ्नराजद्वैमातुरगणाधिपा इति ॥ विनायकस्येयं वैनाय-
की ॥ तस्येदमित्यण् । टिड्ढाणञिति ङीप् । विधुतिरिति विपूर्वाङ्गुञ्जः
स्त्रियां क्तिन् ॥ नाटकादौ प्रवृत्तिः प्रेक्षावतां सप्रयोजना । यदाह भरतः ।

न तज्ज्ञानं न तच्छिल्पं न सा विद्या न ताः कलाः ।

नासौ नयो न तत्कर्म नाटके यन्न दृश्यते ॥

अपिच । चूडापीडकपालसंकुलगलन्मन्दाकिनीवारयो
 विद्युत्पायललाटलोचनपुटज्योतिर्विमिश्रस्त्रिषः।
 पान्तु त्वामकटोरकेतकशिखासंदिग्धमुग्धेन्द्रो
 भूतेशस्य भुजंगवल्लिवलयसङ्ग्रहजटा जटाः ॥ २ ॥

नाटके विघ्नविघातायादौ नान्दी कार्या । यदाह भरतः ।

यद्यप्यङ्गानि भूयांसि पूर्वरङ्गस्य नाटके ।

तथाप्यवश्यं कर्तव्या नान्दी विघ्नप्रशान्तये ॥

नान्दीलक्षणं च भरते ।

देवद्विजनृपादीनामाशीर्षचनपूर्विका ।

नान्दी कार्या बुधैर्यत्नाभ्रमस्कारेण संयुता ॥

गङ्गा नागपतिः सोमः स्वधानन्दो जयाशिषः ।

एभिर्नामपदैः कार्या नान्दी कविभिरङ्किता ॥

प्रशस्तपदविन्यासा चन्द्रसंकीर्तनान्विता ।

आशीर्वादपरा नान्दी योज्येयं मङ्गलान्विता ॥

काचिद्भूदशपदा नान्दी काचिदष्टपदा स्मृता ।

सूत्रधारः पठेदेनां मध्यमं स्वरमास्थितः ॥

चन्द्रसंकीर्तनं यत्र तदधीनो रसोत्तमः ।

प्रीते चद्रमसि स्फीता रसश्रीरिति भास्वि[लु]किः ॥

तत्र केचन पदं विभक्त्यन्तमास्थिषत । केचित्तुरीयं पद्यस्य भागमू-
 चिरे । तदिह द्वितीयपक्षनिक्षेपेण पद्यद्वयेनाष्टपदा नान्दीति ॥

५-८. बहुविघ्नशङ्कया तन्नाशाय पुनर्मङ्गलमाचरन्नष्टपदां नान्दीं

५. Bh. K1. om. अपिच.

६. शिखा for पुट N.

७. केतक for केतक N.

८. चूडा for जटा K1.; A. adds.

अपिच । पदमालीपिङ्गलिङ्गः कण इव ताडितां यस्य कृत्स्नः समूहो

यस्मिन्मण्डमीषद्विघटितमुकुले कालयञ्चा जुहाव ।

अचिर्नैवतचूडासन्निगलितसुभासारसङ्गुणारिकीर्णं

तार्तीयिकं पुरारेस्तदवतु मदनशोषणं लोचनं वः ॥ N. adds the
 same, but has ज्ञाकर्तारि for सङ्गुणारि.

नान्यन्वे सूत्रधारः । अलमतिविस्तरेण ।

निर्वाहयति । चूडापीडेत्यादि । भूतेशस्य हरस्य जटास्त्वां सभाप्रधानं पान्तु । कीदृश्वः । चूडायां शिखायां च आपीडस्तिर्यङ्गुलमाला तस्याः कपालैः शुष्कशिरोस्थिपिण्डैः संकुलं व्याप्तमत एव गलन्मन्दाकिनीवारि गङ्गाजलं यासु ताः । माला चेह कपालानामेव । [वद्वा । वेषां कपालानि तेषामन्यैर्जङ्गाजान्वाद्यस्थिभिराभरणार्थं तिर्यङ्गाला तत्संबद्धावि कपालानीत्यर्थः ।] तथा विद्युत्पायं विद्युच्चिमं यल्लाटलोचनपुटं ललाटस्थनेत्रसंपुटं तत्तेजसा विभिन्ना मिलिता त्विद् प्रभा यासां ताः । अत्र पुटमध्यस्थस्य समस्तनेत्रभागस्य तेजोमयता पुटपदेनोक्ता । तथा-कठोरया कोमलयासंपूर्णया वा केतकशिखया केतकीकुसुमाग्रेण संदिग्धः संशयितो मुग्धो रम्यो बालो वेन्दुर्यासु ताः । हरशिरसि किं केतकशिखेयमित्यनौचिती । तदयं संशयोप्यनौचित्यमूलक एवेति भावः । तथा भुजंगाः सर्पा एव वल्लघो लतास्ता एव बलया मण्डलाकारेण स्थिताः स्रजः पुष्पमालास्ताभिर्नद्धो बद्धो जूटो जूलको निबद्धस्रज ऊर्ध्वभागो यासु ताः । तदनेन जटाजूटस्थास्थान-कपिशस्यापि भुजङ्गनद्धतया तिरोहितरूपत्वेनातिशयामत्वेन मेघोद-यमत एव सर्पविहरणसूचनं गङ्गाजलगलनेन वर्षणं कपालमालया बलाकावलिं ललाटनेत्रत्विषा विद्युदुद्द्योतं शिशुशशिना च केतकशि-खावस्त्वं दर्शयता मदनमदोक्षिपनमुदिरमेदुरघनसमयसूचनेन शृङ्गार-रसशालिताप्यस्य प्रकरणस्य कटाक्षिता । अचेतनाया जटाया रक्षकत्वं देवतानुभावादवधेयम् । वल्लिवलयस्रगित्यत्र रूपकनामालंकारः । यत्र मियोपेक्षा तत्र अपिचेति प्रयुज्यत इति व्युत्पत्तिः ॥

९-११. नान्यन्तेति । उक्तलक्षणं नाटकाद्यं [पद्यं] नान्दी । आशी-र्योमादिना नन्दयतीति नन्दः ॥ पचाद्यच् ॥ नन्द एव नान्दः ॥ प्रज्ञादि-त्वाद्दण्डप्रत्ययः । टिड्ढाणञिति डीप् ॥ नान्दी । सूत्रधारलक्षणं च भरते ।

१० पुरतोवलोक्य । अये उदितभूयिष्ठ एष भगवानशेषभुवनद्वी-
पदीपस्तपनः । तदुपतिष्ठे ।

नाट्यस्य यदनुष्ठानं तत्सूत्रं स्यात्सबीजकम् ।

रङ्गदेवतपूजाकृत्सूत्रधार उदीरितः ॥ इति ।

ननु नान्यन्ते सूत्रधार इत्यसंगतम् । न हि नान्दीपाठानन्तरं
सूत्रधारो रङ्गभूमिं प्रविशति । किं तु प्रविश्य पठति । नचान्येनैव
पठनीया । सूत्रधारपठनीयत्वेनैव नान्द्या उक्तत्वात् ।

सूत्रधारः पठेन्नान्दीं मध्यमं स्वरमास्थितः ।

इति वचनात् । उच्यते । नान्दीं पठित्वा सूत्रधारः प्रविशति
[प्रविश्य?] पठति वा । नान्यन्ते सूत्रधारस्यैव श्रुतत्वेनेयमपि तेनैव
पठनीया । प्रथमं च सूत्रधारः प्रविशतीति नोक्तम् । मङ्गलार्थं देव-
तानमस्कारादेरेव विधानात् । यद्वा । नान्दी तावद्रङ्गप्रवेशानन्तरं
सूत्रधारेणैव पठनीया । नान्यन्ते सूत्रधार इति सूत्रधारसाम्यादस्थापके
प्रयोगः । यदाह भरतः ।

नान्दीं प्रजुज्य निष्क्रामेत्सूत्रधारः सहानुगः ।

स्थापकः प्रविशेत्पश्चात्सूत्रधारगुणाकृतिः ॥

पूर्वरङ्गं विधायादौ सूत्रधारे विनिर्गते ।

प्रविश्य तद्दपरः काव्यमास्थापयेन्नटः ॥

अत एव केचिन्नान्यन्ते स्थापक इत्येवं पठन्ति । ननु प्रस्तावनायाः
पूर्वं बहूनि नाट्याङ्गानि सन्ति तानि किमिति नोक्तानि । यदाह भरतः ।

रङ्गप्रसादमधुरैः श्लोकैः काव्यार्थसूचकैः ।

ऋतुं कंचिदुपादाय भारतीं वृत्तिमाश्रयेत् ॥

१०. प्राचीम् N. पुरो Bh. K1. for पुरतो ; समुदित for उदित N. ; भूयिष्ठः स भग°
K1. ; एष for एष B. N. O.

११. दीपकः A. ; Bh. om. तपनः ; तमुपतिष्ठे A. D. तदेनमु° B. ; अन्तरमाणिः for
अक्षेप—तपनः N.

प्रणम्य । कल्याणानां त्वमसि महसां भाजनं विश्वमूर्ते
 धुर्यां लक्ष्मीमथ मयि भृशं धेहि देव प्रसीद ।
 यद्यत्पापं प्रतिजहि जगन्नाथ नम्रस्य तन्मे
 भद्रं भद्रं वितर भगवन्भूयसे मङ्गलाय ॥ ३ ॥ १९

भेदैः प्ररोचनायुक्तैर्वीथीप्रहसनामुखैः ।

सूत्रधारो नटीं ब्रूते मारिषं वा विदूषकम् ॥

स्वकार्यं प्रस्तुताक्षेपि चित्रोक्त्या यत्तदामुखम् ॥

अत एवाहालमिति । अयमाशयः । पूर्वोक्तान्यङ्गानि न भवन्ति किं तु
 परिषदोभिमुखीकरणानि । सा चेत्स्वयमेव कृतावधाना नवनाटकवि-
 लोकनोक्ता च तदन्यत्प्रयुज्यमानमपि रसभङ्गाय परं भवतीति कृतं
 तत्प्रणयनेन । अन्यथा सभाया रसविच्छेदो भवेदिति निष्फलतेति ।

अये इति निपातो व्यासङ्गादिनानाकलितस्याकलनेन संभ्रमवा-
 चकः । अकस्मात्सूर्योदयाकलनात् ।

ततः श्लोकं पठेदेकं गम्भीरस्वरसंयुतम् ।

देवस्तोत्रं पुरस्कृत्य यस्य पूजा प्रवर्तते ॥

इति भरतमतमनुमत्य माङ्गलिकतया रङ्गद्वारपाठ्यं श्लोकमुत्था-
 पयति । उदितेति । उदितं भूयिष्ठं बहु यस्य सः । अस्य बहुतरभाग
 उदितः किंचिदेवोदयायावशिष्यत इति भावः । अत्र नक्षेतादित्य-
 मुद्यन्तामिति निषेधादुदितभूयिष्ठ इत्युक्तम् । भगं ज्ञानादिसंपत्तिस्त-
 द्धान्भगवानित्यर्थः । उपतिष्ठे श्लोकेनेति शेषः ॥

१२-१९. तदेवाह । कल्याणानामित्यादि । भो विश्वमूर्ते सर्वमय
 देव । दीव्यतीति देवो श्रुतिमांस्तादृश हे । कल्याणानां महसां
 माङ्गलिकानां तेजसां त्वं भाजनं पात्रमसि । अतः प्रसीद प्रसन्नो

१२. N. om. प्रणम्य; त्वमिह for त्वमसि Bh. K1. O.; ईश्वरे for भाजनं Bh.
 K1. O.; त्वं विश्वसे for विश्वमूर्ते Bh. C. K1. O.

१९. पुण्यां B. Bh. O.; वृशं for भृशं K1. O.; देहि for धेहि Bh. K1. N. O.

नेपथ्याभिमुखमवलोक्य । मारिष सुविहितानि रङ्गमङ्गलानि
 संनिपतितश्च भगवतः कालप्रियनाथस्य यात्राप्रसङ्गेन नानादि-
 गन्तवास्तव्यो महाजनसमाजः । आदिष्टश्चास्मि विद्वज्जनपरि-
 षदा यथा केनचिदपूर्वप्रकरणेन वयं विनोदयितव्या इति ।
 २० तत्किमिद्युदासते भरताः ।

भव । मयि मद्रिषये । धुर्यं नृत्यधुरंधरां लक्ष्मीं संपत्तिमपि भृशम-
 तिशयेन धेष्टारोपय । अथ शब्दः समुच्चयार्थः । धेहीति स्थाने देहीति
 पाठे ददस्वेत्यर्थः । तथा हे जगन्नाथ भुवनपते यद्यत्पापमारब्धविरुद्धं
 नम्रस्य मेस्ति तत्प्रतिजहि नाशय । यद्यदिति वीप्सया कायिकवाचि-
 कमावसिकरूपं पापत्रयमुक्तम् । वीप्सा तु न तच्छब्दे कृता वीप्सित-
 स्यैव तच्छब्देन परामर्शात् । तथैव व्युत्पत्तेः । क्वचिद्यत्पद इव तत्प-
 देपि वीप्सा । यथा यां यां प्रियः प्रैक्षतेत्यादौ । भद्रमदोषं भद्रममीष्टम् ।
 वितर देहि । यद्वा । भद्रं भद्रमतिशयेनामीष्टं देहीत्यर्थः । किमर्थम् ।
 मङ्गलायाशंसनीयकर्मार्थम् ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ मङ्गलाय मङ्गलं
 कर्तुमिति वा । कीदृशाव । भूवसे प्रचुराव । तदिह हरिहरादीनपास्व
 भानोरुपस्थानेन प्रकरणनायकस्य ब्राह्मण्यं सूचितम् । अत एव दे-
 हीति ब्राह्मणोचिता प्रार्थना । सर्वशुद्धसत्त्वक्षयहेतोः प्रभातस्यादरेण
 प्रकरणकथाबीजसूचनमपि । तथाहि । यद्यदिति वीप्सया शार्दूलो-

१७. देवस्य for नाथस्य O.; नानादेशागतो महाजन° O.

१८. अयं after वास्तव्यो N.; Bh. K1. om. महा.; समूहः for समाजः B. Bh. C. K1. तत्किमिद्यु. as in l. 20, Bh. and तत्किं प्रतीक्षते N. after समाजः; O. has here after समाजः the passage, lines 49-52, probably by mistake; आह्वतोस्मि for आदिष्टोस्मि O.; Bh. N. om. च; विदग्ध for जन N.; before २० Bh., and before विदग्ध K1.

१९. °दपूर्वेण प्रयोगेण वयं विनोदनीया N.; O. om. इति.

२०. Bh. N. om. तत्किं—भरताः here.

प्रविश्य पारिपार्थकः । भाव परिषन्निर्दिष्टगुणं प्रबन्धं
नावगच्छामः ।

रघण्टाविमर्दसूचनम् । पापप्रतिघातानन्तरं च भद्रं भद्रमिति वीप्सया
स्वस्य मालतीलाभेन मकरन्दस्य च मदयन्तिकालाभेनेष्टसिद्धिः सूचि-
ता । भूयो मङ्गलपदेन कपालकुण्डलापकृतमालतीलाभो विद्यालाभा-
दिकं च सूचितम् ॥

१६-२०. नेपथ्यं रङ्गभूमिः ॥ नेपथ्यं रङ्गभूमौ स्यादिति विश्वः ।
मान्यो भावेति वक्तव्यः किञ्चिन्नूनस्तु मारिष इत्यमरः ॥ मारिष एव
मर्षणान्मर्षः । सूत्रधारोक्तनिर्वाहसहिष्णुरित्यर्थः । सुविहितानि भक्ति-
अन्दाकृतानि । रङ्गो नृत्यं तदर्थं मङ्गलानि लोकपालपूजादीनि ॥ रङ्गो
नृत्ये रणक्षिताविति विश्वः ॥ संनिपतितः सर्वत आगत्यैकत्र मिलितः ।
कालप्रियनाथस्य तद्देशदेवभेदस्य । यात्राप्रसङ्गेनेति नृत्यकालसूचनम् ।

इदं ध्वजमहः श्रीमन्महेन्द्रस्य प्रवर्तते ॥

इत्यभिधानात् । वास्तव्यो वासी । महाजनसमाजो विद्वद्गोष्ठी ।
उदासत उदासीना भवन्ति । भरता नटाः ।

२१-२४. पारिपार्थिकलक्षणं भरते ।

सूत्रधारस्य पार्थे यः प्रवचन्कुरुतेर्यनाम् ।

काव्यार्थसूचनालापं स भवेत्पारिपार्थिकः ॥ इति ।

भाव मान्य नट । परिषदा प्रेक्षकेन निर्दिष्टो गुणो यत्र तं प्रबन्धं
प्रकरणम् । प्रेक्षकस्तु ।

यस्तुष्टे तुष्टिमायाति शोके शोकमुपैति च ।

क्रुडः क्रुडे भये भीतः स नाट्ये प्रेक्षकः स्मृतः ॥

२१. N. om. प्रविश्य—भाव; पारिपार्थिकः A.; तत्पारिषद् Bh. N.

२२. नाधिगच्छामः A. D.; N. om. न.

सूत्र० । मारिष कतमे ते गुणास्तत्र यानुदाहरन्त्यार्यविद-
ग्धमिश्रा भगवन्तो भूमिदेवाश्च ।

२५ नटः । भूम्ना रसानां गहनाः प्रयोगाः
सौहार्दहृद्यानि विचेष्टितानि ।

इति भरतोक्तः । पूजावाक्यगर्भं प्रभमाह । कतम इति ।

गोत्रं नाम च बध्नीयात्पूजावाक्यं च सर्वतः ॥

इति भरतः । कतमे कियन्त इत्यर्थः । आर्याः सुकुलादिसंपन्नाः ।
यदाह भरतः ।

कुलं शीलं दया दानं धर्मः सत्यं कृतज्ञता ।

अद्रोह इति येष्वेतत्तानार्यान्संप्रचक्षते ॥

विदग्धाश्चतुःषष्टिकलावेदिनः । मिश्रा वेदान्तवेदिनः । भगवन्तः स्मृ-
तिधराः । यदाह ।

देवाश्च लिङ्गिनश्चैव नानास्मृतिधराश्च ये ।

भगवानिति ते वाच्याः पुरुषाः स्त्रिय एव च ॥ इति ।

यद्वा । आराध्याता दूरं गता ग्राम्यत्वादिदोषेभ्य इत्यार्याः । विदग्धाः का-
व्यरसवशमनसः । मिश्राः पूज्याः । पूज्ये मिश्रपदं नित्यं बहुवचनान्त-
म् ॥ मरीचिमिश्रैर्देक्षेणेति विष्णुपुराणात् ॥ भगवन्तो ज्ञानादिसंपन्नाः ।
भूमिदेवा ब्राह्मणाः । इह तत्रोद्धातकरूपा प्रस्तावना । यदाह भरतः ।

अप्रतीतं विस्मृतं वा यत्र कार्यं प्रकाशयते ।

तदुद्धातकमित्याहुः प्रभोत्तरमनोहरम् ॥ इति ।

२५-२०. प्रबन्धे गुणानाह । भूमेति । यत्र प्रबन्धे रसानां शृङ्गा-
रादीनां भूमा प्राचुर्येण गहना गम्भीराः सदृश्यदृश्यमात्रप्राप्ताः प्रयोगाः
सन्ति । एतेनास्य रसमयत्वमुक्तम् । यत्र प्रबन्धे विचेष्टितानि माल-

२३. प्रविश्य नटः for सूत्र० N.; A. D. om. मारिष; माव for मारिष N.; N. om.
तत्र; याननुक्तेन भगवन्त आर्यविदग्ध N.; आर्या विदग्धा मिश्रा A.; आर्या विदग्धभि Bh.

२४. N. om. भग—वाच.

२५. सूत्रधारः for नटः N.

औदत्यमायेजितकामसूत्रं

चित्रा कथा वाचि विदग्धता च ॥ ४ ॥

सूत्र० । स्मृतं तर्हि ।

नटः । भाव क इव ।

१०

सूत्र० । अस्ति दक्षिणपथे विदर्भेषु पद्मनगरं नाम नगरम् ।

तीमाधवादेः परस्परव्यापाराः सौहार्देन प्रेम्णा हृद्यानि मनोज्ञानि ।
 यत्रौदत्यं नायकनायिकासखीभृत्यादिगुणमाहात्म्यमस्ति । कीदृशम् ।
 आयोजितं विहितं कामसूत्रमनङ्गप्रयोगो यत्र तत् । यद्वा । औदत्यं
 निजोत्कर्षपुरःसरमन्यावशाविष्करणम् । तद्यायोजितस्य समन्तात्का-
 र्याभिमुखीकृतस्य कामस्य मन्मथेच्छायाः सूत्रं सूचकम् । सूत्रं संभो-
 गः पदारम्भकस्तन्तुर्वा । अनेनात्र कामोद्दीपकतयौदत्यं गुणाय ।
 स्वाभाविकस्य तस्य भूषणत्वमिति दर्शितम् । यत्र चित्रार्थ्यजनि-
 का कथा कल्पितकथत्वात् । रसमयत्वाच्चाश्चर्यम् । वाचि वचने
 विदग्धता परिपाको निर्दोषत्वं वक्रता च यत्र । एतेनान्यनाटकाद-
 स्याधिकगुणवत्त्वमुक्तम् । तं प्रबन्धं नर्तितुमादिशन्ति मित्रा इति
 शेषः । किमिव [क इव] किं स्मृतमित्यर्थः ।

३१-३४. अधुना

रुणद्धि रोदसी वास्य यावत्कीर्तिरनन्धरी ।

तावत्किलायमध्यास्ते सुकृतं वैबुधं पदम् ॥

इति निजनामादिकथनफलमनुबध्य तदाचरति । अस्तीत्यादि । दक्षि-
 णदेशस्य शृङ्गाररसवशतया [शृङ्गारसर्वस्वतया] तद्देशजत्वेन स्वस्व

३८. चित्राः B. C. D. O.; विचित्रता for विदग्धता O.

३९. N. has before this line नटः । भाव कतमास्मिन्प्रकरणे; स्मृतिमभिधीय Bh.
 विचिन्त्य N. before स्मृतं; N. om. तर्हि.

३०. किमिव A. O.; N. omits नटः । भाव and tacks क इव to स्मृतं.

३१. दक्षिणपथे A. O.; N. om. विदर्भेषु; पद्मपुरं नाम B. C. D. पद्मनगरी O.

तत्र केचित्तैत्तिरीयिणः काश्यपाश्चरणगुरवः पङ्क्तिपावनाः पञ्चा-
ग्रयो धृतव्रताः सोमपीथिन उदुम्बरनामानो ब्रह्मवादिनः प्रति-
वसन्ति ।

तदुभयरसवर्णनशक्तिरुक्ता । विदर्भेष्वित्यनेन वैदर्भीरीतिपरिचय-
चातुरी दर्शिता । पद्मनगरं पद्मावती । नाम प्रसिद्धौ । न तु नामप-
दमभिधानार्थम् । तदा प्रकृत्यादित्वात्तुतिष्ठा स्यादित्यवधेयम् । तैत्तिरी-
यिगस्तैत्तिरीयक्रनामशाखाविशेषपाठिन इत्यर्थः । काश्यपाः काश्यप-
गोत्राः । चरणगुरव इति । चरणशब्दः शाखाविशेषाध्ययनपरैकताप-
ञ्जनसंघवाची । तत्र समूहे ते गुरवः क्रियां कृत्वा वेदाध्यापयितारः ।

स गुरुर्यः क्रियां कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ॥

इति स्मृतेः । यद्वा । चरणैः कलापादिभिर्गुरवो महान्तः । पङ्क्तिपा-
वनाः पङ्क्तौ भोजनादिगोष्ठ्यां पावना अग्रभोजिनः पवित्रा वेत्यर्थः ।
यद्वा ।

यजुषां पारगो यस्तु साक्षां यथापि पारगः ।

अथर्वशिरसोध्येता ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः ॥

इति लक्षिताः । पञ्चाग्रयो दक्षिणाभिगार्हपत्याहवनीयसभ्यावसथ्यरू-
पाभिपञ्चकोपासकाः । धृतव्रताश्चान्द्रायणादिव्रतयोगिनः । सोमपी-
थिनः सोमो लताविशेषो हुतशेषो वा तस्यायिनः । अनेन सोमयाग-
याजित्वमुक्तम् । उदुम्बरनामानो उदुम्बरमुत्कर्षसूचकं कुलनाम येषां
ते । यद्वा । उदुम्बरं प्रसिद्धं नाम येषां ते ॥ प्रसिद्धौ उदुम्बरं विदु-
रिति विश्वः ॥ ब्रह्मवादिनो वेदज्ञा इत्यर्थः ।

३२. ब्राह्मणाः after तत्र N.; तैत्तिरीयाः N. तैत्तिरीयिणः K1.; यायावा [व ?] रा
before पञ्चाग्रयो N.

३३. पीथिनः Bh.; उदुम्बर A. औदुम्बर Bh. for उदुम्बर ; पीथिनो ब्राह्मणां ब्रह्म
A. ; प्रतिनिवसन्ति K1.; A. B. C. D. add एव after प्रतिवसन्ति.

ते श्रोत्रियास्तत्त्वविनिश्चयाय भूरि श्रुतं शाश्वतमाद्रियन्ते । ३९

इष्टाय पूर्ताय च कर्मणैर्यान्दारानपत्याय तपोर्यमायुः ॥ ५॥

तदामुष्यायणस्य तत्रभवतः सुगृहीतनाम्नो भट्टगोपालस्य

३९-३६. त इत्यादि । ते कथितरूपाः । श्रोत्रियाश्छन्दोध्येता-
रः । जन्मादिसंपन्ना ब्राह्मणा वा । भूरि प्रचुरम् । शाश्वतं सार्व-
कालिकम् । श्रुतमध्ययनमाद्रियन्ते अद्ध्यति । यद्वा । शाश्वतं नित्या-
गमं वेदाख्यमाद्रियन्ते । कीदृशम् । भूरि श्रुतं बहुभ्यो बहुधा बहुभिः
सहाभ्यस्तम् । किमर्थम् । धर्मस्य कर्तव्याकर्तव्यरूपस्य विनिश्चयाय
निर्णयाय । वैदिककर्मणि निर्णयादेव प्रवृत्तेरिति भावः ॥ श्रोत्रिय-
श्छन्दोधीत इति पाणिनिसूत्रम् ॥

जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्हि ज उच्यते ।

विद्यया याति विप्रत्वं त्रिभिः श्रोत्रिय उच्यते ॥

इति स्मृतिः ॥ शाश्वतमित्यत्र कालाहुञ्च [ठञ्?] बाधित्वा शाश्वते प्रतिषे-
ध इति भाष्यवचनादण् ॥ तथा तेर्यान्धनान्माद्रियन्ते । इष्टाय कर्मणे या-
गादिकार्यार्थम् । पूर्ताय कर्मणे खातादिकार्यार्थम् । यागादीनां धनसाध्य-
तया तेषां तदादरो न तु भोगायेति भावः । दारान्पत्नीराद्रियन्ते । अपत्या-
य संतत्यर्थं न तु कामायेत्यर्थः । त आयुर्जीवनमाद्रियन्ते । तपोर्यं तपश्चर-
णार्थं न तु व्यसनार्थम् । क्लेशबहुलं धर्म्यं कर्म तपः । तदनेन तेषां सर्वगुण-
वत्त्वं दर्शितम् ॥ भूयिष्ठ[स्फारं?] भूयश्च भूरि चेत्यमरः । अथ क्रतुकर्मैष्टं पूर्तं
खातादिकर्मणि । दाराः पुं भूम्नि च ॥ विनिश्चयायेत्यादौ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥

३७-४१. अत्र कुले जात आमुष्यायणः । तत्रभवतः पूज्यस्य ।
सुगृहीतं शोभनोच्चारणं बलिकर्णादिवन्मङ्गल्यं नाम यस्य । भट्ट-
तुःशास्त्राभिज्ञः । पवित्रा पुण्या कीर्तिर्यस्य । तस्यात्मसंभवः पुत्रः ।

३९. विनिर्णयाय for विनिश्चयाय N.

३७. तत्रामुष्यायणस्य D.; N. om. सुगृहीतनाम्नो.

पौलः पवित्रकीर्तिर्नीलकण्ठस्यात्मसंभवो भद्रश्रीकण्ठपदलाञ्छ-
नो भवभूतिनामा जातूकर्णीपुत्रः कविर्निसर्गसौहृदेन भरतेपु
४० स्वकृतिमेवंप्रायगुणभूयसीमस्माकमर्पितवान् । यत्र खल्वियं
वाचायुक्तिः ।

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां

जानन्ति ते किमपि तान्प्रति नैष यत्नः ।

श्रीः सरस्वती कण्ठे यस्य स श्रीकण्ठः । तद्वाचकं पदं लाञ्छनं
विह्वं यस्य सः । नाम्ना श्रीकण्ठः । प्रसिद्ध्या भवभूतिरित्वर्थः ॥
[श्रीर्वेश्वरचनाशोभाभारतीसरलद्रुष्विति मेदिनीकरः ॥] जतूकर्णगोत्र-
प्रसूता जातूकर्णी तस्याः पुत्रः । निसर्गसौहृदेन साहजिकसौहार्देन ॥
[ननु हृद्गसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेत्युभयवृद्ध्या सौहार्दमिति स्यात् ।
उच्यते । हृदित्यादौ प्रतिपदोक्तस्य ग्रहणाद्दृढयस्य हृल्लेखेति हृदादे-
शस्यादिवृद्धिः । यद्वा । संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति वचनादुभय-
पदवृद्धेरनित्यत्वम् । यद्वा । सुहृद्दृष्टौ मित्राभिन्नयोरिति निपातस्य
सुहृच्छब्दस्यावयवौ हृच्छब्दस्तदन्तोत्तरपदवृद्धिर्भवति ॥] एवंप्रायगुण-
भूयसी भूम्ना रसानामित्यादिप्रायैर्गुणैरुपचितामर्पितवान्प्रयोक्तव्यतोर्यतश्च
संक्रामितवान् । खलु प्रसिद्धौ वाक्यभूषावां वा । वाचायुक्तिर्वचनर-
चनम् ॥ [वाग्दिकपदयज्ञो युक्तिदण्डहरेष्विति षष्ठ्यलुक् ॥]

४२-४५. संप्रति स्वकौशलबलेन सगर्वमाह । ये नामेत्यादि ।
इह तावन्निविधाः पुरुषाः । केचिदज्ञा एव । केचिद्वैतमतमगमनसः
काव्यरसाविरसाः । इतरे सहृदयहृदयामोदिकाव्यभव्यरसभररसिकाः ।
तत्राद्यान्त्याह । ये केचिदज्ञा नोस्माकम् । इह प्रबन्धे । अवज्ञा-

३८. पवित्रकीर्तिर्नील^० O.; आत्मजः for आत्मसंभवः N.; Bh. N. om. भद्रः पदवा-
क्यप्रसङ्गशो before भवभूति N.; भवभूतिर्नाम N. O.

३९. N. om. जातूकर्णीपुत्रः; सौहार्देन for सौहृदेन N.

४० वर्तमानः before स्वाकृतिम् K1. N. O.; प्रगुण for प्रायगुण N.; Bh. om. प्रायः
तत्र for यत्र B.; तस्य कवेः for यत्र O.

उत्पत्स्यतेस्ति मम कोपि समानधर्मा

कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ ८५ ॥

४५

मवधीरणम् । प्रथयन्ति ख्यापयन्ति । नाम संभावनायाम् । संभाव्यत इदं न तु वास्तवमित्यर्थः । ते किमपि किञ्चिदल्पं जानन्ति । तान्प्रति ताँलक्षीकृत्य मम नैव यत्नः । न हि बधिरे वीयते । यद्वा । किं-शब्द आक्षेपे । ते किं जानन्ति किं तु न जानन्तीत्यर्थः । द्वितीया-न्यत्याह । ये नाम निधये वैषयिकसुखविमुखा मुमुक्षव इहावधी-रणाभाचरन्ति ते किमपि बाहुनसागोचरं परं ब्रह्म जानन्ति । ते नमस्यास्तान्प्रति मम नैव यत्नः । न हि सत्ताजमधिकृत्य कौपीनं सूञ्चत इति भावः । अन्त्यान्यत्याह । मम समानधर्मा तुल्यगुणः कोपि जन उत्पत्स्यते जन्माप्स्यत्यस्ति विद्यते वा तं प्रत्येष यत्न इति भावः । इहाल्पज्ञत्वेन साधर्म्यमनौदृत्याय । बहुज्ञत्वेन साधर्म्यं कदर्थ-दुर्जनविवर्जनायेत्युभयत्र विवक्षा । अयेदानीमनुत्पन्नस्य कथमुत्पादो-न्नानुपलम्भस्य वा कथमुपलम्भ इत्युभययोग्यत्वात्माह । काल इति । यतः कालोऽयं निरवधिर्विपुलावसानः । विपुला महती च पृथ्वी भूमिः । तथा च तस्येदानीमनुत्पन्नस्य कालान्तर उत्पाद इहानुपलम्भस्य दे-शान्तर उपलम्भश्च स्यादिति भावः । इह प्रथमार्धे बहुत्वेन प्रयोगो द्वितीयार्धे एकत्वेन प्रयोगश्च न दोषः । भिन्नवाक्यार्थत्वात् । एकवाक्या-र्थत्वे तादृक्प्रयोगस्यायोग्यतया दोषत्वात् । तथैव व्युत्पत्तेरित्यवधे-यम् । [यद्वा । अवज्ञाप्रथमावसरेहकारेणात्मनो गौरवाद्बहुत्वं निज-समतावसरे शान्त्यात्मन्येकत्वम् । यद्वा । जात्यभिप्रायमेकवचनम् ।]

४४. °अस्यते मम च कोपि N.; समानजन्मा O.

४५. Between this stanza and the following, O. has कविवर्णनं च प्रति तेनैवमुक्तम् ।

गुणैः सत्तां च मम को गुणः प्रख्यापितो भवेत् ।

यथार्थेनामा भगवान्यस्य ज्ञानविधिर्गुरुः ॥

N. also has this, but it reads प्रति तु for च प्रति, एव for एवं, and मम न for न मम. K1. has this with मम यत्नं कोत्र for सत्तां न मम को. N. has also the following passage before कविवर्णनं &c.:—तदुच्यन्तां तत्प्रख्यापनाय सर्वे कुञ्जित्वा यथा संगीतकप्रयोगे वणिक्पापरिग्रहे च वर्तन्तमिति ।

अपिच । यद्वेदाध्ययनं तथोपनिषदां सांख्यस्य योगस्य च
ज्ञानं तत्कथनेन किं न हि ततः कश्चिद्गुणो नाटके ।
यत्प्रौढत्वमुदारता च वचसां यच्चार्थतो गौरवं
तच्चैदस्ति ततस्तदेव गमकं पाण्डित्यवैदग्ध्ययोः ॥७॥

४६-४९. अधुना निजबुणगरिभोपदर्शनेन निजग्रन्थे विदग्धादर-
माह । यद्वेदेत्यादि यत्र खल्वियं वाचोबुक्तिरित्यत्राप्यनुव्रज्यते ।
अद्वैतप्रतिपादको वेदभाग उपनिषत्तज्ज्ञानम् । योगः पातञ्जलशास्त्रम् ।
तयोरध्ययनज्ञानयोः कथनेन किम् । अपि तु न किमपीत्यर्थः । यतस्त-
तो वेदाध्ययनादेर्नाटके कश्चिद्गुणो नास्ति । तेषां नाटकेऽनुपयोगात् ॥
तत इति ल्यब्लोपे पञ्चमी ॥ तान्त्राप्य नाटके न कश्चिद्गुण इत्यर्थः ।
वयं सर्वमेव विश्वोन्नतया पुनस्तदत्र न निबद्धमिति भावः । तर्ह्यत्र
कचेर्वेदादिज्ञानज्ञापनं किमर्थमत आह । यदिति । वचसां यत्प्रौढत्वं
वाक्यार्थे पदं पदार्थे वाक्यं तत्कृतिः । यथा न दैवीयं किं तु मानु-
षीत्यर्थे निमेषवती । चन्द्रवदित्यर्थे नयनसमुत्थं ज्योतिरत्नेरि[वे?]-
ति । यदाह दण्डी [वामनः?] ।

पदार्थे वाक्यवचनं वाक्यर्थे च पदाभिदा ।

प्रौढिव्याससमासौ च साभिप्रायत्वमस्य च ॥ इति ।

यच्च वचसामुदारता विकटत्वं यस्मिन्सति पदानि जनो नृत्यन्तीवेति
मन्यते । यद्वा । उदारतालंकारादिदोषशून्यत्वम् । यद्वा । उदारता
गुणभेदः । यदाह दण्डी ।

उत्कर्षवान्गुणः कश्चिदुक्ते यस्मिन्प्रतीयते ।

तदुदाराभ्रयं तेन सनाथा काव्यपद्धतिः ॥ इति ।

यच्चार्थतो गौरवमनर्घ्यार्थता । यद्वा । स्वल्पं वचनमर्थसार्थप्रसरसमर्थ-
मित्यर्थः । तथाहि नाटकेस्ति ततस्तदेव पाण्डित्यवैदग्ध्ययोर्गमकं

अतो यदस्माकमर्पितं प्रियसुहृदात्रभवता भवभूतिनाम्ना ५०
प्रकरणं स्वकृतिर्मालतीमाधवं नाम तदेव तत्प्रभवतः काल-
प्रियनाथस्य पुरतः प्रयोगेण प्रख्यापयितुमुद्यताः । तत्सर्वे कुशी-
लवाः संगीतप्रयोगेण मत्समीहितसंपादनाय प्रवर्तन्ताम् ।

नटः । स्मृत्वा । एवं क्रियते युष्मदादेशः किं तु या यस्य
युज्यते भूमिका तां खलु तथैव भावेन सर्वे वर्ग्याः पाठिताः । ५५

बोधकम् । पण्डितो वेदाध्ययनादिकुशलस्वस्य भावः पाण्डित्यम् ।
वैदग्ध्यं रसादियोगिप्रबन्धबन्धनकौशलम् । अनेन ग्रन्थे सर्वगुण-
वस्त्वमुक्तम् । तत्कर्तृत्वेनात्मनः सर्वपथीनमतिमत्त्वमप्युक्तम् । नाटक-
इति । ननु नाटक इत्युक्तम् । अस्य प्रकरणत्वात् । प्रकरणनाट-
कयोर्भेदात् । मैवम् ॥ नट नृत्तावित्यस्य घञि स्वार्थे कनि नाटक-
मिति ॥ तथा च नाटके नाट्य इत्यर्थात् ।

५४-५९. भूमिका व्याजप्रवेशः । यदाह भरतः ।

अन्वल्पैर्यदन्यस्य प्रवेशः स तु भूमिका ॥ इति ।

वर्षे भव्य वर्ग्याः । नटमेलकस्या इत्यर्थः । सौगतस्य बौद्धस्य जरत्प-
रित्राजिका वृद्धा भिक्षुकी । एतादृशी दौत्ये प्रशस्ता । यदाह भरतः ।

५०. ततो A. for अतो; यत्तदस्माकं Bh.; °दा तत्प्रभवता काव्येन भव० Bh.
तत्प्रभवता भव० K1.

५१. प्राक्प्रयोगेण before प्रकरणं Bh.; कृत A. कृतं B. for कृतिः; तदेतदेव A. तदस्मि-
न्नेव Bh. for तदेव; भगवतः for तत्प्रभवतः Bh.

५२. कालप्रियनाथस्य कालजगदेकचक्षुषो विधात्मनः सूर्यस्य पुरतो यथाप्रयोगेण
Bh.; अहमुचतः Bh. K1.; सर्वकुशी° A. Bh.

५३. संगीतक Bh. C. D. K1.; यथास्वं before संगीतकं Bh.; °प्रयोगेण K1.;
भूमिकाकरणेन च before मत् Bh.

५०-५९. N. O. om. this passage.

५४. प्रविश्य before नटः O.; सहर्षं after स्मृत्वा Bh.; एव K1. Bh. O. and स
एव N. for एवं; तावद्भूमिकाः सर्वाः for किं तु—खलु. N.

५५. तदेव for तथैव Bh. K1. O.; O. om. सर्वे; Bh. om. भावेन.

सौगतजरत्नप्राजिकायास्तु कामन्दक्याः प्रथमां भूमिकां भाव
एवाधीते तदन्तेवासिन्यास्त्वहमवलोकितायाः ।

सूत्र० । ततः किम् ।

विधवेक्षणिका दासी भिक्षुकी शिल्पकारिका ।

प्रविश्य चाशु विश्वासं दूतीकार्यं च विन्दति ॥ इति ।

बृहत्त्वं चास्या रूपशून्यत्वसर्वदृश्यत्वप्रगल्भत्वसूचकम् । यदाह ।

लज्जितं नाथवन्तं वा रूपिणं वा तथातुरम् ।

दूतं वाप्यथ वा दूतीं न तु कुर्यात्कथंचन ॥

अन्तेवासिनी निकटशिष्या । अहं भूमिकामधीय इत्यन्वयः । ततः

किमिति । एतावदुक्त्वा किमिति विरतोसीत्यर्थः । प्रकरणलक्षणं भरते ।

आत्मशक्त्या कविर्यत्र कथां नायकमेव च ।

औत्पात्तिकं प्रकुरुते तद्धि प्रकरणं विदुः ॥

इदं च शुद्धम् । यदाह भरतः ।

द्विधा प्रकरणं तत्तु शुद्धं संकीर्णमेव च ।

कुलस्त्रीरचितं शुद्धं संकीर्णं वेदयया कृतम् ॥

अत्र नाटके यादृशो नियमस्तादृशः । नायकलक्षणं भरते ।

नेता विनीतो मधुरस्त्यागी दक्षः प्रियंवदः ।

रक्तलोकः शुचिर्वाग्मी रूढवंशः स्थिरो युवा ॥

धृत्युत्साहस्मृतिप्रज्ञाकलामानसमान्वितः ।

शूरो दृढयथ तेजस्वी शास्त्रचक्षुश्च धार्मिकः ॥

५९. परिव्राजिकायाः for प्रवाजिकायाः A. N.; च for तु N.; A. om. जरत्; प्रथम-
भूमिकां A. D.

५०. एको for एव Bh.; च for तु O.; इति at the end, Bh. K1. K2. O.

५८. Bh. om. the speech; ततः for किम् N.

नटः । ततः प्रकरणनायकस्य मालतीवल्लभस्य माधवस्य
वर्णिकापरिग्रहः कथम् ।

६०

विनयः शीलसंपत्तिर्मधुरः प्रियदर्शनः ।
त्यागः सर्वस्वदानं स्यादक्षः क्षिप्रकरो मतः ॥
प्रियंवदोनुक्तवाक्सस्नेहो लोकरञ्जकः ।
मितप्रस्तुतवाग्वाग्मी नित्यकर्मरतः श्रुचिः ॥
ख्यातवंशो रुढवंशः षोडशान्निशको युवा ।
वाङ्मनःकर्मभिर्यथ न चलः स स्थिरो मतः ॥
धृतिः सर्वेषु या प्रीतिरुत्साहोग्लानिरेव च ।
स्मृतिः कालान्तरज्ञानं प्रज्ञा तीक्ष्णमतिर्मता ॥
कलाश्चात्र चतुःषष्टिर्मानश्चित्तसमुन्नतिः ।
शूरः संग्रामनिपुणो रूपवान्दृढ उच्यते ॥
आतिप्रतापस्तेजस्वी शास्त्रचक्षुस्त्रयीपरः ।
आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स धार्मिकः ॥ इति ।

ननु मालतीवल्लभत्वं माधवस्य न योग्यं माधवेन वसन्तेन समं
वर्षाकालीनाया मालत्या जातेः संबंधाभावात् । मैवम् । अपूर्वमेव
हि पदार्थसार्थं योगिनीप्रभावात्संपन्नमासाद्य सहृदयहृदयचमत्कार-
कारिणीं वैदग्धीमेव कविरयमुत्प्रेक्षितवानित्यदोषः । माधव इति
नाम्ना शृङ्गारमयतोक्ता । वसन्तस्य शृङ्गारमयत्वात् । शृङ्गारमयत्वे-
न च विष्णुदैवतत्वमपि कटाक्षितम् । यदाह भरतः ।

शृङ्गारो विष्णुदैवतः । इति ।

अत एवास्य इयामत्वमपि वक्ष्यति कुवलयदलइयामोयमित्यादिना ।

इयामो भवेत्तु शृङ्गारः । इत्यपि भरतः ।

१९. K1, K2, B, C, O. om. माल—भस्य.

६०. ग्रहः for परिग्रहः O.

सूत्र० । कलहंसमकरन्दप्रवेशावसरे तस्सुविहितम् ।

अयममात्यत्वाद्दीरोदात्तो नायकः । यदाह भरतः ।

सेनापतिरमात्यश्च दीरोदात्तौ प्रकीर्तितौ ॥ इति ।

मालती नायिका । तल्लक्षणं भरते ।

स्वान्यसाधारणस्त्रीति तद्रूपा नायिका त्रिधा ।

स्वकीया तत्र वक्तव्या मुग्धा मध्या प्रगल्भिका ॥

शीलार्जवादिसंयुक्ताकुटिला च पतिव्रता ।

लज्जावती चापरुषा निष्पुणा च प्रियंवदा ॥

साधारणस्त्री गणिका कलाप्रागल्भ्यधैर्त्ययुक् ।

रूपकेषु च रक्तैव कर्तव्या प्रहसं विना ॥

अन्यस्त्री द्विविधा प्रोक्ता कन्यकोढा तथापरा ।

रसे प्रधाने कर्तव्या नान्योढा नाट्यवेदिभिः ॥

कन्यानुरागमिच्छातः कुर्यादङ्गाङ्गिसंभयम् ॥ इति ।

अन्यदपि प्रसङ्गादुच्यते । तथा हि ।

नाटके वृत्तयः प्रोक्ताश्चतस्रो नाट्यवेदिभिः ।

भारती कैशिकी चैव सात्त्वत्यारभटी तथा ॥

तत्र शृङ्गारी कामकलावच्छिन्नो व्यापारः कैशिकी ।

विशोका सात्त्वती सत्त्वशौर्यत्यागार्जनादिभिः ।

मायेन्द्रजालसङ्ग्रामक्रोधोद्भ्रान्तादिचेष्टितैः ।

भवेदारभटी नाम नाट्ये तिस्रस्तु वृत्तयः ॥

भारती शब्दवृत्तिः स्याद्रसे रौद्रे च युज्यते ।

शृङ्गारे कैशिकी वीरे सात्त्वत्यारभटी पुनः ॥

६१. मकरन्दकलहंस A. कलहंसक for कलहंस K1.; प्रवेशानन्तरं O.; विहितम् after सुविहितम् K2.

नटः । तेन हि तत्प्रयोगादेवात्रभवतः सामाजिकानुपास्महे ।

एवमङ्गामि कार्याणि प्रधानस्याविरोधतः ।

आदौ विष्कम्भकं कुर्यादङ्गवाक्यार्थयुक्तितः ॥

अपेक्षितं परित्यज्य नीरसं वस्तुविस्तरम् ।

यदा संदर्शयेच्छेषं कुर्याद्विष्कम्भकं तदा ॥

यदा तु सरसं वस्तु मूलादेव प्रवर्तते ।

आदावेव तदाङ्गः स्यादामुखाक्षेपसंश्रयः ॥

प्रत्यक्षनेतृचरितो विश्वव्यापिपुरःसरः ।

अङ्गो नानाप्रकारार्थसंविधानरसाश्रयः ॥

अनुभावविभावाभ्यां स्थायिनो व्यभिचारिभिः ।

गृहीतमुक्तैः कर्तव्यमङ्गिनः परिपोषणम् ॥

न चातिरसतो वस्तु दूरविच्छिन्नतां नयेत् ।

रसं वा न तिरोदध्याह्रस्त्वलंकारलक्षणैः ॥

एको रसोद्गी कर्तव्यो वीरः शृङ्गार एव वा ।

अङ्गमन्ये रसाः सर्वे कुर्यान्निर्वहणेऽनुत्तमम् ॥

शृङ्गारहास्यकरुणरौद्रवीरभयानकाः ।

बीभत्सोद्भूत इत्येवमष्टौ नाट्ये रसाः स्मृताः ॥

यद्यापि

अविकारस्थितिः शान्तः शान्तस्तु नवमो रसः ।

इत्यस्ति तथापि स न सर्वसंमतो न वा नाट्यविषयश्चेति न पृथ-

गुक्तः । स्थायिभावाभावात्तस्य नाट्यविषयता न संभवतीति दिक् ।

नायिका च मालत्युदात्तनिभृता । कुलस्त्रीत्वात् । यदाह भरतः ।

६२. K2. om. नटः; तदेहि for तेन हि K2.; तर्हि तत्प्रयोगादेव A. तर्हि तदङ्ग-
प्रयोगादेव D.; प्रतिबन्ध (इ) Bh. प्रतिबन्धप्रबन्ध O. प्रबन्ध N. after तत्; °गादेव तत्-
भवतः K1.

सूत्र० । बाढम् । एषोस्मि कामन्दकी संवृत्तः ।

नटः । अहमप्यवलोकिता । इति परिक्रम्य निष्क्रान्तौ ।

६५

प्रस्तावना ।

ततः परिवृत्य रक्तपट्टिकानेपथ्ये कामन्दक्यवलोकिते प्रविशतः ।
काम० । वत्से अवलोकिते ।

उदात्तनिभृता चैव भवेत्सु कुलजाङ्गना ॥ इति ।

वर्णिका मयी ।

६३-६६. बाढं दृढम् । कामन्दकी संवृत्तः कामन्दकीरूपः ।
एतेन सूत्रेणैव काव्यार्थसूचनं कार्यमिति मतमनुमत्य कामन्दकीसूच-
नमपि सूत्रसूचनमेव वृत्तमिति दर्शितम् । यद्वा । अग्रे मकरन्देन माल-
तीरूपं कर्तव्यमिति पुंसः स्त्रीत्वापत्त्यात्र सूचितम् । कामन्दको नीति-
ग्रन्थभेदस्तं वेत्तीति कामन्दकी ॥ तदधीत इत्यण्डीप् च ॥ अनया
नामव्युत्पत्त्या नीतिवेदिताबोधनेन प्रकृतसिद्धिहेतुतोक्ता । तदन्तेवा-
सिन्यवलोकिता दृष्टिरिति कार्यसिद्धिदृष्टेरपि कार्यसिद्धिहेतुतोक्त्य
तदुत्तेजनिकेति । निष्क्रान्तौ सूत्रधारनटाविति शेषः । प्रस्तावनेति
निवृत्तेति शेषः । एतल्लक्षणं भरते ।

नटी विदूषको वापि पारिपार्श्विक एव वा ।

सूत्रधारेण सहिताः संलापं यत्र कुर्वते ॥

आमुखं नाम तस्यैव सैव प्रस्तावना मता ॥ इति ।

परिवृत्य पुनरागत्य । रक्तपट्टिका लोहितपट्टिका नेपथ्यमलंकारो ययोस्ते ।

६३. Bh. N. om. बाढम्; एष एवास्मि Bh.

६४. K2. om. अपि; Bh. om. परिक्रम्य; निष्क्रान्ताः A.; for इति—प्रविशतः N. has रक्तपट्टिकानेपथ्ये उपविष्टे प्रविशतः । प्रस्तावना । ततः प्रविशति कामन्दकी ।

६६. प्रविश्य रक्तपटेन कृतनेपथ्या कामन्दक्यवलोकिता च B. ततः प्रविशति रक्तपटेने-
पथ्या &c. as in B., C. K1. K2.; रक्तपट्टिककृतनेपथ्ये उभे प्रविशतः Bh.; परिवृत्य
रक्तपट्टिककृतनेपथ्यावुभावुपविष्टौ O. for ततः—प्रविशतः.

अव० । आणवेदु भवदी । (क)

काम० । अपि नाम तयोः कल्याणिनोभूरिवसुदेवराताप-
त्ययोर्मालतीमाधवयोरभिमतः पाणिग्रहः स्यात् । वामाक्षिस्-७०
न्दनं सूचयित्वा सहर्षम् ।

विवृण्वतेव कल्याणमान्तरज्ञेन चक्षुषा ।

स्फुरता वामकेनापि दाक्षिण्यमवलम्ब्यते ॥ ८ ॥

(क) आह्वापयतु भगवती ।

६९-७१. अधुना कामन्दकी समस्तप्रकरणोपयुक्तमुपक्षेपमाह ।
अपीत्यादि । यदाह ।

काव्यार्थस्य समुत्पत्तिरूपक्षेपः स्मृतो बुधैः ।

इह तु मालतीमाधवयोर्विवाहनिर्वाहः काव्यार्थः । अपि नामेति । नाम
संभावनायां तेन भवेदपीत्यर्थः । निश्चये वा नाम । तेन निश्चितमेव
भवेदित्यर्थः । कल्याणिनोरित्यनेनाशंसनीयकुशलतयानुपाद्यत्वमुक्त-
म् । भूरिवसुर्मालतीपिता । महाधनिककन्याया आवश्यकी वराका-
ङ्क्षेति नामतात्पर्यम् । देवरातो माधवपिता देववद्राति दत्ते ॥ रा
दाने कर्तरि क्तः ॥ देवरातः । तथा च जनो दातरि विवाह्यत इति
महाधनिकवद्ब्रह्मान्यत्वप्रभुत्वादियोगिनोरु रूप एव प्रायः पुत्र इति वरे
कन्याकाङ्क्ष सूचनं नामानुयेन । एवं च योग्ययोर्योग्य एव संबन्ध
इति भावः । पाणिग्रहो विवाहः ।

७२-७३. विवृण्वतेति । अपिरवधारणे । तेन वामकेनैव वामे-
नैव चक्षुषा दाक्षिण्यमवलम्ब्यते । कीदृशेन । स्फुरता स्पन्दवता ।

६८. भयवदी ०.

६९. N. O. om. तयोः and have कल्याणिनोरनयोर्भू, Bh. has both.

७०-७१. स्पन्दं for स्पन्दनं K1. K2. Bh.; अभिनीय for सूचयित्वा D.; N. om.
वामा—यित्वा; Bh. om. सहर्षम्.

अव० । महन्तो कस्य भवदीए एसो चित्तविक्षेत्रो । अञ्च-
रीअं अचरीअं जं दाणिं चीरचीवरपरिच्छदं पिण्डवादमेत्तपा-
णअत्तं भवदिं ईदिसे आआसे अमच्चभूरिवसू णिओएदि ।
तहिं अ उक्खण्डिदसंसारवग्गहो अप्पा तुम्हेहिं पि णिउ-
ज्जीअदि । (क)

(क) महान्तबलु भगवत्या एव चित्तविक्षेपः । आश्चर्यमाश्चर्ये
यदिदानीं चीरचीवरपरिच्छदां पिण्डपातमात्रप्राणयात्रां भगवतीमी-
दृश आयासेमात्यभूरिवसुर्नियोजयति । तत्र चोत्खण्डितसंसारवग्रह
आत्मा युष्माभिरपि नियुज्यते ।

अथ एव कल्याणं विवृण्वता सूचयता । स्त्रीणां वामाङ्गस्फुरणस्य
शुभसूचकत्वात् । आन्तरज्जेनेव मदीयचित्तवृत्तिज्जेनेव । इवोत्प्रेक्षायाम् ।

उत्प्रेक्ष व्यज्यते शब्दैरिव शब्दोपि तादृशः ॥

इति दण्डी । अथवापिर्विरोधे वामेनापि प्रतिकूलेनापि दाक्षिण्यमानु-
कूल्यमवलम्ब्यत इति विरुद्धमिदम् ॥ वाचक इति स्वार्थे कन् ॥

७४-७८. अत्र खलु निश्चये । चित्तविक्षेपोसद्विषयाभिनि-
वेशः । चीरेण वल्लखण्डेन चीवरं सौगतपरिव्राजकवासस्तदेव

७४. महं क्व N.; खु K1.; भव० O.; B. om. भव—एसो; एत्त K2.; °लेपी N.;
अचरिअं K1. K2. अचरिअं Bh. O.

७५. अचरिअं K2.; अचरिअं Bh.; O. K1. om. अचरीअं; अ before जं K1.; B.
om. दाणिं; चीउर K2.; मेत्त after चीवर Bh.N.; पाअ N; K2. पाअ O. for वाद-

७६. पाणअन्ती A. पाणवुत्ति Bh.; पाणवुत्ति D. पाणवुत्ति N. पाणवुत्ति O. भय०
O. °वदीं all but Bh. K2. N.; ईदिसे Bh. C.; इदिसे O. आयासे Bh. आसे K1.;
ईरिसेषु आयासेसु N.; णिउज्जेदि B. णिओजेदि N. णिओजेदि K1.

७७. कस्य B.रखु O. च Bh. for अ; A. C. D. om. अ; उक्खण्डिद Bh. उक्ख-
डिद K2. अक्खण्डिद K1. उवस्सिद O. for उक्खण्डिद; °वग्गहेहिं Bh. C. K1. K2.
N. O.; वि after °ग्गहेहिं for पि Bh.; A. om. पि, णिरिखवीअदि N. O. णिउज्जी-
अदि K1. K2. पठज्जीयदे B.

काम० । वत्से मा मैवं ब्रूहि ।

यन्मां विधेयविषये सभवात्रियुद्धे
स्नेहस्य तत्फलमसौ प्रणयस्य सारः ।

प्राणैस्तपोभिरथ वाभिमतं मदीयैः

कृत्यं घटेत सुहृदो यदि तत्कृतं स्यात् ॥ ९ ॥

अथि किं न वेत्सि यदेकत्र नो विद्यापरिग्रहाय नानादि-

परिच्छदः परिकरो यस्यास्ताम् । पिण्डपातो नाम बौद्धानां भिक्षाभ्र-
मणेन भोजनं तन्मात्रेण प्राणयात्रा जीवनं यस्यास्ताम् । ईदृशो वि-
वाहकार्ये । इह पुरन्धीणामेवाधिकारो न तु भवादृशीनामिति भावः ।
उत्त्वण्डित उन्मूलितः संसाररूपोबग्रहो मोक्षप्रतिबन्धो यत्र सः ।
यद्वा । उन्मूलितः संसाररूपोपकृष्टो ग्रहो यत्र सः ।

७९-८३. मामेति वीप्सात्यन्तनिषेधे । यन्मामित्यादि । सभ-
वान्बूज्यो भूरिवसुधन्मां विधेयविषये नियोज्यगोचरे नियुद्धे नियो-
जयति तत्स्नेहस्य प्रीतेः फलं स ह्यस्माकं प्रेमपात्रमिति भावः । असौ
नियोगः प्रणयस्य प्रश्रयस्य सार उत्कर्षो निर्योसो वा । यदि मदीयैः
प्राणैरथ वा मदीयैस्तपोभिः सुहृदो मित्रस्याभिमतं वाञ्छितं कृत्यं कार्यं
घटेत तदा तत्कार्यं कृतं स्यान्मत्प्राणादिभिरपि भवेदित्यर्थः । यद्वा ।
सुहृदोभिमतमिदं यदि घटेत निष्पद्येत तदा मदीयैः प्राणैस्तपोभिर्वा
तत्कृत्यं कृतं स्यात् । अघठने तु सर्वमिदं व्यर्थमित्यर्थः । एतेनावश्यक-
तव्यतोक्ता ॥ [प्रणयः प्रेम्णि विश्वासे याञ्चाप्रश्रययोरपीति विश्वः ॥]

८४-८९. भूरिवसोः स्वीकारबीजमेवंविधप्रश्रयोपपत्तिमाह । किं

७९. N. om. ब्रूहि.

८०. भगवान् for सभगवान् O.

८४. अपि for अथि; K1. K2. O.; Bh. N. om. अथि; यदेकत्र नो K1. K2.
यदेकत्र नो Bh. यदेव नो N. O.

८९ गन्तवासिनां साहचर्यमासीत् । तदैव चास्मत्सौदामिनीसमक्ष-
मनयोभूरिवसुदेवरातयोर्वृत्तेयं प्रतिज्ञावश्यमावाभ्यामपत्यसं-
बन्धः कर्तव्य इति । तदिदानीं विदर्भराजमन्त्रिणः सता देव-
रातेन माधवं पुत्रमान्वीक्षिकीश्रवणाय कुण्डिनपुरादिमां पद्मा-
वतीं प्रहिण्वता सु विहितम् ।

९० अपत्यसंबन्धविधिप्रतिज्ञा प्रियस्य नीता सुहृदः स्मृतिं च ।
अलोकसामान्यगुणस्तनूजः प्ररोचनार्थं प्रकटीकृतश्च ॥ ९०॥

नेत्यादि । न इति बहुवचनेन स्वभूरिवसुदेवरातानामुपादानम् । अस्म-
दिति । अस्माकं सौदामिन्याश्च प्रत्यक्षमित्यर्थः । अपत्यसंबन्धो विवाहः ।
सौदामिनीसमक्षमित्यनेन तस्या देवरातबन्धुतया नवमाङ्के माधवप्रा-
णत्राणकारणत्वमस्या नाम च सूचितम् । युक्तं चेदम् ।

मासूचितं विशेषान्नम् ।

इति भरतः । एवमन्यत्रापि सूचितस्यैव प्रवेशः । आन्वीक्षिकी न्याय-
शास्त्रम् । तत्र तर्कच्छलादिनिष्ठङ्कनेन तदभ्यासान्माधवस्य चोरिका-
विवाहे कौशलमुक्तम् । श्रवणं पाठः । कुण्डिनपुरं विदर्भनृपराज-
धानी । प्रहिण्वता प्रस्थापयता । सु विहितं शोभनं कृतम् ।

९०-९१. अपत्येत्यादि । देवरातेन पुत्रं प्रहिण्वत्सपत्यसंबन्ध-
विधिप्रतिज्ञा विवाहप्रतिज्ञा प्रियस्य सुहृदः प्रीतिमित्रस्य भूरिवसोः ।
सुहृदः शोभनचित्तस्य वा । स्मृतिं स्मरणं नीता प्रापिता । अलोक-

८९. N. om. वासिनो, वासिनोः K1. वासिन्योः K2. वास्तव्य Bh. दिगन्तागतानां O.; तदैवास्म° N. O. Bh. K1. K2.; °स्मदन्तेवासिनीसौदा° K2.

८९. प्रवृत्तेयं Bh.

८९. राजस्य मंत्रिणा N.

८९. पुरी after पद्मावतीं O.; तत्सु° O.; सुविहितं विहितं B. C. D. Bh. K1. K2.

९०. कृतः before अपत्य N.; चिरस्य नीता O.

९१. अनन्यसामान्य K2.

अव० । तदो किञ्चित् मालदिं अमञ्चो माहवस्स अप्पणा ण
पडिवादेदि जेण चोरिआविवाहे भअवदिं तुवरावेदि । (क)

काम० । तां याचते नरपतेर्नर्मसुहृन्नन्दनो नृपमुखेन ।

तत्साक्षात्प्रतिषेधः कोपाय शिवस्त्वयमुपायः ॥ १११ ॥ ९५

अव० । अच्चरिअं अच्चरिअं ण हु अमञ्चो माहवस्स णामं
पि जाणादि त्ति णिरवेक्खदाए लक्खीअदि । (ख)

(क) ततः किमिति मालतीममात्यो माधवस्यात्मना न प्रतिपाद-
यति येन चोरिकाविवाहे भगवतीं त्वरयति ।

(ख) आश्चर्यमाश्चर्यं न खल्वमात्यो माधवस्य नामापि जानातीति
निरपेक्षतया लक्ष्यते ।

सामान्यगुणो लोकविलक्षणगुणः पुत्रः प्ररोचनार्थं प्रवृत्तिपाटवार्थं स्फुटी-
कृतश्च । प्ररोचनस्यैव सर्वकार्यसिद्ध्यङ्गत्वात्तत्करणम् ।

९२-९५. अत्रामात्यो भूरिवसुः । माधवस्य कृत इति शेषः । प्रति-
पादयति ददाति । चोरिकेति । चोरिकया विवाहस्य धर्मशास्त्रे निषेधा-
दिति भावः । ताभित्यादि । नन्दननामा राज्ञोन्तःपुरसचिवो नृपद्वारा
तां याचते । तत्र साक्षान्निषेधः कोपाय राज्ञः । अयं तु महारा सं-
भोजनात्मक उपायः शिवः परिणामपुरस इत्यर्थः । आर्याच्छन्दः ।

स्यान्मर्मसचिवः सोयं कुपितस्त्रीप्रसाधकः ।

नन्दयतीति नन्दनः । एतेनानन्दजनकत्वादन्तःपुरसचिवता युक्तेति
नामतात्पर्यम् ।

९२. किञ्चित् Bh.; C. N. om. त्ति, ति O.; मालदीं A. D. मालई O., K2. om.
अमञ्चो .

९१. विवाहे A. विवाहेण O.; भयवदिं O. भयवदीं A. D.; आरोपदि Bh. आरोपदी
C. त्वरावेदि K1. K2. तुरावेदि O.

९५. प्रतिबन्धः B. D.

९६. अच्चरियं A. अच्छरियं २ Bh. अछरियं णहु O. क्खु A. खु N. for हु; णामं पि
माहवस्स O.

९७. निरवेक्खदाए O. णिरपेक्खदाए K1. K2. N.; लक्खीयादि O.

काम० । संवरणं हि तत् ।

विशेषतस्तु बालत्वान्तयोर्विवृतभावयोः ।

१०० । तेन माधवमालस्योः कार्यः स्वमतिनिह्वः ॥१२॥

अपिच । अनुरागप्रवादस्तु वत्सयोः सार्वलौकिकः ।

श्रेयोध्यस्माकमेवं हि प्रतार्यौ राजनन्दनौ ॥१३॥

पद्य । बहिः सर्वाकारप्रगुणरमणीयं व्यवहर-

नराभ्युहस्थानान्यपि तनुतसापि स्थगयति ।

९८-१००. संवरणं संगोपनम् । विशेषत इत्यादि । तेन भूरि-
वसुना तयोर्वत्सयोर्विशेषेण स्वमतिनिह्वः कार्यो निजज्ञानगोपनं कर्त-
व्यम् । बालत्वाच्छिशुत्वेन प्रकाशिताभिप्राययोः । यथा तावपि प्रकृतं
न जानीतस्तथा कृतं तेनेति भावः । युक्तं चादः ।

नादेशे नाकाले नापरिपकेन्द्रिये न गुणहीने ।

कथयति हि कथां स्वगतां न तथास्य कथा भवति वन्ध्या
इति नीतेः ।

१०१-१०२. अनुरागेत्यादि । तयोरनुरागप्रवादः सर्वलोकाविदितः
सद्यस्माकं [भयान्स्तीति वा पाठः ॥] श्रेयो श्रेयोऽलम्भी । वक्तुं शक्नु-
मिति राजा नन्दनश्चोभौ वञ्चनीयौ । तयोरन्योन्यानुरागादेव परिणयो
वृत्तो न मया कारित इति वक्तव्यमेवेति भावः ॥ [सार्वलौकिक इत्यत्र
सर्वलोकाद्वञ्च ॥] अन्योन्यानुरागेण गान्धर्वविवाहोऽपि सूचितः ।

१०३-१०६. बहिरित्यादि । विद्वान्सुबुद्धिरेकः श्रेष्ठोऽद्वितीयो वा
सकलं जनं कपटैरभिसंधाय वञ्चायित्वा स्वानर्थान्स्वप्रयोजनानि सं-
प्रादयति । मौनमभाषणं भजते च । विधिनिषेधपरं वचो न वदतीत्यर्थः ।

९८. N. om. हि.

१०१. K1. K2. O. om. अपिच; °प्रवादश्च K2.

१०२. भयानस्मा° D. N. श्रेयो ह्यस्मा° K1. K2. O. श्रेयोस्त्व Bh.

१०४. लघुतराणि A.

जनं विद्वानेकः सकलमभिसंधाय कपटै- १०६

स्तदस्थः स्वानर्थान्घटयति च मौनं च भजते ॥ १०७ ॥

अव^० । मए वि तुह्यवअणादो तेण तेण वअणोवण्णासेण
भूरिवसुमन्दिरासण्णराअमग्गेण माहवो संचारीअदि । (क)
काम^० । कथितमेव नो मालतीधात्रेय्या लवङ्गिकया ।

(क) यथापि सुष्मद्वचनास्तेन तेन वचनोपन्यासेन भूरिवसुमन्दि-
रासन्नराजमार्गेण यायवः संचार्यते ।

अत एव तदस्थ उदासीन इवानभिव्यक्तव्यापार इत्यर्थः । कथम् ।
सर्वकक्षरेणोक्तितादिना स्वभावसुन्दरं यथा भवति तथा बहिः प्रकटं
व्यवहरन्नतिसूक्ष्माप्यपि पराभूहस्थानानि परस्य तर्कस्थानानि स्वय-
मस्ति पिदधाति । अपिभिन्नक्रमः ॥ अभिसंधिवेचनार्थ इति धातुसंग्रहः ।
केवलभेद्योरेक इति धरणिः ॥

१०७-१०८. अत्रोपन्यासो व्याजेन कार्योद्देशः । राजसार्धे-
त्यनेन सर्वसाधारण्यान्माधवस्यानौद्धत्यमहितीयवेष्यता च सूचिता ।
संचारणं च तद्दर्शनेन मालत्या अनुरागायेति भावः । अत्र कामन्द-
क्यावलोकितायामेवमनुक्तत्वात्कथं तव वचनादिति घटत इति न
देष्टव्यम् । प्राणैस्तपोभिरित्यादिना तदभिधानात् ।

१०९-११३. धात्रेय्युपमातृसुता । एवेन बाल्यालम्भृति सकलचे-
ष्टावेदित्वं ध्वनितम् । तथा च लवङ्गिका मालतीगन्तं यत्कथयति तत्प्रमा-
णमेवेत्येवकारव्यङ्ग्यम् । अनेनास्याः सखीत्वमप्युक्तम् । यदाह भरतः ।

काश्चासी च धात्रेयी प्रतिवेदयाश्च शिल्पिका ।

बाला प्रव्रजिता चेति नायिकानां सखीजनः ॥ इति ।

१०६. °मतिसंधाय N.

१०७. यथापि मए वि Bb. मए वि K2.; वअणादो O.; K2. om. one तेण; B.
om. वअण वयणोव^० O. वअणोव K2.

१०८. रायमग्गेण O.; संचारीयदि Bb.

१०९. कथितमिव K1. K2.

११०

भूयो भूयः सविधनगरीरथ्यया पर्यटन्तं
दृष्ट्वा दृष्ट्वा भवनवलभीतुङ्गवातायनस्था ।

न इति बहुवचनेनात्मनि लवङ्गिकादयजागरूकबहुमानेन वञ्चक-
तानिरासः सूचितः । भूय इत्यादि । मालत्यङ्गकैस्ताम्यति खिद्यत
इति कथितमेव लवङ्गिकयेत्यन्वयः ॥ अङ्गकैरित्यत्राल्पार्थं कन् ॥
अल्पता मृदुत्वेन । बहुवचनात्सर्वाङ्गमुक्तम् । तथा च मृदुभिः सर्वा-
ङ्गैरित्यर्थः । कीदृशैः । तं माधवं दृष्ट्वा दृष्ट्वा पुनः पुनरवलोक्य
गाढोत्कण्ठया दृढकाङ्क्षया लुलितलुलितैरतिम्लानकान्तिभिः । ललि-
तलुलितैरिति पाठे पूर्वं ललितै रम्यैरधुना लुलितैर्म्लानैरित्यर्थः ।
कीदृशम् । सविधनगरीरथ्यया मालतीगृहनिकटराजमार्गेण भूयो भूयः
पुनः पुनः पर्यटन्तं गच्छन्तम् । इह राजमार्गोपन्यासेन माधवस्य
निःशङ्कः संचारो मालत्याश्च तद्दर्शने परवितर्काभावः सूचितः ।
यमने पौनःपुन्येन दर्शनं प्रति दार्ढ्यमुक्तम् । दर्शने च पौनःपुन्येन
तस्या उत्कण्ठातिशय उक्तः । यद्वा । प्रथमवीप्सया दर्शनं दृष्ट्वा तु-
वृत्त्या प्रथमं रम्यवस्तुचमत्कारेण तत् उल्लिखमानानुरागनवाङ्कुरेण
नेत्रप्रीतिर्युज्यते । द्वितीयवीप्सया सहचरीभिरप्यज्ञाता नयनप्रीति-
रुक्ता । नगरीपदेन रथ्याया अनेककौतुकाधारतोक्ता । तथा चेत्स्म-
तोनेककौतुकदर्शनतरलितत्वेन माधवस्य सम्यग्दर्शनसंपादकनिकटा-
र्थकसविधपदनिर्गर्व उक्तः । क्त्वाप्रत्ययेन चानन्तरभावविह्वल-
ताया विषयान्तरसंचारेणापि व्यवधानस्यापादानादत्यन्तानुरागोद्भेदः
सूचितः । कथमन्तःपुरस्था सा ददर्शेत्यत आह । भवनेति । भवनस्य
प्रासादादेर्वा वलभ्युपरिकुटी तस्यां तुङ्गमुधं यद्वातायनं गबाक्षस्त-
नस्था । तुङ्गतया यथाकाङ्क्षं दर्शनमुक्तम् । वातायनेत्यनेन वातस्या-
यनं गमनं यत्रेति व्युत्पत्त्या घर्मादितापवती गभीरसमीरपरिशील-
नार्थं यातीति प्ररोहेण निरर्गलमस्या गमनं तत्रेति सूचितम् । यद्यपि
सौधोपरिकुटीं वलभीं विदुरिति भवनपदमत्रगतार्थं तथाप्युक्तिपोषालं-

साक्षात्कामं नवमिव रतिर्मालती माधवं य-

द्वाद्येत्कण्ठा ललितलुलितैरङ्गकैस्ताम्यतीति ॥ १५ ॥

अव० । बाढं । ताए वि अत्तणो विणोदणिमित्तं माहवप-
डिच्छन्दअं आलिहिदं तं लवद्धिआए अज्ज मन्दरिआए ११६
हत्थे णिहिदं दाव । (क)

(क) बाढम् । तयाप्यात्मनो विनोदनिमित्तं माधवप्रतिच्छन्दक-
मालिखितं तल्लवङ्गिकयाद्य मन्दारिकाया हस्ते निहितं तावत् ।

कारणोत्तनार्थं भवनपदम् । यद्वा । भवनरूपा बलभी मालतीवसतिस्तौ-
धोपरिकुटीत्यर्थः । एतेनास्या निजगृहाद्वलभीगमनं किमर्थमित्यन्या-
शङ्कापरिहारो निरर्गलं च तद्दर्शनं भवतीति ध्वनितम् । यथा रतिः
कामकान्ता नवं दाहानन्तरमुत्पन्नं साक्षात्पत्यक्षं कामं दृष्ट्वाङ्गैस्ताम्य-
ति तथेत्यर्थः । मालती रतिर्माधवश्च काम इति तयोर्बहल्लोकसं-
कुलेपि पथि रागसागरोन्योन्यं ववृध इति भावः । यद्वा । कामोनङ्ग-
तयाप्रत्यक्षो वृद्धश्च । अत्रोत्प्रेक्षा विशिष्टस्यैव । साक्षात्पत्यक्षं नवं
काममिवेत्यर्थः । ताम्यतीत्यनेनोद्देशेन उक्तः । यदाह भरतः ।

चिन्तानिःश्वासखेदेन हृद्वाहाभिनयेन च ।

सथाङ्गोपाङ्ग-वेष्टाभिरुद्देशाभिनयो भवेत् ॥ इति ।

११४-११६. बाढमतितरामनुरक्ता मालतीत्यर्थः । विनोदः क्रीडा

११२. सा for यत् N.

११३. लुलितलुलितैः A. Bh. O. N. K2. (?)

११४. जदो D. जं A. तदो N. before बाढं; तए Bh. A. D.; बाढं अह य ताए
O.; O. om. वि; वि for वि K2.; A. N. O. om. अत्तणो; A. B. N. add उच्छन्द
O. उच्चेय before विणोद; विणोय O.; विणोदकालेन N.; माहवस्स K1.; पडिच्छन्दयं N.
पडिच्छन्दयं O.

११५. आलिहिदं D. N. लिहिदं O.; N. om. तं, अं for तं O.; हत्थे णिहिदं
तए वि before अज्ज Bh.; N. om. अज्ज. मन्दारिआ for मन्दारिआए K2. O. N.

११६. अत्थे for हत्थे K1. K2.; णिखितं N.

काम० । विचिन्त्य । सु विहितं लक्ष्मिकया यतो माधवा-
नुचरः कलहंसकस्तां विहारदासीं मन्दारिकां कामयते । तदनेन
तीर्थेन घटेत तत्प्रतिच्छन्दकमुपोद्घाताय माधवान्तिकमुपेया-
१२० दित्यभिप्रायः ।

अव० । माहवो वि कोदूहलमुप्यादिभ मए पउत्तमअणमहू-
सवं मअरन्दुज्जाणं पभादे अणुपेसिदो तत्थ किल मालदी
गमिस्सदि तदो अण्णोण्णदंसणं भोदु ति । (छ)

(छ) माधवोपि कौतूहलमुत्पाद्य मया प्रवृत्तमदनमहोत्सवं
मकरन्दोद्यानं प्रभातेमुप्रेषितस्तत्र किल याजती मयिष्यति वत्से-
न्योन्यदर्शनं भवत्विति ।

हर्षो वा । प्रतिछन्दकं प्रतिरूपकम् । तावत्पदेन मन्दारिकाहस्तनि-
धानस्य प्रकृतकार्योपक्रमः सूचितः । अत एव कामन्दक्या सु विहि-
तमित्युक्तम् ।

११०-१२०. विहारः सौगतप्रवाजिकानामालयः । तत्र आश्रुता
दासी विहारदासी । एतेन प्रकरणवाच्यत्वमुक्तम् । यदाह दण्डी ।

शकारः कुट्टिनी दासी धर्मशास्त्रबहिष्कृता ।

विटचेष्टादयो नित्यं बाह्याः प्रकरणे मत्ताः ॥

तीर्थेन द्वारा । उपायेन वा ॥ तीर्थमुपायद्वारमन्त्रिष्विति विश्वः ॥

उपोद्घातेन प्रसङ्गेन । अभिप्रायस्तावदिति वादिन्यास्तवेति शेषः ।

११०. N. om. विचिन्त्य; सुविहितं हि K2.; N. om. यतो.

११८. °हंसस्तां N.; N. om. मन्दारिका; इत्यनेन for तदनेन A. D.

११९. A. D. N. om. घटेत; घटते Bh.; यत् for तत् B.; A. D. om. उपोद्घाताय;
उपोद्घातेन K2. Com.; C. om. माध०—प्रायः O. puts it in and scores it out.

१११. वि for वि K2.; उप्यायिष O.; मयण O.; मधूत्तवं Bh. महोत्सवं N.

१२२. मअरन्दोज्जाणं K2. मअणुज्जाणं A. O. K1. मयणुज्जाणं O.; अज्ज before
प्रभादे D. K1.; पभादे O. पहादे N.; पेसिदो K1. पेसिदो K2.; तर्हि for तत्त्व A.; O.
om. किल.

१२३. होदु B. O. होदि N.

काम° । साधु वत्से साधु । अनेन मत्प्रियाभियोगेन स्मारयसि मे पूर्वशिष्यां सौदामिनीम् । १२९

अव° । भवद्वि सा सोदामिणी अहुणा समासादिदभञ्चरि-
अमन्तसिद्धिप्यहावा सिरीपञ्चदे कावालिअव्वदं धारेदि । (क)

काम° । कुतः पुनरियं वार्ता ।

अव° । अत्थि एत्थ णअरीए महामसाणप्यदेसे कराला
णाम चामुण्डा । (ख) १३०

(क) भगवति सा सौदामिन्यधुना समासादिताश्चर्यमन्त्रसिद्धि-
प्रभावा श्रीपर्वते कापालिकव्रतं धारयति ।

(ख) अस्त्यत्र नगरीं महाश्मशानप्रदेशे कराला नाम चामुण्डा ।

१२१-१२८ अत्र ॥ कौतुकं तु कुतूहलमित्यमरः ॥ मदनमहो-
त्सवेन वसन्तकालः सूचितः । तस्य च वैवाहिकत्वम् । यदाह ।

शरस्सङ्ग्रामविषये विवाहे ज्येष्ठमाधवौ । इति ।

किल प्रसिद्धौ । इति हेतौ । अनुप्रेषणे तत्र किलेत्यादेर्हेतुत्वम् । अन्योन्य-
दर्शनेनोभयानुरागे विवाहनिर्वाहः । प्रिये प्रीतिविषये कार्येभियोग
आसङ्गः । अत्र कपालव्रतं महाव्रतम् । कुत इत्यादिना श्मशा-
नाङ्कसूचनम् ।

१२४. वत्से साधु साधु B.

१२५. मत् for मे N.

१२६. D. adds क्व, Bh. ख, O. दाणी after सा; N. om. सोदामिणी अहुणा; सी-
दामिणी all but Bh. O.; णं for अहुणा O.; °सादिअञ्चरि° N.; अञ्चरीअ K1. K2.
अञ्चरिअं Bh. अञ्चरीअं A. अञ्चरिय O.

१२७. B. om. सिद्धिः प्यभावा Bh. K1, K2.; सिरीअपञ्चदे A. सिरीपञ्चदे O.
K1. K2. Bh.; कावालि O. कावालिआ K2.; कावालिआवदं N.

१२९. णयरीए O. णअरे A. O. K2.; कराला O. कराली C.

१३०. नाम K2.

काम० । अस्ति या किल विविधजीवोपहारप्रियेति साह-
सिकानां प्रवादः ।

अव० । तर्हि क्खु सिरीपव्वदादो आअदस्स रत्तिविहारिणो
णादिदूरारण्णवासिणो साहअस्स मुण्डधारिणो अघोरघण्टणा-
१३१ मधेअस्स अन्तेवासिणी महाप्पभावा क्वालकुण्डला णाम
अणुसंज्झं समाअच्छदि तदो इअं पउत्ती । (क)

(क) तत्र खलु श्रीपर्वताहागतस्य रात्रिविहारिणो*नातिदूरारण्य-
वासिनः साधकस्य मुण्डधारिणोऽघोरघण्टनामधेयस्यान्तेवासिनी महा-
प्रभावा कपालकुण्डला नामानुसंधं समागच्छति तत इयं प्रवृत्तिः ।

१३१-१३२ किल प्रसिद्धौ । विविधा नानारूपा जीवा मानुषा-
दय उपहारा बलयः प्रिया यस्याः सा । अनेन मालत्युपहारः सूचितः ।
आत्मनिरपेक्षं कर्म साहसं तेन वर्तन्ते ते साहसिकाः । प्रवादः
प्रसिद्धिः । इह प्रियेत्यस्यानन्तरमिति पदं देयमन्यथा पूर्वापरानन्वयात् ।
तथा च प्रियेत्यनेनाकारेण साहसिकानां प्रवाद इत्यर्थः । अत एव
वाक्यार्थकर्मादावितरेध्याहारः ।

१३३-१४० इह खलु प्रसिद्धौ । तस्याश्चामुण्डाया नातिदूरेणा-
त्यासन्ने वस्तुं शीलं यस्य तस्य । एतेन देवकुलस्य लोकसंकुलतया

१३१. सा for या B. Bh., C. om. या; साधकानां O.

१३२. तं B. O. तत्थ Bh. D. for तर्हि; क्खु O. खु K1. K2. for क्खु, Bh. om.
क्खु; सिरी A. Bh. C. D. K1. K2. O.; आगदस्स Bh. O.; रति for रत्ति K1.;
अदो O. एत्थ N. for रत्तिविहारिणो; ०रिणो तस्स K2.

१३४. साधअस्स B. Bh. C. साहकस्स K2. O. साहसिअस्स N. for साहअस्स;
मुण्डमालाधारिणो O.

१३५. ०धेयस्स O. हेअस्स D. N. for धेअस्स; अन्देवासिणि N.; महाप्प० Bh.;
०प्पहावा B. Bh. D. N. महापुभावा O.

१३६. ०संज्झं Bh. D. O.; C. adds णअरे before समाअ०; समागच्छदि O. आअच्छ-
इ N. for समाअच्छदि; इयं Bh. O.; पउत्ती O.

*Com. inserts तस्या before नातिदूर०.

का० । सर्वं सौदामिन्यां संभाष्यते ।

अव० । अलं दाव एदिणा । भवद्वि सो वि सहअरो
माहवस्स बालमित्तं मअरन्दो णन्दणस्स वहिणिं मदअन्तिअं
जइ समुव्वहदि तं पि माहवस्स दुदीअं पिअं किदं भोदि ।(क) १४०
काम० । नियुक्तैव तत्र मया तत्प्रियसखी बुद्धरक्षिता ।

(क) अलं तावदेतेन । भगवति सोपि सहचरो माधवस्य बालमित्रं
मकरन्दो नन्दनस्य भगिनीं मदयन्तिकां यदि समुद्ब्रूहति तदपि माध-
वस्य द्वितीयं प्रियं कृतं भवति ।

किञ्चिद्विप्रकृष्टं साधकसंस्थानमुक्तम् । साधकस्य योगिनः । मुण्डधा-
रिणः कापालिकस्य । अघोरघण्टेति ।

कापालिकास्तु घण्टान्तनामानः समुदाहृताः ॥

इति भरतः । अघोरोविमृश्यकारीति नामव्युत्पत्तिः । अनुसंधं सं-
धायाम् । प्रवृत्तिर्वार्त्ता । सर्वमघोरघण्टनाशनमाधवरक्षणादिकम् ।
अत्रैतेन कापालिकादेः कथनेनालं निष्फलमधुनानुपयोगात् । बालमिति
भावप्रधानं तेन बाल्यान्मित्रमित्यर्थः । समुद्ब्रूहति विवहति ।

१४१-१४० बुद्धरक्षितेत्यनेन भिक्षुकीत्वं सूचितम् । अत एव

१३०. सर्वं हि B. Bh. C. N. O.; तत्सौदां सर्वं D.; °न्याः Bh. C. D.

१३८. भवद्वि O.; एसो A. D. K1. N. O.; एसो वि K2.; सहयरो O.

१३९. बाल Bh.; मिच्चो A. D. K1. K2.; महरन्दो K2. मयरन्दो O.; A. adds
णाम after मअरन्दो; °नस्स K1.; वहिणिअं K2. वहिणिआं Bh.; K1. णंदणमइणि N.;
मदयन्तियं O. °अन्तिआं A. B. Bh. C. D. K1.

१४०. जयि O.; जदि समुव्वहदि N. समुदाहदि K1.; तं वि N.; A. K1. K2. add
णाम after पि; दुदियं O. दुदिअं B. C. अहिअं N. for दुदीअं; पियं O.; कदं Bh.;
C. D. N. O. om. किदं; होदि N.

१४१. हि तत्र D. हि सा N.; K1. K2. read तत्र after °सखी; मइ B. D. तस्याः
N. for तइ; O. om. तइ.

अव० । सु विहिदं भभवदीए । (क)

काम० । विचिन्त्य । तदुत्तिष्ठ माधवप्रवृत्तिमुपलभ्य माल-
तीमेव पश्यावः ।

१४५

उभे उत्तिष्ठतः ।

काम० । विचिन्त्य । अत्युदारप्रकृतिर्मालती । तन्निपुणं निस्-
ष्टार्थदूतीकल्पः सूत्रयितव्यः । सर्वथा

शरज्ज्योत्स्ना कान्तं कुमुदमिव तं नन्दयतु सा
सुजातं कल्याणी भवतु कृतकृत्यः स च युवा ।

(क) सु विहितं भगवत्या ।

दौत्ये नियुक्ता ॥ उत्तिष्ठेत्यत्रोर्ध्वकर्मत्वाच्च तद् । अव्युदात्ता गभीरा
प्रतिपन्नार्थासंवादिनी प्रकृतिर्यस्याः सा तथा । निस्ष्टार्थेति । नायि-
काया नायकस्य वा मनोरथं ज्ञात्वा स्वमत्या कार्यं साधयति सा
निस्ष्टार्था दूती तस्याः कल्पो व्यापारः प्रस्तावनीय इत्यर्थः । दूती
च विविधा । यदाह ।

निस्ष्टार्था मितार्था च तथा शासनहारिका ।

सामर्थ्योत्पादिताहीना दूती तु विविधा मता ॥ इति ।

१४८—१५२ शरदित्यादि । सा मालती तं माधवं नन्दयतु
प्रीणातु । यथा शरच्चन्द्रिका कुमुदं नन्दयति । यथा चन्द्रिकाकुमु-

१४२. भयवदीए O.; A. B. Bh. add किदं, K1. K2. कदं after भयवदीए.

१४३. B. Bh. N. om. विचिन्त्य; Leaf 6 of K2. containing काम० । विचिन्त्य
(l. 143) to वयस्य माधव (l. 187) wanting.

१४४. पश्यामः B.

१४५. A. D. K1. insert इति after उभे; इति for उभे N. O.

१४६. अत्युदात्त Com.; N. om. तद्, इति for तद् O.; B. om. निपुणं.

१४७. तन्त्रयितव्यः A. K1. N. कल्पयितव्यः D., सूचयितव्यः Bh.

१४८. वन्दयतु K1.

वरीयानन्योन्यप्रगुणगुणनिर्माणनिपुणो

१५०

विधातुर्व्यापारः फलतु च मनोज्ञश्च भवतु ॥ १६५ ॥

इति निष्क्रान्ते विष्कम्भकः ।

दयोर्नित्यं प्रीतिस्तस्या तयोरप्यस्त्विति भावः । कीदृशम् । कान्तं
रम्यम् । सुजातं शोभनजन्मानम् । शोभनता च गुणवत्त्वेन । यद्वा ।
कान्तमन्यस्त्रीभोगचिह्नशून्यम् । यदाह भरतः ।

अन्यस्त्रीभोगसंभूतं चिह्नं यस्य न विद्यते ।

देहे वाप्यधरे वापि स कान्त इति कीर्तितः ॥

सा कीदृशी । कल्याणी निरवस्था । स च युवा कल्याणी विवाहकल्या-
णयोगी संस्तां प्राप्य कृतकृत्यः कृतार्थो भवतु । युवेत्यनेन कन्यायां
मदनमदोद्दीपकतायोगित्वमुक्तम् । एवं सति विधातुः प्रयत्नः सफलो
भवतु मनोहरश्च भूपनन्दनाविरोधेन सर्वावर्जकोस्त्वित्यर्थः । कीदृशः ।
अन्योन्यं कामिनोः प्रगुणा अनुरूपा ये गुणास्तेषां निर्माणे कुशलोत
एव वरीयाञ्छ्रेष्ठः गरीयान्गुर्वा । यद्वा । अन्योन्यं प्रगुणा उत्कृष्टा
ये गुणास्तेषां निर्माणे कुशलः । निष्क्रान्ते कामन्दक्यवलोकिते ।
विष्कम्भक इति ।

कुतोपि स्वेच्छया प्राप्तः सबन्धेनोभयोरपि ।

विष्कम्भकः स विज्ञेयो यस्तु [सम्यक्] काव्यार्थसूचकः ॥

विष्कम्भस्तु द्विधा सोयं शुद्धः संकीर्ण एव च ।

शुद्धो मध्यमपात्रेण संकीर्णो मध्यमाधमैः ॥

इति भरतः ।

१५०. गरीयान् N.; °गुणिनिर्माण° K1.; निर्माणनिधौ B.

१५२. O. om. इति.; मिश्रविष्कम्भकः N.

ततः प्रविशति गृहीतचित्रोपकरणः कलहंसः ।

कल० । कहिं दाणिं तुलिदमअरद्धआवलेअरूअविब्भमाव-
१५५ किखत्तमालदीहिअअमाहप्पं णाहमाहवं पेक्खिस्सं । परिक्रम्य । प-
रिस्सन्तोहि जाव इमस्सिं उज्जाणे मुहुत्तं विस्समिअ मअरन्द-
णन्दणं णाहमाहवं पेक्खिस्सं । (क) इति प्रविद्योपविशति ।

(क) कुत्रेदानीं तुलितमकरध्वजावलेपरूपविभ्रमावक्षिप्तमाल-
तीहृदयमाहात्म्यं नाथमाधवं प्रेक्षिष्ये । परिश्रान्तोस्मि *यावदस्मिन्नु-
द्याने मुहूर्त्तं विश्रम्य मकरन्दनन्दनं नाथमाधवं प्रेक्षिष्ये ।

१५३-१५७ उपकरणमुपढौकनम् । अत्र तुलितो मकरध्व-
जस्य कामस्यावलेपो गर्वो येन रूपविभ्रमेण सौन्दर्यविलासेन तेना-
वक्षिप्तं तिरस्कृतं मालतीहृदयस्य माहात्म्यं गाम्भीर्यं येन तम् ॥ अव-
लेपः स्मृतो गर्व इति शाश्वतः ॥ मकरन्दस्य नन्दनं हर्षकम् । कल-
हंसो राजहंसः स च शरदि विराजमानोपि योगिनीप्रभावाइसन्ते
मिलित इति नामाभिप्रायः ।

१५३. O. om. ततः, °चित्रफलकहस्तः for गृहीत-णः O.; °चित्रफलकः C.;
°हंसकः Bh.

१५४. कहिं Bh.; तुलिअ D. तुलिय O.; K1. om. तुलिद in text but gives
तुलित in छाया; मयरद्ध° O.; °द्वज B. O.; °द्वजावलेवं रूप° O.; °द्वधरूआव° A.
B. D.; रूप Bh. रूप N.; C. om. रूप; K1. om. अवलेअ in text but reads
°ध्वजावलेपरूप in छाया; °आवलेअं B. C. °लेववि° A.; विभ्रमा° O.

१५५. आखिख B. N. O. °मावक्षिच A. D.; हियय O.; C. om. णाह; पेक्खि-
स्सं O.

१५६. °सन्तोहि Bh. °स्संतहि C.; अइव (छाया यावत्) K1.; ता for जाव O.; इह for
इमस्सिं A. D. K1. N. O.; खणं N. मुहुत्तअं B. मुहुत्तयं O.; वेसमिअ K1. वीसविय
O. वीसमिअ Bh. विसमिअ B. C.; मकरन्द Bh. मयरन्द O.

१५७. सहयरं O. °सहअरं A. N. सहाअं K1. नन्दनं Bh. for णन्दणं; B.
Bh. C. K1. O. om. णाह; N. om. णाहमाहवं; पेक्खि° N. प्पेक्खिस्सं O.; Bh.
O. om. इति; N. om. इति-शति; परिक्रम्य for प्रविद्य B. Bh. D. O.

*तावद् Com.

ततः प्रविशति मकरन्दः ।

मक० । कथितमवलोकितया मदनोद्यानं गतो माधव इति ।
भवतु तत्रैव गच्छामि । परिक्रम्यावलोक्य च । दिष्ट्यायं वयस्य १६०
इत एवाभिवर्त्तते । निरूप्य । अस्य तु

१६०—१६५ दिष्ट्येत्यव्ययं हर्षे । माधवस्य वसन्तस्य मकरन्दः
पुष्परसः सहचरो युज्यत एव । इत एवात्रैव । इह शृङ्गारो द्विवि-
धः । यदाह भरतः ।

संभोगो विप्रलम्भश्च शृङ्गारो द्विविधो मतः ।
संभोगोपि विप्रलम्भपूर्वक एव स्वदते । यदाह ।
न विना विप्रलम्भेन संभोगः पुष्टिमर्हति ।
कषायिते हि वस्त्रादौ भूयान्रागोभिजायते ॥
स च दशारम्भः । यदाह भरतः ।

अप्राप्तरातिभोगस्य नवस्त्रीरागजन्मनः ।
दश स्थानानि कामस्य काममन्तर्विसर्पतः ॥
अभिलाषोत्र प्रथमे द्वितीये चिन्तनं तथा ।
अनुस्मृतिस्तृतीये च चतुर्थे गुणकीर्तनम् ॥
उद्वेगः पञ्चमे ज्ञेयो विलापः षष्ठ उच्यते ।
उन्मादः सप्तमे प्रोक्तो भवेद्याधिस्तथाष्टमे ॥
नवमे जडता प्रोक्ता दशमे मरणं भवेत् ॥ इति ।

१५९. कथितमेवाव° K1. N. कथितं मेव° C. Bh.; B. Bh. C. D. K1.
insert यथा before मदनो°.

१६०. N. om. तत्रैव, B. om. एव; इति परि° N.; दृष्ट्या for अवलोक्य A. K1.;
A. K1. om. दिष्ट्या; D. om. अयं.

१६१. इति निरूप्य N.

गमनमलसं शून्या दृष्टिः शरीरमसौष्ठवं
श्वसितमधिकं किं न्वेतत्स्यात्किमन्यदितोथ वा ।

तदिहानुस्मृत्यवस्थो माधवो मकरन्देन कथ्यते । गमनमिति । अस्य
गमनमलसं मन्दं न तु शरीरं हस्तादेराकुञ्चनप्रसारणात् । अन्तरा-
न्तरा विलम्बस्यात्यन्तासक्तिवशाज्जायमानत्वाच्च । इदमनुस्मृतिचि-
ह्नम् । यदाह

मुहुर्मुहुर्निःश्वसितैरधोमुखविचिन्तनैः ।

प्रक्षेपादन्यकार्याणां कथितानुस्मृतिर्यथा ॥

तथा यतो मामपि न पश्यति ततोन्तःकरणं कापि लभम् । तथा च
चिन्तासंततिपरतया ध्यानावधानेन शून्या बाह्यार्थाग्राहिणी दृष्टिरस्य ।
यदाह ।

शून्या दृष्टिः स्मृता चिन्तासंमोहप्रणयादिषु ।

शून्यदृष्टिलक्षणमप्याह ।

निश्चला समतारा च ध्यानाद्वाद्यमगृह्णीती ।

तथा समपुटोपेता शून्या दृष्टिरुदाहता ॥

तथा मनस्तापवतो ग्लानिः । सा च क्षीणकपोलतादिनोन्नीयते । अत
उक्तं शरीरमसौष्ठवं विकलम् । इष्टजनालाभभावनार्थमाह श्वसित-
मधिकम् । एतत्किं नु स्यात् । एतदलसगमनत्वादिकं रोगजं कामकृतं
वेति वितर्क इत्यर्थः । रोगलिङ्गाभावादनङ्गलिङ्गसङ्गाच्च निश्चयमाह
किमन्यदिति । अथ वा पक्षान्तरे । इतः कामात्किमन्यन्नान्यदित्यर्थः ।
किंशब्दो निषेधे । अत्र पांशुक्रीडनात्प्रभृत्यनुभूतमाधवशरीरे तत्तद्वि-
कारदर्शनासर्कविद्याविदो मकरन्दस्य परिच्छेदो युज्यत एवेति ।

भ्रमति भुवने कन्दर्पाज्ञा विकारि च यौवनं
ललितमधुरास्ते ते भावाः क्षिपन्ति च धीरताम् ॥१७१॥

ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो माधवः ।

मा० । स्वगतम् । तामिन्दुसुन्दरमुखीं सुचिरं विभाव्य
चेतः कथं कथमपि व्यपवर्तते मे ।

निश्चयलिङ्गमाह । भुवने कन्दर्पाज्ञा भ्रमति सर्वं जनमास्कन्दति ।
विकर्तुं शीलमस्येति विकारि । पूर्वदशात्यागेन दशान्तरयोगो विका-
रस्तद्योगि यौवनम् । अयं तु युवेत्यर्थः । अत्र भ्रमतिपदेनानव-
च्छिन्नक्रियता तद्वारा सर्वकालता । भुवनपदेन सर्वदेशता । आज्ञा-
पदेन युक्तिजिज्ञासां विना स्वीकारः । विकारिपदेन माधवाङ्गीका-
रिता च ध्वनिता । ललिताः सुन्दरा मधुराः परिभाव्यमानास्ते ते प्र-
सिद्धा भावा रमणीवदनविभ्रमादयो धीरतां धैर्यं क्षिपन्त्यपनयन्ति ।
तदनेनकामकृतमेतदुद्गीयत इति भावः । प्रकृतिमधुरा इत्यपि पाठः ।
तत्र प्रकृत्या स्वभावत एव मधुरा मनोहराः ।

१६६-१७० माधवप्रवेश इह द्विपदिकया । यदाह ।

शोकविभ्रमयुक्ते तु व्या [आ] धिचिन्तासमाभिते ।

भुतवार्तादिवैरूप्ये योज्या द्विपदिका बुधैः । इति ।

स्वगतमिति ।

यत्तु श्राव्यं न सर्वस्य स्वगतं तदिहोच्यते ॥

इति भरतः । अनुस्मृतिमाह । तामित्यादि । तां नायिकामचिरमधुनैव
विचिन्त्य कथं मम चेतः ॥ कर्तृ ॥ कथमपि महता कष्टेन व्यपवर्तते
व्यावर्तते नागच्छति वा । तस्यां लभं तामेव धावतीत्यर्थः । किं कृत्वा ।

१६५. प्रकृतिमधुरा: noticed by Com.

१६६. प्रविश्य माधवः for ततः—मा० । O. ; N. om. यथानिर्दिष्टो.

१६७. N. O. om. माधवः स्वगतम्.

लज्जां विजित्य विनयं विनिवार्य धैर्यं-
 १०० मुन्मथ्य मन्थरविवेकमकाण्ड एव ॥ १८ ॥
 आश्चर्यम् । यद्विस्मयस्तिमितमस्तमितान्यभाव-
 मानन्दमन्दममृतप्लवनादिवाभूत् ।

बालत्वेन कुलीनत्वेन च या लज्जा तामकाण्ड एवाप्रस्ताव एव वि-
 जित्य । रभसकाल एव हि लज्जाद्यभावप्रस्ताव इति भावः । विनयं
 मनोमलक्षालनोपदेशं दूरीकृत्य । महानायकतया साहजिकं धीरत्व-
 मुन्मूल्य । कीदृशम् । मन्थरो मन्दो विवेक इतिकर्त्तव्यता यत्र तत् ।
 श्रित्वाविशेषणं वा । कीदृशीम् । इन्दोश्चन्द्रात्सुन्दरं मुखं यस्यास्ताम् ॥
 वैद्यधिकारण्येपि गमकत्वात्समासः ॥ इह तामित्यनुस्मृतिरिन्दुसुन्दरेति
 गुणकीर्तनं विभाव्येति चक्षुःप्रीतिः कथमपीत्युद्देशो लज्जां विजित्येत्यु-
 न्मादो मन्थरविवेकमिति जडतेत्यनेकावस्थोक्ता ।

१७१-१७४ बहिल्यादि । तत्संनिधौ यन्मदीयं हृदयं विस्मयेना-
 झुतरसेन स्तिमितं निश्चलम् । एतेन स्तम्भ उक्तः । अत एवास्तमितो
 नाशं प्रापितोन्यो भावो विस्मयातिरिक्तो धर्मो यत्र तत् । अनेन ज-
 डतोक्ता । यदाह ।

इष्टं वानिष्टं वा सुखदुःखे वा न वेत्ति यो मोहात् ।

तूष्णीकः परवक्ष्यः स भवति जडसंज्ञकः पुरुषः ॥

आनन्देन निरन्तरसुखेन मन्दं मन्थरं चाभूत् । अमृतप्लवनादिव सु-
 धासेकादिव । अथ च योगाभ्यासेन कुण्डलिन्याचरणेनामृतसेकादि-
 वेत्स्वर्गः । तत्रापि परमानन्दसंदोहो भवत्येव । एतेनाद्भुतनायिकादर्श-
 नजातभावभरमन्थरता दर्शिता । तद्दृश्यमधुना ताद्वियोयङ्गारचुम्बि-
 तमिवाङ्गारावस्पृष्टमिव व्यथमानं पीडायुक्तमास्त इत्याश्चर्यम् । न च

१०१. आश्चर्य thrice N.

१०२. आनन्दसाम् B. D. ; °मृताश्व K1. N. ; °दिवासीह N.

तत्संनिधौ तदधुना हृदयं मदीय-

मङ्गारचुम्बितमिव व्यथमानमास्ते ॥१९॥

मङ्क० । सखे माधव इत इतः ।

१०५

माध० । परिक्रम्य । कथं प्रियवयस्यो मम मकरन्दः ।

मङ्क० । उपसृत्य । सखे ललाटंतपस्तपति चर्माशुः । तद-
स्मिन्नुद्याने मुहूर्तमुपविज्ञावः ।

माध० । यदभिरुचितं वयस्याय । इत्युभावुपविशतः ।

कल० । दृष्ट्वा । कथं मअरन्दसहअरो इदं ज्जेव्व बालवउलु-१००
ज्जाणं अलंकरेदि माहवो । ता देसेमि से मअणवेअणावि-

प्रियासङ्गे सुखं तद्वियोगे दुःखमिति दृष्टचरमेव तत्कथमाध्वर्यमिति
वाच्यम् । अननुभूतरसस्य तस्य शिशुत्वेन किमिदं यदकाण्ड एव
व्यथेति तत्संभवात् ।

१०५-१८३ इत इत इत्यागच्छेत्यर्थः ॥ अद्यादित्वात्तसिः ॥ एतेन
माधवस्य बाह्यार्थमहान्मिमाददर्शनं सूचितम् । ललाटं तपति ललाटं-
तपः ॥ [असूर्यललाटयोरिति खश् प्रत्ययः । खित्वान्मुम् ॥] माधवीय-
मन्मथोन्मादमपह्नोतुकामस्येदं वचनम् ॥ वयस्यायेति रुच्यर्थानां प्री-

१०५. K1. om. इत; N. om. मङ्क० ।—मम मकरन्दः ॥ (1. 176).

१०६. B. Bh. O. add दृष्ट्वा, K1. दृष्ट्वा च after परिक्रम्य, Bh. O. om. प्रियः मे
for मम Bh. K1. O.

१०७. C. om. उपसृत्य; B. Bh. O. add माधव after सखे; भास्वान् O. तपनः
B. Bh. C. for चर्माशुः; B. Bh. add इयं च ते शरीरावस्था.

१०८. यथा प्रियवयस्याय रोचते A.; N. O. om. माध० सतः; Bh. om. इति.

१०९. N. om. दृष्ट्वा; कथं Bh. कथं गु N.; मकरन्द O. मअरन्द N.; सहचरो O.; इयं
B. Bh. C.; इदो D. for इदं; N. om. इदं ज्जेव्व; जेव्व Bh. ज्जेव O.; Bh. om. बाल;
बालबालुज्जाणं O.; N. B. om. वउल; बालज्जाणं K1.

११०. B. D. N. prefix माह to माहवो; C. D. K1. insert कि after ता;
A. D. K1. have this से after अत्तणो, N. om. से; मयणं O.; बाणवेअण O.

ज्झुरन्तमालदीलोभणसुहावहं अत्तणो पडिच्छन्दअं । अहवा
विस्सामसोक्खं दाव अणुभोदु । (क)

मक० । तदस्यैव तावदुच्छ्वसितकुसुमकेसरकषायशीतला-
१८५ मोदनासितोद्यानस्य काञ्चनारपादपस्याधस्तादुपविशावः । त-
था कुरुतः ।

मक० । वयस्य माधव । अद्य किल सकलनगराङ्गनाजनप्र-

(क) कथं मकरन्दसहचर इदमेव बालबकुलोद्यानमलं करोति
माधवः । तद्दर्शयाम्यस्य मदनवेदनाखिद्यमानमालतीलोचनसुखाव-
हमात्मनः प्रतिच्छन्दकम् । अथवा* विश्रामसौख्यं तावदनुभवतु ।

यमाण इति संप्रदानता ॥ अत्र मकरन्देन पुष्परसेन सहचरो माधवो
वसन्तो बालबकुलमलं करोतीति ध्वनिरप्युन्मिषति । मुहूर्तं चेत्यत्र
सुस्थिते चित्ते वक्तुं युक्तमिति भावः ।

१८४-१८५ उत्फुल्लपुष्पाणां ये केसराः किञ्जल्कास्तैः कषायो
लोहितः शीतलश्च य आमोदस्तेन वासितं सुगन्धीकृतमुद्यानं येन त-
स्य ॥ कषायः सुरभौ लोहितेन्यवादिति मेदिनीकरः ॥ कषायादिसं-
बन्धेन सौरभस्यातिगंभीरलोक्ता । आमुद्यतेनेनेत्यामोद इति । कषाया-
दिसंपदे काञ्चनारेत्युक्तम् ।

१८७-१९० प्रवर्तितः कृतः । अभिरामेति यात्रान्वयि । इह
मकरन्दवचनेन नर्मरूपा प्रतिमुखसंधिरुक्ता । यदाह ।

१८२. विधुर N. खिहमाण A. D. विष्मरन्त Bh. विष्मरन्त O. for विज्झुरन्त.

१८३. B. Bh. C. N. insert माहवो and A. D. मुहुत्तं after अहवा; वीसाम
Bh. K1. O.; सोक्खं O.; दावद् O.; °होदु B. Bh. N. O.

१८४. N. om. एव.

१८५. काञ्चन for काञ्चनार A. C. N.; तावद् before उपविशावः K1.

१८७. N. om. माधव; अयैव तावत् A. D. K1. अयैतावत् K2. for अद्य किल;
N. O. om. किल; नराङ्गना K1.; N. om. जन.

* Com. adds मुहूर्तं वेह after अथवा.

वर्तितमहोत्सवाभिरामकामदेवोद्यानयात्राप्रतिनिवृत्तमन्यादृशं
भवन्तमवधारयामि । अपि नाम मनागवतीर्णोसि रतिरमणबा-
णगोचरम् ।

११०

माधवः सलज्जमधोमुखस्तिष्ठति ।

मक^० । विहस्य । तत्किमवनतमुग्धमुखपुण्डरीकः स्थि-
तोसि । पश्य

अन्येषु जन्तुषु रजस्तमसावृतेषु

विश्वस्य धातरि समः परमेश्वरे च ।

१११

शृङ्गारार्थं त्रपाकारि वाक्यं गोष्ठीषु नर्म तत् । इति ।

अपिः समुच्चये । नाम संभावनायाम् । इदं संभाव्येतापीत्यर्थः । म-
नागल्पम् । रतिरमणः कामः ।

१९२-१९७ मुग्धं किंकर्तव्यताशून्यम् । पुण्डरीकं सितपद्मम् ।
विरहधूसरस्त्वेन मुखस्य पुण्डरीकसाम्यम् । तस्य लज्जयाकथनमा-
शङ्क्यादान्येष्वित्यादि । माधव तवापह्नुतिर्लज्जया कथंचिदपि मा भूत् ।
लज्जयापह्नवं मा कृथाः । एवमप्रतीकारः स्यादिति भावः । खलु य-
तः सोऽयं चित्तजन्मा कामः प्रख्यातपौरुषः । चित्तोन्माथविषय इति
भावः । कीदृशः । विश्वस्य धातरि जगत्स्रष्टरि परमेश्वरे हरेन्वेषु

१८८. महामहोत्सव^० Bh. ; मदनोद्यान A. D. K1. K2. ; यात्रातः O. ; अभिनिवृत्त
for प्रतिनिवृत्त A. D. K1. K2. ; दृशमिव Bh. K2. N. O.

१८९. अपि न त्वमवतीर्णोसि O. ; अपि त्वमवतीर्णो N.

१९०. गोचरताम् N.

१९१. माधव नहि नहि for माधव-^०छाति N. ; लज्जया for सलज्जम् A. D. K1. K2.

१९२. N. om. विहस्य ; तत्किमिति नम्रमुख O. तत्किमिव नम्रमुग्ध N. तत्किमिव नत-
मुख^० K2. ; K1. om. मुग्ध ; रीकं Bh. O. ; तिष्ठसि for स्थितोसि A. D. K1. K2.

१९३. Bh. N. O. om. पश्य.

१९४. बहिस्तमसा B. च यस्तमसा^० N.

१९५. परमेश्वरेषु B. N.

सौख्यं प्रसिद्धविभवः खलु विचजन्मा

मा लज्जया तव कथंषिदपहुतिर्भूत् ॥२०॥

माध० । वयस्य किं न कथयामि श्रूयताम् । गतोहमवस्थो-
किताजनितकौतुकः कामदेवायतनम् । तत्रैतस्ततः परिक्रम्या-
२०० अवलोक्य च परिश्रमादुद्धसितमदिरामोदमधुरपरिमलाकृष्टसक-
लमिलदलिपटलसंकुलाकुलितमुकुलावलीमनोहराभरणरम-
णीयस्याङ्गनभुवो बालबकुलस्यालबालपरिसरे स्थितः ।
जन्तुषु मानुषादिषु च रजस्तमोगुणप्रधानेषु समस्तुल्यव्यापारः । य-
द्वा । अन्येषु मानुषादिषु रजस्तमसावृतेषु च तिर्यग्योनिषु विश्वस्य
धातरि ब्रह्मणि परमेश्वरे हरे च सम इति भिन्नमेव योज्यम् । अतो
लज्जां त्यक्त्वा कथयेति भावः ।

२००-२०७ परिश्रमात्स्थित इत्यन्वयः । परिश्रमात्स्थितोऽहं न तु
साकाङ्क्षवादिति भावः । मदिरामोदवन्मनोहरो यः परिमलः शुभग-
न्धः ॥ स्याच्छुभगन्धे परिमल इति विश्वः ॥ मिलन्मिलितम् ।
संकुलेन व्याप्त्याकुलिता या बकुलमुकुलावली विकासोभिमुखक-
लिकाराजिः सैव मनोहरमाभरणं तेन रमणीयस्य । यद्वा । म-
दिरामोदेन मधुर इति समासः । तेन मदिरामोदस्य बकुलपुष्पोद्गमं
प्रति दोहदत्वमाह । अङ्गनभुवोङ्गनस्थस्य । अनेन निकटवर्तिनः सेवा-

१९९. किल for खलु A.

१९८. N. om. श्रूयताम्; ते after कथयामि N.; अथ गतो O.

१९९ कौतुकः for कौतुकः B.; इतस्ततश्च for तत्रैतस्ततः N.; तत्र च० A. D.
K1. K2. परिश्रम्य O.

२००. K2, N. om. अवलोक्य च; परिक्रमाद् K1 भ्रमाद् B. for परिश्रमाद्; मधु-
रमदिरामोदपरिमल C. N.; मधुर? K2. परम O. मनोहर B. for मधुर; कृष्टसकल
K2. आकृष्टमिलिन्दपटलसंकुल B.

२०१. सकलकलमिलद० N.; A. D. add बकुल before मुकुल; K2 बकुल for मुकुल.

२०२. °भरणस्य रमणीयाङ्गनं N.; °स्याङ्गन Bh. O.; K2 om. बाल; बकुलमुकु-
लस्थलं K2.

तस्य च यदृच्छया निरन्तरनिपतितानि कुसुमान्यादाय विदग्ध-
 रचनामनोहरां खजमभिनिर्मातुमारब्धवानस्मि । अनन्तरं च सं- २०५
 चारिणीव देवस्य मकरकेतनस्य जगद्विजयवैजयन्तिकानिर्गत्य
 गर्भभवनादुज्ज्वलविदग्धमुग्धनेपथ्यविरचनाविभाषितकुमारी-
 भावा महानुभावप्रकृतिरत्युदारपरिजना कापि तत एवागतवती ।
 दिना मनोज्ञता दर्शिता । इहाङ्गणपदेनुविधायकाभावाण्णत्वभ्रुतिरबु-
 च्छा ॥ पृषोदरादित्वाण्णत्वमित्यपि वक्षोमूलकमेव । प्रत्युताङ्गनं प्राङ्गणे
 जाले कामिन्यामङ्गना मतेति विश्वादि कोषासवर्गपञ्चमोपान्तमङ्गनं के-
 वलमिति शब्दप्रकाशाच्च नान्तत्वमेवेत्यवधेयम् । आलवालं खल इति
 [अल्ले इति पालेति-पाठान्त ०] ख्यातम् ॥ स्याद्दालवालमावालमम्भसां
 यत्र धारणमित्यमरः ॥ विदग्धेति । मालानिर्माणं कामशास्त्रवैदग्ध-
 योतनाय । उक्तं च मालाग्रथनविकल्पा इत्यादिनेति भावः । अतिसु-
 कुमारतया कामिनोर्मनोहरतया सुगन्धितया सुन्दरतया चान्यपुष्पाणि
 त्यक्त्वा बकुलपुष्पैर्मालाग्रथनमिह । अत एव दमयन्तीस्वयंवरादा-
 वपि बकुलमालासममधूकमालापरिग्रहः । संचारणी गमनशीला
 मकरकेतोः कामस्य वैजयन्तिका पताका । गर्भभवनान्मध्यावासादु-
 ज्ज्वलया निर्मलयाग्राम्यया च शिशुप्रसाधनविरचनयोच्चीतः कुमारी-
 भावः कुमारीत्वं यस्याः । कुमारीत्वेनावगुण्ठनपटाद्यभावात्तदुत्पन्नमिति
 भावः । महानुभावप्रकृतिरतिप्रभावस्वभावा । अत्युदारो महान्दक्षिणो

२०३. O. om. निरन्तरनिपतितानि; निरन्तरविकसितानि; B. विकसितानिरन्तराणि O.
 ०तानि विकसितान्यादाय कुसुमानि Bh.; विकसितान्यादायादाय कुसुमानि O.

२०४. विदग्धाविरचना Bh. K1. K2.; विदग्धाविरचनेया खजं ग्रथितुमारब्धं O.; N.
 O. om. आस्मि; तु for च Bh.

२०५. मकरकेतोर्ने A. D. K1. K2.

२०६. K1. om. गर्भः; B. Bh. N. O. insert बाह after मुग्ध; रचना O.; कौ-
 शारभावा K1. K2.

२०७. इत for तत N.

सा रामणीयकनिधेरधिदेवता वा
 सौन्दर्यसारसमुदायनिकेतनं वा ।
 २१० तस्याः सखे नियतमिन्दुसुधामृणाल-
 ज्योत्स्नादि कारणमभून्मदनश्च वेधाः ॥ २१ ॥

वा । उदारो महति दक्षिण इति शाश्वतः ॥ परिजनदाक्षिण्यं सांनि-
 ध्यानयनेन ज्ञेयम् । तत एव तत्रैव ।

२०८-२११ तद्वर्णकीर्तनमाह । सेत्यादि । सा स्त्री रामणीयकस्य
 मनोहरताया निधेराधारस्याधिदेवताधिष्ठात्री देवता । यद्वा । रामणी-
 यकमेव निधिस्तस्याधिष्ठात्री रक्षिका देवता । सौन्दर्यसारसमुदायस्य
 कान्तिनिर्यासपूरस्य निकेतनं गृहं वा । निकेतनस्याजहल्लिङ्गतया
 सामानाधिकरण्यम् । मनोहरत्वं कान्तिमत्त्वं च तत्रैव दृष्टमिति भावः ।
 वा समुच्चये । यद्वा । वा विकल्पे तत्र निर्णेतुं न शक्यत इति विक-
 ल्पार्थः ॥ यद्वा । वेवार्थे रामणीयकनिधेर्देवतेवेत्यर्थः ॥ वा स्याद्विक-
 ल्पोपमयोरिवार्थेपि समुच्चय इति विश्वः ॥ यद्वा । रामणीयकं रू-
 पादिसंपत्तिस्तन्निधेरधिदेवता । अनेन शोभोक्ता । यदाह ।

रूपयौवनलावण्यैरुपभोगोपबृंहितैः ।

अलंकरणसङ्गानां शोभेति परिकीर्तिता ॥

सौन्दर्येत्यादिना कान्तिरुक्ता । यदाह ।

शोभैव कुसुमाख्येण पूरिता कान्तिरुच्यते ।

अतो नयोर्भेदः । अत्यन्तविलक्षणां तामालोक्योत्प्रेक्षते । नियतं नूनं
 तस्याः कारणं समवायिकारणमिन्दुसुधामृणालज्योत्स्नादिकमभूत् ।
 चन्द्रो मुखस्य सुधाधरस्य मृणालं भुजयोर्योत्स्ना लावण्यादीनामिति
 भावः । आदिपदेन पद्मौ पादयोः किसलयौ चरणयोरिति ग्राह्यम् ।

अथ सा प्रणयिनीभिरनुचरीभिरविरलकुसुमसंचयावचयली-
लादोहदिनीभिरभ्यर्थ्यमाना तमेव बकुलपादपोद्देशमागतवती ।
तस्याश्च कस्मिन्नपि महाभागधेयजन्मनि बहुदिवसोपचीय-
मानमिव मन्मथव्यथाविकारमुपलक्षितवानस्मि । २१५

यतोऽस्याः । परिमृदितमृणालीम्लानमङ्गं प्रवृत्तिः
कथमपि परिवारप्रार्थनाभिः क्रियासु ।

सर्वोपमाद्रव्यघटितेयमिति भावः । एवं मदन एवास्या वेधाः स्रष्टा-
भूत् । चकारोवधारणे । वेदजडस्य पुराणस्य ब्रह्मणो नात्र निर्माण-
कौशलमिति भावः । अत्र कामस्य स्रष्टृत्वेनाश्रुतत्वात्कथमिदमिति न
देश्यम् । अस्या मोहनीत्वेन मोहनपटुकामजन्यत्वोत्प्रेक्षणात् । अदृ-
ष्टचरत्वस्योत्प्रेक्षायामनुकूलत्वात् । असदारोपणस्योत्प्रेक्षात्वात् । निय-
तपदमुत्प्रेक्षाव्यञ्जकम् । नूनमित्येवमादिभिरिति वचनात् ।

२१२-२१५ प्रणयिनी स्निग्धा । अनुचरी दासी । संचयः स-
मूहः । अबचयत्कोटनम् । दोहदोभिलाषः । सहर्षमाह तमेवेति ।
स्वोद्देशेनाह कस्मिन्नपीति ॥ भागधेयं भाग्यमित्यमरः ॥ इहानुमान-
रूपो गर्भसंधिः कस्मिन्निधित्यनेनोक्तः । यदाह ।

व्याप्येन व्यापकज्ञानमनुमानमुदीरितम् । इति ।

२१६-२२२ विकारचिह्नमाह । परिमृदितेति । यथास्या अङ्गं प-

२१२. N. O. om. सा; B. om. अनुचरीभिः; अनुचरीभिः before अभ्यर्थ्य° O.;
N. om. अविरल—°दिनीभिः; अनवरत for अविरल O.

२१३. कुतूहलिनीभिः for दोहदिनीभिः O.; तमेव च Bh.; बालबकुल A. D. K1.
K2.; आगता B.

२१४. तदा before तस्याः N.; N. om. च; कस्मिन्निधित्यनेनोक्तः A. D. K1. K2.;
महाभागजन्मनि K1. K2. O.

२१५. °मानमिवात्मन्यथाविकार° Bh.; C. om. व्यथा; अविभाविनम् before
उपलक्षित° O.; उपलब्धवानस्मि A. D. K1.

२१६. यतः for यतोऽस्याः A. B. Bh. C. N. K1. K2.; मृणाल N.

२१७. कथमिव Bh.

कलयति च हिमांशोर्निष्कलङ्कस्य लक्ष्मी-
मभिनवकरिदन्तच्छेदपाण्डुः कपोलः ॥ २२ ॥

[२२० सा पुनर्मम प्रथमदर्शनात्प्रभृत्यमृतवर्तिरिव चक्षुषोर्निरतिश-
यमानन्दमुत्पादयन्त्ययस्कान्तमणिशालाकेव लोहधातुमन्तःक-
रणमाकृष्टवती सर्वथा । किं बहुना ।

रिमृदिता मर्दनविषयीकृता या मृणाली विसलता तद्वन्म्लानम् ।
क्रियास्तु ताम्बूलभक्षणादिषु परिजनयाचनाभिरस्याः कथमपि प्रवृ-
त्तिः । इह मृणालीपदेन तनुता म्लान्या निद्राच्छेदः कथमपीत्यादिना
विषयनिवृत्तिः कथिता । तनुत्वम्लानत्वमान्यैर्ग्लानिरुक्ता । यदाह ।
ग्लानौ तनुत्ववैवर्ण्यमन्दतादिनिदर्शनम् ।

ननु तनुत्वादिना व्यभिचारिणा कथं कामविकारोन्नयनमत आह ।
कलयतीति । तस्याः कपोलो हिमांशोः शोभां कलयति तुलयति । अनेन
पाण्डुता दर्शिता । कीदृशः । नूतनदन्तिदन्तखण्डगौरः । छिद्यत इति
च्छेदः खण्डः । इहामभिनवपदेन सपुलकत्वं ध्वनितम् । तथा च कपोल-
पाण्डुत्वसपुलकत्वादिना कामविकारव्याप्तेन तदुन्नयनमिति भावः ।
विरहे पाण्डुतापि । यदाह ।

अङ्गस्यासौष्ठवं तापः पाण्डुता कृशता रतिः ।

वर्तिर्नेत्राञ्जनलेखा । अयस्कान्तो लोहाकर्षको मणिः । लोहधातुर्लो-
हरूपं द्रव्यम् । अन्तःकरणं मनः । ममान्तःकरणमाकृष्टवतीत्यर्थः । किं
बहुनेत्यनेन सखेदनिःश्वाससूचनम् ।

२१९. दान्त C. कान्त B. for दन्त ; °च्छेदकान्तः Bh.

२२०. A. N. O. om. पुनर् ; N. om. प्रथम ; प्रथमदर्शनात्प्रभृति A. Bh. D.
K1. K2. O.; नयनयोः for चक्षुषोः C.; अतिशयानन्द A. D. K1. K2. निरन्त-
मानन्द C.

२२१. °शयानन्द O.

२२२. °रणमुपसंहृतवती N., °रणमभिप्लुम्बितवती Bh: °रणमाक्षितवती B. C.; A. D.
K1. K2. om. सर्वथा, सर्वथा after बहुना N.

संतापसंततिमहाव्यसनाय तस्या-

मासक्तमेतदनपेक्षितहेतु चेतः ।

प्रायः शुभं च विदधात्यशुभं च जन्तोः

२२५

सर्वकषा भगवती भवितव्यतैव ॥ २३ ॥

मक० । वयस्य माधव । स्नेहश्च निमित्तसव्यपेक्षश्चेति
विप्रतिषिद्धमेतत् । पश्य ।

२२३-२२६ संतापेत्यादि । ममैतच्चेतस्तस्यां विषय आसक्तं स-
मन्ताल्लभमस्तीत्यर्थः । संतापपरंपरैव महाव्यसनं तदर्थम् ॥ तादर्थ्ये
चतुर्थी ॥ संततिपदेन मालतीलाभमन्तरेण यावज्जीवमविच्छेदस्तद-
लाभे प्राणहानिश्चोक्ता । कीदृशम् । अनपेक्षितनिमित्तम् । एतेन वि-
षयालाभेऽप्यस्य स्वाभाविकी प्रीतिरुक्ता । यदाह ।

अभ्यासादभिमानाच्च तथा संप्रत्ययादपि ।

विषयेभ्यश्च तत्त्वज्ञा विदुः प्रीतिं चतुर्विधाम् ॥

अनेन निजमुच्छृङ्खलत्वमपि निरस्तम् । अत एवाह प्राय इति । बा-
हुल्येन भगवती भवितव्यतावश्यंभावि प्राक्तनकर्म जीवानां शुभ-
मशुभं च विदधाति । अत एव सा सर्वकषा सर्वहरा । तथा च
ममावश्यकं दुःखं त्वं तु यथोचितं कुर्या इति भावः ॥ आसक्तेत्या-
ङ्पूर्वात् षच् समवाये क्तः । सर्वकषेति खच्प्रत्यये खित्वान्मुम् ॥

२२७-२३२ माधवोक्तप्रीतेरनिमित्तकत्वमुपपादयति । स्नेह इति ।
निमित्तमिह द्वयं बाह्यमाभ्यन्तरं च । तदिह बाह्यहेत्वपेक्षः स्नेहोऽस्थिर
एव । निमित्तनिवृत्तौ तन्निवृत्तेरावश्यकत्वात् । अत आन्तरनिमित्ता-
पेक्षैव स्नेहस्येति भावः । विप्रतिषिद्धं विरुद्धं बाह्यनिमित्तापेक्षया विरोध

२२७. N. om. माधव ; A. B. C. D. O. om. च before इति.

२२८. प्रसिद्धमेतत् C.

२३०

व्यतिषजति पदार्थानान्तरः कोपि हेतु-
 न खलु बहिरुपाधीन्प्रीतयः संश्रयन्ते ।
 विकसति हि पतङ्गस्योदये पुण्डरीकं
 द्रवति च हिमरश्मावुद्गते चन्द्रकान्तः ॥२४॥

ततस्ततः ।

इति भावः । स्वोक्ते युक्तिमाह । व्यतिषजतीत्यादि । आन्तरो हेतुः को-
 प्यनिर्वचनीयः पदार्थान्नरनारीप्रभृतीन्व्यतिषजति विशेषतो मेलयति ।
 यतः प्रीतयो बहिरुपाधीन्बाह्यहेतून्सौन्दर्यादीन् संश्रयन्ते प्रकर्षेणावल-
 म्बन्ते । अत्र कोपीत्यनेन जन्मान्तरानुभवजनितसंस्कारताध्वनिः ।
 न खल्वित्यनेन दृष्टश्रुतानुमितसकलैहिकोपाधिनिषेधात्तथावसायः । अत
 एव विशेषप्रकर्षद्योतकाभ्यामुपसर्गाभ्यामासङ्गस्य जीवितावधित्वमु-
 क्तम् । उक्तं द्रवयति । यतः पतङ्गस्य सूर्यस्योदये पुण्डरीकं विकसति
 चन्द्र उद्गत उदिते सति चन्द्रकान्तो द्रवति क्षरति च । तथा च
 तीक्ष्णकरोदये कोमलकमलदलविकासादमृतकरोदये पाषाणदारणाच्च
 सहजसिद्ध एव हेतुः । इह किं बाह्यं कारणं दृश्यते । तद्वत्प्रकृतेऽपि
 स्वाभाविक एव स्नेह इति भावः ॥ [पतङ्गः शलभे रवाविति धरणिः ॥]
 पुण्डरीकपद्मिह पद्ममात्रपरम् । अर्थान्तरन्यासोयम् ।

२३३-२३९ ततस्तत इति कथोपक्रमरीतिः । तत्र स्थाने ।
 सभूविलासमित्यादि । अथ तस्याः सखीजनेन तदा सोयमित्युक्त्वा
 सप्रत्यभिज्ञमिव पूर्वदृष्टमिव मामवलोक्य सभूविलासं सभूभङ्गं यथातथा
 कटाक्षाः क्षिप्ताः । एतेन कटाक्षाणां पूर्वदृष्टप्रत्यभिज्ञाकारार्पणत्वमुक्तम् ।

२२९. °नन्तरः B. °वान्तरः D.

२३२. °वमावुद्यते N.

२३३. N. om. one ततः.

माध० । ततश्च तत्र ।

सभ्रूविलासमथ सोयमितीरयित्वा

२३५

सप्रत्यभिज्ञमिव मामवलोक्य तस्याः ।

अन्योन्यभावचतुरेण सखीजनेन

मुक्तास्तदा स्मितसुधामधुराः कटाक्षाः ॥ २५॥

मक० । स्वगतम् । कथं प्रत्यभिज्ञापि नाम ।

माध० । अथ ताः सलीलमुत्तालकरकमलतालिकातरलवल्या- २४०

कीदृशेन । अन्योन्याशयविज्ञेन । अनेन नायिकाव्युत्पत्त्यतिशय

उक्तः । कीदृशाः । स्मितमीषद्धसितमेवामृतं तेन मनोज्ञाः ।

ईषत्पफुल्लितैर्गण्डैः कटाक्षैः सौष्ठवान्वितैः ।

अदृष्टदन्तकुसुमैरुत्तमानां स्मितं मतम् ॥

इति भरतः । स्वस्यादृष्टचरत्वेन संभावनायामिहेवशब्दः । अवलोक्येति ललिता दृष्टिरियम् । यदाह ।

मधुराकुञ्चितारा च सभ्रूक्षेपा च सस्मिता ।

समन्मथविकारा च दृष्टिः सा ललिता मता ॥

इह तु हर्षादियमुचिता । यदाह । धृतौ हर्षे च ललिता । भ्रूविला-

सेत्यनेन मोह्यायितमपि कटाक्षितम् । प्रत्यभिज्ञैकस्य तत्सेदन्तावैशि-

ष्ट्यम् । तस्या एवाकारः सोयमिति । नाम संभावनायाम् । अदृष्ट-

चरत्वेन माधवप्रत्यभिज्ञाया असंभवादिति भावः ।

२४०-२४६ तामेव स्फोटयति । अथेति । अनन्तरं ताः सख्यो हे भर्तृदारिके स्वामिपुत्रि हर्षेण वयं वर्धामहे यतोत्रैव स्थाने

२३४. Bh. om. ततश्च तत्र.

२३५. °मितीव नाम N. O.

२३७. अन्योन्यमेव चतुरेण N., (with भा in margin as a substitute for मे) O.

२३८. मुक्तास्तदा C.

२३९. Bh. N. om. स्वगतम्; O. om. कथं; ततस्ततः after नाम N.

२४०. दन्तउत्तालकर° B. Bh.; A. inserts ललित after कमल.

वलीकमुच्चस्तमत्तकलहंसीवभ्रमाभिरामचरणसंचरणद्वयद्वयणा-
यमानमञ्जीरमञ्जुरसितानुविद्धमेखलाकलापकलकिङ्किणीरण-
त्कारमुखरं परिवृत्य भर्तृदारिके दिष्ट्या वर्धामहे यदत्रैव कोपि
कस्यापि तिष्ठतीति मामङ्गुलीदलविलासेनाख्यातवत्यः ।

कस्यापि कोपि तिष्ठतीत्युक्त्वा मामङ्गुलीखण्डलीलया कथितवत्यः । किं
कृत्वा । सलीलं सविलासचेष्टितं यथा तथा प्रतिनिवृत्त्य । स्त्रीणां विला-
सचेष्टितं लीलेति भरतः । उत्तालमुद्गटम् । विभ्रमो विलासो विशिष्ट-
भ्रमणं वा । मञ्जुर्मनोज्ञः । मञ्जीरो नूपुरः । रसितानुविद्धः शब्दा-
नुगतः । मेखलायाः कलापो गुच्छः । यद्वा । मेखला च कलापश्च
तयोः किङ्किणी क्षुद्रघण्टिका ।

• मेखला च कलापश्च भवेच्छोणिविभूषणम् ।

एकयष्टिर्भवेत्काञ्ची मेखला त्वष्टयष्टिका ॥

रशना षोडश श्रेया कलापः पञ्चविंशतिः ॥

इति भरतः । इदं सर्वं निवर्तनक्रियाविशेषणम् । गतिरियं विकला । यदाह ।

आवेगे चैव हर्षे च कार्ये च त्वरयान्विते ।

एतेषु च गतिं प्राज्ञो विकलां संप्रयोजयेत् ॥ इति ।

राजा भट्टारको देवस्तत्सुता भर्तृदारिका ॥

२४१. °कं समुच्चस्त Bh. समुच्चस्त B. C. °लीसमुच्चस्त O. ; भवन for मत्त O. ;
रणरणायमान for दणदणायमान N. O.

२४२. मञ्जुमञ्जीर B. Bh. C. सिञ्जित O. शिञ्जित A. K1. K2. for रसित ;
A. D. N. O. om. कल ; रणरणत्कार N. ; दणत्कार O.

२४३. प्रतिनिवृत्य for परिवृत्य A. K1. K2. N. O. ; वर्धसे for वर्धामहे B.

२४४. कस्या अपि Bh. C. N. ; वत्तमः before तिष्ठति B. Bh. N. ; तिष्ठते इति
K2. ; O. om. दल ; विन्यासेन for विलासेन O. ; दक्षितवत्यः for आख्यातवत्यः O.

मक० । स्वगतम् । हन्त महतः प्रागनुरागस्योद्भेदः ।

२४५

कल० । आकर्ण्य । कथं सरसरमणीआणुबन्धिणी इत्थी-
अणकधा । (क)

मक० । ततस्ततः ।

माध० । अलान्तरे किमपि वाग्विभवातिवृत्त-
वैचित्र्यमुल्लसितविभ्रममुत्पलाक्ष्याः ।

२५०

(क) कथं सरसरमणीयानुबन्धा स्त्रीजनकथा ।

राजपदमीश्वरमात्रपरम् । तेनामात्यकन्यापि भर्तृदारिकेत्युच्यत इत्यव-
धेयम् । कोपि कस्यापीत्यनेनानुद्भटोद्भावेन तासां चातुर्यमुक्तम् ।
अत एव कस्यापीति सामान्यनिर्देशात्क्रीबत्वम् । अन्यथा खीलिङ्गनि-
र्देशः स्यात् । कोपीति पुंलिङ्गनिर्देशस्तु स्पष्टार्थः । अन्यथा किमपीति
निर्देशे पुष्पादिप्रतिपत्त्या संशयः स्यादिति भावः । अङ्गुलीदलपदेन
सविलासाख्यानमुक्तं संगुप्तमाख्यानं वा ध्वनितम् । इदमाख्यानं
नर्मवाक्यम् । यदाह ।

सहास्यवचनप्रायं नर्मेच्छन्ति मनीषिणः ॥

हन्त हर्षे । उद्भेदः प्रकाशः । अनुबन्धिनी प्रतीयमाना ।

२४९-२५२ अत्रान्तरेत्यादि । सखीनां दर्शनावसर एव पद्माक्ष्याः
संबन्धि तन्मान्मर्थं कामजमाचार्यकमुपदेशकर्माविरासीत्पकटीभूतम् ।

२४५. N. om. स्वगतम् ; सूचितो before महतः B. ; महतः संलु Bh. ; प्रियानु-
रागस्य for प्रागनुरागस्य N. ; सूचितः after उद्भेदः Bh.

२४६. K1. K2. N. O. om. आकर्ण्य ; कथं A. K1. रसाणं N. for कथं ; रम-
णीया K2. O. रमणिउआ N. for रमणीआ ; °त्तीअण° K2.

२४७. इत्थीआअण B. इत्थिआकहा N. इत्थीकहा O. इत्थिआकथा बहइ Bh.

२४८. B. om. one ततः

२४९. विभवातिवृत्ति O. विभवातिवर्ति N.

२५०. आयताक्ष्याः for उत्पलाक्ष्याः B. N.

तद्भूरिसात्त्विकविकारमपास्तधैर्य-

माचार्यकं विजयि मान्मथमाविरासीत् ॥२६५॥

ततश्च । स्तिमिताविकसितानामुल्लसद्भूलतानां

कीदृशम् । किमप्यनिर्वचनीयम् । अत एव वाग्विभवाद्भचनप्रपञ्चाद-
तिवृत्तमतिशयितं वैचित्र्यं यस्य तत् । उल्लसित उत्थितो विभ्रमो
भावभेदो यत्र तत् ।

यच्चित्तवृत्तेरनवस्थितत्वं शृङ्गारजो विभ्रम उच्यतेसौ ।

भेदाख्यस्तस्य मदानुबन्धकार्कश्यसंज्ञाः कथिता विदग्धैः ॥

इति भरतः । भूरि प्रचुरः सात्त्विकविकारो यत्र तत् । सत्त्वं मानसं
किमपि तेन निर्वृत्तः सात्त्विको भावः । यदाह ।

सत्त्वोत्कटे मनसि ये प्रभवन्ति भावा-

स्ते सात्त्विका निगदिताः कविभिः पुराणैः ।

ते च ।

स्वेदः स्तम्भोद्य रोमान्त्रः स्वरभङ्गोद्य वेपथुः ।

वैवर्ण्यमभ्रु प्रलय इत्यष्टौ सात्त्विका मताः ॥ इति ।

अपास्तं क्षिप्तं धीरत्वं येन तत् । महाभिजनत्वाद्यनपेक्षित्वादिति भा-
वः । विजयि सर्वत्राप्रतिहतं कुमार्या अपि शिशुत्वाद्भिजय इति
भावः । उत्पलाक्ष्या इत्यनेन बहुविधे नेत्रविकारे प्रीतिगो हाव
ईर्ष्याज इहोक्तः । यदाह ।

भ्रूनेत्रादिविकाराद्यः शृङ्गाराकारसूचकः ।

स्थायिभावः स्थितो हाव ईर्ष्याजः प्रीतिगोपि च ॥

इह श्लोके विलास उक्तः । यदाह ।

दयितावलोकनादौ विशेषोद्गक्रियास्तु यः ।

शृङ्गारचेष्टासहितो विलासः समुदीरितः ॥

मसृणमुकुलितानां प्रान्तविस्तारभाजाम् ।

प्रतिनयननिपाते किञ्चिदाकुञ्चितानां

२५९

२५३-२५६ संप्रति हेला हावात्समुत्थितेति भरतानुसारेण हावा-
नन्तरं हेलामाह । स्तिमितेत्यादि ।

नारीणां प्रियसंभोगलज्जासाध्वसकौतुकैः ।

स्वभावाविष्कृतो वेगो हेलेति परिकीर्तितः ॥

इति भरतः । श्लोकार्थस्तु तस्या आलोकितानां सहसा दर्शनानां पात्रं
योग्योहमभूवं वृत्तोस्मि ।

सहसा दर्शनं यत्स्यात्तदालोकितमुच्यते ॥

इति भरतः । कीदृशानाम् । मदीयरूपनिरूपणाश्वर्येण स्तिमितानि
निश्चलानि हर्षेण विकसितानि प्रफुल्लानि च तेषाम् । दृष्टिरियमद्भुता ।
यदाह ।

समाकुञ्चितपक्षमाया विस्मयोद्भूततारका ।

सौम्या विकसितान्ता च दृष्टिः स्यादद्भुताभिधा ॥

यद्वा । स्तिमितं मन्दं यथा तथा विकसितानां प्रकाशितानां प्रथमं नाय-
कदर्शनेन शनैः शनैः प्रसारणमिति भावः । अनेनोत्तरोत्तरदर्शनाभि-
लाषः सूचितः । ललसन्ती चपला भूर्लतेव येषु तेषाम् । दीर्घत्वेन भूलत-
यो रूपकम् । अनेन कान्ता दृष्टिरुक्ता । यदाह ।

हर्षप्रसादजनिता कान्तात्यर्थं समन्मथा ।

सभ्रक्षेपकटाक्षा च शृङ्गारे दृष्टिरिष्यते ॥

मसृणानि चिह्नानि लज्जया मुकुलितानि च तेषाम् । दृष्टिरिदं
मुकुलिता ।

विविधमहमभूवं पात्रमालोकितानाम् ॥२७॥
तथै । अलसवलितमुग्धस्निग्धनिष्पन्दमन्दै-

मुग्धा निमीलितान्ता च मुकुला दृष्टिरिष्यते ॥

इति भरतः । यद्वा । सुखभावनया मसृणं मन्दं यथा भवति तथा मुकु-
लितानाम् । एतेन दर्शनजनितानन्दसंपत्पर्यवसानं सूचितम् । पुनः
पुनर्दर्शनाकाङ्क्षायां तिर्यगाद्यतत्त्वेन प्रान्ते निकटे च विस्तारवताम् ।
शङ्किता दृष्टिरियम् । यद्वाह ।

किञ्चिच्चलस्त्थिरा किञ्चिन्नमिता तिर्यगायता ।

गूढा चकिततारा च शङ्किता दृष्टिरुच्यते ॥

अनेन कटाक्षपर्यवसानमुक्तम् । प्रतीपदिगायतमन्त्रेपाते सति ल-
ज्जया दर्शनोत्सुकतया च किञ्चिदाकुञ्चितानां मुद्रितानाम् । आकुञ्चि-
तेयं दृष्टिः । यद्वाह ।

अनाकुञ्चितपक्षमाया पुटैराकुञ्चितैस्तथा ।

संनिकुञ्चिततारा च कुञ्चिता दृष्टिरुच्यते ॥

न च

कुञ्चिता सूचिता नष्टदुष्प्रेक्षाक्षिव्यथासु या ॥

इति भरते नियमादिह कुञ्चितदृष्टिकथनमयुक्तमिति वाच्यम् । लज्जया
माधवे दुष्प्रेक्षत्वसंभवात् । पात्रं कीदृशम् । विविधं नानाप्रकारम् ।
स्तिमितदृष्टिप्रयोगेपि मयापि तथैव दृष्टिप्रयोगः कृत इत्यर्थः ।
योग्यभाजनयोः पात्रमित्यमरः ॥ अभूवमिति भुवो लुङि सिचि रूपम् ॥

२५७-२६० अलसेत्यादि । पक्षमलाक्ष्याः प्रशस्तपक्षमयुक्तायास्तै-
रवलोकितैः कटाक्षतापन्नैर्मम हृदयमपहतं स्ववशीकृतम् । इह रक्षक-
बाहुल्येन गमनत्वरया शङ्कया वावलोकितानामेव कटाक्षत्वमुक्तम् ।
कटाक्षस्तिर्यग्विलोकनात्मकः कर्णाभ्यर्णसंचारितारकः सर्वानङ्गरङ्ग-

रधिकविकसदन्तर्विस्मयस्मेरतारैः ।

हृदयमशरणं मे पक्षमलाक्ष्याः कटाक्षै-

रपहतमपविद्धं पीतमुन्मूलितं च ॥ २८ ॥

२९०

जनक इति भावः । तथा निश्चलत्वेनापविद्धं मथितम् । मथ्यमानतया
द्रवरूपत्वेन पीतम् । अत एवोन्मूलितम् । तदा किमपि मया न
ज्ञातमित्यर्थः । अत एवाशरणं रक्षकशून्यं जातम् । ततो यथाहं कुर्विति
भावः । कीदृशैः । लज्जया लसैर्मन्दैः । कौतुकेन वलितैश्चलितैः । अथ
मुकुलनेन मुग्धै रम्यैः । प्रीत्या स्निग्धैः । रूपदर्शनाद्भुतचिन्ताभ्यां
निष्पन्दैरनिमेषैः । पुनः कोयं द्रष्टव्य इति विषादान्मन्दैरित्यर्थः । इयं
विषादिनी दृष्टिः । यदाह ।

विषादविस्तीर्णपुटा पर्यस्तान्तानिमेषणी ।

किञ्चिन्निष्ठब्धतारा च नार्या दृष्टिर्विषादिनी ॥

यद्वा । अलसं मन्दं यथा तथा वलितैः । इयं निर्विकारा दृष्टिः । यदाह ।

ललिताकुञ्चिता या च या च धीरावलोकिनी ।

निर्विकारा दृष्टिः सा साध्येवाकारगुप्तिषु ॥

तथा प्रथमदर्शनापेक्षयाधुना विशेषदर्शनादधिकं विकसतान्तर्वि-

स्मयेन स्मेरा मुग्धा तारा येषां तैः । इयं दृष्टिः स्निग्धा । यदाह ।

किञ्चित्सहासेव सविस्मयेव सभ्रूसमुत्क्षेपकटाक्षयुक्ता ।

स्निग्धा निकामं प्रमदैवनिष्ठा शृङ्गारजा दृष्टिरिह प्रदिष्टा ।

यद्वा । कटाक्षैर्मम हृदयमपहतमित्यनेन प्रीतिरुक्ता । अन्यस्यापि

चक्षुःप्रीतिहेतोर्मनोहरत्वं भवत्येव । अपविद्धमित्यनेन चित्तासङ्ग उक्तः ।

२६०. अपि विद्धं for अपविद्धं B.; नु for च B. (?). After उन्मूलितं च Bh. reads:

तद्वक्त्रं नयने च ते स्मितमुधासिक्तं च तद्वक्त्रिकं

सा वेणी स भुजकमोतिसरलो लीलालसा सा गातिः ।

तन्वी सेति च सेति सेति सततं तद्वक्त्रात्मनो

नो निशा न रतिर्न चापि विरतिः शून्यं मनो वर्तते ॥

एवमहं तु तस्याः सर्वाकारहृदयंगमायाः संभाव्यमानस्नेहर-
सेनाभिसंधिना विधेयीकृतोपि पारिप्लवत्वमात्मनोपनिहोतुकामः
प्राक्प्रस्तुतस्य बकुलदाम्नी यथाकथंचिदवशेषं ग्रथितवानेव ।
अपव्यधेरत्यन्तासङ्गवाचित्वादिति भावः । पीतमात्मायत्ततां नीतम् ।
अनेन संकल्प उक्तः । मानसव्यापारस्यात्मवशत्वादिति भावः ।
उन्मूलितमित्यनेन विषयनिवृत्तिः सूचिता । अशरणमित्यनेन चित्तापह-
रणादिनिवारकाभाव उक्तः । नायिकाया निरवद्यरूपता च सूचिता ।
अलसेत्यनेन निद्रोद्भेदः । वलित इत्यनेन प्रपानाशः । मुग्धत्वेन
मधुरता । स्निग्धत्वेन साभिलाषत्वम् । अभिलषणीयस्य केहविषयत्वात् ।
निष्पन्दतया निकोचवैमुख्यम् । मन्दत्वेन सहर्षत्वम् । अधिकेत्यादिना-
न्तर्विकासिनी स्मेरतारा चेत्युक्तम् । एवं चालसवलितैरपहतम् । योपि
हि चौरादिः किंचिदपहरति स मन्दं मन्दं वलत इति भावः । मुग्धैः
सहजरूपदर्शनातिमोहवज्रिः स्निग्धैर्मद्विषयस्नेहसूचकचेष्टावज्रिरपविद्धं
क्षिप्रं पराभूतमिति यावत् ॥ विद्धक्षिमेरिताः समा इत्यमरः ॥ अनेन
चेतसोनायत्तिर्दर्शिता । ननु चित्तावक्षेपनिवारकं तदनु[तदन्य?] ।
ध्यानादिकं किमिति न कृतमत आह । निष्पन्दैर्विमुखैर्मन्दैर्मदेकवि-
श्रान्तैश्च पीतं तदितरानुसंधानशून्यं कृतम् । तथा च नान्यविषयपरि-
शीलनकथेति भावः । अधिकेत्यादिनोन्मूलितम् । अनेन मनोनिग्रहा-
भावो मित्रोपदेशानवसरश्च सूचितः । इह पूर्वश्लोकेन नार्थपौनरुक्त्यम् ।
आलोकितावस्थाकटाक्षावस्थयोर्भेदात् । नायकस्य रसाक्षिप्रचित्तत्वाद्वा ।

२६१-२६५ तथाविधभावदर्शनेन हृदयंगमत्वम् । संभाव्यते ।

२६१. Bh. N. O. om. एवं; च for तु O.; संभाव्यमाण for संभाव्यमान B.

२६२. संभिधिना for अभिसंधिना Bh. N. O.; विधीकृतोपि C. विषयीकृतोपि D.
for विधेयीकृतोपि; पारिप्लवम् for पारिप्लवत्वम् N.; अपहोतु for अपनिहोतु Bh. N. O.

२६३. O. om. प्राक्; प्रस्तुत for प्रस्तुतस्य O.; च before बकुल° K2; बकुल-
पुष्पदाम्नी B. Bh. K2. N. O.; अमुष्य दाम्नी C. for बकुलदाम्नी; दाम्नी for दाम्नी
K1; कथं कथंचिद् for यथाकथंचिद् O.

ततो मिलितवेल्लशस्त्रपाणिवर्षवरप्रायपुरुषपरिवारा गजवधूमा-
रुह्य नगरगामिनं मार्गमिन्दुवदमालंरुतवती ।

२६९

तदा च । यान्त्या मुहुर्वलितकन्धरमाननं त-

दावृत्तवृन्तशतपञ्चनिभं वहन्त्या ।

दिग्धोमृतेन च विषेण च पक्षमलाक्ष्या

गाढं निखात इव मे हृदये कटाक्षः ॥ २८॥

अपदेपि प्रेम्णोनिष्ठाशङ्कित्वादिति भावः । अभिसंधिरभिप्रायः । यथाक-
थञ्चिदिति । चेतसस्तदपहतत्वादिति भावः । वर्षवराः क्लीबास्तत्प्राया-
स्तत्प्रधानाः । यद्वा ।

विनीताः सर्वसत्त्वाश्च क्लीबाश्चैव स्वभावतः ।

जात्या न दोषिणश्चैव ते वै वर्षवरा मताः ॥

इति परिभाषिता वर्षवराः । हस्तिनीसमारोहणादिना महावंशजत्वेन
मालत्या उत्तमस्त्रीत्वं सूचितम् । यद्वा । हस्तिनीसमारोहणेनात्युच्च-
यानतया दूरदर्शित्वं सूचितम् । तत्रापि मन्यरगतिसूचनाय हस्तिनी-
ग्रहणम् । हस्तिजातावपि स्त्रिया मन्यरगतिमत्त्वात् । एतदुभयं चिरं
माधवावलोकनायेति भावः ।

२६६-२६९ यान्त्येत्यादि । तथा पक्षमलाक्ष्या यान्त्या मम
हृदये गाढं यथा तथा कटाक्षो निखात इव दत्त इव । तदा तदव-
लोकनं मम हृदये लग्नमिवेत्यर्थः । निखात इत्यनेन कटाक्षस्य

१६४. N. om. मिलित^० ; °वेन्नधरवर्षवर^० N.; वर्षधर for वर्षवर B. C. D.;
N. om. पुरुष; परिवृतां B. Bh. C. परिवारां O. for परिवारा; करेणुकाम् for गजव-
धूम O.

२६९. नगरमार्ग for नगरगामिनं मार्गम् B.

१६६. N. om. तदा च. तथा for तदा Bh.; हि for च B. C. O.

२७० ततः प्रभृति ।

परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः

पुनर्जन्मन्यस्मिन्ननुभवपथं यो न गतवान् ।

विवेकप्रध्वंसादुपचितमहामोहगहनो

विकारः कोप्यन्तर्जडयति च तापं च कुरुते ॥३०॥

दुःसहत्वमुक्तम् । कीदृश्या । तदाननं वहन्त्या । कीदृशम् । मुहु-
र्वलिता वक्रिता कन्धरा घाटा यत्र तत् । क्षणं क्षणं व्यावर्तमानम् ।
पश्यन्त्येत्यर्थः । आवृत्तवृत्तमावर्जितनालं यच्छतपक्षं पक्षं ततो निर-
तिशया भा दीप्तिर्यस्य तत् । तन्निभं तत्तुल्यमिति वा । वृन्तादारभ्या-
वर्तनेन पद्मविवर्तनसिद्धिः । कीदृशः । प्रथममानन्दहेतुतयामृतेन
दिग्ध उपचितः पश्चाद्दर्शनानन्दविच्छेदाद्विषेण दिग्धः ।

२७०-२७४ ततः प्रभृति तस्मादारभ्य । परिच्छेदेत्यादि । विकारः
कामजो भावोन्तर्जडयति मोहयति तापं च कुरुते व्यथयति । यदा
तत्प्राप्तिचिन्ता तदा जडतेतरकार्याप्रतिपत्तिः । यदा च तद्व्यतिरेक-
चिन्ता तदा ताप इति कालभेदेन जायतापयोर्न विरोधः । तदुभ-
यजनकवस्तुनोभावमाशङ्क्याह । कोपि विशिष्यानिर्वचनीयः परि-
च्छेदमियत्तामतीतोतिक्रान्तो निर्वक्तुमशक्यश्च । यः पुनरस्मिञ्जन्म-
न्यनुभवपथं न गतवान् । अत एव परिच्छेत्तुं निर्वक्तुं चाशक्य इति भावः ।
सांप्रतं तदनुभवेन तद्व्ययं किमिति न क्रियत इत्याशङ्क्याह । विवेकप्र-
ध्वंसात्प्रशस्तज्ञानाभावादुपचितमहामोहेन गहनः संकटः । तदानीं
विवेकाभाव इति भावः । अनेन जडता दर्शिता ।

२७१. विषयाणाम् K2. करणानाम् N. for वचनानाम्.

२७२. °पदे for पथं O.

२७४. संतापयति (च) for तापं च कुरुते Bh.

अपि च । परिच्छेदव्याक्तिर्भवति न पुरःस्थेपि विषये २७५

भवत्यभ्यस्तेपि स्मरणमतथाभावविरसम् ।

न संतापच्छेदो हिमसरसि वा चन्द्रमसि वा

मनो निष्ठाशून्यं भ्रमति च किमप्यालिखति च ॥ ३९॥

कल० । दिढं क्खु एसो कए वि अवहरिदो । अवि णाम

मालदिज्जेव्व सा भवे । (क)

२८०

(क) दृढं खल्वेष कयाप्यपहतः । अपि नाम मालत्येव सा भवेत् ।

२७५-२७८ परिच्छेदेत्यादि । संनिक्वष्टेपि घटादौ परिच्छेदव्या-
क्तिर्निर्णयाभिव्यक्तिर्न भवति । घटादिकमपि निर्णेतुं न शक्नोमीत्यर्थः ।
अनेन बाह्येन्द्रियाणां विषयव्यावृत्तिरुक्ता । अभ्यस्तेपि वारं वारमनु-
भूतेपि स्मरणमतथाभावेन खण्डस्फुटिततया विरसं वैरस्यवत् । एतेन
मनसोपटुत्वमुक्तम् । इयमनुस्मृत्यवस्था । विषयनिवृत्त्या संतापः
शीतलसेवनादपि नापैतीत्याह । हिमसरसि शीतलसरोवरे चन्द्रमस्य-
मृतकरकिरणे वा मनःसंतापहानिः । चन्द्रमःपदं लक्षणया स्वकिर- न मे
णमाह । इयमुद्वेगावस्था यदाह ।

आसने शयने वापि न तिष्ठति न तुष्यति ।

औत्सुक्यं च भवेन्नित्यमुद्वेगस्थान एव च ॥

निष्ठाशून्यं धैर्यरहितं मनो भ्रमति च स्वल्पत्वात् । किमपि मनोर-
थपथमालिखत्यालिङ्गति । अनेनोन्मादावस्थोक्ता ।

२७९-२८२ अपहतो वशीकृतः । अपिः संभावनायाम् । नाम
प्राकाश्ये । स्वगतमिति ।

२७६. °मयथा for °मतथा C. D. K. 2 O. ; भावि for भाव K. 1.

२७९. दृढं for दिढं Bh.; खु for क्खु Bh. K1. K2. Or; कए विएसो O. अवहदो
for अवहरिदो C. K1. K2.

२८०. मालदी A.O.; जेव A. ज्जेव Bh. O. जेव K1. K2. एव N. for ज्जेव;
हवे for भवे N.

मक० । स्वंगतम् । अहो अभिष्वङ्गः । तत्किं निषेधयामि
सुहृदम् ।

अथवा । मा मूमुहत्सुलु भवन्तमनन्यजन्मा
मा ते मलीमसविकारघना मतिर्भूत् ।

२८५

इत्यादि नन्विह निरर्थकमेव यस्मा-
त्कामश्च जृम्भितगुणो नवयौवनं च ॥ ३२ ॥

प्रकाशम् । अपि वयस्येन विदिते तदन्वयनामनी ।

माध० । सखे भूयताम् । अथ तस्याः करेणुकारोहणसमय

यत्तु भाव्यं न सर्वस्य स्वगतं तदिहोच्यते ॥

इति भरतः । अभिष्वङ्ग आसक्तिरूपो मनःपराभवः ॥ आक्रोश-
शापाभिभवेष्वभिष्वङ्गपदं विदुरिति शाश्वतः ॥

२८३-२८७ मा मूमुहदिति । अनन्यजन्मा कामः खल्वत्यर्थे
मा मूमुहस्य चित्तविल्ववसहितमजीजनदेवं च ते मतिर्मलीमसविकारेण
कामजेन घना निविडा मा भूदित्यादि निषेधवाक्यमिहानर्थकमेव ।
ननुपदमनन्वये । यतः कामो जृम्भितो बलयितो गुणो ज्या यस्य
सः । जृम्भितगुण उपचितव्यापारो वा कामः । नवयौवनं च जृम्भि-
तगुणम् । प्रकाशितरूपादिकमस्तीत्यर्थः । अतस्तत्पराधीनोयं न निषेडुं
शक्य इत्यर्थः । प्रकाशमिति ।

यत्तु सर्वजनभाव्यं प्रकाशं तदिहेष्यते ॥

इति भरतः । अन्वयो वंशः ।

२८८-२९५ करेणुका हस्तिनी । अन्यतमान्या ॥ स्वार्थे तमप् ॥

२८२. महान् before अभिष्वङ्गः B. Bh.; अभिषङ्गः for अभिष्वङ्गः N. O.

२८५. यस्मिन् for यस्मान् C. N. O.

२८७. °नाम्नी K1.

२८८. ततः for अथ Bh. O.; करणकरेणुका Bh.

एव महतः सखीकदम्बकादन्यतमा वारयोषिद्विलम्ब्य बाल-
बकुलकुसुमावचयक्रमेण नेदीयसी भूत्वा प्रणम्य कुसुमापी- २१०
डव्याजेन मामैवमुक्तवती । महाभाग सुस्निष्टगुणतया रमणीय
एष वः सुमनसां संनिवेशः कुतूहलिनी च नो भर्तृदारिका

यद्वा । एकपर्यायोयमव्युत्पन्न एवाम्यतमशब्दः । वारयोषिद्विलम्ब्य ।
तस्या ईदृक्त्वादुपादानमिह । विलम्ब्यैकाकिनी भूत्वा । नेदीयसी
निकटस्था च भूत्वा । उभयत्र पुष्पत्रोठनक्रमेणेति योज्यम् । कुसु-
मापीडव्याजेन पुष्पदामच्छलेन । अभ्यर्थनाभङ्गभयेन च्छलेन मामा-
हेति भावः । अथ च कुसुमेनापीडयति कुसुमापीडः कामः । तद्व्या-
जेन मां प्रणम्येत्यर्थः । महाभाग महाभाग्य ॥ भागो भाग्यार्थयोर-
पीति विश्वः ॥ सुस्निष्टगुणतया सुलभसूत्रत्वेन । संनिवेशो रचना-
भेदः । कुतूहलिनी पुष्पदासि कौतुकवती । भर्तृदारिकेत्यनेन कन्या-
त्वादर्शनौत्सुक्यमुक्तम् । यद्वा । भरतैन कन्याया विस्मम्भपात्रत्व-
स्वीकारादिह कन्यात्वेन तत्सूचनम् । अभिनवो लोकोत्तरो विचित्रो
बहुप्रकारः । कुसुमेषु पुष्पेषु व्यापारो रचनाप्रबन्धः । एतेन माल्य-
मयनकुशलाश्रुतकौशलकुतूहलिनी सेत्युक्तम् । वैदग्ध्यस्य मथनचा-
तुर्यस्य । कृतार्थता कृतप्रयोजनता । विदग्धप्रेयसीप्रशंसयेति भावः ।
फलतु सफलास्तु । विदग्धजनाय दानात् । सरस एवाम्लान एव
सर्वसंनिवेशः । महार्घता बहुमूल्यताम् । पक्षे । वो युष्माकं संनि-

२८९. ततः before महतः Bh.; काचित् N. ततः O. for महतः; स्त्री for सखी B.
Bh. C.; कदम्बकाद् for कदम्बकाद् B. C. O.; अन्या for अन्यतमा N.; C. K1.
K2. N. om. बाल.

२९०. K1, K2. om. कुसुमावचय° — प्रणम्य; °मावचय° O.

२९१. अभिहितवती for उक्तवती O.; महानुभाव for महाभाग C. O.

२९२. N. om. वः सुमनसां; संनिवेशः सुमनसां O.

वर्तते । तस्यामभिनवो विचित्रः कुसुमेषुव्यापारः । तद्भवतु कृतार्थता वैदग्ध्यस्य । फलतु निर्माणरमणीयता विधातुः । समासाद-
 २९५ यतु सरस एष भर्तृदारिकायाः कण्ठावलम्बनमहार्धतामिति ।
 मक० । अहो वैदग्ध्यम् ।

माध० । तथा च मदनुयुक्त्या समाख्यातमियममात्यभू-

वेशः संयोगः परस्परानुरूपादिना रमणीयः क्रीडाहर्षणीय एव । इह
 व इति युष्मदो गुरावेकेषामिति गौरवे बह्वचनम् । कुतूहलिनी दूत-
 समाजे साकाङ्क्षा । अभिनवोभूतेपूर्वः । त्वदेकासक्तत्वात् । विचित्रः
 साधुः । विविधविकारकारित्वेनाश्चर्यजनको वा । कुसुमेषुः कामस्य
 व्यापारो मोहनम् । वैदग्ध्यस्य सकलकलाभिज्ञतायाः सार्थकत्वम् ।
 विदग्धप्रीतिजनकत्वात् । निर्माणरमणीयता घटनसौन्दर्यम् । फलतु ।
 अनुरूपजनसंसर्गात् । नो चेदिदं सर्वं व्यर्थमिति भावः । सरसः शृङ्गारो-
 नुरागो वा । कण्ठावलम्बनमालिङ्गनं महार्धता दुर्लभत्वम् । तदिह
 श्लिष्टपदेन नायकव्युत्पत्तिमभिप्रायं च ज्ञात्वा दूतीव्यापारः प्रसर-
 तीति ध्वनितम् ।

२९६-२९९ वैदग्ध्यं श्लिष्टपदप्रयोगादिति भावः । अनुयुक्त्या

२९३. B. om. वर्तते ; च after वर्तते O. ; तस्याः for तस्याम् B. C.

२९४. अस्य after कृतार्थता N. ; B. Bh. C. insert च after फलतु ; गुणनिर्माणं
 रमणीयतायाः B. निर्माणं रमणीयतायाः N. सरसनिर्माणरमणीयता O. for निर्माणरमणी-
 यता ; B. N. om. विधातुः ; अस्याः for विधातुः O. ; आसादयतु for समासादयतु
 A. D. K1. K2.

२९५. O. om. सरस एष ; एव for एष Com. ; नो after एष N. ; दारिकायां A. ;
 कण्ठावलम्बनं for कण्ठावलम्बन K1. K2. ; महार्धतामिति A. ; अर्हति दातुं भवान्
 after इति O.

२९७. अभियुक्त्या for अनुयुक्त्या Bh. युक्त्याख्यातं for युक्त्या समाख्यातं
 Bh. N. O.

रिवसोः प्रसूतिर्मालती नामाहं च प्रसादभूमिर्भर्तृदारिकाया
धात्रेयिका लवङ्गिका नामेति ।

कल० । सहर्षम् । किं णाम मालदि न्ति । दिट्ठिआ विलसिदं १००
क्खु भअवदा देवेण कुसुमाउहेण । जिदं अहोहिं । (क)
मक० । अमात्यभूरिवसोरात्मजेत्यपर्याप्तिर्बहुमानस्य । अपि
च । मालती मालतीति मोदते भगवती कामन्दकी । स्वगतम् ।
तां च किल राजा नन्दनाय प्रार्थयत इति किंवदन्ती श्रूयते ।

(क) किं नाम मालतीति । दिष्ट्या विलसितं खलु भगवता देवेन
कुसुमायुधेन । जितमरुमाभिः ।

पृष्ट्या । प्रसूतिरपत्यम् । प्रसादभूमिर्विश्वासस्थानं तस्याः । तव च
प्रसादभूमिरनुकम्पापात्रं मालादानात् ।

३००-३०२ अत्र विलसितं विजृम्भितम् । अनयोरन्योन्या-
नुरागादिति भावः । बहुमानस्य गौरवस्यापर्याप्तिरनवधिकत्वम् । अन-
भियोज्यत्वरक्षणत्वादियोगादिति भावः ।

२९८. एकापत्यरत्नं for प्रसूतिः N. ; नाम मालती for मालती नाम K2. ; इति
after नाम N. ; भर्तृदारिकायाः प्रसादभूमिः Bh. O.

२९९. धात्रेयी for धात्रेयिका N. ; Bh. om. इति.

३००. N. om. सहर्षम् ; नाम for णाम O. ; मालदी A. ; दिट्ठिआ K1. दिट्ठिअं N.
दिट्ठिया O. for दिट्ठिआ ; जिदं for विलसिदं N.

३०१. N. O. om. क्खु ; K1. om. क्खु भअवदा ; खु for क्खु Bh. K2. ; भय-
वदा for भअवदा O. ; देवेण for देवेण K2. O ; देवेण भअवदा N. ; ता before जिदं
A. D. K2. ; इति नृत्यति after अहोहिं C.

३०३. C. D. om. one मालती ; हि after मोदते O. ; A. B. Bh. C. D. K1.
K2. O. om. स्वगतम्.

३०४. याचते for प्रार्थयते N. प्रकाशम् । ततस्ततः after श्रूयते N.

३०५ माध० । तथा चाहमनुस्यूयमानस्तां बकुलमालामात्मनः
कण्ठाविदितार्यं दत्तवान् । असौ पुनरभिनिविष्टया दृशा माल-
तीमुखावलोकनविहस्ततया विषमविरचितैकभागान्तामेव बहु
मन्यमाना महानयं प्रसाद इति गृहीतवती । अनन्तरं च
यात्राभङ्गप्रचलितस्य महतः पौरजनस्य संकुलेन विषटितायां
३१० तस्यामागतोस्मि ।

मक० । वयस्य मालत्या अपि स्नेहदर्शनात्सुश्लिष्टमेतत् ।
योपि हि कपोलपाण्डुतादिचिह्नसूचितः प्राक्प्रवृद्धस्तस्याः का-

३०५-३०८ अनुस्यूयमानो मुहूर्थाध्यमानः । असौ लवङ्गिका ।
अभिनिविष्टयातियत्ननिवेशितया । विहस्ततया व्याकुलतया । महा-
नयं प्रसाद इति । यतो न वस्तुनि प्रेम किं तु गुणेष्विति भावः ।

३११-३१८ सुश्लिष्टं निश्चितम् । दृष्टपूर्वः पूर्वं दृष्टः । तादृश्यो
महाकलजाः । चक्षुरागानुरागयोरेकविषयत्वं भरतमतम् । अन्यदप्य-

३०५. तथा for तथा K1. P.; अनुस्यूयमानः A, Bh, C. K1, अनुयाध्यमानः
N. अनुबध्यमानः O. for अनुस्यूयमानः.

३०६. अवतीर्य for अवतार्य N.

३०७. विहस्तताविषमविरचितैकभागान्तामेव for विहस्त—मेव N.; भागां तामेव for
भागान्तामेव K2.

३०८. महाप्रसादः for महानयं प्रसादः B.; व्याहत्य after इति A. Bh.; तं before
गृहीतवती B.; प्रति before गृहीतवती B. C.

३०९. प्रसङ्ग for भङ्ग N. O.; चलितस्य for प्रचलितस्य O.; महा- for महतः
N.; पौरनैगमजनस्य K2. पौराङ्गनाजनस्य Bh, C. for पौरजनस्य; संकुलाकुलेन
B. Bh. C.; संकुले N. संकुल O, for संकुलेन; विषटितायाम् for विषटितायाम् O.

३१०. अहम् after तस्याम् O.

३११. मालत्यामपि for मालत्या अपि K1. K2.

३१२. K1. om. अपि; N. om. हि; B. om. कपोल; A. om. चिह्न; चिह्नः for
चिह्न Bb.; प्राक्प्रवृद्धः B. Bh. N. प्राक्प्रवृत्तः K2. for प्राक्प्रवृद्धः.

माभिष्वङ्गः सोपि त्वन्निबन्धन इति व्यक्तमेतत् । एतत् न ज्ञायते क दृष्टपूर्वस्तथा वयस्य इति । न खलु तादृशो महाभागधेयाः कुमार्योन्यत्रासक्तचेतसो भूत्वापरत्र चक्षुरागिण्यो ३१५ भवन्ति । अपि च ।

अन्योन्यसंभिन्नदृशां सखीनां तस्यास्त्वयि प्रागनुरागचिह्नम् ।

कस्यापि कोपीति निवेदितं च धात्रेयिकायाश्चतुरं वचश्च ॥ ३३ ॥

कल० । उपसृत्य । एदं च । (क) इति चित्रफलकं दर्शयति ।

उभौ पश्यतः ।

३२०

मक० । कलहंसक केनैतन्माधवस्य प्रतिच्छन्दकमभिलिखितम् ।

(क) इदं च ।

नुरागचिह्नमाह । अन्योन्येत्यादि । त्वयि तस्याः प्रागनुरागचिह्नं व्यक्तमेवास्ति । कथम् । सखीनामन्योन्यसंगतदृशां कस्यापि कोपीति निवेदनमेकम् । कथमन्यथा सखीजनस्त्वां वीक्ष्य कटाक्षयति तां कथं वा सखीजनो वदत्येवमिति भावः । अपरं लवङ्गिकाया व्युत्पन्नं वचनम् । कथमन्यथा कुतूहलिनीत्यादि वदतीयमिति भावः ॥ संगते दारिते भिन्न इति विश्वः ॥

३१३. 'भिषङ्गः' for 'भिष्वङ्गः' N.; अभिव्यक्तम् for व्यक्तम् A.; एव before एतत् A. D. K1.

३१४. दृष्टः for दृष्टपूर्वः Bh. C.; हि for खलु C.

३१५. N. om. कुमार्यैः; मनसो for चेतसो A. D. K1. K2; C. om. भूत्वा; अन्यत्र for अपरत्र A. D. K1. K2; चानुरागिण्यो for चक्षुरागिण्यो O.

३१७ लिङ्गम् for चिह्नम् A. D. K1.

३१८. कोप्येष इतीहितं च for कोपीति निवेदितं च N.

३१९. इदं for एदं O.; चित्रफलकं A. C. चित्रं B. D. अ N. चित्रफलकं O. for च; Bh. K1. K2. om. इति; O. om. इति चित्रफलकम्; चित्रं for चित्रफलकं B. N.; प्रदर्शयति for दर्शयति K1. K2.

३२१. कलहंस for कलहंसक K1. K2. N.; बिम्बमभिलिखितं माधवस्य for माध० खितम् O.; माधव for माधवस्य B.; प्रतिबिम्बम् A. K1. K2. रूपम् N. for प्रतिच्छन्दकम्.

कल० । जेण जेव्व से हिअअं अवहरिदं । (क)

मक० । अपि मालत्या ।

३२५ कल० । अध ई । (ख)

माध० । वयस्य मकरन्द प्रसन्नप्रायस्ते वितर्कः ।

मक० । कलहंसक कुतोस्याधिगमः ।

कल० । मम दाव मन्दारिआहस्थादो ताए वि लवङ्गि-
आसआसादो । (ग)

३३० मक० । अथ किमाह मन्दारिका माधवालिख्यप्रयोजनं
मालत्याः ।

(क) येनैवास्य हृदयमपहतम् ।

(ख) अथ किम् ।

(ग) मम तावन्मन्दारिकाहस्तान्तस्या अपि लवङ्गिकासकाशात् ।

३२३-३२५ अत्र येन जनेनापहतं यन्निबन्धनोऽस्य कामविकार
इति भावः । मालत्या लिखितमित्यर्थः । अथ किं स्वीकारे । वितर्क
ऊहः । अधिगमः प्राप्तिः ।

३२३. जेण for जेण Bh. ; एव्व N. जेव्व O. for जेव्व ; जेणव्व for जेण जेव्व K2. ;
हिययं for हिअअं O. ; अवहदं for अवहरिदं Bh.

३२५ अथ K2. अह N. O. for अध.

३२६. तर्कः for वितर्कः B. N.

३२७. B. N. om. कलहंसक ; कलहंस for कलहंसक K2. ; सत्यं before कुतो
B. O.

३२८. मह N. मए A. B. Bh. C. D. K1. K2. for मम ; B. Bh. C. om. दाव ;
मन्दारिआए for मन्दारिआ A. C. D. K1. K2. ; हच्छातो for हस्थादो K1. ; ताए for
ताए Bh. ; B. N. O. om. वि.

३२९. लवङ्गिआए for लवङ्गिआ° K2.

३३०. °वालेख्येन for °वालेख्य N.

कल° । उक्कण्ठाविणोदो न्ति । (ख)

मक° । वयस्य माधव सर्वथा समाश्रयसिहि ।

या कौमुदी नयनयोर्भवतः सुजन्मा

तस्या भवानपि मनोरथबन्धबन्धुः ।

११५

तत्संगमं प्रति संखे न हि संशयोस्ति

यस्मिन्विधिश्च मदनश्च कृताभियोगः ॥ ३४ ॥

ब्रष्टव्यस्वरूपा च भवतो विकारहेतुस्तदत्रैव लिख्यतां
मालती ।

माध° । यदभिरुचितं वयस्याय । तदुपनय चित्तफलकं ३४°
चित्तवर्तिकाश्च । मकरन्द उपनयति ।

(ख) उक्कण्ठाविनोद इति ।

३३२-३४० उक्कण्ठाविनोद इति । माधवानुरक्ता मालती तमन-
नुप्राप्तवती चित्रलिखितालोकेनापि रमत इति भावः । येत्यादि । हे सखे
तत्संगमं प्रति नैव संशयोस्ति । भवतो नयनयोर्या कौमुदी ज्योत्स्ना ।
आनन्दकारित्वात् । तस्या मनोरथबन्धबन्धुरभिलाषनिबन्धनाय प्रियः
शोभनजन्मा भवानपि । ननु परस्परानुरागेऽपि विधिकामवैमुख्याच्च
सिद्धिरत आह । यस्मिन्संगमे विधिमदनौ कृतप्रयत्नौ चक्षुष्पीत्या काम
एतद्देशानयनाद्विधिः कृताभियोग इत्यर्थः । अभियोगाच्च कन्यालाभः ।
यदाह ।

३३२. उक्कण्ठा° for उक्कण्ठा° K2; विणीअर्ण for विणोदो N.

३३३. N. om. माधव.

३३५. लब्ध for बन्ध noticed in marg. of O.

३३७. कृताभियोगः K1. K2. कृताभियोगौ B.

३३८. ब्रष्टव्य for ब्रष्टव्य K1.; °रूपा for °स्वरूपा Bh. K1. K2. N. O.; O. om.
च; तत्रभवतो B. अत्रभवतो O. for भवतो; अभिलिख्यताम् for लिख्यताम् O.

३३९. N. om. मालती.

३४०. अभिमतं for अभिरुचितं B.; कलहंसक after वयस्याय D.; Bh. C. N.
O. om. तदु°—°नयति; उपनमय for उपनय K2.

३४१. °वर्तिश्च for °वर्तिकाश्च B.; उपनमयति for उपनयति K2.

माध० । लिखन् । सखे मकरन्द

वारं वारं तिरयति दृशोरुद्रमं बाष्पपूर-

स्तत्संकल्पोपहितजडिम स्तम्भमभ्येति गालम् ।

३४५

सद्यः स्विद्यन्नयमविरतोत्कम्पलोलाङ्गुलीकः

पाणिर्लेखाविधिषु नितरां वर्तते किं करोमि ॥३५॥

अभियोगादि कन्याया लाभो निश्चित एव च ॥

चित्रेण माधवचित्तानुरागमुदीपयति । द्रष्टव्येति ॥ वयस्यायेत्यत्र हृद्य-
र्थानां प्रीयमाण इति संप्रदानता ॥

३४३-३४६ अधुना मनःसङ्गे हर्षात्सात्त्विकभावमाह । वारं
वारमित्यादि । अयं ममपाणिर्लेखाविधिषु चित्रनिर्माणेषु नितरामत्यर्थं
वर्तत एव न तु लिखति । अत्र किं करोमि । यथा तथा लिखामीत्यर्थः ।
न तरामिति पाठे नैव वर्तत इत्यर्थः । यतो बाष्पपूरस्तदनुध्यानादानन्दा-
भुप्रवाहो वारं वारं दृशोरुद्रमं प्रचारं तिरयति च्छादयति । तस्याः
संकल्पेन चिन्तनेनोपहितो जडिमा सर्वकार्याप्रतिपत्तिर्यस्य तद्वात्रं
शरीरं स्तम्भं निश्चलत्वमभ्येति ।

हर्षभयरोगविस्मयविषादमददोषसंभवः स्तम्भः ॥

इति भरतः । कीदृशः । सद्यो लिखनोपक्रमकाल एव स्विद्यन्नार्द्राभवन् ।
अविरतोत्कम्पेनाधिकचलनेन लोलाङ्गुली यत्र सः । अङ्गुल्या लिखनहे-
तुतया तद्यापल्यादलिखनं सूचितम् । तदिहाभुस्तम्भस्वेदकम्पा उक्ताः ।
रोमाञ्चादिकं च नोक्तम् । तेषां लिखनाप्रतिकूलत्वात् । सर्वमिदं
सात्त्विकं हर्षात् । यदाह ।

३४२. Bh. om. माध० ।; इति विलिखन् for लिखन् Bh.

३४३. दृष्टावुद्रतो for दृशोरुद्रमं D. N. O.

३४४. उपनत for उपहित N.

३४५. अविरलो for अविरतो C. D. K1. K2.

३४६. °लिपिषु for विधिषु K1. K2; न तरां for नितरां noticed by Com.

तथापि व्यवसितोस्मि । चिरादालिख्य दर्शयति ।

मक० । विलोक्य । उपपन्नस्तावदत्रभवतोभिष्वङ्गः । सकौ-
तुकम् ।

कथमचिरैणैव निर्माय लिखितः श्लोकः । वाचयति ।

१५०

जगति जयिनस्ते ते भावा नवेन्दुकलादयः

प्रकृतिमधुराः सन्त्येवान्ये मनो मदयन्ति ये ।

क्रोधभयहर्षलज्जादुःखभ्रमरोगतापपीडाभ्यः ।

व्यायामसाध्वसादेः स्वेदः स्यात्पीडनेनापि ॥

शीतभयहर्षरोधस्पर्शजरारोगजः कम्पः ॥ इति ।

३५१-३५४ अधुना मालती चित्रं द्रक्ष्यतीति सानुरागोपालम्भं
श्लोकं लिखति । जगतीत्यादि । ते ते नवेन्दुकलादयो भावाः पदार्था
जयिनो मदजनने सर्वत्राप्रतिहताः स्वभावतो मनोज्ञा अन्ये सन्त्येव
ये मनो मदयन्ति । मम पुनर्न मदहेतवः प्रत्युत दाहहेतव एवेति
भावः । अत्र जयिन इत्यनेन कालविशेषे देशविशेषे च जयशालिन
आनन्दसंदोहदा इत्युक्तम् । भाव्यन्ते भावनामर्हन्ति सुन्दरतयेति
भावाः । मालतीभिन्नाः सहृदयहृदयाह्लादकाः । ते त इति वीप्सया
चन्द्रादयो देवादयश्च प्रसिद्धा एवेति दर्शितम् । सर्वनाम्ना च ये यत्र
चेतःप्रतिष्ठास्ते तत्र गृह्यन्त इति ध्वनितम् । तुशब्देनान्येषां तथात्वं
तत्संप्रतिपत्तिश्चारेत्युक्तम् । कस्तर्हि मदहेतुरत आह । मम पुनरियं
चित्रलिखिता मालती नयनयोज्योत्स्ना यन्नेत्रगोचरं प्राप्ता स एवैकोत्र
जन्मनि महोत्सवः । अत्र किं पुनः संभोगादिकमित्यनुरागः । स एव
महोत्सवः । अनुरागो भवतु मा वा भूदित्युपालम्भः । एतेनात्यन्ता-
नुरागो मालत्यां दर्शितः । एकपदेनान्येषामाविर्भावेपि नानन्दकत्वम् ।

३५०. अवहितोस्मि for व्यवसितोस्मि N.; अभिलिख्य for आलिख्य A. D. K1.
K2. O.; प्रदर्शयति for दर्शयति A. D. K1. K2.

३५८. Bh. N. om. विलोक्य; अभिषङ्गः for अभिष्वङ्गः N.

३५०. रचितः Bh. लिखितम् N. for लिखितः; श्लोकोपि लिखितः for लिखितः
श्लोकः C.; N. om. श्लोकः. K1. N. om. वाचयति.

मम तु यदियं यातां लोके विलोचनचन्द्रिका

नयनविषयं जन्मन्येकः स एव महोत्सवः ॥३५॥

३५५ प्रविश्य सत्वरं मन्दारिका । कलहंसञ्च पञ्चाणुसारेण उव-
लङ्घोसि । माधवमकरन्दौ विलोक्य सलज्जम् । कथं एदे वि
महाणुभावा इध ज्जेव्व । उपसृत्य । पणमामि । (क)

(क) कलहंसक पदानुसारेणोपलब्धोसि । कथमेतावपि महानु-
भावाविहैव । प्रणमामि ।

अत एव स एवेत्यनेन तत्पक्षः । जन्मनीति सामान्यनिर्देशेन समस्त-
जन्मनि मालतीतुल्या नास्तीति व्यज्यते । वाचिकोयं रसः । यदाह ।

रसानुरूपैरालापैः श्लोकैर्वाक्यैः पदैस्तथा ।

नानालंकारसंयुक्तैर्वाचिको रस उच्यते ॥ इति ।

इह प्रकृतिमधुरत्वेपि मालत्या एव मदजननाद्यतिरेकालंकारः । प्रिया-
ख्यानात्प्रियोलंकारः । विलोचनचन्द्रिकेति रूपकम् । न चात्र नवे-
न्दुकला प्रतिपच्चन्द्रकला सा च न मदहेतुरिति वाच्यम् । यतो नूयत
इति नवः । प्रशस्तेन्दुरित्यर्थः । यद्वा । नवं नूतनमिन्दुकलादिकं
चेति द्वन्द्वः । यद्वा । नवः सागरादुत्थितमात्रः । पूर्ण एवेत्यर्थः ।

३५५-३५६ यत्र पटीक्षेपेण प्रवेशस्तत्र प्रविश्येत्युक्तिः । अ-
नुसारोनुसरणम् । एते हि ये चित्रफलके लिखिताः । इह गौरवादे-
कत्वे बहुवचनम् । द्वित्वे वा बहुवचनम् ।

३५३. जाता for याता Bh. ; मनोरथ° for विलोचन Bh.

३५५. K1, K2. om. सत्वरं ; पटाक्षेपेण N. सत्वरं O. for सत्वरम् ; कलहंसञ्च
twice Bh, K1. K2. पोरञ्च N. कलहंसञ्च twice O. for कलहंसञ्च ; पादा K2.
पादा° B. Bh. पदा° A. K1. N. पया° O. for पया° ; Bh. C. N. O. om. उव ;
उञ्च for उव K1. K2.

३५६. N. om. माधवमकरन्दौ ; दृष्ट्वा for विलोक्य A. K1. K2. ; सहर्षम् for
सलज्जम् N. ; कथं for कथं N. O. ; एते K2. ते for एदे K1. O.

३५७. महाणुभावा K1. K2. महाभावा N. for महाणुभावा ; इह B. D. O.
इह K2. एत्थ N. for इध ; ज्जेव्व Bh. O. जेव्व A. B. C. D. एव्व N. for ज्जेव्व ;
N. om. उपसृत्य ; प्रणमति A. K1. K2. N. पणमामि O. for पणमामि.

* Com. uses the Plur.

उभौ । मन्दारिके इत आस्यताम् ।

मन्दा० । उपविश्य । कलहंसअ उवणेहि मे चित्तफलअं । (क)

कल० । गृहीत्वा । गेह एदं । (ख)

३६०

मन्दा० । विलोक्य । कलहंसअ केण किंनिमित्तं वा एत्थ मालदी आलिहिदा । (ग)

कल० । जो ज्जेव्व जंणिमित्तं मालदीए । (घ)

मन्दा० । सहर्षम् । दिट्ठिआ दंसिदफलं दाणिं विण्णाणं पआ-
वइणो । (ङ)

३६५

(क) कलहंसक उगनय मे चित्रफलकम् ।

(ख) गृहाणैतत्* ।

(ग) कलहंसक केन किंनिमित्तं वात्र मालत्यालिखिता ।

(घ) य एव यन्निमित्तं मालत्या ।

(ङ) दिष्ट्या दर्शितफलमिदानीं विज्ञानं प्रजापतेः ।

३६३-३६७ अभिलिखित इति शेषः । तथा च मालत्या विनो-
दाय माधवो लिखितस्तेनापि सा तदर्थं लिखितेत्यर्थः । अत्र विज्ञानं शि-
ल्पिकौशलम् । अनुरूपानुरागादनयोरिति भावः । अवितथं सत्यम् ।

३५८. मक० for उभौ B. N.; इह for इत A. D. K1. K2.

३५९. कलहंसक Bh. कलहंस twice K1. K2. कलहंस N. कलहंसय O. for कलहंसअ; उवणेहि for उवणेहि K2.; मे for मे K2.; O. om. मे; फलहअं Bh. फलयं O.

३६०. C. om. एदं; इमं for एदं N. O; चित्त after एदं B.

३६१. गृहीत्वा before विलोक्य N.; निरूप्य for विलोक्य O.; N. om. कलहंसअ; कलहंसक for कलहंसअ O.; after केण A. D. K1. K2. add उण; कस्स for कि B.; किंनिमित्तं K2.; B. Bh. C. om. वा.

३६२. अलिहिदा D. N. लिहिदा O. for आलिहिदा.

३६३. K2. om. कल०। जो—दीए.; ज्जेव्व A. O. जेव्व K1. एव N. for ज्जेव्व.; B. Bh. D. K2. om. ज्जेव्व; जेण निमित्तेण for जं निमित्तं B. Bh. D. K2.

३६४. स्वगतम् after सहर्षम् O.; दिट्ठिआ K2. दिट्ठिअं N. दिट्ठिया O.; दंसिदं अत्त-
को सफलं for दंसिदफलं दाणिं N.; निअ before विण्णाणं B. Bh.; प्पया० for पआ० O.

३६५. पआवइणा for पआवइणो B. N.

* एदं चित्रफलकम् Com.

मक० । मन्दारिके यदत्र वस्तुन्येष ते वल्लभः कथयत्यापि
तथा तत् ।

मन्दा० । महाभाअ अध इं । (क)

मक० । क पुनर्मालती माधवं प्राग्दृष्टवती ।

३७० मन्दा० । लवङ्गिआ भणादि वादाअणगदत्ति । (ख)

मक० । वयस्य नन्वमात्यभवनासन्नरथ्यैव बहुशः संच-
रावहे तदुपपन्नमेतत् ।

मन्दा० । अणुमण्णन्तु मं महाणुभाआ जाव एदं भअवदो
देवस्स मअणस्स सुचरिदं पिअसहीए लवङ्गिआए णिवेदेमि । (ग)

(क) महाभाग अथ किम् ।

(ख) लवङ्गिका भणति वातायनगतेति ।

(ग) अनुमन्येतां मां महानुभावौ* यावदेतद्भगवतो देवस्य महन-
स्य सुचरितं प्रियसख्या लवङ्गिकाया निवेदयामि ।

३६८ एवमेतन्मालत्यैव माधवप्रतिच्छन्दकं लिखितमित्यर्थः ।

३७० दृष्टवतीत्यर्थः ।

३७४-३७८ लवङ्गिकया द्वारा माधवानुरागो मालत्वामस्त्वि-

३६६. सखि before मन्दारिके Bh. N.; अवितथं for अपि तथा D. Com.

३६७. तत्तथा for तथा तत् O.

३६८. महाभाय for महाभाअ O.; तह तह N. तथा O. for महा—इं.

३६९. K2. om. प्राग्.

३७०. कणादि for भणादि N.; यदा K2. अथा O. before. वादा°; वादाअणं N.
वादायण O. for वादाअण°; °गदत्ति K2. °गदेत्ति N. for °गदत्ति.

३७१. N. om. ननु; B. om. बहुशः.

३७२. एव before एतत् N.

३७३. °मण्णादु for °मण्णन्तु N. माहाभाआ B. महाणुभावो N. महाणुभाया O. for
महाणुभाआ; एअं for एदं A. D. K1.; N. O. om. एदं; भयवदो for भअवदो O.

३७४. देअस्स D. K1. देवस्स A. for देवस्स; मयणस्स for मअणस्स O.; B. Bh.
C. om. सु; सुचरिअं K2. आअरिदं N. for सुचरिदं; पिअसहीए K2. भयवदीए O.
for पिअसहीए; लवङ्गी° K1.

* Com. uses the Plur.

मक० । प्राप्तावसरमेतद्भवत्याः । मन्दारिका चित्रफलकं गृही- १७५
त्वा निष्क्रान्ता ।

मक० । वयस्य खरतरकिरणोयं भगवान्सहस्रदीधितिरेल-
करोति मध्यमहस्तदेहि संस्त्यायमेव गच्छावः । उत्थाय परि-
क्रामतः ।

माध० । एवं हि मन्ये ।

१८०

धर्माभोविसरविवर्तनैरिदानीं

मुग्धाद्याः परिजनवारसुन्दरीणाम् ।

त्यर्थः संस्त्यायो गृहम् ॥ संस्त्यायः संनिवेशे च संघातेपि च दृश्यत
इति मेदिनीकरः ॥

३८१-३८४ धर्मेत्यादि । मालत्याः परिजनवारसुन्दरीणां कपो-
लकुङ्कुमानि प्रातर्विरचितविचित्रपञ्चावलीवैदग्ध्यं यत्तदधुना मध्याह्ने
जहति त्यजन्ति । कैः । धर्माभसो विसरस्य समूहस्य विवर्तनैर्विविध-
जलकणैः करणैः । अनेन नायिकायाः सुकुमारतया निःसहत्वमुक्तम् ।
मालत्याः कन्यात्वेन पञ्चावल्यभावात्परिजनेत्युक्तम् । माङ्गल्यतया
प्रातरेव कुङ्कुमेन पञ्चावलीलिखनम् । अत एव वसन्तकालस्य शीतत्वा-
त्कुङ्कुमेन भूषाकरणमिति मतमपास्तम् । धारासिक्तवस्त्रधरासुरभय

३७५. चित्रं B. चित्रभाण्डं D. K1, K2. for चित्रफलकं.

३७६. उत्थाय before निष्क्रान्ता C. O.; निर्गता for निष्क्रान्ता K2.

३७७. K1. om. वयस्य; मध्याह्ने वर्तते for खरतर—मङ्गः N. O.; खर० for खर-
तर० B. Bh.; K1, K2. om. अयं.

३७८. संस्त्यायनम् B. Bh. संस्त्यायम् O. for संस्त्यायम्; प्रविशावः for गच्छावः
N. O.; इति before उत्थाय A. C. D. K1.

३७९. °क्रामन्ति for °क्रामतः O.

३८०. K1. om. हि.

३८२. परिसर० for परिजन० K1.; सुन्दरीभिः C. K1. K2. O.

तत्प्रातर्विहितविचित्रपञ्चलेखा-

वैदग्ध्यं जहति कपोलकुङ्कुमानि ॥ ३७ ॥

३८५ अपि च । उन्मीलन्मुकुलकरालकुन्दकोश-

प्रच्योतद्वनमकरन्दगन्धवन्धो ।

तामीषत्प्रचलविलोचनां नताङ्गी-

मालिङ्गन्यवन मम स्पृशाङ्गमङ्गम् ॥ ३८ ॥

इत्यभिधानाद्वर्षाकालप्रस्तावात् ॥ समूहनिवहव्यूहसंदोहविसरव्रजा
इत्यमरः ॥ इहोन्मादावस्था । अत एवात्र तत्संबद्धा कथा । यदाह ।

तत्संबद्धां कथां युक्ते सर्ववस्थागतामिह । इति ।

३८५-३८८ उन्मीलदिति । हे पवन । उन्मीलन्मुकुलेन विकच-
कोरकेण करालाद्विषमात्कुन्दगुच्छात्क्षरसिबिडमकरन्दश्च गन्धश्च त-
योर्वन्धो । मकरन्दस्य यो गन्धस्तद्वन्धो तत्सहचरेति वा । ईदृशोपि त्वं
मे न छुवाय किं तु तापायातस्तां मालतीमीषदालिङ्गन्ममाङ्गमङ्गं
प्रत्यङ्गं स्पृश । अमृतमयतदङ्गसङ्गशीतस्त्वं मम तापशान्तये भवि-
ष्यसीति भावः । यद्वा । तदीयतापशान्तिर्भवत्वित्यनुरागात्तामालि-
ङ्गन्नित्युक्तम् । तां कीदृशीम् । प्रचलनेत्राम् । विरहे पवनस्य दुःसहस्वेन
भयादितस्ततः क्षिप्नेत्राम् । अत एव नम्रीभवदङ्गां च । इह विषमकु-
न्दकोशसंचरणेन गतिप्रतिबन्धान्मान्धं मकरन्दसङ्गाच्छैत्यं गन्धव-
न्धुतया सौगन्ध्यं च वायोरुक्तम् । [ईषदालिङ्गन्नित्यनेन सुरभिपदेना-
भिधातनिसहत्वं मालत्यामुक्तम्] ॥ करालो दन्तुरे तुङ्ग इत्यमरः ॥

३८५. रेखा for लेखा N.

३८४. कुण्डलानि for कुङ्कुमानि C.

३८५. कोषात् Bh. गुच्छं K2. for कोशं.

३८६. प्रच्योतद् K1. K2. N. प्रच्योतद् Bh. O. for प्रच्योतद् ; वन for घन K1.

३८७. ललित for प्रचल B ; प्रचलितलोचनाम् O.

मक^० । स्वगतम् ।

अभिहन्ति हन्त कथमेष माधवं

११०

मुकुमारकायमनवग्रहः स्मरः ।

अचिरेण वैकृतविवर्तदारुणः

कलभं कठोर इव कूटपाकलः ॥ ३९॥

तदत्र भगवती कामन्दकी नः शरणम् ।

३८९-३९४ माधवस्यानङ्गदुःसहत्वमाह । अभिहन्तीत्यादि ।
एष स्मरोनवग्रहः प्रतिरोधशून्यः कोमलकायं माधवं कथमचिरेणै-
वाभिहन्ति । हन्तानुकम्पायाम् ॥ हन्त हर्षेणुकम्पायामित्यमरः ॥
कीदृशः । विकृतस्य भावो वैकृतं तस्य विवर्तेन्यथावस्थानं तेन
दारुणो दुःखदः । यथा कलभं करिबालकं मृदुकायं कठोरो दुः-
सहः कूटपाकलो हस्तिवातज्वरोचिरेण हन्ति तथेत्यर्थः । सोप्यनव-
ग्रहोप्रतिकरणीयो विकृतिविवर्तदारुणश्च भवति ।

गजं वातज्वरो हन्ति तथा वै कूटपाकलः ॥

इति वैद्यकम् । इदं स्वगतम् । स्वयमनध्यवसायादाह तदत्रेति । अत एव
भगवती ज्ञानसंपन्नेह शरणं रक्षिका । द्वितीयाङ्गावतारोयम् । यदाह ।

अङ्गावसाने यत्रैव भाविनोङ्कस्य सूच्यते ।

वस्तुबीजमुपोद्गतैः सोङ्गावतार इष्यते ॥

३८९. K1. om. मक^०; all but C. N. om. स्वगतम्,

३९३. विवर्णे for विवर्ते B.

३९४. पालकः for पाकलः B. C.

३९४. तदत्रभवती Bh. K2. O. तदभवती N. for तदत्र भगवती.

३१५ माध० । स्वगतम् । आश्चर्यम् ।

पद्यामि तामित इतः पुरतश्च पश्चा-
दन्तर्बहिः परित एव विवर्तमानाम् ।

उदुद्धमुग्धकनकाब्जनिभं वहन्ती-
मासक्तितिर्यगपवर्तितदृष्टि वक्त्रम् ॥ ४०॥

३१५-३१९ इदानीमुन्मादावस्थोद्भावनाबलात्तन्मयत्वमाह । प-
द्यामीत्यादि । तामेकामेव विवर्तमानां प्रपञ्चरूपां परितः सर्वत्र पद्या-
मीत्याश्चर्यम् । विवर्तमानत्वमेवाह । इत इत उभयपार्श्वे । पुरतोऽग्रे ।
पश्चात्पृष्ठे । अन्तर्मनसि । बहिस्त्वग्भागे । अनेन तदावेशात्सर्वत्र
तन्मयत्वमुक्तम् । यदाह ।

यो येन भावेनाविष्टः सुखदेनेतरेण वा ।

स तदाहितसंस्कारः सर्वं पद्यति तन्मयम् ॥

परित इत्यत्र पर्यभिभ्यां चेति तसिः ॥ कीदृशीम् । वक्त्रं वहन्तीम् ।
उदुद्धं विकसितं मुग्धं कान्तं यत्सुवर्णपद्मं ततो निरतिशया भा दीप्ति-
र्यस्य तत् । तन्निभं तत्तुल्यमिति वा । एतेन गौरीत्वमुक्तम् । आसक्तेन
मय्यासक्त्या तिर्यगपवर्तिता दृष्टिर्यस्य तत् । यथा यान्त्या तयाहं
दृष्टस्तथैव तां पद्यामीति भावः ।

३१५. आत्मगतम् for स्वगतम् N. ; N. om. आश्चर्यम्.

३१६. इतश्च परश्च B. इतश्च पुरश्च K2. N. for इतः पुरतश्च ; परितश्च for पुरतश्च O.

३१७. बहिश्च परितश्च for बहिः परित एव B. ; पुरत for परित O. ; च वर्तमानाम्
for विवर्तमानाम् Bh. C. N.

३१८. वहन्तम् for वहन्तीम् K1.

३१९. °मासक्त° N. °मासक्ति° O. for °मासक्त° ; °वर्जित for °वर्तित B.

प्रकाशम् । वयस्य मम हि संप्रति

४००

प्रसरति परिमाथी कोप्ययं देहदाह-
स्तिरयति करणानां ग्राहकत्वं प्रमोहः ।

४००-४०६ अधुना सर्वाकारेण पीडामाह । प्रसरतीत्यादि ।
मां पश्य संप्रति मम कोप्यनिर्वचनीयस्वरूपो देहदाहः प्रसरति व्या-
प्नोति । अत एव परिमाथी सर्वतो मथनशीलः । करणानामिन्द्रियाणां
ग्राहकत्वं मे प्रमोहस्तिरयति पिदधाति । सर्वेन्द्रियसंमोहो ममेत्यर्थः ।
मम नात्र शरीरम् ॥ कर्तुं ॥ रणरणकस्य वियोगतरोर्वृद्धिमुपचयं
बिभ्रद्वावर्ति भ्राम्यदस्ति । यद्वा । रणरणकः कामस्तस्य विवृद्धिमधि-
काधिकदशागामित्वम् ॥ मारो रणरणः कामो विषय इत्युत्पलिनी ॥
तथा मम हृदयम् ॥ कर्तुं ॥ अन्तर्दहति ज्वलतीत्यर्थः । तन्मयत्वं मालती-
मयत्वं च धत्ते । ईदृशी मम दशा सद्य एव विपत्तिमादधाति । तदत्र
यथावस्वमाचरेति भावः । अत्रावर्तीति व्याधिः । ज्वलतीत्युद्देगः ।
तन्मयत्वमित्युन्मादः । हृदयस्य तु तन्मयत्वधारणेन दुःसहदशाया-
मपि जीवनाशा दर्शिता ॥ करणं क्षेत्रगात्रेन्द्रियेष्वपीत्यमरः ॥ नि-
ष्क्रान्ता इति । बीजार्थं युक्तं कृत्वा निष्क्रमो भवति । यदाह ।

बीजार्थं युक्तियुक्तं च कृत्वा कार्यं यथारसम् ।

निष्क्रमं तत्र कुर्वीत सर्वेषां रङ्गवर्तिनाम् ॥ इति ।

बकुलवीथीति ।

नानारससमायुक्ता संधिद्वयविभूषिता ।

अर्थप्रकृतिभिः पूर्णा स्यादेकाङ्का तु वीथिका ॥

रणरणकविवृद्धिं बिभ्रदावर्तमानं

ज्वलति हृदयमन्तस्तन्मयत्वं च धत्ते ॥४१॥

४०६

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

॥ इति बकुलवीथी नाम प्रथमोऽङ्कः ॥

त्रिभिः पात्रैः प्रयोज्येयमुत्तमाधममध्यमैः ।

कर्तव्या नायिका चात्र शृङ्गारद्वयसंयुता ॥

इति भरतः ॥

प्रासूत यं रत्नधरो गुणाढ्यो गुणाढ्यरूपा दमयन्तिका च ।

जगद्धरं तत्कृतटिप्पणेऽङ्को गतोयमाद्यो रसराजराजी ॥

॥ इति प्रथमोऽङ्कः ॥

४०३. आवर्ति गात्रं for आवर्तमानं A. D. K2. and Com.

४०४. ज्वलित for ज्वलति Bh.

४०६. B. O. om. इति-नाम ; Bh. C. K1. K2. om. इति ; मालतीमाधवे before बकुल Bh. C. ; श्रीमन्मालतीमाधवीयनाम्नि नाटके for बकु^०—नाम N_१ वेथी for °वीथी K2.

द्वितीयोङ्कः ।

ततः प्रविशतश्चेट्यौ ।

प्रथमा । हला संगीदशालापरिसरे अवलोइदादुदीआ तुमं
किं मन्तअन्ती आसी । (क)

(क) हला संगीतशालापरिसरेवल्लोकिताद्वितीया त्वं किं मन्त्रय-
न्त्यासीः ।

अधुना बकुलमालामादाय लवङ्गिका गता तां प्रतीक्षमाणा मालती
सौधारूढा तन्मार्गं पश्यति मकरन्दध्वजकामन्दकी नः शरणमित्युक्त्वा
तां प्रति तत्कथनाय गत इति स्थिते चेट्योः प्रवेशः । चेटीभाषा
सौरसेनी । यदाह ।

नायिकायां च चेट्यां च सौरसेनी प्रयुज्यते ।

न च नाटकप्रकरणयोरङ्काः कार्याः प्रत्यक्षनायका इति भरतादिह
माधवप्रवेशाभावात्कथमङ्कावतार इति देश्यम् । मालत्या नायकत्वेन
वत्सत्वात् । यदाह ।

गुरुः पुरोहितोमात्यो नायको नायिकापि च ।

सार्थवाह इति प्रोक्ताः षडेते नायका बुधैः ॥ इति ।

२-१३ अत्र हला सखि । परिसरे निकटे । अत्र वृत्तान्तो वार्त्ता ।

१. च after प्रविशतः K1.

२. एका for प्रथमा Bh. K1. K2. N. O. ; सहि for हला D. K1. N. ; संगीअ
K1. K2. संगीदअ Bh. संगीत O. for संगीद ; शाला for साला O. ; °लोइआ K1.
°लोयिआ O. °लोकिआ K2. for °लोइदा ; °दुदिआ Bh. °दुदीया O. for °दुदीआ ; किं
तुमं K1. भवअदी किं वि N. for तुमं किं ; K2. om. तुमं.

३. किम्पि for किं K2. आसि for आसी A. Bh. K1. K2. N.

द्वितीया । सहि तेण किल माहवपिअवअस्सेण मअरन्देण
५ सअलो जेव्व मअणुज्जाणवुत्तन्तो भअवदीए णिवेदिदो । (क)
प्रथ० । तदो किं । (ख)

द्विती० । तदो भट्टिदारिअं दट्टुकामाए भअवदीए पउत्तिणि-
मित्तं अवलोइदा अणुप्पेसिदा । मए वि ताए कथिदं अथा
लवङ्गिआदुदीआ विवित्ते भट्टिदारिआ वट्टदि त्ति । (ग)

(क) सखि तेन किल माधवप्रियवयस्येन मकरन्देन सकल एव
मदनोद्यानवृत्तान्तो भगवत्यै निवेदितः ।

(ख) ततः किम् ।

(ग) ततो भर्तृदारिकां द्रष्टुकामया भगवत्या प्रवृत्तिनिमित्तमवलो-
कितानुप्रेषिता । मयापि तस्यै कथितं लवङ्गिकाद्वितीया विविक्ते
भर्तृदारिका वर्तत इति ।

भर्तृदारिका मालती । प्रवृत्तिर्वार्त्ता । विविक्तं विजनम् । इह मकर-
न्दाज्जातमाधवावस्थया कामन्दक्या प्रकृतसिद्धयेवसरज्ञानार्थं माल-
तीवार्त्तां ज्ञातुं प्रहितावलोकितेति भावः । अत्र केसरो बकुलः । अव-

४. हि for किल N. ; °पिअ A. °पिय O. for °पिअ; मयरन्देण for मअरन्देण O.
५. सयलो for सअलो O. ; N. O. om. जेव्व; जेव्व A. Bh. C. N. जेव D. जेव
K1. जेअ K2. for जेव्व; मअरंदु° Bh. मयणु° O. for मअणु° ; °णुज्जआ C. ; वुच-
न्तो A. वुत्तान्तो K2. for वुत्तन्तो.

६. N. om. प्रथ०—किं. K1. K2. om. प्रथ० । ... द्विती० । (l. 7).

७. भट्ट° for भट्टि° Bh. O. ; °दारिआअं K2. °दारियं O. for °दारिअं; दिडा
K1. दिट्टु K2. for दट्टु°; N. om. भअवदीए; भयवदीए for भअवदीए O. ; पउ° for
पउ° A. D. O.

८. णु for अणु° Bh. ; प्पेसिदा O. अणुप्पेसिता K2. for अणुप्पेसिता; पि for वि
K1. ; ताव for ताए N. ; कथिदं for कथिदं K1. K2. N. O. ; अथा B. O. अह N.
for अथा.

९. दुदिआ Bh. दुदीया O. for दुदीआ ; N. om. विविक्ते; भट्ट° for भट्टि Bh. O. ;
उवरिअलिदं before वट्टदि N. ; ति for त्ति K2. ; K1. O. om. त्ति.

प्रथ० । हला लवङ्गिआ क्खु केसरकुसुमाइं अवचिणीमि १०
त्ति मअणुज्जाणादो जेव्व णागदा ता किं संपदं संपत्ता । (क)

द्विती० । अध इं । तं क्खु परावट्ठन्तीं जेव्व हत्थे गेह्मिअ
पडिसिद्धपरिअणा भट्टिदारिआ उअरिअलिन्दअं समारूढा । (ख)

प्रथ० । णूणं तस्स महानुभावस्स संकथाए अत्ताणं विणो-
देदि । (ग)

१९

(क) हला लवङ्गिका खलु केसरकुसुमान्यवचिनोमीति मद-
नो-
दानादेव नागता* तत्किं सांप्रतं संप्राप्ता ।

(ख) अथ किम् । तां खलु परावर्तमानामेव हस्ते गृहीत्वा प्रतिषि-
द्धपरिजना भर्तृदारिकोपर्यलिन्दकं समारूढा ।

(ग) नूनं तस्य महानुभावस्य संकथयात्मानं विनोदयति ।

चिनोमि त्रोटयामि । इति हेतौ । भव परापतन्ती सत्वरमागच्छन्ती ।

१०. N. om. प्रथ०—समारूढा (1. 13); सहि for हला B. Bh. K1. K2. O.;
खु for क्खु K1. K2. O.; °माइ for माइं O.; °चिणेमि for °चिणीमि O.

११. मयणु° O. मअनो° K1. मअणो° K2. for मअणु°; °ज्जाणाभो O. °ज्जाणं गदा
K1. K2. for °ज्जाणादो; B. K1. K2. om. जेव्व; उज्जेव O. उज्जेव्व C. D. N.
for जेव्व; अणागदा for णागदा B.; संपपदं for संपदं O.; संपपत्ता for संपत्ता O.

१२. छा for तं C.; खु for क्खु Bh. K1. K2. O.; °वत्तेती O. °वुत्ति° Bh.
°वट्ठन्ती (पतन्तीम् in छाया) K2. °वट्ठन्ति K1. for °वट्ठन्ती; उज्जेव्व B. N. उज्जेव्व K1.
उज्जेव Bh. C. O. for उज्जेव; घेत्तण O. गेह्मिअ K1. for गेह्मिअ.

१३. सिद्धि for सिद्ध Bh.; पडि° for परि° O.; °यणा for °अणा O.; Bh. om.
भट्टिदारिआ; भट्ट for भट्टि C. D. K2. O.; दारिया for दारिआ O.; उअरि for उअ-
रि Bh. K1. K2. O.; °न्दए B. °न्दहं K2. °न्दयं O. for °न्दअ.

१४. णं K1. नूणं for णूणं O.; महानु° for महानु° K1. °भाअस्स B. D. °हाअस्स
N. for भावस्स; संगम for सं N.; °कहाए N. °कथाये K1. K2. for °कथाए;
अत्ताणं for अत्ताणं Bh.

१५. °देइ B. °पदि O. for °देदि.

* नायता Com. † परापतन्तीम् Com.

द्विती० । निःश्वस्य । कुदो से आसासो । एदिणा अज्ज सवि-
सेसदंसणेण अदिभूमिं क्खु ताए अहिणिवेसो गमिस्सदि ।
अण्णं च । णन्दणस्स कारणादो महाराओ भट्टिदारिअं पत्थअन्तो
अमखेण विण्णत्तो । (क)

२० प्रथ० । किं चि । (ख)

(क) कुतस्तस्या आश्वासः । एतेनाद्य सविशेषदर्शनेनातिभूमिं खलु
तस्या अभिनिवेशो गमिष्यति । *अन्यच्च । नन्दनस्य† कारणात्महारा-
जो भर्तृदारिकां प्रार्थयमानोमात्येन विज्ञप्तः ।

(ख) किमिति ।

कृतकार्यत्वेन सत्त्वरमागमनं भूतधर्मः । उपर्यलिन्दकं बाह्यपट्टशा-
लाया उपरीत्यर्थः ।

१७-२० अत्रातिभूमिमुत्कर्षम् । अभिनिवेश आसक्तिः । कल्यः
प्रातः । कल्लीति पाठे कल्लिशब्दो देशी पूर्वदिनवाचकः । अत एव
कल्लि पल्लीनिवासिन इति । किं विश्वप्रमित्यर्थः ।

२१-२७ इदमभूताहरणं वाक्यम् । यदाह ।

अभूताहरणं तत्स्याद्यद्वाक्यं कपटाश्रयम् ॥

१६. निःश्वस्य for निःश्वस्य K1. ; N. om. निःश्वस्य ; खु before से N. ; आसासो
for आसासो A. ; B. Bh. om. स.

१७. खु for क्खु Bh. K1. K2. O. ; गदो before ताए K1. K2. ; हिणिवेसो for
अहिणिवेसो K1. ; भविस्सदि for गमिस्सदि K1. K2. ; चि after °स्सदि B. Bh. C.
K2. O.

१८. अण्णं च कल्पमेव C. कल्पमेव K1. कल्पमेव K2. कलं च (margin अण्णं च)
O. for अण्णं च ; अ for च N. ; णं before णन्द° Bh. ; कारणादो for कारणादो
N. ; °राआ for °राओ A. ; भट्ट for भट्टि B. Bh. K1. O. ; दारिआं K1. K2.
N. दारियं O. for दारिअं ; पत्थयन्तो K2. पत्थयन्तो O. पञ्चच्छत्थन्तो A. °पत्थन्तो
C. अभ्भत्थन्तो D. पत्थयन्तो K1. for पत्थअन्तो.

१९. विण्णत्तो for विण्णत्तो Bh.

२०. किचि Bh. K2. किन्ति K1. for किंचि ; ति for चि O.

* Com. om. अन्यच्च and has कल्पमेव. † कारणेन Com.

हिती० । पहवदि णिअस्स कण्णआजणस्स महाराओत्ति । ता जादो आमरणं क्खु मालदीए हिअअसल्लं माहवाणुराओत्ति तक्केमि । (क)

प्रथ० । अवि णाम भअवदी किं पि भअवदिच्चणं एत्थ दंस-
इस्सदि । (ख)

२५

हिती० । अइ असंबद्धमणोरहे एहि । (ग)

इति परिक्रम्य निष्क्रान्ते । प्रवेशकः ।

(क) *प्रभवति निजस्य कन्यकाजनस्य महाराज इति । †तज्जात
आमरणं ‡खलु मालत्या §हृदयशल्यं माधवानुराग इति तर्कयामि ।

(ख) अपि नाम भगवती किमपि भगवतीत्वमत्र दर्शयिष्यति ।

(ग) अयि असंबद्धमनोरथे एहि ।

वाक्यतत्त्वमज्ञात्वाह [तज्जात इत्यादि] । अत्र दुःखदत्त्वेन शल्य-
मिव शल्यम् । अजहल्लिङ्गम् । अत्रापि नाम संभावनायाम् । भगव-
तीत्वं ज्ञानादिवैभवम् । निष्क्रान्ते चेट्ठौ । प्रवेशक इति वक्तव्य-
स्य च बहुत्वाद्भ्रमभङ्गप्रसङ्गेनान्योक्त्या प्रवेशकः । यदाह ।

२१. जं before पहवदि D. O.; पहवदि for पहवदि O.; णियस्स for णिअस्स O.; महाभाओ B. महाराणेओ C. for महाराओ; तदो for ता D. N. O.

२२. जादं A. O. for जादो; D. om. जादो; खु for क्खु Bh. K1. K2. N. O.; B. N. om. क्खु; क्खु सल्लं मालदीए भविस्सदि माह° for क्खु माह° D.; ताए before माल° N.; C. K1. om. हिअअ; हिअए for हिअअ K2. O.; °राउ for °राओ Bh.

२४. भयवदी for भअवदी° O.; वि किपि ए for किं पि K2.; वि for पि N.; भगव-
दिच्चणं Bh. भअवदीच्चणं A. for भअवदिच्चणं; एत्थ भयवदिच्चणं° O. एत्थ भवदिच्चणं K1.
for भ°—त्थ; K2. om. एत्थ; दंसदि for दंसइस्सदि N.

२५. णिस्सदि for °इस्सदि K2. ; ति after °स्सदि D.

२६. K2. om. the Prakrit अइ—एहि and gives its छाया only with गच्छावः
after एहि; अयि for अइ K1. O.; C. om. एहि; गच्छइ after एहि A. D. K1.

२७. K1. K2. N. om. परिक्रम्य.

* यत्प्रभ° Com. † ततो Com. ‡ Com. om. खलु. § हृदये शल्यम् Com.

ततः प्रविशत्युपविष्टा सोत्कण्ठा मालती लवङ्गिका च ।

मालती । हुं सहि तदो तदो (क)

३०. लवङ्गिका । तदो तेण महाणुभावेण उवणीदा मे इअं वड-
लमाला । (ख) इति मालामर्षयति ।

(क) हुं सखि ततस्ततः ।

(ख) ततस्तेन महानुभावेनोपनीता म इयं वकुलमाला ।

यत्तु प्रयोगबाहुल्यादङ्कुर्यो न समाप्यते ।

बहुवृत्तान्तोल्पकथैः स विधेयः प्रवेशकैः ॥

भङ्गानामन्तरालेषु संक्षिप्रार्थप्रयोजनैः ।

भृत्यवर्गे कथाबद्धो विज्ञेयोयं प्रवेशकः ॥

२९-३० हुं प्रभे । लवङ्गिकाकथितवकुलमालाप्राथनार्थनापर्यन्त-
भुतवार्तया मालत्यामिमवार्ताकर्णनोत्कथा पृच्छद्यत इत्यर्थः । विर-
होत्कण्ठितेयम् । यदाह ।

अनेककार्यसंभुक्तो यस्या नागच्छति प्रियः ।

तदनागमदुःखार्ता विरहोत्कण्ठिता तु सा ॥

प्रियकथापरत्वे मोहयितभावोयम् । यदाह ।

श्रुत्वा कथां प्रियजनस्य सखीमुखेभ्यः

कर्णोदरस्थितचलत्तनुतर्जनीकम् ।

यत्साङ्गभङ्गमिह जृम्भितमङ्गनानां

मोहयितं तदुदितं कविभिः पुराणैः ॥

२८. N. O. om. उपविष्टा.

२९. K1. K2. om. मालती; Bh. C. N. O. om. हुं; N. om. सहि; C. om. one तदो.

३०. सहि केण for तदो तेण N.; °भाएण A. °हाएण B. °हावेण N. for °भावेण; °णीता for °णीदा K2.; N. om. मे; B. O. om. इअं; इयं K1. एसा Bh. C. for इअं; वड° Bh. बहु° K1. K2. for वड°.

३१. B. Bh. C. K1. N. O. om. इति मालाम्; K2. om. मालाम्; समर्षयति for अर्षयति K2. O.

माल० । गृहीत्वा सहर्षं निर्वर्ण्य । सहि एकपासविसमपडिबद्धा
क्खु एसा विरअणा । (क)

लव० । एत्थ दाव अरमणीअत्तणे तुमं जेव्व अवरज्झसि । (ख)

माल० । कथं विअ । (ग)

३९

लव० । जेण सो मुद्धदुव्वासामलङ्को तथा विहत्थीकिदो । (घ)

(क) सखि एकपार्श्वविषमप्रतिबद्धा सन्धेया विरचना ।

(ख) *अत्र तावदरमणीयत्वे त्वमेवापराध्यसि ।

(ग) कथमिव ।

(घ) येन स मुग्धदूर्वाश्यामलाङ्गस्तथा विहस्तीकृतः ।

प्रतिबद्धा घटिता । मालती माधवचेष्टाकर्णनाकाङ्क्षयाजानतीवाह ।
कथमिव । कथं ममापराध इत्यर्थः । अत्र दूर्वेत्यादिना शृङ्गारित्वे ता-
त्पर्यमुक्तम् । तथानिर्वचनीयप्रकारेण । विहस्तो व्याकुलः ।

३२. कुदो after सहि N. ; एक० for एक० K1. K2. O. ; पास A. वास B. Bh.
पास K1. K2. for पास; विसमं for विसम N. ; पडिबद्धा O. वडिबद्धा K2. for
पडिबद्धा.

३३. Bh. N. om. क्खु; खु K1. K2. क्खु O. for क्खु. इअं for एसा A.
Com. N. ; विरयणा for विरअणा O.

३४. सहि before एत्थ Bh. ; K1. K2. N. om. दाव; दार्णि for दाव O. ; एदाए
before अरम० K1. K2. ; रमणीयत्तणे K2. रमणिज्जयंदे O. for अरमणीअत्तणे; O.
om. तुमं जेव्व; जेव्व C. D. K1. K2. जेव्व A. एव्व N. for जेव्व, °रज्झसि K1.
K2. N. रज्झदि० O. for °रज्झसि.

३५. कथं Bh. कथं B. K1. K2. N. O. for कथं; विय for विअ O.

३६. N. om. मुद्ध, मुद्धा K1. मुद्ध for मुद्ध O. ; B. K2. O. om. दुव्वा, उच्छु
for दुव्वा K1. ; तथा B. K1. K2. तदा D. तह N. तथा O. for तथा; विलत्थं
for विहत्थी० K1. ; कदो for किदो Bh. K1. K2.

* Com adds सखि. † Com. om. मुग्ध.

भाल० । पिअसहि लवङ्गिए सम्बधा आसासणसीलासि । (क)

लव० । सहि का एत्थ आसासणसीलदा । णं भणामि सो वि
पिअसहीए मन्दमारुद्वेज्जन्तप्पफुल्लपुण्डरीअविब्भमेहिं पढ-
४० मारुद्वउलावलीविरअणावदेससंजमिदबलामोडिअवित्थरन्तेहिं

(क) प्रियसखि लवङ्गिके "सर्वथाश्वासनशीलासि" ।

(ख) सखि कात्राश्वासनशीलता । ननु भणामि सोपि प्रियसख्या
मन्दमारुतोद्भेल्लत्तपुल्लपुण्डरीकविभ्रमाभ्यां प्रथमारब्धबकुलावलीविर-
चनापदेशसंयमितबलात्कारविसृताभ्यां लोचनाभ्यां विजृम्भमाणवि-

३८-४३ अत्र स त्वयापि विलोचनाभ्यां पश्यन्प्रत्यक्षीकृतो दृष्ट
एवेत्यन्वयः । अपिभिन्नक्रमः । उद्भेल्लत्कम्पमानम् । विभ्रमो विशिष्टा
भ्रान्तिः सोयमित्याकारा । सादृश्यं वा विभ्रमः । माधवस्य पुण्डरीका-
क्षत्वात् । विरचनापदेशेन घटनव्याजेन यः संयमोन्यादर्शनं तं प्रापि-
ताभ्यां बलामोद्या बलात्कारेण विस्तरं गच्छद्भ्राम् । बलामोडिर्बला-
त्कारे देशी । यद्यप्यवलोकयन्नित्यनेन लोचनाभ्यामिति प्राप्तं तथापि
विशिष्टलोचनप्रतिपादनार्थं तदुक्तम् । विजृम्भमाणो वर्धमानः । स्ति-

३७. O. om. पिअसहि; N. om. पिअ; सम्बधा K2. सम्बधा Bh. सम्बहा K1.
N. for सम्बधा.

३८. K1. K2. om. एत्थ; 'सीणदा or 'सीलदा K1.; णणु for णं K2.; O.
om. वि; K1. om. सो वि पिअसहीए.

३९. पिय for पिअ O.; मारुअपल्हत्थ B. Bh. C. मारुदपल्हत्थ K1. मारुदोद्भेल्लत्
K2. मारुअप्पचलिअ N. मारुयदोलिय O. for मारुदुब्बेज्जन्त; प्पफु O. प्पफु A. B.,
पफु the rest; विब्भमेहिं Bh. O. भ्भमेहिं C. for विब्भमेहिं; पुढमा N. प्पढमा O.
for पढमा.

४०. 'बद्ध for 'रुद्ध A. Com.; वडलमालावली K1. K2. वडलमालावली C. वड-
लावली O. for वडलावली; विरयणा for विरअणा O.; संजमण for संजमिद O.; मोडि
A. Bh. D. K2. O. 'लोडिअ C. for 'मोडिअ, वित्थरिदेहिं for वित्थरन्तेहिं N.

* Com. om. लवङ्गिके. † Com. adds after शीलसि, यद्वा । आसंसनशीलासि.

‡ विलोच Com.

लोअणेहिं विअम्भमाणविम्हअत्थिमिददीहपेरन्तपरिअत्तणावि-
लासतण्डविदभूलदाविडम्बिदाणङ्गसारङ्गविम्भमविअडुं अव-
लोअअन्तो पञ्चक्खीकिदो जेव्व । (ख)

स्मयस्तिमितदीर्घपर्यन्तपरिवर्तनाविलासताण्डवितभूलताविडम्बितान-
ङ्गशारङ्गविभ्रमविदग्धमवलोकयन्प्रत्यक्षीकृत *एव ।

मितः स्निग्धो दीर्घपर्यन्तमतिदीर्घम् । परिवर्तना पुनःपुनर्गमनं तत्र
विलासो विशिष्टदृष्टिव्यापारस्तेन ताण्डवितया नर्तितया भूलतया वि-
डम्बितः समीकृतो नङ्गशारङ्गविभ्रमः कामधनुर्विलासस्ततो विदग्ध-
मिति क्रियाविशेषणम् ।

गमनासनपाणिपादचेष्टा सविशेषं नयनभ्रुवां च कर्म ।

दयितोपगमे यदप्रयत्नात्क्रियते नूनमयं विलास उक्तः ॥

इति भरतः । शारङ्गरङ्गत इति प्रयोगाच्छारङ्गेति भिन्नो रेफः ॥

शारङ्गं धनुषि स्मृतमिति शाश्वतः ॥ ततस्त्वदवलोकनविकलता
मालारम्यत्वे हेतुरिति तात्पर्यमिह ।

४१. लोअणेहिं for लोअणेहिं O.; विइम्भ° N. वियम्भ° O. for विअ-
म्भ°; °आण for °माण A.; विम्हय O. विभ्रम K1. for विम्हय; त्थिमिअ N. त्थिमिद
K1. for त्थिमिद, प्पेरन्त for पेरन्त O.; परिअंतणा B. Bh. N. परियंतणा C. O.
for परिअत्तणा.

४२. विलासुअसिअ for विलासतण्डविद N.; तांडविद Bh. K2. तण्डविअ K1.
तण्डविय O. for तण्डविद, लया for लदा°; °भाविदा N. °डम्बिता K2. °डम्बिया O.
for °डम्बिदा, °नङ्ग for °णङ्ग K2. सरसंरंभ for सारङ्ग N.; विम्भमेहिं O. विम्भमेहिं
Bh. C. K1. K2. for विम्भम, विअडुं B. सुविअडुं C. सुविअडुं Bh. सुउअडुं K1.
K2. विप्पडुं O. for विअडुं.

४३. अवलोअण Bh. अवलोअन्तो B. C. D. K1. K2. आलोअन्तो N. अवलो-
कयन्तो O. for अवलोअअन्तो; तुए after अव-न्तो B. K2.; पञ्चक्खी° for पञ्चक्खी
O. कदो for किदो Bh. C.; जेव्व N. ज्जेव O. ज्जेव्व A. C. D. ज्जेव्व
Bh. for जेव्व.

* त्वया after °लोकयन् Com.

माल० । लवङ्गिकां परिष्वज्य । अम्मो पिअसहि किं दाव
४५ तस्स महाणुभावस्स साहाविआ जेव्व मुहुत्तसंणिधाइणो जणस्स
विप्पलम्भइत्तआ विलासा आदु जहा पिअसही संभावेदि । (क)

लव० । विहस्य सासूयमिव । तुमं वि सहावेण जेव्व तस्सि अव-
सरे असंगीदअं णच्चाविदासि । (ख)

(क) अम्मो प्रियसखि किं तावत्तस्य महानुभावस्य स्वाभाविका
एव मुहूर्तसंनिधायिनो जनस्य *विप्रलम्भयितृका विलासा आहोस्वि-
द्यथाप्रियसखी संभावयति ।

(ख) त्वमपि स्वभावैरेव तस्मिन्नावसरेसंगीतकं नर्तित्तासि ।

४४-४६ आमिति तदुक्तस्वीकारे । अम्मो इति पाठे अम्मो
हर्षे वितर्के वा । विप्रलम्भितो विप्रलम्भं प्रापितः ॥ तारकादित्वादि-
तच् । ततः स्वार्थे कः ॥ आदुशब्दोत्राहोस्विद्वाचकः । शीलस्य
बहुकालपरिचेयतया मुहूर्तमात्रसंनिधाने विप्रलम्भचिन्ता । किमिदं
नयनविकारादि स्वाभाविकमानुरागिकं वेति ज्ञातुं न शक्यत इति
भावः । विप्पलम्भइत्तका इति पाठे विप्रलम्भचिन्तका इति ज्ञेयम् ।

४७-५४ अत्र मन्मथेनेति शेषः । असंगीतकं निभृतनृत्यं यथा

४४. आम् C. D. आ Bh. आम N. O. for अम्मो; पिय for पिअ O.; आम
before किं N.

४५. N. O. om. महाणुभावस्स; महानु^० for महानु^० K1.; ^०भावस्स for ^०भावस्स A.
B.; साहाविओ D. साहाविया O. for साहाविआ; जेव्व A. C. D. O. जेव K1. जेअ
K2. एव्व N2. for जेव्व; ते before मुहुत्त O; मुहुत्तं for मुहुत्त K1. K2.;
संणिदायिणो K1. K2. संनिहाइणो N. संनिधाइणो O. for संणिधाइणो.

४६. हेतुआ A. ^०आ N. ^०इत्तका O. for इत्तआ; अहवा C. K1. K2. होदु N.
उत O. for आदु; जहा for जहा B.; पिय for पिअ O.

४७. तुम for तुमं K2. पि for वि O.; ^०वेजेव्व for ^०वेण जेव्व N.; B. Bh. om.
जेव्व; जेव्व A. C. D. K 2. जेव O. for जेव्व.

४८. संगीदअं B. D. असंगीअं K1. असंगीदं N. असंगीदयं O. for असंगीदअं;
णच्चाविदासि A. णच्चाविदा एव्व N. णच्चाविदा आसी O. for णच्चाविदासि.

* विप्रलम्भहेतुकाः; विप्रलम्भितकाः; विप्रलम्भचिन्तकाः Com.

माल° । सलज्जम् । हुं तदो तदो । (क)

लव° । तदो पडिणिअत्तमाणजत्ताजणसंकुलेण अन्तरिदे°
तस्सिं मन्दारिआए धरं उवगदम्हि । ताए कखु चित्तफलअं
पभादे हत्थीकिदं आसी । (ख)

माल° । किंणिमित्तं । (ग)

लव° । तं कखु माह्वाणुअरो कलहंसओ णाम कामेदि सा
तस्स दंसइस्सदि त्ति । तदो पिअणिवेदिआ मन्दारिआ संवुत्ता । (घ) ५९

(क) हुं ततस्ततः ।

(ख) ततः प्रतिनिवर्तमानयात्राजनसंकुलेनान्तरिते तस्मिन्मन्दारि-
काया गृहमुपगतास्मि । *तस्याः खलु चित्रफलकं प्रभाते हस्तीकृतमा-
सीत् ।

(ग) किंनिमित्तम् ।

(घ) तां खलु माधवानुचरः कलहंसको नाम कामयते सा तस्य
तथा नृत्यं कारितासीत्यर्थः । सासूयं परद्वेषसहितम् । हुमिति प्रणय-
कोपे । अत्र तस्मिन्माधवे । खलु हेतौ । हस्तीकृतं न्यासीकृतम् ।
अत्र कामयत इच्छति ।

४९. सलज्जा for सलज्जम् C.; इव after सलज्जम् Bh.; विहस्य before हुं Bh.
C. K1. K2. N. O.; K2. om. हुं; Bh. C. om. one तदो.

५०. णिठ त्माण B. C. णिवत्तमाण N. नियत्तमाण O. for णिअत्तमाण; B. Bh. N.
O. om. जत्ता; जणदा for जण N.; संकुले B. संकले N. for संकुलेण; °णान्त° for
°ण अन्त° K2.; N. om. अन्तरिदे.

५१. अणे after तस्सिं A. C. D. K1, K2.; °रिआ for °रिआए N.; उव°
A. उवा° Bh. D. for उव°; N. K1, K2. om. कखु; खलु for कखु O.; °फलहअं
Bh. फलयं O. for फलअं.

५२. पहादे D. पभादे O. for पभादे; हच्छे for हत्थी° K1.; कदं for किदं Bh. C.
D. K1. K2.; आसि for आसी A. B. Bh.

५३. निमित्तं for निमित्तं K2.

५४. एदं for तं N.; खु Bh. K1. N. O. हु K2. for कखु; °चरो A. B. K1.
K2. यरो O. for °अरो°; °हंसो N. °हंसयो O. for °हंस ओ; Bh. K1. K2.
om. णाम; तदो before सा B.; सो for सा C. K1. K2. O.

५५. संदंस° for दंस° D.; दंसदि for दंसइस्सदि K2.; पिय for पिअ O.; °वेदइत्तआ
N. °वेदिइत्तिया O. for °वेदिआ; स K1. मम K2. मे A. Com. after
°वेदिआ; मन्दारिया for मन्दारिआ O.

* तथा for तस्याः Com.

माल० । स्वगतम् । पूर्णं तेनावि कलहंसरणं तं पडिच्छ-
न्दमं अक्षणो पहुस्स दंसिदं भविस्सदि । प्रकाशम् । सहि किं
दार्णि दे पिअं । (क)

लव० । एदं कखु संदाविदस्स संदावआरिणो दुल्लहमणोर-
१० हावेसदूसहाआसदज्झन्तच्चित्तस्स कखणमेत्तणिष्वावअं तुह
पडिच्छन्दमं । (ख) इति चित्रं दर्शयति ।

दर्शयिष्यतीति । ततः प्रियानिवेदिका मन्दारिका संवृत्ता ।

(क) नूनं तेनापि कलहंसकेन तत्प्रतिच्छन्दकमात्मनः प्रभोर्दर्शितं
भविष्यति । साखि किमिदानीं ते प्रियम् ।

(ख) एतत्त्वलु संतापितस्य *संतापकारिणो दुर्लभमनोरथावेशदुःस-
हायासदृश्यमानचित्तस्य क्षणमात्रनिर्वापकं तव प्रतिच्छन्दकम् ।

९९-६८ अत्र दुर्लभायां त्वयि मनोरथाभिनिवेशस्तेन यो दुःस-
हायासस्तेन दृश्यमाने चित्ते क्षणमात्रनिर्वापकमिति । अत्रानासङ्गोना-
श्वासः । लवङ्गिका स्वयं लिखित्वा माधवलिलिखितत्वेन बोधयतीति
भावः । सदृशमिति । मधुरतया निर्माणस्य सदृशं वचनमित्यर्थः ।

९९. तेनापि K2. तेणवि N. तेव O. for तेनावि; हंसणेण for हंसरण O.; O. om.
तं; पडिच्छं for पडिच्छ K2.

१०. °न्दयं for °न्दमं O.; जाहस्स A. B. K1. K2. O. जाधस्स Bh. पहुणो
N. for पहुस्स; हविस्स° N. हुविस्स° D. for भविस्स°; चि after °स्सदि B.; तदो
before प्रकाशम् B.

१८. ते for दे K2. N.; पियं O. पियं B. for पिअं.

१९. खु for कखु K1. K2. O.; तस्स after °विदस्स O.; °कारिणो B. K1.
K2. O. °हारिणो Bh. for °आरिणो.

६०. °यास for °आस O.; जुज Bh. ज्जन्त C. K1. मज्जन्त K2. वज्जन्त N.
ज्जलन्त O. for दज्जन्त; हिययस्स for चित्तस्स O.; कण Bh. K1. K2. कखण
O. for कखण, निष्वावयं O. निवाइत्ताआ K1. for निष्वावअं.

६१. पडि° N. परि° K1. for पडि°; °च्छन्दमं K2. N. °उन्दयं O. for °उन्दमं;
B. Bh. C. N. om. इति; चि for इति O.; चित्रफलकं for चित्रं C.

* त्वत्संताप° Com.

माल० । सहर्षं निर्वर्ण्य । अहो दाणिं पि हिअअस्स मे अणा-
सङ्को जेण एव्वं पि आसासणं विप्पलम्भो ति संभावेमि । कधं
अक्खराइं पि । (क) । इति वाचयति ।

जगति जयिनस्ते ते भावा नवेन्दुकलादय इत्यादि पूर्वोक्तं १५
पठित्वा सानन्दम् । महाभाअ सरिसं क्खु दे णिम्माणस्स वअणं
मधुरदाए लक्खीअदि । दंसणं उण तक्कालमणोहरं परिणामदी-

(क) अहो इहानीमपि हृदयस्य मेनासङ्को येनैवमप्याश्वासनं
विप्रलम्भ इति संभावयामि । कथमक्षराण्यपि ।

(ख) महाभाग सदृशं अलु ते निर्माणस्य वचनं मधुरतया लक्ष्यते* ।

तवाकृतिर्मधुरा यथा तथा वचोपि मधुरमित्यर्थः । यस्येदृशं वचस्तस्य
कथमेवं दर्शनमित्युपालम्भपूर्विका पृच्छा । यदाह ।

१२. सोच्छ्रुतं A. सहर्षोच्छ्रुतं K1. K2. N. O. for सहर्ष; चिरं A. चिरं C. K1.
K2. O. before निर्वर्ण्य; N. om. निर्वर्ण्य; स्वगतं after निर्वर्ण्य O.; B. Bh. K1.
O. om. पि; वि for पि C. D. K2. N.; मे हिययस्स O. मे हिअअस्स K1. K2. for
हिअअस्स मे.

१३. अणासङ्को B. Bh. D. K1. O. अनाथासः C. अणासासो N. अणासन्दो K2.
for अणासङ्को; एवं A. Bh. C. एअं K2. एदं D. O. N. for एव्वं; वि for पि N.
सणा for सणं B.; लम्भं for लम्भो N.; N. om. ति; संभावेदि K2. O. संभावीअदि
N. for संभावेमि; कइं B. N. O. कहिं K2. for कधं; एत्थ before अदक्खं N.; K1.
has a lacuna between जेण and राइं पि.

१४. अक्खराइं N. O. for अक्खराइं; वि for पि D. N., O. om. पि; दिस्सदि
after वि N.; Bh. K2. O. om. इति; संस्कृतमाश्रित्य for इति—ति N.

१५. N. om. तेते—दयः K1. K2. om. नवेन्दुकलादयः; the whole S'loka
in B. Bh. C. O.; Bh. O. om. इत्यादि पूर्वोक्तं पठित्वा; K1. K2. om. आदिपूर्वोक्तं;
N. om. पूर्वोक्तं.

१६. पठति for पठित्वा N.; महाभाय for महाभाअ O.; सरिअं for सरिसं K 2;
खु for क्खु Bh. K1. K2. O.; निम्मा° for णिम्मा° K2.; वअणं O. विअणा° A.
for वअणं.

१७. मधुर° for मधुर° D. K1. K2. N.; K1 K2. N. O. om. लक्खीअदि;
मण° for मणु° O.

* Com. om. लक्ष्यते.

हंसदावदारुणं । धण्णाओ कखु ताओ अम्मकाओ जाओ तुमं
ण पेक्खन्ति पेक्खिअ वा अत्तणो हिअअस्स पहवन्ति । इति
७० रोदिति । (ख)

लव० सहि किं एव्वं पि दे णत्थि आसासो । (क)

माल० सहि कथं । (ख)

दर्शनं पुनस्तत्कालमनोहरं परिणामदीर्घसंतापदारुणम् । धन्याः खलु
ताः कन्यका* यास्यां न प्रेक्षन्ते प्रेक्ष्य वात्मनो† हृदयस्य प्रभवन्ति ।

(क) सखि किमेवमपि ते नास्त्याश्वासः ।

(ख) सखि कथम् ।

यत्र भावनयोपेतमात्मानमथवा परम् ।

पृच्छन्निवाभिधत्तेर्य सा पृच्छेत्यभिधीयते ॥

नाट्यधर्मत्वेन परोक्षस्यापि प्रत्यक्षीकरणम् । यदाह ।

परोक्षेपि च वक्तव्यो नार्या प्रत्यक्षवत्प्रियः ॥

अम्मकाशब्दः स्त्रियां कन्यायां वा देश्प्रि ।

७३-७८ अत्रोत्खलितं छिन्नम् । बन्धनं वृन्तशाखासंयोगः ।
कङ्क्रेल्लिरशोकः । निःसहाक्षमा । परिखिण्णसे परिहीयसे । एतेन का-

६८. अवि B. अवि अ Bh. अ C. K2. मणहरं अ N. after दारुणं; अधण्णा N.
धण्णा B. for धण्णाओ; N. om. कखु; खु for कखु Bh. K1. K2. O.; D. om. कखु
ताओ; N. om. ताओ; कण्णकाओ O. कण्णआओ A. C. K1. K2. कणकाओ Bh.
इत्थिआओ N. for अम्मकाओ; जाअ Bh. for जाओ.

६९. पेक्खन्ति O. पेक्खवन्ति K1. for पेक्खन्ति; ण्ति । अपि णाम अत्तणो A. ण्ति ।
अवि णाम अत्तणो O. for ण्ति-अत्तणो; अविणाम before पेक्खिअ K1. K2.; N.
om. वा; हिययस्स for हिअअस्स O.; वा ण after अस्स N.; पपवन्ति Bh. K2.
पपवन्ति O. for पहवन्ति.

७१. N. om. किं; किं after पि instead of after सहि Bh.; एवं for एव्वं Bh.
K2. O.; वि for पि N.; K1. om. दे, दे before आसासो Bh.

७२. N. om. सहि; कहं for कथं D. N.; विअ after कहं N.

* स्त्रियो Com.

† प्रेक्षन्ते । अपि नामात्मनो Com.

लव० । जस्स कारणादो उक्खण्डिअवन्धणं विअ कङ्केलि-
पल्लवं किलम्मन्तणोमालिआकुसुमणीसहा परिखिज्जसि सो वि
जाणाविदो भअवदा मम्महेण संदावस्स दूसहत्तणं ति । (क) ७५

माल० । कुसलं दाणिं तस्स महानुभावस्स भोदु मम उण
दुल्लहो आसासो । साल्लम् । विसेसदो अज्ज पिअसहि । (ख)

(क) यस्य कारणादुत्खण्डित*बन्धनमिव कङ्केलिपल्लवं काम्यन्व-
मालिकाकुसुमनिःसहा परिखिद्यसे सोऽपि ज्ञापितो भगवता मन्मथेन
संतापस्य दुःसहत्वमिति ।

(ख) कुशलमिदानीं तस्य महानुभावस्य भवतु मम पुनर्दुर्लभ
आश्वासः । विशेषतोऽयं प्रियसखि ।

मावस्था तनुतोक्ता । अलं नेत्रजलम् । संस्कृतमिति । आसन्नमरण-
तया प्रकृतिविपर्ययद्योतनाय स्त्रियाः संस्कृताभयणम् । यद्वा । मर-
णसमये प्राकृतस्मरणस्य हीनयोनिजन्मफलकत्वेन बोधनात्सत्काले
स्त्रियाः संस्कृताभयणम् । यद्वा । वैदग्ध्यद्योतनाय तत् । यदाह ।

७१. कालणादो for कारणादो N.; खुडिद O. उक्खण्डित K2. उक्खण्डिअ B. उक्खण्डिअ Bh. for उक्खण्डिअ; वन्धणं for बन्धनं Bh.; अ for विअ O.; N. om. विअ; कंकिलि Bh. कंकिलि K2. कंकिली N. for कङ्केलि.

७४. विअ हिअं धरिती N. जीविदं कथं वि धारयन्ती तुमं O. after °लवं; किलियंत O. कलिसन्त K1. किलिस्सन्त A. किलित C. किलयंत D. किलत N. किल Bh. for किलम्मन्त; किलिमण्णव° for किलम्मन्त K2.; णव for णो K2. O.; मालिया for मालिआ K1. O.; तुमं कुसुमाउहेण after णीसहा N.; परिहीयसि K1. K2. O. परि-
खिज्जसि D. परिलक्खीअसि Bh. C. परिहिज्जसि N. for परिखिज्जसि.

७५. K2. om. भअवदा (but has its translation in the छाया); भयवदा for भअवदा O.; B. om. संदावस्स; संतावस्स for संदावस्स Bh.; B. Bh. C. K1. K2. om. ति.

७६. सहि before कुसलं N.; दाणीं for दाणिं A.; महानु° for महानु° K1.; भा-
गस्स B. भावस्स Bh. C. K2. O. °हावस्स N. for °भावस्स; होदु for भोदु B. N.
O.; मह for मम N.

७७. सुदुल्ल° for दुल्ल° D. O.; आसासो A. आम्हासो C. for आसासो; B. om. सा-
ल्लम्; मए before विसे° B.; N. O. om. विसे—सहि.

* उत्खलित Com.

संस्कृतमाभित्य ।

मनोरागस्तीव्रं विषमिव विसर्पत्यविरतं
प्रमाथी निर्धूमो ज्वलति विधुतः पावक इव ।
हिनस्ति प्रत्यङ्गं ज्वर इव गरीयानित इतो
१ न मां त्रातुं तातः प्रभवति न चाम्बा न भवती ॥
लव० । एष्वं जेव्व पच्चक्खसोक्खदाइणो परोक्खदुक्खदूसहा

(क) एवमेव प्रत्यक्षसौख्यदायिनः परोक्षदुःखदुःसहाः* सज्जनस-

संस्कृतभाषावाचः प्रायो नाट्ये खलु स्त्रियाः श्लाघ्याः ।

क्वचिदपि विदग्धतायाः प्रबोधनार्थं प्रशस्यन्ते ॥

७९-८२ मनोराग इत्यादि । प्रियसखि मामद्य त्रातुं न तातः
प्रभवति न वा माता न वा त्वम् । कुतः । मनोराग आधिरविरतं प्रमाथी
क्षोभकारी यथा तीव्रं विषं तथा विसर्पति व्याप्नोति । यथा धातुत्वगा-
दिषु विषं व्याप्नोति तथाङ्गानि म उद्देग इत्यर्थः । यद्वा । सविशेषद-
र्शनाच्चिन्तानुराग इच्छाभेदस्तीव्रं यथा तथा मनो विसर्पति व्याप्नोति
दाहकारित्वाद्द्विषमिव । तथा विधुतः संधुक्षितोभिर्यथा ज्वलति विधून-
नास्तिर्धूमं यथा तथा स एव रागो ज्वलति ज्वालामालाकुलीभवति ।
इत इतः सर्वत्र प्रत्यङ्गं हिनस्ति पीडयति गरीयाञ्ज्वर इव । तं

७९. रोग° for राम° N.; तीव्रो for तीव्रं O.; विसर्पन् for विसर्पति Bh. N.

८०. निर्धूमं A. K1. K2. O. विधूमं N. for निर्धूमो.

८१. बलीयान् for गरीयान् C.; अत इतो for इत इतो N.

८२. तातस्त्रातुं K1. K2.; च नांवा च for न चाम्बा न N.

८३. एवं for एवम् Bh. K2. एदं N.; जेव्व Bh. K1. ज्जेव्व K2. and ज्जेव्व the rest; पच्चक्खं B. पच्चक्ख Bh. पच्चक्ख O. for पच्चक्ख; सोक्ख for सोक्ख O.; दायिणो for दाइणो O.; परोक्ख O. परोक्ख B. वराक्ख N. for परोक्ख; दुसहाभासकारिणो for दुक्खदूसहा A; दुःख for दुक्ख O.; दुक्ख after दुक्ख Bh.; दुस्सहा for दूसहा K2.

* दुःसहायासकारिणः° Com.

सज्जणसमाअमा होन्ति । अवि अ । जस्स वादाअणन्तरमुहु-
त्तदंसणेण सविसेससमिद्धहुदवहाअन्तपुण्णिमाचन्दोदआ णिक्क- ८५
रुणकामध्वावारसंसदजीविदा दे ससीरावत्था तस्स जेव्व संप-
त्तसविसेसदंसणा भविअ अज्ज संतप्पासि ति किं एत्थ
भणिदव्वं । ता पिअसहि सलाहणिज्जं दुल्लहमणोरहफलं
मागमा भवन्ति । अपि च । यस्य वातायनान्तरमुहूर्तदर्शनेन सविशेषस-
मृद्धहुतवहायमानपूर्णिमाचन्दोदया निष्करुणकामव्यापारसंशयित-
जीविता ते शरीरावस्था तस्यैव संप्राप्तसविशेषदर्शना भूत्वाद्यसंतप्य-
सीति किमत्र भणितव्यम् । तत्प्रियसखि श्लाघनीयं दुर्लभमनोरथफलं
त्वक्त्वा ममाधिस्त्वया समाधातुं न शक्यत इति भावः । यद्वा । तात-
त्वातुं न शक्नोति नन्दननिरासेन माधवस्य मददानात् । अम्बापि न
तथा । तथानुवर्तमानस्य तातस्यानिषेधात् । लवङ्गिकायाश्च तयोः
समशीर्षिकया गणनं स्वाच्छन्देन स्वमतप्रकाशनाय ।

८४-९० अत्र भणितव्यं युज्यत एवेत्यर्थः । यस्याव्यक्तं दर्शनं

८४. असअस after दसहा Bh.; असज्जण for सज्जण O.; समागमा Bh. C. K1. K2. for समाअमा; होन्दि for होन्ति N.; अपि अ K2. अवि य O. for अवि अ; पिअसहि after अवि अ N.; वादायण for वादाअणन्तर O.; णन्दर for णन्तर N.; मेत्त after मुहुत्त A. C.

८५. दंसणे O. संदंसणेन N. for दंसणेण; वि after णेन N.; Bh. N. O. om. सविसेस; सु before समिद्ध Bh. N. O.; हुत्तवहा° O. हुअवहा° Bh., D. K1. K2. for हुदवहा°; यत्त O. अमान C. for अन्त; पुण्ण before पुण्णिमा K1.; पुण्ण C. N. O. पुण्णिमा Bh. for पुण्णिमा; यंदोदया O. ओंदोदया C. चन्दोदया K1. K2. for चन्दोदया; अदि before णिक्कर° D.; निक्क° for णिक्क° O.

८६. आकाम for काम Bh.; वावार B. C. D. K1. K2. N. for न्वावार; संसाइद for संसइद Bh.; दीसइ before दे B., एव्व N. जेव्व K1. K2. ज्जेव्व Bh. O. and the rest ज्जेव्व.

८७. सद before संपत्त Bh. संपत्ते C. K1. K2. संपदं N. for संपत्त; दंसणादो for दंसणा N.; भविय for भविअ O.; A. Bh. N. om. भविअ; Bh. om. अज्ज; इत्ति for ति K2.

८८. एत्थ for ता N.; N. om. पिअसहि; हविसहि for पिअसहि O.; सही for सहि A.; सिलाह for सलाह N.

जीअलोअस्स गुरुआणुराअसरिस् महाणुभाववल्लहसमाअमो
१० ति एत्तिअं जाणीमो । (क)

माल० । सहि दइदमालदीजीविदे साहसोवण्णासिणि अवेहि ।
सासम् । अहवा अहं जेव्व वारं वारं पलोअअन्ती दुक्ख-
व्ववत्थाविदधीरत्तणावट्ठम्भेण अत्तणो हिअएण दूरविज्जम्भ-
जीवलोकस्य गुरुकानुरागसदृशं महानुभाववल्लभसमागम इत्ये-
तावज्ज्ञानीमः ।

(क) साखि दयितंमालतीजीविते साहसोपन्यासिमि अवेहि ।
अथवा अहमेव वारं वारं प्रलोकयन्ती दुःखव्यवस्थापितधीरत्वावष्टम्भे-
चन्द्रस्यामित्वं जीवितसंशयं च कुरुते तस्य व्यक्तं दर्शनं त्वदुपन्य-
स्तप्रकारं तापं कुरुत इति किमत्र चित्रम् । चन्द्रेभित्वेन ज्ञानाच्चि-
द्राष्टेद उक्तः । छकुमारायामस्यामतिपीडाकारित्वेन निष्करुणत्वम् ।
व्यापारो दशावस्थः । किमत्र कर्तव्यमित्यत आह । तदिति । तथा
च गुरुतरानुरागस्यैतत्फलं यत्सखीद्वारा वल्लभसमागमः कारयितव्य
इति भावः ।

९१-९४ अत्र दयितं प्रियम् । महाकुलकलङ्कशङ्कया साहसम् ।

८९. जीव for जीभ K1. K2. N.O.; जं after 'अस्स N.; गहया° O. गहयाअ°
K2. गहया° C. D. K1. N. for गुरुआ°; 'आनु° for 'आणु° K1.; 'राय O. 'रा-
अस्स N. for 'राअ; सरिस् A. Bh. D. O. सरिसो N. for सरिस्; महाभाअ B.C.N.
महाभाय O. for महाणुभाअ; समागमो for समाअमो A. C. D. K2. O.

९०. एत्तियं for तिएत्तयं O.; जाणामि A for जाणीमो.

९१. K2. K1. om. सहि; दयिद O Bh. दइद B. for दइद; मालती° for माल-
दी° K2.; 'जीविते for 'जीविदे O.; 'सोपण° for 'सोवण्णा° K1. K2.; 'सिणि for
'सिणिN.; अपेहि for अवेहि°.

९२. C. om. सासम्; जेव्व K2. एव्व N. जेव्व A. C. D. O. Bh. for जेव्व;
विलोअन्ती Bh. पलोअन्ती O. विलोअन्ती N. अवलोअन्ती B. for पलोअअन्ती;
दुःखव्ववत्था° O. दुक्खविवत्था° Bh. दुक्खप्पडिङ्गा° N. दुःखावत्था° K1. दुक्खा-
वत्था° B. K2. for दुक्खव्ववत्था°.

९३. विरत्तणा° for धीरत्तणा° K1.; 'वथम्भेण Bh. 'वत्थम्भेण O. for 'वट्ठम्भेण; मे for
अत्तणो C.; हिअएण for हिअएण O.; दूरं for दूर° N.; विलिज्जंतलज्जत्तणेण Bh.

माणदुष्विणअलहुएण एत्थ अवरज्झामि । तथा विपिअसहि।(क)

भूयः संस्कृतमाभित्य ।

१९

ज्वलतु गगने रात्रौ रात्रावखण्डकलः शशी

दहतु मदनः किं वा मृत्योः परेण विधास्यति ।

मम तु दयितः श्लाघ्यस्तातो जनन्यमलान्वया

कुलममलिनं न त्वेवायं जनो न च जीवितम् ॥ २

नात्मनो हृदयेन दूरविजृम्भमाणदुर्विनयलघुकेनात्रापराध्यामि । तथापि प्रियसखि ।

अत एव रोदनम् । तथा च त्वमपेक्षपगच्छ । प्रियभाषिणीं त्वां किमपिक्षिपामि यदहमेवात्र वाच्येत्याह । अथवेति । अत्र क्षणं क्षणमालोकनाकुलत्वाद्दुःखव्यवस्थापितं यद्धीरत्वं तस्यावष्टम्भोविद्यमानमेवैतदारोपस्तेनेत्यर्थः । लघ्वी लघुतां गता । अहमत्रापराध्यामीति येन तवैतादृशसाहसोपन्यास इति भावः । तथापि प्रियसखि ।

९६-९९ अधुना साहसाकरणं हृदि निधाय सनिर्वेदमाह । ज्वलत्वित्यादि । प्रतिरात्रं पूर्णश्चन्द्रो ज्वलतु तापयतु । तथापि न साहसं करोमीति भावः । गगन इत्यनेनाप्राप्यत्वादनुपागमनीयतोक्ता । तर्हि कामस्त्वां पीडयिष्यतीत्यत आह । मदनो दहतु मृत्योर्मरणात्परं स किं करिष्यति । मरणे सति दुःखस्यापि त्यागादिष्टमेव तदिति

मिलतं O. विलीअमाणलज्जा° N. विलइज्जन्त° A. °विअलिदलज्जेण D. विलज्जन्तलज्जत्तेण C. विगल° K2. °विलविजत्तलज्जत्तेण K1. for विजृम्भमाण°.

९४. दुष्विणय° for दुष्विणअ° O. K2.; लहु N. लहुइ A. Bh. D. लहुई O. for लहुएण; अवरद्धमि K2. अवरद्धम्मि N. O. अवद्धहि K1. for अवरज्झमि; ता N. तहा B. O. K2. तह D. तदा K1. for तथा; N. om. वि; पिय° O. for पिअ°.

९९. Bh. O. N. om. भूयः.

९६. नगरे for गगने K2.

९७. विधास्यतः for विधास्यति N.

९८. यदयं for दयित Bh.

- १०० लव० । स्वगतम् । एस्थ दार्णि को उवाओ । (क)
 अथ नेपथ्यार्धप्रविष्टा प्रतीहारी । एसा भभवदी कामन्दई । (ख)
 उमे । किं भभवदी । (ग)

(क) अत्रेदानीं क उपायः ।

(ख) एसा भगवती कामन्दकी ।

(ग) किं भगवती ।

भावः । परेणेति ॥ प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानमिति तृतीया ॥ इदं
 नायिकायाः सत्त्वजधैर्यम् । यदाह ।

चापलेनानुपहतं चित्तं धैर्यमुदीरितम् ॥

ननु दुःखहानाय माधवानुसरणमेव वरमत आह । मम पुनस्तातः
 पिता दयित इष्टः । कीदृशः । श्लाघ्यः सर्वश्लाघाविषयः । अमलवंशा
 मातेष्टा । निर्मलं कुलं चेष्टम् । अयं हृदिस्थो जनो माधवो नैवेष्टः ।
 साहसक्रिययेति शेषः । तर्हि कथं जीवनमत आह । न च जीवि-
 तमिष्टम् । अत्र जीवितद्वेषादुद्वेगावस्था । यदाह ।

प्रद्वेषः प्राणितव्ये यः स उद्वेगः स्मृतो बुधैः ॥

१००-१०७ उद्वेगनाशोपायं चिन्तयन्ती लवङ्गिकाह । अत्रेदानीं
 क उपायः । प्रतीहारी । एसा भगवती कामन्दकी । मालतीजीवनो-
 पाय इति भावः । प्रतीहारीत्यनेन संबन्धघटनं सूचितम् । यदाह ।

१००. दार्णि for दार्णि A. D.; उवाओ for उवाओ Bh.

१०१. K2. which gives the Sanskrit rendering immediately after the
 Prākṛit reads only अत्रेदानीं भगवती कामन्दकी between उवाओ and उमे, l.
 102. Bh. O. N. K1. om. अथ; नेपथ्याधः for नेपथ्यार्धं Bh.; दार्णि after एसा
 K1.; भयवदी for भभवदी O.; कामन्दकी for कामन्दई. K1.

१०२. भगवती Bh. भयवदी O. भभवई N. for भभवदी.

प्रती० । भट्टिदारिअं दडुकामा आअदा । (क)

उभे० । तदो किं विलम्बीअदि । (ख)

प्रतीहारी निष्क्रान्ता ।

१०५

मालती चित्रं प्रच्छादयति ।

लव० । स्वगतम् । सुसमीहिदं कखु जादं । (ग)

ततः प्रविशति कामदक्यबलोकिता च ।

काम० । साधु सखे भूरिवसो साधु । प्रभवति निजस्य कन्य-
काजनस्य महाराज इत्युभयलोकाविरुद्धं वचनमुपन्यस्तम् । ११०

(क) भर्तृदारिकां द्रष्टुकामागता ।

(ख) ततः किं विलम्ब्यते ।

(ग) सुसमीहितं खलु जातम् ।

संधिविग्रहसंबन्धनानाचारसमन्वितम् ।

निवेदयन्ति याः कार्यं प्रतीहार्यस्तु ता मताः ॥

प्रतीहारीत्यत्र बहुलवचनान्मनुष्येऽपि दीर्घः ॥ उभयोर्वाक्ये । किमर्थ-
मागत्येत्यर्थः । अत एवाभिमतवाक्ये तद्व्यापारकथनम् । सुसमीहितं
खलु जातम् । इदानीं यत्कामन्दक्यागमनमिति भावः ।

११०-११५ उभयेति । इहलोकाविरुद्धं साक्षादप्रतिषेधेन राज-
कोपाजननात् । परलोकाविरोधस्त्वात्मीयस्य कुमारीजनस्य प्रभुर्न

१०१. भग० काम० before भट्ट D.; भट्ट० for भट्टि० B. C. D. O.; दारिअं for दारिअं K1. O.; दडुं for दडुकामा B. C.; आगदा for आअदा B. O. Bh. K2.

१०२. विलम्बे० for विलम्बी० N. O. Bh.

१०६. चित्रकलकम् for चित्रं A. Bh.; छादयति O. आच्छादयति A. K1, N, Bh, K2 for प्रच्छादयति.

१०७. सुसमाहिदं C. सुसमीहितं K1. for सुसमीहिदं; कखु for कखु K1. O. Bh; एदं for जादं Bh.

१०९. N. K1. om. सखे; निज० for निजस्य B. C. N.; कन्या० for कन्यका० A. K1.

११०. उत्तरमुप० for वचनमुप० Bh. N. K1. K2. O.

अपि च । अद्य मन्मथोद्यानवृत्तान्तेन भगवतो विधेरनुकूलताम-
वगच्छामि । बकुलावलीचित्रफलकव्यतिकरसंविधानकौतुकम-
द्भुतं प्रमोदमुल्लासयति । इतरेतरानुरागो हि दारकर्मणि परार्ध्यं
मङ्गलम् । गीतश्चायमर्योङ्गिरसा यस्यां मनश्चक्षुषोरनुबन्धस्त-
११९ स्यामुद्भिरिति ।

अव० । एसा मालदी । (क)

काम० । निर्वर्ण्य ।

निकामं क्षामाङ्गी सरसकदलीगर्भसुभगा
कलाशेषा मूर्तिः शाशिन इव भेत्रीत्सवकरी ।

(क) एषा मालती ।

परस्येति साधारणोक्त्यासत्यानुदीरणादित्यर्थः । व्यतिकरो मिलनं
तद्रूपं संविधानम् । दारकर्मणि परिणये । परार्ध्यं श्रेष्ठम् । अनुबन्धो
रतिः । ऋद्धिरुपचयः ।

११८-१२१ निकाममित्यादि । इयं कल्याण्यस्माकं मनो रम-
यति । कुतः । अत्यर्थं क्षीणाङ्गी । सरस आर्द्रोपर्वुषित इति यावत् ।

१११. मदनो° for मन्मथो° N.; O. om. भगवतो; K1. om. भगवतो-कौतुकम्;
विधेरप्यनु° for विधेरनु D. O.

११२. अध्यवगच्छामि C. अव्यवगच्छामि K2. for अवगच्छामि; बकुलमाला° for
बकुलावली° N.; अपि C. N. O. कमपि K1. Bh. K2. ममापि N. किमपि B.
before अद्भुतम्; संविधानकं तु K2. संविधानं तु N. Bh. संविधानकम् B. for
संविधानकौतुकम्.

११३. अद्भुत for अद्भुत° O.; N. om. प्रमोदम्; °तरगुणानुरागिणोर्हि for °तरानुरागो
हि B.; Bh. om. हि; परार्ध for परार्ध्य A.

११४. अङ्गम् for मङ्गलम् K2.; C. N. om. अङ्गिरसा; वाङ् before मनश्च° A.;
अनुरागः K2. निबन्धः N. for अनुबन्धः.

११५. सिद्धिरिति for ऋद्धिरिति O.

११६. प्रती° for अव° K1. K2.; एषा for एसा K1. K2.; मालती for मालदी O.

११७. दृष्टा before निर्वर्ण्य B. Bh.; विलोक्य for निर्वर्ण्य O.

अवस्थामापन्ना मदनदहनोद्वाहविभुरा-

१२०

मियं नः कल्याणी रमयति मनः कम्पयति च ॥ ३

अपि च । परिपाण्डुपांसुलकपोलमाननं

दधती मनोहरतरत्वमागता ।

रमणीयजन्मानि जने परिभ्रम-

ल्लितो विधिर्विजयते हि मान्मथः ॥ १२१

नियतमनया संकल्पनिर्मितः प्रियसमागमोनुभूयते । तथा
ह्यस्याः

नीवीबन्धोच्छ्वसनमधरस्पन्दनं दोर्विषादः

स्वेदश्चक्षुर्मसृणमधुराकेकरस्निग्धमुग्धम् ।

कदल्या गर्भो मज्जा तद्ब्रम्या क्षीणत्वपाण्डुत्वाभ्याम् । इह गर्भपदेना-
तिपाण्डुत्वं कोमलत्वं चोक्तम् । कलाशेषा शशिनो मूर्तिरिव द्वितीया-
चन्द्रलेखेव । अत एव प्रस्तुतकार्यसंपादकत्वेन रमयति । उद्वाहेनोत्क-
ट्वाहेन विह्वलां दशामापन्ना सती मनः कम्पयति । अतिपीडनादनि-
ष्टाशङ्कित्वादिति भावः । इह तनुताख्या कामदशा सूचिता ।

१२२-१३१ परीत्यादि । पांसुलं रूक्षम् । पाण्डुरूक्षकपो-
लवदनापीयं रम्या । यतो मनोज्ञजन्मानि जने वलन्कामस्थ विकारो
यादृशस्तादृश ईप्सितः सन्विजयी भवति । संकल्पो मनोव्यापारः ।
नीवीत्यादि । जघनवस्त्रबन्धनं नीवी । तस्या बन्धस्व ग्रन्थेरुच्छ्वसनं
शिथिलता । वासः श्रयतानुरागादपि । यदाह ।

१२०. °नोन्माद N. °नोहाम° B. C. for °नोहाह°.

१२२. पांसुल for पांसुल° Bh.

१२४. परिस्फुरन् for परिभ्रमन् K2.

१२६. A. B. C. D. insert अथवा before नियत°; कृत before संकल्प° K1.
K2.; कल्प° for संकल्प° Bh.; निर्मित° for निर्मितः N.; अतो for तथा O.

१२९. खेदश्च° for स्वेदश्च° K1.; मुकुलकेकर Bh. O. मुकुलकेसर N. for मधुरा-
केकर; °तारं for °मुग्धम् A.

११०

गात्रस्तम्भः स्तनमुकुलयोरुत्प्रबन्धः प्रकम्पो

गण्डाभोगे पुलकपटलं मूर्च्छना चेतना च ॥ ५

इत्युपसर्पति ।

स्वेदोरुवेपथुस्तम्भाः श्लथता जघनच्छदे ।

आविर्भवति नारीणामनुरागवशात्मनाम् ॥

अधरस्पन्दनमधरकम्पनम् । एतत्तु स्फुरितचुम्बने । यदाह ।

रदने विशन्तमोष्ठं ग्रहीतुं या समिच्छति ।

निजोष्ठः कम्पते यच्च स्फुरितं चुम्बनं मतम् ॥

दोर्विषादो बाह्योर्निःसहत्वम् । आलिङ्गनसौख्यात् । स्वेद आयासात् ।

मसृणं कोमलम् । मधुरं ललितम् । संकल्पलब्धस्य दुरालोकत्वादा-

केकरम् । शृङ्गारारिक्कम् । सुखभावनया मुरम् । चक्षुः । संकल्प-

मात्रलब्धतया प्रियेस्त्रयायोगाज्जिज्ञा दृष्टिः । जिज्ञा दृष्टिरस्त्रयायाम् ।

यदाह ।

ललिताकुञ्चितपुटा शनैस्तिर्यग्विसर्पिणी ।

निगूढागूढतारा च जिज्ञा दृष्टिरुदाहृता ॥

लब्धे सति धृतिहर्षाभ्यां ललितम् । तल्लक्षणं तूक्तमेव ।

आकेकरा घनालोके विच्छेदे प्रोषितेषु च ।

आकुञ्चितपुटापाङ्गसंगतार्धनिमेषिणी ।

मुहुर्ध्यावृत्ततारा च दृष्टिराकेकरा मता ॥

दोर्दोषा भुजा भुज इति शब्दभेदः । गात्रस्तम्भः शरीरनिश्चलता ।

अतिहर्षात् । यदाह ।

अतिहर्षभयरोषरागेभ्यः स्तम्भसंभवः ॥

मुकुलाकारत्वास्तनावेव मुकुलौ । तयोरुत्प्रबन्धो विच्छेदरहितः

कम्पः । प्रियस्य गाढालिङ्गनात् । गण्डाभोगे गण्डमण्डले पुलकपटलं

११० कलशयो° for मुकुलयो O.; उत्प्रबन्धः for उत्प्रबन्धः C.

११२. O. Bh. N. om. इति.

लवङ्गिका मालतीं चालयति । उभे उत्तिष्ठतः ।

माल० । भवद्वि वन्दामि । (क)

काम० । महाभागे समीहितफलभाजनं भूयाः । ११५

लव० । सुविहिदं आसणं । एत्थ उवविसदु भवदी । (ख)
सर्वा उपविशन्ति ।

माल० । कुसलं भवदीए । (ग)

(क) भगवति वन्दे ।

(ख) *सुविहितमासनम् । अत्रोपविशतु भगवती

(ग) कुशलं भगवत्याः ।

रोमाञ्चसंघः । प्रियचुम्बनसंकल्पात् । आत्यन्तिकस्वार्थं पटलमह-
णम् । मूर्ध्ना मोहः । निरतिशयानन्दयोगात् । यदाह ।

अस्तता वपुषि मीलनं दृशोर्मूर्ध्ना च रतिलाभलक्षणम् ॥
रतिविलाससंकल्पेनान्तरा चेतना च ।

१३४—१४४ बौद्धानां प्रपन्नजितं प्रति वन्दामीति नतिसंप्रदा-
यः । यद्वा । वन्दामि वन्द इति सामान्यत एव । मालतीचित्तवि-
नोदाय स्वस्य च तद्विषयावष्टम्भदर्शनायाह । भाजनमिति । कपटमेव
नाटकम् । अत्र बाष्पं नेत्रजलम् । स्तम्भः प्रतिबन्धः । मन्थरितो मन्दी-

१३३. चालयित्वा for चालयति A. B. Bh. C. Kl. K2.; मालादि इदा after
चा-त्वा A.

१३४. भगवदि O. भगवदि K2. for भवद्वि.

१३५. निःशस्य after काम० O.; वत्से महाभागधेयजन्मतायाः फलस्य N.;
महाभागजन्मतायाः फलस्य O. for महाफल०; अभिमत० for समीहित० A.; फलस्य for
फल० D. Kl. K2.

१३६. एदं A. एदं पविचं N. विविचं O. for सुविहिदं; N. om. एत्थ-वदी; उव-
विसदु for उवविसदु O.; भवदी for भवदी O.

१३८. भय० for भव० O.; D. om. भवदीए.

* दत्तमासनम् C. om.

काम० । निःश्वस्य । कुशलमिव ।

१४० लव० । स्वगतम् । पत्थावणा क्खु एसा कवडणाडअस्स ।
प्रकाशम् । गुरुभवाहत्थम्भमन्थरिदकण्ठपडिलग्गणीसासं अ-
ण्णारिसं जेव्व भअवदीए वअणं । ता किं दाणिं उव्वेअकारणं
भविस्सदि । (क)

काम० । नन्वयमेव चीरचीवरविरुद्धः परिचयः ।

१४५ लव० । कथं विअ । (ख)

काम० । अयि त्वमपि किं न जानासि ।

इदमिह मदनस्य जैत्रमस्त्रं सहजविलासनिबन्धनं शरीरम् ।

(क) प्रस्तावना खल्वेषा कपटनाटकस्य । गुरुकबाण्यस्तम्भमन्थ-
रितकण्ठप्रतिलग्ननिःश्वासमन्यादृशमेव भगवत्या वचनम् । तत्किमिदा-
नीमुद्वेगकारणं भविष्यति ।

(ख) कथमिव ।

कृतः । तादृशकण्ठे प्रतिलग्नो निःश्वासो यत्र तत् । परिचयो मालत्वं-
भिष्वङ्गः । उद्वेगकारणमिति शेषः ।

१४७-१५२ इदमित्यादि । मालत्या इदं शरीरं विफलगुणाति-
शयं भविष्यतीति त्वं किं न वेत्सि । अनुचितजामातृसंबन्धशोचना-

१३९, निःश्वस्य for निःश्वस्य Bh,

१४०. पत्थावणा for पत्थावणा O.; क्खु for क्खु Bh. K2. O.; °नाडअस्स Bh.
नाडयस्स O. for ° नाडअस्स.

१४१. गुरुभ° B. K2. गुरुय O. for गुरुभ; बाह्य° for बाह° K2.; बाहभरत्थम्भ
for बाहत्थम्भ N.; परिलग्गणिस्सासणिग्गमं K1. K2. परिलग्गणिग्गमं Bh. O. प्प-
डिलग्गणिग्गमं N. for पडि-सासं; निस्सासं for णीसासं B. C.

१४२. अण्णारिसं for अण्णारिसं K1. K2.; जेव्व A. B. C. D. O. विअ N.
for जेव्व; भय° for भअ° O.; वयणं for वअणं O.; दाणिं A. D. ति एत्थ O. for
दाणिं उव्वेय for उव्वेअ O. कालणं for कारणं N.

१४३. हुविस्सदि B. हविस्सदि N. for भविस्सदि ; ि after °स्सदि O.

१४४. N. om. ननु.

१४५. कहं for कथं D. K2. N. O.; विय for विअ O.

१४६. B. C. Om. त्वमपि ; K2. A. om. किं; वेत्सि for जानासि A.

अनुचितवरसंप्रयोगशोच्यं विफलगुणातिशयं भविष्यतीति ॥ ८

मालती वैचित्यं नाटयति ।

लव० । अत्थि एदं णरेन्दवअणाणुरोहिणा अमञ्चेण णन्द- १५०
णस्स पडिवण्णा मालदित्ति सअलो जणो अमच्चं जुगुच्छेदि। (क)

माल० । स्वगतम् । कथं उवहारीकिदम्हि राइणो तादेण । (ख)

(क) अस्त्येतन्नेरेन्द्रवचनानुरोधिनामात्येन नन्दनस्य प्रतिपन्ना
मालतीति सकलो जनोमात्यं जुगुप्सते ।

(ख) कतमुपहारीकृतास्मि राज्ञस्तातेन ।

वहम् यतः । इह जगति यत्कामस्य जैत्रं जयनशीलमत्रं सहजवि-
लासस्य निबन्धनं कारणं च । एतेनैव सहजविलासा जायन्त इत्यर्थः ॥
बरो जामातरि श्रेष्ठ इति विश्वः ॥ वैचित्यं विमनस्कत्वम् । नाटयति
करोति । पितृनिन्दैव पूर्वश्लोकार्थ इति द्योतयति लवङ्गिका । [अस्त्ये-
तदिति] । अत्र जुगुप्सते निन्दति । भत्रानुपहरणीयाप्युपहारीकृतेत्य-
नेन च्यर्थेन पितुर्गुणानभिज्ञत्वं सूचितम् । उपहारश्च मरणभरण- ३१
श्रृङ्गादिः क्रियत इति मरणतुल्यतास्य दर्शिता । इह पश्चात्तापनामा
नाट्यालंकारः । यदाह ।

अनुतापातिरेकस्तु पश्चात्ताप उदाहृतः ॥ इति ।

१४९. वैचित्र्यं for वैचित्यं C. N.

१५०. एच्चं for अत्थि N.; ज after एदं N. णरिदं for णरेन्द० O.; वयणा for
वअणा० O.; णरेदवअणोनुरोहेण for णरे—णा K1., 'णानु' for 'णाणु' Bh., 'रोधिण N.
'रोधिणा O. for रोहिणा; णन्दणस्स अमञ्चेण for अम—णस्स O.; K1. N. om. अमञ्चेण.

१५१. पडिवण्णा B. C. K1. K2. पडिण्णादा N. पडिवण्णा O. for पडिवण्णा;
'दीति for 'दित्ति K2; सयलो for सअलो O.; एच्च D. एव K1. K2. after सअलो;
B. om. अमच्चं; जुगुच्छेदि O. जुगुत्थदि K1. K2. जुडकुड N. जुगुच्छेदि Bh. for
जुमुच्छेदि.

१५२. K1. om. माल—तादेण; B. Bh. om. स्वगतम्; कथं for कथं D. K2. N.;
अप for उव० O.; 'कदस्मि for 'किदस्मि Bh. K2; तातेण for तादेण K2.

काम० । आश्चर्यम् ।

१५५

गुणापेक्षाशून्यं कथमिदमुपक्रान्तमथ वा

कुतोपत्यस्नेहः कुटिलनयनिष्णातमनसाम् ।

इदं त्वैदंपर्यं यदुत नृपतेर्नर्मसचिवः

सुतादानान्मित्रं भवतु स हि नो नन्दन इति ॥ ४७

माल० । स्वगतम् । राआराहणं कखु तादस्स गुरुअं ण उण
मालदी । (क)

११०

लव० । एवं जधा भअवदीए आणत्तं । अण्णधा तस्सि वरे

(क) राज्ञाराधनं खलु तातस्य गुरुकं न पुनर्मालती ।

(ख) एवं यथा भगवत्याह्वयम् । अन्यथा तस्मिन्वरे दुर्दर्शमेति-

१५३-१६० बालत्वात्पेक्षाश्च तातस्य गुणानभिज्ञत्वं मालती न जा-
नातीत्याशयेनाह । गुणेत्यादि । इदं कार्यं गुणनिरपेक्षममात्येन कथमा-
रब्धम् । रूपादिमति पुरजने सति तद्वहितनन्दनाय मालतीदानं कथमु-
पक्रान्तमिति भावः । अत एवाश्चर्यम् । अथवा पक्षान्तरे । कुटिलनये
परवञ्चननीती कुशलचित्तानां कुतोपत्यस्नेहः । नैवेत्यर्थः । स्नेहस्य
विरूपाध्युपकारेच्छारूपस्य नृपानुरञ्जनादावुपाभावभावादित्यर्थः ॥ इदं
यदुपक्रान्तं तदैदंपर्यमिदंपरम् । एतदभिप्रायकमिति यावत् ॥ चतुर्वर्णा-
दित्वादिदंपरशब्दे ष्यञ् ॥ उत निश्चये वितर्के वा । यच्चपतेर्नर्मसचिवो
नन्दनः कन्यादानादस्माकं मित्रमनपकारी भवत्वित्येवमुपक्रान्तम् ॥
निष्णात इत्यत्र निनदीभ्यां स्नातेः कोशल इति षष्ठम् ॥ उत निश्चय-
वितर्कयोरिति धरणिः ॥ कामोपचरणं नर्म । यदाह ।

१५३. आश्चर्यम् twice for आश्चर्यम् K1. K2. N.

१५७. सचिवो Bh. स भवान् N. भगवान् O. सचिवान् C. for सहि नो; मे for
नो A.

१५८. B. O. om. स्वगतम्; खु for कखु K1. K2. O.; वहुमदं Bh. बहुमदं B.
C. D. K1. K2. गुरुअं O. for गुरुअं; णो for ण N.

१६०. एवं A. B. सच N. for एवं; जहा for जधा B. Bh. C. O.; N. om.
जधा; भअदीए K1. भयवदीए O. for भयवदीए; अण्णधा K1. अण्णहा N. O.
अण्णधा Bh. for अण्णधा.

दुहंसणे अदिक्कन्तजोव्वणे किं ति ण विआरिदं अमञ्जेण । (ख)
माल° । स्वगतम् । हा हदम्हि समुत्थिदाणत्थवज्जपडणा
मन्दभाइणी । (क)

लव° । ता भअवदि पसीद परिच्चाहि इमादो जीविदमरणादो
पिअसहिं तवावि एसा दुहिदा जेव्व । (ख)

१६५

काम° । अयि सरले किमत्र मया भगवत्या शक्यम् । प्रभवति
क्रान्तयोवने* किमिति न विचारितममात्येन ।

(क) हा हतास्मि समुत्थितानर्थवञ्जपतना मन्दभागिनी ।

(ख) तद्भगवति प्रसीद परित्रायस्वास्माज्जीवितमरणात्प्रियसखीं
सवाप्येषा दुहितैव ।

उपचारः स्त्रीपुंसयोर्मनोजन्मनिबन्धनः ।

स एवात्र परिज्ञेयो नर्मसंज्ञः प्रयोक्तृभिः ॥

इति भरतः ।

१६१-१७० इतीति दुर्दर्शनादिकम् । अत्र जीवितमपि निष्फलत्वदुःखबहुलत्वाभ्यां मरणकल्पं जीवितमरणम् । उक्तप्रबन्धेन मालनीनैराद्वयविधायक । अयीति ॥ भगवत्येति कृत्यानां कर्तरि वेति तृतीया

१६१. दुर्दसणे K1. K2. दुहंसणे Bh. for दुदंसणे; जोवणोति Bh. °जोव्वणोति B. °जोवणे K1. K2. for जोव्वणे; किन्ति K2. किंति O. किंति Bh. K1. for किंति A. om. ति; विआरितं Bh. विआरिअं A. विभाविदं D. for विआरिदं; O. om. अमञ्जेण.

१६२. समुत्थिदाणत्थ° A. K1. K2. समुत्थिदणत्थ° B. समुवत्थिदं अणत्थ° Bh. समुत्थिदाणत्थ° D. समुणत्थिदाणत्थ° N. समुवत्थिदाणत्थ° O. for समुत्थिदाणत्थ°; °पडणा A. N. °वेदना B. वडणं Bh. °वडणा C. K1. K2. O. for °पडणा.

१६३. °भाइणीए for °भाइणी Bh.; अहं after °भाइणी. B.

१६४. K1. om. ता; पसीददु भअवदी A. N. पसीद भअवदि Bh. प्पसीद भयवदी O. for मञ्—सीद; पसीद twice for पसीद K1. K2.; परिच्चाअहि N. परिच्चाएहि O. for प—हि; अध K1. अज्ज K2. before इमादो; N. om. इमादो; एसो for इमादो O.; जीवण A. जीव N. जीवत O. for जीविद.

१६५. पिय° K1. पिय° O. for पिअ°; सखी for °सखी A. B. K1. K2.; तवावि K1. K2. O. तुहवि N. for तवावि; दुहिद Bh. O. दुहिदिआ K1. K2. for दुहिदा; ज्जेव्व A. Bh. C. D. O. ज्जेव B. एव्व N. for जेव्व.

१६६. अपि for अयि C. D.; भवत्या मया for म—त्या Bh.; D. K1. K2. N. O. om. मया; भवत्या K1. K2. भगवत्या O. for भगवत्या.

* °योवने इति Com.

प्रायः कुमारीणां जनयिता दैवं च । यच्च किल कौशिकी शकुन्त-
ला दुष्यन्तमप्सराः पुरुरवसं चकम इत्याख्यानविद आचक्षते
वासवदत्ता च संजयाय राज्ञे पित्रा दत्तमात्मानमुदयनाय प्राय-
१७० च्छादित्यादि तदपि साहसाभासमित्यनुपदेष्टव्य एवायमर्थः ।

सर्वथा

राज्ञः प्रियाय सुहृदे सचिवाय कार्या-
हत्वात्मजां भवतु निर्वृतिमानमात्यः ।

न तु षष्ठी । अशक्यमित्यकारप्रश्लेषसंभवात् ॥ गान्धर्वविवाहे कन्यावरौ
प्रभवत इति प्रायः पदतात्पर्यम् । जनयितेति । न राजेति भावः । माध-
वविवाहे भूरिवसुरेव सानुग्रहः । अत एव सरल इत्युक्तम् । किल
प्रसिद्धौ । कौशिकी कुशिकवंशजा । चकमे कामयते स्म । आख्यानं
पुरावृत्तम् । इहाख्याननामा नाट्यालंकारः । यदाह ।

आख्यानं तु तदुद्दिष्टं यत्पुरावृत्तकीर्तनम् ॥ इति ।

निदर्शननामा नाट्यालंकारोपि । यदाह ।

कथनादन्यचेष्टानां साध्यसिद्धिर्निदर्शनम् ॥ इति ।

कल्पपदेनोपदेष्टव्यत्वसूचनम् ।

१६७. D. om. प्रायः; प्रायज्ञः Bh. हि K1. K2. for प्रायः; तद्वंशजे K1.
तद्वंशजाः K2, before दैवं; N. om. किल.

१६८. °न्तमुर्वशी चाप्स° D. °न्तमुर्वशी वाप्स° K1. K2. for °न्तमप्स° °प्सरस
वर्वशी पुरू° for °प्पराः पुरू° O.; चारमतेत्या° for चकम इत्या° N.

१६९. K1. om. च; प्रदत्तम् Bh. C. दत्ताम् D. for दत्तम्; दत्ता आत्मा° for
दत्तमात्मा° K1. K2.; D. om. आत्मानम्.

१७०. D. K1. om. तदपि; साहसिक्यम् A. K1. K2. साहसकल्पम् D. N.
for साहसाभासम्; N. K1. om. इति; °देष्टव्यकल्प° A. °देष्टव्यकल्प° एवायमर्थः Bh.
°देष्टव्यमेतत् D. °दिष्टमेतत् K1. K2. °देष्टव्यमेव N. देष्टव्यकल्पोयमर्थः O. for °देष्टव्य°-र्थः.

१७१. K1. K2. om. सर्वथा.

१७२. भार्या for कार्याद् C.

दुर्दर्शनेन घटतामियमप्यनेन

धूमग्रहेण विमला शशिनः कलेव ॥ १७५

माल० । साक्षं स्वगतम् । हा ताद तुमं पि मम णाम एवञ्चं त्ति
सम्बधा जिदं भोअतिहाए । (क)

अव० । चिराहदं भअवदीए । णं भणामि अस्सत्थसरीरो
महाभाओ माहवो त्ति । (ख)

काम० । इदं गम्यते । वस्से अनुजानीहि माम् । १८०

(क) हा तात त्वमपि मम नमैवमिति सर्वथा जितं भोगतृष्ण्या ।

(ख) चिरायितं भगवत्या । ननु भणाम्यस्वस्थशरीरो महाभागो
माधव इति ।

१७२-१८४ अधुना साहसेपि प्रवृत्त्यर्थं मालत्यनुशयाय
पितुर्वरस्य च दोषमाह । राज्ञ इति । कार्यादाराधनादेर्न त्वदृष्टार्थमि-
त्यर्थः । अनेन सचिवेन । वार्धक्यात्कौरूप्याच्च दुर्दर्शनेन । धूमग्रहेण
राहुणोत्पातधूमग्रहेण वा । पीडाकारित्वाद्दुर्दर्शनेन वा । ग्रहणं ग्रहः ।
मालती जातानुशयाह । [हा तातेति] एवं निःस्पृह इत्यर्थः । भोगेति ।
स्वभोगाय त्वमेवं करोषीत्यर्थः । अत्र चिरायितं बहुकालमागतम् ।
इतीति । अतः शीघ्रं गम्यतामिति भावः । जनान्तिकमिति ।

उक्तस्याभ्रवर्णं कार्यात्पार्श्वस्थैः स्याज्जनान्तिकम् ॥

१७६. N. O. om. साक्षं; K1. K2. om. स्वगतम्; वि for पि N.; B. om. मम;
मह for मम N.; णाम मम for मम णाम Bh.; एवञ्चि Bh. एवं त्ति O. for एवञ्चं त्ति;
त्ति for त्ति K1.

१७७. सम्बधा for सम्बधा N.; भोगं for भोअं K1. K2. O.; तिह्दीए C. तिहाए
K1. for तिह्दीए.

१७८. चिरायिदं for चिराहदं K2. O.; भअवद्या K2. भयवदीए O. for भअवदीए;
माहवो before णं instead of before त्ति N.; अमुत्थं A. असत्थं B. Bh. C. D.
K1. K2. for असत्थं; °चिलो for °सरीरो N.; वखु D. सो K1. K2. N.
before महा°.

१७९. °गुभावो N. °माअ O. for °माओ.

१८०. A. om. इदं; K2. om. वस्से; गमनाय after माम C. D. K1. K2. N.

लव० । जनान्तिकम् । सहि मालदि संपदं भववदीसआसादो
तस्स महानुभावस्स उग्गमं जाणीमो । (क)

माल० । सहि अत्थि मे कोदूहलं । (ख)

लव० । प्रकाशम् । को एसो माहवो णाम जस्स भववदी
१८९ सिणेहगुरुअं अत्ताणं धारेदि । (ग)

काम० । अप्रास्ताविकी महत्थेषा कथा ।

(क) सखि मालति सांप्रतं भगवती*सकाशात्तस्य महानुभाव-
स्योद्गमं जानीमः ।

(ख) सखि अस्ति मे कौतूहलम् ।

(ग) †क एष माधवो नाम यस्य भगवती स्नेहगुरुकमात्मानं
धारयति ।

इति भरतः । लवङ्गिका मालतीं साकाङ्क्षयति [सखि मालतीत्यादि] ।
उद्गममुत्पत्तिम् । अस्तिमे कुतूहलम् । तत्पृच्छेत्यर्थः । अथ [लव०
वा०] यस्य कृत इति शेषः ।

१८६-१९० सकृन्निमावदित्यमाह । अप्रास्ताविकीति । अयमा-

१८९. N. om. संपदं; संपदि for संपदं O. ; भववदी A. Bh. D. N. भववदी
O. for भववदी०; सयासादो for सआसादो O.

१८९. ०नुभावस्स A. Bh. C. K1. ०भावस्स D. ०नुभावस्स N. for ०नुभावस्स.

१८९. अपवार्य before सहि B. C. ; तहैव before सहि B. ; तहैव अत्थि सहि
for सहि अत्थि Bh. ; सखि for सहि K2. ; एत्थ before मे N. ; कुदूहलं for
कोदूहलं K2.

१८९. K1. om. लव०; भववदि A. भववदि O. before को; एस for एसो O.;
O. om. णाम; जोअं (जाया-यस्य) K1. अं K2. जहिसं N. जेण O. for जस्स; भववदी
for भववदी O. ; एत्थ after ०वदी N.

१८९. सिणेह for सिणेह K1. K2. ; गुरुअं B. Bh. C. D. ; उद्गमं K1. गुरुवं O.
for गुरुअं; अत्ताणअं Bh. C. D. अप्पाणअं K1. K2. for अत्ताणं.

१८९. अप्रस्ताविकी A. C. D. K2. अप्रस्ताविनी Bh. अप्रस्तावनीया N. for
अप्रास्ताविकी; एव after महती D.

* भगवत्वाः Com.

† Com. follows A.

लव० । तथावि आचक्षदु भवदी । प्रसादं करोदु । (क)

काम० । श्रूयताम् । अस्ति विदर्भाधिपस्य नरपतेरमात्यः सम-
प्रधुर्यपुरुषप्रकाण्डचक्रचूडामणिर्देवरातो नाम यमशीषभुवन-
महनीयपुण्यमहिमानमात्मनः सतीर्थं पितैव ते जानाति १९०
योसौ यादृशश्चेति । अपि च ।

व्यतिकरितदिगन्ताः श्वेतमानैर्यशोभिः

सुकृतविलसितानां स्थानमूर्जस्वलापाम् ।

[क] तथाप्याचष्टां *भगवती । प्रसादं करोतु ।

शयः । माधवगुणस्तुतावुपाधिमाशङ्क्य मालत्या अनादरे मम तट-
स्थता न घटेत् । अतः सानुबधं पृच्छत्विति सानुबन्धमियमप्या-
हेति । समग्रः संपूर्णः । धुरि कार्यभारे साधुधुर्यो मन्त्री । प्रकाण्डं
प्रशस्तम् । चूडामणिरिव चूडामणिः श्लाघ्यः । सर्वमन्त्रिप्रधानमि-
त्यर्थः । महनीयं पूज्यम् । पुण्यं प्रशस्तम् । यद्वा । महनीयौ पुण्यमहिमानौ
यस्य तम् । सतीर्थं एकमुदः । समानं तीर्थमुपाध्यायो यस्य । तीर्थे
ॐ इति [समानतीर्थे वासीति?] यत्प्रत्ययः ।

१९२-१९५ व्यतिकरितेत्यादि । इह जगति कथमपि शापादिना
तादृशाः स्वर्गिणः संभवन्ति । कीदृशाः । यशोभिर्व्याप्तदिक्स्वरूपाः ।

१८५. तथावि B. K2. तहवि D. N. तहावि K1. for तथावि; चक्षदु B. अक्षदु
Bh. आचक्षेदु K1. आचक्षेदु K2. आचक्षिभदु N. करोदु O. for आचक्षदु; मे
before भवदी A. B. Bh.; भवदी for भवदी O.; मे after प्रसादं B.; करोदु-
प्रसादं for प्रसादु O.; करोतु for करोदु K2.

१८८. 'धिपतेरमा' for 'धिपस्य नरपतेरमा' A. D. N.; स after 'रमात्यः K1.
१८९. समस्त' for समग्र' B. D. K1. K2. O. ; B. Bh. C. N. O. om. धुर्य;
N. om. चक्र.

१९०. B. om. आत्मनः सतीर्थं; स्वतीर्थ्यान् for सतीर्थं N.

१९१. D. om. योसौ; तादृशः after यादृशः B. Bh. * कथयतु Com.

११९

अकलितमहिमानः केतनं मङ्गलानां

कथमपि भुवनेस्मिस्तादृशाः संभवन्ति ॥ ९

माल० । जनान्तिकम् । सहि तं क्खु भअवदीगहिदणाम-
हेअं सव्वदा तादो सुमरेदि । (क)

लव० । सहि समं किल विज्जाहिगमो किदो न्ति तत्कालवे-
दिणो मन्तअन्ति । (ख)

(क) सखि तं खलु भगवतीगृहीतनामधेयं सर्वदा तातः स्मरति ।

(ख) सखि समं किल विद्याधिगमः कृत इति तत्कालवेदिनो
मन्त्रयन्ते ।

श्वेतमानैरिति वर्तमाननिर्देशेन तेषामभिनवयशोयोगित्वमुक्तम् । बल-
वतां पुण्यविपाकानां त एव स्थानम् । त एव महासुकृतिन इत्यर्थः ।
यद्वा । पुण्यविलासानां बलवतां च त एव स्थानम् । तथा च पुण्यवन्तो
बलवन्तश्च त एवेत्यर्थः । अत एवाधिकमहत्त्वाः । मङ्गलानामर्थसिद्धीनां
केतनं निवासः ॥ केतनं तु ध्वजे कार्ये निमन्त्रणनिवासयोरिति विश्वः ॥

१९६-१९९ अत्र नामामहणं श्वशुरत्वेनाङ्गीकारात् । गुरोर्नाम
न गृहीयादिति स्मृतेः । तं देवरातम् । अत्र समं तुल्यं यथा तथा पाठः
कृतो देवरातभूरिवसुभ्याम् । मन्त्रयन्ते कर्णाकर्णिकया वदन्ति ।

१९६. अपवार्ये D. K1. for जनान्तिकं; A. B. Bh. C. K2. O. om. ज-क
after माल०; एदे for तं K1.; N. om. क्खु; खु for क्खु Bh. K1. K2. O.;
भयवदी for भअवदी O.; °वदीए for °वदी N.; गहिअ B. घहीद K2. गहीद O.
for गहिद; °धेअं A. C. D. K1. °धेयं Bh. K2. °हेयं O. for °हअं; सव्वदा for
सव्वदा N.; तातो for तादो K2.

१९७. सुमरेदि for सुमरेदि K1.

१९८. B. om. किल; क्खु A. ख K1. for किल; भअवदीए तित्थसभासादो after
किल N.; विज्जधि° B. Bh. K1. K2. विज्जधि° C. for विज्जहि°; कदो for किदो
A. Bh. C. D. K1. N.; संवेदिनो A. वेदी जणो B. Bh. C. वेदिनो K1. for वेदिणो.

१९९. मन्तअन्ति A. O. मन्तेदि. B. Bh. C. मन्तेन्ति K1. मन्त्रयन्ते K2. for
मन्तअन्ति.

काम० । तत उदयगिरेरिवैक एव

२००

स्फुरितगुणद्युतिसुन्दरः कलावान् ।

इह जगति महोत्सवस्य हेतु-

नयनवतामुदियाय बालचन्द्रः ॥ १७

लव० । जनान्तिकम् । सहि भवि णाम माहवो भवे । (क)

काम० । असौ विद्याधारः शिशुरपि विनिर्गत्य भवना-

२०५

दिहायातः संप्रत्यविकलशरच्चन्द्रमधुरः ।

(क) सखि अपि नाम माधवो भवेत् ।

२००-२०३ प्रकृतसिद्धयर्थं पितृगुणानुक्त्वा नायकगुणानाह तत
इत्यादि । ततो देवरातादेक एव बालचन्द्र उदियाय । एको बालो जात इ-
त्यर्थः । यद्वा । बालचन्द्र इव बालचन्द्रः । एकापत्यतया स्नेहाधिक्यसू-
चनार्थमेकग्रहणम् । धरायामेकाधिपत्यकथनाय वा । कीदृशः । स्फुरिता
व्यक्तीकृता गुणानां शीलादीनां या युतिरौज्ज्वल्यं तथा सुन्दरः ।
यद्वा । स्फुरितगुणद्युतिश्चासौ सुन्दरश्चेति । कलावाँश्चतुःषष्टिकलायुक्तः ।

नायके वर्णयेद्भूती कलावस्त्वं च रम्यताम् ॥

इति भरतः । नयनवतां चक्षुष्मतां महोत्सवस्य कारणम् । नेत्रप्रीति-
जनकत्वात् । यथोदयगिरेरेको बालचन्द्रोभिनवशश्वयुदेति सोपि स्फु-
रितगुणोन्मीलसैर्मल्यादिका या युतिः प्रभा तथा सुन्दरः कान्तः
कलावाचेन्नानन्दहेतुश्च भवति ।

२०५-२०९ बालत्वादितस्तदनागमनमाशङ्क्याह । असावि-
त्यादि । असौ शिशुरपि बालोपि संप्रतीहागतः । अस्तीति शेषः ।
कीदृशः । विद्याधारः । त्रयीतदङ्गविद्यावित् । बालः पञ्चदशवर्षवयस्कः ।
बालो वाप्यूनषोडश इति वचनात् । भवनाद्विनिर्गत्य बहिर्भूय । अनेन

यदालोकस्थाने भवति पुरमुन्मादतरलैः

कटाक्षैर्नारीणां कुबलयितवातायनमिव ॥ १११

अत्र बालसुहृदा मकरन्देन सह विद्यामान्वीक्षिकीमधिग-
२१० च्छति । एष माधवो नाम ।

माल० । सानन्दं जनान्तिकम् । सहि सुदं तुए । (क)

लव० । सहि कुदो वा महोदहिं वज्जिअ पारिआदस्स उग्ग-
मो ति । (ख)

(क) सखि भुतं त्वया ।

(ख) सखि*कुतो वा महोदधिं वर्जयित्वा पारिजातस्योद्गम इति ।

पथिकत्वमपास्तम् । बौवनमाह । अविकलः पूर्णो यः शारदक्षशी-
तस्मान्मनोऽस्तद्वद्वा मनोः । यदृष्टिविषये पुरं नारीणां कटाक्षैः संजात-
नीलनलिनमवाक्षमिव भवति ॥ कुबलयितमित्त्वत्र तारकादित्वादितच् ॥
कीदृशैः । उन्मादतरलैः कामावेशचपलैः । यदायं रथ्यया याति तदो-
न्मादान्विता युवत्यो वातायनेनैव पश्यन्ति । तत्तु तच्चयनैः संजातकुक्क-
लयमिव लक्ष्यत इत्याशयः । अनेन विद्यावत्त्वनूतनत्वरम्यत्वादिकमुक्त-
म् । विद्यामित्यनेन विद्यावशेनायात इत्यनौद्धत्यं संबन्धार्थदेवरास्त-
प्रस्थापनगोपनं च कृतम् ।

१११-११३ सखि भुतं त्वया । एतेनाभिलाषं दर्शयति ।

१०७. °मुहाम for °मुन्माद N.

१०९. तद् for अत्र N.; एष after अत्र O.; N. om. सह; अधीते for अभिगच्छति K1. N. O.

११०. स before एष Bh., K1. K2. O.; एष for एष A. C.; इति after नाम A. N. O.

१११. लवंगि after सहि D. K1. K2. N. O.; कं महाडलप्यदो सो मसभाओ after सुदं N.; तुमए A. तच्च K1. for तुए; N. O. om. तुए.

११२. जनान्तिकं before सहि N.; तह ज्जेव B. तथेव Bh. त एव K1. before सहि K1. om. वा, °दहि C. O. °अहि K1. N. for °दहि; वज्जिअ B. वज्जिय O. for वज्जिअ; °आअस्स A. Bh. C. K1. °आअस्स N. °आयस्स O. for °आदस्स; आअओ B. आगओ C. for उग्गमो.

११३. K1. N. om. ति. * Com. om. सखि.

नेपथ्ये शङ्खध्वनिः ।

काम० । अहो कालातिपातः । संप्रति हि ।

२१५

क्षिपन्निशामुद्रां मदनकलहच्छेदसुलभा-

मवासोत्कण्ठानां विहगमिथुनानां प्रथमतः ।

दधानः सौधानामलघुषु निकुञ्जेषु घनता-

मसौ संध्याशङ्खध्वनिरनिभूतः खे विचरति ॥ ११८

वत्से सुखं स्वीयताम् । इत्युत्तिष्ठति ।

२२०

लवङ्गिकैतद्ब्रूयति । [कुतो वेति] । अनेन महाकुलीनत्वं न तु
कामन्दक्याः कल्पनेति दर्शितम् ।

२१५-२१९ कालातिपातः कालक्षेपः । क्षिपन्निश्यादि । संप्रति
यवनेयं संध्याशङ्खध्वनिः संध्याकालसूचकः शङ्खशब्दो विचरति श्रूयते।
किं कुर्वन्विहगमिथुनानां चक्रद्वन्द्वानां प्रत्यासन्नविरहात्सोत्कण्ठानाम्।
निद्रैव मुद्रा । संभाषणप्रतिरोधात् । तां प्रथमतः क्षिपन्हरन् । कीदृशीम् ।
मदनकलहः सुरतं तस्य च्छेदोवसानं तेन सुलभम् । यद्वा ॥ मदनक-
लहश्छिद्यतेनेनेति घञ् । पुंसि संज्ञायामिति वा घः ॥ मदनकलहच्छेदो
रत्वं तवः सुलभम् । सुरतभ्रमजनितामित्यर्थः । संप्रति धवलगृहाणां
यद्वत्सु यद्वरप्रदेशेषु प्रतिध्वनितो घनतां दधानः । अत एवानिभूतः
शैबः सन्विचरति । यद्वा । प्रथमतः खे विचरति तदनु दिवाकेलिकलह-

२१५. K1. N. om. नेप°—निः.

२१५. केल् for काल° D.

२१६. हरन् for क्षिपन् K1.; सुभगा° for सुलभा° Bh.

२१७. °मुपाचोत्कण्ठानां N. मुपाचोत्कम्पावां O. for °मवासोत्कण्ठानाम्.

२१९. अतिभूतः for अनिभूतः A.

२२०. तदुत्तिष्ठतः for वत्से-ताम् A. B. Bh. C. D. K2. Bh. om. इति; C. N.
om. इत्यु-ति; उत्तिष्ठन्ति for उत्तिष्ठति A. D. K1.

माल० । अपवार्य । कथं उवहारीकिदम्हि राइणो तादेण राआ-
 राहणं कखु तादस्स गुरुअं ण उण मालदी । सानम् । हा ताद
 तुमं पि णाम मम एव्वं सि सव्वधा जिदं भोअतिहाए । सानन्दम् ।
 कथं महाकुलप्पभवो वि सो महाभाओ । सुभणिदं पिअसहीए
 २२९ कुदो वा महोदहिं वज्जिअ पारिजादस्स उग्गमो सि । अवि णाम
 तं पुणो वि पेक्खिस्सं । (क)

(क) *कथमुपहारीकृतास्मि राज्ञस्तातेन राजाराधनं खलु तातस्य
 गुरुकं न पुनर्मालती । हा तात त्वमपि नाम मयैवमिति सर्वथा
 जितं भोगतृणया । कथं महाकुलप्रभवोपि सा महाभागः । सुभणितं
 प्रियसख्या कुतो वा महोदधिं वर्जयित्वा पारिजातस्योद्गम इति । अपि
 नाम तं पुनरपि प्रेक्षिष्ये ।

छेदात्सौधसमीपतरुनिवासकलविडुमियुनानां निद्रामुद्रां क्षिपन्विचर-
 ति । ते हि प्रबलशङ्खध्वनिनिबोधिताः कलकलं कुर्वन्तीति भावः ।

२२१-२२९ अपवार्य निभृतम् ।

निगूढभावसंयुक्तमपवारितकं भवेत् ॥

२२१. सानंदं स्वगतं for अपवार्य N.; सानं सहि after अपवार्य D.; N. om. कथं-
 —सानंदं (l. 223); कथं for कथं D.; कदम्हि for किदम्हि A. Bh. D. K1. K2.;
 D. om. तादेण; परा° for राभा° K1.

२२२. राहणं for राहणं K1.; खु for कखु K1. K2. O.; गुरुअं B. Bh. D.
 K1. बहुमदं K2, गुरुयं O. for गुरुअं; न for ण O.; मालती for मालदी Bh.; D.
 K2. om. सानं.

२२३. तुवस्मि for तुमंपि K1.; वि for पि Bh. O.; मम णाम for णाम मम K1. O.;
 B. om. मम; एव्वंति Bh. एव्वंति K1. एव्वंति K2. O. for एव्वं ति; B. om. ति;
 सव्वदा for सव्वधा K2; भोग for भोअ K1. K2.; तल्लाप for तिल्लाप K1.

२२४. B. Bh. C. om. कथं; कथं for कथं K1. K2. N.; उल for कुल N.;
 प्पहो D. K2. द(प)हो K1. प्पसूदो N. O. for प्पभवो; N. om. वि; B. Bh. C.
 om. वि सो; हि for वि D.; पुभाओ A, भाओ B, for भाओ; उदु for सु D. N. O.;
 पिय for पिअ O.

२२५. तदो व for कुदो वा K1.; °दधि C. O. °अहि K1. N. °दधि K2. for °दहि;
 वज्जिअ B. वज्जिय O. for वज्जिअ; आअस्स A. Bh. C. K1. °आअस्स N.
 °आयस्स. O. for °आदस्स; आअमो B. अगमो C. for उग्गमो.

२२६. K2. om. तं; उणो for पुणो; N.; N. O. om. वि; पेक्खे N. पेक्खिस्सं O.
 for पेक्खिस्सं.

* सखि कथम् Com. † प्यसौ Com. ‡ Com. om. वा.

लव° । अवलोइदे इदो इदो एदिणा सोवाणेण ओदरम्ह । (क)

काम° । अपवार्य । साधु संप्रति मया तटस्थयैव मालतीं प्रति

निसृष्टार्थदूतीवृत्तस्य लघूकृतो भारः । तथा हि ।

वरैन्यस्मिन्द्वेषः पितरि विचिकित्सा च जनिता

२१०

पुरावृत्तोद्धारैरपि च कथिता कार्यपदवी ।

(क) अवलोकिते इत इत एतेन सोपानेनावतरावः ।

इति भरतः । अधुना मनःप्रविष्टसाहसवाञ्छया ब्रूते [कथं महाकुले
इत्यादि] । [लव° वा°] संजननेनेति पाठे संजननं सोपानमेष । तटस्थ-
तया घटितकत्वेन साधुत्वम् । निसृष्टार्थेति ।

स्त्रीपुंसयोराशयमादधाना स्वयं च कार्यं प्रतिपादयन्ती ।

सृष्टार्थिका सा परदारयोगे दूती नियोज्या बहुधा सुधीभिः ॥

इति भरतः । मालतीं प्रतीत्यनेन मदयन्तिकां प्रति विद्यत एवेति भावः ।

२३०—२३५ प्रकृते निष्पन्नं स्वव्यापारमाह । वर इत्यादि । अन्य-
स्मिन्वरे नन्दने द्वेषः कारितः । पितरि निन्दा जनिता । पुरावृत्तोद्धारैः
शकुन्तलादीनां पितृनिरपेक्षात्मदानकथनैः कार्यपरिपाटी कथिता ।

२२७. अव° for लव° N. ; Nom. अव-इदो इदो; A. K1. K2. om. one इदो;
एहि before एदिणा A. C. K1. K2. O. ; एदेण for एदिणा N. ; संजवणेण K1.
सज्जवणेण K2. सोपाणमगेण N. for सोवाणेण ; उदरम्ह Bh. ओसरम्ह. K1. अवयरम्ह
O. for ओदरम्ह.

२२८. अवलोकिते before साधु N.

२२९. दूतीकृत्यस्य A. दूतीकल्पस्य C. O. दौत्यस्य N. for दूतीवृत्तस्य; लघु°
for लघू° D. ; Bh. K1. K2. O. om. तथाहि; कुतः for तथाहि N.

२३०. कृतो for वरे N. ; तु for च K1.

२३१. वृत्तोद्धारै° C. वृत्तोद्धारै° N. वृत्तोद्धारै° O. for वृत्तोद्धारै°.

स्तुतं माहाभाग्यं यदभिजनतो यच्च गुणतः
 प्रसङ्गाद्वत्सस्येत्यथ खलु विधेयः परिचयः ॥ १२३
 इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।
 २३५ ॥ धवलगृहो नाम द्वितीयोङ्कः ॥

माहात्म्यं महत्त्वं तस्य स्तुतं यत्कुलाद्यच्च गुणास्तदपि । इति हेतोः । अन-
 न्तरं वत्सस्य परिचयः समागमो विधातुः कर्तव्यः । एतेनाङ्कवतारोपि
 सूचितः । प्रसङ्गाद्व्याजादन्यापदेशादिति सर्वत्र योज्यम् । धवलगृह इति
 धवलगृहोपलक्षित इत्यर्थः ॥

असूत यं रत्नधरोनवद्योनवद्यरूपा दमयन्तिका च ।
 जगद्धरं तत्कृतटिप्पणेङ्गमेगमद्वितीयो रसराशिवासः ॥

॥ इति द्वितीयोङ्कः ॥

-
२३२. तन्माहात्म्यं for माहाभाग्यं A. B. Bh. C. D.
 २३३. विधि for खलु A. B. Bh. C. D.
 २३४. परिक्रम्य after इति B. Bh. C.; सर्वाः for सर्वे D.
 २३५. इति मालतीमाधवे A. मालतीमाधवे Bh. C. before धवल ; K1. K2.
 N. O. om. ध—म; एहं Bh. एह C. for एहो.

तृतीयोद्धः ।

ततः प्रविशति बुद्धरक्षिता ।

बुद्ध° । आकाशे । अवलोइदे अवि जाणासि कहिं भअव-
दिस्सि । (क)

प्रविश्य । अवलोकिता । उपसृत्य । बुद्धरक्खिदे किं पमुद्दासि ।
को विअ कालो भअवदीए पिण्डवादवेलं वज्जिअ मालदिं ५
अणुवद्दमाणाए । (ख)

(क) अवलोकिते अपि जानासि क्व भगवतीति ।

(ख) बुद्धरक्षिते किं प्रमुग्धासि । कोप्यकालो [क इव कालो]
भगवत्याः पिण्डपातवेलं वर्जयित्वा मालतीमनुवर्त्तमानायाः ।

परिचयस्यान्योन्यदर्शनालापादिरूपसमागमात्मकतया तदारम्भस्य
प्रतिज्ञातत्वेन तन्निर्वाहिकाया मदयन्तिकायाः सूचनाय तत्संबन्धाद्बुद्ध-
रक्षिताप्रवेशः । यद्वा । नियुक्तैव मया बुद्धरक्षितेत्यनेन प्रथमाङ्के
द्वितीये च मालतीं प्रति लघूकृतो भार इत्यनेन सूचितो बुद्धरक्षितायाः
प्रवेशः ।

४-७ अथ प्रमुग्धा प्रस्मृता । पिण्डपातः सौगताक्षम् ।

१. K2. om. ततः ; the portion of the leaf of K2. containing two
letters corresponding to विशति बु° torn off ; it probably read प्रविश्य for
प्रविशति.

२. K2. om. बुद्ध° ; K1. om. आकाशे ; before परिक्खम्य आकाशे A. B. Bh. C. D.
अवलइए for अव-दे K1. ; आकाशे इदो २ before अवि K1. ; B. om. अवि ; पाप N. णं
O. after अवि ; जानासि for जाणासि K2. ; कहं for कहिं Bh. ; गदा after कहिं. K2.

३. भयं for भअं O. ; °वदी A. B. K2. °भदि K1. for °वादि.

४. अवलोकिता twice Bh. K1. ; A. K1. N. om. उपसृत्य ; रक्खिते for
रक्खिदे Bh. K2. ; किं सि पमुद्दा K1. किं सि तुमं पमुद्दा O. for किं—सि ; पमु° A.
पमु° ? Bh. for पमु°.

५. वि A. N. विअ O. for विअ ; आलो for कालो A. ; भयं for भअं O. ;
पाद D. पाप N. for वाद ; वेलं for वेलं K2. ; वज्जिअ B. विसज्जिअ O. for
वज्जिअ ; मालदीं for मालदिं A. C. D. K2.

६. वत् for वद् A. Bh. C. K1. K2.

बुद्ध० । हुं तुमं उण कहिं पत्थिदासि । (क)

भव० । अहं क्खु भवदीए माहवसआसं अणुपेसिदा ।
संदिढं अ तस्स संकरघरसंबद्धं कुसुमाअरं णाम उज्जाणं
१० गदुअ कुज्जअणिउज्जपेरन्तरत्तासोअगहणे चिट्ठ ति । गदो अ
तत्थ माहवो । (ख)

(क) हुं त्वं पुनः कुत्र प्रस्थितासि ।

(ख) अहं खलु भगवत्या माधवसकाशमनुप्रेषिता । संदिष्टं च
तस्य *शंकरगृहसंबद्धं कुसुमाकरं नामोद्यानं गत्वा कुञ्जकनि-
कुञ्जपर्यन्तरत्ताशोकगहने तिष्ठेति । गतश्च तत्र माधवः ।

कोप्यकालो निषिद्धकालः । तथा च सदैव मालतीसमीपे भगवती
वर्तत इत्यर्थः । इमनुमतौ स्मरणे वा ।

१०-२० अत्र कुञ्जकं कूभा [कभा कह्यभा पाठान्त०]
इति ख्यातस्तरुविटपः । कुञ्जकव्यापारत्ताशोकवनस्य दुःसंचार-
त्वाद्भिजनत्वं सूचितम् । पर्यन्तो मध्यम् ॥ काननं गहनं वनमित्य-

७. स्मरणे before हुं K1.; N. om. हुं; तुवं for तुमं K1.; पुण for उण Bh. K1; गया आसि K1. गच्छसि N. प्यच्छिदासि O. for प—सि.

८. खु for क्खु Bh. K1. K2. O.; माधव K1. माहवस्स N. for माहव; सयासं for सआसं O.; पुणे पेसिदा O. Bh. अणुपेसिदा D. for अ—दा.

९. संदिष्टं for संदिढं K1. K2.; B. N. om. अ; च D. K1. य O. for अ; भवदीए after च or अ D. K1. K2.; तए for तस्स Bh.; B. D. om. तस्स; माहवस्स after तस्स O.; जभा after तस्स A.; हर Bh. D. पुर K1. K2. N. for घर Bh. C. D. K2.; अरुज्जाणं N. अरुज्जाणं O. for अरं—णं.

१०. गदुय for गदुअ O.; कुज्ज A. C. कुञ्ज B. कुज्ज Bh. K1. N. कुज्जह K2. कुज्जय O. for कुज्जअ; निकुज्ज for निवज्ज K2.; पेरत्तासो° for पेरन्तरत्ता-सो° Bh.; चिट्ठु A. चिट्ठु Bh. तिड्डु D. चिट्ठु K1. चिट्ठेहि N. चिट्ठ O. for चिट्ठ; A. om. ति; ति for चि K1.; गदो य for गदो अ O.

* तथा for तस्य Com.

बुद्ध° । किं ति तर्हि माहवो अणुप्येसिदो । (क)

अव° । अज्ज कसणचउद्दिसिन्ति भअवदीए समं मालदी संकरघरं गमिस्सादि तदो एवं किल सोहग्गं वड्ढदि ति देव-
दाराहणणिमित्तं सहस्यकुसुमावचअं उद्दिसिअ लवङ्गिआदुदीअं १५

(क) किमिति तत्र माधवोनुप्रेषितः ।

(ख) अद्य कृष्णचतुर्दशीति* भगवत्या समं मालती शंकरगृहं
गमिष्यति। तत एवं किल सौभाग्यं वर्धत इति देवताराधननिमित्तं
स्वहस्तकुसुमावचयमुद्दिश्य लवङ्गिकाद्वितीयां मालतीं भगवत्येव

मरः ॥ अत्र किलालीके सौभाग्यवृद्धिप्रयोजनस्य व्याजत्वात् ।
एवमिति । स्वहस्तत्रोटितपुष्पैर्देवताः पूजयेत्यर्थः । आनेष्यतीति ।
मालतीमाधवयोरतर्कितदर्शनेन विजने तयोरनुरागो वर्धतामिति भग-
वत्या आशय इति भावः । अत्रामन्त्रिताहूता । गच्छामि मद्यन्ति-
कास्थानमिति शेषः ।

१२. अवलोददे after बुद्ध° । Bh. D. K1. K2. N. ; किंति Bh. किन्ति किन्ति
K1. K2. for किं ति ; ति for ति O. ; माहवो तत्थ for त- वो K1. K2. ; तत्थ for
तर्हि B. Bh. D. N. ; अणुप्येसिदो माहवो for मा-दो O. ; अणुपेसिदो. B. Bh. K2.
गवो N. for अणुप्येसिदो.

१३. कसण for कसण N. O. ; °द्दी for °द्दी A. C. ; तत्थ A. तर्हि K1 ;
तेहि K2. after ति ; जणणीए for भअवदीए B. Bh. N. ; जणणीए before भअ° O.
अ after °दीए O.

१४. B. om. संक- रं ; उरं for घरं K1. K2. N. O. ; ति after °स्सादि
Bh. C. D. O. ; किल एदं for ए- ल O. ; B. Bh. C. om. एवं ; एव्वं ; K1. N.
एव्व K2. for एवं सोहग्गं K1. सोहग्गं K1. for सोहग्गं वड्ढदि B. N. O. वड्ढेदि C.
वड्ढदि K1. K2. for वड्ढदि ; ति for ति K1. K2.

१५. °राधण for °राहण D. K2. O. ; °त्तअं for °त्त B. Bh. C. ; स्वहस्य
for सहस्य. K2. ; °मावचयं Bh. K2. °मावआयं O. for °मावचअं ; उद्दिसिअ
K1. K2. उद्दिसिअ G. for उ-अ ; °ङ्गिका for °ङ्गिआ K2. ; दुदिआ A. दुदिअं
B. Bh. C. द्वितीयां K2 for दुदीअ.

* तत्र before भग° Com. † Com. adds इति.

मालदिं भववदी जेव्व कुसुमाअरुज्जाणं आणइस्सदि तदो
अण्णोण्णदंसणं भोदु ति । तुमं उण कहिं पत्थिदा । (ख)

बुद्ध० । अहं वखु संकरघरं जेव्व पत्थिदाए पिअसहीए
मदअन्तिआए आमन्तिदा । तदो भववदीए पाअवन्दणं कदुअ
२० तहिं गच्छामि । (क)

कुसुमाकरोद्यानमानेप्यति ततोऽन्योन्यदर्शनं भवत्विति । त्वं पुनः
तत्र प्रस्थिता ।

(क) अहं खलु शंकरमृहमेव प्रस्थितया प्रियसखया मदयन्ति-
कयामन्त्रिता । ततो भगवत्याः पादवन्दनं कृत्वा तत्र गच्छामि ।

२१-२० [अव० वा०] मकरन्दमदयन्तिकापरिणये किं वृत्तमिति
भावः । अत्र विज्ञम्भो विज्ञासः । ईदृशस्तादृश इति मकरन्दगुण-
प्रकाशनमित्यर्थः । तस्या मदयन्तिकायाः । तं मकरन्दम् । [साध्विति]
त्वया भगवतीभारो लघुकृत इति भावः ।

१९. °लदिं for °लदि A. C. D. K1. K2. ५०.; भववदी Bh. भगवदी. K2.
भववदी O. for भववदी; B. om. भववदी; त after °वदी K1.; D. om. जेव्व; जे-
व्व Bh. C. जेव्व K2. O. एव्व N. for जेव्व; °कहु° K2. °यद° O. for °अद°;
अणइस्सदि Bh. आणयिस्सदि K2. आणेइस्सदि N. for आणइस्सदि; ति after
स्सदि D. K1. K2.; O. om. तदो.

२०. अण्णोण for अण्णोण K1.; होदु B. C. होदि N. for भोदु; पत्थिदासे N.
पत्थिदा O. for पत्थिदा.

२१. अवलोइदे before अहं; C. om. अहं; खु for वखु K1. K2. O.; हरं
Bh. हरं K1. K2. O. पुरं N. for घरं; जेव्व B. O. जेव्व C. एव्व N. for
जेव्व (एव्व and the three varieties of writing जेव्व occur throughout, they
will not be noticed hereafter); पत्थिदाए for पत्थिदाए O.; पिय for पिअ O.

२२. °यन्तिदाए for °अन्तिआए O.; आमन्तिदा for आमन्तिदा O.; तदो for तदो
N.; भग° K2. भय° O. for भव°; B. Bh. C. om. पाअ; पाद for पाअ A. K2.
O.; कदुय for कदुअ O.

२०. जेव्व after तहिं A. D. K1. K2.; गछामि for गच्छामि O.

भव० । तुमं क्खु भअवदीए जस्सि पओअणे पिउत्ता तत्थ
को वुत्तन्तो । (क)

बुद्ध० । मए क्खु भअवदीए समादेसेण तासु तासु वीसम्भ-
कधासु ईरिसो तारिसो ति मअरन्दस्स उअरि पिअसहीए मद-
अन्तिआए दूरं आरोविदो परोक्खानुराओ । एसो अ से मणो- २५
रहो अवि णाम तं पेक्खामि ति । (ख)

(क) त्वं खलु भगवत्या यस्मिन्प्रयोजने नियुक्ता तत्र को वृत्तान्तः ।

(ख) मया खलु भगवत्याः समादेशेन तासु तासु विस्मम्भकथा-
स्वीदृशस्तादृश इति मकरन्दस्योपरि प्रियसख्या ग्रहयन्तिकाया* दूर-
मारोपितः परोक्षानुरागः । एष च तस्या मनोरथोपि नाम तं प्रेक्ष इति ।

३१-३६ तथेत्यादि । तथा तेन प्रकारेण विनयनस्मानुद्धताकार-
तया नञ्चाली कतिपयदिनैरुपायाच्छकुन्तलादिकथया मया सख्या-
मिव विश्वासबुद्धिप्रवर्तनेन सेव्यतां शालीनत्वादिपरिहारं नीता ।
अत्रापिशब्द एवार्थे । यद्वा । अविनयनस्मापीत्यकारप्रक्षेपः ॥ कति-
पयाहोभिरित्यत्राहो जातिपरतया न समासान्तविधिः ॥ सखीचिह्नं

३१. सु for क्खु Bh. K1. K2. O.; भय० for भअ० O.; तस्सि for जस्सि O.;
पओअणे N. पययणे O. for पओअणे; उत्ता for पिउत्ता K1.

३२. उत्ततो for वुत्तन्तो K1. K2. N.

३३. सु Bh. O. वि D. K1. K2. for क्खु; भय० for भअ० O.; देसेन for देसेण
K2.; K1. om. one तासु; विस्मम्भ A. Bh. D. K1. N. विस्मम्भ K2. for
वीसम्भ.

३४. कधासु B. N. संक्रधासु Bh. for कधासु; for ईरिसो तादिसो for ईरिसो तारिसो
K1. K2. N.; तस्स after ति D. K1. K2.; मय० for मअ० O.; उअरि for उअरि
K1. K2. N. O.; पिय for पिअ O.; B. Bh. K1. K2. om. मद—ए.

३५. ०यन्तिआए for ०अन्तिआए O.; परोक्खानुराओ तह विदूरं आरोविदो for दूरं-रा-
ओ N.; हिअअं for दूरं D.; परो before परो० Bh.; ०क्खोअणुं for ०क्खानु
K2.; ०राओ for ०राओ O.; ति after ०राओ B. Bh. C.; जह for एसो अ N.;
B. Bh. D. K1. K2. om. अ; वि for अ O.; उजेव्व for अ C.

३६. ०त्थः for ०रहो K2.; णामि for णाम K1.; जण after तं Bh. पेक्खस्सं
for पेक्खामि A.; ति. for ति K1.

* Com. om.

भव० । साहु बुद्धरक्खिदे साहु । (क)

बुद्ध० । एहि गच्छम्ह । (ख)

इति परिक्रम्य निष्क्रान्ते । प्रवेशकः ।

३०

ततः प्रविशति कामन्दकी ।

काम० । तथा विनयनम्रापि मया मालत्युपायतः ।

नीता कतिपयाहेन सखीविलम्बसेव्यताम् ॥ १

संप्रति हि । व्रजति विरहे वैचित्यं नः प्रसीदति संनिधौ
रहसि रमते प्रीत्या वाचं ददात्यनुवर्तते ।

(क) साधु बुद्धरक्षिते साधु ।

(ख) एहि गच्छावः ।

दर्शयति । व्रजतीत्यादि । संप्रति यतोस्माकं विरहे दौर्मनस्यं गच्छति
नः संनिधौ प्रसन्ना भवति । विजने रमते मया सहेति शेषः । प्रीत्या
दायं सोलुण्डनमुत्तरं ददाति । यद्वा । दायं कर्पूरादिदेयं ददाति ।
गमनसमये मामनुवर्ततेनुगच्छति । ततः कण्ठे लग्ना सती पुनःपुनर्नि-
रुध्य मां शपथैः प्रणम्य तत्क्षणमेव प्रत्यावृत्तिं पुनरागमनं याचते च ।
सख्योप्येवं कुर्वन्ति । अतः सखीत्वं गता सा मे मनोगतं करिष्यतीति
भावः ॥ देये दाने च दायः स्याद्दायः सोलुण्डभाषण इति मेदिनीकरः ॥

२७. साधु for साहु in both places A. D. K1. K2. N.; बुद्ध for बुद्ध Bh.;
साधु for second साहु O.

२८. बुद्धरक्खिदे for बुद्ध० । K1.; सहि for एहि N.; गच्छम्ह Bh. O. गच्छामि N.
for गच्छाम्.

२९. D. K1. K2. N. om. परिक्रम्य.

३०. K1. K2. N. O. om. ततः; प्रविश्य for प्रविशति A. D. K1. K2. N. O.

३१. O. om. काम०

३२. °याहोभिः for °याहेन A. D. N.; विलम्ब for विलम्ब Bh. O.

३३. च K1. K2.; A. B. Bh. C. D. om. हि after संप्रति.

३४. वदति for रमते C.; दायं for वाचं A. B. C. D.

गमनसमये कण्ठे लग्ना निरुध्य निरुध्य मां ३५
सपदि शपथैः प्रत्यावृत्तिं प्रणम्य च याचते ॥ २

इदं च तत्र साधीयः प्रत्याशानिबन्धनम् ।

शाकुन्तलादीनितिहासवादान्प्रस्ताविता नन्यपरैर्वचोभिः ।
श्रुत्वा मदुत्सङ्गनिवेशिताङ्गी चिराय चिन्तास्तिमितत्वमेति ॥ ३
तदद्य माधवसमक्षमुत्तरमुपक्रमिष्ये । ४०
नेपथ्याभिमुखम् । वत्से इत इतः ।

३७-४१ साधीयः साधु । निबन्धनं कारणम् । शाकुन्तलादीनित्या-
दि । इयं शाकुन्तलादीनितिहासवादान्पुरावृत्तान्यन्यपरैर्वचोभिरन्यक-
थाप्रसङ्गेन प्रस्तावयति । शकुन्तलादिभिः पितृनिरपेक्षमेवात्मा दत्त इति
भगवति किं सत्यमिति मां पृच्छतीति भावः । अत्रान्यपदेनाखेटकाश्रम-
वर्णनशुश्रूषादेः साक्षादुद्देश्यत्वं साहसकरणं चाशयस्थमिति सूचितम् ।
एवमिति श्रुत्वा चेतोधृतनायकानुस्मरणान्मदीयक्रोडे निवेशितशरीरा
भवति । ततः किमेवं करोमीति चिन्तास्तिमितत्वं निश्चलत्वं चिरका-
लमेति । चिन्तेत्युपलक्षणं निःश्वासादिनापि लक्षिता भवतीत्यर्थः ।
यद्वा । मदिति पञ्चमी । मत्सकाशाच्छुत्वैवं करोतीत्यर्थः । समक्षं
प्रत्यक्षम् । उत्तरमनन्तरकृत्यम् । इत आगच्छेति शेषः ।

३५. कण्ठा° for कण्ठे O.; लग्ना कण्ठे for क-ग्रा K1. K2.; च मां बलात् for
निरुध्य मां D. K1. K2.

३६. सपथैः for शपथैः K1.

३७. संप्रत्या° A. प्रीत्या° B. for प्रत्या°.

४०. अथ C. अत्र O. for अय; N. om. माधव; °मिष्यति B. Bh. °मिष्याभि
C. D. K1. K2. O. for °मिष्ये.

४१. अवलोक्य after °मुखम् D. N.; वत्से वत्स इतः for व-तः C.

ततः प्रविशति मालती लवङ्गिका च ।

माल० । कथं उवहारीकिदम्हि इत्यादि पूर्वोक्तं पठति ।

लव० । सहि एसो कखु महुरमहुरसोल्लोल्लमञ्जरीकवलणके-

(क) सखि एष खलु मधुरमधुरसार्द्रार्द्रमञ्जरीकवलणकेलिकल-

४४-५० अत्रैष खलु कुष्ठमाकरोद्यानमारुतस्त्वां परिष्वज-
तीति संबन्धः । कीदृशः । अतिमधुरमधुरसेनात्यार्द्राया मञ्जरीः
कवलने भक्षणे केलिः क्रीडा तथा कलमव्यक्तध्वानं यत्कोकिलकुलं
तस्य कोलाहलेनाकुलितादतिद्वुरभिचूतशिखरादुड्डीनधटुलो मनोज्ञो
यो भ्रमरसमूहस्तस्य संपर्केण विकसितपुटस्यात एव करालस्य दन्तु-
रस्य चम्पकस्याधिवासेन गन्धेन मनोहरः । एतेन शैत्यसौगन्धे
दर्शिते । सहकारमञ्जरीणां कोकिलाकुलत्वं भ्रमरस्य तत्त्यागे हेतुः ।
मरालो हस्ती हंसो वा तस्य मांसलजघनपरिणाहोद्भवेन मन्थराव-
लसौ यावृरु । त्वदीयाविति भावः । तयोर्गौरवेण विसंयुतं विषमं

४२. D. K1. K2. om. ततः; प्रविश्य for प्रविशति K1.

४३. A. Bh. C. add स्वगतम् after माल०; °कदक्षि for °किदक्षि A. Bh. C. D.; the whole speech in B. C. instead of इ-ति; also in N. with the readings already noticed except पुणो here for उणो; also in Bh. up to °मो सि with the readings already noticed, but with साख-°-°ह्लाए omitted, मालदी as in text, कथं not omitted, वि only omitted, महानु° for महा°; also in K1. up to °मो सि with the readings already noticed, but with रा-आराहणं as in text, साख-°-°ह्लाए omitted, कथं as in text, वि omitted, सुडु for सु, कुदो वा as in text, °आई omitted, °आदस्स as in text; also in K2. with the readings already noticed, but with राङ्गो as in text, तातेण for तदेण, गरुअं for गुरुअं, साख-°-°ह्लाए omitted, कथं as in text, पहवो for पववो, वि omitted, सुडु for सु, °दहिं as in text, उदग्गमो for उग्गमो, तं as in text, पुणरवि for पुणो वि, पेक्खिसे for पेक्खिस्सं; also in O. up to °मो सि with the readings already noticed but with कहं for कथं, किदा for किदक्षि, with रायिणो for राङ्गो, राया° for राआ°, ण as in text, पुण for उणं, with साख-°-°ह्लाए omitted, वि omitted, महानुभावो, for महाभावो, °दहिं as in text.

४४. K1. K2. om. सहि; पेक्ख B. Bh. C. पेक्ख O. after सहि; खु for कखु K1. K2. O.; °बोल for °बोल Bh. K1. K2. O.; कवल for कवलण C. D. O.

लिकलकोइलउलकोलाहलाकुलिदसहआरसिहरुणीचडुलच - ४९

ञ्चरीअणिअरव्वइअरुहलिददलकरालचम्पआहिवासमणोहरो
मरालमंसलजहणपरिणाहुव्वहणमन्थरोरुभरविसंहुलक्खलिद-
चलणसंचारमसिणगमणोवणीदसेअसीअरसुहाविन्दुइज्जन्तमु-
इमुहअन्दचन्दणाअमाणसीअलफंसो तुमं परिस्सअदि कुसु-
माअरुज्जाणमारुदो ता पविसम्ह । (क) परिक्रम्य प्रविशतः। ५०

कोकिलकुलकोलाहलाकुलितसहकारशिखरोड्डीनचटुलचञ्चरीकनि-
करव्यतिकरोहलितदलकरालचम्पकाधिवासमनोहरो मरालमांसलज-
घनपरिणाहोद्वहनमन्थरोरुभरविसंघुलस्खलितचरणसंचारमसृणगम-
नोपनीतस्वेदशीकरसुधाविन्दूयमानमुग्धमुखचन्द्रचन्दनायमानशीत-
लस्पशस्त्वां परिष्वजति कुसुमाकरोद्यानमारुतस्तत्प्रविशतः* ।

यथा तथा स्खलितस्य चरणस्य संचारेण मसृणं मन्दं यद्गमनं

४९. कलहकुविद for कल O.; °इला for °इल Bh.; °इलाकुलिद for °इ-लिद O.; B. Bh. C. D. K1. K2. om. उल; कुल for उल N.; कलकला° for कोला-हला° N.; कुलिअ for कुलिद B.; °आग K1. °यार O. for °आर; ड्डीन for ड्डीण K1.; चटुल for चडुल A. C. O.

४९. °सीय for °रीअ O.; °अरु K2. °यर O. for °अर°; °वइअरु° Bh. N. व्वइअरु° K2. °व्वयिरु° O. for °व्वइअरु; °राकुलिद B. D. °रुहलिअ N. for °रुहलिद; O. om. दल; दर for दल C. K1.; °काहि B. °आधि D. K1. °काधि K2. °याधि O. for °आहि; मणहरो for मणोहरो N.

४९. O. om. मराल; मांसल for मंसल K2.; N. om. मंसल; जघण for जहण D.; विसंहुल Bh. विसंटुल C. D. विसंघुल K1. विसंस्थुल K2. for विसंहुल; खलिद A. D. स्कलिद K1. स्खलिद K2. स्खलिअ N. for. क्खलिद.

४८. K2. om. चलण—णीद; चरण for चलण C. N. O.; विर्यभियपरिस्समो for मसि—णो O.; N. om. संचारमसिण; °चाल for °चार K1.; संचरणो° for ग-मणो° N.; °णोप° B. Bh. D. °णोपर C. °णव्य° K1. for °णोव°; सेद for सेअ B. Bh. K1. K2. O.; सोअर Bh. सीयर O. for सीअर, सुधा for सुहा Bh. C. D. K1. K2. O.; विंदुज्जलंत Bh. विंदुज्जल C. K1. K2. (noticed in the margin of O.) विंदुज्जन्त D. विंदुज्जलंत N. for विन्दुइज्जन्त.

४९. मुहचन्द A. मुहयंद O. for मुहअन्द; मुहचन्दणा° for मु-णा° K2.; °णाय° for °णाअ° K2. O.; सीदल B. Bh. C. K1. सीतल K2. सीयल O. for सीअल; फरसो A. फंसो D. K1. K2. प्परिसो N. for फंसो; °स्सजदि K1. °स्सणदि K2. °सज्जदि N. °स्सयदि O. for °स्सअदि; विअ before कुसु° N.; कुसुअरु° for कुसुमाअरु° Bh.

५०. °यरु° for °अरु° O.; एहि C. इदो N. after ता; परिक्रमामो N. प्पविसम्ह O. for पविसम्ह; इति before परिक्रम्य A. B. Bh. C. D.; विश्यतः K1. विज्ञाति O. for विशतः.

* उपविशतः Com.

ततः प्रविशति माधवः ।

माध० । सहर्षम् । हन्त परागता भगवती । इयं हि मम
आविर्भवन्ती प्रथमं प्रियायाः सोच्छ्वासमन्तःकरणं करोति ।
संतापदग्धस्य शिखण्डियूनो वृष्टेः पुरस्तादचिरप्रभेव ॥ ४

५५ दिष्ट्या लवङ्गिकाद्वितीया मालत्यपि ।

आश्चर्यमुत्पलदृशो वदनामलेन्दु-
सांनिध्यतो मम मुहुर्जडिमानमेत्य ।

तेनोपनीतेन स्वेदशीकरेणामृतबिन्दुसदृशे मुग्धमुखचन्द्रे । अर्थात्तव ।
चन्दनायमानः शीतलस्पर्शो यस्य सः । अनेन मान्द्यं शैत्यमपि
ध्वनितम् ॥ सहकारोत्तिसौरभ इत्यमरः । चञ्चरीकोलिगीतयोरिति
धरणिः । करालो दन्तुर इत्यमरः । मरालो हंसगजयोर्मरालो विस्तृते
शुभ इति विश्वः ॥ तेन मरालस्य विस्तृतस्य शुभस्येति वा योज्यम् ॥
मसृणं चिक्कणं सममित्यमरः ॥

५२-५४ हन्त हर्षे । परागतायाता । आविरित्यादि । इयं
भगवती प्रियायाः पुरस्तादाविर्भवन्ती प्रथमं मम चित्तं सविकासं
करोति । कीदृशस्य । संतापदग्धस्य कामाभिदग्धस्य । यथा विधु-
वृष्टेः पुरस्तादाविर्भवन्ती मयूरतरुणस्य चित्तं सोच्छ्वासं करोति
निदाघतप्तस्य । युवग्रहणमुन्मादहेतुद्योतनाय ॥ प्रियाया इत्यत्र
षष्ठ्यतत्पर्यप्रत्ययेनेति षष्ठी ॥ अत एव प्रियायाः प्रथममिति न योजना ।
प्रथमपदयोगे षष्ठ्यभावात् । अनेन प्रियाप्यागमिष्यतीति सूचितम् ।

५५-५९ मालतीत्यत्रापिशब्दो गौरवे । निपातानामनेकार्थ-
त्वात् । आश्चर्यमित्यादि । अस्याः पद्माक्ष्या मुखनिर्मलचन्द्रसंनिधौ

५२. K1. K2. om. माध० ।

५५. वृष्टा । अये for दिष्ट्या A. B. Bh. C. D.

५७. पुनर् for मुहुर् B.

जात्येन चन्द्रमणिनेव महीधरस्य

संधार्यते द्रवमयो मनसा विकारः ॥ ५

संप्रति रमणीयतरा मालती ।

१०

ज्वलयति मनोभवाम्निं मदयति हृदयं कृतार्थयति चक्षुः ।

वारंवारं जडिमानं सर्वकार्याप्रतिपत्तिरूपं प्राप्य जात्येन जडिमा
करणेन मम मनसा विकारः स्वरूपान्यथाभावः संधार्यते । कीदृशः ।
द्रवमय इव द्रवमयः । हृदयद्रवीकरणात्स्वेदादिमत्त्वाच्च । अन्यस्याः
समागमाद्भवमयो विकारोऽस्यास्तु सानिध्यादेवेति कर्मातिशयदर्शना-
दाश्चर्यम् । यदाह भरतः ।

कर्मातिशयनिर्वृत्तो भवेद्विस्मयसंभवः ।

सिद्धिस्थानेष्वसौ साध्यः प्रहर्षपुलकादिभिः ॥

यथामलेन्दुसंनिधौ जडिमानं शैत्यमासाद्य शैत्येनैव चन्द्रकान्तेन
शैलस्य द्रवमयो विकारः द्रवत्वं संधार्यते । अत्र महीधरसादृश्येन
माधवस्य धीरत्वादिगुणावष्टम्भसंभार उक्तः । जात्येनेति पाठे जात्येन
जातिमता । उत्कृष्टेनेति यावत् । चन्द्रकान्तेनेत्यस्य परं विशेषणं
द्रष्टव्यम् । यद्वा मनोविशेषणमपि । जात्येनाभिजनवतापि । अत्रापि-
रध्याहार्यः । अत एवाश्चर्यम् ।

६०-६२ संप्रतीति । पुरा कामवेगस्याङ्कुरावस्थया रमणीया ।
अधुना तु तस्य पल्लवितत्वेन रमणीयतरा । इदमेव स्फोटयति ।
ज्वलयतीत्यादि । संप्रति मालत्यङ्गैः कामाभिमुद्दीपयति । चित्तं

५८. जाड्येन for जात्येन A.

५९. संधार्यते K1. संधार्यते K2. for संधार्यते; ध्रुवमयो for द्रवमयो C.; मनसो for मनसा A. Bh.; Bh. om. विकारः.

६०. हि after संप्रति K1. K2.

परिमृदितचम्पकावलिविलासलुलितालसैरङ्गैः ॥ ८

माल० । सहि इमस्मिं कुञ्जअणिउञ्जे कुसुमाइ अव-
चिणुम्ह (क)

६५ माध० । प्रथमप्रियावचनसंश्रवस्फुर-

त्पुलकेन संप्रति मया विडम्ब्यते ।

(क) सखि*अस्मिन्कुञ्जकनिकुञ्जे कुसुमान्यवचिनुवः ।

सोन्मादं करोति । नेत्रं कृतप्रयोजनं विधत्ते । ममेति शेषः । कीदृशैः ।
परिमृदितचम्पकमालावद्विलासैर्ललितैश्च । अलसैर्मन्दैर्लज्जया निभृ-
तत्वेनेति भावः ।

यानस्थानासनादीनां नेत्रवक्त्रादिकर्मणाम् ।

उपयातविशेषो यः स विलासो मतो बुधैः ॥

इति भरतः ।

हस्तपादाङ्गविन्यासभूनेत्रौष्ठप्रयोजितम् ।

सुकुमारविधानेन ललितं तन्निगद्यते ॥

इति भरतः । यद्वा । परिमृदितचम्पकमालाविलासानि म्लानानि ।
ललितानीतस्ततः क्षिप्तानि । अलसानि मन्दानि । ततस्त्रिपदकर्मधारयः ॥
ललधातुश्चाञ्चल्यार्थेऽपि । धातोरनेकार्थत्वात् ॥ लुलितालसैरिति पाठे
लुलितानीतस्ततः क्षिप्तानीत्यर्थः ।

६५-७० प्रथमेत्यादि । संप्रति मया मेघमालानवजलसेचनेन

६२. °मलित for °मृदित O. (मृदित noticed in margin); °काली for °का-
वलि C.; ललित for लुलित D. K1.; °लकै° for °लसै° K1.

६३. कुञ्ज A. B. कुञ्ज Bh. C. K1. K2. N. कुञ्जय O. for कुञ्जभ ; णि-
उञ्जए B. निउञ्जे K1. for णिउञ्जे.

६४. °चिणुम्ह B. C. K1. K2. O. चिणिम्ह Bh. for चिणुम्ह.

६५. प्रथमं for प्रथम B. O.; संस्तव for संभव K1. K2.; Bh. om. स्फुर°.

६६. मयावलम्ब्यते for मया विडम्ब्यते D. N. *एतस्मिन् Com.

घनराजिनूतनपयःसमुक्षण-

क्षणबद्धकुङ्कुलकदम्बडम्बरः ॥ ७०

लव० । सहि एवं करेम्ह । (क) पुष्पावचयं नाटयतः ।

माध० । अपरिमेयाश्चर्यमाचार्यकं भगवत्याः ।

माल० । इदो वि अण्णस्सि अवचिणुम्ह । (ख)

काम० । मालतीं परिष्वज्य । अयि विरम निःसहासि जाता ।

(क) सखि एवं कुर्वः ।

(ख) * इतोप्यन्यस्मिन्नवचिनुवः ।

क्षणबद्धकलिकनीपस्य डम्बरः साम्यं प्रपञ्चो वावलम्ब्यते । कीदृशेन प्रथमप्रियावचनसंश्रवणाद्यक्तरोमाञ्चेन । संस्तवेति पाठे संस्तवः परिचयः । तदनेन दृष्टान्तेन सर्वाङ्गीणं पुलकं तस्य च स्थैर्यमुक्तम् ॥ घनजीमूतमुदिरेत्यमरः ॥ अपरिमेयेत्यादि । पुष्पत्रोटनकाले मालतीस्तनमुकुलादिदर्शनादानन्दसंदोहेन माधवस्य संतोषप्रकाश इति भावः ।

७२-७७ अज्ञातमाधवसंनिधानां मालतीं भ्रमोपन्यासव्याजेन कामन्दकी श्लिष्टनर्मवचनमाह । अयित्यादि । निःसहा परिभ्रान्तासि स्वमतो विरम त्यज खेदमिति शेषः । यद्वा । विरम पुष्पावचनात् । उपविशेति भावः । पक्षे निःसहा कामादूना त्वं जातासि ततो वि-

६९. समुच्छ्रुत् B. Bh. C. K1. K2. समक्षण D. for समक्षण.

६८. प्रतिबद्ध for क्षणबद्ध D. K1. K2. O.

६९. B. C. om. सहि; एव्व for एवं Bh. K1.; करुण for करेण K2.; इति after करेम्ह. C. D. O.

७१. सहि before इदो O.; पि for वि K2.; अण्णस्सि Bh. अस्सि D. अवस्सि K1. अवरस्सि K2. N. for अण्णास्सि; ञ्चिणस्स Bh. ञ्चिणस्स K1. K2. O. for चिणस्स.

७२. अपि K1. K2. अह N. for अयि; चिरम° for विरम K1.; K1. K2. om. जाता. * सखि इतोपरस्मिन् Com.

तथाहि ।

७५ स्खलयति वचनं ते संसयत्यङ्गमङ्गं
जनयति मुखचन्द्रोद्भासिनः स्वेदबिन्दून् ।
मुकुलयति च नेत्रे सर्वथा सुभ्रु खेद-
स्त्वयि विलसति तुल्यं वल्लभालोकेन ॥

मालती लज्जते ।

लव० । सोहृणं भवदीए आणत्तं । (क)

(क) शोभनं भगवत्याज्ञप्तम् ।

शेषेण रमस्व ॥ आशंसायां लोट् ॥ स्खलयतीत्यादि । हे सुभ्रु शो-
भनभूयुते वल्लभालोकेन समं यथा तथा त्वयि खेदो विलसति स्वव्या-
पारं कुरुते । यथा वल्लभालोकनं तथा खेद इति भावः । पक्षे वल्ल-
भेनावलोकनं खेदश्च । अत एव सर्वथेति तुल्यत्वम् । तदेवाह । खेदो
वचनं तव स्खलयति । प्रत्यङ्गं संभ्रयत्याभयति । संसयतीति पाठे
शिथिलयति । आस्यशशिनी निःसरत्स्वेदकणाञ्जनयति । नयनद्वयं
मुकुलयति च ।

रतान्ते च भ्रमे चैव सुखसंभोगभावेन ।

गन्धे स्पर्शे च हर्षे च मुकुला दृष्टिरिष्यते ॥

इति भरतः । वल्लभालोकेनप्येवं भवति । इह वल्लभालोकनं त्वयि
वर्तत इति भावः ।

७९-९४ [आज्ञप्तमित्यत्र] विरम्यतामित्याशयः । चिबुक-

७१. Bh. D. N. O. om. तथाहि; यतः for तथाहि K1. K2.

७४ संभ्रयति for संसयति A. B. Bh. C. D. K1. K2. O.

७५. °न्द्रोद्भासि° for °न्द्रोद्भासि° K1. K2.

७६. गात्र for सुभ्रु O.

७७. °स्तव for °स्त्वयि O.; तुभ्यं Bh. नित्यं K2. for तुल्यं.

७८. लज्जां नाटयति for लज्जते N.

७९. सोभनं for सोहृणं D.; भयं for भयं O.; आणत्तं K2. भणिदं O. for आणत्तं.

माध० । हृदयंगमः परिहासः ।

काम० । तदास्यतां किञ्चिदाख्येयमाख्यासुकामास्मि ।

सर्वा उपविशन्ति ।

काम० । मालत्याधिबुकमुन्नमय्य । शृणु विचित्रमिदं सुभगे ।

माल० । अवहिदम्हि । (क)

काम० । अस्ति तावदेकदा प्रसङ्गतः कथित एव मया माध-
वाभिधानः कुमारो यस्त्वमिव मामकीनस्य मनसो द्वितीयं
निबन्धनम् ।

लव० । सुमरामो । (ख)

काम० । स खलु मन्मथोद्यानयात्रादिवसात्प्रभृति दुर्मना-
यमानः परवानिव शरीरोपतापेन ।

यदिन्दावानन्दं प्रणयिनि जने वा न भजते
व्यनक्त्यन्तस्तापं तदयमतिधीरोपि विषमम् ।

(क) अवहितास्मि ।

(ख) स्मरामः ।

मधुरतलावयवमुन्नमय्योत्तोल्य । सुभग इत्यनेन माधवचित्ताकर्षणेन
त्वमेव सौभाग्यवतीति ध्वनितम् । कुमार इत्यनेन विस्मय उक्तः ।
निबन्धनमालम्बनम् । परवानस्वतन्त्रः । यदित्यादि । शरीरोपतापेनायं

८१. तदा तस्यां for तदास्यतां Bh.; B. om. आख्येयम्.

८२. K1. K2. om. सर्वा.

८३. बुकमु° for बिबुकमु° N.; K2. om. शृणु-°हिदासी; चित्रमि° for विचित्र-
मि° Bh.

८५. °देकतः for °देकदा K2.; प्रसंगात् for प्रसङ्गतः B.; D. N. om. मया
माधानो मया for म-नः K1. K2.

८६. धान for धानः A.; D. om. कुमारो; नाम after कुमारो B. Bh.; °कीन
for °कीनस्य K1. K2.; °तीयमिव Bh. तीय इव K1. °तां K2. for °तीयं.

८७. धनं Bh. बंधनं N. for निबन्धनम्.

८८. मदनो° for मन्मथो° N.; B. om. दिवसात्.

९०. स्मरश्चरोप° for शरीरोप° O.; तथाहि after °तापेन B.

प्रियङ्गुश्चयामाङ्गप्रकृतिरपि चापाण्डुमधुरं

वपुः क्षामं क्षामं वहति रमणीयञ्च भवति ॥ ९८

१९. लव० । एदं पि तस्मि अवसरे भवदं तुवरावन्तीए अव-
लोहदाए उदीरिदं आसी अस्सत्थसरीरो माहवो ति । (क)

काम० । यावदशृणवं मालत्येवास्य मन्मथोन्मादहेतुरिति ।
ममापि स एव निश्चयः ।

(क) *एतदपि तस्मिन्नावसरे भगवतीं त्वरयन्त्यावलोकितयोदीरि-
तमासीदस्वस्थशरीरो माधव इति ।

परवानिव । यद्यस्माच्चन्द्रे प्रणयिनि जने वानन्दं प्रीतिं न भजते न
लभते । तत्तत्कार्ये । तथापि धैर्ययुक्तोत्थयं दुःसहमन्तस्तापं प्रकाशयति ।
फलिनीदय्यामशरीरस्वभावोप्यापाण्डुमधुरमीषत्याण्डुमनोहरमतिक्षीणं
वपुर्वहति च यथा यथा तथा तथा रम्यञ्च भवति । अपिर्विस्मये ।
चकारः समुच्चये । अपिचेति समस्त एव समुच्चये वा । तदिह रागा-
वस्थायां वक्षोचितं विधेहीत्याशयः ॥ प्रियङ्गुः फलिनीत्यमरः ॥

९७-१०२ यावद्वधारणे । मालत्येव हेतुरित्येवाशृणतमित्यर्थः ।
अशृणवमश्रीषम् । अनुभवमित्यादि । अयं वहनेन्दुरस्य महात्मनो

९४. क्षामका° for क्षामं क्षा° Bh. K2. N. O.; च मधोक्षय for रमणीयञ्च B.

९५. एवं for एदं A. B. C. D.; वि for पि N.; Bh. om. पि; एदस्मि for तस्मि
B.; भव° for भव° O.; °वदी B. C. K2. °वदी K1 for °वदी; तुवरावन्तीए B. तुवरावन्तीए
Bh. तुवरावन्तीए K2. तुवरावन्तीए A. C. D. K1. तुवरावन्तीए O. for तुवरावन्तीए.

९६. °रितं B. C. K2. °रितं N. °रितं O. for °रिदं; आसि for आसी A. Bh.
C. D. K1. K2.; जह C.D. K1. K2. O. जह N. after आसी or आसि; Bh.
om. अस्स-ति; अवस्थ for अस्सत्थ K2.; शरीरो for सरीरो O.; माध° for माह° K2.

९७. अहं after यावद् N.; तावत् before माल° B. Bh. C.; °थोन्माथ Bh. O.
°थोन्माथे C. D. °थसंताप K1. K2. for थोन्माद.

९८. हि after °पि K1. K2. O.; कृतः after निश्चयः N.

* एवं Com.

अनुभवं बदनेन्दुरुपागम-

त्रियतमेष यदस्य महात्मनः ।

१००

क्षुभितमुत्कलिकातरलं मनः

पय इव स्तिमितस्य महोदधेः ॥ १०

माध०।अहो उपन्यासशुद्धिः।अहो महत्चारोपणे यत्नः।अथवा

शास्त्रेषु निष्ठा सहजश्च बोधः

प्रागल्भ्यमभ्यस्तगुणा च वाणी ।

१०१

कालानुरोधः प्रतिभानवत्त्व-

मेते गुणाः कामदुघाः क्रियासु ॥ ११

निश्चितमेवानुभवमुपागमदुपागतः । यत्कारणदस्य स्तिमितस्य स्थिर-
स्य मनो विचलितम् । तदेवं ममापि स एव निश्चयः । किं भूतम् ।
उत्कण्ठाचपलम् । यथा स्तिमितस्य निश्चलस्य महात्मनो गाधस्य
समुद्रस्य चन्द्रानुभवात्कलोलचपलं जलं क्षुभ्यति ॥ कथितोत्कलि-
कोत्कण्ठाहेलासलिलवीचिष्विति मेदिनीकरः ॥

१०२-१०७ शुद्धिरक्लिष्टता । दूतीगुणानाह । आशेष्वित्यादि ।
निष्ठेदमित्यमेवेति निर्णयः । तत्र सहजो बोधो नैसर्गिकं ज्ञानम् । ज्ञाने
सति प्रागल्भ्यं वावदूकता । अभ्यस्ता गुणाः शेषादयो यत्र तादृशी
वाणी । यद्वा । अभ्यस्तमभ्यासस्तदनुगुणं वाणी च । कालावबोधः

१९. अनुगमं for अनुमवं K2.

१००. °मेव for °मेष A. D.

१०१. बुद्धिः C. विशुद्धिः K1. K2. N. for शुद्धिः; मयि after अहो N.; महत्त्वा°
for महत्त्वा° B.; °रोहणे for °रोपणे K2.; बुद्धिः B. प्रयत्नः K1. K2. O. for यत्नः

१०४. शास्त्रे प्रतिष्ठा for शास्त्रेषु निष्ठा K1. K2. N.

१०६. °लावबोधः प्र° C. D. K1. °लानुरोधप्र° N. for °लानुरोधः प्र°.

१०७ दुहः for दुघाः Com.

काम० । अतस्तेन जीवितादुद्विजमानेन दुष्करमपि न
किञ्चिन्न क्रियते । असौ हि

११० धत्ते चक्षुर्मुकुलिनि रणत्कोकिले बालचूते
मार्गे गात्रं क्षिपति बकुलामोदगर्भस्य वायोः ।
दाहप्रेम्णा सरसबिसिनीपन्नमात्रान्तराय-
स्ताम्यन्मूर्तिः श्रयति बहुशो मृत्यवे चन्द्रपादान् ॥११॥

समयज्ञानम् । प्रतिभानमनुरूपं तात्कालिकस्मरणं तद्योगित्वम् । एते
गुणाः सर्वकर्मसु प्रकरणादूतीकृत्येषु वा कामदुहोभिलषितप्रदाः ।
तत्र शास्त्रनिष्ठया पटुत्वं प्रागल्भ्येन धाष्टर्चं प्रतिभानवत्त्वेनेङ्गितशस्त्रं
दूतीगुण उक्तम् । यदाह ।

पटुता धृष्टता चेतीद्वितशस्त्रं प्रतारणम् ।

देशकालज्ञता चैव दूतीकृत्ये गुणा मताः ॥

कामदुह इत्यत्र सत्स्वित्यादिना किप् ॥

१०८-११३ जीवितादुद्विजमानेनेति प्रवेशः प्राणितव्येऽपि भिर-
तानुसरणम् । न क्रियत इति पाठे नः शिरश्चालने । दुष्करमेवाह ।
धत्त इत्यादि । तेन दुष्करं क्रियते । यस्मादयं नवाग्रे कलिकायुक्ते
ध्वनत्कोकिले मृत्यवे मरणाय नेत्रं धत्ते । बकुलगन्धबन्धोर्वातस्य
वर्त्मनि शरीरं क्षिपति स्थापयति । अत्र मार्गपदेनानागतेन वायुना
येन पथा समागन्तव्यं तत्सूचितम् । बकुलामोदपदेन स्वकार्यक्षम-

१०८. यतः B. Bh. O. ततः K1. K2. for अतः; B. om. न; K1. K2. om.
न किञ्चिन्न.

१०९ किञ्चन for किञ्चिन्न. D.; A. om. न; तथा for असौ N.

११०. रषत् for रणत् Bh.

११२. दाह for दाह K2.; पद्यपन्ना° for पन्नमात्रा° K1.; मात्रातरीय° for
मात्रान्तराय° N.

माध० । अन्य एवाक्षुण्णः कथाप्रकारो भगवत्याः ।

माल० । स्वगतम् । अदिदुष्करं करोदि । (क)

११९

(क) अतिदुष्करं करोति ।

ता । गर्भपदेन बाह्यान्तरभावनादृढतोक्ता । दावप्रेम्णा वनवह्निप्रीत्या चन्द्रकिरणान्वारंवारं भ्रयति । एतेन चन्द्ररश्मीनां दाहकत्वमुक्तम् । अत्र प्रेमपदेन नायिकानुरागस्य च विरोधिविमर्शश्चून्यत्वं तृतीयया चाङ्गसङ्गहेतुत्वं च ध्वनितम् । कीदृशः । सरसपद्मिनीपञ्चमात्रान्तरितो ग्लायमानकायः । सर्वत्र मृत्यव इति योज्यम् । तथा च मरणाय कृतोद्यम इति भावः । यद्वा । अन्तरायो मरणे विघ्नः । तत्र पद्मिनीपञ्चहेतुत्वम् । तदिह चन्द्रपादादीनां कामोद्दीपकतयानर्थहेतुत्वेन विप्रलम्भस्योत्कर्षः सूचितः । किं च मनोविकार इन्द्रियजन्य इत्यनेनेन्द्रियाणां शान्तिः कृता । नवचूतदर्शनेन नेत्रस्य । चूतैरानन्दत्वमुकुलितत्वाभ्यामतिदुःखदत्वम् । कोकिलरवाकर्णनेन श्रोत्रस्य । बकुलगन्धसंबन्धेन घ्राणस्य । वायुचन्द्रकरयोः स्पर्शेन त्वच इति ।

११४-११७ अक्षुण्णोन्याननुभूतः कथाप्रकारः कथनक्रमः । [अतिदुष्करं करोति] बालचूतदर्शनादेरतिपीडाकरत्वेन मालत्यापि ज्ञानादेवमुक्तमिति भावः । अन्यत्रेत्यादिना त्वय्येव प्रथममनुरक्तो-यमिति दर्शितम् । तपस्थनुकम्प्यः ॥ तपस्वी तापसे चानुकम्प्ये चेति विश्वः ॥ अनेन वैदेशिकोऽयं वराक इति मयैतदुच्यते न तु कारणादित्युक्तम् । शक्यमिति । तथा च त्वमनुरागिणी भवेत्यर्थः ।

११४. N. om. माध० ।— भगवत्याः; अयम् after एव K1. K2. O.; °वती for °वत्याः Bh.

११५. O. om. अदि; अति for अदि Bh. K1. K2. N.; दुष्करं for दुर्करं Bh. K1. K2.; स before करोदि K1. K2.

काम०। तदेवं प्रकृत्या सुकुमारः कुमारः कदाचिदप्यन्यत्रा-
परिक्रिष्टपूर्वस्तपस्वी यतोऽधुना शक्यमनेन मरणमप्यनुभवितुम्।

माल०। जनान्तिकम्। सहि अत्तणो कारणादो तस्स सब्वलो-
आलंकारभूदस्स किं पि आसङ्कन्तीए भअवदीए भीदाविदम्हि।

१२० ता किं दाणिं एत्थ पडिवज्जिस्सं। (क)

माध०। दिष्ट्यानुकम्पितोऽस्मि भगवत्या।

(क) सखि आत्मनः कारणान्तस्य सर्वलोकालंकारभूतस्य किम-
प्याशङ्कमानया भगवत्या भीतायितास्मि। तत्किमिदानीमत्र प्रतिपत्स्ये।

११८-१२१ अत्रात्मनो मम। किमपीत्यमङ्गलतयावचनीयं
मरणमित्यर्थः॥ भीतायितेत्यत्राचारे क्यङ्॥ किमिति। तज्जीवनाय
ममापि तत्रानुराग इति वक्तुमुचितमपि कुमारीत्वेनानुक्तमतस्त्वं
वदेति भावः। कामन्दकीं प्रति जनान्तिकमिदम्। माधवश्च मुनः।
स श्रुत्वाह दिष्ट्येत्यादि।

११६. B. D. N. om. कुमारः; B. Bh. K1. K2. O. om. अपि.

११७. B. Bh. K2. om. यतः; अनुकंपनीयः after °पस्वी N.; तदिदम् for यतः
N.; B. om. अपि.

११८. विअ before सहि K1. K2.; अत्तणो for अत्तणो K2.; N. om. तस्स;
सर्वे K2. मच्च O. for सब्व.

११९. °कालं for °आलं K1. K2.; भूतस्स for भूदस्स O.; सुहगज्जम्मलाएस्सापि
K1. सुहगज्जम्मलाहस्सापि K2. after °दस्स; तस्स before किं N.; वि for पि N.; आ-
शंकंती भूदाविद्धा विअ ण आणामि किं पडिवज्जिस्सादिचि for आस-
ङ्कन्तीए for आसङ्कन्तीए D.; B. om. भअवदीए; भय° for भअ° O.; भीसिदा अदि
B. भीसिदाम्हि D. भाविदाम्हि O. for भीदाविदाम्हि.

१२०. ण आणामि किं एत्थ for ता—एत्थ K1. K2.; भीदा विअ ण याणामि किं
पडिवज्जिस्सं ति for ता—ज्जिस्सं O.; दाणीं for दाणिं D.; B. Bh. om. एत्थ; कज्जिस्सं
for कज्जिस्सं K2.

१२१. B. K1. K2. O. om. भगवत्या.

लब०। भवन्दी एवंवादिषिति आचक्खीअदि । अम्हाणं पि
भट्ठिदारिआ भवणासण्णरच्छामुहमुहुत्तमण्डणस्स तस्स जेव्व
बहुसो अणुभूददसणा भविअ रविकिरणासिलिट्ठमुद्धकमलिणी-
कन्दसुन्दरावभवसोहाविभाविदाणङ्गवेअणाधिअदररमणीआ वि १२५

(क) भगवत्प्रेवंप्रदिनीत्याख्यायते । अस्माकमपि भर्तृदारिका
भवनासन्नरथ्यामुत्तमुहूर्तमण्डनस्य तस्यैव बहुशोनुभूवदर्शना भूत्वा
रविकिरणाश्लिष्टमुद्धकमलिनीकन्दसुन्दरावयवशोभाविभाविताङ्ग-
वेदनाधिकतररमणीयापि परिजनं दुनोति । नाभिनन्दति केलिकलाः

१२२-१२९ अत्र एवंवादिनीत्यत्र कामावस्था गुरुजने लज्जया
वक्तुमनर्हापि मालतीनिमित्तमाधवावस्थाभवणात्सापि तन्निमित्ता क-
थ्यत इति भावः । अस्माकं भर्तृहारिका परिजनं दुनोतीत्यन्वयः ।
आश्लिष्टं स्पष्टम् । मुग्धो बालः । कन्दं विसम् । बालकमलिनीमूलं
मुदुतरं रविकरस्पर्शान्म्लानं च भवति । तदनेन दृष्टान्तेन निःसह-

१२२. भयं for मअं O.; °णीति for °णिति A. D.; आचक्खीअदि A.
अचक्खीअदि Bh. आयस्खीअदि O. for आचक्खीअदि; वि for पि A. C. D. N.;
K1. om. पि.

१२३ भट्ठ for भट्ठि B. Bh. C. D. K1. O.; भवणास for भ-ण्ण K1.; रत्था
B. K2. रत्ता Bh. for रच्छा; D. N. om. मुह; °मुहत्त for मुहुत्त C.

१२४. बहुसो for बहुसो Bh.; अणु for अणु K1.; हूद for भूद Bh.; संदसणा C.
दंसणा K2. for दंसणा; भविअ for भविअ O.; रइ for रवि K2.; किरणासिलिट्ठ B. Bh.
D. K1. किरणासिलिट्ठ C. किरणाश्लिष्ट K2. अरासिलिट्ठ N. यरालिद्ध O. for किरणा-
सिलिट्ठ; °लिनी for. °लिणी K1. O.

१२५. °वयव for °वयव K1. K2. O.; साहा for सोहा Bh.; विहारिका° C. भा-
विद्ध° K1. विभाविधा° N. विहाविदा O. for विभाविदा; वेयणा° for °वेयणा,
O.; °णाधिकअद K2. °णावइअद N. णाधियदर O. for °णाधिअदर; °णीया for
°णीया O.

परिअणं दुम्मेइ । णाभिणन्ददि केलिकलाओ केवलं कमलाअ-
न्तकन्तहत्थपल्हत्थगण्डमण्डला दिअसं गमेदि । अवि अ । विअ-
सिआरविन्दमअरन्दणीसन्दसुन्दरेण दरदलिदकुन्दमाअन्दमहु-
विन्दुसंदोहवाहिणा भवणुज्जाणपेरन्तमारुदेण उत्तम्मदि । (क)

केवलं कमलायमानकान्तहस्तपर्यस्तगण्डमण्डला दिवसं गमयति ।
अपि च । विकसितारविन्दमकरन्दनिःस्पन्दसुन्दरेण दरदलितकुन्दमा-
कन्दमधुविन्दुसंदोहवाहिना भवनोद्यानपर्यन्तमारुतेनोत्ताम्यति ।

त्वतनुत्वे अवयवानामुक्ते । तद्दशायामपि सौन्दर्यद्योतनाय सुन्दरपदम् ।
अधिकतररमणीयापीत्यनेन कामालिङ्गितकायस्य कान्तिप्रकर्ष उक्तः ।
अत एवापिर्विस्मये । अतिकान्तस्य सुखजनकत्वनैयत्येन दुःखजन-
कत्वे चित्रात् । दुःखप्रकारमाह । नाभीत्यादि । अत्र यत इत्याध्या-
हार्यम् । केलिः क्रीडा । कलाद्यतुःपट्टिः । यद्वा । केलीनां कलांश-

११६. °अणं for °अणं B. D. K2.; दूमेदि B. दुम्मेदि Bh. दूतेदि C. दूसेदि D.
दुमावेदि K1. K2. दुणेदि N. दूमावेदि O. for दुम्मेइ; नाभि° K1. णाहि° N. for
णाभि°; °णदति Bh. K2. नन्ददि K1. णंदइ N. नंदइ O. for °णंददि; N. om. केलि;
कलालीलाओ B. Bh. C. K1. K2. कलाक्कीलाओ O. for केलिकलाओ; केवल
for केवलं N.; मिलायंत before कम° O.; कमलाअमाण A. किमिलाअन्त B.
कमलायन्त K1. O. मिलायन्त K2. मिलाअंत N. for कमलाअन्त.

११७. B. Bh. K1. K2. N. O. om. कन्त; हच्छ for हत्थ K1.; पल्लव after
हत्थ D.; पल्लव D. O. पल्लहच्छ K1. पर्येत्थ K2. वल्लहत्थ N. for पल्लहत्थ; मुच्छ
before गण्ड N.; मण्डलन for मण्डला C.; दिआसाई A. दिअल K1. दिअहं K2.
दिअहाइ N. O. for दिअसं; गमेइ for गमेदि N.; अविच K2. अवि य O. for अवि अ.

११८. विकसिआ° K2. वियसिया° O. for विअसिआ°; मक° Bh. मय° O. for
मअ°; णिस्स° for णीस° A. C.; Bh. om. दर-देण; K2. O. om. दर; दल for दर
K1.; दलिअ for दालिद A. N.; मायन्द for माअन्द O.

११९. मअणुज्जाण A. भवण उजाण C. भवणेज्जाण K2. for भवणुज्जाण; प्पेरंत
for पेरन्त O.; मारुएण for मारुदेण O.; उत्तमदि B. Bh. C. K2. O. उत्तमेदि
K1. उत्तम्मइ N. for उत्तमादि.

जं च तस्मिन् जत्तादिअहे णिअमहूसवाब्भुदअदंसणपडिव- ११०
णरूवस्स भअवदो कामस्स विअ कामकाणणालंकारआरिणो

(क) यच्च तस्मिन्यात्रादिवसे निजमहोत्सवाभ्युदयदर्शनप्रति-
पन्नरूपस्य*भगवतः कामस्येव कामकाननालंकारकारिणस्तस्य विवि-

मात्रम् । कथं तर्हि दिनानि गमयतीत्याह । केवलमित्यादि । कम-
लायमानं प्रसारितम् । इदं भरतानुमतम् । यदाह ।

अप्राप्ते च प्रिये कार्यः स्त्रीभिर्गण्डान्वितः करः ॥

पर्यस्तं क्षिप्रम् । निःस्यन्दः क्षरणम् ॥ ईषदर्थे दराव्ययमित्यमरः ॥
दलितं विकसितम् । माकन्दधृतः । पुष्पपरमत्र ॥ माकन्दः सह-
कारेस्तीति मेदिनी ॥ एतेन वायोऽखैगुण्यमुक्तम् ।

१३०-१३९ यच्च प्रियसख्या यात्रादिने तस्य दर्शनसुखं स-
मासादितं तत आरभ्य सा कमलिनीव प्रम्लायतीत्यन्वयः । प्रतिप-
न्नरूपस्य कृतदेहपरिमहस्य । कामस्यानङ्गत्वात्पुरातनत्वाच्च । महो-
त्सवदर्शनार्थमिदमुक्तमिति भावः । अद्भुतप्रतिपन्नरूपस्येत्याहिता-
ग्न्यादिः । विविधविलासैरभिरामम् । यद्वा । विविधभ्रमणमभिरा-

१३०. अण्णं च B. जेव्व C. अण्णं अ N. for जं च ; N. om. जत्ता; दिअसे K1.
K2. दियेहे O. for दिअहे [O. has in the Prakrit य, या, &c., almost all
throughout for the vowel which remains after the dropping of a
consonant. Readings differing from the text only in this particular will
not be further noticed.]; °वाब्भुदअ° A.B. °वमहब्भुदअ Bh. °वभूदे C. °वम्भुद-
अ D. °वम्भुदअ N. °व्वम्भुदय O. for °वाब्भुदअ; K2. N. om. दंसण; अडि for
पडि K1.; °अण्ण for वण्ण K1. K2.

१३१. रूपस्स B. K2. N. हिअअस्स D. for रूवस्स; अस्स before भअ° K1.;
N. om. भअवदो कामस्स; कामदेवस्स for कामस्स K2; K2. om. विअ; णिअका°
for कामका° B. Bh. C. कानणा° for काणणा° K2.; °लंकारिणो for °लंकारआरिणो
K2. N.; °कारिणो for °आरिणो B. K1. O.

* Com., i. e., the Chhâyâ in the Com. agrees with the text, but Jaga-
dhara's reading appears to be °महोत्सवदर्शनाद्भुतप्रतिपन्नरूपस्य.

तस्स विविहविम्भमाहिरामं अणुरूआणुराआणुबन्धमहग्घीकि-
दजोव्वणारम्भं अण्णोण्णदिट्ठिविणिवादवञ्चनावसरज्जूरविदचि-
त्ततुवरन्तकोदूहलं समुल्लसिदसद्दसत्थम्भमन्थरावअवपडिल-
११५ ग्गसेअपुलअउक्कम्पसुन्दरं आणन्दिदसहीअणं पिअसहीए पर-

धविभ्रमाभिराममनुरूपाणुरागानुबन्धमहार्घीकृतयौवनारम्भमन्योन्यदु-
ष्टिविनिपातवञ्चनावसरखित्तमानचित्तत्वरमाणकौतूहलं समुल्लसि-

मोभिरतिर्यत्र तत् । वञ्चना दर्शनाभावः । त्वरमाण शीघ्रमुपजाय-
मानम् । कथं पद्यामीति कुतुकं तयोश्चित्तेभवदित्याशयः । आन-
न्दितसखीजनं कामसंपत्त्येति भावः । विजृम्भमाणो वर्धमानः ।
उद्दामो महान् । दारुणो भयंकरः । मरणशङ्कयेति भावः । दशह
कामावस्था । यथा क्षणमात्रप्राप्तचन्द्रोदया कमलिनी म्लायति तथे-
यमपि प्राप्तपूर्णचन्द्रोदया म्लायति । चन्द्रकरमपि सोढुमक्षमेति भावः ।
यद्वा । यथा प्राप्तचन्द्रोदया पद्मिनी म्लायति तथा प्राप्तदर्शनसुखेयं

१३२. भवदो मअणस्स before तस्स N.; विम्भमा° for विम्भमा° N. O.; °भिरामं
for °हिरामं A. B. Bh. D. K1. K2.; N. om. °हिरामं अणुरूआ°; O. om. °णुरूआ
°णुरूपा° B. °णुरूव Bh. for °णुरूआ°; °रूवा° for °णुराआ° Bh.; C. om. °णुराआ°;
महधाविध Bh. महद्दीकिद. C. D. for महग्घीकिद.

१३३. ज्जोव्वणा° C. ज्जोव्वणा° K1. for ज्जोव्वणा°; °रंभा for रम्भं Bh.; अण्णोण्ण
for अण्णोण्ण K2; पडि° fo विणि° K1. K2.; पाअ N. for वाद;
°रखिज्जंत B. D. °रखेदित K1. K2. °रुचल्लिअ N. for °रज्जूरविद.

१३४. तुवरन्त K1. K2. °मुद्धरन्त O. for तुवरन्त; हलसमुल्लसि° B. हलं उल्लसि°
K1. K2. O. हलुल्लसि° N. for हलं समुल्लसि°; °सिअ for °सिद N.; सद्दस B.
Bh. N. O. सादस K1. K2. for सद्दस; °वयवो K1. °वयव K2. O. for वअव;
प्पडि for पडि O.

१३५. °हल्लिअ for °लग्ग N.; स्तेअ for सेअ O.; पुलआ उक्क° K2. पुलउक्क° O.
for पुलअ उक्क°; कंपाणदि for उक्कम्पसुन्दरं आणन्दि° N.; °न्दिअ for °न्दिद K2. N.;
प्पणं for अणं K1. K2. N.; प्पिय for पिअ O.

परावलोअणसुहं समासादिदं तदो पद्हुदि सविसेसदूसहाभास-
विअम्भमाणुहामदेहदाहदारुणं दसापरिणामं अनुभवन्ती मु-
हुत्तमेत्तसंपत्तपुण्णचन्दोदआ विअ बालकमालिणी पम्मला-
अदि । (क)

तसाध्वसस्तम्भमन्थरावयवप्रतिलम्बस्वेदपुलकोत्कम्पसुन्दरमानन्दितस-
खीजनं प्रियसख्या परस्परावलोकनसुखं समासादितं ततः प्रभृति
सविशेषदुःसहायासविजृम्भमाणोहामदेहदाहदारुणं दशापरिणाम-
मनुभवन्ती मुहूर्तमात्रसंप्राप्तपूर्णचन्द्रोदयेव* बालकमालिनी प्रम्लायति ।

म्लायतीत्यर्थः । ननु चन्द्रेण विरोधात्पद्मिन्या म्लानिर्युक्ता । अस्या-
स्तु माधवानुरागात्तद्दर्शने कथं म्लानिरिति । मैवम् । यथा शीत-
स्पर्शत्वेन चन्द्रः क्षणं पद्मिनीं सुखयति तथा माधवो मालतीमिति
विवक्षितत्वात् । यद्वा । मुहूर्तपदेनेह प्रथमचन्द्रोदय उक्तः । एवं
चाभिनवोदितं चन्द्रं रक्ततया सूर्याभं दृष्ट्वा भ्रान्त्या मुहूर्तं पद्मिनी
तिष्ठत्यथ प्रम्लायति तथेयमपीत्यर्थः ।

१३६. परोपपरा° for परपपरा° Bh.; समादितं K2. समासादिथ N. for समासादितं;
पद्हुदि for पद्हुदि O.; °सहवि° Bh. K1. K2. O. सहमअणवि°, N. for °सहाभासवि°.

१३७. विअम्भमाणू° A. विअम्भणू° Bh. C. विअंभणू° N. विअंभणू° O. for विअम्भ-
माणू°; Bh. K1. K2. N. O. om. देह; Bh. D. K1. K2. N. O. om. दाह; दारुण
for दारुणं K2.; परिणाअं A. विपाकं K1. K2. for परिणामं; अणु Bh. K2. N. O.
अच्चा K1. for अनु; होंती for भवन्ती N.

१३८. K1. N. om. भेत्त; सपत्त (?) for संपत्त K1.; पुण. for पुण्ण C. D.
K2.; अन्दो° B. Bh. यन्दो O. for चन्दो°; K1. K2. om. विअ; बाल for बाल K1;
°लिणी विअ प° A. K2.; °लिणी इअं प° C. °लिणिव्व इअं प D. °लिनी विअ प° K1. for
°लिणी प°; पम्मलअदि A. पम्माअदि B. Bh. पम्मलीअदि C. परिमाअदि K1. परिमल-
अदि K2. पमिळाअदि N. पम्मयादि O. for पम्मलाअदि.

* इव after कमलिनी Com.

१४०. तहावि अ मुहुत्तमेत्तहिअअविणिहिदणिम्माअन्तवल्लहस-
माअमा निम्भरसलिलासारसिच्चमाणेव्व मेइणी सीदलाअदि
त्ति जाणामि । जेण पप्फुरिदकन्तदसणच्छदुच्छलन्तदन्तमु-

(क) तथापि च मुहूर्तमात्रहृदयविनिहितनिर्मायमाणव*ल्लभस-
मागमा निर्भरसलिलासारसिच्यमानेव मेदिनी शीतलायत इति जाना-
मि । येन प्रस्फुरितकान्तदशनच्छदोच्छलहन्तमुक्तिकावालि†कान्ति-

१४०—१४८ तथापि चेत्यत्रापि चेति भिन्नक्रमः । तथा शी-
तलायत इत्यपि जानामि चेति संबन्धः । निर्मायं मायारहितं सत्य-
मित्यर्थः । समागमेति भावनाबलादिति भावः । मेदिनी ग्रीष्माव-
सानकालीनेत्यर्थः । समागममेव द्रढयति । येनेति । येन हृदिस्थ-
कान्तसंगमेनैवं सा भवति तेन विदग्धसहचरीचित्तसंशयितकौमार-
भावा भवति । वैदग्ध्ययुक्ततया सहचरीसंघेनैवं संशय्यते यन्मत्प-
रोक्षेपि प्रियसंगतेयम् । कथमन्यथैतादृक्संस्थानमस्या इति भावः ।
दशनच्छदमधरम् । उच्छलन्प्रकाशमानः । अधरस्फुरणं भावनार्पित-
प्रियतमचुम्बनात् । मुक्तिका मौक्तिकं मुक्तेति शब्दभेदः । निरन्तरेति ।
संकल्पकृतवल्लभसमागमोद्भूतसात्त्विकभावेनेत्याशयः । घूर्णमानं लस-

१४०. तहावि B. C. N. तथावि K1. O. for तहावि; N. om. अ; मेत K1. मेत्तं
O. for मेत्त; णिहि° for विणिहि° D. N. O.; °हित for °हिद Bh. K1. O.; णिच्च
A. णिमाअन्त Bh. णिमाअन्त K1. णिणिअन्त N. णिच्चावयिय O. for णिम्माअन्त;
K2. om. णिम्माअन्त.

१४१. °गमा A. °गमारम्भा Bh. C. °गमारम्भ K1. for °अमा; णिम्भर Bh. K2.
णिम्भर O. for निम्भर; सिच्य° for सिच्च° Bh.; मानेव्व मे° Bh. माणा मे° K1. K2.
माणव्व मे° O. for माणेव्व मे°; °दिणीव्व K1. K2. °दिणी O. for °इणी; सीदलादि
K2. सीयलायदि O. for सीदलाअदि.

१४२. परिप्फुरिद Bh. पपरिद K1. प्पफुडिद O. पप्फुरन्त B. for पप्फुरिद; K1.
K2. N. O. om. कन्त; दसण K2. वअण N. for दसण; °च्छदुच्छलहन्त B. K2.
छदुच्छलन्तदन्त Bh. O. चंदुज्जलन्तदन्त N. for च्छदुच्छलन्तदन्त; मोत्ति° D. K1.
N. O. मोत्त° K2. for °मुत्ति.

*निर्मायवल्ग्वं one MS. Com. † मौक्तिकपङ्क्ति Com.

त्तिआवलिकन्तिसविसेससोहिदं निरन्तरुल्लसिदपुलपपुल-
कन्तकबोलघोलन्तसंतदाणन्दबाहत्थवअं ईसिविअसिअणिप्फ-
न्दमन्दतारुत्ताणमसिणमउलाअन्तणेत्तणीलुप्पलं अविरलुम्भि- १४९
ण्णसेअजलविन्दुसुन्दरललाटपट्टणवचन्दलेहामणोहरं मुद्धमु-
सविशेषशोभितं निरन्तरोल्लसितपुलकपक्षमलकान्तकपोलधूर्णमानसंत-
तानन्दबाण्यस्तबकमीषद्विकसितनिष्पन्दमन्दतारोत्तानमसृणमुकुलाय-
माननेत्रनीलोत्पलमविरलोद्भिन्नस्वेदजलविन्दुसुन्दरललाटपट्टणवच-
मानम् । यद्यपि रोमाञ्चः सर्वाङ्गीण एव भवति तथापि रागातिशय-
द्योतनाय कपोलपुलक एव वर्ण्यते कविसंप्रदायेनेत्यवधेयम् । मन्द-
तारं किञ्चिच्चलत्तारकम् । उत्तानमूर्ध्वविस्तृतम् । भावनोपनीतप्रिये
लज्जादिदृक्षाभ्यामीषद्विकसितत्वम् । निष्पन्दता मौढ्यात् । मन्द-
तारता नखदशनक्षतभावनया प्रियं प्रति सासूयत्वात् । उत्तानत्वं
मुखदिदृक्षया । मसृणत्वं स्नेहभावनया । मुकुलत्वं रतावसानभाव-
नया । यदाह ।

निश्चलत्वं तदा यातो मुकुलत्वं च लोचने ॥

१४१. °कावलि K2. °अपति N. °यावली O. for °आवलि; सोहिअं for सोहिदं N.; निरन्तरु° for निरन्तरु° K2. O.; °लसिअ for °लसिद N.; मल Bh. पपुल O. for पमल.

१४४. A. D. K2. N. O. om. कन्त; कान्त for कन्त K1.; कपोल B. K1. N. कबोल K2. for कबोल; पुण्णत for घोलन्त N.; संददा A. संददा D. सन्तता K2; O. for संतदा; चवआ K2. सेयं O. for त्यवअ; ईस for ईसि K2.; विअसिद A. विसम N. वियसिद O. for विअसिअ; निस्सन्द A. भीसन्द B. निष्पन्द K1. K2. N. O. for निष्पन्द.

१४५. मंधर for मन्द N.; K2. om. मन्द; तारुण K1. तारको° K2. तारयु° O. for तारु°; °रमासि° for °रुत्ताणमसि° N.; मुकुल° K2. मुडल° N. for मडल°; जअण for जेअ B.; नीयु° for नीलु° O.; °रलुभि° for °रलुम्भि° O.

१४६. क्रिअर for °रिभण K1; सुन्दल for सुन्दर K1.; निडालवेट्टेदु Bh. निडिल-
वेट्टेदु C. निडालचंद N. निडालनवयंदलेह। O. for ललाटपट्टणवचन्द; वेट्टेदु for पट्टणव-
चन्द B.; मण° for मणो° N.; मुद्ध for मुद्ध K1.

हपुण्डरीअं उव्वहन्ती विअड्डसहअरीचित्तसंसइदकोमारभावा
भोदि । (क)

किं अ । उड्ढामससिमउहणिउरुम्बुम्बिदपउत्तणीसन्दवन्द-
न्दन्नेवामनोहरं मुग्धमुखपुण्डरीकमुद्वहन्ती विदग्धसहचरीचित्तसं-
व्यायितकौमारभावा भवति ।

(क) किं च । उड्ढामशशिमयूख*निकुरुम्बुम्बितप्रवृत्तनिःस्यन्द-
उद्भिन्नमुद्भूतम् । स्वेदेति । रतिभ्रमादयं स्वेदः । तदनेन प्रबन्धेन
तृप्तिरुक्ता । यदाह ।

रोमाञ्जो वेपथुः स्वेदो लुलिते च विलोचने ।

मज्जन्त्या इव देहेषु आश्लेषस्तृप्तिरक्षणम् ॥

तदिह यदीयं वल्लभसमागमं न जानाति तदा कथमधरस्पन्दादिमती
स्यात् । कुमारस्य भावः कौमारं शैशवं तस्य भावोभिप्रायः कटाक्ष-
विक्षेपादिः संशयितो यस्याः सा ।

१४९-१५३ निशाचेष्टामाह । किं चेति । निकुरुम्बः समूहः ।
चुम्बितेन चुम्बनेन प्रवृत्तनिःस्यन्दः संजातक्षरणः । छटा छट [छल
पा०] इति यस्याः प्रसिद्धिः । दन्तुरितं विषमीकृतम् । संवाह-
नमर्पणम् । विरचितोपनीतं विरचनेनाङ्गदत्तम् । अस्मिन्पदे पूरः

१४९. अन्दम् for पुण्डरीअं K1.; उव्व for उव्व K1.; विअड्ड B. विअड्ड K2. for
विअड्ड; °चरी for °अरी K2.; B. om. चित्त; संसइद D. संसयिद K1. K2. for
संसइद; कोमारी B. Bh. K1. कौमार K2. कुमारी C. for कौमार.

१४८. भोदि N. होदि O. for भोदि.

१४९. च for अ B. D. K1. K2. N.; B. D. insert सिसिर before सवि;
कर B. मडह Bh. K1. K2. for मडह; णिअर before वि° K2.; णिरुम्ब
A. Bh. D. O. णिअर K1. निकुरुम्ब K2. for णिरुम्ब; चुंविअ N. चुंविअ O. for
चुम्बिद; प्पडत्त for पडत्त O.

* शिशिरसाशिकर Com. .

मणिहारधारिणी पउरकपूरसविसेससिसिरचन्दनरसच्छडासा- १९०
रणिअरदन्तुरिदबालकदलीवत्तसंवाहणादिध्वावारतुवरन्तसह-
अरीसत्थविरइदोवणीदकमलिणीदलजलहासअणीए उणिहा
रअणीओ गमेदि । (क)

चन्द्रमणिहारधारिणी प्रचुरकपूर*सविशेषशिशिरचन्दनरसच्छडा-
सारनिकरदन्तुरितबालकदलीपत्तसंवाहनादिध्यापारत्वरमाणसहच-
रीसार्थविरचितोपनीत†कमलिनीदलजलार्द्राशयनीय उन्निद्रा‡रज-
नीर्गमयति ।

समूहः पूरणं वा । सविशेषपदेन शीतलकपूरसंस्पर्शादतिशीतलत्व-
मुक्तम् । कदलीपत्तस्य बालत्वेन शैत्यसौकुमार्ये उक्ते । कमलि-
नीदलमेव जलार्द्राद्रवत्वं तच्छय्यायाम् ॥ आर्द्रवत्वं जलार्द्रं स्यादिति
हारावली ॥ औन्निद्रेणोन्निद्रतया । आत्मनः सखीनां चेति शेषः ।
एतेन निद्राच्छेदोद्देगावुक्तौ ।

१९०. हारिणी for धारिणी N.; पउर for पउर O.; A. om. पउर; कपूर for क-
पूर K1. K2.; A. Bh. D. K2. insert पूर after कपूर; रसविशेष for सविसेस D.

१९१. छडा Bh. O. छटा K2. for छडा; रणर for सार K2.; सवणा for निअर
O.; दन्तुविद K2. दन्तुरिअ N. हुरिद O. for दन्तुरिद; कयली for कदली O.; वण्ण
B. पत्त K1. K2. O. दल N. for वत्त; सअणा N. सयणा O. before संवा°; °वाहि-
णा° for °वाहणा° Bh.; वावारं A. B. C. वावार Bh. K 1. K2. N. for व्यावार;
तुवरत्त C. तुवरन्त K2. for तुवरन्त.

१९२. सच्छ K1. सत्त K2. for सत्थ; विरइदा° K2. निरंदरो° N. for विरइदो°;
°दुब्ब° D. °दुब्ब° K1. for °दोव°; °णीत्त for °णीद K2.; बाल before कम° K2.;
°लिनी for °लिणी K2.; सयणीये for सअणीए O.; N. om. सअणीए; °सयणिहा K1.
°एउणिहेण K2. for °ए उणिहा.

१९३. जेव D. एव N. एसा O. after उणिहा; रअणिओ N. रअणि B. for
रअणीओ.

* Some MSS. Com. have कपूरपूर.

† Some MSS. Com. have त्रीकर for निकर and one, for आसार.

‡ Com. adds बाल before कम°.

§ औन्निद्रेण रजनि Com.

कथं वि उवलङ्गणिहासुहा सेअपज्झरिदपादपल्लवुव्वन्ता-
१५५ पिण्डालत्तअरसा थरथराअन्तपीवरोरुमूलविसंवदिदणीवीबन्ध-
णा उक्खुब्भन्तहिअअन्तरुत्तरंगणीसासविसमुच्छसन्तपम्हलप-

(क) कथमप्युपलब्धनिद्रासुखा स्वेदप्रसृतपादपल्लवोद्धान्तपिण्डा-
लक्तकरसा थरथरायमानपीवरोरुमूल*विसंवदिदनीवीबन्धनोत्सु†-
भ्यद्दद्यान्तरोत्तरंगनिःश्वास‡विषमोच्छ्वसत्पद्मलपयोधरोपरिनिहित-

१५४-१६२ निद्रैव सुखं निद्राद्युखम् । उद्वेगादिदुःखमयजा-
गरविपर्ययरूपत्वादिदम् । निद्रेयं चिन्तावशात् । यदाह ।

दौर्बल्यालस्यचिन्ताद्यैर्निद्रा स्यात्कथयापि चेति ।

वल्लभसमागमसंकल्पजस्वेदेन प्रसृतधरणपल्लवेनोद्धान्तः पिण्डीभूताल-
क्तकरसो यस्याः सा । अलक्तकच्छलेनानुरागमिवोद्भमतीति भावः ।
अतिघनत्वार्थं पिण्डपदम् । थरथरायमानं कम्पमानम् । पीवरं महत् ।

१५४. कथं वि B. कथं विअ C. कथं पि K1. कहं वि K2. N. O. for कथं वि;
लह for लङ् K2.; N. inserts अ, O. य after सुहा; N. om. सेअ; प्पसेअ O. सेअ;
पप्फुरिद A. K1. K2. भरिद Bh. पण्हुद D. पद्मालिअ N. for पद्मरिद; पाअ for
पाद D. K1. K2.; °बुब्भन्त B. Bh. C. बुत्तमन्त K1. °बुब्भन्त K2. °उद्दमन्त N.
बुम्त O. for °बुब्भन्त.

१५५. लयत्तय for लत्तय O.; हरा° for थरा° Bh.; °अमाण K1. K2. °यन्त O.
for °अन्त; वस A. वास Bh. O. वसण K1. पार्थ K2. पास N. after मूल; विसंठुलिद
Bh. विसंठुलिद C. संवदिद D. विसंवादि K1. K2. विसंधाडिअ N. for विसंवदिद;
णीवि A. B. Bh. D. K1. नीवि K2. णीवि O. for णीवी; विन्धणा K1. वंधा N.
बन्धणा.

१५६. उक्खुडन्त A. उरकुम्भन्त K1. उत्थद्दहलिअ K2. खुडन्त O. for उक्खुब्भन्त;
तुरंग Bh. °रुत्तंग D. for °रुत्तरंग; B. inserts वस after णीसास विसमसमसन्त
A. Bh. विसमसमुल्लसन्त C. K1. विसमसमुच्छसन्त D. विसमुल्लसन्त K2. विसमोससन्त
N. विससन्त O. for विसमुच्छसन्त; पुलअ after °सन्त N.; पम्मल for म्हल K1.
O. om. पम्हल.

* Some MSS. Com. have वस after मूल.

† उत्कण्ठयमान and उत्कल्यमान Com.

‡ निःश्वासवशाविषम Com.

ओहरोवरिणिहिदवेवन्तभुअलदावेहबन्धणा झत्ति पडिबोधवे-
लाविसाज्जिदुव्विण्णदिट्ठिविणिवादविण्णादसुण्णसअणिज्जसंजाद-
मोहमीलन्तलोअणा ससंभमसहीअणपअत्तपडिवण्णमुच्छावि-
च्छेअसमअसंगलिददीहणीसाससेसजीविदा किंकादव्वमूढदाए १५०

वेपमानभुजलतावेष्टबन्धना झटिति प्रतिबोधवेलाविसर्जितोद्विप्रदृष्टि-
विनिपातविज्ञातशून्यशयनीयसंजातमोहमीललोचना ससंभ्रमसखी-
जनप्रयत्नप्रतिपन्नमूर्छाविच्छेदसमयसंगलितदीर्घनिः श्वासशेषजीवि-

वशं संसंक्तम् । विसंवदितं स्खलितम् । प्रियस्योर्वाक्रमणभावनया
प्रकम्पः । तदाकर्षणभावनया नीचीस्खलनम् । उत्खण्ड्यमानमुच्छ-
लत् । उत्तरंगो यातायातवान् । विषमं यथा तथोच्छ्वसन् । पक्ष्मलः
सरोमाञ्चः । वेष्टनं वेष्टः । इह हृदयोत्खण्डनादिकं प्रियसंभोगव्या-
यामभावनया । उपरिवर्तिप्रियस्य भुजलताबन्धनमालिङ्गनभावनया ।
प्रियप्राप्त्या प्रबुद्धा । प्रबोधश्च स्पर्शादिना भवति । मोहेति । शून्य-
शून्यादिदर्शनान्मूर्छितेत्यर्थः । ससंभ्रमः सादरः सावेगो वा । संगलितो

१५१. वरिणिहित A. Bh. C. °परिणिहित B. K1. °परिणिहिद K2. °वणिहिद N.
°वरिणिहित O. for °वरिणिहिद; वेगन्त D. वेष्टन्त K2. for वेवन्त; लमा for लदा
K1. K2.; वेड्ड A. वेड्डण D. for वेड्ड; प्पडि° for पडि° B. O.; बोह D. K2. बोह
K1. for बोध.

१५८. विसजि° for विसज्जि° K2.; °दुविग्ग A. K1. K2. °दुविग्गिण B. °दुव्वेअ Bh.
°आवग्गि N. for °दुविग्गिण; Bh. K1. O. om. विणिवाद; वाद A. C. विणिवादिद D.
विणिपाद K2. विणिपाअ N. for विणिवाद; विण्णास Bh. विणाद K1. for विण्णाद;
सअणीअ for सअणिज्ज K1. K2.; संजाअ for संजाद N.

१५९. मीलंद for मीलन्त K1.; जण for अण K2.; N. O. om. अण; पडत्त A.
पयत्त K1. पयण्ण O. for पअत्त; पडिवण C. D. पडिवण्ण O. for पडिवण्ण; मुक्का
for मुच्छा C.

१६०. विछेद for विच्छेअ O.; समय for समअ O.; °ल्लिद K2. संगलिअ N. for
संगलिद; अणिअजीविआसा for सेसजीविदा N.; कादव्वदा A. D. N. कदव्व K2. for
कादव्व; विमूढदाए K2. मूढं N. O. for मूढदाए.

पडमप्यात्थिदणिअजीविशवसानं दुव्वारदेव्वविलसिदोवालम्भमे-
त्तव्वावारं अम्हारिसं जणं करोदि । (क)

ता पेक्खदु भभवदी इमेसु दाव लावण्णभूइट्टुणिम्माणपरि-
वेल्लेसु अङ्गेसु दारुणविअम्भितस्स किअच्चिरं कुसलावसानदा

ता किं कर्तव्यमूढतया प्रथमप्रार्थितनिजजीवितावसानं दुर्वारदैवविल-
सितोपालम्भमात्रव्यापारमस्मादृशं जनं करोति ।

(क) तल्लोक्षतां भगवत्येषु* तावज्जावण्यभूयिष्ठनिर्माणपरिपेल्लेव-
ङ्केषु दारुणविजृम्भितस्य कियच्चिरं कुशलावसानता मन्मथस्य भवि-

निःसृतः । अनेन युगपन्नासापुटनिःसरणमाह । मूर्छाविच्छेदे तथैव
श्वासप्रवृत्तेः । जीवितेति । मोहे सखीजनसेकादिना मूर्छापगमे दीर्घ-
निःश्वासेन जीवतीत्यवधार्यत इत्यर्थः । किं कर्तव्येति । जीविता
सती किं करोमीति न वेत्तीत्यर्थः । प्रथमेति । वयमेव प्रथमं क्रि-
यामह इत्यर्थः ।

१६३-१७१ स्वयमनध्यवसायाल्लवङ्गिका कामन्दकीं पृच्छति
तस्मात्लोक्षतां भगवतीति । पेलवं कोमलम् । दारुणत्वं देहदाहादि-

१६१. पुडम N. प्यडम O. for पडम; पत्थिद A. C. D. K1. पछिद Bh. पात्थित
K2. प्यत्थिअ N. for प्यत्थिद; णिज for णिअ Bh. O.; सानं for साणं K1.; दुव्विल-
सिदो C. K1. K2. N. दुव्विलसितो O. for विलसिदो; °पालम्भ for °वालम्भ D.

१६२. वावारं for व्वावारं all Mss. except O.; अम्हारिस K1. अम्मारिस K2.
for अम्मारिसं; N. om. अम्मारिसं; सही before जणं N.; त्थाणं K1. जनं K2. for
जणं; करोदि K1. करोइ N. for करोदि.

१६३. पेक्ख for पेक्खदु O.; भयवदि for भयवदी O.; एसा for इमेसु N.; लावण
for लावण्ण A. C. D.; भूयिष्ठ K1. भूयिष्ठ O. for भूइ; B. om. परि.

१६४. वेल्लेसु B. D. K1. O. वेसलेसु N. for वेल्लेसु; दारुणं for दारुण K2. N.
O.; विज्जिम्भि B. विज्जिम्भि° Bh. विज्जिम्भि N. for विज्जिम्भि; °अस्स N. °यस्स O. for
°दस्स; केच्चिरं A. N. किअच्चिरस्स B. किच्चिरं Bh. K2. O. कियच्चिरं C. K1. for
किअच्चिरं; तस्स Bh. तस्स C. after चिरं; °सादण B. °जाणता Bh. K2. for
°साणदा.

* एतेषु Com.

† Com. om. परि.

मम्महस्त भविस्सदि कथं अ इमाइं रमणकेलिकलहकोवोवरा- १५५
 अपलविअकेरलीकबोलकोमलुव्वेल्लन्तविमलचन्द्रचन्दिओहाम-
 दलिततिमिरावरणाइं विहावरीमुहाइं । इमे अ उल्लसिददुःसि-
 न्धुपूरधवलुज्जलजोण्हाजलप्पक्खालिदगअणङ्गणा परिमल्लिद-

प्यतिकथंचेमानिरमणकेलिकलहकोपोपरागपल्लवितकेरलीकपोलको-
 मलोद्वेल्लद्विमलचन्द्रचन्दिओहामदलिततिमिरावरणानि विभावरीमु-
 खानि । इमे चेत्तसित्तुग्धसिन्धुपूरधवलोज्जलज्योत्स्नाजलप्रक्षालित-
 गगनाङ्गनाः परिमलितपाटलावकुलनिर्मथनबहलपरिमलोद्गारसंबल-

कारित्वात् । इमानि विभावरीमुखानि प्रियसख्याः कथमेवं भविष्य-
 न्तीत्यन्वयः । उपराधो लौहिष्यम् । पल्लवितः पल्लवाकारीकृतः । केरली
 केरलदेशी । तस्या भतिगौरत्वेन लौहिष्यार्थं ग्रहणम् । उद्वेल्लन्तन् ।
 उहामदलितमतिदारितम् । इह रुष्टकेरलीकपोलसाम्येनोदितचन्द्रेण
 तिमिरावरणाशो रात्रेरुपक्रमः कथितस्ततश्चन्द्रस्य दुःसहता माल-
 त्या ध्वनिता । परिमलितं कृतम् । निर्मन्थनं मर्दनम् । उल्लस उ-

१५५. ममा° for मम्म° K1.; K1. K2. N. om. भविस्सदि; अण्ण° for कथं N.;
 च B. K2. वा D. for अ; ऊवो° for कोवो° K2.; पराअ for वराअ D.

१५६. पल्लविद for पल्लविअ Bh. K1. K2. N. O.; लुव्वेल्लन्त B. लुव्वेल्ल Bh.
 लुव्वेल K1. लोद्वेल्ल K2. लुव्वेल्ल N. O. for लुव्वेल्लन्त; K2. N. om. चन्द;
 ण्दिओहाम K2. ण्दिउहाम N. ण्दिमुहाम O. for ण्दिओहाम; Bh. C. om. उहाम.

१५७. दलित Bh. विदलित N. for दलित; विभ° for विहा° A. Bh. D. K1.
 K2. N.; गमेदि after मुहाइं D. K2.; D. om. इमेअ; N. om. अ; ण्विअ for
 ण्विअ N.; दुग्ध for दुग्ध K2.

१५८. D. om. सिन्धु; वारिरासि Bh. रासि C. धारा K1. N. O. for सिन्धु;
 लुज्जल K1. लुज्जल K2. for लुज्जल; ज्योण्हा for ज्योण्हा Bh.; Bh. K1. K2.
 N. O. om. जल; पक्खा° Bh. K1. K2. N. विरक्षा O. for पक्खा; लिअ for
 लिअ A. N.; गअणङ्गणा A. गअणहंगणा B. गहंगणा Bh. O. गहोङ्गणा K1. गहो-
 ङ्गणा K2. गहङ्गणा N. for गअणङ्गणा; मल्लिअ for मल्लिद N.

पाडलावउलणिम्महणबहलपरिमलुगारसंवलणमसिणमंसला-
१०० अन्तमलअमारुदुमाविददहदिसामुहा वसन्तरअणीपरिणाहा
अणत्थकारिणो भविस्सन्ति पिअसहीए त्ति । (क)

काम० । लवङ्गिके

यदि तद्विषयोनुरागबन्धः

स्फुटमेतद्वि फलं गुणज्ञतायाः ।

नमसृणमांसलायमानमलयमारुतोदूमायितदशदिहमुखा वसन्तरज-
नीपरिणाहा अनर्थकारिणो भविष्यान्ति प्रियसख्या इति ।

द्रमः । संवलनं मिश्रीभावः । मसृणं मन्दम् । मांसलः पुष्टः । धू-
मायितं धूमेनेवाकुलीकृतम् । परिणाह आभोगः ।

१७३-१७७ एवं भुत्वा कामन्दकी तटस्थेवाह । यदीत्यादि ।
यदि तद्विषयोनुरागस्तदा गुणज्ञतायाः प्रवृत्तमेतद्विशिष्टं फलम् । तदा
सैव गुणं जानातीत्यर्थः । एतद्धीति पाठ एतद्गुणज्ञतायाः फलमेवे-
त्यर्थः । हिरवधारणे । इति नन्दितमानन्दं प्रापितमपि मे हृदयम-

१६९. पाटल A. पाटला C. D. पाडल N. for पाडला^०; वकुल Bh. मडल D. for वडल; K1. om. वडल; मुडल after वडल K2.; गिग्गाहन्त Bh. पसरन्त K2. निम्महंत O. for निम्महण; N. om. बहल; महु^० for मलु^० K1.; प्फाल K2. प्पीड N. प्पील O. for प्गार; संदलण C. संवलन K1. संकलण N. O. for संवलण; Bh. om. मसिण; मंसल Bh. मांसलाअन्त K2. for मंसलाअन्त.

१७०. अमाण D. यमाण K1. यंत O. for अन्त; मलय for मलय K1. O.; उधूमा^० N. उधूमा^० O. for उधूमा^०; विद for विद K2.; K1. om. दह; दस for दह A. D. K2. N. O.; दिहा for दिहा B. Bh. C., N. om. वसन्त; रअणि for रअणी K1.; रअणीपरिमाण after न्ति instead of रअणीपरिणाहा after मुहा N.; णामा for णाहा B.

१७१. होंति N. होअन्ति O. for भविस्सन्ति; अवि before पिअ N.; पिय for पिअ O.; K1. om. त्ति.

१७२. ननु before लव^० Bh. K2. O.; K1. om. लवङ्गिके.

१७४. द्विफलं for द्वि फलं D.

इति नन्दितमप्यवस्थयास्या

१७५

हृदयं दारुणया विदीर्यते मे ॥ १३

माध० । स्थान एव हृदयोद्वेगो भगवत्याः ।

काम० । अहो प्रमादः ।

प्रकृतिललितमेतत्सौकुमार्यैकसारं

वपुरयमपि सत्यं दारुणः पञ्चबाणः ।

१७०

चलितमलयवातोद्भूतचूतप्रसूनः

कथमयमपि कालश्चावचन्द्रावतंसः ॥ १४

लव० । अण्णं च जाणिदं भोदु भवदीए । एदं माहवपडि-

(क) अन्यच्च ज्ञातं भवतु भगवत्या । एतन्माधवप्रतिच्छन्दकस-

स्य अवस्थया विदीर्यते । एतदवस्थतया मरणमप्यस्याः संभाव्यत इति भावः । स्थाने युक्तम् । स्थानेशब्दोऽप्ययो योग्यवाची । हृत्तासो हृदयशोषः ।

१७९-१८६ प्रकृतीत्यादि । अस्या वपुरिदं स्वभावसुन्दरं सौकुमार्यमेवैकः सारः स्थिरांशो यत्र तत् । एतत्सत्यं निश्चितम् । अयमेव कामचरितानुभावात्कामोप्ययं निर्देयः । अदोपि सत्यम् । पञ्चबाण

१७६. °हृदयं for हृदयं K1.; विदीर्यते for विदीर्यते A. Bh. K2. N. Com.

१७७. अहो before स्थाने N.; खलु for एव N.; O. om. एव; हृत्तासो A. K2. Com. उन्नासो K1. हृदयस्थोपापो N. for हृदयोद्वेगो; भवत्याः for भगवत्याः B. C.

१७८. K2. O. om. काम० ।; प्रमादः for प्रमादः Bh.

१७९. ललित° for ललित° D.; °र्यस्य सारं for °र्यैकसारं C.

१८१. चलित C. K1. ललित K2. for चलित; प्रसूतिः for प्रसूनः C.

१८२. °मासः for °तंसः K1.

१८३. अण्णच for अण्णं च O.; अ for च C. N.; भोदु for भोदु N. O.; इदं K2. तं O. for एदं; च B. Bh. C. O. अ K2. N. before माहव; °पडि° for पडि° O.

छन्दःसणाहं चित्रफलञ्च । मालत्याः स्तनांशुकमपनीय दर्श-
१८५ षति । एसा वि तस्स ज्जेव्व सहस्यविरहदत्ति कण्ठावलम्बिदा
बउलमाला जीवणं पिअसहीए सि । (क)
माध० । सस्पृहम् ।

जितमिह भुवने त्वया यदस्याः
सखि बकुलावलि वल्लभासि जाता ।

नार्थं चित्रफलकम् । एषापि तस्यैव स्वहस्तविरचितेति कण्ठावलम्बि-
ता बकुलमाला जीवनं* प्रियसख्या इति ।

इत्यनेनैकवाणापेक्षया दुःसहस्वमुक्तम् । अयमपि कालञ्चलन्मलयानि-
लकम्पितचूतपुष्पधारुचन्द्रभूषणध । कथमिति शिरश्चालने । हिमा-
देरपगमाश्चारुचन्द्रस्वम् । तदीदृशेनर्यहेतौ कथमियं जीविष्यतीत्यहो
प्रमादः । अत्र [ल० वा०] नाद्यपदेन चित्रवतस्यापि माधवस्य मा-
लतीनाद्यत्वं ध्वनितम् । विरचितेति हेतोः । जीवितफलकस्याज्जीवि-
तम् । कार्यकारणयोरभेदात् ।

॥ १८७-१९२ स्तनांशुकापनयनेन व्यक्तस्तनदर्शनात्सस्पृहम् ।
जितमिस्यादि । सखि बकुलमाले त्वयेह भुवने जितम् । यतः प्रौढ-
मृणालदण्डपाण्डुरमनोहरस्तनविस्तारविलासपदाकेवास्या मालत्या

१८५. छन्द for छन्दश्च A.; सणाहं for सणाहं K2.; फलञ्च for फलञ्च Bh.
K1.; लती for लत्याः K1; K2. om. मालत्याः; K1. K2. N. om. दर्शयति.

१८५. पि K2. य O. for वि; हत्त for हत्त K1.; इत्यसि B. Bh. C. इदा इति
K2. for इदत्ति; कण्ठा for कण्ठा K1.; म्बिद K2. म्बिदा N. for म्बिदा.

१८५. अभिषं B. जीविदं K1. O. संजीवणं N. for जीवनं; पिय for पिय O.;
K1. K2. N. om. सि; इति बकुलमालां दर्शयति after सहीए K1. N.

१८५. K2. om. सस्पृहम्.

१८८. मिक for मिक A.; भुवनं for भुवने N.

* जीवितं Com.

परिणतविसकाण्डपाण्डुमुग्ध-

११०

स्तनपरिणाहविलासवैजयन्ती ॥ १८

नेपथ्ये कलकलः । सर्वे आकर्णयन्ति ।

पुनर्नेपथ्ये । रे रे संकरघराधिवासिणो जणवदा एसो कखु
जोव्वणारम्भगव्वसंभरिददुव्विसहामरिसरोसवइअरबलामोडि-
अविहडिदुग्घाडिदलोहपञ्जरणिबद्धसिङ्खलाणिरोहपडिभङ्गसंक- ११५

(क) रेरेरीकरगृहाधिवासिनो जानपदाः एष खलु यौवनारम्भगर्व-
संभृतदुर्विषहामर्षरोषव्यतिकरबलात्कारविघटितोद्घाटितलोहपञ्जर-
निबद्धशृङ्खलानिरोधप्रतिभङ्गसंकलितनिजलीलाविलासोद्वेगद्वह-

वहभा जातासि । मालतीवल्लभत्वात्सखीत्युक्तम् । हृदयधारणेन वह-
भेत्युक्तम् । तथा च मालत्यालिङ्गनं तव संपन्नं न ममेति भावः ।
कलकलः कोलाहलः ।

१९३-२०४ अत्रैष व्याघ्रः क्रुद्धयमविलासं कुरुते । सर्वे भक्षय-
तीत्यर्थः । मटाच्छात्रादिगृहान्निर्गत्य । कीदृशः । यौवनारम्भेण प्रवृद्धौ

१९०. दण्डपाण्डुमुग्ध K2. O. दण्डकाण्डपाण्डु N. for काण्डपाण्डुमुग्ध.

१९१. विशाल for विलास B. Bh.

१९२. N. om. पुन-थ्ये; अरे अरे K1. अरेरे K2. अरे O. for रेरे; °रहरा° Bh.
°रपुर K1. °रवर K2. O. राहवास N. for °रघरा°; अहिवसिणो B. Bh. गिवासिणो
K1. O. वासिणो K2. N. for अधिवासिणो; जानवदा Bh. जणा C. D. जणपदी K1.
जानपदा N. जानवदा O. for जणवदा; सो for एसो A.; खु for कखु K2.

१९४. णव before जोव्व° K2. O.; जोव्व° for जोव्व° K1.; D. K1. K2. N. om.
गव्व; °भरिदु° Bh. °भरिअदु° N. °रांभिद O. for °भरिददु°; °मपरिस for °मारिस K1.;
Bh. C. om. रौस; प्यसर for रौस O.; व्वइ° K1. व्वदि° K2. for वइ°; °यल्लरा°
K1. °करबला° K2. for °अरबला°; °मोडि A. B. Bh. K1. O. मोडण K2. for
°मोडिअ.

१९५. विघाहिदीदाटिद K2. विघडिअ N. for विहडिदुग्घाडिद; K2. om. बद्धसिङ्खला;
परिअङ्ग A. बद्ध K1. परिलग्न N. for निबद्ध; N. om. सिङ्खलाणिरोहपडिभङ्ग;
संगलिद B. C. O. संकुलिद D. K2. संगलिअ N. for संकलिद.

* Com. om. गर्व.

† विलासपर्यन्तोद्वेगदुष्कलद्वह° Com.

लिदणिअलीलाविलासुव्वेल्लन्तबहलुत्तुङ्गलङ्गलविअडवेजअन्ति-
आडम्बरुहामसरीरसंणिवेसो मडादो अवक्कमिअ तक्खणसतिण्ह.
कवलिदाणेअदेहिदेहावअवमज्झणिदुरद्विखण्डटंकारकडकडाअ-
न्तकरवत्तकठिणदाढाकरालमुहकन्दरो पअण्डवज्जणिग्घाददा-

लोत्तुङ्गलाङ्गलविकटवैजयन्ति*काडम्बरोहामशरीरसंनिवेशो मठाद-
पक्कम्य तत्क्षणसत्तुण्णकवलितानेकदेहिदेहावयवमध्यनिष्ठुरास्थिखण्ड-
टंकारकटकटायमानकरपक्ककठिनदंष्ट्राकरालमुहकन्दरः प्रचण्डवज्ज-

यौ दुःसहावक्षान्तिक्रोधौ तयोर्मिलनेन यो बलत्कारस्तेन विघटितं त्य-
क्तबन्धीकृतमुद्धाटितं मोटितं च यल्लोहपञ्जरं तत्र प्रतिबद्धशृङ्खला-
निरोधप्रतिभङ्गो विपरीतभङ्गस्तेन संकलिता मिलिता या निजलीला
तद्विलासपर्यन्त उद्वेल्लक्तम्पमानोत एवोच्छलन्मूर्ध्वं गच्छन्त्यो बहलतु-
ङ्गलाङ्गलः स्थूलोच्छ्रितलाङ्गलस्तस्य विस्तीर्णवैजयान्तिकासदृशप्रपञ्चे-

१९६. गिज for गिअ K2.; °सुव्वेल्लंतबहलतुंग B. °सुव्वेल्लंतबहलतुंग Bh. K1.
°सपरेतोव्वेल्लंतोच्छलतुंग D. °सुव्वेल्लकम्पमाण K2. °सुव्वेल्लबहलतुंग N. °सुव्वेल्लतुंग O.
for °सु-ङ्ग; लंगड B. लाङ्गल K2. for लङ्गल; वैज° for वैज° A. B. Bh. C. D.
K1. K2. N.

१९७. °अन्तिका for °अन्तिआ K2.; विडंबडंबरुहामर Bh. विडंबडंबरुहाम C. O.
खडलंबिदसरुहामर D. विडम्बरुहामर K1. विडम्बणाडम्बरोहाम K2. विसमडामरुहाम
N. for डम्बरुहाम; णिवेसो for संणिवेसो O.; मडादो B. Bh. K1. मडादो D. O.
मठदो K2. for मडादो; अप for अव N.; °क्कमिद for °क्कमिअ O.; सनरु C. तिण्हा
D. सतण्ण K1. सतिण्ण N. सण्ण O. for सतिण्ह.

१९८. कवलिआ° D. N. कलिदा° K2. for कवलिदा°; °णअ for °णैअ Bh.; °हाव-
अम° Bh. °हावयवम° O. for °हावअवम°; °रअत्थि A. °रत्थि C. °रात्थि D. °रात्थि
K2. °रत्थि N. O. for °रत्थि; खंडण for खण्ड D. K1.; कडकडायंत Bh. कडाक-
टाअन्त K1. कडकडन्त K2. कटकटाअन्त N. कडयडन्त O. for कडकडाअन्त.

१९९. दंत before कर° B. Bh. K1.; करपत्त for करवत्त D. K1. N.; कठिन
K1. कडिण K2. कठिण N. for कठिण; पच्चण K2. पय्यंड O. for पअण्ड; विअडविईं
भण्णहाम for पअ-ग्घाद N.; °ग्घाअ A. °ग्घाय O. for °ग्घाद.

* °कावलम्बितडम्बरोहामर Com.

रुणचवेडामोडणपाडिदाणेअणरतुरंगजङ्गलुग्गारभरिदगल्लगुहा- २००
गम्भगम्भीरघग्घरोरल्लिगल्लूरणसहसंदम्भपडिरवाभोअभीसावि-
दणट्टविद्वाविदासेसजणणिवहो कठोरणहरकप्परक्कमणणिविदअदा-

निर्घातदारुणचपेटामोटन*पातितानेकनरतुरंगजाङ्गलोद्धारभरितगल-
गुहागर्भगम्भीरघग्घरोरल्लिगल्लूरणशब्दसंदर्भप्रतिरवाभोगभीषितनष्टवि-
द्वाविताशेषजननिवहः कठोरनखरकर्पराक्रमणनिर्दयदारितजन्तुगान्ना-

नोडामर उत्कटकठोरक्रियः शरीरसंनिवेशो यस्य सः । परगुणासहि-
ष्णुतामर्षः । रोषः क्रोध एव । यद्वा । स्थिरः क्रोध एवामर्षः ।
यदाह ।

क्रोधः कृतापराधेषु स्थिरोमर्ष इति स्थितः ।

प्रतिकूलेषु तैक्ष्ण्यस्य प्रबोधः क्रोध उच्यते ॥

यद्वा । अमर्षोक्षान्तिः । तत्क्षणं सतृष्णं कवलिता येनेकप्राणिशरीरावय-
वास्तेषां मध्ये कठोराणि यान्यस्थीनि तेषां खण्डे खण्डने यष्टंकारो

२००. ववेडा K1. चपेटा N. चपेटा O. for चवेडा; मोडन K1. मोडिअ N. मोटिद
O. for मोडण; पडिदाणेअ B. पाडिदासेअ C. कवलिदाणेअ D. K1. K2. पडिदमिलि-
दाणेअ N. for पाडिदाणेअ; तुरंगगजमंसजङ्ग° B. तुरंगगजुज्जङ्ग° Bh. तुरंगगजजङ्ग°
O. for तुरं-जङ्ग°; ग्गाल for ग्गार K1. K2.; भरिअ for भरिद N.

२०१. B. om. घग्घर; गग्गरो° for घग्घरो° K2. N.; °रोरलिद Bh. °रोलि
K1. for °रोरलि; गल्लूर C. गल्लूरण K1. गल्लूरण K2. for गल्लूरण; N. om. सह; D.
om. संदम्भ; संरंभ for संदम्भ B. Bh.; पूरिअगअणअलोभअ for पडि-विद N.; प्पडि°
for पडि° O.; °होअ for °भोअ O.; °भीसिद A. °भेसिद O. for भीसाविद.

२०२. तुण for णट्ट C.; विद्वाविद A. विद्वाद D. विद्वाविद K1. विद्वाविद K2. विद्वा-
विद्वाविद्वाविद N. णट्टविद O. for विद्वाविद; विअहो K1. विआओ O. for विवहो; कठोर
for कठोर O.; प्पहार for कप्प-ण Bh.; क्कपर K1. कप्परा° K2. for कप्पर; °कोरो-
रंफ C. °रक्कम D. °रक्कम K1. °रक्कुरंफ N. °रुक्कुरंफ O. for °रक्कमण; विहलिआ-
किट्टु for विह-रिद N.; विहय for विहअ K2. O.; दलित D. दलिद K1. विदारिद
K2. कत्तरिय O. for दारिद.

* कवलित Com.

रिदजन्तुगत्तावअवप्यउत्तरत्तकइमिअगइवहो दुट्टसदूलो कुबिअ-
कअन्तलीलाइदं करोदि । ता रक्खध जधासन्ति पिअसहीए मदअ-
२०५ न्तिआए जीविदं ति । प्रविश्य बुद्धरसिता सत्तासम् । परिचाअध

वयवप्रवृत्तरक्तकर्दमितगतिपयो दुष्टशार्दूलः कुपितकृतान्तलीलायितं
करोति । तद्भक्षत यथाशक्ति प्रियसख्या मद्यन्तिकाया जीवितमिति ।

ध्वनिभेदस्तेन कटकटायमानाः करपञ्चवत्काठिना या दंष्ट्रास्ताभिः
करालो भीषणो मुखकन्दर आस्वकुहरं यस्य सः । टंकारेण दुर्मे-
द्यत्वमुक्तम् । दुर्मेद्यप्रवृत्तौ इन्तामां कटकटाशब्दकरणं स्वभावः ।
विस्तीर्णत्वात्कन्दर इव कन्दरः । प्रचण्डवज्रप्रहारदादणो यथपेठः
पाणितलप्रहारस्तेन वदामोटनं चूर्णनं तेन कवलिता आस्वादिता येने-
कनरास्तुरंगाथ तेषां जाङ्गलं मांसं तस्योद्गारेण प्रपूरणेन भरितो यो
गलगुहागर्भस्तत्र गम्भीरो वर्षरो दीर्घमधुरो य उरस्त्रिगुलगर्जितं तेन
यो गल्लपूरणशब्दस्तस्य संदर्भेण समूहेन प्रतिरवाभोगः प्रतिशब्दवि-
स्तारस्तेन भीषितो भयं नीतो नष्टो विद्राणो निष्ठापितो निष्ठां पर्यन्तं

२०३. °जावसरीर for गत्तावअव O.; गदा° for गत्ता° K2.; °जावरोविर्त्तरंगिद
for °जाव-उत्त N.; A. D. K1. om. अवअव; °वयव for °वयव K2.; D. om.
प्यउत्त; पउत्त for प्यउत्त B. Bh. C. K1. K2. O.; कइमिअ Bh. K1. करमिद
K2. O.; पहो for वहो D. K1.; सादूलो A. सदूलो K1. for सदूलो; Bh. D. K1.
K2. N. O. om. कुबिअ.

२०४. किदन्त B. कदन्त K2. कियंत O. for कअन्त; °विदं for °इदं K2. O.;
करोदि for करोदि K1.; पडि N. परि O. before रक्ख°; रक्खद K1. रक्खद twice
K2. रक्खइ N. for रक्खध.; K2. om. जधासन्ति; K1. om. जधा-अए; जहा for
जधा D. N.; सत्ताए A. Bh. C. D. O. सत्तिए N. for सत्ति; A. Bh. N. om.
पिअ-आए; O. om. पिअसहीए; जीवेत्तीं मदयंतिव for मद-दं O.

२०५. अप्य A. Bh. अत्तणो N. before जीविदं; °विअं for °विदं N.; O. om. ति;
°ई जधासक्तीति for °दंति K2.; सर्वाः सभयः ऋणन्ति before प्रविश्य K2.; संभंता
after प्रविश्य N.; K1. N. O. om. सत्तासम्; °अड K1. °अधं K2. °वध O. for
°अध; N. om. परिचाअध.

परित्यागध । एसा णो पिअसही अमञ्जणन्दणस्स बहिणिआ
मदअन्तिआ एदिणा दुट्टसङ्खलेण विणिहदविहाविदासेसपरिअणा
अभिभवीअदि । (क)

माल ° । लवङ्गिए अहो पमादो । (क)

माध ° । ससंभममुत्थाय । बुद्धरक्षिते कासौ ।

२१०

परिज्ञायध्वं परिज्ञायध्वम् । एषा नः प्रियसख्यमात्यनन्दनस्य भगिनी
मदयन्तिकैतेन दुष्टशार्दूलेन विनिहतविद्राविता*शेषपरिजननाभिभूयते ।
(क) लवङ्गिके अहो प्रमादः ।

लम्बितोशेषजननिवहो येन सः । कठोरनखकर्पराक्रमणेन निर्दयं दा-
रितं वज्रन्तुशरीरं ततः प्रवृत्तरक्तेन संजातरुधिरेण कर्दमीकृतो ग-
तिपथो गमनवाटो येन सः । कर्पर इव कर्परः । निम्नत्वात् ॥ उर-
क्षिर्बलवर्जितमिति रत्नकोशः ॥

२१०-२१८ मदयन्तिकापरिरक्षणत्वरयाह । कासाविति । अ-
म्हमे समयहर्ष आधर्ये वा । एषोहीहस्थ एव । अत्रापिर्विस्मये ।
यस्यावस्था भगवत्योक्ता यन्निमित्ता वा ममेयमवस्था स एष इति

२०९. A. K1. om. परितागध; °अध K2. °ण O. for °अध; पिय for पिअ
O.; नन्द° for नन्द° O.; भङ्गी for बहिणिआ N.

२०९. मदय° for मदय° O.; K1. om. एदिणा; एदेव for एदिणा K2.; दुट्ट for
दुट्ट K2.; शार्° for सार्° K2.; O. om. विणिहद; K1. N. om. विणि°; °हद for °हद
Bh.; C. om. विराविदासेस; विहाविअ° A. विहाविअ K1. N. विहाविद O. for विहाविदा°;
B. Bh. K1. N. O. om. असेस.

२०८. अहिहवीअदि A. अभिहवीअदि Bh. अभिहवीअदि C. अभिभूआदि D. अहिह्वी
अदि K1. अभिभूवीअदि K2. अहिहवीयदि O. for अभिभवीअदि.

२०९. सहि before लव° N.; Bh. om. लवङ्गिए; लवङ्गि K1. लवङ्गिके K2. O.
for लवङ्गिए; पमादो for पमादो A. B. C. D. O.; नि after °मादो K2.

२१०. B. om. ससं-य; Bh. K1. K2. N. O. om. ससंभमम्; कासौ twice Bh.
C. D. K2. O.

* विद्यापित Com.

माल० । माधवं दृष्ट्वा सहर्षसाध्वसमात्मगतम् । अम्महे एसो
वि इहत्यो ज्जेव्व । (क)

माध० । स्वगतम् । हन्त पुण्यवानस्मि यदहमतर्कितोपन-
तदर्शनोल्लसितलोचनयानया

२१५ अविरलमिव दाम्ना पौण्डरीकेण नद्धः
स्नपित इव च दुग्धस्रोतसा निर्भरेण ।

(क) अम्महे एषोपीहस्थ एव ।

भावः । स्वच्छन्दप्रियालोकनतुष्टस्य माधवस्योक्तिः । हन्तेत्यादि ।
अयं श्लोको गद्यादिः । हन्त हर्षे । अचिन्तितोपस्थितदर्शनानन्दित-
लोचनयानया चक्षुषा पौण्डरीकेणेव दाम्ना स्रजाविरलं घनं यथा
तथाहं नद्धो बद्धः । आवृत इति यावत् । कान्तालोकनेन सास्वि-
कभावाविर्भावात्स्वीयस्तम्भं ज्ञात्वा नद्ध इत्युत्प्रेक्षितम् । अत्राविर-
लपदेन पौनःपुन्यं पुण्डरीकपदेन श्वेतभागविभावनं च ध्वनितम् । दु-
ग्धस्रोतसा दुग्धाम्भःप्रवाहेण निर्भरेण निरतिशयेन संसक्तेन वा स्रपित
इवाभुत इवाहम् । तथाविधावलोकनजातरोमाञ्छतया स्रपितत्वेनोत्प्रेक्षि-
तम् । अत्र निर्भरपदेन परिचयपर्यवसानतोक्ता । एवं च द्वाभ्यां नेत्र-
नैर्मल्यमुक्तम् । कृत्स्नो निःशेषोऽहं स्फारितेन विस्तारितेन चक्षुषा कव-
लित इव पीत इव । स्फारितत्वेन कवलनयोग्यतोक्ता । कवलने

२११. N. om. माधवं दृष्ट्वा; A. om. माधवं; सहर्षं ससाध्वसं च for सहर्षसाध्वसं Bh.
K1. K2. N. O.; N. om. आत्मगतम्; स्व for आहम् K1. K2.; अम्महे for अ-
म्महे Bh. K1. O.

२१२. B. Bh. N. om. वि; अन्य A. इह K1. K2. एथ N. for इहत्यो.

२१३. B. om. स्वगतम्.

२१४. °लसित° for °लसित° O.; B. Bh. N. om. लोचन°; K1. om. अनया.

२१५. नद्धः and दाम्ना interchange places in K1. K2.; बद्धः for नद्धः O.

२१६. स्रोतसां for स्रोतसा B. Bh. D.; निर्भरेण C. निर्भरेण D. निर्भरेण K1.
for निर्भरेण.

कवलित इव कृत्स्नश्चक्षुषा स्फारितेन

प्रसभममृतमेघेनेव सान्द्रेण सिक्तः ॥ १६

बुद्ध° । महाभाअ उज्जाणबाहिरस्थामुहे । (क)

माधवः साटोपं परिक्रामति ।

२२०

काम° । वत्स अप्रमत्तो भूत्वा विक्रमस्व ।

(क) महाभाग उद्यानबाह्यस्थामुखे ।

बाह्यसर्वेदनाभावात्प्रणय उत्प्रेक्षितः । सान्द्रेण निविडेन सुधामयज-
लधरेण प्रसभं बलात्सिक्त इवाहम् । आनन्दातिशयशालितयामृत-
सिक्तत्वेनोत्प्रेक्षा । तदिह माधवस्य परमनिर्वृत्तिसौख्यमुक्तम् । तत्र
च प्रथमपदेन तारकातरलता । द्वितीयेन गोलकवाञ्छल्यम् । तृतीयेन
पुटविस्तारो विलासश्च । चतुर्थेन चैतज्यसंपत्तौ पुण्यवत्तोपपादनम् ।
तत्रापि मेघपदेन संतापशान्तिः । अमृतपदेन स्तम्भसंभावना । प्रस-
भपदेन तत्संगतिरेव विपत्प्रतीकार इति सूचितम् । सेचनपदेन तस्मि-
न्दरालोकनेसंपूर्णता । सान्द्रपदेन तत्कालिकसकलक्लेशविलयः सूचि-
तः । स्रोतसां निर्झरेणेति पाठे निर्झरेण प्रवाहेणेत्यर्थः ।

२१९-२२८ [बु° वा°] कासाविति प्रशस्योत्तरमिदम् ।

साटोपं सावेगम् । अप्रमत्तं सावधानम् । क्रियाविशेषणमिदम् ।

२१०. स्वीकृत्य K1. स्वेकृत्य K2. for चक्षुषा.

२१८. वर्षेणे° for मेघेने° A. D. N. O.

२१९. °भाग for °भाअ K2.; एसो खु N. इदो O. after °भाअ; °ज्जाणं for °ज्जाण Bh.; D. om. बाहि; बाहिर K1. O. बाहिअ N. for बाहि; रछा Bh. रच्छा K1. K2. N. for रत्था.

२२१. N. om. काम°-°मस्व; वत्स twice Bh.; अप्रमत्तं for अप्रमत्तः K1. K2. O. Com.; K1. K2. O. om. भूत्वा; परिक्रा° for विक्र° O.

माल० । जनान्तिकम् । लवङ्गिण हरी हरी संसओ कस्तु
जादो । (क) सर्वास्वरितं परिक्रामन्ति ।

माध० । अमे इष्टा सवीभस्सम् । अहह ।

२२९

संसक्तवृटितविवर्तितान्मज्जाल-
व्याकीर्णस्फुरदपवृत्तरुण्डखण्डः ।
कीलालव्यतिकरगुल्फदग्रपङ्कः
प्राचण्ड्यं वहति नखायुधस्य मार्गः ॥ १७

(क) लवङ्गिके हा धिक् हा धिक् संवायः कस्तु जातः ।

रुधिरादिकं वीक्ष्य सवीभस्सं सवृणम् । अहह विस्मये क्षेत्रे वृणावां
च । संसक्तेत्यादि । नखायुधस्य व्याघ्रस्य मार्गः प्राचण्ड्यं रौद्रस्वं
वहति । कीदृशः । संसक्तः संलग्नस्मृटितम्बिजो विवर्तितः खण्डख-
ण्डीकृतोन्मज्जालमन्त्रसमूहस्तेन व्याकीर्णं व्याघ्रं सद्यो हतत्वास्फुर-
त्किंचिदलदपवृत्तमधोमुखं रुण्डखण्डं कबन्धरूपं शकलं यत्र सः ।
उरुबुकेति पाठ उरु महदुक्कमममांसम् । कीलालव्यतिकरेण रक्तसन्धेन
गुल्फदग्रो गुल्फपरिमाणः पङ्कः कर्दमो यत्र । अत एव वीभस्सवोनि-
त्वम् ॥ कबन्धे रुण्डमज्जिबामित्यमरः । कीलालं रुधिरे तोय इति
मेदिनीकरः ॥ प्रमाणे दग्रच् ॥ पङ्कः पापे च कर्दम इति विश्वः ॥

२२९. N. O. om. जनान्तिकम्; हरीहरी लवङ्गिण for लवङ्गिण हरीहरी K1.; ण्गिके
for ण्गिण K2. N. O.; N. om. हरीहरी; O. om. one हरी; हा धिक् हा धिक् for
हरीहरी K2.; B. om. कस्तु; कु for कस्तु K2.

२२९. N. om. सर्वा-मन्ति; माधवमनुगच्छन्ति for परिक्रामन्ति K1. K2. O.

२२४. कामंदकीमाधवौ for माध० । N.; K1. K2. N. om. अमे इष्टा.

२२५. निवर्तितो for विवर्तितो C. D.

२२६. रुंड B, Bh. K1. दण्ड K2. मुंड N. for रुण्ड.

२२८. प्राचण्डी for प्राचण्य K1. वहति for वहति K2.

अहो प्रमादः ।

वयं बत विदूरतः क्रमगता पशोः कन्यका
सर्वाः । हा मदअन्तिए । (क)
कामन्दकीमाधवौ । सहर्षाकूतम् ।

२१०

कथं तदभिपातितादधिगतायुधः पुरुषात् ।
कुतोपि मकरन्द एस्य सहसैव मध्ये स्थितः
इतराः । साहु महाभाअ साहु । (ख)
कामन्दकीमाधवौ । समयम् । दृढं च पशुना हतः

२११

(क) हा मदयन्तिके ।
(ख) साधु महाभाग साधु ।

२३०-२३८ वयमित्यदिना दंष्ट्रायुधपर्यन्तेन पृथ्वीच्छन्दसा
श्लोकः स वाचनिकः । वयं तस्य व्याघ्रस्यातिदूरतः । पशोः क्रमग-
ताक्रमणं प्राप्ता । कन्यका मदयन्तिका । कथं मकरन्दः कुतोपि स्थानादे-
स्यागत्य शीघ्रं मध्ये व्याघ्रमदयन्तिकयोः स्थितः । तेन व्याघ्रेणावपाति-
ताहृषीतात्पुरुषाहृषीतखड्गः सन् । अत आकाङ्क्षितलाभः । अत एव सह-
र्षाकूतमित्युक्तम् ॥ पुरुषाः पुरुषा अपीत्यमरः ॥ पुरुषशब्दच्छन्दस्येव
युज्यत इत्यदेश्यम् । पूर्वपुरुषतपांसि जयन्तीत्यादिनैषधदर्शनाज्ञा-
पायामपि तत्प्रयोगात् । मकरन्दः पशुना दृढं निहतो दृढमाहतस्ताडितो

२१०. N. om. अहो प्रमादः; K2. om. अहो; प्रमादः twice K2.

२१०. °रगाः for °रतः N.; गताः for गता B.; कन्यकाः for कन्यका B.

२११. °यन्तिए for °अन्तिए K1. O.

२११. सहर्षम् for सहर्षाकूतम् K1.

२११. तदव° Bh. K2. N. O. च अवि K1. for तदभि°; °दयगता° for °दधिगता°
K2.; °युधः for °युधः Bh.; संभ्रमाह for पुरुषात् N.

२१४. स्थितो for स्थितः O.

२१५. साधु for साहु in both places K1. K2.; °भाग for °भाव K2.; B. om.
2nd साहु.

२१६. N. O. om. समयम्; परशुना for च पशुना K2.; हतो for हतः N. O.

इतराः । अच्चाहिदं अच्चाहिदं । (क)

कामन्दकीमाधवौ सहर्षम् । प्रमथितश्च दंष्ट्रायुधः ॥ १८

इतराः । सानन्दम् । दिट्टिआ पडिहदं दुज्जादं । (ख)

२४० काम ० । साकूतम् । कथं व्यालनखरप्रहारनिःसृतरक्तनिवहः
क्षितितलनिषक्तखङ्गलतावष्टम्भनिश्चलः संधान्तमदयन्तिकाव-
लम्बितस्ताम्यतीव वत्सो मे मकरन्दः ।

(क) अत्याहितमत्याहितम् ।

(ख) *दिष्ट्या प्रतिहतं दुर्जातम् ।

वा । रक्तदर्शनेन सभयम् । अत्याहितं महाभयम् ॥ अत्याहितं म-
हाभीतिरित्यमरः ॥ व्याघ्रभयत्राणोपकारितया व्यवस्थितमदयन्तिका-
संबन्धात्सहर्षत्वम् । दंष्ट्रायुधो व्याघ्रः । प्रमथितो निहतः । अमुनेत्यर्थात् ।

२३९-२४७ दुष्टमुपक्रान्तं दुर्जातम् ॥ व्याघ्रे चैरे च
व्याल इति शाश्वतः ॥ स मकरन्दः क्षितितलनिषक्तखङ्गलतावष्टम्भेन
निश्चलः । इह मकरन्दक्षतेन रुजारूपः संधिप्रवेश उक्तः । यदाह ।

२३७. Bh. N. O. om. this line; अच्चाहिदं for अच्चाहिदं K1.; K1. om. one अच्चाहिदं.

२३८. Bh. N. O. om. काम-हर्षम्; व्यसुरसौ कृतस्त्रासुना for प्रम-युधः N. O.

२३९. K1. K2. N. O. om. सानन्दम्; साहु K1. पिअपिअ नः संवुत्तं K2. दिट्टिया O. for दिट्टिआ; अच्चाहिदं जादं for दिट्टि-ज्जादं N.; पिहदं for पडिहदं K2.

२४०. व्याघ्र for व्याल K2. N.; नख for नखर K2. O.; निःसृत K2. विनिःसृत N. for निःसृत; प्रवाहः A. निवह Bh. for निवहः

२४१. निषिक्त B. विषक्त Bh. O. निषिक्त C. D. निहत K1. for निषक्त; वासः (or वामः) before खड्ग K1.; षड्गु for खड्ग Bh.; निषण्णः for निश्चलः B. Bh.

२४२. °वलचितं ता° C. °वलम्बिता° K1. वलम्बितोयं ता N. for °वलम्बितस्ता°; N. O. om. इव; °नीति for °नीव Bh. K1.; B. N. om. मे; मे वत्सो for वत्सो मे K2. O.; °रन्दकः for °रन्दः B.

* Com. adds before this प्रियं प्रियं नः संवृत्तम्.

इतराः । हद्दी हद्दी गाढप्पहारदाए किलम्मदि महा-
भाओ । (ग)

माध० । कथं प्रमुग्ध एव । कामन्दकीं प्रति । भगवति मां २४५
परित्रायस्व ।

काम० । अतिकातरोसि वत्स नन्वेहि तावत्पश्यामः ।

॥ इति परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति मालतीमाधवे शार्दूलविद्रावणो नाम तृतीयोङ्कः ॥

(ग) हा धिक् हा धिक् गाढप्रहारतया क्लाम्यति महाभागः* ।

रजा प्रोक्ता प्रहारव्ययेति । अवष्टम्भनमवष्टम्भः । संभ्रान्ता विमुग्धा ।

प्रमुग्धो मोहं गतः । पश्याम इति दर्शनात्समाश्वास इति भावः ।

प्रासूत यं रत्नधरोतिमान्योतिमान्यरूपा दमयान्तिकापि ।

जगद्धरं तत्कृतटिप्पणेङ्गो गमत्तृतीयो रसरजिरम्यः ॥

॥ इति तृतीयोङ्कः ॥

२४३. O. om. one हद्दी; अतिकातरो हि before गाढ K1.; पहारि° for प्पहार° K2.; किलिम्मदि Bh. O. कलिमादि K1. क्लिमदि K2. for किलम्मदि; ति after °मदि K2.

२४४. °गुभाओ for °भाओ B.

२४५. मुग्ध for प्रमुग्ध Bh.; N. O. om. कामन्दकीं प्रति; तद् before भग° K1. K2. O.

२४६. B. om. परि; परित्रायस्व twice Bh. K2.; परित्रायस्व माम् for मां परित्रायस्व K2. O.

२४७. A. D. K2. om. वत्स; वत्स अ-सि for अ-सि वत्स A. B. C. D. K2. तदे° for नन्वे° A. B. Bh. C. D.; N. om. तावत्; पश्यावः for पश्यामः A. Bh. D. K2. O.

२४८. B. K1. K2. N. O. om. परिक्रम्य.

२४९. B. K1. K2. O. om. इति-नाम; Bh. om. इति; माधवीयनाधि नाटके for माध-नाम N.; °शोकगृहं for शा-णो Bh.; समाप्तः after °योङ्कः K1.

* Com. adds मकरन्दः.

चतुर्थोऽङ्कः ।

ततः प्रविशतो मदयन्तिकालवङ्गिकाभ्यामवलम्बितौ प्रमुग्धौ माध-
वमकरन्दौ संध्रान्ता कामन्दकी मालती बुद्धरक्षिता च ।

मद ० । पसीद भवद्वि परिच्छाहि परिच्छाहि मदअन्तिआणि-
मित्तसंसद्दजीविदं विवण्णजणानुकम्पिणं महाभाअं । (क)

५ इतराः । हद्दी हद्दी किं दाणिं अम्हेहिं एत्थ पेक्खिदव्वं । (ख)

(क) प्रसीद भगवति परित्रायस्व* परित्रायस्व मदयन्तिकानिमित्त-
संशीयतजीवितं विपन्न†जनानुकम्पिनं महाभागम् ।

(ख) हा धिक् हा धिक् किमिदानीमस्माभिरत्र प्रेक्षितव्यम् ।

२-१० संध्रान्ता व्याकुला । अत्रापन्नमापन्नतम् । अम्महे हर्षे
आश्चर्ये वा ।

१. °शति for °शतो K2.; °तः कामन्दकीमदयन्तिका° Bh. °तो लवङ्गिकामदयन्तिका°
O. for °तो-ङ्गिका°; मालती° for लवङ्गिका° N.; अम्बितौ for अवलम्बितौ B.; B.
K2. om. प्रमुग्धौ; मकरन्दमाधवौ for मा-न्दौ N.

२. संध्रान्ताअ for संध्रान्ता K1. K2. O.; ततअ after संध्रान्ता N.; लवङ्गिका for
मालती N.; °रक्षिताः for °रक्षिता K1. K2. O.; K1. K2. O. om. च.

३. भवद्वि पसीद for प-दि K1. K2.; पसीद for पसीद O.; °चाअहि for °चाहि
in both places Bh. N.; °चाअस्स K1. °चायस्स K2. for °चाहि; B. K1. K2.
om. one परिच्छाहि; °यन्तिआ for °अन्तिआ K2.

४. णिमित्तं for णिमित्त C. D. N. O.; °सद्द K1. °सयिद K2. for °सद्द; K1.
om. जीविदं; आवण्ण A. O. विवण्ण K1. आपण्ण K2. for विवण्ण; K1. K2. N. O.
om. जण; अणु° for अनु° Bh. K1. K2. O.; °नुभावं K1. °णुभावं K2. for °भाअं.

५. O. om. one हद्दी; B. Bh. D. K1. om. एत्थ; पेक्खिदव्वं Bh. पेक्खिदव्वं
K2. for पेक्खिदव्वं.

* Com. follows B. K1. K2.

† आपन्न Com.

काम० । उभौ कमण्डलूदकेन सिक्का । ननु भवत्यः पटाञ्चलेन वत्सौ वीजयन्तु । मालत्यादयस्तथा कुर्वन्ति ।

मक० । समाश्रयावलोक्य च । वयस्य कातरोसि किमेतत् । ननु स्वस्थ एवास्मि ।

मद० । सहर्षम् । अम्महे पडिबुद्धं दाणिं मअरन्दपुण्णअन्देण । (क) १०

माल० । माधवस्य ललाटे हस्तं दत्वा । सहि लवङ्गिए दिट्ठिआ वड्डसि । णं भणामि पडिबुद्धो जेव्व दे पिअवअस्सो पडिवण्णचे-
अणो महाभाओ मअरन्दो ति । (ख)

(क) अम्महे प्रतिबुद्धमिदानीं मकरन्दपूर्णचन्द्रेण ।

(ख) सखि लवङ्गिके* दिष्ट्या वर्धसे । ननु भणामि प्रतिबुद्ध एव ते प्रियवयस्यः प्रतिपन्नचेतनो महाभागो मकरन्द इति ।

११-२२ वर्धस इत्यनेन वर्धापनं याचमानोक्तिप्रकारः । शिरस्या-

६. K1. K2. om. उभौ; अभिषिच्य for सिक्त्वा B.; K1. K2. om. ननु; तत्र before भवत्यः K1. K2.; °ञ्चलैः for °ञ्चलेन O.

७. Bh. C. N. om. वत्सौ; वत्सौ after वीज° instead of before, K1. K2.; °यत K1. K2. °यध्वं N. °यन्तां O. for यन्तु.

८. विलोक्य for अवलोक्य K1. K2.; अति K1. K2. O. अपि N. after वयस्य; °तरोसि B. तरस्त्वं K2. °तर O. for °तरोसि.

९. माध० । before ननु N.

१०. N. om. सहर्षम्; अम्महे for अम्महे Bh. K1. N. O.; प्याडे for पडि O.; °पुण्णं for °बुद्धं C.; पुण्णिमा A. पुण्णिम O. for पुण्ण; चदेण K1. K2. N. यंदेन O. for अन्देण.

११. D. K1. K2. N. om. सहि लवङ्गिए; दिट्ठिआ for दिट्ठिआ O.

१२. वड्डसि Bh. वड्डावसि K1. वड्डावसि K2. वड्डसि O. for वड्डसि; नं for णं O.; Bh. K1. K2. N. om. पडिबु—अस्सो; O. om. पिअ; पडिपण्ण K1. पडिवण्ण O. for पडिवण्ण; वेअणो for चेअणो B. Bh. C.

१३. °तणो for °अणो K2.; °भाअ B. °गुभावो K1. °भाग K2. for °भाओ; मक० for मअ० K2.; Bh. C. K1. N. O. om. मअरन्दो; C. om. ति.

* Com. follows D. K1. K2. N.

माध० । आश्वस्य । वयस्य साहसिक एहोहि । इत्यालिङ्गति ।
 १५ काम० । उभौ शिरस्याग्राय । दिष्ट्या जीवितवत्सास्मि ।
 इतराः । पिअं पिअं णो संवुत्तं । (क) सर्वा हर्षं नाटयन्ति ।
 बुद्ध० । जनान्तिकम् । हला मदअन्ति ए एसो जेव्व सो । (ख)
 मद० । जाणिदं जेव्व मए जहा एस माहवो अअं पि सो
 जणो त्ति (ग)

२० बुद्ध० । अवि सख्खादिणी अहं । (घ)
 मद० । ण हु अण्णारिसेसु तुम्हारिसीओ पक्खवादिणीओ

(क) प्रियं प्रियं नः संवृत्तम् ।

(ख) सखि मदयन्तिके एष एव सः ।

(ग) ज्ञातमेव मया यथैष* माधवोपमापि स जन इति ।

(घ) अपि सत्यवादिन्यहम् ।

प्राणमायुर्वर्धनायेति वृद्धाः । हलेति सखीसंबोधनम् । मकरन्दनामाग्रह -

१४. आश्वर्य Bh. समाश्वस्य K1. K2. निश्चस्य N. for आश्वस्य; N. om. वयस्य
 प्लेक्व for प्लिक B.; K1. N. om. इति; मकरंद before आलिङ्गति K1. K2.;
 प्लिगतः for प्लिङ्गति B.

१५. जीवद् for जीवित K2. N. O.

१६. प्पियं for पिअं in both places, O.; K1. K2. N. om. one पिअं; सर्वे
 for सर्वा N. O.

१७. सहि for हला A. K1. K2. N. O.; सो for एसो K1. K2.; एसो for सो;
 K1. K2.

१८. तदेव A. तथैव Bh. तथैव C. सहि N. before जाणिदं; णिदो for णिदं Bh.;
 A. om. जेव्व; जह K1. K2. N. जहा O. for जहा; B. om. जहा; K1. om. एस;
 एसो A. N. अअं B. for एस; महाभाओ D. हु O. after एस; एस for अअं B.; वि
 for पि N.; Bh. om. पि; पिओ for पि सो B.

१९. अइ B. Bh. C. D. सहि K1. अपि N. for अवि; पिअ before सख K1.;
 वाइणी for वादिणी B. K1. K2.

२१. वसु A.D. हि Bh. for हु; अम्हारि° D. अण्णारि° K1. ण अम्हारि° (optional)
 N. अणीदि° O. for अण्णारि°; रिसेओ for रिसेओ Bh.; अलं before पक्ख K1.;
 पक्ख for पक्ख O.; वाइ° for वादि° B.

* Com. follows D.

होन्ति । माधवमवलोक्य । सहि मालदीए वि रमणिज्जो इमस्सि
महाणुहावे अणुराअप्पवादो । (क)

पुनर्मकरन्दमेव सस्पृहमवलोकयति ।

काम० । स्वगतम् । रमणीयोजितं हि मदयन्तिकामकरन्दयोर्देवा-^{२५}
दद्य दर्शनम् । प्रकाशम् । वत्स मकरन्द कथं पुनरायुष्मानस्मिन्न-
वसरे मदयन्तिकाजीवितत्राणहेतुर्भगवता दैवेन संनिधापितः ।

(क) न खल्वन्यादृशेषु गुष्मादृश्यः पक्षपातिन्यो भवन्ति । सखि
मालत्या अपिरमणीयो* स्मिन्महानुभावेनुरागप्रवादः ।

णेन स्वामित्वमभिप्रैति । संभावनायामपिशब्दः । न हि पक्षपातिन्य-
स्त्वादृश्यो मन्दं भद्रं वदन्तीति भावः ।

२५-३१ अङ्गेशोपनतत्वेन रमणीयम् । शार्दूलनाशेनोपकार-
पूर्वमुत्पन्नत्वादूर्जितं सातिशयम् ।

आयुष्मानिति वृद्धेन वाच्यो बालः शुभाशयः ॥

इति भरतः । जानद्यवृत्तान्तो मालतीप्रत्यक्षमुत्तरोपक्रमः । परापत-
न्नागच्छन् । अवस्कन्दोतिक्रमः । गोचरमित्यजहल्लिङ्गतयान्वयः । अ-

२२. होर्भति for होन्ति O. आलोक्य for अवलोक्य N.; N. om. वि; °णीभो B.
°णिज्ज K1. K2. णिभो N. for णिज्जो; एव after °णिज्जो. D.; इह for इमस्सि
K1. K2.

२३. महा° for महाणु° B. N.; °भाए B. °भावे Bh. C. K1. K2. N. O. for
°हावे; K1. K2. om. अणु; राग for राअ Bh. K1. K2.; पवादो B. प्पवादा Bh.
प्पहावः K1. पवाहः K2. for प्पवादो.

२४. K1. om. the line; इति for पुनर् N. O.; सखेहम् for सस्पृहम् N. O.;
पदयति for अवलोकयति K2. N. O.

२५. K2. om. हि; मकरन्दमदयन्तिक° for मद-न्द° Bh.; O. om. दैवाद.

२६. D. om. अद्य; संदर्शनं for दर्शनम् N.; N. om. आयुष्मान्.

२७. प्राण B. जीव K2. for जीविन; हेतोः for हेतुः A. D. K1. K2. N. O.;
N. om. भगवता.

* Com. follows D.

मक० । अद्याहमन्तर्नगर एव कांचिद्वात्तामुपश्रुत्य माधवस्य
चित्तोद्वेगमधिकमाशङ्कमानस्त्वरितमवलोकितानिवेदितकुसुमा-
३० करोद्यानवृत्तान्तः परापतन्नेव शार्दूलावस्कन्दगोचरगतामेताम-
भिजातकन्यकामभ्युपपन्नवानस्मि । मालतीमाधवौ विमृशतः ।

काम० । स्वगतम् । वृत्तेन खलु मालतीप्रदानेन भवितव्यम् ।
प्रकाशम् । वत्स माधव दिष्ट्या सुहृदुद्ध्या वर्धितोसि मालत्या
तदयमवसरः प्रीतिदायस्य ।

३९ माध० । भगवति इयं हि

यव्यालव्रणितसुहृत्प्रमोहमुग्धं

सौजन्याद्विहितवती गतव्यथं माम् ।

भिजाता कुलीना । तथा चाभिजात्येन मदुपकारं ज्ञास्यतीति भावः ।
आभिजात्येन ज्ञानं च तथाविधाकारादिना ॥ कन्यकेत्यत्रानुकम्पायां
कन् ॥ अभ्युपपत्तिः प्राप्तिः । विमृशतः । परस्परक्लेशकारिण्या शङ्क-
येति भावः ।

३४-३९ प्रीतिदायस्य वर्धापकदानस्य । यदित्यादि । व्याघ्रख-
ण्डितसुहृत्प्रमोहेन संतप्तं मां सौजन्येन विगतक्लेशं कृतवती ततोत्यर्थं

२८. अथ for अथ Bh.

२९. B. om. अधिकम्; त्वरिततरम् for त्वरितम् N.

३०. °चरता° B. Bh. D. °चरंगमित° K1. °चरंगता° K2. °चरा° N. for °चर-
गता°; इमाम् for एताम् K1. K2. N. O.

३१. Bh. N, O. om. अस्मि; स्वगतं before विमृशतः N.

३२. प्रवृत्तेन for वृत्तेन Bh.; दानेन for प्रदानेन K1. K2.

३३. K1. om. वत्स; Bh. N. O. om. सुहृदुद्ध्या; सद्दृष्ट्या K1. सद्दृष्ट्या K2. for
सु-द्ध्या; वर्जि° for वर्धि° K1.; मालत्याः for मालत्या A. Bh.

३४. यद् D. सो K1. K2. N. O. for तद्; दानस्य for दायस्य C. N. O.

३५. एषोहि for भग-हि B.; N. om. इयं हि.

३६. व्याघ्र for व्याल D.; प्रमोद for प्रमोह C.

३७. कारुण्याद् for सौजन्याद् N. O.; व्रणं for व्यथं K2.

तत्कामं प्रभवति पूर्णपात्रवृत्त्या

स्वीकर्तुं मम हृदयं च जीवितं च ॥ १

लव० । पडिच्छिदो क्खु णो पिअसहीए अअं पसादो । (क) ४०

मद० । स्वगतम् । जानादि महाभाअधेओ जणो अवसरे
रमणिज्जं मन्तिदुं । (ख)

माल० । स्वगतम् । किं णाम मअरन्देण उव्वेअकारणं सुदं
भविस्सदि । (ग)

माध० । वयस्य का पुनर्ममाधिकोद्वेगहेतुर्दार्ता ।

४५

(क) प्रतीष्टः खलु नः प्रियसख्या अयं प्रसादः ।

(ख) जानाति महाभागधेयो जनोवसरे*रमणीयं मन्त्रायितुम् ।

(ग) किं नाम मकरन्देनोद्वेगकारणं भ्रुतं भविष्यति ।

मम हृदयं जीवितं च पूर्णपात्रवृत्त्या वर्धापकेन स्वीकर्तुमियं प्रभवति ।
त्वं च प्रभवसीत्यर्थः । तदायत्ते मे हृदयजीविते इति भावः । यद्वा । चोरि-
काविवाहसंपादनेन हृदयहारिता नोचेज्जीवितहारितेत्यर्थः ॥ वर्धापकं
यदानन्दादलंकारादिकं पुनः । आकृष्य गृह्यते पूर्णपात्रं पूर्णानकं च
तत् ॥ इति हारावली । पूर्णपात्रं वर्धापकेपि चेति मेदिनीकरोपि ॥

४१-४२ गुरुकरमणीयं श्रोत्रसुखदम् । मकरन्देन कांचिद्दार्ता-
मुपश्रुत्येति यदुक्तमेतच्छङ्कमानः पृच्छति । वयस्येति । ज्यायाञ्ज्येष्ठः ।

३८. भगवति for प्रभवति B.

४०. पडिच्छिदो for पडिच्छिदो B. K1. K2.; खु for क्खु K2.O.; णं for णो B.;
प्पिय for पिअ O. पसाओ K1. K2. प्पसादो O. for पसादो.

४१. B. om. स्वगतम्; जानादि for जानादि K1.; °हाभाअधेअ D. °हाणुभाओ N.
for °हाभाअधेओ; अअं before जणो N.; जणो for जणो K1.; Bh. K1. K2. N.
O. om. अवसरे; गुरुअ B. गरुअ K1. K2. before रमणिज्जं.

४२. °णिअं B. C. D. N. °णीअं Bh. °णीय K1. °णीयं K2. O. for °णिज्जं.

४३. मक° for मअ° O.; मअरन्देण after उ-णं (instead of before) K1.;
आरणं for कारणं A. C.

४५. N. om. the line; °कोद्वेजिनी for °कोद्वेग O.; B. K1. O. om. हेतुः.

* Com. om. अवसरे and adds गुरुक.

प्रविश्य पुरुषः । वस्से मदयान्तिके भ्राता ते ज्यायानमात्यन-
न्दनः समादिशति । अथ परमेश्वरेणास्मद्भवनामागत्य भूरिवसो-
रुपरि परं विश्वासमस्मासु च प्रसादमाविष्कुर्वता स्वयमेव प्रति-
पादिता मालती तदेहि संभावयामः प्रमोदमिति ।

- १० मक० । वयस्य सेयं वार्त्ता । मालतीमाधवौ वैवर्ण्यं नाटयतः ।
मद० । मालतीं सहर्षमालिङ्ग्य । सहि मालदि तुमं क्खु एक्कण-
अरणिवासेण सहपंसुकीलणादो पहुदि मे पिअसही आसी वहि-
णिआ अ । संपदं उण घरस्स मण्डणं जादासि । (क)

(क) सखि मालति त्वं खल्वेकनगरनिवासेन सहपांसुकीलनात्प्रभृ-
ति मे प्रियसख्यासीर्भगिनिका च । सांप्रतं पुनर्गृहस्य मण्डनं जातासि ।

परमेश्वरो राजा । विश्वासमभेदम् । संभावयामः कारयामः । उत्सव-
पूर्वको हर्षः प्रमोदः ।

५३-५७ मङ्गातृवधूर्भविष्यसीति भावः । नोऽशब्दोऽस्माकमित्यर्थे

४६. B. om. ज्यायान्.

४७. संदिशति for समादिशति Bh.; भुवन० for भवन० C.; एत्य for आगत्य D.;
अमात्य before भूरि० K2.

४८. D. om. परं; परं before प्रसा० B.; प्रतिपादिता after मालती (instead of
before) K1. O.

४९. इति after ०लती Bh.; ०यावः for ०यामः Bh. C. N.; प्रसादं for प्रमोदं O.

५०. इयं सा for सेयं K1. O.; विचिन्त्य before वैवर्ण्यं K1. K2.; वैचिन्त्यं for
वैवर्ण्यं A.

५१. सहर्षं मालतीं for मालतीं सहर्षं N.; K1. K2. om. मालतीं; आलिङ्ग्य for आ-
लिङ्ग्य K1. K2. N. O.; खु for क्खु Bh. K1. K2. O.; एक for एक्क B.

५२. ०गर for ०अर K2.; वासेण B. अधिवासेण K1. K2. O. अहिवासेण N. for
निवासेण; सुह for सह B.; N. om. सह; पांसु for पंसु K1. K2.; कीलनादो K1.
कीलादो N. for कीलणादो; B. Bh. om. पहुदि; पहुदि for पहुदि O.; B. N. om.
मे; पिय for पिअ O.; आसि for आसी A. Bh.; K1. K2. N. O. om. आसी; निव-
हिणिआ K2. भइणी N. for वहिणिआ.

५३. K1. K2. N. om. अ; आसि before संपदं K1. K2. N.; सप्पयं for संपदं
O.; खु for उण N.; णो A. Bh. D. K1. मे K2, अण्णं N. before घरस्स; सहि
after मण्डणं K1.; जाआसि for जादासि N.

* पुनर्नो Com.

काम० । वत्से मदयन्तिके दिष्ट्या वर्धसे भ्रातुर्मालतीलाभेन ।

मद० । तुम्हाणं आसिसां पहावेण । सहि लवङ्गिए फलिदा ५९

णो मनोरहा तुम्हाणं लाहेण । (क)

लव० । सहि अम्हाणं पि अत्थि मन्तिदव्वं । (ख)

(क) *युष्माकमाशिषां प्रभावेण । सखि लवङ्गिके फलिता नो मनोरथा युष्माकं लाभेन ।

(ख) सखि अस्माकमप्यस्ति । मन्त्रयितव्यम् ।

निषेधे च तुल्यरूप इति निषेधोप्यत्र स्फुरति । अत एव सोत्कण्ठमाह । भ्रातुरित्यादि । उभयत्रोत्तरमाह । [युष्माकमिति] भरिआ इति पाठे भृताः पूर्णा इत्यर्थः । [ल० वा०] अयमभिसंधिः । यूयं राज्ञः प्रणयिनो वयं सेवकाः । अतो युष्मत्संबन्धेन वयं पूर्णमनोरथा इति वचनमात्रम् । वस्तुतस्तु त्वत्संबन्ध एवास्माकं न भवितेति । माधवविवाहस्यावश्यकत्वात् । यद्वा । यदेतत्त्वया मन्त्रितमस्माकं मनोरथाः पूर्णा युष्माकं लाभेनेति वयमेव तद्ददामः । तेन त्वं मकरन्देन परिणेतव्येति मनोरथा अस्माकमेव पूर्णा भविष्यन्तीति गूढमुक्तम् । व्यक्तं तु युष्माकं राजमित्राणां लाभेन राजसेवका वयमेव पूर्णमनोरथा इति भावः । यद्वा । एतत्कामन्दक्याख्यं मन्त्रिरूपं द्रव्यमस्माकमप्यत्र विषये वर्तते तेन प्रतिहतमेतत् ।

५४. भद्रे for वत्से K1. K2.; N. om. दिष्ट्या.

५५. भवददि before तुम्हाणं A. K2.; O. om. आसिसां; आसिसा B. असिसा Bh. आसीसाणं K1. K2. आसिसाणं N. for आसिसां; पसादेण B. Bh. K1. K2. N. पसादेण O. for पहावेण; भाविणो before फलिदा D.; भरिता K2. भरिआ N. for फलिदा (Com. notices भरिआ).

५६. मे for णो K1. K2.; °मनो for °मणो K1.; तुम्ह for तुम्हाणं O.; लाभेण Bh. लाभेन K2. for लाहेण.

५७. N. om. सहि; A. B. add कि, C. किञ्चि after सहि; C. om. पि; वि N. ति O. for वि; N. O. om. अत्थि; एदं before मन्ति° K1. K2.; °तव्वं for °दव्वं K2.

* Com. follows A.; आशीः प्रसादेन Com.

† एतत् for अस्ति Com.

मद०। सहि बुद्धरक्खिदे दाणिं विवाहमहूसवं संभावेमह। (क)

बुद्ध०। सहि एहि गच्छमह। (ख) इत्युत्तिष्ठतः।

६० लव०। जनान्तिकम्। भवदि जहा एदे हिअभरिदुब्बित्त-
विम्व्हाणन्दसुन्दरं अन्दोलाअन्तधीरत्तणमणोहरा पल्हत्थन्ति
मदअन्तिआमअरन्दाणं दलिदकन्दोददामसरिच्छा कडक्खवि-

(क) सखि बुद्धरक्षिते इदानीं *विवाहमहोत्सवं संभावयावः।

(ख) सखि एहि गच्छावः।

६०-६३ अत्र भरमितो भरितः ॥ शकन्वादित्वात्पररूपम् ॥
यद्वा। भरणं भरः संजातोस्य ॥ तारकादित्वादितच्। व्यवस्थितविभा-
षया वेत्प्रप्तेः ॥ अत एव वासवदत्तादौ भरितेति प्रयोगः। हृदये भरि-
तौ पूर्णवुद्धत्वावमान्तौ विस्मयानन्दौ ताभ्यां सुन्दराः। व्याघ्रनिपाताद्-
दयनिहितो विस्मयः। इष्टदर्शनादानन्दः। आन्दोलितं परित्यक्तं

५८. एहि before सहि D.; एहि for सहि A. C. O.; Bh. N. om. सहि; °रक्खिण
for °रक्खिदे N.; एहि before दाणिं N.; N. om. विवाह; मंगल before महूसवं B.;
°वम्वह Bh. °वआवो K1. °वेम N. for °वेम्वह.

५९. N. om. the line except उत्तिष्ठतः; A. Bh. C. K1. O. om. एहि.

६०. B. om. जनान्तिकं; जंघा A. O. जह N. for जहा; N. om. एदे; °दुब्बित्त B.
दुब्बरत्त Bh. K1. K2. °दुब्बरत्त C. °अठप्पडित्त N. °युत्तसंत O. for °दुब्बित्त.

६१. °याणन्द for °आणन्द K2. O.; सुन्दरा A. D. सुन्दर N. for सुन्दरं; आन्दोलिद
A. दोलाविअ Bh. दोलाअन्त C. K1. K2. आंदोलाअन्त D. घोलाविद N. दोलाविद O.
for अन्दोलाअन्त; °त्तणा B. पेरत्त Bh. पेरन्त N. O. for °त्तण; पेरन्त C. परमेत्त K1.
परन्त K2. after °त्तण; मण for मणो N. O.; °रहा for °हरा B. C.; पल्हत्थन्ति
K1. पत्थुलन्ति K2. पत्थत्थन्ति N. °पत्थवन्ति O. for पल्हत्थन्ति.

६२. मक° for मअ° K2.; दर before दलिद A.; K2. om. दलिद; सुन्दर after
दलिद B.; णिलुप्पल A. B. कुदोद् Bh. कंदोत्थ O. for कन्दोद्; मंसलच्छविणो
N. मालाळवीओ O. for दा°-च्छा; सच्छहा Bh. सच्छाआ K1. K2. for सरिच्छा;
दिदि for कडक्ख B. N. O.; संभेआ N. वियारा O. for विक्खेवा.

* Com. om. विवाह.

कखेवा तथा तक्केमि मणोरहणिव्वुत्तसंवन्धा एदेत्ति । (क)

काम० । विहस्य । नन्विमौ विलोकनेन मानसं मुहुर्मुहुर्मोहन-

मनुभवतः ।

६९

तथा हि ।

ईषत्तिर्यग्वलनविषमं कूणितप्रान्तमेत-

त्प्रेमोद्वेदस्तिमितलुलितं किञ्चिदाकुञ्चितम् ।

(क) भगवति यथैते हृदयभरितोद्भूतविस्मयानन्दसुन्दरमानन्दो-
लायमानधीरत्वमनोहराः पर्यस्यन्ति† मद्दयन्तिकाम्करन्दयोर्दलितनी-
लोत्पलदामसदृक्षाः‡ कटाक्षविक्षेपास्तथा तर्कयामि मनोरथनिर्वृत्तसं-
वन्धावेताविति ।

यद्दीरत्वं तेन मनोहराः । दलितं विकसितम् । कन्दोद्वं नीलोत्पलम् । स-
दृक्षास्तुल्याः । कान्ता दृष्टिरियम् ।

६४-७२ मोहनं सूरतम् । अत एव कामशास्त्रम् ।

मोहनं नारभेत्तावद्यावन्नोत्कण्ठिता प्रिया ॥ इति ।

ईषदित्यादि । एतदनयोर्दृष्टं दर्शनं व्यक्तं शंसति यदेतौ मानसं मोहनम-
नुभवत इत्यन्वयः । दृष्टं कीदृशम् । ईषन्मनाक्तिर्यग्वलितेन विषमं म-

६३. तह for तथा A. D. K1. N.; मण्णे N. मण्णेष O. for तक्केमि; °हर for °रह Bh.; णिव्वुत्त Bh. K1. K2. O. णिल्लित C. for णिव्वुत्त; समाभमा for संवन्धा N.; एदेत्ति Bh. N. for एदेत्ति.

६४. N. om. विहस्य; मम after विहस्य Bh.; तु for ननु Bh.; N.O. om. विलो-
कनेन; परस्पर before मान° N.; मानस for मानसं N.; O. om. one मुहुः; N. om.
मुहुर्मुहुः; प्रेमोदं A. C. K1. K2. नोहसुखं Bh. संमोहनं N. मोदमेव O. for मोहनं.

६५. वलित for वलन A. D. K1. K2.; कुञ्चित for कूणित A. B.

६८. °दारेचित्तम् A. °दारेचितं तु Bh. K1. for °दा-भु.

* Com follows A. † Com. परिवर्तन्ते. ‡ Com. has दृष्टि for कटाक्ष;
Com. inserts आकेकराः before तथा.

अन्तर्मोदानुभवमसृणं स्तम्भनिष्कम्पपक्ष्म

व्यक्तं शंसत्यचिरमनयोर्दृष्टमाकेकराक्षम् ॥२॥

न्दम् । अनेन संकल्पसंगतानङ्गस्य पराभ्यूहशङ्कितेयं दृगित्युक्तम् । य-
दाह । शङ्कायां शङ्किता ज्ञेयेति । कुञ्चितप्रान्तमाकुञ्चितापाङ्गम् । मद-
यन्तिकाया जडत्वात्मकरन्दस्यान्यदर्शनसास्रयत्वाज्जिह्वा दृष्टिः ।
यदाह ।

जिह्वा दृष्टिरस्रयायां जडतालस्ययोस्तथा ॥ इति ।
दृष्टिद्वयेन सुरतप्रागवस्थोक्ता । प्रेम्ण उद्भेदादतिपरिपाकास्तिमितं स्थिरं
लुलितमर्धमुकुलितं च । अर्धमुकुलितेयं दृक् । यदाह ।

अङ्गादिष्वर्धमुकुला गन्धस्पर्शसुखादिषु ।

अर्धव्याकोषपक्षमाग्रा मस्तार्धमुकुलैः पुटैः ॥

स्मृतार्धमुकुला दृष्टिः किञ्चिन्मीलिततारका ॥

अनेन रताभोग उक्तः । नखदशनक्षतादिशङ्क्या मानं सूचयति । किं-
चिदाकुञ्चिते अनमिते भ्रुवौ यत्र तत् । एकस्या एव भ्रुव उत्क्षेपणं
कुञ्चनमिह । यदाह ।

एकस्या एव उत्क्षेपो भ्रुवः कुञ्चनमुच्यते ॥

कोपे चास्य प्रयोगः । यदाह ।

कोपे वितर्के हेलयां लीलादौ सहजे तथा ।

दर्शने ग्रहणे चैव भ्रुवमेकां समुत्क्षिपेत् ॥

मानस्याल्पस्वसूचनार्थमाङ्गप्रयोगः । रतावसानमाह । हृदये हर्षानुभवेन
मसृणं स्निग्धं मन्दं वा । रतान्ते लज्जामाह । स्तम्भं लज्जान्विततया
पतितोर्धपुटत्वात् । कथं पुनः संभोगो भावीति चिन्तया निष्कम्पम् ।
शून्यतया निष्कम्पं वा । तादृशं पक्ष्म यत्र । तद्विच्छेदमाह । आकेकर-

६९. °मोहा° for °मोदा° N.; मसृण for मसृणं C. N.; तम्भ Kl. K2. वस्त N. O.
for स्तम्भ.

पुरुषः । वस्से इत इतः ।

मद० । सहि बुद्धरक्खिदे अवि पुणो वि दीसइ एस जीविदप्प-
दाई पुण्डरीअलोअणो । (क)

बुद्ध० । जइ देव्वमणुऊलं भविस्सदि । (ख) पुरुषेण
निष्क्रान्ते ।

७५

माध० । अपवार्य । चिरादाशातन्तुस्सुटतु त्रिसिनीसूत्रभिदुरो
महानाधिध्याधिर्निरवधिरिदानीं प्रसरतु ।

(क) सखि बुद्धरक्षिते अपि* पुनरपि दृश्यत एष जीवितप्रदायी
पुण्डरीकलोचनः ।

(ख) यदि दैवमनुकूलं भविष्यति ।

मक्षि यत्र तत् । आकेकरा त्वरालोके विच्छेदे प्रोषितेषु चेत्याद्युक्तम् ।
तदिहाकेकरलक्षण आकुञ्चितेत्यादि प्रथमपदेनोक्तम् । द्वितीयेन मुहु-
र्व्यावृत्ततारेत्युक्तम् । तृतीयेन हर्षितार्थेत्याद्युक्तम् । अपि नाम संभा-
वनायाम् । अव्ययसमुदायत्वात् ।

७६-७९ करुणावस्थामाह । चिरादित्यादि । चिरशङ्कित आशा-
तन्तुर्मालतीप्राप्त्याशारूपहृदयावलम्बनं संप्रति भिष्यताम् । त्रिसिनीसूत्र-

७१. A. om. वस्से.

७२. अपवार्य after मद० । N.; K1. om. सहि; रक्खिअ N. for रक्खिदे; नाम
after अवि A. D. K1. K2.; N. om. वि; दाव after वि A. Bh. C. D. O.;
दीसिदइ Bh. दीसीअदि K1. K2. दीसायिस्सदि O. for दीसइ; स K1. K2. एसो N.
for एस; विअ for विद N.

७३. पपदो A. C. D. दायी K1. प्पआई N. व्वदाई O. for प्पदाई.

७४. जदि for जइ K2, N.; दिव्वं K1. K2. for देव्वं; °कूलं A. Bh. C. °उलं
K1. for °ऊलं; °ऊलइस्सदि N. °कूलियस्सदि O. for °ऊलं—स्सदि; A. B. C. D.
K1. add चि after °स्सदि; K1. K2. N. O. om. पुरुषेण; B. adds सह after
पुरुषेण.

७५. इति before निष्क्रा° K1. K2.; निष्क्रान्ता; K1. K2. निष्क्रामति N. निः-
क्रामति O. for निष्क्रान्ते.

७७. आधिर्व्यो° for आधिर्व्या° B. C. O.

* Com. follows A. D., &c., and has दृश्यते for दृश्यते.

प्रतिष्ठापय्याजं व्रजतु मयि पारिप्लवधुरा

विधिः स्वास्थ्यं धत्तां भवतु कृतकृत्यश्च मदनः ॥ ३

८० अथ वा । समानप्रेमाणं जनमसुलभं प्रार्थितवतो

विधौ वामारम्भे मम समुचितैषा परिणतिः ।

तथाप्यस्मिन्दानश्रवणसमयेस्याः प्रविगल-

त्प्रभं प्रातश्चन्द्रद्युति वदनमन्तर्दहति माम् ॥ ४

वद्विहुरो भेदनस्वभावो यतः ॥ भिदेः कर्मकर्तरीति कुरच् ॥ संभूय वृ-
टितत्वेन मृणालतन्तुसाम्यम् । नैराश्यान्मरणमाह । आधिर्मनोव्यथा
तद्रूपो व्याधिरनवच्छिन्नोत एव महान्व्याप्नोतु । इह महत्त्वनिरवधित्वा-
भ्यां मरणमाह । आशाच्छेदानन्तरं च मरणमुचितमेव । यदाह ।

सर्वैः कृतैः प्रतीकारैर्यदा नास्ति समागमः ।

कामाग्निना समाप्तस्य जायते मरणं ततः ॥

स्त्रीहेतुमरणादधीरत्वमाशङ्क्यानुज्ञोत्तरमाह । पारिप्लवधुरा चपलकक्षा
सत्यं स्थितिं मयि बध्नातु । अभीष्टलाभेन विधिर्निराकुलो भवतु । मालतीं
विना दुःसहवेदनादायी मनोभूः कृतकृत्यो भवतु । मरणादधिकं किं क-
र्तव्यमस्येत्यर्थः । एतदुपालम्भगर्भं वच उद्देशात् । यदाह ।

हृद्वाहचिन्तानिःश्वासग्लानिखेदप्रजागरैः ।

रोदनैर्मन्दभणितैर्देवोपालम्भनेन च ॥ इति ।

८०-८३ समानेत्यादि । वामारम्भे प्रतिकूले विधौ ममैषा परि-
णतिः पूर्वोक्ता युक्तैव । कीदृशस्य । तुल्यप्रीतिं दुष्प्रापं जनं याचितव-
त्तः । वामे हि विधौ सुलभमपि न लभ्यते किं पुनरसुलभमिति भावः ।

७८. निर्व्याजं K1. K2. 'मव्याजं' N. for 'मव्याजं'; धुरं for धुरा K1. K2.

७९. धत्तां स्वास्थ्यं for स्वा-त्तां O.

८१. 'दितैषा' for 'चितैषा' K1.

८२. परि° for प्रवि° O.

काम० । स्वगतम् । एवमतिदुर्मनायमानः पीडयति मां वत्सो
माधवो वत्सा मालती च दुष्करं निराशा प्राणिति । प्रकाशम् । ८५
पृच्छामि तावदायुष्मन्तम् । अपि भवानमंस्त यथा भूरिवसुरेव
मालतीमस्मभ्यं दास्यति ।

माध० । सलज्जम् । न हि न हि ।

काम० । न तर्हि प्रागवस्थायाः परिहीयसे ।

मक० । भगवति दत्तपूर्वेत्याशङ्क्यते ।

९०

दृष्टकारणस्यानुपलम्भाद्विधेर्वाप्तत्वं । असुलभत्वं परतन्त्रत्वात् । यद्यपि
युक्तेर्ये खेदो नास्ति तथाप्यस्या मालत्यास्तादृशं मुखं मामन्तर्दहति ।
एतन्मुखं वीक्ष्य मनस्तापो मे भवतीति भावः । अस्मिन्दानश्रवणसमये
नन्दनाय मालती दातव्येति श्रुत्वा खेदास्कांतिशून्यत्वम् । अत एव
प्रातश्चन्द्रकान्ति कापि विगतकान्ति भवति । अथ च प्रातश्चन्द्रोपमया
रागध्वनेर्विधिं प्रति मालतीकोपोपि सूचितः ।

८५-९९ दुष्करं यथा तथा प्राणिति जीवति । अमंस्त मन्यते
स्म । प्रागवस्था मालतीप्राप्तिरक्षण । तदा तस्याज्ञानमिति भावः । दत्त-
पूर्वा पूर्वं दत्ता ॥ सुष्ठुपेति समासः ॥ इदं च तापहेतुः । वागिति वाचि

८४. जनान्तिकं for स्वगतम् K1. O.; K2. om. स्वगतम् ।

८५. K1. K2. N. om. माधवो; च after वत्सा K1. K2. N. O.; K1. N. O. om. च after ०लती; K2. N. O. om. प्रकाशम्.

८६. प्रकाशं after ०युष्मन्तम् K2. N. O.; अथ किं for अपि N.; K1. K2. N. O. om. यथा; B. om. एवं.

८७. अस्मभ्यं मालतीं for माभ्यं K1. K2.; न before दास्यति C.; इति after ०स्यति B. K1. K2. N. O.

८८. N. om. this and the next three lines; O. om. one नहि.

८९. Bh. om. काम० ।; A. Bh. om. न; किं for न O.; ०स्थया for ०स्थायाः Bh.

९०. माध० । for मक० । K1. K2.; B. om. भगवति; अदत्त for दत्त B.; ०शङ्कते for ०शङ्क्यते B.

काम० । जानामि तां खलु वार्त्ताम् । इदं तु प्रसिद्धमेव यथा
नन्दनाय मालतीं प्रार्थयमानं भूरिवसुर्नृपतिमुक्तवान्प्रभवति
निजस्य कन्यकाजनस्य महाराज इति ।

मक० । अस्त्येतत् ।

- १५ काम० । अद्य च स्वयं राज्ञैव दत्ता मालतीति पुरुषेणावेदि-
तम् । तद्वत्स वाक्प्रतिष्ठानि देहिनां व्यवहारतन्त्राणि वाचि
पुण्यापुण्यहेतवो व्यवस्थाः सर्वेषां जनानामायतन्त इति । सा
च भूरिवसोर्वागनुतात्मिकैव न खलु महाराजस्य मालती
निजा कन्यका कन्यादाने च नृपतयः प्रमाणमिति नैवंविधो
१६० धर्माचारसमयस्तस्मादविमर्शितव्यमेतत् । कथं च वत्स माम-
नवधानां मन्यसे ।

सर्वे प्रतिष्ठितामिति भावः । अनृतात्मिकासंत्या । धर्माचारसमयो धा-
र्मिकसिद्धान्तः ॥ समयाः शपथाचारकालसिद्धान्तसंविद इति विश्वः ॥

११. K2. om. काम० । ; जानासि for जानामि A. C. D. K2.; O. om. तां; न
before तां C; न after तां K1. K2.; तावत् for तु K1. K2; O.

१२. किं तु before नन्द० N.; नर० for नृ० O.; एवम् before उक्तवान् C. K2.
O.; यथा before प्रभवति B. Bh. C. O.

१३. निज for निजस्य B. Bh. C. K1. K2.

१५. एव after अद्य A.; C. om. च; N. om. राज्ञां; मालती दत्तेति for द-ति K1.
K2. N. O.; संप्रत्येव K1. संप्रत्येव K2. N. after इति; अवेदितं पुरुषेण for पु-तम् N.

१६. इदि for वाक् A. K1.; A. B. C. D. add °बन्धनानि after °ष्ठानि; °रान्तराणि
for °रतन्त्राणि K1. K2.

१७. च after वाचि K1. K2.; सर्वथा N. for सर्वेषां; हेतवो व्यवस्थिताः सर्वे च
बंधनानामायत्तं for हेतवो-इति A. B. Bh. C. D.; N. om. इति.

१८. अनृता B. अनृतात्मका N. अमृतात्मिका O. for अनृतात्मिका; मालती
निजमहाराजस्य K1. K2. मालती महाराजस्य O. for महा-ती; कन्यका मालती
for माल-का N.

१९. निज for निजा C O.; K1. K2. om. निजा; निज before कन्या० N.;
कन्यका for कन्या B. N.; K2. om. कन्या; प्रदाने for दाने A. K1. K2.
N. O.; K1. om. च; विषयः for समयः K1.

१००. तद् for तस्माद् D.; विमर्शितव्यं A. D. अमर्शितव्यं C, विमर्शितव्यं K1.
विमर्षणीयं K2. अव्यवस्थितं N. अविचिकित्स्यं O. for अविमर्शितव्यम्; एव before
एतत् N.; वा before वत्स K1.; K2. om. वत्स.

पश्य । मा वा सपत्न्येष्वपि नाम तद्-

त्पापं यदस्यां त्वयि वा विशङ्क्यम् ।

तत्सर्वथा संगमनाय यत्नः

प्राणव्ययेनापि मया विधेयः ॥ ५

१०५

मक० । सुष्ठु सुज्यमानमादिश्यते युष्माभिः ।

अपि च ।

दया वा स्नेहो वा भगवति निजेस्मिञ्शिशुजने

भवत्याः संसाराद्विरतमपि चित्तं द्रवयति ।

१०२-१०५ निजावधानमाह । मा वेति । अस्यां मालत्यां त्व-
यि च यत्पापं विवाहानिवोहे मरणरूपं शङ्कनीयं विप्रयोगजन्यदुःखादि
वा तच्छत्रुष्वपि नाम प्राकारये मा वा भूमैव भविष्यति । वाशब्द ए-
वार्थे । स्वकर्तव्यमाह । तदिति । तस्माद्युवयोः संबन्धाच्च सर्वप्रकारेण
जीवत्यागेनापि मया प्रयत्नः कार्यः । यदि बुद्धिकौशलेन न सिद्धिस्तदा
प्राणव्ययेनापि साध्यमित्यपेः स्वरसः । मरणादेरमङ्गलतया पापपदे-
नोपन्यासः । शत्रुष्वपि मा भूदिति लोकोक्तिच्छायालंकारः ।

१०८-११२ दयेत्यादि । हे भगवति अस्मिञ्शिशुजने बालजने
माधवे मालत्यां च दया करुणा स्नेहो ममता च संसाराद्विरक्तमपि भ-
गवत्याश्चित्तं द्रवयत्यार्शिकरोति । भवत्या इति दयाद्यन्वयि चित्तान्वयि
च । काकाक्षिगोलकवत् । वाशब्दौ चार्थे । अत एव चित्तद्रवणात् । अत-

१०२. कं for वा Bh. K1.; मा for तद् Bh.

१०३. चि शङ्क्यम् for विशङ्क्यम् K1. K2. (in K2. चि written above चि).

१०५. सर्व before सुष्ठु N.; सर्व for सुष्ठु O.; सर्व after सुष्ठु K1. K2.; इदं after
मानम् Bh.; भवतीभिः for युष्माभिः B.

१०८ जने for निजे O.

१०९ चेतो for चित्तं B.

- ११० अतश्च प्रव्रज्यासुलभसमयाच्चारविमुखः
 प्रसक्तस्ते यत्नः प्रभवति पुनर्देवमपरम् ॥ ८८
 नेपथ्ये । भवद्विदि कामन्दह एसा भट्टिनी विण्णवेदि मालदिं
 वेऊण तुरिदं आअच्छदु ति । (क)
 काम० । वत्से उत्तिष्ठ । सर्वं उचिष्टन्ति ।
- ११५ मालतीमाधवौ सकरणानुरागमन्योन्यमवलोकयतः ।

(क) भगवति कामन्दकि एसा भट्टिनी विज्ञापयति मालतीं
 गृहीत्वा त्वरितमावच्छविति ।

महणपूर्वकसर्वैषणानिवृत्तिः प्रव्रज्या । तस्यां सुलभोवश्यंभावी समया-
 चारोनुष्ठानविशेषो ध्यानादिविषयस्तत्र विमुखो निरुद्धो यत्नस्ते प्रस-
 क्तोविच्छिन्नः सन्प्रभवति । च एवार्थे । कार्यासिद्धिरदृष्टविलम्बात् ।
 तत्र न भवत्या दोष इत्याह । अपरं पुनर्देवं प्रभवति । ईश्वरलीलु
 राज्ञीपदोपचारेण भट्टिनीत्युक्तम् । भरतोप्याह ।

राजखियस्तु संभाष्याः सर्वाः परिजनेन तु ।

भट्टिनी स्वामिनीत्येवं नाट्ये प्राद्वर्चिकक्षणाः ॥

११० समयसुलभा° for सुलभसमया° A. Bh. C.; सयुदा° for समया° K1. K2.

१११. भगवति Bh. भगवदि K2. for भवद्विदि; कामन्दह भयवदि for भ-द O.;
 विण° for विण्ण° K1.; A. B. Bh. C. D. add अक्ष after वेदि.

११४. °लदी A. D. °लदी B. C. for °लदि; वेऊण B. वेऊण Bh. N. O. गेहिअ
 K1. for वेऊण; तुरिदं for तुरिदं N.; आगच्छेति D. आअच्छविति K1. अगच्छविति
 K2. आअच्छति N. for आअ-ति.

११५. उत्तिष्ठ twice B.; B. om. सर्व-न्ति; सर्वा for सर्व N.; उत्थाय परिक्रामन्ति
 for उचिष्टन्ति K1. K2. N. O.

११५. °रागौ for °रागम् K1.; K1. K2. om. अन्योन्यम्; आलोक° for
 अवलोक° B.

माध० । स्वगतम् । कष्टमेतावती लोकयात्रा मालत्या समं मा-
धवस्य । अहो नु खलु भोः ।

सुहृदिव प्रकटय्य सुखप्रदः

प्रथममेकरसामनुकूलताम् ।

पुनरकाण्डविवर्तनदारुणः

१२०

प्रविशिनष्टि विधिर्मनसो रुजम् ॥ ७

माल० । स्वगतम् । महाभाअ लोअणाणन्द एत्तिअं दिट्ठोसि।(क)

(क) महाभाअ लोचनानन्द* एत्तवट्ठोसि ।

११६-१२१ लोकयात्रा दर्शनादिकम् । अहो नु खलु भो इ-
त्यव्ययसमुदायो निर्वेदे । सुहृदित्यादि । एकत्रैव रसो रतिर्यस्यास्ताम् ।
यद्वा । एक एव रसः शृङ्गारो यस्यां ताम् । निरन्तरं वानुकूलता-
मानुकूल्यं प्रथमं प्रकारेण सुखप्रदो विधिः पुनर्मनसो रुजं पीडां प्रवि-
शिनष्ट्यातिशयितां करोति । कीदृशः । अकाण्डादकस्मद्विवर्तनेना-

११६. K1. K2. N. O. om. स्वगतम्; कथम् for कष्टम् K1. K2. O.; हि after
°वती K2. N.; माधवस्य मालत्या समं लोकयात्रा K1. O. मालत्या समं लोकयात्रा K2.
माधवस्य मालत्या सह लोकयात्रा N. for लोक-कथम्.

११७. निर्वेदे before अहो K1.; Bh. om. नु; मोहः for भोः Bh.

११८. प्रदां for प्रदः N. O.

११९. प्रकटय्य° for प्रकटय्य A.; °रसाद् for °रसाम् K1. K2.

१२१. विधिरहो विधिरहो वनोरुजं for प्रवि-जम् A. Bh. C. D.; परि° for प्रवि°
K1. N. O.

१२२. अपकार्ये for स्वगतम् K1. K2. N. O.; महाभाअ K1. महाभाअ N.
महाभाअ O. for महाभाअ; लोअणा° B. लोअणा° K2. for लोअणा°; °णन्द B.
°णन्द O. for °णन्द; एत्तिकं for एत्तिअं K1.

* °णन्दक एतावदेव Com.

तव० । हृदी हृदी सरीरसंसर्गं जेम्ब ओ पिअसही आसेविदा
अमयेण । (क)

१२५ माल० । स्वगतम् । परिणदं मे दाणिं जीविदतिद्धाए फलं ।
णिब्बूढं अ णिकरुणहाए तादस्स कायासिअत्तणं । पडिडिदो

(क) हा धिक् हा धिक्, शरीरसंसर्गमेव चः प्रियसख्यारोपि-
तामात्येन ।

न्यायाभावेन विरुद्धवर्त्तनेन वा शङ्को दुःखदायी । दुःखदिव । अथा
मित्रमानुकूल्यमुत्पाद्य सुखप्रदं सदकाण्ड एव विरुद्धाचरणान्मनःपीडां
करोति तथेत्यर्थः ।

१२२-१२६ [माल० वा०] पुनर्दर्शनं न भवितेति भावः । अत
एवैवावदित्यनेन करुणा । नयनानन्देत्यनेनानुरागः । अत्र पुरा विरुद्ध-
शयां माधवप्रतिच्छन्दकादिदर्शनाद्धारितस्य जीवितस्य पर्ववसानं
वृत्तमिति परिणतपदस्यार्थः । कापालिकत्वं नृशंसता । अधोराष-
ण्टस्य सूचनमप्येतत् ।

१२२. O. om. one हृदी; पिय for धिक् O.; समारोविदा K1. K2. आरोहदा for
आरोविदा.

१२४. मालदी after अमयेण K1. K2.

१२५. A. K1. K2. N. om. स्वगतम्; A. N. om. मे; दाणिं मे for मे दाणिं Bh.
K1. K2.; जीव for जीविद Bh.; सालं after फलं A. K1. K2.

१२६. च for अ D.; Bh. K1; om. अ; ताए for दाए O.; कापालिअत्तणं
तादस्स for ता-त्तणं K1. K2.; A. B. Bh. C. D. add वि after तादस्स; परिसे-
सिदो B. Bh. परिसेविदो C. परिडिदो K1. परिडिदो K2. परिषिडिदो N. पडिडि-
दो O. for पडिडिदो.

दुहदेवस्स दारुणसमारम्भसरिस्सो परिणामी । कं एत्थ उवा-
हामि मन्दभाइणीं कं वा असरणा सरणं पडिवज्जामि । (क)

लव० । सहि इदो इदो । (ख) इति कामन्दक्या सह निष्क्रान्ते ।

माध० । स्वगतम् । नूनमाइवासनमात्रमेतन्माधवस्य सहजजे- ११०

हकातरा करोति भगवती । सोद्वेगम् । हन्त सर्वथा संशयितज-
न्मसाफल्यः संवृत्तोस्मि । तत्किमिदानीं कर्तव्यम् । विचिन्त्य । न

(क) परिणतं य इदानीं जीवितवृष्णायाः फलम् । निष्पृष्टं च
निष्करुणतया तातस्य* काषालिकत्वम् । प्रतिष्ठितो दुष्टदेवस्य
दारुणसमारम्भसदृशः परिणामः । कमिहोपालभे मन्दभागिनी कं
वाशरणा शरणं प्रतिपद्ये ।

(ख) कलि इति इति ।

१३१-१३४ जन्मसाफल्यं मालतीप्राप्त्या । महामांसेति भावम्-
दुस्सूचनम् । वीरहस्तान्मांसं गृहीत्वा वीरायाभिमतवरदानमिति इम-
शानसिद्धयोगिनीमतम् । यद्वा । उभयथा शरणमुपस्थितम् । महामांसवि-
क्रये मालतीलाभोपि शङ्क्यत इति तत्करणम् । मांसविक्रयस्य मकर-

१३०. अ after °दी K2.; दुहदेवस्स Bh. देवहृदयस्स N. दहदेवस्स O. दुहदे-
वस्स A. B. C. D. K2. for दुहदेवस्स; अदि before दारुण K1. K2.; दारुणो
for दारुण O.; N. om. सरिस्सो; ता before कं N.; एत्थ K1. इत्थ K2. वा O.
for एत्थ; B. Bh. D. N. om. एत्थ; उवल्लभामि K1. उवल्लहामि K2. उवल्लभामि
N. उवाल्लहामि O. for उवाल्लहामि.

१३८. °माइ K1. °माइआ N. °माआ O. for °माइणी. दाणी before कं K1.; B.
om. अल्लहया; वडिवज्जामि Bh. पडिवज्जामि O. for पडिवज्जामि.

१३९. K1. om. one इदो; K1. N. O. om. इति; A. D. K1. K2. N. O.
om. कामन्दक्या सह; समं for सह Bh.; निष्क्रामन्ति A. D. K1 K2. परिक्रामन्ति N.
परिक्रामन्ति O. for विष्क्रान्ते.

१४०. °आसना Bh. K2. °असना K1. °आस O. for °आसन; एव before एतद्
A. D. K1. K2.; एव for एतद् N.

१४१. कातरां for कातरा C.; °वती for °वती C.; B. Bh. C. om. सर्वथा.

१४२. °साफल्यं for °साफल्यः C.; B. om. तत्-तत्त्वं; N. om. इदानीं; अथ for
इदानीं K1. K2.; इति before विचिन्त्य K1. K2.

* Com. तातस्य after °कत्वं.

खलु महामांसविप्रायाद्रन्ध्रमुपायं पश्यामि । प्रकाशम् । वयस्य
मकरन्द अपि भवानुत्कण्ठते मदयन्तिकायाः ।

१२९ मक० । अथ किम् ।

तन्मे मनः क्षिपति यत्सरसप्रहार-
मालोक्य मामगणितस्खलदुत्तरीया ।
व्रस्तैकहायनकुरङ्गविलोलदृष्टि-
राश्लिष्टवत्यमृतसंवलितैरिवाङ्गैः ॥

१३० माध० । सुलभैव बुद्धरक्षिताप्रियसखी भवतः ।

अपि च । प्रमथ्य क्रव्यादं मरणसमये रक्षितवतः

परिष्वङ्गं लब्ध्वा तव कथमिवान्यत्र रमताम् ।

नृसंनिधावशक्यत्वान्मकरन्दं मदयन्तिकां प्रत्युत्कण्ठयति । वयस्ये-
ति । मदयन्तिकायाः कृत इति शेषः । यद्वा ॥ अधीगर्षेति कर्मणि षष्ठी ॥

१३५-१३९ अथ किं स्वीकारे । तन्म इत्यादि । तन्मम चित्तं
हरति यदेवाहसैरङ्गैर्मामालिङ्गितवती । सरसः सरस्तः प्रहारो यत्र
तादृशं मामवलोक्य । अथ एव स्वरस्यगणितं स्खलस्यभ्रद्वयदुत्तरीयं
स्वनावरणवासो यस्याः सा । एतेन निरन्तरस्तनस्पर्शः सूचितः । अत
एवानन्दसंदोहदायित्वादमृतसिक्तैरिव । भयवत्त्वेन व्रस्तैकवर्षीयहरि-
णस्त्वेव चञ्चला दृष्टिर्वस्याः सा ॥ वर्षोद्दो हावनोत्तीत्यमरः ॥

१४०-१४४ त्रासेन त्वदालिङ्गनं न तु स्नेहादिति सङ्कापनोदाय
दूतीखलभतयानुरागमेवाह । सुलभेति । प्रमथ्येत्यादि । सा तवमलिङ्गनं
प्राप्यान्यत्र कथं रमताम् । अपि तु नैव । इवशब्दो नवकृतौ । कुर्वन्नै-

१३१. अन्यद् for अन्यम् A. Bh. C. D. K1. K2. N.; उपायान्तरं for उपायं
A. Bh. C. D. N.

१३४. °त्कण्ठते for °त्कण्ठते Bh.; °कायां for °कायाः N.

१३५. सहसा for सरस C.

१३९. °तैरपाङ्गैः for °तैरिवाङ्गैः B.

१४०. दुर्लभा न D. O. न दुर्लभा N. for सुलभा; N. O. om. एव; °क्षितायाः
for °क्षिता K2.; B. om. प्रिय; N. om. भवतः.

तथा च व्यापारः कमलनयनाया नयनयो-

स्त्वयि व्यक्तस्नेहस्तिमितरमणीयधिरमभूत् ॥ ९

मक० । तदुत्तिष्ठ पाशासिन्धुसंभेदमवगाह्य नगरीमेव प्रविशा- १४५

वः । उत्थाय परिक्रामतः ।

माध० । अयमसौ महानयोः संभेदः । य एषः

जलनिबिडितवस्त्वव्यक्तनिम्नोन्नताभिः

परिगततटभूमिः स्नानमात्रोत्थिताभिः ।

कमालिङ्गञ्च नान्यत्र रमत इति भावः । कीदृशस्य । क्रव्वमाममांसम-
स्तीति क्रव्वाव्याघ्रः । तं विनाश्य मरणकाले तां रक्षितवतः । एतेन
कृतोपकारितोक्ता । अतोपि नान्यत्र रमते । पद्माश्याधक्षुषोस्तथा तेव
प्रकारेण त्वयि व्यापारश्च व्यक्तः स्नेहास्तिमितो मन्दोत् एव रमणी-
यधिरमभूत् । रागेन तथा साभिलाषमालोकितोसीति भावः । एतेनानु-
राग उक्तः । यदाहानुरागप्रकरणे ।

तुष्यत्यस्व कथाभिस्तु सखेहं च निरीक्षते ॥

क्रव्वमामिषमुद्वासमिति हारावली ॥

१४५-१५१ पारा च सिन्धुश्च ते नयौ तयोः संगमः । अघ-
गाह्य विलोडय । स्नात्वेति यावत् । क्रमशान्तिहेतुतया महामांसादा-
नहेतुतया च क्षानम् । व्यतिकरः संगमः । जलेत्यादि । वधूभिर्नारीभिः
सेविततटदेशः । कीदृशीभिः । जलेन निबिडितमङ्गलमं यद्वासस्तेन व्य-

१४१. 'वदनाया for 'नयनाया Bb. (.)

१४४. स्तिमिर for स्तिमित B. K1.

१४५. D. N. om. मक० । ; वरदा for पारा N.; नगरमेव for नगरीमेव K2.

१४६. परिक्रम्य for परिक्रामतः B. Bh. C.

१४७. मक० for माध० N. O.; Bh. om. माध० । ; व्यतिकरः for संगमः Com.
K1. K2. N. O; अघ for यः O.

१४९. स्नात for क्षान N.

१५०

रुचिरकनककुम्भश्रीमदाभोगतुङ्ग-

स्तनविमिहितहस्तस्वस्तिकाभिर्बभूभिः ॥ १०

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

॥ शार्दूलविभ्रमो नाम चतुर्थोऽङ्कः ॥

तौ निमोन्नतौ जघनादिस्तनाद्यौ यासाम् । अत एव ज्ञानमात्रोत्थिताभिः ।
मात्रपदेन ज्ञानार्द्रवत्तापरित्यागः सूचितः । अत एव चाह्लादहेतु-
या ज्ञानमपि । तौ दृष्ट्वा तासां लज्जामाह । मनोज्ञस्वर्णघटशोभावा-
नाभ्येनः परिपूर्णस्य वयोवृद्धकुचयोस्तयोर्भविष्यतीति । हस्तौ हस्ताभ्येव स्व-
स्तिकौ यस्मिन्नाभिः । हस्ताभ्यां स्वस्तिकोन्मोन्मयवामदक्षिणविभ्रमासः ।
मदाह ।

मणिवन्धनविन्यस्तावराणौ श्रीप्रवेशितौ ।

उत्तानौ वामपार्श्वस्थौ स्वस्तिकः परिकीर्तितः ॥

अरालधैवम् ।

आद्या धनुर्लताकारा कुञ्जितेकुलकस्तथा ।

शेषा भिन्नोर्ध्ववलिता अरालेकुलवः करे ॥

कनकेत्यादिना तासां गौरीत्वमुक्तम् । मङ्गलकलशानामिवैषां दर्शने-
नेष्टसिद्धिरपि सूचिता ।

असूत वं रत्नधरो द्विजेशो द्विजेशकन्या दमयन्तिकामि ।

जगद्धरं तत्कृतदिप्येनूनेगमश्चतुर्थो रसराशिपासः ॥

॥ इति चतुर्थोऽङ्कः ॥

१५०. महा° for मदा° O.

१५१. निष्क्रान्तौ for निष्क्रान्ताः Bh.; Bh. om. सर्वे.

१५२. मालतीमाधवप्रकरणे चतुर्थोऽङ्कः संपूर्णः for शा-ङ्कः D; A. K1. K2. N.
O. om. शा-व; संक्रमो Bh. संक्रमो C. for विभ्रमो; समाप्तः after अङ्कः A.

पञ्चमोऽङ्कः ।

ततःप्रविशत्याकाशयानेन भीषणोज्ज्वलवेशा कपालकुण्डला ।
कपा० । षडधिकदशनाडीचक्रमध्यास्थितात्मा
हृदि विनिहितरूपः सिद्धिदस्तद्विदां यः ।

संप्रति प्रमथ्य क्रव्यादमित्यनेनावोरषण्टकपालकुण्डलाप्रवेशे सूचि-
ते महामांसविक्रयप्रतिज्ञया च माधवस्य इमशानप्रवेशे सत्यङ्गावतारः ।

१-५ आकाशयानेन प्रवेशो योगसिद्धिसूचनाय । भीषणा भयंकरी ।
उज्ज्वलवेशा विशुद्धशरीरा । एतदपि योगिनीत्वादेव । षडधिकेत्यादि ।
स शक्तिनाथः शिवो जयति जययुक्तो भवति ॥ कालसामान्ये भवन्ती
वक्तव्येति भाष्यकारवचनात्कालत्रितयेपि वा लट् ॥ इमशाननाथ-
स्य जयेन इमशानसाधनसिद्धिः सूचिता । कीदृशः । अविचलितं निःस्प-
न्दीभूतम् । विषयान्तरव्यावृत्तमिति यावत् । मनो येषां तैः साधकैर्मृग्य-
माणोन्विष्यमाणः । अनेन ध्यानानुष्ठानमुक्तम् । यदाह ।

रूपवर्णप्रमाणाढ्यं परिकल्प्य सुबुद्धिना ।

तथा ध्यायेत देवेशं यथा चित्तं स्थिरं भवेत् ॥

चित्तस्थैर्यं तु निर्विषयतयैव । यदाह ।

मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।

बन्धस्य विषयासङ्गि मुक्तेर्निर्विषयं मनः ॥

तथा च निराकारोप्ययं सहसैव न साक्षात्कारविषयो भवतीति न यो-
ग्यानुपलम्भमात्रेण निरस्य इत्यपि कटाक्षितम् । शक्तिभिर्ब्राह्मीमाहेश्वरी-
कौमारीवैष्णवीवाराहीमाहेन्द्रीचामुण्डाचण्डिकाख्याभिरष्टाभिः परितो
नद्धो वेष्टितो भैरवमूर्तित्वात् । यद्वा । शक्तिभिर्ज्ञानेच्छाप्रयत्नात्मिकाभिः
परिणद्ध उपचितः । अत एव शक्तीनामणिमादीनां नाथः प्रभुः ।

१. °उज्ज्वल for °उज्ज्वलवेशा A. Bh. C. K1. K2. O.

अविचलितमनोभिः साधकैर्मृम्यमाणः

५

स जयति परिणद्धः शक्तिभिः शक्तिनाथः ॥१॥

अत एव जयति सर्वोत्कृष्टो वर्तते । कीदृशः । षट्सु कर्णनाभिह-
त्कण्ठतालुभूमध्यवर्तिषु शिवशक्तिसंघट्टस्थानेषु नाडीसंघट्टेषु हृदाद्य-
धिष्ठितप्राणविशेषचलनयोगाच्चक्रेष्विव मध्येधिकं प्रधानं यद्दशनाडी-
चक्रमिडापिङ्गलासुषुम्णागान्धारीहस्तिजिह्वापूर्णाकुण्डलम्बुषाकुहशङ्खि-
न्याख्या दश नाड्यो हस्तैकोत्तरशतसंख्यासु तिर्यगूर्वाधोगतनाडीषु
प्रधानतमास्तासां चक्रं तस्य मध्ये पद्ममध्यवर्तिसूक्ष्माकाशदेशे प्राणा-
द्याधारे स्थित आत्मा कूटस्थो नित्यो यस्य स तथा । तत्र प्रमाणम् ।

आशिरश्चरणं देहं यद्यपि व्याप्य तिष्ठति ।

तथाप्यस्य परं स्थानं हृत्पङ्कजसमुद्रकम् ॥ इति ।

स्थितिरपि तस्य तत्र परमात्मतत्त्वाविर्भाव एव । यद्वा । षड्विधिका
दश नाड्यः षोडशसंख्यास्तासां चक्रं तत्र मध्ये स्थितश्चासावात्मा चा-
त्मस्वरूपः । तदुक्तम् । सर्वं शिवमयं मतमिति । यद्वा । षडधिकं य-
द्दशनाडीचक्रम् । मतभेदेनैते पक्षाः । हृदि हृत्पद्मे विनिहितरूपो ध्यात-
मूर्तिः सन्यस्तद्विदां शिवशक्तिसाक्षात्कारवतां सिद्धिदोणिमाद्यैश्वर्य-
प्रदः । अत्र मानम् ।

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेर्जुन तिष्ठति ॥

सकलं चिन्तयेत्तस्मात्सिद्धयर्थं सततं शिवम् ॥

ध्यानेन तत्परं गच्छेत्सर्वैश्वर्यगुणाष्टकम् ॥

महिमा लघिमाणुत्वं प्राकाम्यं वशितोषिता ।

प्राप्तिः कामावसायित्वं शम्भेरैश्वर्यमष्टधा ॥

मृग्यमाणोप्ययं केनापि ज्ञायते न तु सर्वेण । यदाह ।

इयमहमिदानीं

नित्यं न्यस्तषडङ्गचक्रनिहितं हृत्पद्ममध्योदितं
पश्यन्ती शिवरूपिणं लयवशादात्मानमभ्यागता ।

यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥ इति ।

यदा । तद्दिदां ताः सिद्धीरुपायदेशकालप्रमाणेतिकर्तव्यताभिर्ये त्रिदन्ति
तेषां सिद्धिदोभिलषितसिद्धिद इत्यर्थः ।

६-१० आत्मनि योगसिद्धिमाह । नित्यमित्यादि । इयमहमिदानी-
मभ्यागताभीष्टस्थानाभिमुखमागता श्रीपर्वतादित्याक्षेपात् । कीदृशी ।
शिवस्वरूपमात्मानं पश्यन्ती । लयवशाच्चित्तैकाग्रतया । अनेन सर्वेषां
तत्पकाशोपास्तः । कीदृशन् । नित्यमत्रिनाशिनम् । न्यस्तानि देहे म-
न्त्रन्यासेनार्पितानि यानि षडङ्गानि हृदयशिरःशिखानेत्रकवचास्त्राणि
तेषां चक्रे समूहे निहितमारोपितं मन्त्रन्यासेन । यदाह ।

षडङ्गमेतत्कथितं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ।

न्यसेद्वै भक्तियुक्तात्मा साधको ज्ञानचिन्तकः ॥

त्रिकालमेककालं वा शरीरे विन्यसेद्बुधः ॥

अनेनाङ्गावरणमुक्तम् । नित्यन्यस्तेति पाठे नित्यं प्रत्यहं न्यस्तानी-
त्यर्थः । हृत्पद्ममध्ये हृत्कमलकर्णिकायां ध्यानाभ्यासात्सूर्यवदुदितम् ।
यदाह ।

पद्मसंकाशसंस्थानं हृदयं तत्र दृश्यते ।

सूक्ष्मो हि पुरुषो ज्ञेयः परमात्मा हृदि स्थितः ॥

अभ्यासात्पश्यते सूर्यं परमात्मानमात्मना ।

नाडीनां पूर्वोक्तानामिडापिङ्गलादीनामुदयक्रमेण वायुपूरणपरिपाटभा
जगतः शरीरस्य पञ्चभूतात्मकस्य पञ्चामृतानां पृथिव्यप्तेजोवाय्वाका-

*. नित्य for नित्यं K2. noticed by Com.; षडङ्गि for षडङ्ग B.

नाडीनामुदयक्रमेण जगतः पञ्चामृताकर्षणा-
 १० दप्राप्तोत्पतनश्रमा विषटयन्त्यग्रे नभोम्भोमुचः ॥ २

ज्ञानां योगाद्विलास आकर्षस्तस्मादप्राप्तोलब्ध उत्पतनेनाकाशयानेन
 श्रमो यया सा । यद्वा । अमृतमिवामृतं देहस्थितिहेतुत्वात् । तत्पुनर्वि-
 न्दुस्थानात्कुण्डलिनीस्त्रावणेन स्रवद्रसविशेषो रसनाधःस्थितरन्ध्रस्रव-
 द्रसविशेषो वा । स हि व्यापकत्वेन पञ्चशब्दवाच्यः । तदाकर्षणात् ।
 यद्वा । जगतः शरीरस्य पञ्च यान्यमृतानि शिवशक्त्यात्मकानि रूप-
 रसगन्धस्पर्शशब्दलक्षणानि स्थूलमहाभूतमात्रापरिपोषकाणि योगिनी-
 नां तेषामुपयोगात्तदाकर्षणेन सामर्थ्यादिकं योगिनीनामिति भावः । न
 च लयवशत्वेन निष्क्रियतयोत्पतनं संभवतीति वाच्यम् । लयस्यान्य-
 त्रापि सामर्थ्यात् । यदाह ।

मनोऽप्यन्यत्र निक्षिप्तं चक्षुरन्वत्र पातितम् ।

तथापि योगिनां योगो ह्यविच्छिन्नः प्रकीर्तितः ॥ इति ।

उत्पतनादिमाहात्म्यादेवाग्नेभुवःपुरोवर्तिनो मेघान्विषटयन्ती द्विधा कु-
 र्वती । अग्ने नभ इति पाठे । आकाशमेघानग्ने विषटयन्तीत्यर्थः । न
 च नभःपदवैयर्थ्यम् । वनपर्वतादावपि मेघसद्भावेन तद्विषटन आकाश-
 गामित्वोत्कर्षाप्रतिपादनात् । यद्वा । अग्नेनभो नभसि मेघान्विषटयन्ती ॥
 अग्नेशब्दो विभक्तिप्रतिरूपको निपातः । तस्य विभक्त्यर्थेव्ययीभावः ॥
 अनेन श्लोकद्वयेन शान्तो रस उक्तः । अत्र भरतोपि शान्तस्तु नवमो
 रस इत्याह । स च विषयवैरस्यादुपजायते । यदाह ।

शान्तो विषयवैरस्याद्रसः संजायते पुनः ॥ इति ।

अपि च । उल्लोलस्खलितकपालकण्ठमाला-
 संघट्टकणितकरालकिङ्किणीकः ।
 पर्याप्तं मयि रमणीयडामरत्वं
 संधत्ते गगनतलप्रयाणवेगः ॥ ३

तथा हि ।

१९

विष्वग्वृत्तिर्जटानां प्रचलति निविडग्रन्थिबद्धोपि भारः
 संस्कारकाणदीर्घं पटु रटति कृतावृत्तिखट्वाङ्गघण्टा ।

११-१४ कपालकुण्डलायाः पूर्वोक्तभीषणोज्ज्वलत्वमुपपादयति ।
 उल्लोलेति । गगनतलगमनवेगो मयि सकलं रमणीयडामरत्वं रम-
 णीयत्वं मनोहरत्वं डामरत्वं भीषणत्वमुद्भूतत्वं वा केलिसंरम्भनिर्भ-
 रत्वं वा संधत्ते समर्थं कुरुते ॥ डामरोडामरौ भीमे केलिसंरम्भ-
 निर्भर इति रत्नकोशः ॥ वेगबलादुल्लोलेन यातायातेन स्खलिता या
 कपालानां कण्ठवर्तिनी माला तस्याः संघट्टकणितेनान्योन्यकपालसं-
 घट्टिध्वनिना कराला मूका क्षुद्रघण्टिका यत्र सः । कपालमालोच्च-
 ध्वनिना तड्डनेरश्रवणान्मूकत्वमिव मूकत्वम् । यद्वा । तथाविधक-
 णितेन कराला दन्तुरा । विषमेति यावत् । किङ्किणी यत्र सः ।
 कुलयोगिनीनां किङ्किण्यादिध्वनिना सानन्दत्वम् । यदाह ।

समुद्रघोषसंभारकिङ्किणीघण्टिकास्वनैः ।

सदानन्दो भवेद्योगी न निद्रा न क्षुधा तृषा ॥ इति ।

१६-१९ तदेवाह । विष्वगिति । जटानां भारः समूहो नि-
 विडं दृढं यथा तथा ग्रन्थिबद्धोपि विष्वग्वृत्तिः सर्वतोऽप्यापी सन्प्र-

११. उद्भूत Bh. N. यद्विष O. for उल्लोल.

१६. प्रचलित for प्रचलति Bh.; नद्धोपि for नद्धोपि A. B. Bh. C. D.

१७. षट्पा° for षट्पा° Bh.

ऊर्ध्वं धूनोति वायुर्विवृतशवशिरःश्रेणिकुञ्जेषु गुञ्ज-

ब्रुत्तालः किङ्किणीनामनवरतरणत्कारहेतुः पताकाः ॥ १८

२० परिक्रम्यावलोक्य च । गन्धमाप्राय । इदं तावत्पुराणनिम्बतैला-
क्तपरिभृज्यमानरसोनगन्धिभिश्चिताधूमैः पुरस्ताद्विभावितस्य म-

चलति । गगनगमनवेगादित्यर्थात् ॥ विष्वक्शब्दो नानार्थः सुषमा-
दिषु पठ्यते तेन षत्वम् ॥ कृतावृत्तिः कृतगतागता कृतमण्डलध-
मणा खट्वाङ्गसहिता घण्टा संस्कारेण संतानेन यः क्वाणो ध्वननं तेन
दीर्घं पटु रमणीयं च यथा तथा रटति शब्दायते । एतेन डामरत्व-
मुक्तम् । खट्वाङ्गं वाद्यभेदः । वायुरूर्ध्वं पताका धूनोति कम्पय-
ति ॥ धूञ् कम्पने । दीर्घान्तः स्वरतीत्यादिसूत्रे न्यासकारेणोक्तः ॥
कीदृशः । विवृतानि यानि निर्मांसतया शवशिरांसि तेषां श्रेणयः
पङ्क्त्यस्तासां यानि कुञ्जानि गहनाः प्रदेशास्तेषु गुञ्जन्ध्वनन् । अत
एवोत्ताल उद्गटध्वनिः क्षुद्रघण्टिकानामजस्ररणत्कृतिहेतुश्च । अनेन
रमणीयत्वमुक्तम् ॥ निक्राणी निक्रगः क्राणः कणः कणनमित्यपीत्यम-
रः ॥ यद्वा । पटुरटनेन रमणीयत्वं पताकाकम्पनेन डामरत्वमत्रोक्तम् ।

२०-२८ पुराणेत्यादिना चिताधूमानां स्वभावाख्यानम् । अक्तं
अक्षितम् । परिभर्जनं वह्निमध्यनिक्षेपपाकः । अम्लरसेनैकेनोनं प-

१८. शिव for शव K1.

१९. पताका K1. K2. पताकां N. O. for पताकाः.

२०. अधो विलोक्य for परि-च N.; K1. K2. om. परि-च; O. om. च; N.
om. गन्धमाप्राय; अवलोक्य after आप्राय K1. K2.; च after इदं N. O.; तत् for
तावत् K1. K2. N.; O. om. तावत्; बिबि for निम्ब Bh.; अभ्यक्त for अक्त K1.
O.; B. om. अक्त.

२१. ष्वज्य° for भृज्य° K1.; नरमांस Bh. रस C. N. O. after रसोन; अधस्ताद्
for पुरस्ताद् K1. K2. N. O. ; विभाव्यमानस्य for विभावितस्य K1. K2. महा for
महतः N.

हतः श्मशानवाटस्य नेदीयः करालायतनं यत्र पर्यवसितमन्त्र-
साधनस्यास्मद्गुरोरघोरघण्टस्याज्ञया सविशेषमद्य पूजासंभारो म-
या संनिधापनीयः । कथितं च मे गुरुणा वत्से कपालकुण्डले
अद्य भगवत्याः करालायाः प्रागुपयाचितं स्त्रीरत्नमुपहर्तव्यम् । २५
तदत्रैव नगरे विदितमास्त इति तद्विचिनोमि । सकौतुकमव-
लोक्य । तत्कौयमतिगम्भीरिमधुराकृतिरुत्तमिभतकुटिलकुन्तलः
कृपाणपाणिः श्मशानवाटमवतरति । य एषः

ञ्चरसं रसोनम् ॥ लसून इति ख्यातम् । वटघते वेष्टघतेनेनेति
वाटः ॥ हलधेति घञ् ॥ पन्था वाटः पथो माथ इति भागुरिः ॥
नेदीयो निकटम् । पर्यवसितं समाप्तं विनष्टं च । मन्त्रसाधनं पुर-
श्चरणजपादि । संभारः समूहः । उपयाचितं मनीषितार्थं स्वीकृतम् ।
यद्दीयते तु देवेभ्यो मनोराज्यस्य सिद्धये । उपयाचितकं तत्तु दो-
हदं संप्रचक्षत इति हारावली ॥ क्षीरलमिति ॥ जातौ जातौ यदुत्कृष्टं
तद्वि रत्नं प्रचक्षत इति विश्वः । विदितमुपलब्धम् । विचितमिति
पाठेन्विष्टम् । गम्भीरेत्यादि ।

विकाराः सहजा यस्य हर्षक्रोधभयादिषु ।

भावेषु नोपलभ्यन्ते तन्नाम्भीर्यमुदाहृतम् ॥ इति ।

२२. च after यत्र C. D. K1. K2.; B. om. मन्त्र.

२३. मया before पूरः instead of after, K2.; N. om. मया.

२४. संभावनीयः for संनिधापनीयः B.; हि for च N ; यथा before वत्से O.

२५. N. om. अद्य; B. Bh. C. D. add मया after अद्य; यन्मया before प्राग् O.

२६. च after तद् K1. K2.; N. om. नगरे; विचितमा° for विदितमा° K2.
noticed by Com.; O. om. तद्; N. om. तद्विचिनोमि; अग्रे after स-कम् A.
Bh. C. D.

२७. O. om. तत्; K1. K2. om. अति; O. om. मधुर; B. om. कुटिल; °न्तल
for °न्तलः K1.

२८. K1. K2. om. °वाट.

कुवलयदलश्यामोप्यङ्गं दधत्परिधूसरं
 १० ललितविकटन्यासः श्रीमान्मृगाङ्गनिभाननः ।
 हरति विनयं वामो यस्य प्रकाशितसाहसः
 प्रविगलदसृक्पङ्कः पाणिललन्नरजाङ्गलः ॥ ५५

अभ्यासात्करणानां तु श्लिष्टत्वमुपजायते ।

महस्त्वपि विकारेषु तन्माधुर्यमुदीरितम् ॥

इति भरतः । उत्तम्भितो जूटाकारेण बद्धः कुटिलो वक्रः कुन्तलः
 केशो यस्य सः । एतेन रौद्ररसवत्तौक्ता ।

२९-३५ कुवलयेत्यादि । य एष स्वभावाक्षीलनलिनपत्रव-
 च्छ्यामोपि विप्रलम्भात्सर्वतः पाण्डुरमङ्गं दधत् । ललितो रमणीयो
 विकटो भीषणो न्यासो देहन्यासो यस्य सः । ललितत्वं स्वभावात् ।
 विकटत्वं रौद्रात् । यद्वा । न्यासः करचरणादिचालनम् । श्रीमानति-
 रम्यः । मृगाङ्गाक्षिरतिशया भा यत्र तादृशमाननं यस्य । अत एव हे-
 यत्वार्थं मृगाङ्गपदेनोपन्यासः । यस्य वामः पाणिर्विनयं हरत्यपनयति ।
 अत्र हेतुमाह । प्रविगलदसृक्पङ्कः स्रवद्रुधिरकर्दमः । ललच्चञ्चलं नर-
 जाङ्गलं महामांसं यत्र सः । न हि विनीतो रक्तं महामांसं च धारय-
 ति । अत्र पूर्वार्धेन ललितत्वमुत्तरार्धेन विकटत्वमुक्तम् । अत एव व्य-
 क्तसाहसः । महामांसधारित्वेन वीरवीभत्सरसावुक्तौ । यदाह ।

उत्साहाध्यवसायाद्विस्मयहर्षाच्च मोहाच्च ।

विविधाङ्गन्धविशेषाद्दीररसो नाम संभवति ॥

२९. पाण्डुरं for धूसरं B.

३० चरण for विकट; A. B. Bh. C. D. K1. K2. न्यास for न्यासः B.; समा°
 for निमा° N. O.

३१. साहसं for साहसः D.

३२. गलन् for ललन् B. O.

निहत्य । अये स एष कामन्दकीसुहृत्पुत्रो महामांसस्य पणा-
यिता माधवः । तत्किमनेन । भवतु समीहितं संपादयामि । वि-
गलितप्रायः पश्चिमसंध्यासमयः । तथा हि । संप्रति १५
व्योम्नस्तापिच्छगुच्छावलिभिरिव तमोवल्लरीभिर्व्रियन्ते
पर्यन्ताः प्रान्तवृत्त्या पयसि वसुमती नूतने मज्जतीव ।
वात्यासंवेगाविष्वग्विततवलयितस्फीतधूम्याप्रकाशं
प्रारम्भेपि त्रियामा तरुणयति निजं नीलिमानं वनेषु ॥ ६५

अनभिमतदर्शनेन च गन्धरसस्पर्शशब्ददोषैश्च ।

उत्तेजनैश्च बहुभिर्बीभत्सरसः समुद्भवति ॥

इधदित्यत्र नाभ्यस्ताच्छतुरिति नुमो निषेधः ॥ जङ्गलं निर्जनस्थाने
त्रिलिङ्ग्यां पिशितेखियामिति मेदिनीकरः ॥ पणायिता विक्रेता ।
विगलितप्रायो भ्रष्टप्रायः ॥

३६-३९ व्योम्न इत्यादि । गगनस्योपान्ता ध्वान्तलताभिर्व्याप्य-
न्ते । तमालपुष्पस्तवकपङ्क्तिभिरिव । एवं च पृथिव्युपान्तभागेन नूत-
ने जले मज्जतीव । उत्प्रेक्ष्यम् । त्रियामा रात्रिः प्रारम्भे प्रदोषमा-
त्रेपि नीलत्वं निजं वनेषु तरुणयति । कीदृशम् । व्रतार्त्तां समूहो
वात्या तस्याः संवेगेन विवर्तनेन विष्वक्चतुर्दिशं वितता विस्तारिता
वलयिता वलयाकारा स्फीता गभीरा या धूम्या धूमसमूहो नीहारो वा

३३. K1. K2. N. O. om. अये; N. om. स; सुतो for पुत्रो O.; K2. om.
महा-ता; पणयिता for पणायिता A. C. K1. N.

३४. N. om. भवतु; यथा before समी^० N. O.; विलोक्य after 'यामि'
K1. K2.

३५. च after प्रायः A. B. Bh. C. D. K1. K2.; N. om. तथाहि । संप्रति.

३६. व्रियन्ते for त्रियन्ते K1.

३८. संगेन B. N. संयोग Bh. for संवेग; विलसित for वलयित O.; प्रकारं for
प्रकाशं O.

३९. पदेषु for वनेषु O.

४०

परिक्रम्य निष्क्रान्ता । विष्कम्भकः ।

ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो माधवः ।

माध० । साशंसम् ।

प्रेमार्द्राः प्रणयस्पृशः परिचयादुद्गढरागोदया-

स्तास्ता मुग्धदृशो निसर्गमधुराश्लेषा भवेयुर्मयि ।

४१

यास्वन्तःकरणस्य बाह्यकरणव्यापाररोधी क्षणा-

दाशंसापरिकल्पितास्वपि भवस्थानन्दसान्द्रो लयः ॥ ७

तत्सदृशम् । एवं चान्धकारोपगमाद्वतप्राया संध्येत्यर्थः ॥ धूम्या धूम-
समूहेपि नीहारैपि निगद्यत इति धरणिः ॥

४२-४६ साशंसं सप्रार्थनम् । प्रेमेत्यादि । मुग्धदृशो मालत्या-
स्तास्ता अनुभूताश्लेषाः संभोगे चुम्बनादयो मयि पुनर्भूयास्तुः ।

चेष्टाविशेषाः संभोगे चुम्बनानिङ्गनादयः ।

इति कण्ठाभरणम् । कीदृशः । प्रथमं प्रेम्णा संभोगप्रीत्यार्द्रा इव
तापशान्तिहेतुरोमाश्चादिजनकत्वात् । ततो विश्वासमुपेत्य चित्तप्र-
सादस्पृशः । ततः परिचयात्सुखास्वादभेदादुद्गढरागोद्रेकाः । निस-
र्गमधुराः सहजमनोज्ञाः । यास्वाशंसोपनीतास्वपि क्षणाच्चिरतिशयसु-
खधनो लयो लीनता भवति । तास्तु चेष्टास्तु मनो लीयत इत्यर्थः ।
कीदृशः । अन्तःकरणस्य मनसो बाह्येन्द्रियव्यापारावरोधनशीलः ।
मालतीमयत्वेन तन्मनो बाह्यविषये न व्याप्रियत इत्यर्थः । अतः
एवानेकशङ्कातङ्कसंकुलेपि तत्र स्थाने माधवस्य न साध्यसादिकम-
पीति भावः । यद्वा । तास्ताश्लेषा वकुलवीथ्यादिषु यास्तया कृतास्ता-
स्ता मयि भवेयुः । तासामेव दुर्लभत्वादाशंसनीयता ।

४०. N. om. परिक्रम्य; शुद्ध before विष्क° N.

४१. B. om. य-ष्टो.

४२. सावशं for साशंसम् K1.

४५. विषय for करण N.

४६. °दाशंका for °दाशंसा D.; सान्द्रोदयः for सान्द्रो लयः A. C. D.

किं च । अतिमुक्तमद्भुतकेसरावली
 सतताधिवाससुभगार्पितस्तनम् ।
 अपि कर्णजाहविनिवेशिताननं
 प्रियया तदङ्गपरिवर्तमाप्नुयाम् ॥

अथ वा । दूरे तावदेतत् । इदमेव प्रार्थये ।

४७-५० प्रथमप्रीतिहेतुत्वादालिङ्गनमाशास्ते । अतिमुक्तेत्या-
 दि । प्रियया सह तदङ्गपरिवृत्तिमप्यहमाप्नुयाम् । तत्तस्या अङ्गे
 क्रोडे सर्वतोभावेन वर्तनम् । इदयालिङ्गनमित्यर्थः । अपिर्भिन्नक्रमः ।
 यद्वा । तदङ्गे परिवर्तनमूर्ध्वाधःक्रमेण पुरुषायितमाप्नुयाम् । कीदृशः ।
 प्रियया कर्णजाहे कर्णमूले विनिवेशितमाननं यत्र । ममापि सः ।
 प्रथमपक्षे कर्णमूलेर्पितमाननं येन सः ॥ तस्य पाकमूले पीत्वा-
 दिकर्णादिभ्यः कुणञ्जाहवाविति मूले जाहच्यत्ययः ॥ अतिक्रान्ता
 मुक्ता यया सातिमुक्ता । मुक्ताहारमपास्य तदर्पणादतिक्रमः । यद्वा ।
 अतिमुक्तातिविरला मालस्यवलोकनव्यासङ्गात् । एतादृशी या मद्भुतिता
 केसरावली तस्याः सतताधिवासेन सुभगः सुरभिरर्पितस्तनो यत्रेति
 क्रियाविशेषणम् । अविमुक्तेति पाठो न मनोहरः । अवियुक्त-
 स्वादेव सतताधिवासस्य लब्धत्वात्सततग्रहणस्य व्यर्थत्वात् ।

४७. K1. K2. om. किं च; अपि for किं N.; अविमुक्त Bh. O. अपि चारु K1.;
 for अतिमुक्त; °मुद्भुत B. C. °कप्रथित N. for °मद्भुत.

४८. °गायित for °गार्पित O.

४९. °ताननः for °ताननं A. B. Bh. C. D. N. O.

५०. तदङ्ग for तदंग B. Bh. C. D. K2.; परिवृत्त° A. परिवृत्ति° K1. परिवृत्ति°
 K2. N. परिवर्त O. for परिवर्त°.

५१. Bh. K1. K2. om. दूरे तावदेतत्; तावत् before प्रार्थये K1. K2. N. O.

संभूयेव सुखानि चेतसि परं भूमानमातन्वते
यत्रालोकपथावतारिणि रतिं प्रस्तौति नेत्रोत्सवः ।

यद्वालेन्दुकलोच्चयादवचितैः सारैरिरोत्पादितं

५५

तत्पश्येयमनङ्गमङ्गलगृहं भूयोपि तस्या मुखम् ॥९॥

५२—५५ संभूयेत्यादि । तस्यास्तन्मुखं पुनरपि पश्येयमित्येत-
देव प्रार्थये ॥ अङ्गप्राप्तेर्दुर्लभत्वादिति भावः । कीदृशम् । कामस्य मङ्ग-
लार्थं गृहम् । तत्र कामो दृष्टो वसतीत्यर्थः । यद्वा । कामस्य मङ्गलघटितं
हिरण्यघटितं गृहम् ॥ कल्याणं मङ्गलं विद्यात्काञ्चनं च तदक्षमामिति
विश्वः ॥ यद्वा । अनङ्गस्य मङ्गलानामुपचयहेतूनां सौकुमार्यादीनां
गृहम् । अत एवोत्प्रेक्षते । बालचन्द्रकलोदयाद्बृहतीतैः सारैरुत्पादितमिति ।
अत्रोदयादिति भावेन द्रव्याभिधानान्नवेन्दुकलाया अवचिताः सारा-
स्तैरुत्पादितमित्यर्थः । सकलजनानन्दिनवेन्दुकलातोप्यधिकमनोहर-
मिति भावः । यद्वा ॥ ल्यब्लोपे पञ्चमी ॥ तेन बालेन्दुकलोदयं प्रा-
प्यावचितैरित्यर्थः । यद्वा । बालेन्दुकलोदयात्पतिपञ्चन्द्रकलोदयाद्वार-
भ्यावचितैः पूर्णमापर्यन्तमित्यर्थात् । आरभ्येत्यस्य लाभः पञ्चमीत
एव । तथा च पूर्णेन्दुना मुखसाम्यं लभ्यते । क्वचित्कलोच्चयादिति
पाठः । तत्रोच्चयात्समूहादित्यर्थः । यत्र मुखे संमुखीभूते सुखानि ॥
कर्तृणि ॥ मिलित्वेव परं भूमानं बाहुल्यं विस्तारयन्ति चित्ते ।
अनेनान्तःप्रीतिरुक्ता । इवशब्द उत्प्रेक्षायाम् । एवपाठे विस्मय
एवशब्दः । बहिःप्रीतिमाह । नेत्रोत्सवो लब्धलाभाभिमानोनुरागं प्रस्तौ-
ति स्रवति । रतेर्ब्रवमयीत्वात् । समाधिरलंकारः ।

५२. संभूयेव for संभूयेव N.

५३. पथप्रतारिणि for प—णि K1; प्राप्नोति K1, N. प्रस्तौति O. for प्रस्तौति.

५४. कलोदयात् for कलोच्चयात् Com.; °दवचितै for °दवचितै N.; °रिवासादितं
for °रिरोत्पादितं C.

यत्सत्यमधुना तत्संदर्शनेनातिस्वल्पोपि न विशेषः। मम हि संप्रति सातिशयप्राक्तनोपलम्भसंभावितात्मजन्मनः संस्कारस्यानवरतप्रबोधात्प्रतायमानस्तिद्विसदृशप्रत्ययान्तरैस्तिरस्कृतप्रवाहः प्रियतमास्मृतिप्रत्ययोत्पत्तिसंतानंस्तन्मयमिव करोत्यन्तर्वृत्तिसारूप्यतश्चैतन्यम् । तथा हि ।

६०

५६—६० मानसमौत्सुक्यातिशयमाह । मम हीति । मामकीनः प्रियास्मरणरूपज्ञानोत्पत्तेः संतानः परिणतिसमूहः स्मृतिरूप एव मम चैतन्यमात्मतत्त्वं तन्मयमिव करोति । मालतीमयं करोतीत्यर्थः । कीदृशः । प्रतायमानो दीर्घीभवन् । अत्र हेतुः । संस्कारस्य भावनाया अतिशयितप्रबोधादुद्रेकात् । कीदृशस्य संस्कारस्य । सातिशयात्सादरात्स्फुटकाराद्वा बकुलवीथ्यां पूर्वकालानुभवाल्लब्धजन्मनः । प्रतायमानत्वमेवोपपादयति । तद्विसदृशैर्मालतीविलक्षणविषयैर्ज्ञानान्तरैस्तिरस्कृतप्रवृत्तिः । तथा चान्तरा विषयान्तरास्फुरणाच्च प्रवाहतिरस्कार इति भावः । नन्वात्मतत्त्वस्य पुष्करपलाशवन्निर्लेपतया कथं मालतीमयत्वमत आह । अन्तरिति । अन्तःपदमिह बुद्धितत्त्वपरम् । तथा च बुद्धितत्त्वस्य वा प्रवृत्तिः सहजसिद्धो व्यापारः सा यत आत्मतत्त्वे भेदाप्रहात्प्रतिभासते तस्मात् । सांख्यदर्शने बुद्धेर्भोक्तृत्वात् । यद्वा । अन्तर्वृत्तिरिति भावप्रधानम् । तथा चान्तर्वृत्तित्वमन्तरवस्थानरूपं सादृश्यमात्मबुद्ध्योस्तस्मात् ।

५६. B. om. अधुना; N. om. तत्; संदर्शनाद् for संदर्शनेन O. संदर्शनं नेति Bh. संदर्शनं नेति N. for सं—ति; B. K1. K2. om. अति; वा before स्वल्पो Bh.; Bh. om. न; हि after न N.

५७. K2 O. om. संप्रति; N. om. सातिशय; °मादराद्बकुलवीथ्यां पूर्वकालानुभवाल्लब्धजन्मनः before प्राक्तनो° K2.; °पलंभित N. for °पलम्भ; °तात्मजनः Bh. °तात्मनः N. O. or °ता—नः

५८. प्रबोधनात् C. प्रबोधा° D. for प्रबोधान्; प्रतीयमानः for प्रतायमानः A. Bh. C.; °द्विसदृशः for °द्विसदृश N. O.; प्रतापा° for प्रत्यया° B.

५९. °भावः for वाहः B.; O. om. अन्तर; तद्वृत्ति Bh. अत्यन्तवृत्ति D. for अन्तर्वृत्ति.

लीनेव प्रतिबिम्बितेव लिखितेवोत्कीर्णरूपेव च
प्रत्युप्तेव च वज्रलेपघटितेवान्तर्निखातेव च ।

६१—६४ श्लोकेष्वेव दर्शयति । लीनेवेत्यादि । सा मिवास्माकं
चेतसि लम्बा संबद्धा । संबद्धत्वे यथासंभवं प्रकारानाह । लीनेव निष्ठु-
तेव । यत्र यस्य संबद्धस्य न प्रत्यक्षोपलम्भस्तत्र तल्लीनमित्युच्यते ।
यथा पयसि लीनं लवणम् । सर्वत्रात्र लभत्वस्य प्रकारभेदेनोपमाभेदाः ।
पूर्वपूर्वापरितोषाद्वा । तथाहि । लीनत्वस्याप्रतिभासात्स्पष्टप्रतिभासार्थ-
माह । प्रतिबिम्बितेव । यत्र स्वच्छद्रव्याभिहतं चक्षुः परिवृत्स्य द्रव्यान्तरं
गृह्णाति तत्तत्र प्रतिबिम्बितमित्युच्यते । यथा स्फटिके रक्तपुष्पम् । प्रति-
च्छायाया वस्वन्तरसंसर्गाधीनत्वेनासाहजिकत्वात्साहजिकत्वोप-
र्णनायाह । लिखितेव । यत्प्रशिथिलात्रयवसंयोगाभ्रयेण द्रव्येण घन-
द्रव्योपरि संस्थानविशेषवन्निर्मियते तत्तत्र लिखितमित्युच्यते । यथा प-
त्रे लिपिः । लिखनस्य जलाद्युपनिपातविनाशितया न चिरस्थायित्वमत-
स्तदर्थमाह । उत्कीर्णरूपेव । यद्यत्र निबिडद्रव्ये तादृशेन किञ्चिदवयव-
विभागः क्रियते तत्तत्रोत्कीर्णम् । यथा टङ्कादिना शिलादि । अस्याप्येक
भागवृत्तितया सर्ववृत्तित्वार्थमाह । प्रत्युप्तेव । प्रत्युप्तमर्धरोपितम् । यद्यत्र
द्रव्यान्तरसंसर्गि तत्तत्र प्रत्युप्तम् । यथाङ्गुलीयके मण्यादि । अस्यापि
शक्योद्धारत्वाच्चिबिडसंबन्धायाह । वज्रलेपघटितेव । यद्यत्र किञ्चिद्-
नद्रव्याभिघातजन्यकर्मजन्यसंयोगविभागानाभ्रयस्तत्तत्र वज्रलेपघटित-
म् । यथा हीरकादि । तथापि लेपस्य बहिर्वृत्तित्वादन्तःसंसर्गार्थमाह ।
अन्तर्निखातेव । यद्यत्र संबद्धमूर्धाधःसंयोगादिना धृतं नोपलभ्यते तत्त-
त्र निखातमुच्यते । यथा भूमौ मूलकादि । निखातत्वं सर्वरोपणमुप-
लब्धमर्धरोपणमित्यनयोर्भेदः । निखातस्यापि निर्वन्धातिशयेन शक्योद्धार-

सा नश्चेतसि कीलितेव विशिखैश्चेतोभुवः पञ्चभि-
श्चिन्तासंततितन्तुजालनिबिडस्यूतेव लम्बा प्रिया ॥ १०

रतया विवेकादिदुःशक्यत्वार्थमाह । कामस्य पञ्चभिः शरैः कीलितेव ।
कीलितस्य प्रतिकीलनोद्धार्यतया शक्योन्मूलनायाह । चिन्तापरंपरासूत्र-
समूहेन गाढं यथा स्यात्तथा स्यूतेव सीवनं प्रापितेव । जालनिबिडसी-
बनेनानुच्छेदनीयत्वमुक्तम् । इहोपधेयाभेदेष्युपाधिभेदादपौनरुक्त्यमि-
त्यवधेयम् । एकमेव हि वस्तु तत्तदुपाधिवैशिष्ट्याद्भिन्नबुद्धिविषयो यथा
दण्डिकुण्डलित्वादिः । यद्वा । नोस्माकं चेतसि सा लम्बा वृद्धं संबद्धा । वृद्ध-
संबद्ध एव लभ्यपदार्थः । शरो लभ इत्यादौ तथादर्शनात् । वृद्धसंबद्ध एव
नानाप्रकारेण स्थिरीक्रियते । कामबाणपञ्चकेन कीलितेव । चिन्ताप्रवा-
हरूपतन्तुसंतत्या स्यूतेव । ननु द्वयमप्यदो न युक्तम् । तथा सहान्तरस्य
चैतन्यस्य संबन्धाभावात् । अतो विषयविषयिभावप्रकारान्मतभेदेनाह ।
लीनेवेति । लीनत्वं तदात्मतया संबद्धत्वम् । विषयविषयिणोस्तदात्म-
रूप एव संबन्ध इति योगाचारमतमनेनोक्तम् । प्रतिबिम्बितेवेति सांख्य-
मतोपदर्शनम् । लिखितेवेति सौत्रान्तिकमतोपदर्शनम् । तत्र हि ज्ञानेन
स्वीयाकारार्पणं विषये क्रियत इति तत्तदाकारस्याभिव्यक्तिः । शिलादौ
तुरगादिवदिति लिखनसाम्यम् । उत्कीर्णरूपेवेति विषयाकारेण चैतन्य-
परिणाम इहोत्कीर्णरूपता । अतस्त्रिदण्डमतम् । प्रत्युपेवेति पूर्वरूपति-
रोधानादन्यरूपाविर्भावेन सुवर्णरचितभाजनादाविव तत्तद्विषयाकार-
तया ज्ञानविपरिणाम इति पातञ्जलमतम् । वञ्चलेपघटितेवेति नैयायि-
कमतम् । तदीयतामात्ररूपो हि स्वभावभेदः प्रकाशस्य विषयविषयिभा-
वः । अयं च यावद्भस्तुस्थिरतया वञ्चलेपघटनातो न भिद्यते । अन्तर्नि-
खातेवेति विज्ञानवादिमतोपदर्शनम् । अत्र हि विज्ञानस्यान्तर्निखननाच्च

६५

नेपथ्ये कलकलः ।

माध० । अहो संप्रति प्रगल्भमानकौणपनिकायस्य महती
इमशानवाटस्य रौद्रता । अस्मिन् हि

पर्यन्तप्रतिरोधिमेदुरचयस्त्यानं चिताज्योतिषा-

मौज्ज्वल्यं परभागतः प्रकटयस्याभोगभीमं तमः ।

बाह्यवस्तुस्थितिरिति । इहापि तथा । एते च विषयविषयिभावविकल्पा-
स्तश्चिन्ताप्रकारत्वान्माध्वस्य चित्ते विपरिवर्तन्ते । एवं च चेतसा सह
संबन्धः । पश्चात्कीलनेन वा सीवनेन वा गाढसंबद्धतां गता भवति लज्जा ।
ततश्च तद्दर्शनं महापुरुषानुभूतं तस्येति किमत्र चित्रमिति भावः । अत्र
पञ्चभिरित्यनेन युगपत्कामबाणविषयत्वमात्मनो निवेदयता दुःसह-
शाशालित्वं सूचितम् । चेतोभुव इत्यनेन तत्प्रभवस्य तस्य मर्मज्ञता
ध्वनिता ।

यथाशक्ति यथायुक्ति यथागति यथामति ।

यथाधीति यथानीति विवेचितमिदं मया ॥

६६—७१ कौणपनिकायो राक्षससमूहः । रौद्रता भीषणत्वम् । प-
र्यन्तेत्यादि । तमः ॥ कर्तृ ॥ चिताज्योतिषामौज्ज्वल्यं परभागतो गुणो-
त्कर्षाधानात्प्रकटयति व्यक्तीकरोति । तमसि संनिहिते सति तेजसां
कान्त्वुत्कर्षः स्फुट एवेति भावः । कीदृशं तमः । आभोगात्परिपूर्णतया
भीमम् । चितालोकमण्डलस्य पर्यन्ते निकटदेशे प्रतिरोधनशीलं मेदुरं
स्निग्धं चयेन संघेन स्त्यानं घनम् । यद्वा । पर्यन्ते यः प्रतिरोधोन्धकारस्य
प्रसरणनिवारणं तेन मेदुरो मांसलो यश्चयस्तेन घनमित्यर्थः । कटाः

६६. आकर्ष्य before अहो N.; K1. K2. om. संप्रति; प्रगल्भता B. K1. K2.
वर्धमान N. for प्रगल्भमान; कौणप for कौणप O.; महतः for महती O.

६७. N. om. वाट°; अत्र for अस्मिन् N.

६८. °रोध for °रोधि K1. K2.; घन for चय Bh. N. O.; रोचिषा° for ज्यो-
तिषा B.

संसक्ताकुलकेलयः किलकिलाकोलाहलैः संमदा-

दुस्तालाः कटपूतनाभभूतयः साराविणं कुर्वते ॥ ११

भवत्वाघोषयामि तावत् । उच्चैः । भो भोः श्मशाननिकेतनाः
कटपूतनाः ।

शब्दाः । पूतनाः श्मशानवासिनो राक्षसास्तत्प्रभृतयोन्येपि तत्रत्याः शृ-
गालादयः किलकिलाकोलाहलैः किलकिलारूपावैः साराविणं पर-
स्पराह्वानं कुर्वते संमदादर्थात् । उच्चला उद्गताश्चक्षुः । तालादु-
द्गता उचालाः ॥ सुस्पृपेति समासः ॥ तेनान्योन्यहस्ततालवन्त इति
वा । संसक्ता मिलिता आकुलास्त्वरायुक्ताः केलयः क्रीडा येषां ते ।
यद्वा । संसक्तत्वेनाकुला केलिर्येषां ते । संसक्त इति भावप्रधानम् । य-
द्वा । संसक्ता कुलेन स्वयूथेन केलिर्येषां ते ॥ त्रिपदबहुव्रीहावुत्तरपद-
स्वाभावाच्च पुंवद्भावः ॥ सान्द्रक्षिग्धे च भेदुर इत्यमरः ॥ किलकि-
लिस्त्वय्यक्तशब्दः । अविभाषितविशेषः शब्दसमूहः कोलाहलः ॥ संपू-
र्वार्त्रैतेरभिविधौ भाव इतुण् ॥ तदन्तस्त्वार्थेण् । अदिष्टुष्टिः ॥ शब्दा-
नां शब्दकरणं केताकाभिधानात् । रीश्वरस इह । तल्लक्षणं तु भरते ।

इवि रौद्रो रसो दृष्टो रौद्रैरेवाङ्गचेदितैः ।

शखप्रहारभूयिष्ठभयकस्पकियात्मकः ॥ इति ।

७२—७५ भो भो इत्यभिमुखीकरणरूपे संबोधने । निकेतनं गृ-
हम् । अशखपूतं संमुखपतितस्य स्वर्गिणो मांसं शखपूतम् । अतस्ते-
षामिमाद्यभिदमिति न तादृशमिदम् । यद्वा । अशखपूतं शखेणाच्छि-
न्नम् । जनूनमनेकार्थत्वात् । शखहतमांसस्य रणे झलमतया तेषाम-
स्पृहात् इदमेतादृशमिति भावः । अव्यार्जं निष्कषटम् । यद्वा ।

७०. किलि° for किल° K2. O.

७१. °दुचानाः for °दुचालाः B.; पूतन for पूतना Bh. K2. O.; साराविणं for
साराविणं e.

७२. तदिदं for भवत् N.; N. om. तावत्; A. N. om. उच्चैः; भोगाः for भोभोः
K1.; A. B. C. om. one भोः; केतनाः for निकेतनाः Bh. K1. K2.

७३. K2. om कट-

अदात्मपूतमव्याजं पुरुषाद्गोपकल्पितम् ।

७५ विक्रीयते महामांसं गृह्यतां गृह्यतामिदम् ॥ १२

पुनर्नेपथ्ये कलकलः ।

माध० । कथमाघोषणानन्तरमेव सर्वतः समुच्चलदुच्चालवेतालमुक्ततुमुलाव्यक्तकलकलाकुलः प्रचलित इवाविर्भवद्भूतसंकटः श्मशानवाटः । आश्चर्यम् ।

इष्टसिद्धिं णीकृत्य साहसाच्चदुपार्जितम् ।

अशक्तपूतं निर्व्याजमेतन्मांसं विदुर्बुधाः ॥

इति परिभाषितमेव ।

त्रियश्चतुष्पदे श्रेष्ठाः पुरुषा द्विपदे तथा ॥

इति वचनात्प्राशस्त्यार्थमाह । पुरुषस्याङ्गादानीयोपकल्पितम् । विक्रीयते इष्टसिद्धिमूल्येनेत्यर्थात् । विक्रयस्य मूल्यसापेक्षत्वात् । बहः । विक्रीयते कीयते । धातोरनेकार्थत्वात् ।

७७-८३ उच्चैर्धुष्टं तु घोषणेत्थमरः ॥ वेतालः श्मशानदेवताकिंकरः ॥ तुमुलं रणसंकुल इत्यमरः ॥ तेषामन्योन्यस्पर्धया रणे संकुलत्वम् । अविभाषितार्थत्वेनाव्यक्तत्वम् । प्रचलित उच्चावचः । संकटो व्याप्तः । कर्णेत्यादि । उल्का ज्वाला मुखे येषां ते उल्कामुखाः शृगालभेदाः । तेषां मुखैर्नभ आकीर्यते व्याप्यते । बहः । उल्कामुखा एतन्नामप्रसिद्धा एव रणवासिनो जन्तुभेदाः । कीदृशैः । कर्णसमीपवि-

७४. ०तं निर्व्याजं for ०तमव्याजं B. C. O.

७५. ०तामिति for तामिदम् Bh. C. K1.; इति after इदम् N.

७६. Bh. K1. K2. N. O. om. पुनः.

७७. आमाषणा० B. आघोषा० C. for आघोषणा०; N. om एव; ०चरद् for चलद् K1. N.; N. om. वेतालमुक्तः कुल after वेताल B. K1. O.

७८. K2. O. om. भवद् भूरि before भूत B.

७९. आश्चर्यम् twice Bh. K1. K2.

कर्णाभ्यर्णविदीर्णसृक्कविकटव्यादानदीप्ताग्निभि- ८०
 दैष्ट्याकोटिविसंकटैरित इतो धावद्गिराकीर्यते ।
 विद्युत्पुञ्जनिकाशकेशनयनभ्रूमभ्रुजालैर्नभो
 लक्ष्यालक्ष्यविशुष्कदीर्घवपुषामुल्कामुखाचां मुखैः ॥ १३

अपि च ।

एतत्पूतनचक्रमक्रमकृतप्रासार्धमुक्तैर्वृका- ८५
 नुत्पुष्पणत्परितो नृमांसविषसैराघर्षरं क्रन्दतः ।

दीर्णसृक्काभ्यां विकटं करालं यद्यादानमास्यविकासस्तेन दीप्तेभिर्गैर्बु ।
 ऊर्ध्वाधःस्थितदंष्ट्राणां कोटिभिरग्नैर्विसंकटैः संकुलैर्विकरालैर्वा । सर्व-
 तो धावद्भिः । विद्युत्पुञ्जतुल्यानि केशनयनभ्रूमभ्रुजालानि यत्र तैः ।
 पिङ्गलत्वात्केशादीनां विद्युत्तुल्यता । अत एवोल्कामुखः शृगालान्यो
 जन्तुभेद इति पक्षः साधीयान् । उल्काप्रकाशादलक्ष्याण्यन्यदालक्ष्याणि
 विशुष्काणि दुर्बलानि दीर्घाणि वपूषि वेषां तेषाम् । एतेन दुर्बलत्वमु-
 क्तम् ॥ शान्ताकोष्ठस्य सृक्कणी इत्यमरः । केशेत्यादौ पूर्वनिपातविधे-
 रनित्वत्वाद्भूशब्दमपहाव केशशब्दस्व पूर्वनिपातः । लक्ष्यशब्दो ण्यति
 वकारवान् । कर्मणि चवि तद्ग्रहित इत्यवधेयम् ॥ अद्भुतरसोयम् ।

८४-८८ अपि चेति । अपिर्जुगुप्सावाम् । चः समुच्चये । गर्हा-
 माह । एतदित्यादि । एतत्पूतनचक्रं हमशानप्रेतसमूह आलोक्यते ।
 किं कुर्वत् । अस्याकुलतवाक्रमेण युगपत्कृतो यो प्रासस्ततोर्ध्वं भूमौ प-
 तितमर्धं चर्चणेन मुख एव स्थितम् । तत्र भूमिपतितैरर्धमुक्तैर्नृमांस-
 विषसैरुच्छिष्टैः सर्वत्र वृकान्कोकानारण्यकुक्षुरादीनुत्पुष्पणत्पुष्टान्कुर्वत् ।
 अक्रमत्वं प्रतिपक्षशङ्कया । अभिलाषातिशयाद्वा । कीदृशान् । अह-

८०. वक्ति for वक्त K2.

८१. °राप्यते for °राकीर्यते K2.

८२. विकास for निकास K1.

८३. लक्षा° for लक्ष्या° C.

८४. N. om. अपि च.

८५. उत्पुष्पत् for उत्पुष्पत् K1.; °राददत् for °राघर्षरं N.

खर्जूरदुग्धमदघ्नजङ्घमसितत्वङ्गद्विविधस्त-

स्नायुग्रन्थिघ्ननास्यपञ्चजरत्नकुलमालोक्यते ॥ १०८

समन्तादवलोक्य विहस्य च । अहो प्रकारः पिशाचानाम् ।

महमिकया मांसमहणादीषद्वर्षरमव्यक्तशब्दं यथा स्यादेवं रुदतः ।
एतत्तु कुङ्कुरेषु स्फुटमेव । कीदृशं पूतनचक्रम् । खर्जूरदुग्धमदघ्ना तत्प-
माणा जङ्घा यस्य तत् । एतेन जङ्घानां ग्रन्थियोगित्वकर्कशत्वनीरस-
त्वलोमशस्त्वानि दर्शितानि । असिता ह्यामा वा त्वक्चर्म तथा नद्धा
सर्वतो विस्तीर्णा याः स्नायवो नहर इति ख्यातास्ताभिर्ग्रन्थिषु संधि-
भागेषु घनानि वृढान्यस्थनां पञ्जराणि येषां तादृशा जरन्तो जीर्णाः
कङ्काला मांसादिशून्यास्यभागा यस्य तत् । वृकपदं शृगालाद्युपल-
क्षणपरम् ॥ कोक ईहामृगो वृक इत्यमरः ॥ यद्वा । घालावृकाः
क्रपिक्रोष्ठुधान इति नाम्न्येभ्यो नरदर्शनादेतत्सर्वैकदेशो वृकशब्दः । तेन
भीमभीमसेनादिवदस्यापि तावदर्थमतिपादकमेत्यवश्यम् । यद्वा । वृ-
कौ घोष इति ख्यातः ॥ विषसो म्लेजनश्लेषपीत्यमरः । स्वाच्छरीरा-
स्थि कङ्काल इत्यमरः ॥

८१-९२ विहस्येति । अतिसास्त्रिकेपि मयि भीषणत्वमस्मी पूत-
नाः कुर्वन्तीत्यसंबद्धक्रियया हसतः । यद्वाह ।

असंबद्धेस्तु हासः स्याद्वाश्लेषशक्तिवादिभिः ॥ इति ॥

प्रकारो वैलक्षण्यम् । ततस्त्यादि । एते पूर्वोक्तादन्ये पिशाचा विस्तृतदीर्घि-
जिह्वाभीषणमुखविवरं विदार्य व्यादाय दग्धपुराणरोहिणानामिव शुक्तिं
दधति धारयन्ति । दग्धत्वेन दयामत्वं पुराणत्वेन जीर्णत्वं च दर्शितम् ॥
रोहिणो रोहण इति ख्यातस्तरुः । घोघरासि इति ख्यस्रो वा । रोहितो-
पि स एव । अत एव रोहितः ब्रीहनाशक इत्यमरोपि । रोहणानामिति

८०. दग्ध for दघ्न K1.; °कृतः for °कृत K1.

८८. कंकार° for कङ्काल° Bh.

८९. विलोक्य for अवलोक्य O.; B. om विहस्य; Bh. C. K1. N. O. om. च.

एते हि

१०

ततः पृथुस्रनोऽग्न्यास्यमर्चं दधाति विदार्य विवर्णदीपदेहाः ।

ललदजगरधोरकोटराणां द्युतिमिह दग्धपुराणरोहिण्यनाम् ॥ १८

परिक्रम्य । हन्त बीभत्समेवाग्रे वत्तर्ते ।

उत्कृत्योत्कृत्य कृत्तिं प्रथममथ पृथुच्छोफभूयांसि मांसा-

न्यसंस्फिक्पृष्ठापिण्डाद्यवयवसुलभान्युपपूतीनि जग्ध्वा । १९

पाठे रोहन्तीति रोहण्यास्तरवस्तेषामित्यर्थः । ललता चलताजगरेण
सर्वेषां शीषणाच्छिद्राणाम् ॥ निष्कुहः कोटरं वा नेत्यमरः ॥ तद्विह
कोदरेणास्यमज्वरेण रसन्त रोहिणेन पिशाच उपनीयन्ते । भयानको
रसः । यदाह ।

विकृतस्वस्त्वदर्शनसंन्नासारण्यशून्यगृहगमनात् ॥

गुरुनृपयोरपराधाच्छतथ भयानको ज्ञेयः ।

१३-१७ बीभत्सं घृणाकरम् । निर्भिद्येत्यादि । अयं प्रेतरङ्गः प्रेत-
रूपो रङ्गः क्षुधाभिष्टुष्यच्छरीरोऽव्यग्रमनाकुलं यथा तथा क्रव्यं मांस-
मस्ति खादति । किं कृत्वा । प्रथममादी कृत्तिं चर्म निर्भिद्य निर्भिचीकृत्स्व
पथादुत्कृत्य च्छित्त्वा । उत्कृत्येति पाठे चर्मकोषाकर्षणमुत्कर्तनं तत्पुनः
पुनः कृत्स्वित्यर्थः । भयानन्तरं पृथुना महतोच्छोफेन भूयांसि बहूनि मां-
साणि जग्ध्वा भक्षयित्वा । कीदृशाणि । अंसयोः स्कन्धयोः स्फिक्चोः कटि-
मांसविण्डयोः पृष्ठे कावपथाङ्गामे ण्डयोर्जङ्घापाष्ठात्वाभागयोरद्विप-

१०. ततः for एते हि N.

११. पृथुतर for ततःपृथु N.; दशना° for रसनो O.; विवृत्य for विदार्य K1 K2. D.; निष्कुहः for निष्कुह N.

१२. चलद् B. Bh. K1. K2. O. गलद् N. for ललद्; तिम्र & तिमिह (in margin) O.; इव for इह A. D. N.

१३. अवलोक्य च after °क्रम्य N.; अति before बीभत्सम् N.; O. om. प्रव;
अग्रतो for अग्रे N. O.; K1. K2. om. वत्तर्ते.१४. निर्भिद्योत्कृत्य for उत्कृत्योत्कृत्य Com.; अपि for अथ K1. K2.; पृथुच्छोफ
B. पृथुस्तेषां N. for पृथुच्छोफ.१५. स्फिक् for स्फिक् O.; पीठा° for पिण्डा° N.; गन्धीनि for पूतीनि K2.; °न
दग्ध्वा for °नि जग्ध्वा K1.

आत्तस्नाय्वन्त्रनेत्रः प्रकटितदशनः प्रेतरङ्गः करङ्गा-
दङ्गस्थादास्थिसंस्थं स्थपुटगतमपि क्रव्यमव्यग्रमपि ॥१९८॥

अपि च ।

१०० निष्ठापस्विद्यदस्थः कथनपरिणमन्मेदसः प्रेतकाया-
न्कृद्वा संसक्तधूमानपि कुणपभुजो भूयसीभ्यधिताभ्यः ।

दात्कक्षामूलाद्यवबेषु बलभानि । उच्छूनत्वासेषाम् । उग्रपूतीन्बुत्कटग-
न्धानि । पृथुत्सेधेति पाठे पृथुनोत्सेधेन कायेन बहुतां वतानीत्स्वर्थः । वहा ।
उत्सेधेनोन्नतया भूयांसीत्स्वर्थः ॥ उत्सेधः काय उन्नतिरित्स्वमरः । कीदृशो
रङ्गः । आर्तस्वरावान् । पर्यस्तमितस्ततः क्षिप्तं नेत्रं येन सः । एतदुभवं
रङ्गेषु प्रसिद्धमेव । अन्तःपर्यस्तनेत्र इति पाठेन्तर्मध्ये स्थितनेत्रः । रङ्ग-
त्वेन कोटराक्षत्वादित्यर्थः । आत्तस्नाय्वन्त्रनेत्र इति पाठ आत्तानि गृ-
हीतानि स्नाय्वन्त्रनेत्राणि येन सः । अत एवान्त्राद्युत्पाटनाय प्रकटित-
दन्तः । दौर्बल्यप्रकर्षणात्प्रकटितदशनत्वम् । अङ्गस्थात्कोडीकृतात्कर-
ङ्गात्कपालादाकृष्येत्याक्षेपात् । अन्यथापादानानुपपत्तिः । कीदृशं क्रव्य-
म् । अस्थिषु यत्संतिष्ठति तत् । स्थपुटगतमपि निक्षेप्ततन्निषमस्थानव-
तमपीत्यर्थः । अत एव रङ्गः ॥ शिबीं स्त्रिचीं कटिमेषाभित्स्वमरः ।
पिण्डः कण्ठेऽङ्गमेदेस्वादिति मेदिनीकरः । करङ्गो मस्तकेऽपि स्यादिति
धराणि ॥ अयं बीभत्सो रसः ।

९९-१०२ निष्ठापेत्यादि । एतेपि कुणपभुजः शबभक्षकाः पिशाचा
वह्नीभ्यधिताभ्यः प्रेतकायानाकृष्य तेषामेव जङ्गानलकं जङ्गप्रधान-

९९. आर्तःपर्यस्त A. D. अन्तःपर्यस्त noticed by Com. for आत्तस्नाय्वन्त्र; नेत्र
for नेत्रः Bh. K1. गहन for दशनः C.

९९. °यदस्थः for °यदस्थः A. D. margin of O.; परिगलन् for परिणमन् N.;
कायान् for कायान् O.

१००. कृद्वा for कृद्वा B.; °मादपि for °मानपि O.

उत्पक्कसंसिमांसं प्रचलदुभयतः संधिनिर्मुक्तमारा-

देते निष्कुप्य अङ्गानलकमुदयिनीर्मज्जधाराः पिबन्ति ॥ १७

विहस्य । अहो प्रादोषिकः प्रमोदः पिशाचानाम् ।

मस्थि निकुप्य विगतमांसावरणं कृत्वा मज्जधाराः पिबन्ति । मज्जा-
स्त्रिमध्यस्थितस्नेहः । कीदृशीः । आराहुरत एवोदयिनीर्लम्बमानाः ।
ब्रवमयत्वात् । यद्वा । आरात्समीपे पिबन्तीति योजना ॥ आराहुरस-
मीपयोरिति विश्वः । चिताभूयस्त्वेनातिभीषणतोक्ता । कीदृशान् । निष्ठा-
पेनेषस्तापेन स्विद्यन्त्यसृज्जि येषाम् । पद्म इत्यादिस्त्रेणासकशब्दस्या-
सन्नदेशोल्लोपे रूपम् ॥ अस्थ इति पाठो न युक्तः ॥ तृतीयादावस्थी-
त्यादिनानङ्गिधानात् । यद्वा । प्रेतकायादिति पञ्चम्यन्तः पाठः । अतो-
स्थ इति पञ्चम्यामनङ्गि रूपम् । चिताभ्य इति ल्यब्लोपे पञ्चमी । निस-
स्तपतावित्यनभ्यावृत्तौ षत्वम् ॥ कथनेन पाकक्रमेणाङ्गेषु परिणमज्जी-
र्ष्यमेदो येषां तान्संसृष्टधूमानपि । कीदृशं अङ्गानलकम् । उत्पक्कमुच्छूनं
कृत्वा पक्कमत एव संसनशीलं मांसं यस्मात् । यद्वा । उत्पक्केनोदृतपा-
केन संसि मांसं यस्मात् ॥ उत्पक्क इति भावे क्तः । प्रचलन्तः शिथि-
लीभवन्त उभयतो जानूरुपर्वणो गुल्फाद्ये संधयोत्थनां परस्परमिल-
नस्थानानि तैर्निर्मुक्तम् । प्रचलमिति पाठ उभयतः पार्श्वोभ्यां प्रच-
लम् । अत एव संधिपरिमुक्तमित्यर्थः ॥ कुणपः शवमखिवा-
मित्यमरः ॥ नलकं नरहड इति ख्यातम् । सरी इति ख्यातं
वा । बीभत्स एवात्र रसः ।

१०३—१०८ अहो इति बीभत्सशृङ्गारदर्शनेनाध्वम् । प्रादो-
षिको रात्रिप्रारम्भजः । शृङ्गारबीभत्सयोः परस्परविरोधेपि संस्था-
नसाम्यात्संभेदाभावाद् इह । प्रसाधनाच्चात्र शृङ्गारः । यदाह ।

१०१. प्रचलम् for प्रचलद् noticed by Com.; सारादे° Bh. °मादावे° O. for °मारादे°

१०२. निष्कुप्य Bh. K1. निष्कुप्य N. निष्कुप्य O. for निष्कुप्य.

१०३. पिशाचाङ्गानाम् A. B. D. पिशाचानाम् O. for पिशाचानाम्.

तथा हि ।

अन्तैः कम्पितमङ्गलप्रतिपदाः स्त्रीहस्तकोकल-
व्यक्तोत्तंसभृतः पिनद्या सहसा हस्तपुण्डरीकिल्लवः । १०५
एताः शोणितपङ्ककुङ्कुमजुषः संभूय कान्तैः पित्र-
न्त्यस्थिखेहसुराः कपालचषकैः प्रीताः पिशाचमङ्गलः ॥ १०६

कर्तुमाल्यालंकारैः प्रियजनगान्धर्वकाव्यसेवामिः ।

'उपवनगमनविहारैः शृङ्गाररसोपि संभवति ॥

अत एवायं श्लोकः कण्ठाभरणेपि रससंकराभास उदाहृत इति ।
अन्तैरित्यादि । एताः पिशाचखियः कान्तैः संभूय मिलित्वा कपा-
लचषकैरस्थिखेहसुरा मञ्जमयानि पिबन्ति । कीदृश्यः । अन्तै-
रचितो मङ्गलार्थं प्रतिसरो हस्तसूत्रमूर्णामयं याभिस्ताः । अवैध-
व्यचिह्नं मङ्गलप्रतिसरो भवति । यद्वा । प्रतिसरः कङ्कुणम् । तद-
व्यवैधव्यचिह्नतया मङ्गलम् ॥ कङ्कुणे करसूत्रे च भवेत्यतिस-
रोल्लियामिति मेदिनीकरः ॥ स्त्रीहस्तं एव रक्तपद्मं तेन व्यक्तमुत्तंस-
कर्णभूषणं विधत्ति याः । सहसा शीघ्रं हस्तमालाः पिनद्या परि-
धाय । हस्तमस्य श्वेततया पुण्डरीकपदेनोपन्यासः । यदाह ।

शदशाङ्गुलसंपूर्णे श्वेते हृदयपङ्कजे ॥ इति ।

मालाया मनेहरतयान्या मा गृह्णत्विति परिधाने शिघ्रतया । अत
एव प्रीताः । रक्तकर्दमकुङ्कुमवत्यः । अत्र पिबन्त्यस्थिमङ्गलौ यति-
भङ्गशङ्का न कार्या । संभिकृतपदविच्छेदे तस्यादोषस्यात् । रेवां
ब्रह्मस्युपलविधमासिच्छादौ तस्या दर्शनात् ॥ चषकं पात्रचषकं स्थि-
दिति खराबली ॥ इह बीभत्समित्रः शृङ्गाररसः ।

१०५. Bh. C. K1. N. om, तथाहि.

१०६. रक्तो° for रक्तो° K2.

१०. शिरसां B. शिरसो C. शिरसा D. for सहसा; °रीकै for रीक B.

१०८. °न्यस्थिखे for °न्यस्थि B.; सुरा for सुराः K2. O.; कलाय for कपाल K1.

परिक्रम्य पुनरशलेति पठित्वा । कथं नाम प्रशान्तभीष-
णविभीषिकाप्रकारैर्दृष्टित्यप्रशान्तं पिशाचैः । अहो निःसत्त्वता ११०
पिशाचानाम् । परिक्रम्य दृष्ट्वा सनिर्वेदम् । विचित्तश्चैष सम-
न्ताच्छृणुमानवाटः । तथाहि खल्वियं पुरत एव ।

गुञ्जकुञ्जकुटीरकौशिकघटाघूत्कारसंवल्लित-
क्रन्दस्फेरवचण्डडात्कृतिभृतप्राग्भारभीमैस्तटैः ।

१०९—११६. झटिति शीघ्रम् । विभीषिका परभयदायिनी रौ-
द्ररूपता । तस्याः प्रकारा भेदाः । अपक्रान्तं प्रपलाय्य गतम् । निःस-
त्त्वा इत्यनेनात्मप्रौढिर्दिशिता । महामांसविक्रयादपि नेष्टलाभ इति
निर्वेदः । विचितो व्याप्तः । तमोव्याप्तत्वेन कथं विचितत्वज्ञानमि-
त्वं आदेयमिति । गुञ्जदित्यादि । इयं सरित्पुरत एवास्ति । पारे-
श्मशानं श्मशानपारदेशे ॥ पारे मध्ये षष्ठ्या वेति समासः ॥
कुञ्ज एष कुटीरोल्पा कुटी तत्र या कौशिकघटा पेचकसमूहः । गु-
ञ्जन्तीनां कुञ्जकुटीरकौशिकघटानां घूत्काररूपं संवल्लितं ध्वनितम् ।
क्रन्दच्छृणुमानां डात्कृतिर्डात्कारः शब्दविशेषः अनयोर्इन्द्रः । ताभ्यां
भृतः पूरितो यः प्राग्भारोपतटं तेन भीषणैस्तटैर्लक्षिता ॥ लक्षणे
तृतीया ॥ अन्तरभ्यन्तरे शीर्णास्त्रुटिता ये करङ्गाः कपलानि तेषां

१०९. °रशलेति B. Bh. °रशलेति N. °रशलेति मभ्याजमिति K1. K2.
O.; शङ्ग for नाम A. B. Bh. C. D. अति after नाम N. O., after शङ्ग
A. Bh. C. D. गति for अति B.; क्रान्त for प्रशान्त O.; C. N. om. प्रशान्त;
विभीषण for भीषण Bh.

११०. भीषिका A. B. D. विभीषिका O. for विभीषिका; विकारैः for प्रकारैः
N. O.; शङ्ग for झट् O.; परिक्रम्य दृष्ट्वा before अहो O.; निःसत्त्वः सर्वे N.
निःसत्त्वाः O. for निः सत्त्वता.

१११. N. om. पिशाचानाम्; O. om. पिशाचा—दृष्ट्वा; N. om. परिक्रम्य दृष्ट्वा; पुरो
before दृष्ट्वा K2.; चैव for चैव N.; सर्वतः for समन्तात् N. O.

११२. N. om. हि.

११३. घूत्कार for घूत्कार A.; संवल्लित N. संवल्लित. O. for संवल्लित.

११४. डात्कृत for डात्कृति Bh. C.

११५

अन्तःशीर्णकरङ्ककर्करपयःसंरोधकूलंकष-

स्रोतोनिर्गमघोरघर्घररवा परेश्मशानं सरित् ॥ १९

नेपथ्ये । हा ताद निष्करुण एसो दार्णि दे नरेन्द्रचित्ताराह-
जोवअरणं जणो विवज्जइ । (क)

(क) हा तात निष्करुण एष इदानीं ते नरेन्द्रचित्ताराधनोप-
करणं जनो विपद्यते ।

कर्करो भगवयवः काकर इति प्रसिद्धो वा कर्करो यत्र । अत एव
तरतां संतरणशीलानां संरोध्यवरोधकः कूलंकषः कूलविदारको यः
स्रोतोनिर्गमस्तेन घोरो घर्घरोव्यक्तरूपो रवः शब्दो यत्र सा । तरः-
संरोधीति पाठे तरसा वेगेन संरोधि गमनविरोधि । कर्करेण दृढेव
तरसा संरोधीत्यर्थः ॥ अल्पा कुटी कुटीरः स्यादित्यमरः ॥ घटा-
शब्दः समूहमात्रवचनोपि करिघटादौ स्वात्यन्तिकस्तस्य प्रयोग
इत्यवधेयम् । घुस्कारडात्कृती अनुकरणशब्दौ । क्वचित्फात्कृतीति
पाठः । तत्रापि फात्कृतिरनुकरणशब्द एव । फेरफेरवजम्बुका
इत्यमरः । तटः प्राग्भार इत्यपीत्यमरः । कर्करो भग्नभागेपि दृढेपि
खण्डितेपि चेति धरणिः ॥ तदिह करङ्ककर्करसंकुलनदीप्रवाहस्तीरं
पातयति घर्घररवं च कुरुत इति स्फुटमेव ।

११७—१२३. हा तात इत्यत्र हायोगेपि न द्वितीया । हाशब्द-
स्य शोकवाचिन उपपत्त्यात् । तस्य च संबोधने प्रथमाप्रयोगात् ।
तदन्यार्थस्य योगे द्वितीयेति न्यासः । अङ्गमुखे क्षीरत्नापहारस्य
सूचितत्वाच्चेपथ्ये भणनमिदम् । नाद इत्यादि । अयं तावत्तादः श्रोत्र-

११५. कर्पर for कर्कर Bh. N.; तरत् B. K1. K2. N. तरः D. for पयः संरोधि
for संरोध B. D. K1. K2. N.

११७. इदम्हि after हा K1.; दार्णि for दार्णि D.; K1. om. दे; नरिद. for नरेन्द्र
K1. K2. O.; 'रोहणे' K1. 'राधणे' O. for 'राहणे'.

११८. 'रणो A. Bh. K1. 'रणसाहनं D. for 'रणं; वि before जणो B.; विवज्जइ
B. विपज्जइ N. विवज्जइ O. for विवज्जइ.

माध० । साकूतमाकर्ण्य ।

नादस्तावद्विकलकुररीकूजितस्निग्धतार-

१२०

श्चिन्ताकर्षी परिचित इव श्रोत्रसंवादमेति ।

अन्तर्भिन्नं भ्रमति हृदयं विह्वलत्यङ्गमङ्गं

देहस्तम्भः स्खलयति गतिं कः प्रकारः किमेतत् ॥ २०

योः संवादं पूर्वोपलम्भाकारतामेति । कीदृशः । विकला व्रस्ता या कुररी हापूतीति प्रसिद्धा पक्षिवधूस्तस्याः कूजितवस्निग्धः खेहल-
स्तार उच्चश्च । आसान्मालत्यास्तारो नादः । अत एव चिन्ताकर्षी प्रियत्वाश्चिन्तानुकर्षकः । परिचित इव पूर्वमुपलब्ध इव । अत एव श्रोत्रसंवादितास्य । परिचयश्च शंकरगृहे वृत्तः । यदि श्रोत्रसंवादमेति कथं तर्हीवकार इत्यत आह । अन्तर्भिन्नं द्विधाभूतं संशयाक्रान्तं हृदयं भ्रमति दोलायते । उभयत आकर्षात् । अत्र मालतीगमनासंभ-
वात्संवादस्य च स्फुटत्वात् । यद्वा । अन्तर्भिन्नं विह्वलमसंभवेनेत्यर्थात् । तथा बन्धुगतानिष्टशङ्ककलङ्कात्प्रत्यङ्गं विह्वलति । करादीनि कंपन्त इत्यर्थः । तस्याः कथमिहावस्थानमिति भयाद्देहस्तम्भः । यदाह ।

हर्षव्याधिनासरोषाद्यैः स्तम्भः संभवति ।

चिन्तास्तिमितत्वाद्गतिश्च स्खलति । कथमकस्मादेव ममेदं वृत्तमिति विमर्शमाह । कोऽयं प्रकारः किंनिमित्तं खेहमाविष्करोति । किमेतत् । सैवेयं किमन्यद्वा तत्तुल्यमित्यर्थः । संमुग्धमिति पाठे कर्णपीडां करोतीत्यर्थः । नादभ्रुत्या मोहात् ।

१२१. संमुग्धमे० for संवादमे० noticed by Com.

१२२. विज्वलति for विह्वलति K1. O.

१२३. देहोत्कम्पः B. Bh. C. K1. गात्रस्तम्भः N. for देहस्तम्भः; स्खलति च गतिः for स्ख—ति A. D.

करालायतनाच्चायमुच्चरन्करुणो ध्वनिः ।

१२५

विभाव्यते ननु स्थानमनिष्टानां तदीदृशाम् ॥ २१

भवतु पश्यामि । इति परिक्रामति ।

ततः प्रविशतो देवार्चनव्यग्रौ कपालकुण्डलाघोर-
घण्टौ कृतवध्यचिह्ना मालती च ।

माल० । हा ताद णिक्करुण एसो दाणिं दे णरेन्दच्चित्ताराहणो-

१२० वअरणं जणो विवज्जइ । हा अम्भ सिणेहमअहिअए हदासि
देव्वदुव्वलसिदेण । हा मालदीमअजीविदे मम कल्लाणसाहणे-

(क) हा तात निक्करुण एव इदानीं ते नरेन्द्रचित्ताराधनोपकरणं
जनो विपद्यते । हा अम्भ* जेहमयइदुये हतासि देवदुर्विलसितेन ।

१२४-१२८. करालेत्यादि । अयमुत्थितकरुणरसो ध्वनिः कथं
वा संभाव्यत इत्यन्वयः । उच्चरन्नुत्तिष्ठन् । वितर्कसंप्रधारणमाह ।
नन्विति । ननु संभावनायाम् । इदृशां संभाव्यमानजातीयानामनिष्टानां
जनवधानामिदं करालायतनं स्थानमिति संभाव्यते । वध्यचिह्नं
न्यस्तालक्तकेत्यादि ।

१२४. करुण for करुणो A. D. N. O.

१२५. मणिध्यानं for 'मनिष्टानां B.; ईदृशी for ईदृशां A. B. K1. K2. O.

१२६. Bh. om. इति परिक्रामति; K1. om. परिक्रामति.

१२७. देवता° for देवा° A. O.; व्यग्रहस्तौ for व्यग्रौ A. D.

१२८. च मालती for मालती च O.

१२९. निक्करुण for णिक्करुण K2.; Bh. D. K1. K2. om. दाणिं; णरेन्द K1.
O. नरेन्द K2. for णरेन्द.

१३०. °वअरण Bh. °वअरणो K1. °पवरणं K2. for वअरणं; विपज्जइ N. विव-
ज्जइ O. for विवज्जइ; जेहमय for सिणेहमअ O.; N. om. सिणेहमअ; हिअअ for
हिअए K1.; तुभं वि before हदासि A. D.; हदं हि for हदासि N.

१३१. देव for देव्व O.; सिदेन for 'सिदेण O.; मालती for मालदी Bh.; °मय
for °मअ O.; जीविण N. जीविते O. for जीविदे; हा before मम O.; मइ for मम
N.; कल्लाण for कल्लाण Bh. K1.; जेह for 'जेह K2.

* भातः Com.

कसुहसअलव्वावारे भअवदि चिरस्स जाणाविदासि दुःखं
सिणेहेण । हा पिअसहि लवङ्गिए सिविणआवसरमेत्तदंसणा
अहं दे संवुत्ता । (क)

माध० । हन्त सैवेयं हरिणेक्षणा । संप्रति निरस्त एव संदेहः । ११५
तदहमपि नमैनां जीवन्तीं संभावये । त्वरितं परिक्रामति ।

कापालिकौ । देवि चामुण्डे नमस्ते नमस्ते ।

सावष्टम्भनिशुम्भसंभ्रमनमङ्गूगोलनिष्पीडन-
न्यञ्चत्कर्परकूर्मकम्पाविगलद्वह्माण्डखण्डस्थिति ।

हा मालतीमयजीविते मम कल्याणसाधनैकशुभ*सकलव्यापारे
भगवति चिरस्य ज्ञापितासि दुःखं वेहेन । हा प्रियसखि लवङ्गिके
स्वप्नावसरमात्रदर्शनाहं ते संवृत्ता ।

१३२—१३५. अत्र भगवति कामन्दकि इति शेषः । चिरस्य
बहुकालम् । एकशुभस्थाने । एकमुखमिति पाठ एकमुखमेकवाक्यता-
पञ्चम् । हन्तेति निश्चयलाभे ।

१३८—१४०. सावष्टम्भेत्यादि । देवि युष्माकं क्रीडितं नृत्यं वन्दे ।
कीदृशम् । साटोपो यो निशुम्भो निर्दययन्त्रणं करणभेदस्ततः संभ्रमादा-

१३२. मुक्क after सुह C.; मुक्क; B. D. O. सुल N. for सुह; बावारे for व्यावारे
Bh. K1. K2.

१३३. पिअ Bh. पिय O. for पिअ; सिविणअदंसणमेत्ता for सि—णा N.;
सिविअण्ण° for सिविणआ° K1. K2. भेत for भेत K1.

१३४. Bh. om. दे; ते for दे K1. O.

१३५. K1. om. हन्त; N. om. सै—क्षणा; महिरे° for हरिणे° A. C. D. N.;
हन्त before संप्रति K1. K2.; मे before संदेह N. O.

१३६. N. O. om. अहं; एव for अपि नाम B.; ताम् for नाम Bh. K1.; एतां
for एनां C.; O. om. एनां; एव after जीवन्तीं N.; संभावयेयं for संभावये O.

१३७. अघोरघण्टकपालकुण्डले A. कपा—घण्टौ N. for कापालिकौ; K2. N. om.
one नमस्ते.

१३८. निर्भर for संभ्रम A. B. Bh. C. D. K1. K2. नदत् for नमत् B.

१३९. कम्प for कंप N.; विचलद् for विगलद् O.

* शुभ for मुक्क Com.; नैकमुख noticed by Com. सुह in K1. K2. can.
also be read as सुह).

१४०

पातालप्रतिमल्लगल्लविवरप्रक्षिप्तसप्तार्णवं

वन्दे नन्दितनीलकण्ठपरिषदयत्कर्हि वः क्रीडितम् ॥ २२

अपि च । प्रचलितकरिकृत्तिपर्यन्तचञ्चलखापातभिन्नेन्दुभिः-
स्यन्दमानामृतभ्योतजीवत्कपालावलीमुक्तचण्डादहासत्रसङ्कुरि-
भूतप्रवृत्तस्तुति श्वसदसितभुजंगभोगाद्गदप्रन्थिनिष्पीडनस्फार-

नमतो भूगोलस्यावनिचक्रस्य निष्पीडनेन न्यञ्जदधोगच्छत्कर्परं पृष्ठास्थि-
यस्य कूर्मस्य तस्य कम्पेनाङ्गचालनेन विगलन्ती भ्रश्यन्ती ब्रह्माण्डख-
ण्डस्य स्थितिर्यत्र तत्तथा । अनेन भूकम्प उक्तः । तथा च नम्रीभूतभूगो-
ले त्वर्णवानामुत्सेकास्पातालतुल्यगल्लविवरे प्रक्षिप्ताः सप्तार्णवा यत्र
तत् । नन्दितभैरवसमं च प्रकटविभवम् ।

उत्क्षिप्ता तु भवेत्पार्ष्णिर्निशुम्भोयं निगद्यते ।

अङ्गुल्योप्राञ्जिताः सर्वाः पादेप्रतलसंचरे ॥

इति भरतः ॥ कटाहे च कपालेपि पृष्ठास्थानि च कर्पर इति शाश्वतः ॥
नाट्येश्वरीवर्णनमिदम् ।

१४२—१५०. दण्डकमाह प्रचलितेत्यादि । देवि युष्माकं ताण्ड-
वमुद्धतं नृत्यमस्माकमभीष्टया अशुभनाशाय तुष्टया आनन्दाय च
भूयात् । अरिष्टया इति पाठे रिष्टिरशुभं तदभावोरिष्टिस्तस्यै । अनेन
भाष्यनिष्ठार्थसूचकदण्डोप्युक्तः । यदाह ।

आकस्मिकमसंबद्धं समर्थमिव यद्गवेत् ।

वाचामन्ते स दण्डः स्याद्भाष्यनिष्ठार्थसूचकः ॥

१४२. अघोर^० for अपि च N.; प्रचलत् for प्रचलित C.; निष्यन्द Bh. निस्पन्द K1.
O. विष्यन्द K2. for निःस्पन्द.

१४२. °तोयोत B. °तयोत K1, K2. O. for °तभ्योत.

१४४. भूभृत् for भूत C.; प्रवृत्त for प्रवृत्त O.; निष्पीडितोत्काल for निष्पीडनस्फार
O.; उत्कुल for स्फार N.

फुल्लत्फणापीठनिर्यद्विषज्योतिरुज्जृम्भणोद्गामरव्यस्तविस्तारि- १४५
दोःखण्डपर्यासितक्षमाधरम् । ज्वलदनलपिशङ्गनेत्रच्छटाच्छन्न-
भीमोत्तमाङ्गधमि प्रस्तुतालातचक्राक्रियास्यूतदिग्भागमुत्तुङ्गख-
द्वाङ्गकोटिध्वजोद्भूतिविक्षिप्ततारागणं प्रमुदितकटपूतनोत्तालवे-

रिष्टिः खङ्गे नाशुभे स्त्रीति मेदिनीकरः । अरिष्टे तु शुभाशुभ इत्यमरः ॥
यद्वा । ऋकारो देवमाता स्यादिति कोशावृशब्दात्संबुद्धौ गुणे च हे अः
देवमातः इष्ट्या अभीष्ट्यै भूयादित्यर्थः । कीदृशम् । प्रचलितगजासुर-
चर्मपर्यन्तेषूक्ष्मतां नखानामाघातैर्भिन्नात्स्फुटिताद्देवीमस्तकस्थचन्द्रा-
त्सारदमृतस्य श्योतेनाद्भवेन जीवन्तीभिः कपालावलिभिर्मुण्डमालाभि-
र्मुक्तैश्चण्डादृहासैरत्युच्चहसनैखसतां बहुभूतगणानां प्रवृत्ता स्तुतिर्यत्र ।
यद्वा । भूतगणैः प्रवृत्ता प्रवर्तिता स्तुतिर्यत्र तत् ॥ अन्तर्भावितण्यर्थः ॥
यद्वा । प्रचलितः करिचर्मरूपोवधिर्यत्र तत् । पश्चात्कर्मधारयः । तथा ता-
ण्डवाडम्बरायासेन श्वसतां दयामसर्पाणां कायैर्ये केयूराकारमन्थय-
स्तेषु निष्पीडनेनोत्फाल उन्नतमुखविकासस्तरलो वा फुल्लन्विस्तारिता-
ङ्गचयः फणापीठः । विस्तारितया पीठेन रूपकम् । ततो निर्गतविषामे-
रुज्जृम्भणेनाधिक्येनोद्गामरः केलिसंवस्तु [संस्तव ?] रसातिशयो
भयं करो वा विषमो वा व्यस्त इतस्ततो गामी विस्तारी दीर्घो योदोः-
खण्डः समूहस्तेन पर्यासितः क्षिप्तः पर्वतो यत्र तत् । देव्या अनेकबा-
हूशालितया दोःखण्ड इत्युक्तम् ॥ अञ्जादिकदम्बे खण्डमस्त्रियामि-

१४५ फुल्ल A. स्फुल्लत् K1. for फुल्लत्; °जृम्भमाणो° for जृम्भणो° K2. व्यक्त for व्यस्त C.; विस्तार for विस्तारि D. K1.

१४६. षंड for खण्ड Bh.; तलं for धरं K2.; रिङ्गज्जटाज्जट N. रिङ्गज्जटाज्जट O. for नेत्रच्छटाच्छन्न; सार B. सन्न Bh. K1. °टोप K2. for °च्छन्न.

१४७. स्फुट Bh. स्फुट C. for स्यूत; खद्वाङ्ग for खद्वाङ्ग A.

१४८. मुङ्ग for कोटि N. O.; °जोद्धत B. D. °जोद्धत Bh. °जोद्धति C. °जोद्धत O. for °जोद्धति; विकट for कट B.

तालतालस्फुटस्कर्णसंभ्रान्तगौरीचनश्लेषहृद्यन्मनस्थम्बकान-
१९० न्दि वस्ताण्डवं देवि भूयादभीष्ट्यै च हृष्ट्यै च नः । इत्यभिनयतः ।

माध० । हा धिक् । प्रमादः ।

न्यस्तालक्तकरक्तमाल्यवसना पाखण्डचण्डालयोः

पापारम्भवतोर्मृगीव वृकयोर्भीरुर्गता गोचरम् ।

स्यमरः ॥ तथा ज्वलतानलेन पिङ्गलं यज्ञेत्रं ललाटलोचनं तस्य च्छटा
ज्वालाभिर्गमप्रसरस्तस्य साटेन विस्तारेण भीमं यदुत्तमाङ्गं शिरस्तस्य
भ्रमिर्मण्डलाकारेण भ्रमणं तथा प्रस्तुता प्रारम्भालातचक्रक्रिया बह्निप्र-
ज्वालिता र्धकाष्ठविशेषकर्म तथा स्यूता इवैकत्र प्रतिबद्धा इव दिग्भागा
यत्र तत् । तथातिमहत्त्वद्वाङ्माध्वजोत्कम्पाद्विक्षिप्त इतस्ततस्तारागणो
यत्र तत् । तथा इष्टकटपूतनोद्भटवेतालानां तालेन कलकलेन स्फुटत्क-
र्णात् एव संभ्रन्ता व्रसन्ती सत्वरा वा गौरी तस्या निबिडालिङ्गनेन
हृद्यचित्तं त्र्यम्बकं शिवमत्यर्थमानन्दयति ॥ आभीष्ट्ये णिनिः ॥ साटो
निकुञ्जे विस्तार इति विश्वः । शृङ्गमप्येपि कीर्तितमिति शाश्वतः ।

१९१—१९५. धिक्प्रमाद इत्यत्र वर्तत इति क्रियाधारः ॥ तत
उपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्वलीयसीति धिग्योगे द्वितीयां बाधित्वा
प्रथमेत्यवधेयम् ॥ न्यस्तेत्यादि । सेयं भूरिवसोः सुता यस्याः कृते मयैवं
दुःखमनुभूयते पाखण्डचण्डालयोगोचरं संमुखं गता । पाखण्डेषु चाण्डा-
लोसौ । तद्दर्शनविरुद्धक्रियाकारित्वात् । यदाह ।

१९१. नाद Bh. K1. K2. लोल O. for ताल; स्तना° for धना° B.; कृष्यन् for
हृष्यन् Bh.; कृष्यन्का° for कृष्यन्का° K1.

१९०. अरिष्ट्यै for अभीष्ट्यै N. O.; तुष्ट्यै च before हृष्ट्यै K1.; तुष्ट्यै for हृष्ट्यै
B. K2.; °धायतः for °नयतः K1.

१९१. N. om. हा.

१९२. न्यस्ता° for न्यस्ता° B; पाखण्ड A. Bh. पाषण्ड K2. N. पाखण्ड O. for
पाखण्ड; चाण्डाल° for चण्डाल° A.

१९३. °रम्भकयोः for °रम्भवतोः B. C. D.

सैयं भूरिवसोर्वसोरिव सुता मृत्योर्मुखे वर्तते
 हा धिक्कष्टमनिष्टमस्तकरुणः कोयं विधेः प्रक्रमः ॥ १९५
 कपाल० । तं भद्रे स्मर दयितोत्र यस्तवाभू-
 दद्य त्वां त्वरयति दारुणः कृतान्तः ।

न भुञ्जीतार्कपत्रेषु स्त्रीबालं नैव घातयेत् ॥
 यद्वा । पाखण्डौ च तौ चण्डालौ च । निषिद्धक्रियत्वात् । यदाह ।
 अवध्यास्तु समाख्याताः सर्वयोनिगताः स्त्रियः ॥
 चण्डालत्वादेव पापारम्भवतोर्मारणप्रवृत्तयोः । न्यस्ते अलक्तकरक्ते
 माल्यवसने यस्यां सा । एतद्वध्यचिह्नम् । यथा मृगी वृक्तयोः संमुखं
 गता तथेयं भीरुः । मृगीत्यनेन भयत्तलनेत्रतोक्ता । वसोर्देवताभेदस्य ।
 एतेनास्य सुखित्वमुक्तम् । मृत्योर्यमस्य मुखे वर्तते । अत एव हाशब्दः
 परिदेविते स्त्रीरत्नमपि वध्यत इति । निन्दायां धिगिति । विषादे
 कष्टम् । कोपेनिष्टम् । अस्ता नष्टा करुणा दया यत्र । एतादृशो विधे-
 रारम्भः कोयम् । निन्दितोयम् । कीदृग्वा ॥ किं वितर्के परिप्रश्ने क्षेपे
 निन्दाप्रकारयोरिति विश्वः ॥ करुणोयं रसः ।

इष्टवधदर्शनाद्वा करुणरसो नाम संभवति ॥
 इति भरतः । चण्डालोपि च चाण्डाल इति शब्दभेदः । पुष्पपुष्प-
 जौ माल्यमित्यरः ॥

१९६-१९४. त्वं भद्रेत्यादि । प्रहर्षिणीच्छन्दसा श्लोकार्धम् ।
 चामुण्डे भगवतीत्याद्यभिमार्षम् । हे भद्रे यस्तव दयितो वल्लभत्वेने-
 ष्टस्तं स्मर । गुरुत्वात्स्मरणमस्य । यदाह ।

पतिरेको गुरुः स्त्रीणामिति ।

१९५. अरिष्टम° for अनिष्टम° B.

१९६. कापालिकौ for कपाल° K2.; त्वं for तं A. B. Bh. C. D. K1. K2.

१९७. °देव त्वां for °दय त्वां A.

माल० । हा दइअ माहव परलोअगदो वि सुमरिदव्वो
तुम्हेहिं अअं जणो । ण हु सो उवरदो जस्स वल्लहो
१६० सुमरेदि । (क)

कपाल० । हन्त माधवानुरक्तेयं तपस्विनी ।

अघोर० । शशमुषम्य । यदस्तु तदस्तु व्यापादयामि ।

चामुण्डे भगवति मन्त्रसाधनादा-

बुद्धिष्टामुपनिहितां भजस्व पूजाम् ॥ २५

१६५

इति हन्तुमुपक्रान्तः ।

(क) हा *दयित माधव परलोकगतोपि स्मर्तव्यो गुण्माभिर्यं
जनः । न खलु स उपरतो यस्य वल्लभः स्मरति ।

यद्वा । मदुपहरणीयत्वेन स इह जन्मनि ते वल्लभो न भूत एव । अतो
जन्मान्तरेपि तस्माभाय तं स्मर । यदाह ।

यं यं चापि स्मरन्भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् ।

तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ॥ इति ।

कृतान्तो यमः । स्मरणफलमाह [न खलु स उपरत इति] । यस्येत्य-
धीगर्थेति कर्मणि षष्ठी ॥ यस्य गुणमिति वा । अन्तकाले माधवस्मरणं
मुक्तिहेतुरिति कटाक्षितम् । हन्त खेदे । कामन्दकीमित्रपुत्रत्वान्ममापि
माधवस्तादृश एव । तदनुरक्ता चेयं कथं वध्येति खेद इति भावः । अत

१५८. K1. K2. om. हा; दइद for दइअ Bh.; गह for दइअ K1. K2. O;
गाह after दइअ A.; B. om. माहव; पि for वि O.; D. N. om. वि.

१५९. K1. K2. om. तुम्हेहिं ; गहि K1. गलु K2. for गहु.

१६०. A. B. C. D. have जणो before सुमरेदि; सुमरइ for सुमरेदि N.

१६१. बराकी before तपस्विनी A. B. C. D.

१६२. B. om. शश-^०म्य ; शक्तिम् for शशम् A.; Bh. N. O. om. यद-^०यामि.

१६३. साधनार्थम् for साधनादौ Bh. K1. K2.

१६५. Bh. K1. K2. N. om. इति-क्रान्तः.

* Com. has नाथ for दयित.

माध० । सहसोपसृत्य प्रकोष्ठे मालतीं विशिष्य । दुरात्मन् अपेहि । प्रतिहतोसि कपालिकापसद ।

माल० । सहसावलोक्य । परिच्छाअदु परिच्छाअदु महाभाओ । (क)
इति माधवमालिङ्गति ।

माध० । महाभागे न भेतव्यं न भेतव्यम् ।

मरणसमये त्यक्त्वा शङ्कां प्रलापनिरर्गलं
प्रकटितनिजस्नेहः सोयं सखा पुर एव ते ।

(क) परित्रायतां परित्रायतां* महाभागः ।

एव तपस्विन्यनुकम्प्या । उद्दिष्टां वाचा प्रतिज्ञाताम् । उपनिहितामुप-
बौकिताम् ।

१६६-१७४. कफोणेरधोभागो मणिबन्धपर्यन्तः प्रकोष्ठः । विशि-
ष्यापसार्थ । खड्गहस्तत्वेन बाहुमध्येपसारणं जातिः । प्रतिहतो
निराकृतः । अपसद निन्दित । मरणेत्यादि । सोयं तव मित्रं पुरत एव
वर्तत इत्याक्षेपात् । यो बकुलवीथ्यादिषु सानुरागदर्शनप्रसन्नया त्वया
स्वीकृतः । मरणसमय इत्यनेनानुराग उक्तः । यदाह ।

१६६. K1. om. सहसोपसृत्य; खड्ग before प्रको० O.; मालतीं प्रकोष्ठे for प्र-तीं
Bh. K1. K2.; प्रकोष्ठेन for प्रकोष्ठे O.; O. om. मालतीं; खड्ग for मालतीं B. N.;
गृहीत्वा खड्ग before विशिष्य K1. K2.; निशिष्य for विशिष्य A. B. Bh. D.; आ-
before दुरात्मन् N.; Bh. repeats अपेहि; A. om. अपेहि.

१६७. एष before प्रति० A.; नन्वयं न भवसि after ०कापसद A.

१६८. K1. om. सहसावलोक्य; माधवं for सहसा O.; विलोक्य for अवलोक्य Bh.;
A. B. C. D. K1. K2. om. one परिच्छाअदु A. B. Bh. C. D. K1. K2.
add मं before महा० महाणु० for महा० O. B.; भावो for भाओ C. D.; माहवो A.
K1. माहवः K2. after ०भाओ.

१६९. B. Bh. K1. O. om. इति; O. om. माधवमालिङ्गति; तम् for माधवम् B.

१७०. A. B. K1. K2. O. om. one न भेतव्यम्.

१७१. त्यक्त्वाशङ्काः Bh. मुक्ताशङ्कः K1. K2. त्यक्त्वाशङ्को O. मुक्ताशङ्को. Com. for
त्यक्त्वा शङ्कां; प्रताप for प्रलाप A. B. D. K1. K2. O.; निरर्गल A. Bh. C. D.
निरर्गलः B. K1. K2. O. for निरर्गलं.

* Com. om. one परित्रायतां.

सुतनु विसृजोत्कम्पं संप्रत्यसाविह पाप्मनः ।

फलमनुभवत्युग्रं पापः प्रतीपविपाकिनः ॥ २५

१०५ अघो० । आः क एष पापोस्माकमन्तरायः संवृत्तः ।

कपा० । भगवन् स एवास्याः स्नेहभूमिः कामन्दकीसुह-
त्युत्रो महामांसस्य पणायिता माधवः ।

साहसानुरक्तं हि स्त्रियो भजन्त इति ।

तत्र मुक्ताशङ्को निर्भयः । पाखण्डादिति भावः । अत एव प्रतापे-
न निरर्गलोनभिभाष्यः । प्रलापेति पाठे हा नाथ माधवेत्यादिमालती-
प्रलापेन निरर्गल उच्छृङ्खल इत्यर्थः । त्यक्त्वा शङ्कामिति पाठे शङ्कां
लज्जादिकं वा त्यक्त्वा प्रतापनिराकुलो वा प्रतापनिरङ्कुशो वेत्यर्थः ।
यद्वा । शङ्कां त्यक्त्वा यं प्रति त्वया प्रकटितो निजस्नेहः सोयमित्यर्थः ।
यद्वा । अयं कीदृशः । प्रकाशितात्मस्नेहः । मरणसमये रक्षणादिति भा-
वः । हे सुतनु अत उद्गतं कम्पं त्यज । असौ पापः संप्रत्येव पाप्मनो
निषिद्धाचरणस्य फलं मरणरूपमुग्रं तीव्रमनुभविष्यति । संप्रतीत्यनेन
प्रकृतोपयुक्तं निजाप्तत्वं पौरुषं च ध्वनितम् । कीदृशस्य । प्रतीपो विपरी-
तो विपाको विरुद्धपरिणतिर्यत्र तस्य ॥ अनुभवतीत्यत्र वर्तमानसामी-
प्ये वर्तमानवद्देति भविष्यति लट् ॥ शृङ्गारवीरसंभेदोत्र ।

१०५-१८८. अन्तरायो विघ्नः । भूमिः स्थानम् । त्रासातिशया-
न्निःश्वासः । अत्रोपरि सौधोपरि । अलिन्द ओट्ट इति प्रसिद्धे । यूयमि-
ति । अहमबला मुग्धा चान्येनानीता यूयं धीराधीरा विबुद्धा अपी-

१०२. वा पुनः for पाप्मनः N.

१०५. अयं after पापो N.

१०६. भगवत्या for भगवन् A.; N. om. भगवन्; A. om. स; अयम् after एव
A. Bh. K1. K2.

१०७. पण० for पणा० A. C. D. K1. K2. N. O.; नाम after माधवः A.

माध० । साक्षम् । महाभागे किमेतत् ।

माल० । चिरादाश्वस्य । महाभाअ अहं वि ण आणामि ।

एत्तिअं उण जाणामि उवरिअलिन्दअं पसुत्ता इह पबुद्धम्हि । तुम्हे १८०
उण कहिं । (क)

माध० । सलज्जम् ।

त्वत्पाणिपङ्कजपरिग्रहधन्यजन्मा

भूयासमित्यभिनिवेशकदर्थ्यमानः ।

(क) महाभाग अहमपि न जानामि । एतावत्सु*नर्तानाभ्यु-
पर्यलिन्दकं प्रसुप्तेह †प्रबुद्धास्मि । यूयं पुनः क्व ।

दानीमिह किमर्थमागता इत्यर्थः । त्वदित्यादि । हे भीरु महामांसविक्र-
याय इमशाने श्रमस्तव क्रन्दितान्याकर्ण्यगतोऽस्मि । महामांसविक्रय-
फलमाह । त्वदिति । त्वद्विवाहेन धन्यजन्मा पुण्यजन्माहं भवामी-
त्यभिनिवेशेनातियत्नेनावेशेन वा कदर्थ्यमानः पीड्यमानः । अतस्त्वां
विना न मे जीवनमिति संभाव्यमानफलतया मांसविक्रये प्रवृत्तो-
स्मीति भावः । त्वत्पादपङ्कजेति पाठे प्रेयसीचरणग्रहणस्य मान एव
कर्तव्यतया मानप्रसादनमेवोत्तरोत्तरं चरितेत्याशंसितवान् । अत एव
सलज्जमित्युक्तमिति भावः ॥ धन्यः पुण्य इति स्मृत इति विश्वः ॥

१७९. Bh. om. [खिराह; Bh. K1. K2. O. om. महा-पि जाणामि; अहं ण
किंपि जाणामि for अहं-णामि A. B. C. D.

१८०. एत्तिअं for एत्तिअं K1. O.; दाव Bh. K1. K2. दाणि N. O. for उण;
लिन्दे A. लिन्दे D. K2. O. for लिन्दअं; पसुत्ता for पसुत्ता A. D. K2. O.;
परिबु° A. परिबु° B. K1. N. विबु° O. for पबु°; उम्हे Bh. तुम्हे O. for तुम्हे.

१८१. तत् for त्वत् A. D.; पाद for पाणि O. noticed by Com.; पुण्य for
धन्य A.

* Com. adds एव after एतावत्. † लिन्दके Com.; विबु° Com.

१८८

भ्राम्यन्नुमांसपणनाय परेतभूमा-

वाकर्ण्य भीरु रुदितानि तवागतोस्मि ॥ २७

माल० । स्वगतम् । कथं मम कारणादो एवम् एदे अप्यणिर-
वेरुखा परिभमन्ति । (क)

१९०

माध० । अहो नु खलु भोस्तदेतत्काकतालीयं नाम । संप्रति हि

राहोश्चन्द्रकलामिवाननचरीं दैवात्समासाद्य मे

दस्योरस्य कृपाणपातविषयादाच्छिन्दतः प्रेयसीम् ।

(क) कथं मम कारणादेवमेत भात्मनिरपेक्षाः परिभ्रमन्ति ।

कुस्तितीर्थः कदर्थः । भीरु इत्यनेन रोदनोपपत्तिरुक्ता । तदिह त्वचि-
मित्तमहं साहसी त्वं पुनः कीदृशीति न जान इति तात्पर्यम् । अत एव
हर्षविस्मयवशादाह [मालती कथमित्यादि] । परिभ्रमणमितस्ततो
गमनम् । आत्मनिरपेक्षः इमं शानभ्रमणेन ।

१८९—१९३. विस्मयेहो नु खलु भोः । काकतालीयमचिन्तितो-
पनतम् । यथा काकागमनतालपतनयोरिकदा संभवो दैवाधीनस्तथेदम-
पीत्यर्थः । राहोरित्यादि । दैवाद्बिधिवशादासाद्य प्राप्य । अर्थात्प्रियाम् ।
अस्य दस्योश्चौरस्य खड्गपातविषयात्प्रेयसीमाकर्षतो मम चेतः कथं व-
र्तताम् । नवनवरसोदयात्तज्जान इत्यर्थः । कामिव । राहोराननचरीमि-
न्दुकलामिव । कृपाणपातविषयामिति पाठे खड्गपतनस्य विषय आश्रयो

१८८. अपवार्थ for स्वगतम् B. Bh. K1. K2.; हद्दी हद्दी A. D. हद्दी K2.
before कथं, कहं for कथं Bh. K. N.; मह for मम N.; काल० for कार० N.
जव्व Bh. जज्व K2. एव्व N. एवं O. for एवम्; B. D. om. एव्व; B. C. D. om.
एदे; वि Bh. K1. वि K2. before अत्; वेरुखो B. C. D. वेरुखा Bh. वेरुखा
K2. O. for वेरुखा.

१८८. पडि for परि B. N.; क्कामदि B. C. D. क्कामदिदं A. भ्रमन्ति Bh. क-
मन्ति K1. O. for भ्रमन्ति.

१८९. B. om. नाम.

१९०. धोरस्य for दस्योर C.; समयाद् B. विषयां noticed by Com. for विषयाद्.

आतङ्काद्विकलं द्रुतं करुणया विक्षोभितं विस्मया-

त्क्रोधेन ज्वलितं मुदा विकसितं चेतः कथं वर्तताम् ॥ २८

अघो० । रे रे ब्राह्मणडिम्भ ।

व्याघ्राघ्रातमृगीकृपाकुलमृगन्यायेन हिंसारुचेः

१९५

पाप प्राण्युपहारकेतनजुषः प्राप्नोसि मे गोचरम् ।

यत्र तामेतादृशीं प्रेयसीं प्राप्य कथं मम चेतो वर्ततामिति योजना । यद्वा अस्य कीदृशस्य । आच्छिन्दतो द्विधाकर्तुमुद्यतस्य । प्रियामित्यर्थात् । ततो जीवनाभाव एवास्या इति भावः । चोरिकयापहरणेन दस्युत्वम् । तदिह प्रथमार्धेन हेतुरुक्तः । द्वितीयेन फलमाह । आतङ्काद्विचलितचमत्काराद्विकलं न त्वस्य निसर्गसात्त्विकस्य भयमिति यद्यपि तथापि प्रियप्राप्त्या जीवनसव्यपेक्षतया भयमुचितमेव पूर्वं तु जीवननिरपेक्षतया निर्भयत्वमित्यातङ्को भयमेव । राहोरित्युपमानं भयहेतुः । चन्द्रकलोपमया जगन्नेत्रोत्सवकरीयं व्यसनमुपगतेति करुणया द्रवीभूतम् । दैवादासाद्येति विस्मयाद्विचलितम् । दस्योरित्यनेन मालतीमयं हन्तुमुद्यतश्चौर इति कोपेन दीप्तम् । आच्छिन्दतः प्रेयसीमिति प्रियाजीवननिर्वाहेन हर्षेण प्रसन्नम् ।

१९४-१९८. ब्राह्मणेति सिद्धयनुगुणशुचित्वार्थं यज्ञोपवीतधारणात् । डिम्भो बालकः । ब्राह्मणकपालभोजिनो मम ब्राह्मणवधेपि न दोष इत्युक्तमनेनेत्यपि भावः । व्याघ्रेत्यादि । हे पाप मालत्युपहारकृत्यपरस्य मे गोचरं समीपं यत्प्राप्नोसि । अत एव विघ्नकारितया पापेति । कीदृशस्य मे । व्याघ्रगृहीतहरिणीकृपयाकुलो यो मृगस्तद्व्यायेन मृगीमनुसरन्व्याघ्र-

१९१. वर्तते for वर्तताम् C. N.

१९४. अरे N. अये O. for रेरे.

१९५. प्राण for घ्रात C.

१९६. पापः C. प्रायः noticed by Com. for पाप.

सोहं प्राग्भवतैव भूतजननीमृध्नामि खङ्गाहति-

च्छिन्नस्कन्धकबन्धरन्ध्ररुधिरप्राग्भारनिःस्यन्दिना ॥ २९

माध० । दुरात्मन् पाखण्डचण्डाल ।

२०० असारं संसारं परिमुषितरत्नं त्रिभुवनं

निरालोकं लोकं मरणशरणं बान्धवजनम् ।

संनिधौ पतन्मृगस्तस्य वध्यो भवत्येवं हिंसारुचेः । एनां न रक्षसि त्वं तु
म्रियस इति भावमाश्रित्य । पाठान्तरं हिंसारुचे इति संबोधनं वा । सोहं
भवतैव प्राग्मे भूतजननीं जगन्मातरं चण्डिकामृध्नामि प्रीणयामि ॥ ऋधु
वृद्धाविति स्वादिरपीति धातुप्रदीपः ॥ कीदृशेन । खङ्गाहत्या व्यस्तस्क-
न्धच्छिन्नग्रीवः । अत एव कबन्धस्तस्य रन्ध्राद्गुधिरप्राग्भारं श्रोतनं
समूहं वा निःस्यन्दितुं शीलं यस्य तेन । रुचेरिति पञ्चम्यन्तपाठे
रुचेर्हेतोर्मे गोचरं प्राप्नोसीत्यर्थः । पापस्थाने प्रायः पाठे समस्तमेव
पदम् ॥ केतनं कृत्ये केतावुपनिमन्त्रण इत्यमरः । गोचरस्तु समीपे
स्यादिति धरणिः ॥ यत एव च्छिन्नग्रीवोत एव कबन्ध इति हेतुहेतु-
मङ्गावेनोक्तिषोष एव । वीररसोयम् ।

१९९-२०३. मारणेपराधमाह । असारमित्यादि । हे पाखण्ड
जगदसारं सारशून्यं विधातुं कर्तुं कथं व्यवसितः कृतप्रारम्भोसि ।

अशक्यानि दुरन्तानि समव्ययफलानि च ।

असत्यानि च कार्याणि नारभेत विचक्षणः ॥

इति न भुतं त्वया । तथा च संसारसारभूतेयमेव । अनया विनासार
एव स इति । यदाह ।

१९०. गृध्नामि for ऋध्नामि B.

१९८. व्यस्त Bh. K1. K2. N. न्यस्त O. for छिन्न; रुधिर for रुधिर O.;
निःस्यन्दिना Bh. K2. निःस्यन्दिना O. for निःस्यन्दिना.

१९९. पाषण्ड A. Bh. N. O. पाषण्ड K2. for पाखण्ड; चाण्डाल for चण्डाल A.
B. Bh. D.

अदर्पं कन्दर्पं जननयननिर्माणमफलं
जगज्जीर्णारण्यं कथमसि विधातुं व्यवसितः ॥ ३०

सारं तु महिलारत्नं संसार इति निश्चयः ॥ इति ।

जातौ जातौ यदुत्कृष्टं तद्धि रत्नं प्रचक्षते ॥ इति ।

तत्सर्वमाकृष्येयं निर्मिता । अतो रत्नमियम् । मनोहरत्वदीप्तिमत्त्व-
तरत्वादिनेयं वा रत्नम् । अत एव तदभावात्प्रमुषितरत्नं त्रिभु-
वनं कर्तुं व्यवसितोसि । तदेतत्सर्वविषयं चौर्यं दुरन्तमिति भावः । इय-
मतिकान्त्या जगदुद्घोतयतीत्यालोकभूता । एतदभावान्निरालोकं तमः
प्रविष्टं लोकं जनं कर्तुं व्यवसितोसि । अत एवोत्कृष्टं प्रति लोकोक्तिस्तेन
विनान्धकारस्तत्सत्त्वं उद्घोत इति । बान्धवजनानामेतत्सखीनामियं
जीवनहेतुः । अत एतच्चाशान्मरणशरणं सखीजनं विधातुं व्यवसितोसि ।
अन्यस्त्रीनांशे तत्सख्यो दुःखिताः । एतच्चाशे तु म्रियन्त एवेति भावः ।
अत्रासारं संसारमित्यादिना नायिकागतरामणीयकातिशयवर्णनमुपक्र-
म्य मरणशरणमित्यादिस्नेहविषयताप्रतिपादनाच्चैकवाक्यतयैकरसनि-
र्वाह इत्युद्देश्यम् । मात्रादिबन्धुव्यतिरिक्तोदासीनबान्धवसंग्रहपराज्ज-
नशब्दात्स्वस्यैव माधवस्तथा विपत्तिं सूचयतीत्यदोषात् । तदीयना-
नागुणचिन्तनादेव मरणशरणता भमेत्यारब्धनिर्वाहाच्च । कन्दर्पश्चै-
तया मोहनात्त्रेण दर्पं करोति । एतदभावाददर्पं कन्दर्पम् । जन-
नयनस्यैतद्दर्शनमेव फलम् । अत एतच्चाशात्तदफलम् । जगदनयाल-
कृतमेव । एतदभावाज्जीर्णारण्यतुल्यं तदिति । अत्र प्रियाप्रशंसया
शृङ्गारो बन्धुमरणात्कारुणा पाखण्डाक्षेपाद्वीरः कथमित्यद्भुतमिति
नाना रसाः ।

अपि च । रे पाप ।

२०५

प्रणयिसखीसलीलपरिहासरसाधिगतै-

र्ललितशिरीषपुष्पहननैरपि ताम्यति यत् ।

वपुषि वधाय तत्र तव शस्त्रमुपक्षिपतः

पततु शिरस्यकाण्डयमदण्ड इवैष भुजः ॥ ३१

अधोर० । दुरात्मन् प्रहर प्रहर । नन्वयं न भवसि ।

३१० माल० । पसीद गाह साहसिअ । दाहणो कखु अअं हदासो ।

२०४-२१२. पुनरपि दोषमुद्भाव्य दण्डं विकीर्षुराह । प्रण-
यीत्यादि । हे पाप तव शिरस्येष भुज आकस्मिकयमदण्ड इव
पततु । आकस्मिकत्वेनाप्रतिक्रियत्वमुक्तम् । कीदृशस्य । तत्र
वपुषि वधाय शस्त्रमुत्तोलयतः । अत्र भुजपदेन बाहुव्यापारमात्रेणैव
हन्तव्योसीति शौर्यतिशय उक्तः । यद्वपुःसुकुमारशिरीषपुष्पाघातैरपि
ताम्यति खिद्यति । कीदृशैः । सप्रभयसखीसविलासपरिहासरसप्राप्तैः ।
अत्रापि शृङ्गारवीरकारुण्यसंभेदः । [माल० वा०] अत्र
त्वज्जीवने मम जीवनमपि सफलम् । अन्यथा तु मरणमेव वरमिति
भावः । मालतीव कपालकुण्डलापि स्वनाथमाह । भगवन्निति ।
अवष्टम्भार्थमप्रमत्त इति ।

२०४. A. N. repeat रे.

२०५. प्रणय for प्रणयि C. K1. K2.N. O.; सलेल for सलील K1.; °साधिगतैः
for °साधिगतैः C.

२०९. अं before दुरा° A.; A. C. D. om. one प्रहर; दुरात्मन् before ननु K2.;
B. om. ननु; एष for अयं B.

२१०. पसीय for पसीद O.; साहसिअ गाह पसीअ Bh. साहसिअ गाह पसीद K1.
K2. साहसिय गाह O. for गाह साहसिअ; गाम. after °सिअ A.; खु for कखु K1.
K2. O.; एसो for अअं N.; B. om. अअं; N. om. हदासो; हदासो for हदासो K2.

परित्यासु मं णिअत्तीअदु इमादो अणत्थसंसआदो । (क)

कपा० । भगवन् अप्रमत्तो भूत्वा दुरात्मानं व्यापादय ।

माधवाघोरघण्टौ मालतीकपालकुण्डले प्रति । अयि भीरु

धैर्यं निधेहि हृदये हत एष पापः

किं वा कदाचिदपि केनचिदन्वभावि ।

२१९

सारङ्गसंगरविधाविभकुम्भकूट-

कुट्टाकपाणिकुलिशस्य हरेः प्रमादः ॥ ३२

(क) प्रसीद नाथ साहसिक । दारुणः खल्वयं हताशः । *परि-
त्रायस्व मां निवर्त्यतामस्मादनर्थसंशयात् ।

२१३-२१७. द्वयोर्भयं ज्ञात्वोभावाहतुः । धैर्यमित्यादि । हे भीरु
त्वं हृदये धैर्यं कुरु । एष पापो हतः । अस्य वधे कुतः संशय इति
वृथा भयं त इति भावः । अत्र युक्तिमाह । सारङ्गेण मृगेण सह
युद्धविधाने हरेः सिंहस्य प्रमादोनवधानता किं वा केनचित्कदाप्यनु-
भूतः । कीदृशस्य । इभकुम्भरूपं यत्कूटमुच्चप्रदेशस्तत्कुट्टनशीलं हस्त
एव वञ्चं यस्य । यद्वा । हरेरिन्द्रस्य हस्तिना सह युद्धे नास्ति प्रमा-
दः । कीदृशस्य । हस्तिकुम्भवत्पीवरशृङ्गकुट्टाकं पाणिस्थकुलिशं
यस्य ॥ कुम्भकूटपाणिकुलिशपदे शाकपार्थिवादिः ॥ सारङ्गः पुंसि
हरिणे चातके च मतङ्गज इति मेदिनीकरः ॥ वीरो रस इह ।

२११. ता before परि° Bh. D. K1. K2.; A. om. परित्यासु मं; °ताअह Bh.
K1. °ताअदु D. ताअह K2. ताअ N. चाय O. for °तासु; A.B.D. have पडि
before णिअ°; नि for णि K1. K2.; उत्तीअदु B. वत्तीअदु Bh. वत्तीअदु K1. K2.
वत्तीअदु N. यत्तीयदु O. for अत्तीअदु; अत्थ for अणत्थ K1. K2.

२१२. कापालिका K1. कपालिका K2. for कपा०; विक्रमस्व for दुरा°दय B.;
°दयस्व for °दय N.

२११. °घण्टकौ for घण्टौ O. साटोपी before मालती O.

२१४. निधाय for निधेहि C.; एव for एष K2.

२१५. बृद्ध for संगर Bh. K1. K2.

* Com. om. परि-मां and has तत्प्रतिनिवर्त्यताम्.

नेपथ्ये कलकलः । सर्व आकर्णयन्ति ।

पुनर्नेपथ्ये । भो भो मालत्यन्वेषिणः सैनिकाः इयममात्य-
२२० भूरिवसुमाश्वासयन्त्यप्रतिहतप्रज्ञागतिर्भगवती कामन्दकी वः
समादिशति । पर्यवष्टभ्यतामेतत्करालायतनम् ।

नाघोरघण्टादन्यस्य कर्मैतद्दारुणाद्भुतम् ।

न करालोपहाराच्च फलमन्यद्विभाव्यते ॥ ३२

२१९-२२८. मालतीगृहकथाकथनायाह । भो भो इति । अप-
तिइतेति सत्यवचनेत्यर्थः । एतेनाघोरघण्टकृतो मालत्यपहार इति
कामन्दकीवचनं सत्यम् । मालतीमाधवयोश्च विवाहः सत्य इति
षष्ठाङ्कवतार इति सूचितम् । पर्यवष्टम्भनं सर्वतो वेष्टनम् । नेत्यादि ।
एतत्कर्म मालत्यपहरणात्मकं भीषणं सिंहकौशलहरणात् ।
अद्भुतं बहुरक्षकरक्षिताया अपि हरणात् । स्त्रीत्वाद्भयेन पलायने-
च्छुराह । भगवन्निति । संप्रामादपसरणस्याधर्महेतुतया सात्त्विकतया

२१८. सर्वो K1. सर्वोः K2. for सर्व; समाकर्ण° for आकर्ण० B.

२१९. B. N. om. पुनर्नेपथ्ये; K1. om. one भो अन्वेषणतत्पराः B. अन्वेषणपराः
Bh. K1. K2. समन्वेषणपराः O. for अन्वेषिणः; N. om. सैनिकाः; पुरुषाः for
सैनिकाः Bh. K1. K2. O.; K2. om. इयम्.

२२०. वसुप्रतिमा° for भूरिवसुमा° K1.; प्रति° for अप्रति° K1.; अप्रत्यक्षा for
अप्रति-गतिः Bh.; प्रतिज्ञा for प्रज्ञागतिः A. B. K1. K2.; N. O. om. प्रज्ञा; B.
om. भगवती; N. om. वः.

२२१. समाज्ञापयति for समादिशति D.; Bh. repeats पर्यवष्टभ्यतां; इदं for एतत्
O.; Bh. adds द्रुतं after °यतनं; A. B. Bh. C. K1. K2. add द्रुतम् after
°यतनं and make this line the first half of a s'loka. A. Bh. K1. K2.
have thus a s'loka and a half, while the second half in B. C. is न
करालो°भाव्यते and for नाघोर—द्रुतम् they have कपालकुण्डलाप्रणयिनो
नाघोरघण्टादन्यतश्चैतत्कर्म भीषणाद्भुतम् which in C. occurs between and in B.
after the two halves.

२२२. °दन्यस्मात् for °दन्यस्य N.; भीषणाद्भुतं A. B. C. D. दारुणात्मकं O.
for दारुणाद्भुतं.

कपा० । भगवन् पर्यवष्टब्धाः स्मः ।

अक्षेर० । संप्रति विशेषतः पौरुषस्यावसरः ।

२२५

माल० । हा ताद हा भगवदि (क)

माध० । भवतु बान्धवसमाजसुस्थितां मालतीं विधाय
तत्समक्षमेनं व्यापादयामि । मालतीमन्यतः प्रेरयन्प-
रिक्रामति ।

माधवाघोरघण्टौ । अन्योन्यमुद्दिश्य । आः पाप

२३०

कठोरास्थिग्रन्थिव्यतिकरणत्कारमुखरः

खरस्नायुच्छेदक्षणाविहितवेगव्युपरमः ।

(क) हा तात हा भगवति ।

चाह । संप्रतीति । पौरुषं पुरुषस्य व्यापारस्तेजो वा ॥ पौरुषं
पुरुषस्योक्तं भावे कर्मणि तेजसीति विश्वः ॥ मालती तत्रावेगाति-
शयादाह । हा तात हा भगवति इति । मालतीरक्षार्थं कापालिको
मया हत इत्यमात्यो जानात्वित्याशयेन मालतीं च कातरां वीक्ष्याह
भवत्विति । बान्धवेत्यादिना भाविकार्योपयोग उक्तः । अन्यतः
कापालिकादन्यदेशं स्वसंमुखमिति यावत् ।

२३०-२३४ द्वावप्येकश्लोकेन प्रहारव्यापारमाहृतुः । कठो-
रेत्यादि । हे पाप ममासिः खड्गस्तव प्रत्यङ्गं लवशः खण्डं खण्डं

२२४. B. C. D. K2. have भो before भगवन् .

२२५. हि after संप्रति O.

२२७. N. om. समाज; B. om. सु; संस्थां for सुस्थितां N.; एनां for मालतीं N.;
ततः before तत् D.

२२८. एव before एनं Bb. K1. K2.; दुरात्मानं after एनं A. Bh. D. K1.
K2.; A. C. D. add कापालिकं चान्यतः °लिकामन्यतः K1. °लिकमन्यतः K2.
°लिकं च B. after अन्यतः.

२३०. °घण्टकौ for °घण्टौ O.; रेरे for आः N.

२३१. क्षणास्कार for रणत्कार N.; मुखरा for मुखरः B.

२३२. छेद for वेग B.; °ज्ञमः for रमः A. B. C. D.

निरातङ्कः पङ्केष्विव पिशितापिण्डेषु विलस-
न्नसिर्गात्रं गात्रं सपदि लवशस्ते विकिरतु ॥ ३४

२३५

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इमशानवर्णनं नाम पञ्चमोङ्कः ।

सपदीदानीमेव विक्षिपतु । कर्दमेष्विव मांसपिण्डेषु निरातङ्को यथा-
रुचि विचरन्सन् । कीदृशः । कठिनास्थिमन्थिघटनेन यो रणस्का-
रोव्यक्तध्वनिस्तेन मुखरः सशब्दः कठिनस्त्रायुद्धेदेषु मुहूर्तं कृतवे-
गोपरमश्च ।

कतीह पञ्चमाङ्कके स्फुरन्ति नोज्झटा रसाः ।

मदीयबुद्धिरल्पिका क वेद तानशेषतः ॥

प्रासोष्ट यं रत्नधरोतिभठ्येतिभठ्यरूपा दमयन्ति कापि ।

जयद्वरं तत्कृतटिप्पणेङ्कोनमममनोहारिणि पञ्चमोयम् ॥

॥ पञ्चमोङ्कः ॥

२३३. °तङ्क for तङ्कः N.; खण्डेषु for पिण्डेषु N.; विसरन् Bh. K2. प्र (also वि)
सरन् K1. निपतन् O. for विलसन्.

२३५. D. om. सर्वे.

२३६. श्रीमालतीमाधवे before इमशान° K2.; A. B. N. O. om. इम°नाम;
इमशानं for इमशानवर्णनं Bh. K1.; मालतीमाधवे before पञ्च° A.; संपूर्णः after
अङ्कः D.

॥ षष्ठोऽङ्कः ॥

ततः प्रविशति कपालकुण्डला ।

कपा० । आः दुरात्मन् मालतीनिमित्तं व्यापादितास्मद्गुरो मा-
धवहतक अहं त्वया तस्मिन्नवसरे निर्दयं निघ्नत्यपि स्त्रीत्यव-
ज्ञाता । सक्रोधम् । तदवश्यमनुभविष्यसि कपालकुण्डलाको-
पस्य विजृम्भितम् ।

१-७. संप्रति पूर्वाङ्कवृत्तगुरुवधवर्तमाणाङ्कभ्राविमालस्त्रीविवाहम-
विष्यदङ्कमालतीहरणान्वाह । तत इत्यादि । आः फीडायां कोपे च ॥
भास्तु स्वात्कोपपीडयोरित्यमरः ॥ स्त्रीनिमित्तं कपालिकवधेन पापेति ।
इहानुभविष्यसीत्यनेन क्रमरूपो गर्भसंधिरुक्तः । यदाह ।

भाविनोपस्थं यज्ज्ञानं क्रमः स परिकीर्तितः ॥

दुरात्मन् कामोपहतात्मन् । विजृम्भितं मालत्यपहरणेनेति भावः । तदे-
वाह । शान्तिरित्यादि । तस्य भुजंगशत्रोः सर्पहिंसकस्य गरुडस्य वा
कुतः शान्तिर्निर्वृतिरुपशमो वा । अपि तु नैव । यस्मिन्नत्यक्तकोपा
तिग्मदन्ताग्रा विषोद्गारेण दुःसहा सर्पं सदैव दंशय जागर्ति । एव-

१. प्रविश्य for ततः प्रविशति N.

२. पाप for आः D.; N. om. माल-त्तं; निमित्त for निमित्तं Bh. K1. K2. O.;
निपातिता° C. विनिपातिता° D. N. O. for व्यापादिता°.

३. अहं after अवसरे instead of after हतक O.; च after अहं B; त्वया
before स्त्री instead of before तस्मिन् K1.; निघ्नता for निघ्नती C. K1. K2.;
N. om. अपि.

४. B. om. सक्रोधम्; फलार्हे after अवश्यम् D.; D. om. कोपस्य.

५. कोप for कोपस्य Bh.; ; ज्भितं D. ज्भितस्य फलम् N. for ज्भितम्.

शान्तिः कुतस्तस्य भुजंगशलोऽर्यस्मिन्नमुक्कानुशया सदैव ।
जागर्ति दंशाय निशातदंष्ट्राकोटिर्विषोन्नारगुरुर्भुजंगी ॥११

नेपथ्ये । हे राजानश्चरमवयसामाज्ञया संचरध्वं

कर्तव्येषु श्रवणसुभगं भूमिदेवाः पठन्तु ।

१०

चित्रं नानावचननिवहैश्चेष्ट्यतां मङ्गलेभ्यः

प्रत्यासन्नस्वरयतितरां जन्ययान्नाप्रवेशः ॥ २

कारेण मुहूर्तमात्रमपि न स्वस्थेत्याशयः । अनुशयो गाढरोषः । गरुड-
पक्षे तादृशी दंशार्थं जागर्ति । तस्यातिबलत्वाच्च तत्करोतीति युक्तमेव ।

८-११. अधुना विवाहमङ्गलकृत्यं दर्शयति । हे राजान इत्यादि ।

जन्या वरस्य स्निग्धास्तेषां यात्रायाः प्रवेशो बधूगृहप्राप्तिः प्रत्यासन्नः
समीपवर्त्यत एवात्यर्थं त्वरयति । ततो भो राजानः क्षत्रियाः विवाहकृ-
त्येषु चरमवयसां वृद्धानामाज्ञया संचरध्वं प्रवर्तध्वम् । विवाहारम्भे
वृद्धोपदिष्टमेव कर्मकारैः कर्म क्रियते । इह तु प्रभुतातिशयाच्चृपा एव
कर्मकारा इति दर्शितम् । भूमिदेवा ब्राह्मणाः कर्णमनोहरं यथा तथा प-
ठन्तु । वैवाहिकमङ्गलवेदानित्यर्थात् । यद्वा । यद्देदस्वरूपं श्रवणसुभगं
मङ्गलत्वात्तत्पठन्त्वित्यर्थः । पुरन्ध्रीर्लक्ष्यीकृत्याह । नानारचनानां म-
ङ्गलादीनां समूहैः करणैश्चित्रमद्भुतं यथा तथा चेष्ट्यताम् ॥ भावे
तड् ॥ यद्वा । चित्रं नाना कर्म । केचिन्मङ्गलगीतं केचिद्वाद्यं केचिच्चृत्यं
कुर्वन्त्वित्यर्थः । मङ्गलेभ्यो मङ्गलं कर्तुम् ॥ क्रियार्थोपपदस्येति च-
तुर्थी । तादर्थ्ये वा । संचरध्वमिति समस्तृतीयायुक्तादिति तड् ॥ व-

६. यदैव B. भुजंगी Bh. for सदैव.

७. वक्रोद्यतघोर for दंशाय निशात O.; निजो° for विषो° K1.

८. भो for हे A. B. C. D.

१०. Lacuna for नानावचन in Bh.; रचन for वचन A. D. K2.; विहितैः B.
विभवः O. for निवहैः; चेष्टतां for चेष्ट्यतां B. Bh. O. K1. K2. O.

यावत्संबन्धिनो न पश्यन्ति तत्रादत्तया मालत्या नगर-
देववागुह्यविघ्नमङ्गलाय गन्तव्यमित्यादिश्रुन्ति भगवतीनि-
देशवर्तिचोमात्यदाराः । अन्यच्च यथा गृहीतसविशेषमण्डनः
प्रतीक्ष्यतामानुयात्रिको जनः ।

कपा० । भवत्वितो मालतीविवाहकर्मसत्त्वरप्रतीहारशतसंकु-
लात्प्रदेशदपक्रम्य माधवापकारं प्रत्यभिनिविष्टा भवामि । इति
तिष्कान्ता । विष्कम्भकः ।

रत्निग्रेषि जन्यः स्यादिति मेदिनीकरः ॥ एतेन चौरिकाविवाहमङ्ग-
लमपि ध्वनिनोक्तम् ।

१२-१८. संबन्धिनो वरस्य भ्रात्रादयः । पित्रादीनां नन्दने वृद्धेसं-
भवादिति । परापतन्त्यायान्ति । अविघ्नेति माधवविवाहायेति भावः ।
नन्दनविवाहस्य विघ्नवत्त्वात् । निदेश आज्ञा । अमात्यो भूरिवसुः ।
दाराः स्त्रियः । अनुयात्रानुगमनं तत्र नियुक्त आनुयात्रिको मालत्य-
नुग्रमी । कामन्दकीनामभ्रवणभीता निष्क्रमणार्थमाह । भवत्विति ।
परिकर्मेतिकर्तव्यता । अपक्रम्येति । [अ]मङ्गलवेशतयान्येनापि सं-
भावितनिःसारणा यत इति भावः । माधवापकारमित्यनेनाष्टमाङ्कं
सूचयन्ती विघ्नमुद्घोतयति । अभिनिविष्टा बद्धकक्षा ।

१२. च after यावत् Bh. C. K2. N. O.; आयांति for परापतन्ति Bh. K1.,
वत्साया for वत्सया D. O.; सह after मालत्या A. B. K1. K2.

१३. प्रवेष्टव्यम् for गन्तव्यम् K2.; आदिश्रुति भगवती कामन्दकी N. आदिश्रुतिः
भगवती O. for आदिश्रुति-दाराः; नो after °श्रुति C.; Bh. om. भगवतीविदेशवर्ति°.

१४. A. Bh. D. K1. K2. om. अन्यच्च; तत् Bh. K1. K2. तथा C. तदा D.
for यथा; N. O. om. यथा; संगृहीत for गृहीत Bh. K1.; विशेष for सविशेष B.
C. D.; प्रतीक्षतां A. N.O. प्रतीक्षतां Bh. for प्रतीक्ष्यताम्.

१५. अनु for आनु° Bh. K2.; इति after जनः K1. K2. O.

१६. N. om. भवतु; O. om. इतो; N. om. मालती; परिकर्म for कर्म A. K2.
N.; D. om. कर्म; D. O. om. शतः; व्याकुलं for संकुलान् O.

१७. अस्मात् after संकुलान् A. D.; देशमुत्सृज्य for प्रदेशदपक्रम्य O.; अहमपि
before माधवा° O.; कार for कारं Bh.; N. om. इति.

१८. शब्द before विष्क° N.; विष्कम्भः for विष्कम्भकः N.

ततः प्रविशति कलहंसकः ।

२० कल० । आणत्तोम्हि णअरदेवदागम्भघराड्ढिण समअरन्देण
णाहमाहवेण जहा जाणाहि दाव जत्ताहिमुहं पउत्ता मालदी ण
वेत्ति । ता जाव णं आणन्दइस्सं । [क]

ततः प्रविशतो माधवमकरन्दौ ।

२५ माध० । मालत्याः प्रथमावलोकदिवसादारभ्य विस्तारिणो
भूयःस्नेहविचेष्टितैर्मृगदृशो नीतस्य कोटिं पराम् ।

(क) आणत्तोस्मि नगरदेवतागर्भगृहस्थितेन समकरन्देन नाथ-
माधवेन यथा जानीहि तावद्यान्नाभिमुखं प्रवृत्ता मालती न वेति ।
तद्यावदेनमानन्दयिष्यामि ।

१९-२७. हे राजान इत्यादौ श्लेषेण चोरिकाविवाहस्याप्यभिधा-
नाज्जन्यपदेन माधवपरिजनतया कलहंसस्यापि वचनान्तत्पवेशमाह ।
प्रविश्येति । गर्भगृहवर्तित्वेन माधवस्य गुप्तत्वम् । राजविरुद्धचोरिका-
विवाहस्य दुष्करतया कामन्दकीप्रतिज्ञासत्यत्वेन च संदेहवानाह ।
मालत्या इत्यादि । ममास्य विप्रलम्भजङ्गेशस्य सर्वथोभयप्रकारेण
निश्चितमद्यान्तः समाप्तिः । कीदृशस्य । मृगदृशो मालत्याः प्रचुरप्रेम्णा
यानि विचेष्टितानि तैः परां कोटिं प्रकर्षकाष्ठां प्रापितस्य । आद्यद-

१९. प्रविश्य for ततः प्रविशति N. O.; °हंसः for °हंसकः N.

२०. O. om. कल० । आणत्तोम्हि D. N. आणत्तोम्हि K2. for आणत्तोम्हि; O.
om. णअर; देवता for देवदा K2.; O. om. गम्भ; गम्भ for गम्भ K1.; हर for घर
C.; त्थिदेण A. K2. ड्ढि B. C. ड्ढि B. C. त्थिअ B. C. वडिणा N. ड्ढि O. for ड्ढिदेण;
माहवसआसवडिणा मअरन्देण B. Bh. (with ति for डि) C. माहवपासवत्तिणा मअर-
न्देण K1. माहवसयासवत्तिणा मयरन्देण O. for समअ-°वेण; णाहेण for णाहमाहवेण N.

२१. N. om. जहा; जहा for जहा B. O.; जणीहि K2. जणेहि O. for जाणाहि;
N. om. दाव; जत्तामुहं A. K1. एत्तोभिमुहं K2. एत्तोमुहं N. इदोमुहं O. for जत्ता-
हिमुहं; मालती for मालदी Bh.; न for ण O.

२२. वेत्ति for वेत्ति Bh.; N. om. ता; तज्जाव for ता जाव O. Bh. K1.
om. णं; णंदइस्सं Bh. णन्दइस्सं K1. णन्दयिस्सं K2. आणंदयिस्सं O. for
आणन्दइस्सं.

२४. °लोकनादिना° for °लोकदिवसा° A. Bh. K1. K2.; विस्तारितैः A. विस्तारिभिः
O. for विस्तारिणो.

२५. °दृशा for °दृशो O.

अद्यान्तः खलु सर्वथास्य मदनायासप्रबन्धस्य मे
कल्याणं विदधातु वा भगवतीनीतिर्विपर्येतु वा ॥ ३

मक० । वयस्य कथं भगवत्याः सुमेधसो नीतिर्विपर्येष्यति ।

कल० । उपसृत्य । णाह दिडिआ वड्डसि पउत्ता कखु एत्तो
मुहं मालदित्ति । (क)

३०

माध० । अपि नाम सत्यम् ।

(क) नाथ हिष्ट्या वर्धसे प्रवृत्ता खल्वितोमुखं मालतीति ।

सैनदिनादारभ्य विस्तारं गतैः । तत्र प्रथमे बहुलवीथिचेष्टाभि-
र्द्वितीये माधवचित्रावलोकनादिना तृतीये स्वप्नोपभोगवर्णनादिना
चतुर्थे मोहनाशककरस्पर्शादिना पञ्चमे भयकाम्पिताङ्गालिङ्गनादिना
विस्तार इति भावः । पर्यवसानमाह । भगवतीनीतिः कामन्द-
कीनिसृष्टार्थदूतीकल्पः कल्याणं शुभं मालतीविवाहलक्षणं वा करोतु
विपर्येतु विफला वा भवतु । तथा च विवाहे सति शृङ्गारसंभोग-
लाभेन कामायासशान्तिः । विपर्यये मरणादिति भावः ।

२८-३०. सुमेधसः सुबुद्धेः । विपर्येष्यति विपर्ययमेव्यति ।
[कल० वा०] अत्र यात्रा गमनम् । तस्य मुखमारम्भम् तद्वा-
क्यस्याश्वासपरत्वं तर्कयन्माह । अपीति । अपि नामेति संभावना-
याम् । अस्माकमित्यादि । वातविस्तारिमेघसमूहशब्दिततुल्यो ग-

२६. °यासस्य मे सर्वतः for यास—मे O.

२७. °धातु मे for °धातु वा B. K1.

२८. Bh. om. मक०—सत्यम् (l. 31); हि after कथं A. B. K1. K2. O.;
सुमेधायाः for सुमेधसो N.; शक्तिः for नीतिः N.

२९. णाध for णाह O.; माहव for णाह K1.; माहव after णाह A.; दिडिआ for
दिडिआ K1. O.; वड्डसि for वड्डासि K2. पउत्ता for पउत्ता O.; हि C.K1. लु K2.
O. for कखु; जत्तामुहं A. एत्तोहिमुहं B. C. जत्ताहिमुहं Bh. D. एत्तोभिमुहं K2. for
जत्ताहिमुहं.

३०. N. om. ति.

३१. N. O. om. नाम; एतत् after सत्यम् N.

मक० । सखे किमग्रहधानः पृच्छसि । न केवले प्रवृत्ता
प्रत्यासन्ना च वर्तते । तथा हि ।

३५

अस्माकमेकपद एव मरुद्विकीर्ण-
जीमूतजालरसितानुकृतिर्निनादः ।

गम्भीरमङ्गलमृदङ्गसहस्रजन्मा
शब्दान्तरग्रहणशक्तिमपाकरोति ॥ ४

तदेहि जालमार्गेण पश्यामः । तथा कुर्वन्ति ।

कल० । गाह पेक्ख पेक्ख । इमे दाव उप्पडिअराअहंसविब्भ-

४० माहिरामचामरसमीरणोव्वेल्लकदलिआवलीतरंगिदुत्ताणगभण-

म्भीरमङ्गलार्थमुरजसहस्रजन्मा शब्द एकपद एकस्मिन्क्षणेस्माकं
शब्दान्तरग्रहणसामर्थ्यं निराकरोति । वाद्यरवेणान्यशब्दो न श्रूयत
इत्यर्थः । सहस्रग्रहणमनेकीपलक्षणम् । सहस्रपञ्चवत् ।

३९-४७. माधवोत्साहार्थमाह नायेति । अत्र उत्पतिते उद्गीनः ।
विभ्रमो विलासो विशिष्टभ्रमणं वा । अभिरामस्तुल्यः । उद्देल्लक्क-
म्पमानः । कदलिका पताका । तरंगितं तरंगयुक्तम् । उत्तानभग-

३२. B. om. सखे; इव A. Bh. K1. K2. एव O. after. 'इधानः'; निर्गता for प्रवृत्ता C.

३३. अपि for च D.

३४. 'पदमेव for 'पद एव A. K1. K2.; एवमनुद्दि for एव मरुद्दि Bh.; विदीर्ण
for विकीर्ण C.

३५. निनदा for रसिता D.

३७. भ्रवण for ग्रहण N.

३८. पश्याव C. K1. O. प्रविश्याव; K2. for पश्यामः; हि K1. कुरुतः O. for कुर्वन्ति.

३९. गाह for गाह O.; पेक्खस्स for पेक्ख पेक्ख A.; इदो for इमे K1. K2.; अ
after इमे A.; उप्प for उप्प Bh.; 'डिद for 'डिअ Bh. D. O.; रासमंडली C.
राजहंस O. for राअहंस.

४०. भिराम for हिराम B. Bh. C. K1. K2. N. O.; 'णोव्वे Bh. 'णोव्वेल्ल
K1. 'णोव्विल K2. 'णुव्वेल्लिअ N. 'णुव्वेल्ल O. for 'णोव्वेल्ल; कअलीआ B. C. कअ-
लिआ N. for कदलिआ; 'दुत्ताल A. उत्ताण D. N. for 'दुत्ताण; गण for ग-
अणङ्गण D.

झणसरोवरनिरन्तरुण्डपुण्डरीअविभ्रमं वहन्तो धवलादवत्त-
णिवहा दीसन्ति । इमाओ संविलासकवलितदम्बूलवीडिआ-
पूरिदकवोलमण्डलाभोअव्वइअरक्खलिदमहुरमङ्गलुङ्गीअबद्ध-
कोलाहलेहिं विविहरअणालंकारकिरणावलीविडम्बिदमाहिन्द-
चावखण्डविच्छेदविच्छुरिदणहत्थलेहिं वारमुन्दरीकदम्बोहिं अ- ४५

(क) नाथ प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व* । इमे तावदुत्पतितराजहंसविभ्रमाभि-
रामचामरसभीरणोद्वेलकदलिकावलीतरंगितोत्तानगगनाङ्गनसरोवर-
निरन्तरोण्डपुण्डरीकविभ्रमं वहन्तो धवलातपत्रनिवहा दृश्यन्ते ।

७ भीरम् । गर्मनमेव सरः । उण्डमुद्रतदण्डम् । भातपत्रं छत्रम् ।
मङ्गलातपत्रमिति पाठे विवाहे शुक्लछत्रस्य प्रशस्ततया मङ्गलपदेन
श्वेतत्वमुक्तम् । एताः करिण्यश्च दृश्यन्त इत्यन्वयः । चकारोत्रा-
ध्याहर्तव्यः । चर्चितं भक्षितम् । व्यतिकरः संघट्टः । स्वलितं भङ्गि-
मत् । मङ्गलोद्गीतं मङ्गलरूपमुच्चैर्गानम् । विडम्बितं सदृशीकृतम् ।

४१. सरोवर A. सरो Bh. N. O. for सरोवर; निरन् for निरन् B. K2. O.
वहन्तो B. D. उव्वहन्तो K2. वहन्ति O. for वहन्तो; मंगल before धव° N.; मंगला
for धवला° O.; °लातपत्र C. °लातवत्त N. for °लादवत्त.

४२. °संदि for सन्ति D.; एदा अ for इमाओ A.; Bh. C. K1. K2. N. O.
om. इमाओ; दलिद Bh. K2. चव्विद D. दलिअ K1. कवलितन्ती N. for कवलित
तम्बूल A. B. Bh. C. O. तंबोली K1. for तम्बूल; वीटिआ A. C. K1. वेडिआ B.
आपीडे O. for वीडिआ; N. om. वीडिआ.

४३. पूरिअ for पूरिद A. N.; कपोल for कवोल K2.; भोग for भोअ N.; D.
om. व्वइअर; वइअर Bh. K2. वइअरु K1. वयिअर O. for व्वइअर; ख्खलिअ for
क्खलिद N.; मधुर K1. मुहु K2. for महुर; °ग्गीद for °ग्गीअ A. Bh. K1. K2.
O.; N. om. बद्ध; वद्ध; for बद्ध Bh.

४४. °काल for °कार O.; °डम्बिअ for °डम्बिद C. D. N.

४५. चाव for चाव K2.; ण्ड for खण्ड Bh.; C. D. om. खण्ड; विच्छेअ A. K1-
K2. विच्छेअ Bh. for विच्छेद; विळु° for विच्छु° Bh.; °रिअ for °रिद A. K1.; णहले-
हेहिं B. गणगणेहिं C. णहत्थलेहिं K1. णहअणेहिं K2. for णहत्थलेहिं; °म्बएहिं K1.
K2. °म्बकेहिं O. for °म्बेहिं.

* पश्य पश्य Com.

ज्ज्ञासिआ ओक्कणन्तकणअकिङ्किणीजालझणझणझंकारिणीओ
करिणीओ । (क) माधवमकरन्दौ सकौतुकं पश्यतः ।

मक० । स्पृहणीयाः खल्वमात्यभूरिवसोर्विभूतयः । तथा हि ।

५० प्रेङ्खद्भूरिमयूखमेचकचयैरुन्मेषिचापच्छद-
च्छायासंवलितैर्विवर्तिभिरिव प्रान्तेषु पर्यावृताः ।

व्यक्ताखण्डलकार्मुका इव भवन्त्युच्चित्रचीनांशुक-
प्रस्तारस्थगिता इवोन्मुखमणिज्योतिर्वितानैर्दिशः ॥५॥

इमाः*सविलासकवलित†ताम्बूलवीटिकापूरित‡कपोलमण्डलाभोगव्य-
तिकरस्खलितमधुरमङ्गलोद्गीतबद्धकोलाहलैर्विविधरत्नालंकारकिरणा-
वलीविडम्बितमहेन्द्रचापखण्ड§ विच्छेदविच्छुरितनभःस्थलैर्वारसुन्द-
रीकदम्बैरध्यासिता¶ उत्कण्ठनककिङ्किणीजालझणझणझंकारिण्यः
करिण्यः ।

विच्छेदः खण्डः । विच्छुरितं व्याप्तम् । झणझणारूपो झंकारशब्दः ।

४१-५२. प्रेङ्खदित्यादि । तरणिकिरणसंपर्कादूर्ध्वमुखैर्मणिदीप्ति-
संघैर्विवर्तिभिरितस्ततो गतैः प्रान्तेषु निकटेषु पर्यावृता व्याप्ता इव
दिशो व्यक्तेन्द्रचापा इव भवन्ति । कीदृशैः । प्रेङ्खन्त इतस्ततश्च-
लन्तो भूरीणां सुवर्णानां मयूखाः किरणा यत्र तादृशो मेचकः
स्निग्धश्च यो येषु तैः । मयूरमेचकनिभैरिति पाठे प्रेङ्खन्त्यन्यो बहुमयूर-
स्तस्य मेचकाच्चन्द्रकाक्षिरतिशया भा येषां तैः ॥ मेचकश्चन्द्रके स्निग्धे
इयामलेपि च दृश्यत इति विश्वः । भूरि क्लीबं सुवर्णे च प्राज्ये स्याद्वा-

४६. असिदा Bh. अहससिआ K1. अजससिदा K2. अजससिदा N. O. for अजस-
सिआ; कणन्त A. K1. N. ओक्कणन्त Bh. K2. for ओक्कणन्त; किङ्किणी for कि-
ङ्किणी O.; N. om. जाल; रणिद after जाल O.; झलझणा Bh. झणझणा D. N. for
झणझण; झणझणाओ for झणझणझंकारिणीओ K1. K2.; झंकारि° for झंकारि C.

४७. तौ for मा-न्दौ O.; °तुकौ for °तुकं O.

४८. सस्पृहं after मक० D.; रमणीयाः for स्पृहणीयाः A. Bh. D. K1. K2.

४९. मयूर A. N. मयूष Bh. for मयूख; निभैः for चयैः K2. N.; चाप for चाप A.

* एताश्च Com. † चर्वित for कवलित Com. ‡ तंभूलवलिपूरित Com.

§ Com. om. खण्ड ¶ कण्ठनक Com.

कल० । कथं ससंभ्रमानेकपडिहारमण्डलावडिजदुज्जलकण-
अकलहौअवचविचित्तवेत्तलदापरिक्खित्तरेहारइदमण्डलो दूरदो
जेव्व संट्ठिदो परिअणो । एसा अ बहलसिन्दूरणिअरसंज्झा- ५५
राओवरत्तमुहघोलन्तकन्तणक्खत्तमालाभरणधारिणि करेणुर-

(क) कथं ससंभ्रमानेकप्रतिहारमण्डलावर्जितोऽज्जलकनककलधौत-
पत्तभविचित्रवेत्तलतापरिक्षिप्तेखारचितमण्डलो दूरत एव संस्थितः
च्यलिङ्गक इति मेदिनीकरः ॥ उन्मेष्युड्ढिनो यथाषः पक्षिभेदस्तस्य
च्छदच्छायया पक्षकान्त्या संवलितैरिव मिलितैः । कीदृश्यः । उन्नतचि-
त्रस्य चीनदेशभववत्तस्य प्रस्तारेण शय्यया प्रसारेण वाच्छन्ना इव ॥
प्रस्तारस्तानितं शय्येति हारावली ॥ मणय इहाभरणस्थरत्नानि ।

५३-५९. अत्रावर्जिता तिर्यक्यक्ता । कनकं हिरण्यम् । कलधौतं
रजतम् ॥ कलधौतं हेमरौप्ययोरिति विश्वः ॥ पङ्केन लेपेन । वेत्तलता वे-
त्रदण्डिका । परिक्षिप्ता रचिता । मण्डल इति । अस्मान्मण्डलात्केनापि न
बहिर्गन्तव्यमिति भावः । दूरत एव मालत्या इत्यर्थात् । पृथुसिन्दूरपूर

५३. कहं for कथं K1. K2. N.; ससभ^० for ससंभ^० K1; ०भेअ for ०भेक्क B.
Bh. K1. K2. N.; मंगला^० for मण्डला^० O.; ०दोज्जल Bh. K2. ०दाज्जलं K1.
०दुज्जलन्त N. for ०दुज्जल; कणअ for कणअ Bh.; C. K2. O. om. कणअ.

५४. धौद B. धोअ Bh. O. धौअ K1. K2. N. for हौअ; पङ्क A. D. K1.
K2. टंकवत्त Bh. पंकपत्त O. for वत्त; N. om. वत्त; Bh. om. विचित्तवेत्त; चित्त
for विचित्त C. N. O.; लआ for लदा Bh.; छद B. शिवत्त K1. for खित्त; इद
Bh. रइअ N. for रइद; K1. om. रइद; दूरादो for दूरदो. N.

५५. N. om. जेव्व; B. Bh. C. K1. have से after जेव्व; संठिदो Bh. संठिदो
K1. for संट्ठिदो; O. om. अ; B. om. बहल; बहल for बहल N.; णिकर for णिअर
Bh.; संज्झा for संज्झा Bh. O.

५६. रागो^० for राओ^० K2.; ०परत्त Bh. D. K1. K2. N. ०अरत्त O. for ०वरत्त;
चडुल after ०रत्त A. D.; B. D. om. मुह; मुहं for मुह C.; व्वालन्त for घोलन्त
Bh.; कणन्त Bh. K1. कणअ C. for कन्त; O. om. कन्त; णक्खत्त for णक्खत्त
K1.; ०हरण for ०भरण B.; धार after ०रण Bh., ०रिणी A. C. D. N. ०रणि Bh.
K1. K2. for ०रिणि; रजणि for रअणि D.

* पङ्क for पत्र Com.

अपि भलंकरन्ती इदो जेव्व कोदुहलुम्मुहसमस्थलोभदीकन्त-
मणुहरा पण्डुरपरिक्षामदेहसोहा पढमचन्दलेहाविग्भमं ब्रह्म-
न्ती किञ्चि अन्तरं पसरिदा मालदी । (क)

परिजनः । एषा च बहलसिन्दूरनिकरसंभारामो*परक्तमुखधूर्ध-
त्कान्तनक्षत्रमालाभरणधारिणीं करेणुरजनीमलंकुर्वतीति एव कौतूह-
लोन्मुखसमस्तलोकदृश्यमानमनोहरा पाण्डुरपरिक्षामदेहशोभा प्रथ-
मचन्द्रलेखाविभ्रमं वहन्ती किञ्चिदन्तरं प्रसृता मालती ।

एव संधारागस्तेनोपरक्ता किञ्चिदारक्ता चटुला चपला घूर्णति लम्बसा-
ना यानक्षत्रमाला सप्तविंशतिमौक्तिकमाला हस्तिप्रसाधनभेदो वा सैवा-
भरणं तद्धारिणीम् । रात्रिपक्षे नक्षत्रमाला तारकामाला । करेणुहस्तिनी
सैव रात्रिस्ताम् । दृश्यमाना चासौ मनोहरा चेति सम्प्रसः । पाण्डुरा
धूसरा परिक्षामातिक्लृशाङ्गदीर्घिर्यस्याः सा । एतेन चन्द्रकलासाम्यमु-
क्तम् । दृश्यमानेत्यनेनान्येषां दर्शनमात्रं तव परमुपभोग्ये मालत्या इति
सूचितम् । पाण्डुरेत्यादिना मालत्यामान्तर उद्देश उक्तः । किञ्चिदन्तरं
क्रियदूरम् । प्रसृतागता कलधौतटङ्कपत्रेति पाठे टङ्कपत्रं पट्टिकेत्यर्थः ।

५७. °रेन्ती Bh. °रोन्ति D. °रन्दी K1. K2. for °रन्ती; हलोम्मुह Bh. K1. °हलो-
म्मुह K2. °हलुम्मुह N. °हलुम्मुह O. for हलुम्मुह; समस्थ A. समस्थ K1. सं-
मत्त K2. N. समूह O. for समस्थ.

५८. मणहरा Bh. K1. N. O. मणोहरा K2. for मणुहरा; पाण्डुर A. Bh. K1.
K2. पंडु O. for पण्डुर; कलम for कलाम A.; देहा for सोहा Bh.; विमाविअणंगवेअ-
णा after सोहा N.; पुढम N. पढम O.; पढमगअचन्द B. C.; अन्द for चन्द
A. C.

५९. हसेती for वहन्ती O.; किञ्चिद् Bh. K1. किं वि B. किं वि C. O., for किं
दूरं for अन्तरं B.; परिसरिदा K2. पाविदा N. पसरिदा O. for पसरिदा; मालदिचि
for मालदी Bh. K1. O.

* रागोपरक्तचटुलघूर्णत, Com.

मक० । वयस्य पश्य पश्य

६०

इयमवयवैः पाण्डुक्षामैरलंकृतमण्डना

कलितकुसुमा बालेवान्तर्लता परिशोषिणी ।

वहति च वरारोहा रम्यां विवाहमहोत्सव-

श्रियमुदयिनीमुद्गाढां च व्यनक्ति मनोरुजम् ॥ ६९

कथं निषादिता गजवधूः ।

६५

माध० । सानन्दम् । कथमवतीर्य भगवतीलवङ्गिकाभ्यां सम-

मितः प्रवृत्तैव ।

६१-६५. इयमित्यादि । इयं वरारोहा प्रशस्तश्रोणिका विवाह-
महोत्सवसंपत्तिं प्रकृष्टां रम्यां च वहति सहजरमणीयत्वात् । उद्गाढां
प्रबलां चित्तपीडां च प्रकाशयति । कीदृशी । पाण्डुक्षामैरङ्गैरलंकृतभू-
षणा । अतिरम्यतयामीभिरेव भूषणान्यलंकियन्त इति भावः । अन्तर-
भ्यन्तरे परिशोषिणी । अत एवाङ्गानां पाण्डुक्षामत्वम् । कलितं परि-
हितं कुष्ठमं यया सा । बाला षोडशवर्षवयस्का । अवयवैरित्यनेन
सर्वाङ्गीणं पाण्डुत्वाद्युक्तम् । लतेव । यथा लता नवा वसन्तादि-
प्रभावात्सपुष्पापि कुतश्चिद्वैकृतादन्तःपरिशोषं वहति तथेयमपीत्यर्थः ।
निषादिता उपवेशिता । अवतारणार्थमिदम् ।

६०. K1. K2, om. one पश्य.

६१. कान्तै° for क्षामै° B.; मण्डला for मण्डना D.

६२. °सुमा बालेवार्त्ता B. °सुमजातेवांत् Bh. °सुमजातेवान्तर° O. for °सु-न्तर.

६३. वदति for वहति K1.; रम्या for रम्यां B.

६४. उद्गाढां for उद्गाढां N.

६५. Bh. om. कथं-धूः

६६. Bh. om. सानन्दं; मालती before लव° B. C. K1. K2.; Bh. K1. om. समम्; सहिता for समम् B.

६७. एव after इतः instead of after प्रवृत्ता B. C.

ततः प्रविशति कामन्दकी मालती लवङ्गिका च ।

काम० । सहर्षमपवार्य ।

७०

विधाता भद्रं नो वितरतु मनोज्ञाय विधये

विधेयासुर्देवाः परमरमणीयां परिणतिम् ।

कृतार्था भूयासं प्रियसुहृदपत्योपयमने

प्रयत्नः कृत्स्नोऽयं फलतु शिवतातिश्च भवतु ॥ ७

६९-७५ सहर्षमित्यभीष्टसंपादनादिति भावः । विधातेत्यादि-
नोस्माकं मनोज्ञाय हृदिस्थाय विधये व्यापाराय प्रकृतविवाहाय भद्रं
कुशलमविघ्नं विधाता ददातु ॥ विधय इत्यत्र तादर्थ्ये चतुर्थी । क्रि-
यार्थोपपदस्येति वा ॥ वृत्तेऽपि कार्ये राजविरोधादनिष्टमाशङ्क्याह ।
परमरमणीयामविरोधिनीं परिणतिमुत्तरविशुद्धिं देवाः कुर्वन्तु ।
स्वस्यापि फलमाह । अहं कृतकृत्या भूयासम् । यतो मालतीमाधवयो-
र्विवाहे समस्तोऽयं प्रयत्नः फलतु । उत्तरकालशुद्ध्या फलदायी भव-
त्वित्यर्थः । परिणतिशुद्ध्या शिवदायी भवतु । कल्याणकरोस्त्व-
त्यर्थः । शिवतातिश्च भवत्विति पाठे शिवतातिः शिवकरः ॥ सर्वदे-
वात्तातिलित्यनुवर्तमाने शिवशमरिष्टस्य कर इति तातिल् ॥ अत्र
मरणमेव सर्वदुःखनाशकतया निर्वाणं मोक्षस्तस्यान्तरमवसरः ।
यद्वा । मरणमेव निर्वाणं निर्वृतिः सुखम् ॥ निर्वाणं निर्वृतौ मोक्ष

६८. °ज्ञान्ति for शान्ति B.; ताः for काम—च B.; लवङ्गिकामालती for मा—का
K1. K2.

६९. Bh. om. काम°; D. om. सह°—यै; आत्मगतं for अपवार्य Bh. K1. K2.

७० नो भद्रं for भद्रं नो Bh. K1. K2.

७२. कृतार्थी for कृतार्था A. Bh. D.; सुहृदमात्योपयमने K2. सुहृदि यत्नैरभिमतः
N. for सु—मने.

७३. प्रयासः for प्रयत्नः Bh.; दायी for तातिः A.

माल० । स्वगतम् । केण उण उवाएण संपदं मरणणिष्वाणस्स
अन्तरं संभावइस्सं । मरणं पि मन्दभाअधेआणं अहिमदं चि ७५
दुल्लहं होदि । (क)

लव० । स्वगतम् । अदिकिलम्मिदा कखु पिअसही एदिणा
अणुऊलविप्पलम्भेण । (ख)

प्रविश्य पेडालकहस्ता प्रतीहारी । भअवदि अमच्चो भणादि

(क) केन पुनरुपायेन सांप्रतं मरणनिर्वाणस्यान्तरं संभावयिष्ये ।
मरणमपि मन्दभागधेयानामभिमतमिति दुर्लभं भवति ।

(ख) अतिक्लामिता खलु प्रियसख्येतेनानुकूलविप्रलम्भेन ।

इति विश्वः । अन्तरमवसराध्यात्मसदृशेष्विति मेदिनीकरः ॥ सं-
भावयिष्ये सम्यक्प्राप्स्यामि ॥ भू प्राप्तावित्यस्यात्मनेपदिनो रूपम् ॥
सांप्रतमित्यनेन माधवालाभाच्चन्दनलाभविलम्बनाच्चेति दर्शितम् । मन्द-
भाग्यतया माधवप्राप्तिवन्मरणमपि न स्यादिति भावः ।

७७-९१. अत्र क्लामिता क्लमं भ्रमं प्रापिता । अनुकूलेन माधवेन
सह विप्रलम्भो विरहस्तेन । यद्वा । अनुकूलो नन्दनस्तस्य विप्रलम्भेन

७४. B. om. स्वगतं; N. O. om. उण; अन्तरेण B. उवायेण O. for उवाएण.

७५. अन्दरं for अन्तरं B.; °वयिस्सं for °वइस्सं K2. O.; वि for पि A. C. D. N.;
भाग° for भाअ° O.; °हेआणं A. धेयाणां K1. °हेआए N. °धेयाणं O. for °धेआणं;
O. om. अहिमदं चि; अभि° for अहि° Bh. K1.; ति for चि K1. K2.

७६. सु before दुल्ल° A.

७७. अति for अदि A. C.; किलमिदा B. किलामिदा Bh. K2. O. किलम्मदि K1.
for किलम्मिदा; N. om. कखु; खु for कखु Bh. K1. K2. O.; विपय for पिअ° O.;
B. om. एदिणा; एदेण for एदिणा N.

७८. कूल for °ऊल Bh. C. D. K2. O.; विप for विप्प K2.

७९. पेडक A. D. K2. पिडालक Bh. पीटलक K1. पेडालक O. for पेडालक;
प्रतीहारी twice Bh. K1. K2.; अमच्चो भअवदीं A. D. अमच्चो भअवदि Bh. K2.
(K2. छाया: —°वतीं); अमच्चो भअवदि K1. अमच्चो भयवदीं O. for भअ°—°चो; विण्णवदी
for भणादि A. K1. K2.

८० एदिणा णरिन्दाणुप्येसिदेण विवाहणेवच्छेण देवदापुरदो अल-
करिदब्बा मालदित्ति । (ग)

काम० । युक्तमाहामात्यः । माङ्गलिकं तत्स्थानमतो दर्शय ।

प्रती० । एदं दाव धवलपट्टंसुअचोलअं एदं च उत्तरीअं रत्त-
वण्णंसुअं इमे अ सच्चङ्किआ आहरणसंजोआ अअं च मोत्ति-

(ग) * भगवति अमात्यो भणत्येतेन नरेन्द्रानुप्रेषितेन विवाहनेप-
थ्येन देवतापुरतोर्लकर्तव्या मालतीति ।

(क) एतत्तावद्धवलपट्टांगुलचोलकमेतच्चोत्तरीयं रक्तवर्णीशुक-
वञ्चनया । पेटकं मञ्जूषा ॥ पेटकं पुस्तकादीनां मञ्जूषायां कदम्बक
इति मेदिनीकरः ॥ पेटकग्रहणं तु नन्दनप्रसाधनार्थम् । [प्रती० वा०]
अत्र नेपथ्यं प्रसाधनम् । युक्तमिति । एतत्प्रसाधनेन मकरन्दमलंकृत्य
मदयन्तिकां विवाहयिष्यामीति भावः । माङ्गलिकं मङ्गलहेतुः । अत्र
धवलं यत्पट्टसूत्रमयमंशुकं तेन निर्मितश्चोलकः कूर्पासकः ॥ चोलः
कूर्पासकोस्त्रियामित्यमरः ॥ उत्तरीयरूपं रक्तांशुकं सिन्दुरीवस्त्रम् ॥

८०. एदेण for एदिणा N.; णरेन्दा° B. N. णरिदा° Bh. णरिद O. णलिन्दा° A, C
D. for णरिन्दा°; प्येसि° for °णुप्येसि° O.; विआह for विवाह Bh. K1. K2.; नेपछेण
Bh. नेवत्थेण B. C. नेपत्थेण K1. नेपेत्तणे K2. for नेवत्थेण.

८१. °कारि for °करि; °दीत्ति D. दित्ति K2. for दित्ति.

८२. N. om. अमात्यः; हि after °लिकं K2.; एतत् for तत् A. Bh. K1. K2.;
इतो D. N. यतो O. for अतो.

८३. इदं A. B. एवं K1. O. for एदं; Bh. K1. om. दाव; धवलं for धवल K2.
वट्टंसुअ A. पट्टंसुअं D. N. पट्टांसुअं K1. पट्टंसु K2. पट्टंसुअ O. for पट्टंसुअ; चोलअं A.
D. चेलअं Bh. जुयलं O. for चोलअं; N. om. चोलअं; अ for च Bh. K1. K2.
N.; K2. om. उत्तरीअं; रीअ K1. N. रीयं O. for रीअं; N. om. रत्त; रत्तंसुअं
B. K2. चेलअं Bh. K1. for र-अं.

८४. सच्चङ्किआ K2. सच्चंगिक O. for सच्चङ्किआ; आहरण Bh. N. °हरण C. °भरण
K1. K2. रयण O. for आहरण; संयोआ K1. संयोया O. for संजोआ; O. om. अअं
च; इमे Bh. K1. N. मे K2.; for अअं; अ for च Bh. K. K2. N.

* Com. with A. D.

† Com. om. वर्ण.

आहारो चन्दणं सिदकुसुमापीडो अ । (क)

६५

काम० । अपवार्य । रमणीयं हि वत्समकरन्दमवलोकयिष्यति
मदयन्तिका । प्रकाशम् । गृहीत्वा । भवत्वेवमित्युच्यताममात्यः ।
प्रती० । तथा । इति निष्क्रान्ता ।

काम० । लवङ्गिके प्रविश त्वमभ्यन्तरं वत्सया सह ।

लव० । अथ भवदी उण कर्हि । (ख)

९०

* मिमे च सर्वाङ्गिका आभरणसंयोगा † अयं च मुक्तिकाहारश्च-
न्दनं ‡ सितकुसुमापीडश्च ।

(ख) अथ भगवती पुनः क ।

आपीडः शेखरोखियामिति मेदिनीकरः ॥ भवतीति संबोधनम् ।

गुरुसमक्षं मालत्यनुरागानुभवो माधवस्य न स्यादत उक्तं प्रविश
त्वमिति । विविक्ते विजने ।

८५. मुत्तिया K1. मुत्तिआ K2. मोत्तिअ N. मोत्तिय O. for मोत्तिआ; हारा for
हारा Bh. K1. K2. N.; एदं before चन्दणं A. Bh. D. K1. K2 N.; एस च
D. K2. एदं N. before सिद; सिर Bh. K1. सित D. N. O. °पीडं Bh. K1.
K2. N. °पीडो O. for °पीडो; चि for अ N. O.

८६. आत्मगतं Bh. K1. स्वगतं K2. for अपवार्य; Bh. K1. K2. N. om. हि;
°मालोकयिष्यति K1. °मालोकयिष्ये K2. for °मवलोकयिष्यति.

८७. जनः for मदयन्तिका N. O.; तद् before गृहीत्वा O.; भवति for भवतु N.;
ओम् for एव B. C. D. A. K1. K2. om. इति.

८८. Bh. K1. K2. N. om. तथा इति; तथा ought to be तह, तहा, or तथा.

८९. वत्से before लव० A. D.; प्रविश्य for प्रविश K1.; O. om. त्वम्; A. C.
D. have मालत्या after वत्सया.

९०. Bh. K1. N. om. अध; अह for अध O.; कर्हि भयदी प्पळिदा for भअ०—
कर्हि O.; °वदीए for °वदी Bh.; N. om. कर्हि.

* एते for इमे Com. † एष for अयं Com. ‡ इदं चन्दनं एष च सितकुसुमापीडः Com.

काम० । अहमपि तावद्विविक्तैलंकरणरत्नानां प्राशस्त्यं
शास्त्रतः परीक्षिष्ये । इति निष्क्रान्ता ।

माल० । स्वगतम् । लवङ्गिआमेत्तपरिवारमिह संवृत्ता । (क)

लव० । एदं देवदामन्दिरदुवारं पविसमह । इति प्रविशतः । (ख)

९५ मक० । वयस्य इतः स्तम्भापवारितौ तिष्ठावः । तथा कुरुतः ।

लव० । सहि अअं अङ्गराओ इमाओ कुसुममालाओ । (ग)

(क) लवङ्गिकामात्रपरिवारास्मि संवृत्ता ।

(ख) एतद्देवतामन्दिरद्वारं प्रविशावः ।

(ग) सखि *अयमङ्गराग इमाः कुसुममालाः ।

९३-९८. (मा० वा०) हृदयमरणावकाशप्राप्त्या सानन्दोक्ति-
रियम् । (ल० वा०) बाह्यसंवेदनाभावान्मालती न पश्यतीति भावः ।
अपवारितं व्यवहितम् । अत्राङ्गरागः कुङ्कुमादिः । तत्प्रयोजनमपश्य-
न्तीवाह । ततः किं मयानेन कर्तव्यमित्यर्थः । अत्र पाणिग्रहणेति

९१. B. om. तावत्, विविक्तं तावदलं for तावद्विविक्तैलं O., B. om. अलंकरण ;
कार for ककरण Bh. K1. K2.

९२. K2. om. शास्त्रतः

९३. आत्मगतं for स्वगतम् N.; Bh. K1. K2. om. स्वगतम्; कथं before लव०;
A. Bh. D. K1. K2.; °ङ्गिका for °ङ्गिआ K2. O.; °वारा संवृत्तमिह Bh. K1.
°वारा संवृत्तमिह O. for र-त्ता; परिअणमि for परिवारमि B.; प्रकाशम् after संवृत्ता N.

९४. N. om लव०; इदं A. C. D. इयं O. for एदं; दुवारं for दुवारं Bh. K1.
K2.; ता before पवि० A. Bh. K1. K2.; B. D. O. om. पविसमह; पविसीअदु Bh.
पविसदु पिअसही N. for पविसमह; B. Bh. N. om. इति; डमे for इति O.

९५. K1. K2. N. om. वयस्य, इतः twice Bh.; B. C. have तावत् after
इतः; °वारितशरीरौ for °वारितौ A. D. K2; पश्यातः for तिष्ठावः N.

९६. इमे for अअं N.; रओ K2. राआ N. for राओ; इमाई B. इमा K1. K2.
for इमाओ; कुसुमाई B. कुसुममालाए K1. K2. for कुसुममालाओ.

* एष for अयं Com.

माल० । तदो किं । (क)

लव० । सहि इमस्सि पाणिग्गहणमङ्गलारम्भे कल्लाणसंपत्ति-
निमित्तं देवदाओ पूजेहि त्ति अम्भाए अणुप्पेसिदासि । (ख)

माल० । कीस दाणिं दारुणसमारम्भदेवदुव्विलासपरिणाम-१००
दुक्खणिइद्दमाणसं पुणो पुणो मम्मच्छेददूसहं मं मन्दभाइणिं
दूमावेसि । (ग)

(क) ततः किम् ।

(ख) सखि अस्मिन्पाणिग्रहणमङ्गलारम्भे कल्याणसंपत्तिनिमित्तं
देवताः पूजयेत्यम्बयानुप्रेषितासि ।

(ग) किमिदानीं दारुणसमारम्भदेवदुर्विलासपरिणामदुःखनिर्दग्ध-
मानसां पुनः पुनर्मर्मच्छेददुःसहं मां मन्दभागिनीं दुनोषि ।

सामान्योक्त्या माधवनन्दनयोर्विवाहश्लेषेण नर्मस्फोटोयं भावः । यदाह ।

श्लेषेणोक्तिस्तु भावानां नर्मस्फोट इतीरितः ।

१००—१०७. अत्र दुर्विलासपरिणामः प्रियत्यागाप्रियप्राप्तिलक्ष-
णः । दुःसहमिति क्रियाविशेषणम् । अनया श्लिष्टं मद्भूतो न ज्ञातमत
इयमेव वदत्वित्यत आह (लवङ्गिकाथ किमित्यादि) । अत्राभिनिवेशिना

९८. B. om. सहि; इदस्सि for इमस्सि C.; 'ग्गहणा' for 'ग्गहणमङ्गला' B. C.
D. N. for ग्गहग्गहण; कल्याण for कल्लाण Bh. K1.

९९. अचेहि Bh. K1. K2. N. O. पूजेसि C. for पूजेहि; अणुप्पेसि C. K2. अपे-
सि K1. for अणुप्पेसि; दासि for दासि K2.

१००. सनेर्वेद K2. स्व N. after मालती; किं for कीस A.; दाणीं for दाणिं B.
C. D.; दुव्वार before देव Bh. K1.; दुव्विलसिद for दुव्विलास B.

१०१. णिम्भाजिद A. णिज्झाविद Bh. णिज्जीविद C. णिद्धाविद K1. णिद्धविद K2.
निइल्लिअ N. णिइल्लविद O. for णिइल्ल; B. D. K1. om. one पुणो; वि after पुणो
A. B. C. D.; मम्मच्छेअ A. णिज्जेद for मम्मच्छेद B. C.; दुःसहं for दूसहं A.;
Bh. C. K1. K2. N. om. मं; इणी A. B. C. D. K1. K2. इणी Bh. for इणि.

१०२. दुणेवेसि B. दुम्मिज्झाभि Bh. दुणावेसि C. दुण्णोसि K1. दूमीआसि K2. दूमि-
ज्जेदि N. for दूमावेसि.

लव० । अहं किं सि वत्तुकामा । (क)

माल० । जं दाणिं दुल्लहाहिणिवेसमणोरहविसंवदन्तभाअ-
१०५ धेओ जणो मन्तेदि । (ख)

मक० । सखे श्रुतम् ।

माध० । श्रुतमसंतोषस्तु हृदयस्य ।

माल० । लवङ्गिकां परिष्वज्य । परमत्थबहिणि पिअसहि लव-

(क) अथ *किमसि वत्तुकामा ।

(ख) यदिदानीं दुर्लभाभिनिवेशमनोरथविसंवदद्भागधेयो जनो
मन्त्रयते ।

(ग) † परमार्थभगिनि प्रियसखि लवङ्गिके एषेदानीं ते प्रियसख्य-
मनोरथेन विसंवादं प्रतिकूलं भाग्यं यस्य सः । माधवे दुर्लभां वाञ्छां
मत्वाह सखे श्रुतमिति । श्लिष्टे वचस्यनिष्ठाशङ्कितमाहासंतोष इति ।

१०८-११३. अत्र परमार्थेत्यादिना विश्वासपात्रत्वमुक्तम् । वि-
रूढ उपचित्रितः । सदृशं यथा तथा परिष्वज्येत्यन्वयः । अनुवर्तनीयो-
पकर्तव्या । समयसौभाग्यपदेनारविन्दस्पर्धिनी शोभोक्ता । यद्वाह ।

१०३. अहं A. अयि D. सहि K1. K2. अध O. for अह; N. om. अह; पि for सि Bh.; वत्तुकामासि for सि—मा K1. K2.; सि after कामा Bh.

१०४. किं for जं N.; दाणीं for दाणिं C.; दुस्सहा° for दुल्लहा° K2; अभि for अहि D. N. O.; णिवेसि A. D. णिवेसिअ Bh. णिवेसी O. for णिवेस; मण° for मणो° N.; रहे for रह Bh.; विसंवादन्त for विसंवदन्त K1.

१०५. हेओ D. N. धेओ Bh. for धेओ; मंतदि for मन्तेदि Bh.

१०६. श्रूयताम् for श्रुतं B. C. D.

१०७. K2. om. माध०, श्रुतम्; अतोषः B. सन्तोषः K1. for असंतोषः; च for तु A. B. D.; हृदयेस्याः Bh. हृदये D. for हृदयस्य.

१०८. ता A. C. D. K2. हा Bh. O. ही K1. before परम°; रमच्छ for र-
मत्थ O.; बहिणिअ Bh. भइणि N. for बहिणि; पिय for पिअ O.

* Com. with A. D. † निवेशि or निवेशित for निवेश Com.; विसंवाद
for विसंवदत् Com. ‡ तत्पर° Com.

द्विए एसा दाणिं दे पिअसही अणाहा मरणे वट्टमाणा आगम्भ-
णिग्गमणिरन्तरोवआरोवरूढवीसम्भसरिंसं परिस्सइअ ११०
पत्थेदि जइ दे अहं अणुवट्टणीआ तदो मं हिअएण धारअन्ती
समग्गसोहग्गलच्छीपरिग्गहेक्कमङ्गलं माहवसिरिणो मुखार-
विन्दं आणन्दमसिणं अवलोअइस्ससि । (क) इति रोदिति ।

नाथा मरणे वत्तमानागर्भनिर्गमनिरन्तरोपकारोपरूढ* विसम्भसदृशं
परिष्वज्य प्रार्थयते यदि तेहमनुवर्तनीया ततो मां हृदयेन† धारयन्ती
समग्रसौभाग्यलक्ष्मीपरिग्रहैकमङ्गलं माधवश्रियो मुखारविन्दमान-
न्दमसृणमवलोकयिष्यसि ।

उत्तमैर्गुणिभिः स्पर्धा या सा शोभा प्रकीर्तिता ।

मां हृदये धारयन्तीत्यनेन परंपरया ममापि दर्शनं स्यादित्युक्तम् ।
माधवश्रिय इत्यत्र प्राकृते पूर्वनिपातानियमाच्छीमाधवस्येत्यर्थः ।
आनन्दमसृणत्वेन स्निग्धा दृष्टिरुक्ता ।

१०९. °ङ्गिके for °ङ्गिए O.; दाणीं B. D. देणिं Bh. for दाणिं; O. om. दे; पिय
for पिअ O.; अणाहा for अणाहा K2.; वत्तमाणा for वट्टमाणा Bh. O.; आरम्भ for
आगम्भ Bh.

११०. D. om. णिग्ग—द; णिग्गमं णिम्मिदं णिर° A. B. C.; निरन्त° for
गिरन्त° K1.; °न्तरोपआरविरूढ A. °न्तरोपआर B. °न्तरोवआरं विरूढ K1. °न्तरोवआ-
रविरूढ K2. °न्तरोपारूढ N. for °न्तरोव—ढ; विसम्भ K2. विस्सम्भ N. for वीसम्भ;
Bh. om. परिस्सइअ; मरि° for परि° B.; °स्सजिअ K1. °सज्जइ K2. °स्सजीअ N.
°स्सइय O. for °स्सइअ.

१११. A. B. C. D. have तुमं before पत्थेदि; परिअत्थेइ Bh. पच्छेदि K1.
अम्मत्थेदि N. पच्छेमि O. for पत्थेदि; अइ Bh. जदि K2. N. O. for जइ; वत्तणीआ
Bh. K1 K2. वादिणीआ D. वत्तणीया O. for वट्टणीआ; हिअए for हिअएण Bh.
C. K1. K2.; धारयन्ती K1. O. धारन्ती K2. N. for धरिअन्ती.

११२. लळीं for लच्छी O.; Bh. om. लच्छीपरिग्ग°; °ग्गहीक्क for °ग्गहेक्क K1.
माहवस्स for माहव N.; सिसिनी Bh. सिरि N. for सिरिणो.

११३. N. om. आणन्दमसिणं; पुल्लसि Bh. पुल्लसि C. D.; पलोअसि K1. पलो-
हदि K2. पलोएसु N. पलोकयसि O. for अवलोअइस्ससि; चि for इति Bh. K1. O.

* कारविरूढ Com. † हृदये Com.

माध० । वयस्य मकरन्द

११५

म्लानस्य जीवकुसुमस्य विकासनानि
संतर्पणानि सकलेन्द्रियमोहनानि ।
आनन्दनानि हृदयैकरसायनानि
दिष्ट्या मयाप्यधिगतानि वचोमृतानि ॥ ८

११५-११८. म्लानस्येत्यादि । वचांस्येवामृतानि मयापि दिष्ट्या निर्णीतानि । त्वया भुतमित्यादिना निर्णीतानि मया त्वधुनेत्यपिपदार्थः । अमृततुल्यत्वमाह । म्लानस्य प्रत्याशाभङ्गज्ञानेन संकोचितस्य जीवपुष्पस्य प्रकाशनानि । अमृतेपि सर्वप्रकाशकतया म्लानपुष्पप्रकाशकत्वम् । संतर्पणानि तृप्तिकरणानि । अमृतेष्वेवम् । संतर्पणे सति बाह्येन्द्रियतर्पकानि । अमृतेष्वेवम् । आनन्दनान्यन्तर्भोदकानि । आर्यत आनीयतेनेत्यायनम् । रसस्यायनं रसायनम् । वचसां चित्तोक्तासक्तत्वेन नवत्वजननादिवामृतस्य जरादिनाशकत्वेन नवत्वजननादिदमिति भावः । यद्वा । अमृतपदेन जलमोक्षपीयूषाण्युच्यन्ते । तत्राद्यपदेन जलसाम्यम् । मोक्षसाम्यार्थमितरपदत्रयम् । मोक्षे हि सम्यक्त्वमिविषये निराकाङ्क्षतैव । इन्द्रियमोहोपि विषयग्रहाभावात् ।

आनन्दं ब्रह्मणो रूपं तच्च मोक्षे प्रतिष्ठितम् ॥

इति श्रुतेरानन्दमयता मोक्षे । यद्वा । आद्यपदाभ्यां जलसाम्यमितरपदाभ्यां मोक्षसाम्यम् । पीयूषसाम्यार्थं शेषपदम् ॥ अमृतं मोक्षपीयूषसलिलेषु धृतेपि चेति धराणिः ॥

११५. विकासनानि A. Bh. C. विकासकानि O. for विकासनानि.

माल० । जहा तस्स जीविदप्पदाइणो जणस्स अवसिदत्ति मं
 सुणिअ संतप्पमाणस्स तं तहाविहं सरीररअणं ण परिहीअदि १२०
 जधा अ लोअन्तरगदं पि मं उद्दिसिअ सो जणो सुमरणसंकथा-
 मेत्तपरिसेसं कालन्तरे लोअजत्तं ण सिढिलेदि तहा करेसु ।

(क) यथा *तस्य जीवितप्रदायिनो जनस्यावसितेति मां श्रु-
 त्वा संतप्यमानस्य तत्तथाविधं शरीररत्नं न परिहीयते यथा च†
 लोकान्तरगतामपि मामुद्दिश्य स जनः ‡स्मरणसंकथामात्रपरिशेषां

११९-१२८. अत्रावसिता मृता । तथाविधमनिर्वचनीयम् । न
 परिहीयते न नश्यति तथा करिष्यसीत्यन्वयः । लोकायात्रा गार्हस्थ्यम-
 [स्थं स?] पत्नीकत्वं वा । माधवाग्निप्रत्याशानाशादेवमेवेत्यवधारणम् ।
 हन्तानुकम्पायाम् । कर्णमिति । आलस्यादिसमुत्थो निरपेक्षभावः
 कर्ण औत्सुक्याचिन्तासमुत्थः सापेक्षभावो विप्रलम्भ इत्यनयोर्भेदः ।

११९. जधा K2. जह N. for जहा; अ Bh. K1. च O. before तस्स; °प्पहा° K1
 °पदा° K2. °व्वादा° O. for °प्पदा°; °यिणो for °इणो K2. O.; Bh. K1. K2. Nr.
 om. जणस्स; 'सिदेत्ति A. C. K1. K2. सिदंति Bh. सिदंती N. 'सिदं B. for सिदत्ति;
 मां for मं K1.

१२०. मं after °णिअ Bh.; असतप्प° for संतप्प° Bh.; N. om. तं; जहा C. तह
 D. तथा O. for तहा; 'विहं for °विहं K1. O.; सरीरं for सरीर N.; °ररत्तणं B.
 रअणं K1. K2. for °ररअणं; N. om. रअणं; °हीअमि K1. °हीयदि O. for
 °हीअदि; जहा Bh. D. K1. O. जह N. for जधा.

१२१. N. om. अ; परलोअ A. लोयंतर् O. for लोअन्तर; अदं A. गअं N. for
 गदं; वि A. C. N. अपि K2. for पि; K1. om. पि; म for मं Bh.; उद्दिसि for
 उद्दिसिअ K2.; N. om. सो जणो; सम्हण Bh. संभरण C. K1. O. संसुमरण K2. for
 सुमरण; कथा A. D. संकहा K1. N. O. for संकथा.

१२२. परिससां K2. परिग्गहेण N. for परिसेसं; कालंतरेण Bh. K2. O. कालंदरेण
 N. for कालन्तरे; पि B. वि; A. C. before लोअ; लोग for लोअ O.; अत्तां K2. अत्तं
 N. for जत्तं; सिढि° for सिढि° K2.; °लीकरेदि Bh. °लीकरोदि K1. °लेइ N.
 for °लेदि; तथा Bh. K1. तह C. N. for तहा; करेसि A. Bh. D. K1. K2. N.
 करेहि O. for करेसु.

* यथा च तस्य Com. † परलोकगतामप्यु° Com. ‡ संस्मरणकथा. Com.

एवं जेष्ठ पिअसहीए पसादादो मालदी किदत्था भोदि । (क)

मक० । हन्त अतिकरुणं प्रस्तुतम् ।

१२५ माध० । नैराश्यकातरधियो हरिणक्षणायाः

श्रुत्वा निकामकरुणं च मनोहरं च ।

वात्सल्यमोहपरिदेवितमुद्वहामि

चिन्ताविषादविषदं च महोत्सवं च ॥ ९

कालान्तरे लोकायात्रां न शिथिलयति तथा कुरुष्व* । एवमेव प्रियसख्याः† प्रसादान्मालती कृतार्था भवति ।

अत एव निरपेक्षपदोपलक्षितनैराश्यमाह माधवः । नैराश्येत्यादि । नैराश्येन प्रत्याशानाशेन कातरा विसंश्रुला धीर्यस्या हरिणनेत्रा-
याः । वात्सल्यं प्रियविश्लेषे प्राणत्यागेच्छा । मोहो भ्रमः सप्रत्या-
शत्वेपि नैराश्याभिमानः । ताभ्यां यत्परिदेवितं विलपनं वृत्त-
वर्तमानभाव्यर्थचिन्तनमतिकरुणं मनोज्ञं च श्रुत्वा चिन्तया यो
विषादस्तेन विपत्तिमुद्वहामि । चिन्ताविषादरूपां वा विपत्तिं महो-
त्सवं चोद्वहामि । चकारो मिथोविरुद्धरसयोजने । इह हेतुफल-
भावेनान्वयः । तथा हि । नैराश्यकातरबुद्धित्वाद्वात्सल्यम् । ततः प-
रिदेवनम् । तच्छ्रुत्वा मनोविषादः । तथा हरिणक्षणत्वेनापहतचित्तस्य
ममालाभान्मनोज्ञपरिदेवितं श्रुत्वा महोत्सवः ।

१२३. एवं for एवं Bh. K1. ; N. om. जेष्ठ. पिय for पिअ O.; सहा Bh. सही K1. K2. सही दे N. सहि तए O. for सहीए; पसादादो A. सआसादो B. Bh. C. K1. K2. सयासादो O. for पसादादो; N. om. पसादादो; मालई for मालदी N.; K1. om. मालती (but gives it in the छाया); अणाहा after मालई N.; कदत्था. A. C. K1. कदथाण Bh. सकामा N. किदच्छा O. for किदत्था; भोटु B. भविस्सदि D. होइ N. होदि O. for भोदि.

१२४. B. om. अति; वर्तते for प्रस्तुतं A. B. C. D. K2. प्रस्तुतमनया N.

१२५. वैराग्य for नैराश्य K1.

१२८. चिन्तावसान B. चिन्तावसाद C. for चिन्ताविषाद.

*करिष्यसि Com. †सखीप्रसा० Com.

लव० । अहं पडिहदं दाणिं दे अमङ्गलं । ण अदो वि अवरं
सुणिस्सं । (क)

१३०

माल० । सहि पिअं कखु तुम्हाणं मालदीजीविदं ण उण
मालदी । (ख)

लव० । किं एध्वं भणिदं भोदि । (ग)

(क) अयि प्रतिहतमिदानीं तेमङ्गलम् । नातोप्यपरं* श्रोष्यामि ।

(ख) सखि प्रियं खलु युष्माकं मालतीजीवितं न पुनर्मालती ।

(ग) किमेवं† भणितं भवति ।

स पुनः क्रन्दनैर्मोहैः प्रलपिः परिदेवनैः ।

देहायासाभिघातैश्च करुणाभिनयो भवेत् ॥

इति भरतः ।

१२९-१३२. अत्रामङ्गलप्रतिघातो विवाहादिति बाह्यम् । माध-
वसंनिधानादित्यान्तरम् । बाह्यार्थमाकलय्याह [सखि प्रियमिति] ।
अत्र तच्छरीरावच्छिन्नात्मा मालती जीवनं त्वदृष्टविशेषकारितदेहा-
त्मसंयोग इति जीवनमालत्योर्भेदः । जीवनस्य सुखहेतुतया प्रियत्वं
तत्त्वेह दुःखसंततिजनकमतस्त्याज्यमेव भवतीति भावः ।

१२९. B. C. O. om. अहं; परि for पडि O.; B. C. om. दाणिं; णदो Bh. D.
K1. K2. N. नादो O. for ण अदो; पि for वि K2.; N. om. वि; अहिअदरं B.
अधिअं D. अधि अदरं A. C. वरं N. for अवरं. D. ends here.

१३१. K1. om. सहि (but gives it in the छाया); पियं for पिअं O. खु for
कखु Bh. K1. K2. O.; Bh. om. जीविदं; N. om. उण.

१३३. सहि before किं N.; किन्ति Bh. किं कि N. for किं एध्वं; भणिदेण C. भ-
णिदे E. O. for भणिदं; होदि for भोदि Bh. K1. K2. N. O.

* नातोप्यपरं Com. † किमेव Com.

माल० । आत्मानं निर्दिश्य । जेण पञ्चासाणिवन्धणेहि वअ-
११९ णसंविहाणएहि जीआविअ इमं महाबीभच्छारम्भं अणुभावि-
दम्हि । संपदं उण मणोरहो मे एसो जेव्व अं तस्स देवस्स परके-
रअत्तणेण अणवरद्धं अत्ताणअं परिचइस्सं ति । ता इमस्सि वओ-

(क) *येन प्रत्याशानिवन्धनैर्वचनसंविधानकैर्जीवयित्वेन †महा-
बीभत्सारम्भमुभावितास्मि । सांप्रतं पुनर्ऽमनोरथो मे एष एव
यत्तस्य देवस्य ¶परकीयत्वेनानपराद्धमात्मानं**परित्यक्ष्यामीति ।
तदस्मिन्प्रयोजने प्रियसखी मेपरिपन्थिनी भवतु ।

१३४-१३८. अत्रान्यजनेत्यत्रान्यपदेन माधवाभिधानम् । नन्द-
नापेक्षयान्यत्वात् । दुर्लभत्वेन परकीयत्वरोपाद्वा । बीभत्समिह नन्द-
नविवाहार्थमङ्गलस्यानिष्टस्य दर्शनात् । अनपराद्धमितिषदर्थे नञ् ।
आनन्दनविवाहपर्यन्तस्थायित्वे महापराधो यतः । अन्यस्य संभो-

१३४. N. om. आत्मानं निर्दिश्य; उद्दिश्य for निर्दिश्य O.; C. om. जेण; अणजण
after जेण A. E. K2.; बन्धणेहि A. निबन्धणेहि K1. for निबन्धणेहि.

१३५. विलअणेहि B. विण्णेहि C. E. विधाणेहि K1. K2. संविहाणेहि A.
Bh. for संविहाणएहि; जीआवि K1. जीआविअ K2. जीआविअ O. for जीआविअ; ए-
अत्तकालं संपदं उण after एविअ Bh.; इदिसं for इमं Bh. K1. K2.; जेव्व after
इमं A. E.; भत्सारंभं B. C. K1. K2. भच्छारंभं N. भत्समारंभं O. for
भच्छारंभं.

१३६. मम A. मह E. before मणोरहो; मम Bh. K1. K2. after मणोरहो for मे;
B. C. om. मे; एत्तिअं N. एत्तिको O. for एसो; K2. om. एसो; B. om. जेव्व;
एव्व for जेव्व N.; महाभाअस्स for देवस्स O.; Bh. K1. N. om. देवस्स; परोखगु-
णकिरित्तणेण A. C. परोखगुणसंकित्तणेण B. परोखगुणकित्तणेण E. परकेरन्तणेण
K1. परकीरत्तणेण K2. परोखगुणकेरत्तणेण O. for परकेरअत्तणेण.

१३७. अणवरदं B. अनवरद्धं K1. K2. अवरद्धं N. O. for अणवरद्धं; अत्ताणं for
अत्ताणअं A. K2. N.; परिचइस्सदि B. Bh. परिचस्सं K1. परिचइअ णिच्छुदा भाविस्सं
N. परिचयामि O. for परिचइस्सं; ँस्सि for ँस्सि K2.; Bh. K1. N. om. ति;
सहि for ता N.; एदस्सि for इमस्सि N.; एवओ for एवओ O.

* येनान्यजनप्रत्यां Com.; † त्वेयमेवाहं Com.; ‡ भत्समतुं Com.; § पुनर्मम
मनो Com.; ¶ पराधीनत्वेनानपराद्धम् Com.; ** परित्यज्जहि Com.

अणे पिअसही मे अपरिपन्थिणी होदु । (क) इति पादयोः पतति ।

माध० । सैषा सीमा स्नेहस्य । लवङ्गिका माधवं संज्ञया समा-

५ ह्वयति ।

१४०

मक० । वयस्य उपसृत्य लवङ्गिकास्थाने तिष्ठ ।

माध० । परवानस्मि साध्वसेन ।

मक० । इयमेव नेदीयसां प्रकृतिरभ्युदयानाम् ।

माधवः स्वैरं लवङ्गिकास्थाने तिष्ठति ।

गादेरभावादेश एवेत्युक्तम् । अपरिपन्थिन्यविरोधिनी । एतदात्म-
त्यागरूपम् ।

१३९-१४७. संज्ञया संकेतेन । परवाननायत्तः । साध्वसेन ज-
डतया । अत्यभीष्टलाभादियम् । नेदीयसां निकटानाम् । स्वैरं शनैः ।
[माल० वा०] अत्र मर्तुं स्वीकुर्वित्यर्थः । माधवस्य संस्कृतभाषया
लवङ्गिकाभ्रमो न स्यादिति भाषासमावेशेनाह । सरले इत्यादि । साहस
आत्मनिरपेक्षकार्ये रागमनुसंगं परिहर । रम्भोरु कदलीसमोरुदे-
शे हे संरम्भं मरणे त्वरां त्यज । जीवन्त्यां प्रत्याशापि स्यादिति भावः ।
विरसं रसशून्यं तव विक्षेपदुःखं सोढुं मे चित्तमक्षमं यतः । अतोयं
बल्लभस्त्वयि दत्तोतस्त्यज मरणाभिनिवेशमिति लवङ्गिकाभिप्रायः ।

१३८. पिय for पिअ O.; B. om. मे; °पन्थिनी for पन्थिणी K1.; होइ C. भोदु
K1. for होदु; Bh. K2. N. om. इति; त्वे for इति K1.

१३९. स एष for सैषा N. O.; सीमांतः for सीमा O.; व्याहरति Bh. व्यवहरति
K1. आह्वयति K2. N. O. for समाह्वयति.

१४१. उपसृत्य वयस्य for व-त्य K2.; माधव after वयस्य O.; N. om. उपसृत्य;
लवङ्गिकायाः for लवङ्गिका A. C.

१४२. वयस्य before पर० A. C. E.

१४३. नेदीयसी for नेदीयसां B.

१४४. उपसृत्य after स्वैरं K2.; लवङ्गिकायाः for लवङ्गिका C.

- १४५ माल० । सहि करेहि अणुऊलदाए पसादं । (क)
 माध० । सरले साहसरागं परिहर रम्भोरु मुच्च संरम्भम् ।
 विरसं विरहायासं सोढुं तव चित्तमसहं मे ॥१४६॥
 माल० । अलङ्घणीओ दे मालदीप्पणामो । (ख)
 माध० । सहर्षम् ।

- १५० किं वा भणामि विच्छेददारुणायासकारिणि ।
 कामं कुरु वरारोहे देहि मे परिरम्भणम् ॥१५१॥

(क) सखि कुर्वनुकूलतया*प्रसादम् ।

(ख) †अलङ्घनीयस्ते‡ मालतीप्रणामः ।

अत एव सरले अज्ञे ऋजुप्रकृतिके वा । माधवपक्षे सरले अजानति
 हे तव विरहायासं सोढुं मे चित्तमसहमतस्तव समीपमागतोस्मि
 तन्मरणं त्यज । इतरत्सममेव । तदिह संस्कृतप्राकृतयोः साम्यात्पा-
 कृतसमकम् ।

१५०-१५१. किं वेत्यादि । किं वा भणामि । त्वदारम्भनिषेधं न
 करोमीत्यर्थः । हे विरहदुःसहकष्टकारिणि सुश्रोणि काममभीष्टं कुरु ।
 यद्येवं तदा ममालिङ्गनं देहीति लवङ्गिकापक्षे । माधवपक्षे तु किं वा

१४५. अनु° for अणु° Bh.; °कूल° for °ऊल° Bh. K1. K2. N. O.; पसादं
 for पसादं O.

१४६. विरसा° for विरहा° Bh.; वोढुं for सोढुं B. C. E.

१४८. सहि A. B. K2. सहि twice K1. before अलङ्घ°; अवजाणिदो B. अल-
 षणिज्जो Bh. K1. K2. O. अवज्जणीओ C. E. for अलङ्घणीओ; A. B. C. E.
 have जेव्व before दे; मालती for मालदी Bh.; पणामो for प्पणामो Bh. K2. N.

१४९. N. Om. सहर्षम्.

१५०. त्वां for वा B. C. E.; °कारिणी° for °कारिणि C. E.

* °तायै Com.; † सखि अल° Com.; ‡ अयं before ते.

माल० सहर्षम् । कथं अणुगृहीदम्हि । उत्थाय । इअमालिङ्गामि । दंसणं उण पिअसहीए बाहुप्पीडेण गिरुद्धं ण लम्भीअदि । आलिङ्गय सानन्दम् । सहि कठोरकमलगम्भपम्हलो अण्णारिसो जेव्व दे अज्ज णिव्वावेदि मं सरीरप्फंसो । सासम् । किं च । १५५

(क) कथमनुगृहीतास्मि । इयमालिङ्गामि । दर्शनं पुनः प्रियसख्या बाष्पोत्पीडेन* निरुद्धं न लभ्यते । सखि कठोरकमलगर्भपक्ष्मलो† न्यादृश एव तेद्य निर्वीपयति मां शरीरस्पर्शः । किं च । मौलिविनिवेशमणामि किं वक्तव्येन कामं कामव्यापारं कुरु । अतः परिरम्भणं देहि ॥ आरोहः श्रेणिकाययोरिति धरणिः ॥ श्लोकद्वयमिदं सौरसेन्या । यदाह ।

स्पष्टार्थं लक्षणं प्रोक्तं सौरसेन्याः प्रपञ्चतः ।

लक्षणं त्वेकमेवास्याः संकृताद्यदनूनता ॥

१५३-१६७. अत्र उत्पीडः प्रबलीभूय निर्गमः । उत्पीडः समूहो वा । अपश्चिमं चरमम् । प्रियस्पर्शादाह्लादात्सहर्षम् । कठोरमरालगर्भो बीजकोशः । पक्ष्मलो रोमाञ्चयोगात् । समाधिना सुकुमारः । अन्यादृश

१५२. B. om. सहर्षम्; कहं for कथं K1. O.; गिहिदम्हि Bh. गहिदम्हि K1. मदम्हि N. O. for गृहीदम्हि; इयमा° for इअमा° Bh. K1. K2. O.; °लिङ्गामि for °लिङ्गामि K1. K2.

१५३. Bh. E. K1. K2. om. पिअसहीए; बाहुपर्णल A. बाहुप्पाडेण B. बाहुप्पीडेण Bh. K1. O. बाहुप्पल C. बाहुप्पीडेलेण E. बाह्वापीडेण K2. for बाहुप्पीडेण; O. om. गिरुद्धं; अपच्छिमं A. पिअसहीए अपच्छिमं Bh. K1. K2. पञ्चरत्नं N. प्रियसहीए अवच्छिण्णं O. before ण; लहेइ B. लभेभि Bh. लभेदिति C. लभेइति E. लम्भइ K1. K2. लम्भेदि O. for लम्भीआदि.

१५४. इति° before आलि° B. O. (O in margin); आलिगति for आलिङ्गय B.; N. om. सानन्दम्; B. C. om. गम्भ; अणारिसो for अण्णारिसो Bh. K1.

१५५. एव्व for जेव्व N.; B. om. अज्ज; णिव्वावेदि B. C. णिव्वावेहि Bh. गिह्वावेइ N. for णिव्वावेदि; B. C. om. मं; मे for मं Bh.; संतप्पमाणं पिअसहीए A. K1. तप्पमाणं Bh. after मं; फंसो for फंसो Bh.; सहि before किं च N.; K2. O. om. किंच; अ for च C. N.

* °पीडनेन निरुद्धं प्रियसख्या अपश्चिमं न Com. † पक्ष्मलसुकुमारोऽन्या° Com. ‡ तथान्यच्च for किंच Com.

मउलिविणिवेसिदञ्जली मह वअणेण विण्णवेहि तं जणं ण मए
मन्दभाइणीए विअसन्तपुण्डरीअलच्छीविलासहारिणो मुहचन्द-
मण्डलस्स दे सच्छन्ददंसणेण संभाविदो चिरं लोअणमहूसवो ।
मुहामणोरहेहिं अ अविरदविअम्भमाणदुव्वारुव्वेअव्वइअ-

ताञ्जालिर्मम वचनेन विज्ञापय*तं जणं †न मया मन्दभाग्यया ‡विकस-
त्पुण्डरीकलक्ष्मीविलासहारिणो मुखचन्द्रमण्डलस्य §ते स्वच्छन्ददर्श-
नेन संभावितश्चिरं लोचनेनमहोत्सवः मुधामनोरथैश्चाविरतविजृम्भ-

एवानुभूतसखीस्पर्शविधर्मा श्मशानानुभूतस्पर्शतुल्यः । निर्वपयति
तापं शमयति तथा । तादृशः स्पर्शः शङ्काविषयोप्यत्र नेति निर्वेदात्सा-
भुता । अत्र विकसन्ति शतं पत्राणि यस्य तत् । अन्यथेदं व्यर्थं स्यात् ।
मण्डलपदं संपूर्णत्वार्थम् । चिरमित्यनेन स्वाधीनभर्तृकात्वमुक्तम् ।

सुरतादिरसैर्यस्या बद्धः पार्श्वगतः प्रियः ।

सामोदगुणसंप्राप्ता भवेत्स्वाधीनभर्तृका ॥

१५६. मेलि N. मौलि O. for मउलि; विनि° Bh. नि° K2. for विणि°; °सिअञ्जली
Bh. °सिअञ्जली C. E. N. °सिदञ्जली K2. for °सिदञ्जली; मम for मह A. Bh.
K1. K2.; विण्णवेसि A. Bh. विणवेसि K1. विणवेस K2. विण्णवेसु O. for विण्णवेहि;
जमं for जणं K2.; अथा A. अह N. before ण मए.

१५७. °भाआए N. °भायणीए O. for °भाइणीए; तस्स after °णीए O.; पणुल Bh.
K1. विस्फुटन्त K2. विसइ N. for विअसन्त; सदवत्त K2. सयवत्त O. before पुण्ड°;
सदपत्त for पुण्डरीअ N.; °रीक for °रीअ K2.; संपुण्णचन्दमण्डलाहिरामस्स मुहस्स
for मुह-लस्स A.; अन्द A. B. Bh. C. E. यदं O. for चन्द.

१५८. मण्डणस्स for मण्डलस्स K2.; B. O. om. दे; महूसवो लोअणाणं A. B. C.
E. लोअणस्स महूसवो K1. for लोअणमहूसवो; णोअण for लोअण K2.; महोसवो N.
for महूसवो.

१५९. मुधा A. B. O. E. महा O. for मुहा; च for अ O.; K1.
K2. N. om. अ; विरह Bh. अणवरद K2. अविरअं N. अविरल O. for अविरद;
विजंभ° B. विइंभ° N. विअम्ह O. for विअम्भ°; °रोव्वेण K2. °रदुव्वेण N. °रुव्वेण
O. for °रुव्वेअ; वइअ° B. Bh. K1. K2. N. वइय° O. for वइअ°.

* विज्ञापयिष्यसि Com. † यथा न मया Com. ‡ विकसच्छतपत्रपुण्डरी° Com.
§ Com. with A.

रुब्धत्तमाणबन्धनं धारिअं हिअअं । गमिआ अ वारं वारं सवि- १६०
सेसदूसहारम्भदूमाविअसहीअणा सरीरसंदावा । कथं वि अदि-
वाहिदा अ चन्दादवमलअमारुदप्पमुहा अणत्थपरंपरा । संपदं
उण गिरासम्हि संवुत्तेति । तुए वि पिअसहि सब्बदा सुमरि-

माणदुर्वारोद्वेगव्यतिकरोद्धर्तमानबन्धनं धारितं हृदयम् । गमिताश्च वारं
वारं सविशेषदुःसहारम्भदावित*सखीबनाः शरीरसंतापाः । कथ-
मप्यतिवाहिता च चन्द्रातपमलयमारुतप्रमुखानर्थपरंपरा । सांप्रतं

निवेश दुःखं सुखी भवेदिति पूर्वानुभूतदुःखं निवेदयति । अविरतेत्यादि ।
उद्धर्तमानमुन्मूलितं बन्धनं स्थैर्यं यस्य तत् । बन्धनं स्वस्थानावस्थानं
तस्योद्धर्तनमुन्मूलनारम्भ इति पाठान्तरव्याख्या । गमिताश्चेत्यादिना
व्याध्यवस्थोक्ता । अतिवाहितातिक्रान्ता । चन्द्रातप इति तापकारि-
त्वादातपः । एतेषामनर्थत्वमाह भरतः ।

संभोगे ये सुखं कुर्युस्ते दुःखं विरहे भृशम् । इति ।

१६०. °रुब्धत्तमाण A. °रुवत्तमाण K1. °रोवत्तमाण K2. for °रुब्धत्तमाण; धारिदं
for धारिअं Bh. K2, O.

१६१. विसेस before दूसह Bh.; A. om. दूसहारम्भ; °हाभास for °हारम्भ N.;
दूमण्णाइअ A. दूमाविद Bh. दूमाविद K1. K2. O. for दूमाविअ; जणा N. for
अणा; कथं K1. कहं N. O. for कथं; पि for वि K2.

१६२ A. K1. N. om. अ; °हव for °दव K1.

१६३ पुण for उण N.; °रासासि A. K1. °रासेसि Bh. °रायाससि O. for °रासम्हि;
B. C. E. om. म्हि and have गिरासा; संवत्ते संवुत्त° K1. K2. for संवुत्ते°; तए
for तुए K2.; पिय for पिअ O.; सहीए A. सही N. for सहि; सब्बधा Bh. O.
सब्बहा E. N. for सब्बदा; अहं before सुम° O.

* दुर्मनायित for दावित Com.

दव्वाम्हि । एसा अ माहवसिरीसहत्थणिम्माणमणुहरा वडलमाला
 १६५ मालदीणिव्विसेसं पिअसहीए दट्ठव्वा सव्वधा हिअए धारणी-
 एत्ति । (क) स्वकण्ठादपनीय माधवस्य हृदि विन्यस्यन्ती सहसा-
 पसृत्य साध्वसोत्कम्पं नाटयति ।

पुनर्निराशास्मि संवृत्तेति । त्वयापि प्रियसाखि सर्वदा स्मर्तव्यास्मि ।
 एषा च श्रीमाधवस्वहस्तनिर्माणमनोहरा बकुलमाला मालतीनिर्वि-
 शेषं प्रियसख्या द्रष्टव्या सर्वथा हृदये धारणीयेति ।

स्मर्तव्येत्यनेन कर्तव्यभिचारिभावं स्मरणमाह । यदाह । व्यभिचा-
 रिणोस्य

निर्वेदो ग्लानिमरणव्याधिर्दैन्यभ्रमादयः ॥

नैराश्याच्च मरणोदयः । यदाह ।

सर्वैरेतैः प्रतीकारैर्यदि नास्ति समागमः ।

कामाग्निना प्रदीप्ताया जायते मरणं ततः ॥

विप्रलम्भकरुणानन्तरं स्थायिनः शृङ्गारस्योपक्रममाह । एषा चेति ।
 साध्वसं भयम् ।

१६४ °व्वास्मि for °व्वाम्हि E. N.; वि for अ N.; सिरिमाहव for मा-री A.; सिरि for
 सिरी Bh. K1. K2. O.; B. om. सिरी; हत्थ for सहत्थ K1. K2. N. O.; मणो
 B. K1. मण Bh. K2. N. O. for मणु; बडल for वडल K1.

१६५ जीविद for मालदी B.; जीविद after मालदी A. Bh. C. E. K1. K2.;
 °सेसा Bh. K1. °(से?)सेण K2. for सेसं; पिय for पिअ O.; K1. K2. om. दट्ठव्वा;
 सव्वधा K1. K2. सव्वहा N. O. for सव्वधा; K1. om. हिअए; हिअएण for
 हिअए N.; °अत्ति Bh. K1. K2. °यत्ति O. for °एत्ति.

१६६ बकुलमालाम् after कण्ठाद् N.; अवतीर्य B. उन्मुच्य N. O. for अपनीय;
 हृदये for हृदि Bh. C. K1.; न्यस्य for विन्यस्यन्ती N.; °सीप° for °साप° A. B.
 C. K1. K2. N.

माध० । अपवार्ये । हन्त ।

एकीकृतस्त्वचि निषिक्त इवावपीड्य

निर्भुगपीनकुचकुट्टलानया मे ।

१७०

कर्पूरहारहरिचन्दनचन्द्रकान्त-

निःस्यन्दशैवलमृणालहिमादिवर्गः ॥ १२

माल० । स्वगतम् । अहो लवङ्गिआए मालदी विप्लद्धा । (क)

माध० । अयि स्वचित्तवेदनामात्रनिवेदिनि परव्यथानभिज्ञे
इयमुपालभ्यसे ।

१७५

(क) अहो* लवङ्गिकाया मालती विप्रलब्धा ।

१६८—१७२. हन्त हर्षे । एकीत्यादि । अनया मालत्या कर्पूरा-
दिवर्गे एकीकृतः सन्नालिङ्गश्च मे त्वचि निषिक्त इव । स्पर्शस्य त्वगिन्द्रि-
यग्राह्यतया त्वचीत्युक्तम् । निर्भिन्नौ निरन्तरावलम्बौ पीनौ स्तनकुट्टलौ
यस्यास्तया । हरिचन्दनं चन्दनविशेषः । निःस्यन्देन द्रव्याभिधानम् ॥
कृदभिहितो भावो द्रव्यवत्प्रकाश इति न्यायात् ॥ निःस्यन्दीति पाठे
निःस्यन्दिनः सरसाः शैवालादय इत्यर्थः । अनेन प्रशान्तो मे कामज-
स्ताप इत्युक्तम् । बहूपमेयम् ।

१७४—१७९. आत्मानुरागप्रकाशनायानुभूतवेदनामाह । अयीति ।

१६८. N. om. हन्त,

१६९. °स्त्वचि for °स्त्वचि O.; निषिक्त for निषिक्त A. B. K1.; उपपीय for
अवपीय C.

१७० निर्भिन्न for निर्भुग Com. K2.; कुट्टल for कुट्टल B. Bh. E. O.

१७२ निःस्यन्द K1. O. निःस्यन्द K2. for निःस्यन्द; शैवाल Bh. शैवल K2. for शैवल

१७३ Bh. K1. K2. N. O. om. स्वगतं; अज्ञहे for अहो N.; मालती for मालदी
N.; विप्लंभपमादो Bh. विप्लंभपमादो K1. K2. विप्लंभो पठन्तो N. विप्लंभिदा
O. for विप्लद्धा.

१७४ आत्म for स्व Bh. K1.; A. om. चित्त; वेदिनि Bh. N. वादिनि K1. for
निवेदिनि; चित्तवेदना for व्यथा N.

१७५ इदमु° for इयमु° Bh. K1. K2.

* लवङ्गिकाया मालतीविप्रलम्भप्रसादः Com.

उद्दामदेहपरिदाहमहाज्वराणि
 संकल्पसंगमविनोदितवेदनानि ।
 त्वत्स्नेहसंविदवलम्बितजीवितानि
 किं वा मयापि न दिनान्यतिवाहितानि ॥ १३

१८० लव० । सहि उवालम्भणिज्जेव उवालद्वासि । (क)

(क) सखि उपालम्भनीयैवोपालब्धासि ।

उद्दामेत्यादि । एतादृशानि दिनानि मयापि किं वा नातिक्रान्तानि । अपि
 त्वतिक्रान्तान्येव । किं वेति संभावनायाम् । यद्वा । किं निषेधे वैवार्थे ।
 कीदृशानि । उद्दाम उद्भटो देहदाह एव महाज्वरो येषु । एतेनोद्भेग
 उक्तः । संकल्पसंगमेनापनीता व्यथा येषु । अनेनोन्माद उक्तः । यदाह ।

बाहू प्रसार्य गमनं संकल्पाकल्पिते प्रिये ।

निवृत्तिः सहसान्यस्मिन्नुन्मादे हि प्रजायते ॥

यद्वा । संकल्पसंगमेनान्यस्त्रीद्वेषः सूचितस्तेन च निःसपत्नीकत्वं क-
 न्याहरणबीजमाह । यदाह । आसक्तिं वा दर्शयेत्सुखमनुपहतमेकप-
 त्नीकत्वे वा वर्णयेदिति । त्वदीयस्नेहज्ञानेनावलम्बितं जीवितं येषु ।
 त्वत्स्नेहाज्ञाने मम मरणमेव स्यादित्याशयः ॥ उपलब्धिश्चित्संविदि-
 त्यमरः ।

१८०-१८९. अर्हेनीयर् ॥ अत्र सरसत्वेन शुङ्गारादित्वेन
 रम्यता । यदाह ।

शुङ्गारकरुणावेव रसेष्वादौ प्रकीर्तितौ ।

१७७ विनोदनवेदनानि B. निवेदितवेदनानि C. for वि-नि.

१८० उपा° for उवा° K2.; °लम्भणिज्जं A. O. °लम्भणिज्जं जेव Bb. K1.
 °लम्भणिज्जेण K2. °लहणिज्जे N. for °लम्भणिज्जेव.

कल० । अहो सरसरमणीअदा संविहाणस्स । (क)

भक० । महाभागे एवमेतत् ।

त्वं वत्सलेति कथमप्यवलम्बितात्मा

सत्यं जनोयमियतो दिवसाननैषीत् ।

आबद्धकङ्कणकरप्रणयप्रसाद-

१८५

मासाद्य नन्दतु चिराय फलन्तु कामाः॥ १८

लव० । महानुभाव हिअए वि अप्पडिंहदसअंगाहसाहसो
अअं जणो किं दार्णि कङ्कणाभरणं करं विअरिदि । (ख)

(क) अहो सरसरमणीयता संविधानस्य ।

(ख) महानुभावं हृदयेप्यप्रतिहतस्वयंग्राहसाहसोऽयं जनः *कि-
मिदानीं कङ्कणाभरणं करं † विचारयति ।

संविधानं नायिकासंघट्टनप्रकारः । त्वमित्यादि । त्वं वत्सला सस्नेहेति-
हेतोरयं जनो माधवो विधृतजीवितः सन्सत्यमियद्दिनानि कथमप्यनैषी-
त्नीतवान् । अत आबद्धकङ्कणो धृतविवाहसूत्रो धृतविभूषणो वा यः कर-
स्तस्य प्रणयो विवाहकाले महणं तद्रूपं प्रसादं प्राप्य नन्दतु । बहुकालम-

१८१ रस for सरस K1.; °णीयेदा K2. °णीयता O. for °णीअदा; °हाणअस्स Bh.
°धानस्स C. O. °दाणस्स K2. for °हाणस्स.

१८१ °विलम्बि° for °वलम्बि° Bh.

१८४ यदियतो for °यमियतो C.

१८५ आलब्ध for आबद्ध K2.; प्रणयं for प्रणय K2.

१८६ मायतु for नन्दतु Bh. K1. K2.

१८७ °णुभाव B. C. E. °भाअ Bh. K1. K2. N. for °णुभाव; O. om.
वि; अपडि° for अप्पडि° A. B. E.; °गह B. K1. K2. N. °ंगाह O. for गह;
साहसिओ Bh. साहस K2. for साहसो:

१८८. अयं for अअं K2.; जणो for जणो K1.; दार्णि for दार्णि E.; °हरणे Bh.
°हरणं K1. K2. °भरणे N. O. for °भरणं; कारणं Bh. करे N. O. for करं; विचा°
for विआ° K2.; °रेइ Bh. °रेदु K1. K2. for °रेदि; महामाओ A. महानुभाओ
E. after °रेदि.

* तत्किम् Com. † विचारयति महाभा गः Com.

१९० माल० । हा हदम्हि । कण्णआअणविरुद्धं किं पि एसा
उवण्णस्सदि । (क)

प्रविश्य कामन्दकी । पुत्रि कातरे किमेतत् । मालती कम्प-
माना कामन्दकीमालिङ्गति ।

काम० । तस्याश्विबुकमुच्चमय्य ।

१९९ पुरश्चक्षुरागस्तदनु मनसोनन्यपरता
तनुग्लानिर्यस्य त्वयि समभवद्यत्र च तव ।

(क) हा^० हतास्मि । †कन्यकाजनविरुद्धं किमप्येषोपन्यस्यति ।

भीष्टाः संभोगादयः फलन्तु ॥ कङ्कणं भूषणे सूत्र इति विश्वः ॥ अत्राप-
तिहतः परिगृहीतः । अयं जनो मालती । स्वयमेवास्याः करं गृहाणेत्या-
शयः । अत्र अम्मका कुलकन्यका । विरुद्धमिति कुलकन्यकावि-
वाहा दैवार्थब्राह्मा एव शुभा दृश्यन्त इति भावः ।

१९१-१९७. स्वयं ग्राहविवाहं कर्तुमनर्हमिति मन्यमानां मा-
लतीमाह । पुत्रीति ॥ अत्र गौरादित्वान्डीषित्यवधेयम् ॥ कातरे
विह्वले । करग्रहभयेन तदङ्गस्पर्शेन माधवस्य दर्शनहर्षेण च मा-
लत्याः कम्पः । यदाह ।

१८९. A. Bh. C. E. K1. K2. add स्वगतम् before हा; हस्ती हस्ती after हा
A.; हा हदम्हि K2. अक्षिटे N. हस्ती O. for हा हदम्हि; कण्णआ K1. अम्मआ K2.
अङ्गणा N. कण्णका O. for कण्णआ; अण for अण B. K2. N.; Bh. K1. om. अण;
K1. om. किं पि; वा for पि N.; N. om. एसा.

१९०. उवण्णसदि A. B. C. E. K2. उवादिसदि Bh. K1. for उवण्णसदि.

१९१. कामन्दकी twice Bh. K1.; N. om. पुत्रि—हा अम्म (1. 203); वत्स माधव
&c. after कामन्दकी N.; क्रन्द° for कम्प° Bh.

१९१. मालत्याः for तस्याः Bh. K1. K2.

१९४. वत्से before पुरः N.; पुरा for पुरः K1. K2. O.

१९५. तनु for तनु Bh.; ग्लानिर्यस्य B. N. ज्या (corrected into ग्लान in
marg.) निर्यस्य O. for ग्लानिर्यस्य; तव च for च तव B.

* हा भिक् हा भिक् after हा Com. † अम्मका for कन्यका Com.

युवा सोयं प्रेयानिह सुवदने मुञ्च जडतां

विधातुर्वैदग्ध्यं विलसतु सकामोस्तु मदनः ॥ १९८

लव० । भअवदि कसणचउहसीरअणीमसाणसंचारणिव्वत्ति-

शीतभयहर्षरोषस्पर्शजरासंभवः कम्पः ।

नर्मस्फोटोयम् । यदाह ।

नर्मस्फोटस्तु भावानां देहस्थानां प्रकाशनम् ।

चिबुकमुन्नमय्यौष्ठाधः प्रदेशमुत्तोल्य ॥ अधः स्याच्चिबुकमित्यमरः ॥

पुरावृत्तं संकलय्याह । पुर इत्यादि । प्रथमं नेत्रप्रीतिरथ मनसस्तद्गतत्वं

शरीरग्लानिश्च त्वद्विषये यस्याभूद्यद्विषये तवाप्येतादृशा अभूवन्हे

द्युमुखि सोयं युवा प्रेयान्प्रियतमः । अतो जडतां कार्याप्रतिपत्तिं

त्यज गान्धर्वविवाहपरा भवेत्याशयः । तेन धातुः प्रयत्नो विल-

सतु । कामः पूर्णेच्छो भवतु । आत्मव्यापारस्त्वनौद्धत्याय नोक्तः ।

इह चक्षुरागादिकं कामावस्था । यदाह ।

चक्षुःप्रीतिर्मनःसङ्गः संकल्पोत्पत्तिरेव च ।

निद्राच्छेदस्तनुत्वं च व्यावृत्तिर्विषयान्तरात् ॥

लज्जाप्रणाश उन्मादो मूर्च्छामरणमेव च ॥ इति ।

मनसोनन्यपरतया मनःसङ्गसंकल्पोत्पत्ती उक्ते । ग्लानिरित्वनेन निद्रा-

च्छेदादयो मूर्च्छान्ता उक्ताः । तेषां ग्लानिहेतुत्वात् । अत्र च पुरस्तदन्वि-

त्यादिना हेतुफलभावः सूचितः । युवत्वप्रियत्वे प्रवृत्तिहेतु उक्ते । प्रियश्च

यो विप्रियं न कुरुते न चायुक्तं प्रभाषते ।

तथार्जवसमाचारः स प्रियः परिकीर्तितः ॥

इति भरतोक्तः ॥ तत्रापि प्रकर्ष इयच्छन् ॥ जडताप्रियदर्शनात् ।

१९८-२११. अत्र कृष्णरजनी कृष्णपक्षचतुर्दशीरात्रिः । विष-

१९८. N. om. भअवदि; कसण for कसण N. O.; °हसी B. °हसि Bh. K1. K2. for °हसी; B. om. रअणी; रअणि for रअणी Bh. K1. K2.; म्मसाण for मसाण K1.; संचरण for संचार A. B. C. E.; णिव° for णिव्व° A. Bh. C. E.; °हिद Bh. °हिद K1. K2. for °त्तिद.

दविसमध्ववसाअणिध्वापिअचण्डपासण्डपअण्डदोइण्डसाहसो
२०० साहसिओ क्खु एसो । अदो पिअसही उक्कम्पिदा । (क)

मक० । स्वगतम् । साधु लवद्विके साधु । अवसरे खल्व-
नुरागोपकारयोगरीयसोरुपन्यासः ।

माल० । हा ताद हा अम्ब । (ख)

(क) भगवति कृष्ण*चतुर्दशीरञ्जनीश्मशानसंचारनिर्वर्तितवि-
षमव्यवसायनिर्वापित†चण्डपाखण्डप्रचण्डदेर्दण्डसाहसः साहसिकः
खल्वेषः । अतः‡ प्रियसख्युत्कम्पिता ।

(ख) हा तात हा अम्ब ।

मव्यवसायो महामांसविक्रयः । निष्ठापितो निहतः । पाखण्डोघोरघ-
ण्टः । साहसं स्त्रीवधरूपम् । साहसिकादि भयं भवत्येव । तथा च
प्राणदानेन माधवक्रीतमात्मानं कथं न समर्पयसीति भावः । [मा०
वा०] साहसविवाहारम्भाहुर्जनभयात्पित्रादिवियोगाशङ्कनाच्च खेदे हा-
शब्दः ॥ उत्तंसः कर्णपूरे च शेखरे च प्रकीर्तित इति विश्वः ॥

१९९. वव° for ध्वव° Bh. C. K1. K2. N.; वेअ B. साहसो N. after °साभ;
णिष्ठापिअ A. णिष्ठाविद Bh. णिष्ठाविद K1. N. निष्ठाविद K2. णिष्ठाविय O. for
णिध्वापिअ; B. om. पासण्ड; C. K1. K2. N. om. पअण्ड; पयंड for पअण्ड O.;
C. om. दोइण्ड; दंड for °इण्ड Bh.; K1. K2. om. साहसो; °हसे for °हसो Bh.

२००. N. O. om. साहसिओ; °सिको for °सिओ B. C.; खु for क्खु Bh. K1.
K2. O.; मे after अदो K2.; पियय for पिअ O.; उक्कम्पिदा for उक्कम्पिदा Bh.

२०१. B. K1. K2. N. om. स्वगतं; स्थाने for अवसरे N.

२०२. रागो° for अनुरागो° B. C. E.

२०३. स्वगतम् after माल० N.; N. om. हा ताद.

* Com. om. चतुर्दशी. † निष्ठापित Com. ‡ अतोमे Com.

काम० । वत्स माधव ।

माध० । आज्ञापय ।

२०६

काम० । इयमशेषसामन्तमस्तकोत्तंसपरागरञ्जितचरणाद्भु-
लेरमात्यभूरिवसैरेकमपत्यरत्नं मालती भगवता सदृशसंयो-
गरसिकेन वेधसा मन्मथेन मया च तुभ्यं दीयते । इति
रोदिति ।

मक० । फलितं नस्तर्हि भगवतीपादप्रसादेन ।

२१०

माध० । तत्किमिति बाष्पायितं भगवत्या ।

काम० । चीवराञ्चलेन नेत्रे प्रमृज्य । विज्ञापयामि कल्या-
णिनम् ।

अङ्गुलिपदेन चरणामे प्रणामादधृष्यतोक्ता । अन्योन्यद-
र्शनेन धात्रा । प्रीतिजननात्कामेन । चौरिकाविवाहान्मथेत्याशयः ।
बाष्पायितमुद्गतवाष्पं वृत्तम् । मातृवत्स्नेहेनेदमुपपन्नम् ।

२०४. B. C. E. om. माधव.

२०६. भुवन after अशेष B.; °स्तको° for °न्तमस्तको° Bh.

२०७. °लिर° for °लेर° Bh.; °रेकापत्य° for °रेकमपत्य° B. Bh.; K1. K2. om. मालती; नाम after मालती B.; वस्तु for संयोग N.

२०८. च before मया Bh. C. K2.; प्रदीयते for दीयते A.; N. om. इति-ति.

२१०. हि after फलितं A. K2. N. O.; E. N. om. नः; समीहितं after नः K2.; °वत्याः for °वती N.; Bh. K1. K2. N. om. पाद.

२११. Bh. N. O. om. माध० । but O. has it in margin; इव for इति Bh. O.; आननं before भग° N.; °वत्याः for °वत्या N.

२१२. चीर for चीवर C. K2. N.; आननं for नेत्रे O.; परिमृज्य A. B. Bh. K1. K2. अपमृज्य O. for प्रमृज्य; वत्स किमपि for विज्ञापयामि N.

२१३. त्वां वक्तुकामास्मि after °णिनम् N.

माध० । नन्वाज्ञापय ।

२१९

काम० । परिणतिरमणीयाः प्रीतयस्त्वद्विधाना-
महमपि तव मान्या हेतुभिस्तैश्च तैश्च ।

तदिह सुवदनायां तात मत्तः परस्ता-

त्परिचयकरुणायां सर्वथा मा विरंसीः ॥१९५॥

इति नन्तुमिच्छति ।

२१९—२२०. परिणतीत्यादि । त्वद्विधानां कुलादिमतां प्रीतयः
परिपाकरम्या भवन्ति । अधुनावदयत्वेन परिणतिपदम् । तैस्तैर्हे-
तुभिः पितृबन्धुत्वोपदेशकत्वादिभिरहं तव मान्या । हेतूनां बहु-
त्वेन वीप्सा । तत इह मालत्यां मत्तः परस्तान्मत्परोक्षे परिचयरूप-
करुणायां मा विरंसीर्मा विरतो भविष्यति । करुणाया इति पाठे
जुगुप्साविरामप्रमादार्थानामुपसंख्यानमिति पञ्चमी ॥ तातेति सर्व
ततं व्याप्तमनेनेति तात व्यापक हे । यद्वा । तातो विधेयः ॥ तातो
विधेये जनक इति विश्वः ॥ विरंसीरित्यत्र माङि लुङिति भवि-
ष्यति लुङ् ॥ वात्सल्यात्पपन्नानुकम्पातः । अतिक्रमोन्यथात्वम् ।
अत्र माला नाम नाट्यालंकारकथनम् । यद्वाह ।

११४. B. N. om. ननु.

२१९. °स्ताङि° for °स्वाङि° K2.

२१६. वयं for अहं N.

२१७. परस्मात् for परस्तात् N.

२१८. °णायाः for °णायां N.

२१९. Bh. K1. K2. O. om. इति but O. gives it in margin; N. om.
इति—°च्छति; पादयोः पतितुम् A. Bh. K1. K2. गन्तुम् O. for नन्तुम्.

माध० । वारयन् । अहो वात्सल्यादतिक्रामति प्रसङ्गः । २२०

मक० । भगवति

श्लाघ्यान्वयेति नयनोत्सवकारिणीति

निर्व्यूढसौहृदभरेति गुणोज्ज्वलेति ।

एकैकमेव हि वशीकरणं गरीयो

युष्माकमेवमियमित्यथ किं ब्रवीमि ॥ १७

२२५

काम० । वत्स माधव ।

माध० । आज्ञापय ।

काम० । वत्से मालति ।

माला बहूनां हेतूनां निर्देशः साध्यसिद्धये ॥ इति ।

२२२—२२५. श्लाघ्यान्वयेत्यादि । उज्ज्वलकुला । चक्षुःश्रीति-
जननी रूपवती । उपचितसौहार्दातिशयानुरक्ता । गुणोज्ज्वला शीला-
दिमती । एतत्सर्वं वशीकरणमस्त्येव गुरुतरम् । एवं सति युष्माक-
मियमिति हेतोरनन्तरं किं ब्रवीमि । अतः परं न वाच्यमस्तीत्यर्थः ।
इतिकारचतुष्टयं स्वरूपोपदर्शनाय । तथा च त्वदभ्यर्थना सहज-
सिद्धैवेति भावः । इह प्रसिद्धिनामा नाट्यालंकारः । यदाह ।

वर्णने वस्तुनो यत्तु गुणस्योत्कीर्तनं भवेत् ।

प्रसिद्धिरिह सा ज्ञेया नाटके कथिता बुधैः ॥ इति ।

२२०. मक० for माध० N. ; निवारयन् A. धारयन् O. for वारयन् ; B. N. om.
धारयन् ; B. K2. O. om. अहो; क्रमादति before प्रसङ्गः N.

२२३ मयीति N. दशेति O. for भरेति.

२२५ काम०। वत्स माधव । माध०। आज्ञापय । काम०। स्वीक्रियतामियम् । माल०। हस्ती हस्ती
अस्मगाजगविरुद्धं किं उण उवण्णस्सदि । and पुत्रि कातरे—अम्ब (the portion pre-
viously omitted, ll. 191-203) after ब्रवीमि N.

२२६. B. C. E. om. माधव.

२२८. B. C. E. om. मालति; मालति लवङ्गिके Bh. K1. मा-तील-के K2. O.
for मालति.

- माल० । आणवेदु भअवदी । (क)
 २१० काम० । प्रेयो मित्रं बन्धुता वा समग्रा
 सर्वे कामाः शेषधिर्जीवितं वा ।
 स्त्रीणां भर्ता धर्मदाराश्च पुंसा-
 मित्यन्योन्यं वत्सयोर्ज्ञातमस्तु ॥ १८
 मक० । अथ किम् ।
 २१५ लव० । जधा तुम्हे आणवेध । (ख)
 काम० । वत्स मकरन्द त्वमनेनैव वैवाहिकेन मालतीनेप-

(क) *आज्ञापयतु भगवती ।

(ख) †यथा यूयमाज्ञापयथ ।

२३०—२३३. प्रेय इत्यादि । वत्सयोर्मालतीमाधवयोरन्योन्य-
 मेतद्विदितमस्तु यत्स्त्रीणां भर्ता प्रेयः प्रियतमं वस्तु मित्रं सुहृद्वन्धुता
 बन्धुसमूहः सर्व ईप्सिताः समग्रा मिलिता शेषधिर्निधिर्जीवनं च ।
 पुरुषाणां धर्मदाराः पाणिगृहीताः प्रेय इत्यादि ॥ बन्धुतेत्यत्र माम-
 जनबन्धुसहायेभ्यस्तलिति समूहे तल् ॥ निधिर्ना शेषधिरित्यमरः ॥
 अनेन गान्धर्वविवाहो दर्शितः । स चानुरागमूलत्वाच्छ्रेष्ठः । यदाह ।
 अनुरागात्मकत्वेन गान्धर्वः श्रेष्ठतां गतः । इति ।

२३७—२५४. परिवर्तस्व परिवृत्य गच्छ । जवनिकापिधानप-

२२९. लव० । A. N. डमे । Bh. K1. K2. O. for माल० l; °वती for °वदी Bh.
 २३१. संपदो for शेषधिः N. O. च for वा A. Bh. C. E.
 २३४. माध० for मक० N.
 २३५. भअवदी C. E. भअवदि A. B. before जधा; जह B. N. जहा Bh.
 K1. for जधा; B. C. E. om. तुम्हे; आणवेदि for आणवेध C. E.
 २३६. B. om. मकरन्द; N. om. त्वं; B. K1. om. एव; वैवाहिकेनैपध्येनापवारितः
 मवर्तस्व परिणयाय आत्मनः for वैवा-त्मानं N.; K1. K2. om. मालती.
 * Com. has लव० वा० before this. † Com. with A.

ध्येन प्रसाधितः परिणाययात्मानम् । इति पेडालकमर्पयति ।

मक० । यथाज्ञापयति भगवती । यावदितश्चित्रजवनिकाम-

४ न्तर्धाय नेपथ्यं धारयामि । तथा करोति ।

माध० । भगवति सुलभबह्वनर्थमतिसंकटमिदं वयस्यस्य । २४०

काम० । आः कस्त्वमस्यां चिन्तायाम् ।

माध० । एवं भगवत्येव जानाति ।

टः । तत्रान्तर्धानम् । स्त्रीणामग्रे स्त्रीवेषादिकरणेनौचित्यात् । मालत्यस्मि संवृत्त इत्यनेन वैमूढकनामा भाव उक्तः । यदाह ।

वैमूढकं तु लास्यं स्यात्पुंसः स्त्रीवेषधारणम् ॥ इति ।

सस्मितमिति क्रियाविशेषणम् । मुहूर्तमित्यनेनानन्तर एव विच्छेद

उक्तः । कामयिष्यत इत्यनेन पराङ्गवतारः कृतः । अनुपलम्भार्थमाह ।

वृक्षगहनेनेति । गहनेन वनेन विषमेन वा ॥ गहनं विषमे त्रिविविति

विश्वः ॥ उद्वाहमङ्गलं विवाहार्थं कर्म । गाढेत्यादि । तद्भुवो भागा उ-

द्यानवाटिकायाः प्रदेशा वां युवयोः श्रेयः शृङ्गारादिकं विधास्यन्ति

शृङ्गारस्योपवनविहरणजन्यत्वात् । यदाह ।

उपवनगमनविहारैः शृङ्गाररसः समुद्भवति ॥

२३७. °धितशरीरः for °धितः E.; परिवर्तस्व after प्रसाधितः K2; परिणय for परि-
णायय A. Bh. C. E. K1. K2. O.; N. om. इति; पेडालम् A. पिडालकम् B. Bh.
पेडालकम् C. पेटलकम् K1. K2. पटलकम् N. पेडालकम् O. for पेडालकम्.

२३८. यदा° for यथा° A. K1. K2. N.; °यसि for °यति N.; N. om. भगवती;
एतत् for इतः Bh.; यवनिका° for जवनिका° N.; °कायाम् for °काम् Bh. K1.

२३९. °धाय for °धाय N.; नैपथ्यं for नेपथ्यं N.; रचयामि for धारयामि B.;
°रोमीति निष्क्रान्तः for °रोति Bh.

२४०. सुलभमपि वचनं ° Bh. सुलभमपि वचनं ° K1. K2. सुलभमपि ° N. O.
for सु-व°; Bh. K1. K2. om. अनर्थम्; Bh. K1. K2. N. om. अति; Bh.
K1., K2. N. om. इदं; इति after वयस्यस्य. B.

२४१. N. O. om. आः.

२४२. Bh. K1. K2. O. om. एव.

प्रविश्य मकरन्दः । विहसन् । वयस्य मालत्यस्मि । सर्वे स-
कौतुकं पश्यन्ति ।

२४५ माध० । मकरन्दं परिष्वज्य सोपहासम् । भगवति कृतपुण्य
एव नन्दनो यः प्रियामीदृशीं कामयिष्यते ।

काम० । वत्सौ मालतीमाधवौ इतो निर्गत्य वृक्षगहनेन
गम्यतामुद्वाहमङ्गलार्थमस्मद्विहारिकायाः पश्चादुद्यानवाटः ।

कीदृशाः । ताम्बूली पर्णलता तासां समूहैः पिन्दा वेष्टिताः फलिनाः
फलयुक्ता अत एवानता क्रमुकवृक्षा येषु ते ॥ सापेक्षकत्वेपि ग-
मकत्वात्समासः ॥ कीदृशैः । गाढोत्कण्ठा यस्याः सा च कठोरा
तृतीययौवनवयाः केरलदेशवधूस्तस्याः कपोलवदवपाण्डुरीषदूसरम्भ-
दः पत्रं येषां तैः ।

रतिसंभोगे दक्षा प्रतिपक्षासूयिका गुणाढ्या च ।

अनिभृतगर्वितचेष्टा सा विज्ञेया तृतीया तु ॥

इति भरतः । अत एवोत्कण्ठाधिक्यम् । केरलदेशजत्वेन गौरत्वमु-
क्तम् । अतः पीतिमसंबन्धाच्छ्रेत ईषत्पाण्डुरत्वम् । यदाह ।

सितपीतसमायोगादीषत्पाण्डुरिति स्मृतः

पिनद्धेति षष्टि भागुरिरल्लोपमित्यल्लोपे रूपम् । फलिन इति फलवर्हा-

२४३. मालतीविशधारी before मक० C. ; विहस्य for विहसन् Bh. K1. N. ; B.
om. विहसन् ; N. O. om. वयस्य ; संवृत्ता B. संवृत्तः Com. after अस्मि.

२४४. 'विस्मयं च for 'कौतुकम् N. ; सकौतुकस्मितं for स-कं O.

२४५. Bh. K1. K2. N. O. om. मकरन्दं ; Bh. K1. K2. N. O.
om. सोपहासम्.

२४६. एष for एव K1. K2. ; यतः for यः N. ; प्रियवयस्यमीदृशं for प्रियामी-
दृशी N. O. ; एतादृशीं for ईदृशीं Bh. K1. K2. ; मनसा मुहूर्तमपि A. N. मनसापि
O. before काम० ; 'प्यति for 'प्यते A. B.

२४७. गहने B. गहने Bh. C. K1. K2. for गहनेन.

२४८. निर्गम्यताम् for गम्यताम् A. ; अस्ति च तत्र विहाराय for अस्म-याः N. ;
वाटिकायाः A. वाटिकायां B. for विहारिकाय.

सुविहितं तत्र वैवाहिकं द्रव्यजातमवलोकितया । भूयश्च
 गाढोत्कण्ठकटोरकेरलवधूगण्डावपाण्डुच्छदै- २५०
 स्ताम्बूलीपटलैः पिनद्धफलितव्यानघ्रपूगद्रुमाः ।
 कङ्कोलीफलजग्धिमुग्धविकिरव्याहारिणस्तद्भुवो
 भागाः प्रेङ्खितमातुलुङ्गवृतयः प्रेयो विधास्यान्ति वाम् ॥ १९
 गत्वा च तत्रैव मकरन्दमदयन्तिकागमनं यावत्स्थातव्यम् ।

भ्यामिनज्मत्वर्ययः ॥ तथा कङ्कोलीफलस्य जग्ध्या भक्षणेन मुग्धाः प्रीता
 ये विकिराः पक्षिविशेषास्तेषां व्याहार उक्तिर्येषु ते ॥ कङ्कोली बदरी
 कोलीत्यनेकार्थः ॥ भूमिं नखैर्विलिख्य ये चरन्ति ते विकिराः ॥ नगौको
 वाजिविकिरविविष्किरपतत्रय इत्यमरः ॥ अदो जग्धिः ॥ व्याहार उ-
 क्तिर्लपितामित्यमरः ॥ तथा प्रेङ्खिता वातेन चलिता मातुलुङ्गवृतिर्वेष्टनं
 येषु ते । तथा चैवंविधनानागुणवनगमनेन सर्वमनोरथसिद्धिस्ते भविष्य-
 तीति भावः । मातुलुङ्गश्छोलङ्गवृक्षः ॥ रुचको मातुलुङ्गक इत्यमरः ॥

२५५-२६२. कल्याणान्तरावतंसा मकरन्दविवाहकल्याणभूषणा
 माधवविवाहसंपत्तिः । कलहंसकवाक्ये [दिष्टचेत्यादि] । मकरन्दवि-

२४९. संविहितं Bh. संनिहितं C. विहितं E. संविहितः K1. सुविहितः K2. सुसं-
 विहितं O. for सुविहितं; च before तत्र B. C. E.; एव after तत्र A. K2. N.;
 B. om. वैवाहिकं; °हिक for °हेकं A.; मङ्गल for द्रव्य K1. K2.; सर्वं संपा-
 दितमास्ते after °तया. A. Bh. K1. K2.

२५१. फलिन for फलित A. Bh. E.; व्यानद्ध for व्यानघ्र Bh.

२५२. कङ्कोली Bh. Com. तङ्कोली N. for कङ्कोली.

२५३. भोगाः for भागाः O.; मातुलुङ्ग A. मातुलिग B. C. E. K1. O. for
 मातुलुङ्ग; प्रेयो for प्रेयो B. Bh. K1. K2. O.

२५४. अतः N. यतः O. for गत्वा; Bh. K1. N. O. om. च; B. om. एव,
 मृदयंतिका मकरंदयोरगमनं for मक-मनं N.; मङ्गल for आगमनं. B. E.

२५५ माध० । सहर्षम् । कल्याणावतंसा हि कल्याणसंपदुपरिष्ठा-
द्भवति ।

कल० । दिट्ठिआ एव्वं पि णो भविस्सदि । (क)

मक० । कथं संदेह एवात्र भवतः ।

लव० । सुदं पिअसहीए । (ख)

२६० काम० । वत्स मकरन्द भद्रे लवङ्गिके इत इतः प्रतिष्ठामहे ।

(क) दिष्ट्या एवमपि नो भविष्यति ।

(ख) श्रुतं प्रियसख्या ।

वाहेनाप्यस्माकं प्रमोदः स्यादित्यर्थः । संभोगार्थं विजनकरणाय कर्त-
व्यमकरन्दविप्रलम्भार्थं च सर्वेषां निष्क्रमणमाह वत्स इत्यादि । [माल०
वा०] सखि त्वयापि गन्तव्यम् । एकाकिन्या मयात्र कथं स्थातव्यमिति
भावः । [ल० वा०] सांप्रतं खलु वयमत्रावशिष्यामहे । यूयं सर्व
एव स्वार्थं चलिता इत्यर्थः ।

२६५-२६८. आमूलेत्यादि । अस्या रम्यं हस्तं हस्तेन गृह्णामि ।
यथा सरस्या ईषद्रक्तपद्मं मनोज्ञं हस्ती करेण स्थूलहस्तेन गृह्णाति तथे-

२५५. Bh. K1. K2. N. O. om. सहर्षं; N. O. om. कल्या-हि; °णान्तरावतं°
A. K1. K2. °णान्तरवत Bh. for °णावतं°; °दुपयुपरि for उपरि° Bh. K1. K2.

२५७. दिट्ठिआ K1. O. कहं N. for दिट्ठिआ; एदं A. Bh. K1. K2. एवं O.
for एव्वं; B. Bh. E. K1. om. णो भोदि for भ-दि C.

२५८. माध° for मक° A.; असंदेह for संदेह O.; N. om. एवात्र; भगवत्याः
for भवतः O.

२५९. तुए for पिअसहीए B.; पिय for पिअ O.

२६०. वत्से for भद्रे A. B. C. E.; N. O. om. one. इतः; प्रविशामः for
प्रतिष्ठामहे Bh.

माल० । सहि तुए वि गन्तव्वं । (क)

लव० । विहस्य । संपदं क्खु अम्हे एत्थ उवराम । (ख)

इति निष्क्रान्ताः कामन्दकीलवङ्गिकामकरन्दाः ।

माध० । अयमहमिदानीम् ।

आमूलकण्टकितकोमलबाहुनाल-

२६५

मार्द्राङ्गुलीदलमनङ्गनिदाघतप्तः ।

(क) साखि त्वयापि गन्तव्यम् ।

(ख) सांप्रतं खलु वयमत्रावशिष्यामहे ।

त्यर्थः । कोमलाङ्गुयाः कर ईषद्रक्त एवेति साम्यम् । कीदृशम् । आमूलं कक्षादेशपर्यन्तं कण्टकितो रोमाञ्चितः कोमलो बाहुरेव नालं यस्य तम् ॥ कण्टकः क्षुद्रशत्रौ च रोमाञ्चेपि च दृश्यत इति विश्वः ॥ मार्द्राङ्गुल्य एव दलानि पत्राणि यस्य तम् । रोमाञ्चितत्वाद्भवे सात्त्विक-भावात् । अहं कीदृशः । अनङ्ग एव ग्रीष्मस्तेन तप्तः । तथा च काम-तापप्रशान्त्यर्थं करग्रहणमित्यर्थः । पद्मस्याप्युद्धृततया तस्य कण्टकि-तकोमलनालत्वमार्द्रपत्रत्वं च भवति । गजोपि ग्रीष्मतप्तः । पद्मपक्ष आमूलं कन्दपर्यन्तम् । तदनेनानन्तरकर्तव्यताध्यवसायस्य धैर्यमुक्तम् ।

२६१. लवंगिए before तुए Bh. K1. K2.; गंदव्वं for गन्तव्वं B. Bh. K1.

२६२. O. om. क्खु; खु for क्खु Bh. K1. K2.; वअं for अम्हे A.; उवचरामो A. तुवरामो B. E, K1. K2. उच्चरामो C. O. अवसरामो N. for उवराम.

२६३. O. om. इति; निष्क्रान्ता काम-रन्द B. C. E.

२६४. इदानीमहं for अहमिदानीं O.

अस्याः करेण करमाकलयामि कान्त-
मारक्तपङ्कजमिव द्विरदः सरस्याः ॥ २०
इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

२७०

॥ चोरिकाविवाहो नाम षष्ठोऽङ्कः ॥

सूते स्म यं रत्नधरः पवित्रः पवित्ररूपा दमयन्तिकापि ।
जगद्धरं तत्कृतटिप्पणेऽङ्कः षष्ठोगमद्भव्यरसाधिवासः ॥

॥ इति षष्ठोऽङ्कः ॥

२६९. N. om. सर्वे.

२७०. मालतीमाधवे चौरिकाविवाहो नाम A. मालत्युपहारो नाम B. मालतीमाधवे मालती-
स्वर्यवरो नाम Bh. श्रीमालतीमाधवे नाटके चोरिकाविवाहो नाम K2. for चोरि-म;
C. E. N. O. om. चोरिकाविवाहो नाम ; समाप्तः after अङ्कः C.

॥ सप्तमोऽङ्कः ॥

ततः प्रविशति बुद्धरक्षिता ।

बुद्ध० । अम्महे सुसिलिद्धमालदीणेवच्छलच्छीविप्पलङ्गणन्द-
णकिदकरग्गहो अमच्चभूरिवसुमन्दिरे भवदीवअणसंविहाणे-
हिं खेमेण गोवाइदो मअरन्दो । अज्ज अम्हे पि णन्दणावासं

(क) अम्महे सुसिलिद्धमालतीनेपथ्यलक्ष्मीविप्रलब्धनन्दनकृतकरग्र-
होमात्यभूरिवसुमन्दिरे भगवतीवचन*संविधानैः क्षेमेण गोपायितो
मकरन्दः । † अद्य वयमपि नन्दनावासमुपगताः । ततो भगवती
नन्दनमापृच्छ्य गतावसथम् । अयं च नववधूगृहप्रवेशविरचिताकाल-

अधुना मालतीरूपधारिणा मकरन्देन कथं नन्दनविप्रलम्भो मदय-
न्तिकाहरणं च कृतं भवेदिति प्रबन्धाभिधानाय नियुक्तैव तत्र मये-
त्यादिना प्रथमाङ्कसूचितबुद्धरक्षिताप्रवेशः ।

२-१४. अत्र माधवविवाहनिर्वाहाद्धर्षार्थ्येम्महेशब्दः । सुसिलिद्धं
मकरन्दस्य गौरत्वादश्मश्रुलत्वादिना मालतीसाम्यात् । भगवतीति

१. प्रविश्य for ततः प्रविशति. N.

२. अस्महे for अम्महे K1. O. : सुसिलिद्ध for सु-द्ध Bh. ; मालती for मालदी
O. ; °वत्थ O. K1. K2. °पत्थ B. °पच्छ N. for °वच्छ ; लछी for लच्छी
Bh. O.

३. Bh. N. om. किद ; N. om. अमच्च ; °वदीए for °वदी N. ; °हाणेण A.
N. °धाणेहिं. K1. K2. °हाणएहिं O. for °हाणेहिं.

४. खेमेण for खेमेण B. ; गोपा° for गोवा° E. ; अज्ज after गोवाइदो N. ;
मकरन्द for मअरन्दो K2. ; C. om. मअरन्दो ; नृत्यति A. इति नृत्यति Bh. K1.
K2. before अज्ज ; अस्मोहि for अस्मोपि N. ; Bh. K1. K2. O. om. त्रि, इदं A.
Bh. K1. K2. O. समं N. before णन्दणा°.

* संविधानेन Com. † अद्यच्च वयमिमं नन्दनावसथमुप° Com.

५ उवगदा । तदो भअवदी णन्दणमापुच्छिअ गदा आवसहं ।
 अअं च णववहूधरप्पवेसविरइदाकालकोमुदीमहूसवप्पउत्तिप-
 ज्जाउलासेसपरिअणो पदोसो अणुऊलइस्सदि अज्ज णो वव-
 सिदं । संपदं तुवरन्तकामो कामिणिं कामेदुं बहुसो सपादवन्दणं
 कौमुदीमहोत्सवप्रवृत्तिपर्याकुलाशेषपरिजनः प्रदोषोनुकूलयिष्यत्यद्य
 नो व्यवसितम् । *सांप्रतं त्वरमाणकामः कामिनीं कामयितुं बहुशः
 सपादवन्दनमभ्यर्थ्य पुनरपि बलात्कारेणाभिद्रवन्मकरन्देन निष्ठुरं प्रति-
 भगवत्यैवालंकृत्य प्रहित इत्यर्थः । क्षेमेण कुशलेन । एतत्तु केनाप्यनु-
 पलम्भात् । गोपायितो गुप्तीकृतः । आपृच्छच संवादं कृत्वा । तत्र
 नन्दनं गृहं गच्छामीति तद्भवाननुमन्यतामिति संवादः । आपृच्छिः
 संवादार्थ इति शाब्दिकाः । अत एवापृच्छस्व प्रियसखममुमिति मेघ-
 दूतादौ टीकाकृता तथैव विवृतमित्यवधेयम् । आवसथं गृहम् ।
 कौमुद्याश्विनपूर्णिमाव्रतम् । यद्वा । कार्तिक्यां चन्द्रमण्डलपूजा कौ-

५. गआ N. उपगदा O. for उवगदा; तत्थ after °गदा Bh.; भ-दी तदो for त-दी Bh. N.; आउच्छिअ Bh. K1. आउच्छिआ K2. आउच्छिय O. for आपुच्छिअ; णि-
 अवासं गआ for ग-हं N.; गदा after आव° instead of before, O.; °सधं for °सहं. Bh. K1. K2. O.

६. अण्णं for अअं A. B.; N. om. च; वधू for वहू K1.; गिह A. B. C. E.
 वर O. for घर; °इआ for °इदा N.; O. om. महूसव; पमत्त Bh. C. K1.
 K2. N. for प्पउत्ति.

७. °य्याउला° for °ज्जाउला° K2.; एसो after परिअणो B.; पउसो Bh. पओसो
 K1. K2. पओसो N. प्पदोसो O. for पदोसो; अणुऊल° K1. O. °णुऊल° K2. for
 अणुऊल°; °यिस्सदि for °इस्सदि K2; Bh. K1. K2. om. अज्ज; K1. K2.
 om. णो; व्वव° for वव° A. E.

८. खु A. खु Bh. K2. O. after संपदं; O. om. कामिणिं-सो; Bh. E.
 K1. N. om. कामिणि; °णीं for °णि A. C. K2.; कामेदुं for कामेदुं K1.;
 बहुसो Bh. बहुस K2. for बहुसो; N. om. बहुसो; वाद for पाद B. E. K1
 K2.; पडनं Bh. पडणं N. वडणं O. for वन्दणं.

*Com. with A.

अब्भत्थिअ पुणो वि बलामोडिअ अहिइवन्तो मअरन्देण णिहुंरं
पाडिहदो जामादा । तदो सो क्खु अधिअवेलक्खलन्तअक्खरो १०
रोसणिब्भरदुक्खिदो मदप्पप्फुरन्तणअणो ण मे संपदं तुए

हतो जामाता* । ततः स सत्त्वधिकवैलक्ष्यस्वलदक्षरो रोषनिर्भरदुः-
खितो मदप्रस्फुरन्नयनो न मे सांप्रतं त्वया कौमारबन्धव्या प्रयोजन-

मुदीव्रतम् । तदुभयं च ग्रीष्मे प्रवृत्तमित्यकालकौमुदीत्युक्तम् । यद्वा ।
जननयनानन्दकत्वेन कौमुदीव कौमुदीति रूपकम् । कौमुदी चन्द्र-
ज्योत्स्ना यथाकालसंभवा, संध्याकालीना वर्षर्तुभवा जनानन्दाय तथेय-
मपीत्यर्थः । अः केशवस्तस्य कालो वर्षाकालः संध्याकालश्च ॥ प्रदोषो
रजनीमुखमित्यमरः ॥ ध्यवसितं मदयन्तिकाविवाहरूपम् । अन्य-
कार्यव्यावृत्ते जने तदप्रत्यूहं निर्वहेदिति भावः । त्वरमाणेति विल-
म्बासहकामावेश इत्यर्थः । तिरस्काराद्वैलक्ष्येण स्वलक्ष्यैः सह
स्वरो यस्य सः । रोषेण निर्भरं व्याप्तम् । खुलुङ्गितमिति पाठे

च

१ अम° for अभम्° Bh.; °छिअ Bh. °छिअ C. °छिअ O. for °त्थिअ; Bh.
N. O. om. वि; बला° for बला Bh.; °मोडिआ K2. °मोडिएण N. for °मोडिअ;
अभि for अहि Bh. K2. N. O.; दवन्तो for हवन्तो A. C.; णिदुर for णिदुरं A.

१०. अहि° N. अभि° O. for पाडि°; जामाता Bh. जामादरा C. for जामादा;
A. Bh. N. om. तदो; स for सो A. K2.; अ A. K2. खु Bh. O. for
क्खु; K1. N. om. क्खु; Bh. N. om. अधिअ; दर after अधिअ A. K2.;
वैलक्ख B. K2. N. विलक्ख O. for वेलक्ख; खलदक्खरवैलक्ख for वे-क्खरो Bh.;
रोस after °लक्ख B. E. K1. K2.; N. O. om. खलन्तअक्खरो; °न्तक्खर-
सुरो for °न्तअक्खरो K2.

११. B. C. E. have सरोस for रोस; °रदुक्खिदो Bh. °रोखुत्ताङ्गिदओ K2.
°रोवरुद्ध O. for °रदुक्खिदो; रुदिअ A. रुण Bh. र(रु?)ण K2. रुइद N. for मद;
O. om. मद; पप्फु° A. B. C. K2. N. पफु° Bh. प्फु° K1. O. for पप्फु°;
वअणो Bh. K2. N. वयणो O. for णअणो; सरोसणिब्भरदुक्खिदो मदप्पप्फुरन्तण-
अणो in margin, O.; तुए संपदं for सं-ए O.; तुमए A. इमाए N. for तुए;

* जामाता । स चाधिकतरवैलक्ष्यस्वलदक्षरस्वरो रोषनिर्भरसंशुक्तितारुदितप्रस्फुरद्व-
दो Com.

कौमारबन्धर्हए पओअणं ति ससवहं पइण्णं काउण वासभ-
वणादो णिग्गदो ति । एदिणा पसङ्गेण मदअन्तिअं आणीअ
मअरन्देण सह संजोअइस्सं । (क)

१५

इति निष्क्रान्ता । प्रवेशकः ।

मिति सशपथं प्रतिज्ञां कृत्वा वासभवनान्निर्गत इति । एतेन प्रसङ्गेन
महयन्तिकामानीय मकरन्देन सह संयोजयिष्ये ।

खुलुङ्गितं मौनम् । खुलुङ्गितमाहुर्मुखसंकोचं च काव्यविद इत्य-
भिधानात् । कौमारबन्धकी वेद्या । माधवानुरक्तत्वात् । तदत्र न-
न्दनस्य विवाहदिन एव बलादभिद्रवणेनाधार्मिकत्वम् । कामशा-
खाविश्वत्वं च दर्शितम् । यदाह ।

शुकुमाराः पुरुषाणामाराध्या योषितः सदा ।

अनिच्छया प्रवृत्तश्चेच्छृङ्गारं नाशयेद्रसम् ॥

बन्धकीति परुषवाक्येन दुराचारत्वमप्यस्य । यदाह ।

ताडनं बन्धनं वा यो न विमृश्य समाचरेत् ।

ब्रूते परुषवाक्यं च दुराचारः स उच्यते ॥

प्रसङ्गेन संविधानकेन । एतेन सूचनात्प्रवेशः ।

१२. बन्धइए for बन्धईए Bh.; पयो° for पओ° O.; पडअणित्ति for पत्ति
Bh.; ति for ति K1. O.; °सवधं Bh. °सपहं N. for °सवहं; पडिणं B. K1.
पडिण Bh. पडिणां K2. प्पदिणं O. for पइणं; कदुअ B. काउण Bh. K1. K2.
कदुय O. for काउण.

१३. विणिग्ग° Bh. विण्णोग्ग° K1. for णिग्ग°; N. om. ति; ता इदेण for एदिणा
N.; प्पसंगेण for पसङ्गेण O.; °अन्दिअं for °अन्तिअं K2.; आणिअ Bh. K1.
K2. आणिय O. for आणीअ.

१४. समं for सह N. O.; संजोअस्सं B. जोअइस्सं K1. जोअयिस्सं K2. संयोज-
इस्सं O. for संजोअइस्सं; ति after °इस्सं N.

१५. N. O. om. इति; परिक्कम्य after इति Bh. K1. K2.

ततः प्रविशति शय्यागतो मालतीवेशो मकरन्दो
लवङ्गिका च ।

मक० । लवङ्गिके अपि नाम बुद्धरक्षितासंक्रान्ता भगव-
तीनीतिर्विज्ञेयते ।

लव० । को संदेहो महाभाअस्स । किं बहुणा जहा एसो २०
मञ्जीरसहो सुणीअदि तहा जाणामि तेण ववदेसेण

(क) कः संदेहो महाभागस्य* । किं बहुना यथैष मञ्जीर-
शब्दः श्रूयते तथा जानामि† तेन व्यपदेशो नानीता बुद्धरक्षित्या मद-

१६-२३ छप्रस्य प्रवेशो भरतनिषिद्ध इति शय्यागत इत्यु-
क्तम् । भगवतीनीतेरव्यभिचारित्वेऽप्यभयभेदात्तदाशङ्क्याह । अपीति
संभावनायाम् । अव्यभिचारित्वमेवाह । लवङ्गिकावाक्ये । कः
संदेहोत्र महानुभावस्य । मदयन्तिकापरिणयोवश्यं भवतीति भावः ।

१६ गत for गतो K2; Bh. N. om. मालतीवेशो; °वेशो for °वेशो K1.
K2. O.

१७ उपविष्टा Bh. उपविष्टा च K1. K2. before लव०; K1. K2. om. च.
at end.

१८. B. om. लवङ्गिके; इयं after नाम B.; K1. om. भगवती.

१९. °तिरविपर्येय्यति A. °तिर्विज्ञेय Bh. °तिर्न विपर्येय्यते C. °तिर्विपर्येय्यते E.
°तिः संपद्यते O. for °तिर्विज्ञेय्यते.

२०. कहं for को N. O.; A. B. C. E. have एत्थ before महा; °जुमाअस्स
A. B. °जुभावस्स C. E. °भागस्स K2. भाअ N. for °भावस्स; सा क्खु निपुणा
for किं बहुणा N.; बहुना for बहुणा K2.; जहा K2. जहा O. for जहा; Bh.
K1. om. जहा.

२१. एस for एसो Bh. K1. K2. O.; सुणि° for सुणी° K1. K2.; तहा K1.
K2. तथा O. for तहा; तक्केमि for जाणामि A. Bh. K1. K2.; तेण तेणाव° for
तेण वव° Bh.; वव° for वव° A. E. K2. O.

* महानुभावस्य Com. † तर्कयामि Com.

आणीदा बुद्धरक्खिदाए मदअन्तिआ ति । ता उत्तरीआववा-
रिदो पसुत्तलक्खणो चिट्ठ । (क) मकरन्दस्तथा करोति ।

ततः प्रविशति मदन्यन्तिका बुद्धरक्षिता च ।

२५ मद० । सहि सच्चं जेव्व परिकोविदो मे भादा मालदीए । (क)
बुद्ध० । अध इं । (ख)

यन्तिकेति । तदुत्तरीयापवारितः *प्रसुप्तलक्षणस्तिष्ठ ।

(क) सखि सत्यमेव परिकोपितो मे भ्राता मालत्या ।

(ख) अथ किम् ।

अत्र किं बहुना भणितेनेत्यर्थः । मञ्जरीरो नूपुरम् । व्यपदेशेन माल-
तीप्रबोधच्छलेन । उत्तरीयेत्युपरिवासः पिहिताङ्ग इत्यर्थः । लक्षेण
व्याजेन । इह नर्मगर्भा कैशिकीवृत्तिः । यदाह ।

कार्यकारणतो यत्र नायको गोपयेत्तनुम् ।

नर्मगर्भः स कथितो नाट्यवेदिभिरुत्तमः ॥

२२. आणिदा for आणीदा B. Bh. C. K1. K2. O.; 'आए for 'दाए N.; अं-
त्तिअं Bh. 'अंतिए° O. E. K1. K2. 'यंतिए° O. for 'अन्तिआ; B. om. ति;
'रीओवारिदो A. E. 'रीअवारिदो B. 'रीआवांतरिदो C. 'रीयापवारिदो O. for 'री-
आववारिदो.

२३. Bh. om. प-णो; सुत्त for पसुत्त N. O.; लक्खणो A. C. N. लक्खो
E. लक्खणो B. Bh. लक्खेण O. for लक्खणो; चिट्ठु A. चिट्ठ Bh. for चिट्ठ.

२४. 'शतो for 'शति O.; बुद्ध° मद° for मद° बुद्ध° K1. K2.; 'क्षिते for 'क्षिता
O.; O. om. च.

२५. सच्च for सच्चं Bh. K1.; भादा for भादा O.

२६. अह for अध N.; इ for इं K1.

* सुप्तलक्षणे Com. † Com. om. परि.

मद० । अहो अच्चाहिदं । ता एहि वामसीलं मालदिं निम्भ-
च्छेम्ह । (क) परिक्रामतः ।

बुद्ध० । इदं वासभवणदुवारं । (ख) प्रविशतः ।

मद० । सहि लवङ्गिए जाणीअदि पसुत्ता दे पिअसही त्ति । (ग) १०

लव० । एहि मा णं पडिबोधेहि जदो एसा चिरं दुम्मणा-

(क) अहो अत्याहितम् । तदेहि वामशीलां मालतीं निर्भर्त्सयावः ।

(ख) *इदं वासभवनद्वारम् ।

(ग) सखि लवङ्गिके† ज्ञायते प्रसुप्ता ते प्रियसखीति ।

(घ) ‡ एहि मैनां प्रतिबोधय § यत एसा चिरं दुर्मनायमानेदानीमे-

२७-२९ अत्रात्याहितमतिक्रमः । निर्भर्त्सयाम इति ।

त्रिरात्रं नायकं ज्ञात्वा वाचा हीनं तु कन्यका ।

पश्यन्ती स्तम्भवच्छन्नं निर्विद्येत ततः परम् ॥

इति भरतानुरोधेन कन्याविस्मयपरे मे भ्रातरि व्यर्थमियं रुष्टेति
निर्भर्त्सनमस्या इति भावः । बुद्धरक्षितावाक्ये । एतद्वासभव-
नद्वारम् । तत्प्रविशेति शेषः ।

३१-४० अत्र कथमस्मादुराचारात्स्थास्यामीति चिन्तया दौर्मन-
स्यान्निद्रा । यदाह ।

२७. Bh. om. अहो; णं before वाम° K1. K2.; °शीलं A. C. E. सीलं
B. for सीलं; निम्भच्छिअ before माल° N.; °दी for °दि C.; निम्भच्छेम्ह Bh.
K1. निम्भच्छेम्ह K2. गच्छम्ह N. निम्भच्छेम्ह O. for निम्भच्छेम्ह.

२८. इति before परि° Bh. K1. K2.

२९. एदं K1. एम् K2. इम् O. for इदं; °वणं for °वण Bh. K1. K2. N.; Bh.
K1. K2. N. om. दुवारं; दुआरं for दुवारं O.; ता सहि प्रविशत after °वणं K2.;
इति A. C. E. उभे K1. K2. N. before प्रविशतः

३०. जाणीहि दाव for जाणीअदि A.; सुत्ता for पसुत्ता O.; ते for दे B.; प्रिय
for पिअ O.; °सहि for °सही Bh. O.; न वे° before त्ति A.; E. K1. K2. om. त्ति.

३१. सहि before एहि A. K1. K2. N.; सहि for एहि Bh. O.; एणं for णं
K2.; पडिबोधइस्ससि Bh. पडिबोधेहि E. पडिबोधेहि K1. पडिबोधायिस्सदि O.
for पडिबोधेहि; Bh. N. om. जदो; हि before चिरं K2.; दुमाणा° for दुम्मणा° Bh.

* एतद् for इदं Com. † Com. with A. ‡ सखि before एहि Com. § प्रतिबो-
धयिष्यसि एसा हि चिरं Com.

अन्ती दार्णि जेव्व ईसं मण्णुं उज्झिअ पसुत्तेत्ति । तदो स-
णिअं इध जेव्व सअणुद्धन्ते उवविस । (व)

मद० । तथा कृत्वा । सहि दुम्मणाअदि इअं वामसीला । (क)
१५ लव० । कहं नाम णववधूविस्सम्भणोवाअजाणुअं लडहं

वेष्मन्नुमुज्झित्वा *प्रसुत्तेत्ति । ततः शनैरिहैव शयनो ध्वान्त उपविश ।

(क) सखि दुर्मनायत इयं वाक्श्रीला ।

(ख) कथं नाम नववधूविस्सम्भणोपायज्ञातारं मनोहरं विह्वल-

आलस्यदौर्मनस्यक्लेशभ्रमाचिन्तनस्वभावेभ्यः ।

रात्रौ जागरणादपि निद्रा मनुजे दिवापि संभवति ॥

तथा च दुःखहानाय निद्रयापि क्षणं नयत्वियमित्वाशयः । अत्र विस्सम्भणं
विश्वासमुत्पाद्य वशीकरणम् । लडहं मनोहरम् । विदग्धं कलाभिज्ञम् ।
नववधूविस्सम्भणोपायस्ताम्बूलादिदानम् । यदाह । बाला ताम्बूलमालाफ-
लरससुरसाहारसंमानहार्येत्यादिकः सुप्रसिद्ध एव । प्रकृते तूपालम्भप-

१२. इदार्णि A. C. E. दार्णि K1. K2. for दार्णि; N. om. जेव्व; एसा K2;
ईत्ति N. O. for ईस; मणं Bh. मण्णं K1. दण्णं K2. मण्णे N. O. for मण्णुं;
Bh. N. om. उज्झिअ; परिब्बइअ K1. परिच्चअ K2. for उज्झिअ; पसु° for
पसु° O.; °त्तेत्ति A. B. E. K1. °त्तति Bh. °त्ता इति K2. for तेत्ति; इदो C.
अदो N. for तदो; N. om. सणिअं.

१३. णिअं for णिअं Bh.; इह B. इद K2. एदस्सि N. इदो O. for इध; N.
om. जेव्व; अणुप्पन्ते B. सअणीअद्धन्ते Bh. K2. सअणुप्पन्ते A. C. सअणुप्पंतं E.
सहणीअद्धन्ते K1. सअणधम्मि N. for सअणुद्धन्ते; उप for उव C.

१४. Bh. K1. N. O. om. सहि; कछ after सहि A.; °यदि for °अदि
K2.; कथं Bh. कथं K1. किं N. after °अदि; K1. om. इअं.

१५. कथं A. O. कथं Bh. for कहं; ण before णव B.; वधू for वधू Bh. K1.;
वीत्त° Bh. O. वित्त° K1. K2. for विस्स°; °म्भणो° for °म्भणो° K2.; °वाय
for °वाअ K2.; जाणअं B. C. K2. ज्ञाणअं Bh. ज्ञाणअं K1. जाणयं O.
for जाणुअं; मनोहरं B. लडुहं C. लडह K2. for लडहं.

* त्यक्त्वा Com. † शयनीये Com.

विअङ्गमहुरभासिणं ससिणेहं अरोसणं अ दे भादरं भत्तारं समा-
सादिअ सही ण दुम्मणाइस्सदि । (ख)

मद० । बुद्धरक्षिदे पेक्ख विप्पदीअं अम्हे वि उवालम्भी-
आमो । (क)

धुरभाविणं सस्नेहमरोषणं च ते भ्रातरं भर्तारं समासाद्य* सखी न
दुर्मनायिष्यते ।

(क) † बुद्धरक्षिते प्रेक्षस्व ‡विप्रतीपं वयमपि उपालभ्यामहे ।

रत्वाद्भिपरीतार्थकत्वमिति भावः । विप्रतीपं विपरीतम् । पादपतितन-
न्दनाननुवर्तनान्मालत्येवोपालभ्या तदकरणाद्भिपरीतत्वमिति भावः ।
पादपतनेनुवृत्तौ भरतः ।

ब्रीडायुक्तापि या योषिदतिरुष्टापि या भवेत् ।

पादे पतन्तं पुरुषमनुवर्तत सर्वदा ॥

बुद्धरक्षितावाक्ये । विप्रतीपं न वा विप्रतीम् । तच्चित्तानुवर्तनेन स्वी-
कृतयुक्त्या निराकरणेन न वैपरीत्यमिति भावः ।

१६. विअङ्ग Bh. विअङ्ग K1. N. विरुद्ध K2. वियङ्ग O. for विअङ्ग; B. om.
विअङ्ग; म्हुणालाव N. म्हुणाला O. for म्हुण; भासणं for भासिणं C. O.; A. Bh.
K1. K2. N. om. ससिणेहं; च for अ B.; अकाअरं दे for अ दे N.; दे भाअरं
A. दे भादरं O. for दे भादरं; दे after ०दरं K2.; पाविअ for समासादिअ Bh.
K1. K2.

१७. पिअ before सही A. Bh. E. K1. K2.; N. om. सही; E. om. ण;
णो for ण B. O.; दुव्वाइस्सदि Bh. दुम्माइस्सदि K1. दुम्मणायिस्सदि K2. for
दु-दि; मे पिअसही after ०इस्सदि N.

१८. कहं before बुद्धं N.; पेक्ख Bh. K1. K2. पेक्ख O. before बुद्धं
instead of after; ०रक्षिदे for ०रक्षिदे Bh. K1.; पेक्ख पेक्ख for पेक्ख A. B.;
०दीतं B. ०दीवं Bh. N. O. ०देवं K1. K2. for ०दीअं; K1. N. om. अम्हे वि;
उवालम्भीआमो C. उपालम्भीआमो K2. उवालद्धि N. उवालंभणीआमो O. for
उवालम्भीआमो.

* समासाद्य मेभियसखी Com. † सखि before बुद्धं Com. ‡ पश्य पश्य वयमेव Com.

४० बुद्ध० । विप्रदीअं ण वा विप्रदीअं । (क)

मद० । कथं विअ । (ख)

बुद्ध० । जं दाव चलणपडिदो भत्ता ण बहुमाणिदो एत्थ लज्जादोसेण एसो जणो उआलम्भणिज्जो । जं पिअसहि णव-

(क) विप्रतीपं न वा विप्रतीपम् ।

(ख) कथमिव ।

४२-४८ स्वाभिप्रायं गोपायितुं साधारणोक्त्या स्ववचो वदति [बुद्ध०] । अत्रेयमिति वक्तव्ये जन इत्याभिधानं मालतीमकरन्द-साधारण्यार्थम् । नववध्वा लज्जयातिक्रमेण दोषः । यदाह ।

नवपरिणीता योषिद्यत्नादपनीय साध्वसं सद्यः ।

विविधविनोदकथाभिर्विश्वासं नीयते सरसैः ॥

रमसोपक्रमः सहसा प्रवृत्तिः स च विरुद्धः । यदाह ।

सहसा वाप्युपक्रान्ता कन्याचित्तमविन्दता ।

साध्वसं त्रासमुद्वेगं सद्यो द्वेषं च विन्दति ॥

सा प्रीतियोगमप्राप्य तेनोद्वेगेन दुःखिता ।

पुरुषद्वेषिणी वा स्याद्विद्विष्टा वा ततोऽन्यगा ॥

४०. °दीतं B. °दीवे Bh. K1. N. O. °देवं K2. for °दीअं in both places; वा before ण Bh., at end E. N.; वि for वा A.; C. om. वा.

४१. कथं K1. कहं N. O. for कथं.

४२. °णपडिओ A. E. K1. °णोपणदो Bh. °नोपडिओ K2. °णानदो N. °णणदो O. for °णपडिदो; वि after पडिदो A. B. C. E.; O. om. बहु; म-णिदो Bh. मणिणदो N. for माणिदो; Bh. om. एत्थ-ज्जादो.°

४३. सो for एसो O.; ण after जणो A. C. E. N. O.; उवा° for उआ° Bh. K1. K2. N. O.; णं for जं O.; पि after जं A. C. E. K1.; पिय for पिअ O.

बहुविरुद्धरहसोवक्रमकखलणवेलकखविच्छडिदमहाणुभावत्तण-
स्स भादुणो दे वाआगदं किं वि अपरिद्धाणं तेण तुम्हेत्ति । ४५
किं च । कुसुमसधर्माणो हि योषितः सुकुमारोपक्रमाः ।
तास्स्वनधिगतविश्वासैः प्रसभमुपक्रम्यमाणाः सद्यः संप्रयोगावि-
द्वेषिण्यो भवन्ति । एवं किल कामसुत्तआरा आमणन्ति । (क)

(क) यत्तावच्चरणपतितो भर्त्ता न बहुमानितोत्रलज्जादोषेणैष
जन उपालम्भनीयः । यत्प्रियसखि नववधूविरुद्धरभसोपक्रमख-
लनवैलक्ष्यविच्छर्दितमहानुभावत्वस्य भ्रातुरस्ते वाचागतं किमप्यप-
रिस्थानं तेन यूयमिति । एवं किल कामसूत्रकारा आमनन्ति ।

स्वलनमुपक्रान्तानिर्वाहः । विच्छर्दितं विशीर्णम् । अपरिस्थानकमपरि-
स्थितिः । अधैर्यमिति यावत् । यूयमुपालभ्या इति मदयन्तिकां प्रति वच-
नम् । भ्रातृपक्षप्रवेशात् । अम्ह इति पाठे बुद्धरक्षिता मदयन्तिकया सह स्वा-
भेदं मन्यमाना वयमित्याह । शिल्पकारित्वात्संस्कृताभ्रयणम् । यदाह ।

४४. साहसो° B. C. E. रभसो° N. for रहसो°; °पक्रम for °वक्रम K2. N. O.; विलख for वेलख° O.; विछडिअ Bh. K1. विच्छन्दिअ K2. विच्छडिअ N. विभट्टिय O. for विच्छडिद; °भाअत्त° for °भावत्त° B. Bh.

४५ भादुणो for भादुणो O.; व° for वाआ° K2.; गमं B. गअं K2. N. for गदं; पि for वि B. Bh. K1. K2. O.; N. om. वि; अपडि° N. अवरि° O. for अपरि°; °व्वाणं Bh. °त्थाणं K1. for द्वाणं; Bh. om. तेण तुम्हेत्ति; वि C. जाणी-
अदि अवरद्धा वि E. जाणीअदि किआवराहा N. जाणीयदि अवरद्धा O. after तेण;
वअं B. अम्हे N. O. for तुम्हे; वि C. ति K1. O. for ति.

४६. अ N. य O. for च; संस्कृतमाभित्य before कुसुम° A. N.; कुसुमध°
B. कुसुमसध° N. for कुसुमसध°.

४७. E. om. तास्तु; च for तु A. Bh. K1. K2. O.; अधि° for अनधि°
Bh.; प्रसभम् after उप° instead of before, O.; संप्रयोगे A. संयोग Bh. प्रयोग
K2. for संप्रयोग; E. K2. O. om. वि.

४८ रिपुहंषद्वेषिण्यो after विषिण्यो N.; किर for किल Bh.; °आरो for °आरा
Bh. K1. K2.; भर्णाति A. C. E. मंतेदि Bh. K1. K2. आमणदि N. मंतेति O.
for आमणन्ति.

* अपरिस्थानक Com.

लव० । साक्षम् । घरे घरे पुरिता अम्मकाओ समुब्बहन्ति
 ५० ण क्खु को वि लज्जापराधीणं अणवरद्धं मुद्धलडहसहावं कुल-
 कुमारीअणं पव्हामि ति वाआणलेण पज्जालेदि । एदे क्खु दे हि
 असल्लणिकखेवा आमरणं संभरिज्जन्तदूसहा पदिघराणिवास-

(क) गृहे गृहे पुरुषाः कुलकन्यकाः समुद्बहन्ति न खलु कोपि लज्जा-
 पराधीनमनपराद्धं मुग्धसुकुमारस्वभावं कुलकुमारीजनं *प्रभवामी-
 ति वाचानलेन प्रज्वालयति । एते खलु ते हृदयशल्यनिक्षेप आमरणं

दिव्याया गणिकायाश्च शिल्पकार्यास्तथैव च ।

विदग्धायाः स्त्रिया भाषां संस्कृतेनापि योजयेत् ॥

यहा । कामसूत्रानुकरणात्संस्कृतभाषा । सधर्माणस्तुल्याः । उपक्रम
 आरम्भः । प्रसभं हठात् । संप्रयोगः सुरतम् । किल प्रसिद्धौ । काम-
 सूत्रकारा मन्त्रयन्ते ।

५२-५६. अत्र निक्षेप आरोपणम् । अनुप्सन्ते निन्दन्ति । दुःशीला

५९. पुरिता for पुरिता B. N.; कुलकण्णकाओ A. K2. कण्णकाओ B. K1.
 कण्णकाओ Bh. अम्मकाओ N. for अम्मकाओ; उब्ब° for समुब्ब° Bh. K1. K2. O.

५०. हुं B. C. अ Bh. K1. K2. N. य O. for क्खु; पि for वि Bh.; पराधीणं
 B. पसाहणं Bh. N. पराधीणं C. पसाहणं O. for पराधीणं; रद्धं B. रद्ध Bh.
 लद्धं E. for रद्ध; A. om. मुद्ध; लड B. लडुह C. लद्ध E. for लद्ध;
 N. om. लद्ध.

५१. रियाजणं Bh. K1. K2. रीणां C. रियाजणं O. for रीमणं; पव्हामीति
 A. पव्हादि ति E. पव्हामीति K2. पव्हामिति O. for प-ति; अणले for णलेण B;
 पज्जालेदि Bh. पचाकुलेआदि N. पज्जालेदि O. for पज्जालेदि; खु for क्खु Bh.
 K1. K2.; E. om. दे; न्देभि K1. ते O. for दे.

५२. निक्षेवा for निक्षेवा A. B. N.; असरणं Bh. आमरण K2. N. for
 आमरणं; सुभरिज्जन्त A. Bh. समरिणन्त B. संस्मरिज्जन्त K2. for संभरिज्जन्त;
 दुःसहा A. B. C. E. दुस्सहा K2. for दूसहा; आसा after °हा N.; Bh. om. पदि;
 पर for पदि B. C. E. K1. K2. O.

* प्रहरामीति Com.

वैरग्गकारिणो महापरिभवा जाणं कदे इत्थिआजम्मलाहं
जुगुच्छन्ति बान्धवा । (क)

मद० । बुद्धरिक्खदे अदिदुम्मिदा पिअसही लवङ्गिआ । ५९
महन्तो को वि मे भादुणा वाआवराधो कदो । (क)

बुद्ध० । भध इं । सुदं अम्हेहिं जधा ण मम तुए संपदं को-
मारबन्धईए पओअणं ति । (ख)

* संस्मर्यमाणदुःसहाः पतिगृहनिवासवैरान्यकारिणो महापरिभवा येषां
कृते स्त्रीजन्यलामं जुगुप्सन्ते बान्धवाः ।

(क) बुद्धरक्षिते अतिदूना प्रियसखी लवङ्गिका । § महान्कोपि मे
भ्रात्रा वाचापराधः कृतः ।

(ख) ¶ अथ किम् । श्रुतमस्याभिर्यथा मम न त्वया सांप्रतं कौमार-
बन्धव्या प्रयोजनमिति ।

कन्या मा जायतामिति भावः । [मद० वा०] कथमन्यथात्युद्विमेयमि-

५९. आरिणो for कारिणो N.; रिहवा B. K1. K2. O. रिचा Bh. for रिमक्क;
किदे B. किए N. भयेण O. for कदे; इत्ति for इत्थि K2.; जणणं जं B. आणं जं
A. C. अणजं E. for आजं; लावं for लाहं K2.

५४. जुगुच्छन्ति B. जुगुच्छन्ति Bh. जुजुच्छन्ति N. जुजुच्छन्ति O. for जुगुच्छन्ति;
बन्धवा B. K1. K2. O. बंधवा Bh. बंधवजणा N. for बान्धवा.

५५. अइ A. सहि N. before बुद्धं; रक्खिए N. for रक्खिदे; अइ for अदि
Bh.; दुम्मविदा A. दूमाविदा Bh. दूमाइदा K1. दूमायिता K2. धूमिआ N.
दूमिया O. for दुम्मिदा; N. om. पिअ; पिय for पिअ O.

५६. अदि A. Bh. लव० । E. अवि N. O. before महन्तो; क्खु A. E. खु K1.
K2. after महन्तो; दे E. वं K1. for मे; भादुणो N. भाडणा O. for भादुणा;
अवराहो for वा-धो Bh. K1. K2.; अवराधो A. वराहो N. O. for वराधो;
से before कदो A. B. C. E.; किदो for कदो B. N. O.

५७. खु after सुदं Bh. K1. K2.; जहा for जधा Bh. K1. K2.; A. N. om.
जधा; मद० सहि कीदिसो । बुद्धं । before सुदं O.; मद० सहि केरिसो । बुद्धं । before
मम A.; मम ण A. ण मह K1. ण मे N. for ण मम; मह for मम O. E.;
संपदं तुए Bh. K1. K2. संपदं इमाए N. O. for तु-वं; कुमार for कोमार C.

५८. वन्ध० for वन्ध० Bh.; ईए A. Bh. K1. कीए K2. for ईए; पड० Bh.
पवयो० O. for पओ०; ति Bh. वि K1. for ति; ससपई पडणं काडण वासभवणादो
गदो after ति N.

* स्मर्यमाण Com. † Com. with A. ‡ अत्युपतापिता Com. § Com. with A.
¶ Com. with A. except that it has यथा before मम.

मद० । कर्णो पिधाय । अहो अदिक्रमो । अहो पमादो । सहि
१० लवङ्गिण असमत्थम्हि दे मुहं पि संपदं दंसिदुं तथावि पहवामि
त्ति किं पि मन्तइस्सं । (क)

लव० । साधीणो दे अअं जणो । (ख)

मद० । चिट्ठदु जेव्व मह भादुणो दुस्सीलदा अवरिट्ठाणं

(क) अहो अतिक्रमः । अहो प्रमादः । सखि लवङ्गिके असमर्थास्मि
ते मुख्यमपि सांप्रतं दर्शयितुं * तथापि प्रभवामीति किमपि मन्त्रयिष्ये ।

(ख) स्वाधीनस्तेर्य जनः ।

(ग) तिष्ठत्वेव मम भ्रातुर्दुःशीलतापरिस्थानं च । गुण्याभिरीद-

ति भावः । [मद० वा०] अत्र प्रभवामीति वरभगिन्यपि त्वयि
प्रणयवशादाश्वासवत्यहमिति भावः । [ल० वा०] अत्र यथेच्छसि
तथा ब्रूहीत्यर्थः । [म० वा०] अत्रेवृशोपि दुःशीलोपि । यथाचि-
त्तं चित्तानतिक्रमेण । भर्तेति ।

कोपि देवः कुलस्त्रीणां पतिरेव पतन्नपि ॥

९९. अति for अदि K2.; पमादो for पमादो A. B. C. E. K1. K2. O.; सखि
for सहि K2.

१०. °मच्छसि for °मत्थम्हि K1.; दे संपदं मुहं Bh. संपदं दे मुहं K1. संपदं दे मुहं
वि K2. दे अहं संपदं मुहं पि O. for दे—पदं; O. E. om. पि; वि for पि B. N.;
दअदुं A. दंसेदुं Bh. K1. K2. for दंसिदुं; तथा° K1. तहा° K2. तह N. O. for
तथा°; प्पहवामि A. O. E. O. पभवामि Bh. for पहवामि.

११. वि for पि N.; °यिस्स for °इस्सं K2.

१२. स्साधीणो B. सहीणो Bh. साहीणो N. O. for साधीणो; त्ति after जणो Bh.

१३. दिट्ठादु K2. दिट्ठं O. for चिट्ठदु; दाव for जेव्व N.; मम for मह B. Bh.
K1. K2. O.; N. om. मह; भादुयस्स for भादुणो O.; °स्सीलयं for °स्सीलदा O.;
अपरि° Bh. K1. K2. अप्पारि° N. अपडि° O. for अवरि°; ट्ठाणअं B. C. °त्थाणं
Bh. °त्थाणं K2. °त्थाणयं O. for ट्ठाणं.

* तथापि च प्रम° Com.

अ । तुम्हेहि ईदिसो वि संपदं जधाचित्तमणुवत्तणीओ जेण भत्ता
एसो त्ति । अण्णं च । तुम्हे इमस्स अणहिजादक्खराहिकखेवो- ६९
वालम्भदूसणस्स जं मूलं तं ण आणध । (ग)

लव० । कथं वाआमन्तिदं वि ण जाणीमो । (क)

मद० । जं दाणिं तस्मिं महाणुभावे माहवे किं पि किल
शोपि सांप्रतं यथाचित्तमनुवर्तनीयो येन भर्तैष इति । अन्यच्च । *यूयम-
स्यानभिजाताक्षराधिक्षेपोपालम्भदूषणस्य यन्मूलं तन्न जानीथ ।

(क) कथं वाचामन्त्रितमपि न जानीमः ।

(ख) यदिदानीं तस्मिन्महानुभावे माधवे किमपि किल मालत्या-

इतिवचनात्स्त्रीषु भर्ता प्रभवतीति भावः । न चेति न च न जानीथ ।
किं तु जानीथ एवेत्यर्थः ।

६८-७५. अत्र किल प्रसिद्धौ । तारामैत्रकं प्रेम । तत्र माधवे ।

६४. च for अ B.; O. om. अ; वि after °हि instead of after °सो B. Bh. N.; एरिखो A. ईरिसो Bh. for ईदिसो; त्ति before संपदं Bh.; B. om. संपदं; उण after संपदं Bh.; जहा Bh. K1. K2. जह N. for जधा; °यत्त for °वत्त B.; जहो Bh. जहा K1. K2. for जेण.

६५. ण for अण्णं K1. K2. O.; Bh. N. om. अण्णं च; अ B. K1. K2. य O. for च; ण अ before तुम्हे A.; इमस्सि for इमस्स B.; इत्थीअण A. किं C. इत्थी-
याजणा° E. after इमस्स; अणभिजा° A. °णहिजा° E. अणहिआ° N. O. for
अणहिजा°; B. C. om. °हिजाद; °ददुरक्खरा° A. °दाक्खरा° K2. °दअक्खरा° N.
°रक्खरा O. for °दक्खरा°; °राधि° Bh. K1. K2. °रवि° O. for °राहि°; °वाल° for
°वोवाल° O.

६६. °वाम्मदूस्स (or म्म) णस्स for वा-स्स K2.; A. Bh. K1. N. om.
दूसण°; O. om. जं; O. om. तं ण; B. om. ण; आणध A. O. आणधा Bh. आणद्धा
K2. आणेह N. for आणध.

६७. कहं for कथं N.; असे after कहं N.; वाआगदं Bh. K1. K2. असतं N.
वायागयं O. for वाआमन्तिदं; पि for वि Bh. K2.; K1. om. वि; णाम before
ण A. B. C. E.; N. E. om. ण; जाणमो for जाणीमो Bh. N.

६८. Bh. K1. K2. om. दाणिं; °णीं for °णि E.; °णुभाए B. भाअधेए Bh.
K1. भागधेए K2. °णहावे N. for °णुभावे; वि for पि A. C. E.; किर for
किल Bh. K1.

*Com. with A. except that it has उपालम्भदौर्मेनस्यस्य. वागगतमपि Com.

मालदीए तारामेअं आसी तहिं सव्वलोअस्स अदिभूमि गदो
 १० पवादो । तं कखु एदं विअम्भदि । ता पिअसहि जधा एस
 भत्तुणो अवक्खाहिणिवेसो निरवसेसं हिअआदो उद्धरीअदि
 तथा करेध । अण्णधा महादोसो चि जाणिदं भोदु । पिक्कम्प-
 दाहणा अम्मकाओ दूमावेन्ति हिअं मणुस्साणं ईदिसादो दु-

स्तारामैत्रकमासीत्तत्र सर्वलोकस्यातिभूमिं गतः प्रवादः । तत्त्वत्विहं
 विजृम्भते । तत्पियसस्मि यथैष भर्तुरपक्षाभिनिवेशो निरवशेषं
 हृदयादुद्घ्रियते तथा कुरुत । अन्यथा महादोष इति ज्ञातं भवतु । नि-

अतिभूमिमतिदूरम् । तत्त्वत्त्विति । माधवानुरक्तं मालतीत्यस्यानुशय
 इत्याशयः । विजृम्भते प्रकाशते । अपक्षे मालती माधवपरेत्यस-
 त्यक्षे । अभिनिवेशो रोषः । निरवशेषमिति क्रियाविशेषणम् ।
 दोष इत्यस्या दौर्भाग्यं त्यागो वा नित्यशङ्काकुलतया स्यादिति

९९. वाआ A. N. वाया O. for तारा; मेत्तकं Bh. K1. O. मेत्तिअं C. मेलकं K2.
 मेत्तं N. for मेत्तअं; आसि for आसी B. Bh. C. E. K1. K2.; चि K2. तहिं तस्सि
 N. for तहिं; अ A. E. य O. before सव्व; अधि for अदि K1.

१०. पवादो for पवादो A. C. E. K1. K2. O.; Bh. om. पवादो; ता for तं
 A.; खु for कखु Bh. K1. K2. O.; एव्वं for एदं Bh.; विअसादि Bh. विअसाहि
 C. विअम्भदि K2. विहम्भइ N. विर्यभिदं O. for विअम्भदि; K2. om. ता; पिय for
 पिअ O.; जहा Bh. K1. K2. जह N. for जधा; एस B. E. एसो N. for एस.

११. अक्खरा° B. अवक्खेवा° Bh. वक्खरा° C. अधिकखेवा K2. वेलक्ख्वा N. अक्खणा
 O. for अवक्खरा°; 'धिणि' for 'हिणि' Bh. K1. K2.; नीर° for निर° Bh.;
 ओसरीयदि for उद्धरीअदि O.

१२. तह for तथा N.; करेसि Bh. करेसि K1. K2. करेह N. for करेध;
 अण्णहा for अण्णधा N. O.; अण्णं मिदा for अ-हा K1.; पमादो for दोसो Bh.;
 एसो before चि Bh.; जणिदं Bh. जाणिदो K1. for जाणिदं; होदु for भोदु N.

१३. 'णासु B. 'णो C. 'ण K2. for 'णा; कखु अण्णकाओ A. अक्कसासु B. कखु
 अण्णकासु C. कखु अम्मकाओ E. कखु अमक्काओ K1. खु अम्मकाओ K2. खु अम्मका
 O. for अम्मकाओ; दुम्मावेदि A. C. E. दुमावेदि B. Bh. K1. दूमावेन्ति K2. दूमा-
 वेदि O. for दूमावेन्ति; O. om. ईदिसादो; ईरिसो A. K2. इरिसा Bh. ईदिस्सो C.
 ईरिसी E. ईरिसादो K1. for ईदिसादो.

रभिसङ्गादो न्ति । मा णं भणिस्सध मदअन्तिआए कधिदं न्ति । (ख)

लव० । अइ असावधाने असंबद्धलोअपवादमोहिदे अ-

वेहि ण तुए सह जम्मिस्सं । (क)

मद० । सहि पसीद पसीद । अह वा ण तुम्हे अफुडं भणिदाओ

कम्पदाराणाः कम्पका*दुन्वन्ति हृदयं मनुष्याणामीदृशादुरभिसङ्गा-
दिति । मैवां भणिव्यथ मदयनिकया कथितमिति ।

(क) अवि † असावधाने असंबद्धलोकप्रवादमोहिते अपेहि न
त्वया ‡ सह जल्पिष्यामि ।

(ख) सखि प्रसीद प्रसीद । अथवा न यूयमस्फुटं § भणितास्तिष्ठथ ।

भावः । निष्कम्पेति । सततपरपुरुषालोकेन लज्जाहीनतया दारुण-
त्वमत एवेयं कुलटा न वेति परेषां संदेह इति भावः । [लव० वा०]

अत्रापेहि दूरं गच्छ ।

७७-९०. अत्र न यूयमिति त्वदस्फुटवादे मेघसाद इत्यर्थः । न
खलु न जानीमः । अपि तु जानीम एव । तथा च त्वमपह्णवं किं

७४. °संगो A. B. C. °संके° E. °संग° K2. °संगदो O. for °सङ्गादो; K1. K2.
om. मा णं-न्ति; A. Bh. N. O. om. णं; भणह N. भणेष O. for भणिस्सध; °आ
for °आए B.; कधिद Bh. कहिदं N. ण भणिदं O. for कधिदं.

७५. Bh. K1. K2. N. om. असावधाने; °हिते for °हिदे O.

७६. न for ण Bh.; N. om. ण; किं पि A. Bh. K2. किं K1. ण N. after
सह; मन्तिदब्बं A. जपिस्सं K2. संतइस्सं N. संतयिस्सं O. for जम्मिस्सं.

७७. N. om. सहि; पसीद for पसीद B. K1. O.; C. O. om. one
पसीद; णं for ण E.; Bh. om. ण; अपुडं A. फुडक्खरं Bh. अफुटं C.
अफुटं E. अफुडक्खरं K1. अफुटक्खरं K2. मह एव N. फुडं O. for अफुडं; अ
before भणि° O.

* Com. with E. and has उपतापयन्ति for दुन्वन्ति. † Com. om. असाव-
धाने. ‡ सह किमपि मन्त्रयिष्ये Com. § भणन्त्यः Com.

चिद्वृध । किं च । अम्हे सच्चं जेव्व माहवेकमअजीअलोअं मालदिं
जाणीमो । केण वा कठोरकेदईगम्भविम्भमावअवदोब्बल्लणि-
४० व्वहिदसुंदरत्तणविसेसं माहवसहत्थणिम्माविदबउलावलीविरइ-
दकण्ठावलम्बमेत्तसंधारिदजीवणं मालदीए माहवस्स अ पभात-

किं च । वयं सत्यमेव माधवैकमयजीवल्लोकां* मालतीं जानीमः ।
केन वा कठोरकेतकीगर्भविभ्रमावयवदौर्बल्यनिर्वाहितसुन्दरत्वविशेषं
माधवस्वहस्तनिर्मितबकुलावलीविरचितकण्ठावलम्बमात्रसंधारितजी-
वनं मालत्या माधवस्य च प्रभातचन्द्रमण्डलापाण्डुरपरिक्षामरमणीय-

करोषीत्यर्थः । कठोरः परिणतो जातपाण्डिमेत्यर्थः । यद्वा । अक-
ठोरा बाला केतकीत्यर्थः । तादृशी सातिपाण्डुरेव भवति । न विभा-
वितं न ज्ञातम् । अपि तु सर्वैरेव ज्ञातमित्यर्थः । तत्किमपह्नवं करोषीति

३८. चिद्वृध A. चिद्वृह N. for चिद्वृध; O. om. किं च; अ for च A.; E. om. च;
Bh. K1. om. अम्हे; वयं for अम्हे K2.; वि N. उण O. after अम्हे; सच्चकं for सच्चं
A. Bh. C. E. K1. K2.; एव्व for जेव्व N.; माहवैक K2. माधव N. for माह-
वेक; Bh. om. °मअ; जीव for जीअ Bh. K2.; जीविदं for जीअलोअं N. O.; लोअ
for लोअं K2.; °दि for °दि A. B. C. E.

३९. वल्लु ण A. ण B. Bh. E. वल्लु ण K2. before जाणीमो; जाणीमो
Bh. जानीमो K1. जाणामो N. for जाणीमो; कठोर Bh. अकठोर N. for कठोर;
केदअ A. C. E. कवाअअ B. कई Bh. केतइ K1. केतई K2. केदयी O. for केदई;
दोब्बेह Bh. दोब्बलि K1. दोब्बलि K2. सोहा N. for दोब्बह.

४०. णिव्विदिद A. E. णिव्विदिअ Bh. णिव्विदिअ K1. णिव्विदि K2. वधिअ N.
णिव्विदि O. for णिव्वहिद; °त्तणं for °त्तण N.; N. om. विसेसं; विणिम्मिद Bh. K1.
K2. णिम्मिद E. O. for णिम्माविद; वउलमाला for व—ली N.; रइअ Bh. K1.
रइद C. E. K2. O. विरइअ N. for विरइद.

४१. °वलम्भ K1. K2. °वलंबिअ N. for °वलम्भ; K1. K2. O. om. संधारिद;
A. Bh. N. om. धारिद; °विदं for °वणं O.; पिअसहीए before माल° N.; माध°
for °माह° K1.; वि for अ O.; प्पभात A. पभाद Bh. प्पभाद K1. K2. O. पहात N.
for पभात.

* मालतीं खलु न जानीमः Com. but Jag. takes मालतीं न खलु न ३७.

चन्दमण्डलावाण्डुरपरिक्खामरमणीअदंसणं ण विभाविदं सरीरं ।
किं च । तद्विअसे कुसुमाअरुज्जाणपरिन्तरच्छामुहसमागमे सवि-
ब्भमुल्लसिदकोदूहलुप्फुल्लपसरन्तणअणुप्पलबहलविलासमसि-
णसंचारचारुतारआविराअन्तविब्भमा अणङ्गणट्ठाआरिसव्वा- ८५

दर्शनं न विभावितं शरीरम् । किं च । तद्विसे कुसुमाकरोद्यानपर्यन्तर-
थ्यामुल्लसमागमे सविभ्रमोल्लसितकौतूह*लोत्फुल्लप्रसरन्ननयनोत्पल-
बहलविलासमसृणसंचारचारुतारकाविराजमानविभ्रमा अनङ्गना-
ट्याचार्य†सर्वाकारोपदेशनिर्मितवैदग्ध्यमुग्धमधुरास्त्वयापि न निरु-

भावः । विभ्रमो विलासः । स च स्त्रियां यथा ।

यानस्थानासनादीनां नेत्रवक्त्रादिकर्मणाम् ।

उत्पद्यते विशेषो यः स विलास इति स्मृतः ॥

पुरुषे यथा ।

मन्दसंचारिणी दृष्टिर्गतिश्च वृषभायिता ।

स्मृतिपूर्वस्तथालापो विलासः कथ्यते यथा ॥

८२. °पाण्डुर A. K2. °बंडुर Bh. °पंडुर E. N. °बपंडुर O. for °वाण्डुर; कपोल
for परिक्खाम N.; किं before ण Bh.; विह° for विभा° O.

८३. अ A. C. N. य O. for च; तद्वि° for तद् N.; °अहे C. N. °यस O. for
°असे; °करु° for °अरुज्जाण K2.; रत्था A. B. K2. O. रत्ता Bh. for रत्ता; °अमे
for °गमे K2. N.

८४. °सिअ for °सिद N.; कोडह° for कोदूह° N.; °लुफुल्लिआ Bh. लुफुल्ल K2.
°लुफुण्ण N. °लफुल्ल O. for °लुफुल्ल; पफुल्लण Bh. परिसरुवत्तमाण N. for प-प्पल;
A. K1. K2. O. om. पसरन्त; लोभण A. K1. K2. णण O. for णअणु°; A.
K1. K2. O. om. °प्पलबहल; स for बहल Bh. N.

८५. संचरण for संचार Bh. K1. K2.; विहम्भमाणण° for विरा-अण° N.; विमा
for विम्भमा K1.; °णंग for अणङ्ग Bh.; सिगारापूरिअ after °णङ्ग N.; णीट्टारिअ
B. णट्टावारिअ Bh. णट्टारिअ K1. णट्टारिअ K2. °णसंचारिय O. for णट्टाआरिअ; N.
om. °आरिसव्वा°.

* °लोत्फुल्ललोचनविलास Com. † नृस्यायित for नाट्याचार्य Com.

आरोवदेसणिम्माविअविअडुमुइमहुरा तुए वि ण णिरूविदा इमाणं
दिट्ठिसंभेदा । किं अ । मम भादुणो दाणवुत्तन्तं सुणिअ तक्खणु-
च्छलिदगम्भीरावेअव्वइअरमिलाअन्तदेहसोहाणं उव्वत्तमाणमूलं
विअ ण लक्खिदं हिअअं । किं अ । एदं पि अवरं सुमरिदं मए । (ख)

पिता भनयोर्दृष्टिसंभेदाः । किं च । मम भ्रातुर्दानवृत्तान्तं श्रुत्वा तत्क्षणो-
च्छलितगम्भीरावेगव्यातिकरं* म्लायमानदेहशोभयोरुद्धर्तमानमूलमिव†
न लक्षितं हृदयम् । किं च । एतदप्यपरं स्मृतं मया ।

किं न त्वया निरूपिता येनापह्नुष इत्यर्थः । आवेगोप्राप्तिदुःखम् ।
अङ्गारितं द्रुतमम् । उद्धर्तमानमुत्पतत् । आवेगोयमिष्टानामिजः । यदाह ।

आवेगश्च भवेत्पुंसामिष्टानावाप्तिर्संभवात् ॥

८६. 'अरो' Bh. 'वयवो' O. for 'आरो'; णिम्मिद A. णिम्मिअ Bh. K1. K2. N. णिम्मय O. for णिम्मविअ; 'यइ' for 'अडु' O.; O. om. मुइ; मणहरा N. मधुरा O. for मडुरा; ण तुए for तुए वि ण K2.; मए for तुए A. B. Bh. N. O.; Bh. K1. N. O. om. वि; णं for ण N.; 'रूपिदा' Bh. 'भाइदा' O. for 'रूविदा'; इमाण for इमाण Bh. O.

८७. दिट्ठ for दिट्ठि Bh.; संभवा Bh. संभेआ K1. K2. for संभेदा; च for अ B. Bh. K1. K2.; मह for मम N.; दाव after 'दुणो' Bh.; विहाइ for दाण Bh.

८८. 'भारिद' B. E. K2. 'रंभारिद' Bh. 'रंभारिअ' K1. वत्तमाण N. भइ O. for 'च्छलिद'; गम्भीरा for गम्भीरा° C. 'रेवअ' K2. 'रुव्वेअ' N. for 'रावेअ'; वेअरुणरिद for वइअर Bh.; वइ° K1. वइअ° K2. N. O. for वइअ°; 'रंगारिदमिला°' A. 'रुही-विदमिला°' E. 'रंगारिदमाला°' K1. 'रंगारिदमिला°' K2. 'रे इवि विअ मिला°' O. for 'रमिला°'; सोहाणं Bh. सोहं N. for सोहाणं; उव्वत्तंइअमाण for उव्वत्तमाण N.; मूलबन्धण for मूलं A. Bh. K1. O. ; K2. om. मूलं विअ.

८९. O. om. विअ; किं before ण Bh. K1. K2. ; लक्खिअं for लक्खिदं N.; च for अ B. Bh. K1. K2.; मए before एदं K2.; अअं B. एअं E. एत्तिकमेत्तं O.; for एदं; A. K1. N. om. एदं; वि for पि C. O. ; A. K1. N. om. पि; मए before अवरं K1.; अवराप्पि for अवरं A.; विसुमं for सुमं Bh. C. E. K1. K2. N.; 'रिदव्वं' for 'रिदं' K1; Bh. K1. K2. om. मए.

* व्यतिकरांगारितम्लायमान Com. † मूलबन्धनमिव Com. ‡ Com. with A.

लव० । किं दाणिं अवरं । (क)

१०

मद० । जं मम तस्स जीविदप्पदाइणो महानुभावस्स चेअ-
णापडिलम्भपिअणिवेदिआए मालदीए भअवदीविअडुवअणोव-
ण्णासबोधिदेण हिअअं जीविदं अ माहवेण पारितोसिअत्तणेण
सअंगाहसाहसे णिउत्तं । अह अ लवङ्गिए तहिं तुए जेव्व भ-

(क) किमिदानीमपरम् ।

(ख) यन्मम तस्य जीवितप्रदायिनो महानुभावस्य चेतनाप्र-
तिलम्भप्रियनिवेदिताया मालत्या भगवतीविदग्धवचनोपन्यासबोधि-
तेन हृदयं जीवितं च माधवेन पारितोषिकत्वेन स्वयंप्राहसाहसे नियु-

[लव० वा०] किमिदानीमपरम् । त्वया स्मृतमिति शेषः ।

९१-९६ अत्र चेतनाप्राप्तिरूपमेव प्रियम् । पारितोषिकं यद्व्या-
लम्रणितेत्यादिश्लोके दर्शितम् । नियुक्तं दत्तम् । तच्चित्तानुरागं विना
नोपपन्नमिति भावः । अर्थान्तरोक्तिप्रसङ्गेन प्रकृतापह्नवार्थमाह ।

९१. कख after जं A. E. ; तस्स मम for मम तस्स Bh. K1. K2. O. ; मह for
मम C. N. ; व्वादा° for प्पदा° O. ; दाइणो for प्पदाइणो B. C. ; महानु° for महानु°
K1. ; भाअस्स B. Bh. हवस्स K2. हावस्स N. for भावस्स ; चेद° for चेअ° K2.

९२ °णालाहे B. C. °णापडिलम्भ Bh. °णालम्भ K2. O. °णोवलंभ N. for °णा-
पडिलम्भ ; पिय for पिअ O. ; B. om. मालदीए ; विदग्ध B. वियडु O. for विअडु-
वहणो° for वअणो° K1. ; वण्णासा° Bh. °व्वणासेण° N. for वण्णास.

९३. °ववधिदेण Bh. चोदिदेण N. बोहिण O. for बोधिदेण ; विअं for °विदं Bh.
K1. K2. ; B. C. om. अ ; च for अ N. ; पारितोसि° K1. पारितोसि° N. पारितोसि°
O. for पारितोसि° ; अत्तणो B. °आत्तणेण K1. °यद्वाणे O. for °अत्तणेण.

९४. अ before सअं Bh. ; गगेहण B. E. गाहस K2. गाहे N. for गाह ; B. N.
om. साहसे ; णिउत्तं C. णिवुत्थं K2. णिवुत्तं O. for णिउत्तं ; अह for अह O. ; B. Bh.
K1. K2. N. om. अ ; Bh. K1. K2. N. O. om. तहिं ; तुय for तुए K1. ; एव्व
C. एव्व E. वि N. for जेव्व.

१५ पिदं पडिच्छिदो क्लु णो पिअसहीए अअं पसादो ति । (ख)

लव० । कदमो उण महाभाओ ति विमुमरिदं मए । (क)

मद० । सहि सुमर सुमर जेण तस्सिं दिअसे विअडुदुसाव-
दावदेसकालगोचरं गदा असरणा तत्कालसंणिहिदेण जीवि-
न्कम् । अथ च लवङ्गिके तत्र त्वयैव भणितं प्रतीष्टः खलु नः प्रियसख्या
अयं प्रसाद इति ।

(क) *कतमः पुनर्महाभाग इति विस्मृतं मया ।

(ख) सखि स्मर स्मर येन तस्मिन्दिवसे †विकटदुष्टश्चापदापदेशका-
लगोचरं गताशरणा ‡तत्कालसंनिहितेन जीवितप्रदायिना पीवरः§भुज
[लव० वा०] आं सखि इति । आमिति पूर्वस्मरणार्थः । विस्मृत-
मिति । ज्ञात्वापि तत्कथाकथनायायं प्रश्न इति भावः ।

९७—१०५ अत्र स्मर इति मकरन्दमिति भावः । विक्रुष्टो
रुष्टः । श्वापद इति व्याघ्रव्याजेन यम इत्यर्थः । अवलम्बसंनिहितेति पाठे-

९५. प्यडि° for पडि° O. ; छदो° B. °छिदो Bh. °च्छिदं K2. for °च्छिदो; सु
for क्लु Bh. K1. K2; पिय for पिअ O.; महा after अअं Bh. ; प्यसादो A. O.
प्यसादे Bh. for पसादो.

९६. आं सहि A. सहि Bh. K1. K2. O. after लव० ; कदमो K1. कदम K2. for
कदमो; Bh. om. उण; सा Bh. सो K1. K2. before महा; णुभावो Bh. C. N.
O. भावो E. for भाओ; B. N. O. om. ति; विअ after °रिदं Bh. K2.; मे K2.
असोहि O. for मए.

९७. K1. K2. N. om. सहि; Bh. K1. K2. N. O. om. one सुमर; °अहे
Bh. C. N. °वहे E. °यहे O. for °असे; विकट for विअड A.; दुष्ट for दुड A. ;
Bh. om. दुड; सङ्गल° A. सापद N. for सावदा°.

९८. °दविणिवाद Bh. °दवाद N. for °दावदेसकाल; A. om. काल; गोअरं A.
K1. K2. N. गोअर Bh. for गोचरं; गदा for गदा N. ; सरणाणुग्गहेक्कलग्ग Bh.
अवलग्ग K1. K2. सुलग्ग N. °वलग्ग O. for तत्काल; °हिदजीविदेण Bh. K1. O.
°हिदणिजजीविदेण K2. for °हिदेण; N. O. om. जी-णा.

* आं सखि कतमः पुनरसौ महा° Com. † विक्रुष्ट for विकट Com. ‡ °रणा
पवनसंनिभनिजजीवितेन जीवित° one Ms. Com. °रणास्त्रजलसंनिभनिजजीवितेन
another Ms. Com. अवलम्बसंनिहितेन noticed by Com. § भुजस्तं भसंभावित-
निष्कारण Com.

दप्पदाइणा पीअरभुअत्थम्भेण णिकारणबन्धवेण सअलभुवणे-
 कसारणिअदेहोवहारसाहसं कदुअ परिरिक्खदम्हि । जेण अ १००
 दिढदाढाविदारिअविअडमंसलुत्ताणपरिणाहिवक्खत्थलेण जर-
 ढजज्जरिदजवापीडहारिणा करुणेकमणेण मम किदे विसहिदा
 स्तम्भेण निष्कारणबान्धवेन सकलभुवनैकसारनिजदेहोपहारसाहसं
 कृत्वा परिरक्षितास्मि । येन च दृढदंष्ट्राविदारितविकटमांसलोत्तानप-
 रिणाहिवक्षःस्थलेन* जरठजर्जरितजवापीडहारिणा करुणैकमनसा
 वलमं कण्ठः । संभावितः ख्यातः ॥ कर्मधारयोत्र ॥ विकटं
 विशालम् । मांसलं स्थूलम् । उत्तानमुच्छ्रितम् । जरठं कठिनं ज-
 र्जरितं विध्वंसितं यदोडूपुष्पमुकुटं तदिव हरति ॥ कर्तर्युपमान इति
 णिनिः ॥ हरणमिह समीकरणम् । रक्ताक्तदेहतया साम्यम् । [ल०
 वा०] अत्र हुं वितर्के ॥ हुं वितर्के विस्मय इत्यमरः ॥

१९९. °दायिणा for °दाइणा C. E.; पीवर Bh. K1. N. O. पीअ K2. for पीअर;
 भुज for भुअ C. E.; त्यम्भ A. K1. O. स्थिभसहारेण Bh. त्यम्ब K2. for त्यम्भे-
 ण; संभाविद A. Bh. K1. K2. संभाविदा N. O. before णि (or नि) का°;
 निक्का° for णिक्का° K1.; सिणिध्व after °रण N.; बान्धवेण A. संबंधिणा Bh.
 वंभुणा C. O. for बन्धवेण.

१००. णिज्ज for णिअ E.; °पहार for °वहार N.; कदुव for कदुअ Bh.; N.
 om. परि; O. om. जेण अ; आ for अ Bh.; K2. om. अ.

१०१. N. om. दि-रिअ; विद्धिखत्ता य for दि-रिअ O.; दढ Bh. ठड C. अतिदिड
 E. दिढतर K2. for दिढ; Bh. om. दाढा-रिअ; दंढा for दाढा E.; दारिअ C.
 विआरिद E. for विदारिअ; मंसलो° E. मांसलो° K2. N. for मंसलो°; °चाल for
 °त्ताण Bh. E.; वक्खत्थलञ्छणेण A. वळलजणेण Bh. वळलत्थललञ्छणं E. वच्छलेण
 K1. ववच्छत्थललञ्छणेण K2. वच्छत्थलुच्चलंत N. for व-लेण;

१०२. जरठ A. O. जठर B. C. for जरढ; जाआपीड E. मुत्तालदा N. for
 जवापीड; °डहारिणा K1. K2. °डाणुकारिणा O. for °डहारिणा; धारिणा for हारिणा
 N.; कलि before करुणे° E.; करुणाअरेण N. करुणमणेण O. for क-ण; °णक्क Bh.
 °णैक्क K1. °णैक K2. for °णैक्क; °क्कण for °क्कणणेण K1.; कदे for किदे Bh.
 C. E. K1. K2.; N. O. om. विसहिदा; °हिदा Bh. K1. °हितो K2. for °हिदा.

* वक्षःस्थललञ्छनेन Com.

अतिदुदुसदूलणहसिहावज्जप्यहारा मारिदो अ सो दुदुसावद-
महारक्खसो त्ति । (ख)

१०५ लव० । हुं मअरन्दो । (क)

मद० । सानन्दम् । पिअसहि किं किं भणासि । (ख)

लव० । णं भणामि मअरन्दो त्ति । (ग) सस्पृहं शरीर-
मस्याः स्पृशन्ती संस्कृतमाभित्य ।

मम कृते विसोढा अतिदुष्टशार्दूलनखशिखावज्जप्रहारा मारितश्च स
दुष्टश्चापदमहाराक्षस इति ।

(क) हुं मकरन्दः ।

(ख) प्रियसखि किं किं भणसि ।

(ग) ननु भणामि मकरन्द इति ।

१०६-१०७ [मद० वा०] अत्राह्लादातिशयात्पुनः पुनः
प्रभः । प्रियनाममधुपानेपि न तृप्तातोभुत्वेवाहेति भावः । [लव०
वा०] ननुशब्द आशयाविष्कारे ।

१०३. णिमज्झंतसअल for अति-ल N.; अतिदुदु A. निवडंत B. E. निव-
डंत Bh. K1. आदिदुदु C. णिसूदन्त K2. णिसुंभंत O. for अतिदुदु; दारिअ Bh.
दन्तुरिअ K1. दारिअ K2. धरिदु O. before सदूल; गहर for गह A. E. K1. O.;
णिच्चाद B. E. णिहाद Bh. K1. णिह K2. णिकाअ N. for सिहा; O. om. सिहा;
पंजर after वज्ज Bh. K1. K2. N. O.; प्यहारो Bh. K1. K2. पहारो N. for
प्यहारा; Bh. K1. om. सो; एसो for सो E.; दुस्सा° for दुदुसा° Bh; सदूल
for सावद A. E.; B. om. सावद.

१०४. B. om. महा; N. om. त्ति.

१०६. पिय for पिअ O.; N. om. पिअ; A. Bh. C. E. om. one किं.

१०७. णणु A. ननु C. E. ण तु K1. K2. for णं; मक° for मअ° K2.; रीरक°
for रीर° O.; सस्मितं for सस्पृहं Bh. N. O.

वयं तथा नाम यथात्थ किं वदा-

म्ययं त्वकस्माद्विकलः कथान्तरे ।

११०

कदम्बगोलाकृतिमाश्रितः कथं

विशुद्धमुग्धः कुलकन्यकाजनः ॥ १

मद० । सलज्जम् । सहि कीस मं उवहससि । णं
भणामि णिव्वावअन्ति मं तारिसस्स अप्पणिरिवेक्खव्वसाइणो

(क) साक्षि किं मामुपहससि । ननु भणामि निर्वापयन्ति मां ता-
दृशस्यात्मनिरपेक्षव्यवसायिनः कृतान्तकवल्यमानजीवितबलात्कार-

१०९-११२ अहमित्यादि । यथा त्वमात्थ तत्तथा । मालती
माधवानुरक्तेति स्वीकृतमित्यर्थः । अहं किं नाम वदामीत्यभिनिवेश-
मात्रम् । अयं पुनः कुलकन्यकाजनः कथामध्ये कथमकस्मात्कदम्ब-
गोलकाकारमाश्रितः । बहलपुलकशालित्वात् । विकलो विह्वलः सन् ।
कीदृशः । विशुद्धः निष्कलङ्कः । कामाभिषङ्गदोषशून्य इति यावत् ।
मुग्धो रसानभिज्ञः । सर्वमिदं सोत्प्रासम् । अत एव वैदग्ध्यतया शि-
ल्पकारिणीत्वेन संस्कृताश्रयणम् ।

११३-१२१ अत्र उपहससीति नाहं मकरन्दानुरक्ततया दृष्टा
किं तु तद्दीरत्वमभिनन्दामीति न हासस्थानमिति भावः । अत एव चित्त-

१०९. अहं for वयं B. E. ; यथा for तथा Bh. ; यदात्थ A. B. C. E. N. यथार्थे
Bh. for यथात्थ.

११०. च for त्व° A. N.

११२. मुग्धा for मुग्धः K2. ; किल for कुल O.

११३. किं चि K1. किञ्चि K2. किं for कीस N. O. ; तुमं for मं N.

११४. णिव्वावेदि A. Bh. E. K1. O. णिव्वादेवेदि K2. सुहअंदि N. for णिव्वा-
वअन्ति; N. O. om. मं; अंगणि for मं C. ; तादि° for तारि° A. C. E. ; पेख्ल°
for पेख्ल° N. ; ववसा° B. K2. N. इववसा° K1. for ववसा° ; साय्यिणो for साइणो
C. E. K2.

११५ किदन्तकवलिज्जन्तजीविदबलामोडिअपच्चाणअणगुरुओवआ-
रिणो जणस्स संकधासु णामग्गहणसुमरणाइं । तथा अ
सो तुए वि गाढप्पहारवेअणारम्भविम्हारिदसरीरसंगलिदसेअस-
लिलुप्पीलो मोहमउलाअन्तणेत्तकन्दोइजुअलो भूमिविलग्गि-

प्रत्यानयनगुरुकोपकारिणो* जनस्य संकथासु नामग्रहणस्मरणानि ।
तथा च स त्वयापि गाढप्रहारवेदनारम्भविस्मारितशरीरसंगलितस्वेद-
सलिलोत्पीडो †मोहमुकुलायमाननेत्रनीलोत्पलयुगलो भूमिविलग्ना-

चोरिकयाह । नन्विति । एवं स्वहर्षस्यान्यथासिद्धिमुक्त्वा निजाङ्गसङ्गजं
स्वेदादिकं मकरन्देन्यथयति तथा चेति । विस्मारितशरीरेति मूर्च्छाकथ-
नम् । संगलितो मिलितः । उत्पीडः पूरः । कन्दोदो नीलोत्पलम् । मोहेति
मोहेन नेत्रमीलनं न तु मदङ्गसङ्गादिति भावः । यदाह । व्यसनाभि-
घातभयपूर्वचैरस्मरणजो भवति मोह इति । प्रहारमूर्च्छेन कथमयं भूमौ न

११५. कदंत B. Bh. कअंत N. कियंत O. for किदन्त; °लिज्° for °लिज्ज° K2.;
जीविअ for जीविद N. ; °मोडि B. O. °मोडिआ K2. for °मोडिअ; जीविद before
पच्चा° K2.; पच्चाअण B. पच्चाणयण O. for पच्चाणअण; गुरुदरोव° A. गुरुडव° Bh.
गुरुअरोव° K1. K2. गुरुयोव° O. for गुरुओव°.

११६. °कहा for °कधासु N. O. ; °हणं for °हण Bh. K1. K2.; °रणं Bh. °रणाः
K2. °रणो O. for °रणाइं; अ after °णाइं (or णाः) K1. K2.; तथा Bh. K1. K2.
तह N. for तथा; A. O. om. तथा ; K2. N. O. om. अ.

११७. तए for तुए Bh. ; णहपर after गाढ N. ; वेदण° for वेअण° B. ; °लभ
for °रम्भ N. ; O. om. °रम्भ; विम्हारविद Bh. K1. K2. O. विम्भमाविद C. E.
विवालिअ N. for विम्हारिद; °रीरो for °रीर O. ; O. om. सं-प्पीलो; °लिअ for °लिद
N. ; N. om. सेअ; सेद for सेअ K2.

११८. °लोपीलो K2. °लुप्पथो N. for °लुप्पीलो; मउलंत B. Bh. E. K1. K2.
O. मुउलंत N. for मउलाअन्त; णित्त Bh. नेत्त K1. for नेत्त; कंदोइ A. B. E.
K1. K2. कंदुइ Bh. कंदोत्थ O. for कंदोइ; विगलिदासि A. विअलिआसि Bh.
K1. लग्गिदासि C. E. विकलितासि K2. णिहिदासिं N. णिमियासि O. for वि-दासि.

* गुरुतरोपकारिणो Com. † मोहमीलनेत्र Com.

दासिलदाविट्टम्भधीरधारिदसरीरभारो पञ्चक्खीकिदो जेव्व
मदअन्तिआणिमिच्चमेत्तविच्छड्डिअमहामहग्घजीवलोओ महा- १२०
भाओ त्ति । (क) मदयन्तिका स्वेदादीन्विकारान्नाटयति ।

बुद्ध° । ववसिदं पिअसहीए सरीरेण । (क)

सि*लताविष्टम्भधैर्यधारितशरीरभारः† प्रत्यक्षीकृत एव मदयन्तिका-
निमित्तमात्रविच्छर्दितमहामहार्घजीवलोको महाभाग इति ।

(क) ‡व्यवसितं प्रियसख्याः शरीरेण ।

पतितोत आह भूमीति । विष्टम्भः संबन्धः । विच्छर्दितः परित्यक्तः । म-
हामहार्घमतिदुर्लभम् । जीवलोको मर्त्यभुवनम् । प्रियालिङ्गनस्मरणादि-
ना स्वेदादिकम् । स्वेदादीनित्यनेन किलकिञ्चितभावाविष्करणम् । यदाह।

यदन्तर्निहितस्याङ्गैः सव्यापारैर्मनोभुवः ।

सत्रीडाविष्कृतिः स्त्रीणां तदाहुः किलकिञ्चितम् ॥

१२२-१३०. अत्र स्वेदादिमता तव शरीरेण मकरन्दसंभो-

११९. जाडि Bh. K2. यडि K1. O. for लदा; विड्ढं Bh. णिड्ढं O. for विट्टम्भ;
धीरचण for धीर A.; धारिअ B. K2. परिधारिअ Bh. K1. for धारिद; सरीरो
A. B. सरीरसारो N. O. for स-रो; प्पच्च° for पच्च° O.; कदो for किदो A.
Bh. C. E. K1. K2.; एव्व for जेव्व N.

१२०. °न्तिणिआ for °न्तिआ Bh.; मेत्तनिमिच्चअ for निमित्तमेत्त N.; °च्छड्डिअ
B. C. E. K1. K2. °छडित Bh. °छडिय O. for °छडिअ; N. om. first
महा; महप्प for महग्घ O.; जीअ for जीव B. Bh. C. K1. K2.; जीविदो for
जीवलोओ N.

१२१. भाउ Bh. भाअ K1. भागो K2. for भाओ; N. om. त्ति; Bh. E. K1.
K2. N. O. om. मदयन्तिका; इति before स्वेदा° N.; °दि for °दीन् Bh. K1.
K2. N.; B. om. विकारान्; विकारं for विकारान् K1. K2.

१२२. सहि सद्धससरीरे किं वा Bh. सहि K1. K2. शरीरमस्याः स्पर्शन्ती N. after
बुद्ध°; व्व° for वव° A. O.; अस्सथ्सरीरे पिअसहि for वव-रेण N.; व्व after °सिदं
K1. K2.; दे Bh. K1. K2. प्रियसहीए O. for पिअसहीए; पिअसहीए आवेदिअं
after °रेण K2.

*याडि for लता Com. †शरीरः Com. ‡व्यवसितमिव ते शरीरेण प्रियसख्यावेदितं Com.

मद० । सलज्जम् । पिअसहि अवेहि । उब्भिण्णाहि सह-
वासिणीए वीसम्भेण । (क)

१२५ लव० । सहि मदअन्तिअम्हे वि जाणिदव्वं जाणीमो ।
ता पसीद विरम ववदेसादो । एहि वीसम्भगम्भकधाबन्धसरि-
सं सुहं चिट्ठम्ह । (ख)

बुद्ध० । सोहणं लवङ्गिआ भणादि । (ग)

(क) प्रियसखि अपेहि । उद्भिन्नास्मि सहवासिन्या विस्रम्भेण ।*

(ख) सखि मदयन्तिके वयमपि ज्ञातव्यं जानीमः† । तत्प्रसीद
विरम व्यपदेशात्‍ ।‡ एहि विस्रम्भगर्भकथाऽबन्धसदृशं सुखं तिष्ठामः ।

(ग) शोभनं लवङ्गिका भणति॥ ।

गोभिलपित इत्यर्थः । अत्र सहवासिन्याः सख्याः । नाहं कामज-
स्वेदादिनोद्भिन्ना किं नु त्वद्विस्रम्भकथयेति भावः । अभिण्णम्हीति
पाठेभिज्ञातास्मीत्यर्थः । अत्र जानीम एवेति कामन्दक्यादिद्वारा तव
मकरन्दस्य च चेष्टितं ज्ञातमेव । तत्कथमपह्लव इति भावः । व्यप-
देशाच्छलात् । सदृशमिति मकरन्दे ज्ञेयानुबन्धमपि कथयेत्याश-

१२१. A. O. om. सलज्जं; आयि विसंवादसीले पिय for पिअ O. ; K2. om.
पिअ; N. om. पि-वेहि; अपेहि for अवेहि B. ; उब्भिण्णसि Bh. उब्भिण्णसि K1. उब्भि-
ण्णसि O. अभिण्णसि noticed by Com. for उ-सि; इमाए before सह० O.

१२४. चारि० for वासि० O. ; वीसम्हदाए Bh. विसंभेण K1. K2. पिअसहीए माल-
दीए N. विसंभेण O. for वीसम्भेण.

१२५. अहं for अम्हे K2; जाणीमो Bh. N. जाणेमि K2. for जाणीमो.

१२६. Bh. O. om. ता; पसीद for पसीद O.; N. om. विरम; ववदेसादो A. B.
C. K1. O. उवदेसावदेसादो E. ववसाआदो K2. for वव-दो; सहि before एहि E.;
विसं K1. K2. विस N. for वीस०; संकहाए सविसेसं for गम्भ-रिसं N. ; गम्भिण
for गम्भ Bh. O.; कहा for कथा Bh. K1. K2. O.; ०णुबन्ध for बन्ध A. K1.
K2. ; Bh. om. बन्ध; सुरसं for सरिसं O.

१२८. सहि before सोहणं N. ; ०ङ्गिआए for ०ङ्गिआ N.; भणिदं for भणादि N.
* विसंभतया Com. † जानीम एव Com. ‡ सखि before एहि Com. § कथानुबन्ध
Com. ॥ वदति Com.

मद० । विधेअम्हि संपदं पिअसहीणं । (क)

लव० । जइ एव्वं ता कहेहि कहं णु दे कालो गच्छदि त्ति । (ख) ११०

मद० । णिसामेहि पिअसहि । मम बुद्धरक्खिदापख्खवादप-
च्चएण पढमं जेव्व तस्सि जणे भरिदुव्वरन्तकोदूहलुकण्ठाम-

(क) विधेयास्मि सौप्रतं प्रियसख्योः ।

(ख) यद्येवं तत्कथय कथं नु ते कालो गच्छतीति ।

(ग) निशामय प्रियसखि । मम* बुद्धरक्षितापक्षपातप्रत्ययेन प्रथ-
ममेव तस्मिञ्छने † भृतोद्भरत्कौतूहलौकण्ठामनोरथं हृदयमासीत् ।

यः । उभयमपि क्रियाविशेषणम् । अत्र शोभनं कथयितुमर्हसीत्य-
र्थः । (लव० वा०) अत्र मकरन्दवियोगेन कथं वर्तस इति भावः ।

१३१-१३८. अत्र निशामय शृणु । एकवचनमिह लवङ्गि-
कापेक्षया । बुद्धरक्षितायां विदितवृत्तान्तत्वात् । कथाकथनं तु राग-
वृद्धये यदाह ।

यान्ना पुरस्कन्दनमुत्सवो वा स्वप्नोऽथ चित्रं रतिसंकथा च ।

भवन्त्युपायाः प्रथमावलोक्ये यूनोर्यतो वृद्धिमुपैति रागः ॥

१३९. E. om. विधे-दि त्ति (l. 130); विहे° for विधे° B.; संपदं for संपदं O.;
पिय for पिअ O.; सहीओ for सहीणं B. C.

१३०. जदि for जइ O.; कहेहि for कहेहि A. C.; कधे for कहं A. B. C.;
B. om. त्ति.

१३१. णीसा° for णिसा° A. C. E.; सेहि Bh. °मेह N. for °नेहि; पिय for पिअ
O.; B. om. मम; मह for मम N.; दाव Bh. K1. हि K2. O. before बुद्ध°; परोक्ख
for पख्ख A. C. O.; पाद K2. वाय O. for वाद; पच्चयेण K2. वच्चयेण N. प्यच्चयेण
O. for पच्चएण.

१३२. पुढमं for पढमं N.; एव्व for जेव्व N.; A. B. C. E. add तस्सि जणे
अदिभूमि गदो अणुराओ । अवि अ । after जेव्व, O. has this without अविअ
instead of तस्सि जणे-तदो; अविरलु° for म-लु° N.; भरिदुव्वरन्त E भरिदुत्तणन्त K1.
अविरतोद्भरन्त K2. for मन्त; °हलो° for °हलु° K2.; Bh. om. मणो-न्तप्पी (l.
134); मणोहरं B. E. मनोहरं (मनोरथं in छाया) K2. मणहरं N. for मणोरहं.

* मम हि तावद्भुक् Com. † भृतोद्भरत्कौ Com.

णोरहं हिअअं आसी । तदो विहिणिओअणिव्वुत्तदंसणा भविअ
दुव्वारदारुणाणङ्गदुक्खसंदाविदककुन्तच्चित्तविहडन्तजीविदा
११५ संभाविअम्हि । विअम्भिआपुव्वसव्वद्गप्पज्जालिअमअणहुअव-

ततो विधिनियोगनिर्वृत्तदर्शना भूत्वा दुर्वारदारुणा*नङ्गदुःखसंता-
पितक्रयचित्तविघटमानजीविना संभावितस्मि । विजृम्भितापूर्वस-
र्वाङ्ग†प्रज्वालितमदनहुतवहोहामदुःसहायासदुर्मनायमानपरिजना

पक्षपात इति बुद्धरक्षितापक्षपातो गुणबाहुल्यं विना न भवतीति वि-
श्वास इति भावः । भूतोदृष्टमतिरिक्तीभवत् । कौतूहलमुत्कण्ठा च
मनोरथश्चेति विग्रहः । ततो बहुव्रीहिः । यद्वा । अतिरिक्तीभवत्कौ-
तूहलमुत्कण्ठा च यत्र मनोरथे तादृशो मनोरथो यत्र तत्तथा ।

सर्वाङ्गदाहो व्याध्यवस्थायाम् । यदाह ।

मनःसंमोहसर्वाङ्गदाहवृत्त्यादिभिस्तथा ।

शिरसो वेदनाभिश्च व्याधेरभिनयो यथा ॥

१११. मे before हिअअं K2. आसि for आसी A. B. C. K1. K2.; तदो तदो
for तदी K2.; विधि for विहि A. C. E. K1.; अचिर for विहिणिओअ O.; निउत्त
A. निउणिउत्त K2. निउत्त O. for निव्वुत्त; रमणी for दंसणा C.; N. om. भविअ.

११४. °आस for °णङ्ग N.; संग after °णङ्ग C. E. K1.; संदाविदउत्कण्ठिअ A. E.
संदाविदुत्कण्ठिद K1. संतावोक्कडन्त K2. संदावडज्जंत N. संदावदइसंत O. for संदा-
हुन्त. जीविआ A. जीविदावळा Bh. जीविदावत्था K1. जीदात्था (जीवितात्था in छाया). K2.
जीविआसा N. for जीविदा.

११५. Bh. K1. K2. N. om. संभाविअम्हि; संपादियम्हि for सं-म्हि O.;
°दम्हि for अम्हि B. सदाव Bh. K1. दूर N. before वि°; विअम्भिदअ°
A. विअंभिदा° Bh. K1. विअम्भिआअ° C. विजृम्भिदा° K2. विजृम्भिआ° N. जाम
(altered in margin to विजंभिदा°) O. for विअम्भिआ°; अव्व for विअ-पुव्व B.
संदाव after सव्वंग N.; संज्वालिद A. पज्जालिदा° Bh. K1. पज्जालिद C.
जालिद E. पज्जालिद K2. संजालिअ N. संजालिद O. for प्पज्जालिअ; °भग for
°मअण Bh. K1.; K2. O. om. मअण; हुद B. Bh. K1. K2. N. हुत्त O. for
हुअ.

* मदन for अनङ्ग Com. † संतापितोत्कण्ठितचित्त Com. ‡ संज्वालित Com.

हुहामदूसहाआसदुम्मणाअन्तपरिअणा पच्चासाविमोक्खमेत्तसु-
लहमिच्चुणिष्वाणपाडिऊलबुद्धरक्खिदावअणवड्ढिदावेअव्वइअर-
विसंदुला इमं जीअलोअपरिवत्तं अणुभवामि । (ग)

संकप्पसिचिणअन्तरेसु अ मणोरहुम्मादमोहिदा पेक्खामि

प्रत्याशाविमोक्षमात्रसुलभमृत्यु*निर्वाणप्रतिकूलबुद्धरक्षितावचनवर्धि-
तावेगव्यतिकरविसंश्रुलेमं जीवलोकपरिवर्तमनुभवामि ।

(क) संकल्पस्वप्नान्तरेषु च मनोरथोन्मादमोहिता प्रेक्षा† तं जनय।
‡सोपि प्रियसखि मुहूर्तनिर्व्यूढविस्मयविसंश्रुलोद्वेक्ष§विस्तीर्यमाण-

मरणमेव निर्वाणं मोक्षः । सर्वदुःखापहारकत्वात् । मद्यन्नादिष्टस-
ङ्गस्तव स्यादिति बुद्धरक्षितावचनम् । विसंश्रुला संशयितचित्ता ।
जीवलोकस्य परिवर्तोन्यथात्वं मूर्खेत्यर्थः । यद्वा । मूर्छानन्तरं पुनर्जी-
वलोकप्रवेशोत्र परिवर्तनम् ।

१३९-१४२. संकल्पान्तरे भावनावलज्जानमध्ये स्वप्नज्ञान-

१३९. °हाह for °हाम B.; दाह after °हाम N.; दूमणा° for दुम्मणा° B.; विमुक्क
for विमोक्ख O.; मित्त K1. चित्त O. for मेत्त.

१४०. मरण A. E. मित्तु B. मच्च K2. for मिच्च; °वाणे for °व्वाण O.; पाडि
for पाडि O.; °ज्जलं K1. °ऊण K2. °कूल O. for °ऊल; °खिदा Bh. °खिदा
N. for विखिदा; विरइदा° B. वडिदा° Bh. विडिदा K1. वडिदा° K2. for वडिदा°;
°तावेग K2. आवेग N. °दावेस (altered in margin to °आवेस) O. for °दावेअ;
वइ° for °व्वइ: Bh. K1. K2. N.

१४८. °दुला for °दुल्ल K1. O.; °ज्जीअ K1. जीव K2. O for जीअ; लोक for
लोअ A. B.; °वुत्तं for °वत्तं N.; मन्दभाइणी after °वामि K2.

१४९. संक्कप्प for संकप्प Bh.; °अन्तरेसु A. °णान्तरेसु K2. °अणसु N. for °अ-
अन्तरेसु; च for अ K1.; इह° for रह° B. N.; °हिता K2. °हिआ N. for °हिदा;
पेक्खामि Bh. पेक्खामि O. for पेक्खामि.

* मरण for मृत्यु Com. † पदयामि Com. ‡ स चापि Com. § °लोद्वेक्षि°
Com.

१४० तं जणं । सो वि पिअसहि मुहुत्तणिबूढविम्हअविसंदुलुब्धेह-
विथरन्तललिदणेत्तपुण्डरीअतण्डवुब्भडप्परूढमेरेअदप्यं विअ
चिरं निज्झाअदि मं । (क)

किं अ । कवलितारविन्दकेसरकसाअकण्ठकलहंसघोषघ-
ललित*नेत्रपुण्डरीकताण्डवोद्भटप्ररूढमैरेय†दर्पमिव चिरं निर्व्या-
यति माम् ।

(क) किं च । कवलितारविन्दकेसरकषायकण्ठकलहंसघोषघ-
र्षस्खलितगम्भीरभारतीभारितकर्णविवरं‡ प्रिये मदयन्तिके इति
मध्ये चेत्यर्थः । निर्व्यूढ उपचितः । उद्बल्लत्सभूक्षेपम् । प्ररूढमैरेयं
प्रसन्नमद्यम् । तस्य मदो मत्तता ॥ मैरेयमासवः सीधुरित्वमरः ॥
घूर्णितमिति क्रियाविशेषणम् । निर्व्यायति चिन्तयति ।

१४३-१४७. कषायः घुरमितः । कलहंसो राजहंसः । घोषः

१४०. अ A. B. Bh. K2. विअ C. E. विय O. before तं; चं for तं K1.; यणं
for जणं O.; तथा अ before सोवि O.; तथा अ Bh. स चावि C. तथा अ E. सोपि K1.
तथा अ K2. तह वि N. for सो वि; पिय for पिअ O.; सही for सहि K1.; महत्त for
मुहुत्त K1.; °त्तणिबूढ B. °त्तमुबूढ Bh. °त्तणिक्कंप्प C. °त्तणिवाढ K1. °त्तडवूढ N.
°त्तमुद्द (corrected in the margin into the reading in the text) O.;
विस्थअ for विम्हअ K1.; विसंखलु° C. O. विसंकुलु° E. विसंदुल K1. विदस्थलु° K2.
विसंठलु° N. for विसंदुलु°; °व्वेल Bh. O. वेल K1. for °व्वेह.

१४१. विथरन्तरतलो Bh. थरथरंत N. for विथरन्त; N. O. om. ललिद; ल-
लित Bh. लोलंत K1. रत्तणण K2. for ललिद; Bh. om. नेत्त; पेत्त K1. लेत्त
K2. for नेत्त; °रीअं for °रीअ N.; तंडवुप्पलि B. तंडवुप्पेहडप्परूढ Bh. तंडवुप्पी-
लंडवरपडिरूढ O. E. ताण्डवुब्भडप्परूढ K2. उब्बेअडामरपूढ N. तंडवुप्पेहड
(corrected in margin into °वुब्भड) प्परूढ O. for त-ड; मैरेअ A. C. E.
महरेअ B. Bh. K1. K2. for मेरेअ; मअघुम्मिअं A. मअघुम्मिदं Bh. E. मदघुम्मिदं
K1. K2. for दर्पं.

१४२. N. om. विअ; निज्झाअदि A. E. निज्झाअदि K2. निज्झाअमि N. निव्या-
वेदि O. for निज्झाअदि; Bh. C. N. O. om. मं.

१४३. च for अ B. Bh. K1. K2.; °लितार° K2. °लिआर° N. for °लितार°.

*रक्क for ललित Com. †मैरेयमदघूर्णितमिव Com. ‡ मां before प्रिये Com.

ग्वरकखलिदगम्भीरभारदीभरिदकण्णविवरं पिण् मदअन्तिण
त्ति वाहरदि । अथ अ । पप्फुरन्तपओहरुच्छलदुत्तरीअ- १४९
ज्जलावलम्बणपरिभवेण ससंभमुत्तरंगिधमधमाअन्तहिअअं मं
समुत्तासेदि । (क)

व्याहरति । अथ च । प्रस्फुरत्ययोधरोच्छलदु*त्तरीयाज्जलावलम्बणप-
रिभवेन ससंभ्रमोत्तरंगिधमधमायमानहृदयां मां समुत्तासयति ।

शब्दः । धर्धरमस्फुटम् । स्खलितं च्युतम् । एतदुभयं साध्वसवशा-
त् । हर्षसंजातस्वरभेदाद्वा । यदाह ।

स्वरभेदो भयक्रोधमदहर्षादिभिर्भवेत् ।

भरितकर्णविवरमिति क्रियाविशेषणम् । वज्राज्जलग्रहणेन स्त्रीप्रसाद-
नम् । यदाह ।

रहसि ग्रहणेनापि हस्ते वस्त्रे च मूर्धनि ।

कार्यं प्रसादनं नार्या अपराधं समीक्षता ।

परिभवेन प्रतिकारबुद्ध्या । सभयं पूर्वाननुभवात् । अत्र किं स्यादि-

१४४. क्वर after °घर K2.; खलिदं A. खल्लिअ N. for खलिद; तारधीर-
णाद B. C. E. भारई N. for भारदी; A. om. भारदी; पूरिअ for भरिद N.; म
before पिण् A. K2.; पिये for पिण् O; °यन्ति° for °अन्ति° K2. O.; °अत्ति for
°एत्ति N.

१४५. व्हि before त्ति A. E. K1. K2.; मं after त्ति N.; व्याह° for
वाह° E. O.; °रइ for °रिदि N.; वाहरंतो for अध अ N.; N. om. पप्फुरन्त;
पहवन्त Bh. पप्फुरंद E. प्पभवंत O. for पप्फुरन्त; अद्धउ° Bh. कोएच्छलंतु° N. कोपं
उ° O. for पओ-दु°; °हरुत्तुंगु° E. °हरकखलदु° K1. K2. for °रुच्छलदु°; °रिअअंसु-
अज्ज° A. °रीअअं° B. C. °रीअंसु° K1. K2. अं for °रीअज्ज°.

१४६. अवलुं चन C. अवलम्भ K2. for अवलम्बण; °णवराहवेण Bh. पराहवेण K2.
°णावराह N. °णपरिभवेण O. for °णपरिभवेण; ससंभुत्तरङ्गि A. ससंभमुत्तरंग Bh. C.
समुत्तरन्व K2. विसमुत्तरंग N. समुत्तरंग O. for स-गि; हिअसं for हि-मं Bh.; C.
O. om. मं.

१४७. समुत्तासेदि B. समुत्तासेदि Bh. for समुत्तासेदि; °सपादि K2. °सेदि N. for °सेदि.

* उत्तरीयाञ्चुकांचल° Com.

सहसा विसज्जिअंसुअमोसरिअ तक्खणकठोरकमलदण्डाअ-
माणबाहुबन्धणाववारिअपओहरुग्गमं विहडन्तविअलमेहलाव-
१५० लअसंदाणिज्जन्तपीवरोरुप्पडिसिद्धविप्पदीवगमणं पडिऊलवा-

(क) सहसा^{*} विसर्जितांशुकामवसृत्य तत्क्षणकठोरकमलदण्डा-
यमानबाहुबन्धनापवारितपयोधरोद्गमां विघटमानविकलमेखलाव-
लयसंदानितपीवरोरुप्रतिविद्धविप्रतीपगमनां प्रतिकूल[†]वादिनीमण्य-

त्सुत्तरंगि कम्पवत् । आतङ्गादमधमायमानमुष्णमिव चिन्तं यस्यास्ता-
म् । यद्वा । उत्तरंग्युद्गतकलोलम् । धमधमायमानं सकम्पम् ।
कलोलश्च कम्पस्योत्तरोत्तरप्रकर्षः । उच्चासयति चकितां करोति ।

१४८-१५३. शीघ्रं त्यक्तवस्त्रा च सा प्रसृता गमनोद्यता च ।
कर्मधारयः । पुलकितत्वेन च दण्डायमानता । अपवारितोपिहितः ।
उद्गमो विस्तारः । आलिङ्गनविघटनं कृत्वापसरणे कुचालोकनादिकं
नायकस्य जायते । नायिका च तदा संवरणाय न प्रभवतीति भावः ।
तर्हि पलायते किमिति नेत्यत आह । विघटमानेति । विघटमानालि-
ङ्गनजरोमाञ्चसंचयात् । विकला स्वस्थानचलनात् । संदानं बन्धनम् ।
तत्प्रापिताभ्यामित्यर्थः । प्रतीपं प्रतिकूलम् । गमनाभावे पुनःकान्ताव-

१४८. तांसुअं K2. °दव° O. for °अंसुअं; °अंसुअं मं B. °दंसुअंतरावसरिद Bh.
अंसुओ ओसरिअकोवे N. for अं-रिअ; पसरिदे A. K1. पसरिद K2. for °मोसरिअ;
तक्काल for तक्खण B.; कंडइअणालकमलहिक्काअंत N. कोमलभिणालायमाण O. for
कम-ण; दंडाअंत for दण्डाअमाण B.

१४९. °णोप्पावारिअ B. °णोवारिअ Bh. °णवारिअ C. E. °णापवारिअ K2. °वोक्क-
रिय O. for °ण-रिअ; पओ° for पओ° O.; °उहरुगा° Bh. °ओहरुग्ग° K2. for
°ओहरुग्ग°; विहड A. B. विकल C. विअड E. विहल K1. O. विअलिअ N.
for विअल; मेखला for मेहला B.; कलाप for वलअ N.

१५०. °णव्वावडो° for °णि-रो° O.; °णिज° for °णिज्ज° K2.; °रुरु for °रोरु A.
C. E. K1.; पडि for प्पडि K1. K2.; पडिसिद्धि for प्पडिसिद्ध Bh.; विप for विप्प
Bh.; प्पडि for पडि O.; °कूल C. E. °कुल O. for °ऊल; N. om. वादिणिं प्पि;
वादिणिं A. C. E. वसिणिं Bh. वादिणं O. for वादिणिं.

* विसर्जितांशुकप्रसृतां च तत्क्षण Com. † वादिनीमपि मामत्या° Com.

दिणि पि अच्चाअरपअत्तणिव्वत्तिअमुहुत्तकोवोवराअदुक्खपरु-
सीकिदहिअअं सिणिद्धपुणरुत्तपङ्कत्थलोअणविभाविदासेसच्चित्त-
सारं उवहसदि । (क)

दिउणवाहुदण्डावेढणणिअन्तिदं पिअसहि परूढसङ्गलकठो-

त्पादरप्रयत्ननिर्वर्तितमुहूर्तकोपोपरागदुःखपरुषीकृतहृदयां *स्निग्धपु-
नरुत्तपर्यस्तलोचनविभाविताशेषचित्तं सारामुपहसति ।

(क) द्विगुणवाहुदण्डावेष्टननियन्त्रितां प्रियसखि † प्ररूढशार्दूलकठो-

रुद्धतया हूं हूमित्यादिनिषेधमाह प्रतिकूलेति । उपरागः संबन्धः ।
निषिद्धपुनरुक्ते पुनः पुनर्निषेधवाक्ये पर्यस्तं निषेधाविपरीतं स्निग्धत्वा-
दिधर्मत्वात् । यद्वा । पर्यस्तं विभ्रान्तम् । चित्तसारः संभोगेच्छापर-
ता । उपाहासः परिहासः । स च इदि संभोगेच्छा वाचि परं ते
निषेध इत्यैवंरूप इत्यर्थः । स्निग्धपुनरुक्तेति पाठे स्निग्धपुनरुक्तं
पुनः पुनः स्निग्धं पर्यस्तं क्षिप्रं लोचनमित्यर्थः ।

१५४-१६१. आवेष्टनमावेष्टः तेन गाढालिङ्गनमुक्तम् । कररुहो

१५१. मं after पि A. K1. K2.; अच्चादर B. सच्चाअर Bh. विहिदादर N. सच्चायर
O. for अच्चाअर; प्पअत्त N. प्पवुत्त O. for पअत्त; णिवत्तिअ A. णिव्वात्तिद B. णिव्व-
ट्ठिद Bh. णिविणत्तिअ E. णिवत्तिद K2. for णिव्वत्तिअ; B. om. मुहुत्त; कोवोप° K2.
कोपोव° N. for कोवोव°

१५२. कद for किद Bh. C. E.; णित्तिद्ध for सिणिद्ध A. B. K1. K2.; हत्थ
before पङ्कत्थ O.; पङ्कत्त K2. पङ्कत्त N. for पङ्कत्थ; लोअणं Bh. विलोअण N. for
लोअण; विहा° for विभा° Bh. K2. O.; विआ° for विदा° K2. N.; हिअअ for
चित्त N.

१५३. मं before उव° A. K1. K2.; हसिअ for हसदि Bh. N.

१५४. वेडण Bh. K1. K2. दुअणिअ N. विडल O. for दिउण; वेढणिचेड Bh.
K2. O. णिचेड E. N. for वेढण; णिअमिदे Bh. K2. णिअन्तिअं E. णिव्वत्तिअं
N. for णिअन्तिदं; विवहिद for पिअसहि O.; परूढ for परूढ O.; कडोर for कठोर
K2.; N. O. om. कठोर.

* निषिद्ध for स्निग्ध Com. † सारां मामुप° Com. ‡ प्रौढ for प्ररूढ Com.

१५५ रकररुहोरम्फविअडपसावलीपसाहणुत्ताणवच्छस्थलुणिदुरनिवे-
 सणीसहं कदुअ सावेअविहुअमस्थआविइकवरीणिहिदकरपरि-
 ग्गहोवग्गिदुण्णमिदणिच्चलमुहावअवसच्छन्दविआसविअडुव-
 रकररुहाक्रमणविकटपत्रावलीप्रसाधनोत्तानवक्षःस्थलनिष्ठुरनिवेश-
 निःसहां । कृत्वा सावेगविधुतमस्तकाविद्धं । कवरीनिहितकरपरिग्रह-
 पुञ्जीकृतोन्नामितनिश्चलमुखावयवस्वच्छन्दविकासः । विदम्भवदनक-
 नखः । ओरम्फ आक्रमणम् । प्रौढव्याघ्रनखवत्कठोरं यत्कररुहमि-
 ति भावः । निष्ठुरं निविडम् । निवेशोर्पणम् । निःसहां वचनावक्ष-
 माम् । अत्र कररुहाक्रमणमेव पत्रावलीति रूपकम् । चुम्बनमाह ।
 सावेगेति । ओवग्गिदं पुञ्जीकृतं लम्बितमित्यर्थः । मुखावयवा ललाटा-
 दयः । विकासितं चुम्बनादिनियुक्तम् । वदनस्य वैदग्ध्यं चुम्बनचा-
 नुर्यात् । इह कन्यायास्त्रिविधं चुम्बनम् । ललितकच्छुरितकघटितक-
 भेदात् । तत्र ललितकमाह प्रस्फुरितेति । घटितकमाह । पुञ्जितं

१५५. °होरप्पहार A. Bh. °हाक्रमण B. °होरचंड E. °होडेम्प K2. °हुरुरप्प N. for °होरम्फ; विणिहिद before विअड N.; वत्ता° B. मुत्ता° O. for पत्ता°; वलि for °वली Bh.; प्पसाह° for पसाह° O.; °त्ताल for °त्ताण K2.; विअड after °त्ताण N.; छ Bh. वच्छ E. N. बछ O. for वच्छ; छल Bh. थल E. त्थण K2. for त्थल; निवे-
 सनिष्ठुर for निदु-स A; निष्कुच्छन्तणि° Bh. नित्थुरणि° E. निदुराणि° K1. निष्फुरणि° K2. निहुदणि° O. for निदुराणि°.

१५६. °सणं for °सणीसहं Bh. N.; °सअं K1. °सदं K2. for °सहं; म A. सअंगाहसाहसं N. after कदुअ; वदुआ for कदुअ Bh.; सावेह for सावेअ K2.; विहुत Bh. विधुअ K2. for विहुअ; मळ° for मत्थ° Bh.; °बद्ध for °विद्ध A. K1. K2.; कवरा for कवरी Bh.; निहित K1. K2. विणिहिद N. निहत्त (corrected in margin into निखिच्चत्त) O. for निहिद.

१५७. °ग्गहोवक्कड° Bh. °ग्गहणपुञ्जीकिदो° E. °ग्गहावग्गिदु° K2. for °ग्ग-दु°; °दणामिद A. °उण्णामिद Bh. °दोण्णामिद E. °दुल्लसिद K1. दुण्णमिअ K2. N. for °दुण्णमिद; °वअवे K1. °वअवं N. °वह O. for °वअव; सच्छन्द for सच्छन्द Bh. O.; विकासिद A. विआसिवद Bh. विहसेविअ C. विआसिद E. विअ K1. विकसिद K2. वियसाविद O. for विआस; विअद्ध for विअडु B.; K2 om. विअडु.

* विकच for विकट Com. † मां before कृत्वा Com. ‡ आबद्ध for आविद्ध Com. § विकासित for विकास Com.

अणकमलो वामगण्डमूलचिरणिहिदपप्फुरन्तपुञ्जिताहरसमुग्ग-
अमणुहरप्फंसणिब्भरुब्भमाविदसरीरसोहं उद्धसिदसज्जसाण-
न्दविसमसंभमवलणमोहमन्थरभमन्तलोअणं किं पि दुव्विणी-१६०
दसाहसाणुरूवववसाओ मं अणब्भत्थणीअं अब्भत्थेदि । (क)

मलो *वामगण्डमूलचिरनिहित । प्रस्फुरत्पुञ्जिताहरसमुद्गतमनोहर-
स्पर्शनिर्भरोद्भूतशरीरशोभाऽमुल्लसितसाध्वसानन्दविषमसंभ्रमव-
लनमोहमन्थरभ्रमलोचनां किमपि ॥ दुर्विनीतसाहसानुरूपव्यवसायो
मामनभ्यर्थनीयमभ्यर्थयति ।

योजितम् । ईषत्परिगृह्य मीलितनेत्रा जिह्वामेण घटयति करेण नेत्रे
तस्याच्छादयतीति घटितकम् । छुरितकं तु प्रागेवोक्तम् । समुद्गम उद्रे-
कः । एवं च सर्वाङ्गीणनायकस्पर्शात्यमोदमाह मनोहरेति । उद्धर्षितमु-
द्गतरोमाञ्चम् । नायिकाया वामाङ्गे सकलोपचारव्यवस्थापनाद्वाम-
कपोलेत्युक्तम् । वर्द्धमानां छुरतावस्थामाह । समुल्लसितेति । समुल्ल-

१५८. वदण for वडण N.; कपोल A. K1. कठोर Bh. कबोल E. K2. कर O.
for गण्ड; मूलोवरि B. C. मूलोवर Bh. यलचिर O. for मूलचिर; णिहित for
णिहिद Bh. C. K1. O.; विप्फु° N. परिप्फु° O. for पप्फु; रंद for रन्त E.; पुंजिया°
for पुञ्जिदा° O.; आह Bh. K2. दादर K1. for दाहर; समुग्गद A. समुग्गम
K1. समग्ग N. O. for समुग्गअ.

१५९. मण for मणु Bh. N. O.; कर before फंस E.; फंस for फंस Bh.; रुद्ध-
सिद A. रुद्धभूसाविअ Bh. रुद्धुमाविअ K2. रुद्धुअ N. for रुब्भमाविद; सद्धसा°
A. B. सम्भण Bh. सद्धसा° K1. सज्जसा° K2. for सज्जसा°.

१६०. संचलण for संण O.; B. om. वलण; चलण Bh. E. वलन K2. for वलण;
मंथरं for मन्थर E.; भमंत for भमंत O.; वेअणं Bh. N. वेयणं O. for लोअणं;
किं पि किं पि Bh. K1. K2. किं वि किं वि N. किं वि O. for किं पि; णद A. णअ
K2. णय O. for णीद.

१६१. रूअ for रूव Bh.; व्व° for वव° O.; अब्भत्थेदि अब्भत्थणीयं for अण-दि
O.; अब्भत्थ° Bh. अबत्थ° C. for अणब्भत्थ°; छेदि Bh. तादि K2. थ्येइ N. for
त्थेदि; C. N. add णमेति at end.

* वामकपोल Com. † प्रस्फुरित for प्रस्फुरत् Com. ‡ निर्भरोद्धर्षितस्त्रीरं
Com. § समुल्लसित Com. ॥ दुर्विनय for दुर्विनीत Com.

पिअसहि समक्खं सव्वं अणुभविअ झत्ति पडिबुद्धा
सुण्णारण्णसंणिहं पुणो वि मन्दभाइणी विभावेमि जीअलोअं
त्ति । (क)

१६५ लव० । विहस्य । सहि मदअन्तिए फुडं आचक्खेहि ।
अध तस्सि अवसरे सिणेहविब्भमुम्मीसहासविअसन्तबुद्ध-

(क) प्रियसखि समक्षं सर्वमनुभूय* झटिति प्रतिबुद्धा शून्यारण्य-
संनिभं पुनरपि मन्दभाग्या विभावयामि जीवलोकमिति ।

(ख) सखि मद्यन्तिके स्फुटमाख्याहि । अथ तस्मिन्नवसरे
स्नेहविभ्रमोन्मिश्रहासविकसद्बुद्धरक्षितालोचननिरूपितं परिजना-

सिताभ्यां साध्वसानन्दाभ्यां विषमो यः संभ्रमः संत्रेगस्तत्र मोहेन किं-
कर्तव्यतामूढतया मन्यरत्वमेकतरपक्षाव्यवस्थितिः । साध्वसेन प्रवृ-
त्तिरानन्देन च निवृत्तिरित्याशयः । अनभ्यर्थनीयं स्मरतादिकम् ।

१६२. ततो झटितीति जागरावस्थाकथनम् ।

१६२. A. om. पिअसहि; पिय for पिअ O.; B. om. सहि; च B. अ C. before
सव्वं; °हविअ for °भविअ B.; तदो before झत्ति A. E. K1. K2.; O. om. झत्ति;
झटिति for झत्ति K1.; A. Bh. E. K1. K2. O. om. पडिबुद्धा.

१६३. सुण्ण for सुण्णा° K1.; सरिसं A. E. K1. K2. सण्णिहिदं Bh. संणिभं N.
for संणिहं; इमं after वि N.; संभा° Bh. विहा° O. for विभा°; जीव for जीअ K2.
O.; अन्ति for अं ति Bh.

१६४. ति for ति K1.

१६५. N. om. विहस्य; B. om. सहि; K1. om. सहि-तस्सि; °यन्ति° for °अन्ति°
K2. O.; फुडं for फुडं K2. O.; अचक्खेहि Bh. आचक्ख E. आचक्खेहि K2.
आअक्खआहि N. अक्खेसि O. for आचक्खेहि.

१६६. अवि for अध Bh. N.; N. om. सिणेह; विस्सहम्भीस B. विफसयोम्मिस्स
Bh. सविब्भमं ईसि N. for वि-म्मीस; °म्मिस्स for °म्मीस E.; °भविस्सन्त for हा-न्त
Bh.; विअसित for विअसन्त N.

* भूय ततो झटिति शून्या° Com.

रक्खिदालोअणणिरूविदं परिअणादो गोवणिज्जं दे णिअम्ब-
स्स मूलं सभणिज्जं पच्छदवडो वा भोदि किं ण वेत्ति । (ख)

मद० । अइ असंबद्धपरिहाससीले अवेहि । (क)

बुद्ध० । सहि मदअन्तिए मालदीपिअसही कखु ईदिसाईं १००

जेव्व मन्तिदुं जाणादि । (ख)

द्रोपनीयं ते *नितम्बस्य मूलं शयनीयं प्रच्छदपटो वा भवति किं
न वेति ।

(क) अयि असंबद्धपरिहासशीले अपेहि ।

(ख) सखि मदयन्तिके मालतीप्रियसखी खल्वीदृशान्येव मन्त्र-
यितुं जानाति ।

१६७-१८५ अत्र मचूडकं विधावीति ख्यातम् । निःसह-
तनुत्वेनासनमचूडकेपि धातुत्यागप्रभवैदग्धीयमिति भावः । पुष्पव-
तीशङ्कया परिजनहासनिवारणाय गोपनम् । [बुद्ध० वा०] अत्र
पृच्छामि यदि द्रुतं रहस्यं कथयसीति भावः । अत्र कृतापराध
इत्यत्र शिरश्चालनगतिः । [बुद्ध० वा०] अत्रात्मसमर्पणमेव त्वया

१६७. °क्षिदां K2. °खिवा N. for °विदा; लोअणान्त A. विलोअण B. for
लोअण; °विद for °विद K2.; गोअ° A. गोवाअ° C. गोपाअ° K2. गोवाइ° N. गो-
वाय° O. for गोव°; °णीज्जं for °णिज्जं A.; तं अ;संसागमणसूअअं before दे Bh.;
K2. om. दे; णित° for णिअ° Bh.; आसणमचूलअं A. K2. सअणसासणसूअअं N.
आसणं वसणं O. for णि-लं.

१६८. °णीअ A. णिज्ज Bh.; C.E. K1. K2. °णीज्जं B. for °णिज्जं; पछद Bh.
पछद O. for पच्छद; पड N. पटं O. for वडो; वटोवारिदं A. E. वडोवारिदो
Bh. वडावारिदं B. C. K1. for वडोवा; होदि A. Bh. होइ N. for भोदि; ति
before कि N.; वा after कि A.

१६९. O. om. अइ; सुसल्लि N. असलील O. for असंबद्ध; पडिहास Bh. परि-
हास E. K1. for परिहास; लीले for सीले Bh.; ण तुए सह मंतिस्स after अवेहि A.

१७०. N. om. सहि; °लदीए for °लदी Bh. O.; पिय for पिअ O.; सहि for
सही Bh. K2.; इअं N. इयं O. after सही; जेव्व Bh. K2. एव्व E. जेव्व K1.
for कखु; A. N. O. om. कखु; E. om. ईदिसाईं; ईरिसं Bh. ईदिसं O. for ईदिसाईं.

१७१. Bh. K1. K2. N. om. जेव्व; O. om. मन्तिदुं; मंतेदुं for मन्तिदुं Bh.
K2.; °णाइ for °णादि N.

* आसनमचूडकं for नितम्बस्य मूलं Com.

मद० । सहि मा कखु एव्वं मालदि उवहस । (क)

बुद्ध० । सहि मदअन्ति ए पुच्छिस्सं दाणिं दे किं वि जइ ण
मे वीसासभङ्गं करोसि । (ख)

१७५ मद० । सहि किं पुणो वि पणअभङ्गेण कदावराहो अअं
जणो जेण एव्वं मन्तेसि । पिअसहि तुमं लवङ्गिआ अ
संपदं मे हिअअं । (ग)

(क) सखि मा खल्वेवं मालतीमुपहस ।

(ख) सखि मद्यन्तिके प्रक्ष्यामीदानीं ते किमपि यदि न मे वि-
श्वासभङ्गं करोषि ।

(ग) सखि किं पुनरपि प्रणयभङ्गेन कृतापराधोऽयं जनो येनैवं
मन्त्रयसे । प्रियसखि त्वं लवङ्गिका* च सांप्रतं मे हृदयम् ।

कार्यमिति भावः । [मद० वा०] अत्र तद्दर्शनामृतसेकशीतला भ-
विष्यामीति भावः । निःसङ्गः सर्वाङ्गव्यापी । [बुद्ध० वा०] अत्राद्य-

१७१. सहिओ for सहि E.; खु for कखु K2. O.; B. O. om. एव्वं; एवं for
एव्वं Bh. K2.; दी A. B. E. K2. दीए C. for दि; हसध for हस E.

१७३. भणिस्सं B. O. E. K1. पुच्छिस्स K2. for पुच्छिस्सं; N. O. om. दे; B.
om. किं वि; पि अ A. Bh. K2. O. विज्ज K1. for वि अ; जदि C. E. K2.
ज्जदि K1. for जइ; णाम after जइ C.; Bh. K2. om. ण here.

१७४. A. B. Bh. C. E. om. मे; विस्सस for वीसास K2.; न Bh. न K2.
after भङ्गं; करोसि for करोसि Bh.

१७५. N. O. om. सहि; Bh. K1. K2. O. om. किं; कदा for किं N.; उण
for पुणो N.; पणय for पणअ O.; किं before कदा K1.; किदा B. किआ N.
for कदा; राधो C. E. K1. रहो O. for राहो; किं कखु before अअं Bh.

१७६. अअं Bh. एवं K1. K2. O. for एव्वं; भणेसि for मन्तेसि A.; N. om. पिअ;
पिय for पिअ. O.; B. om. तुमं; वणिआए for वङ्गिआ A. B. E. K1.; समं A.
सह B. E. K1. for अ.

१७७. संपा for संप O.; मम for मे A.

* कया समं for का च Com.

बुद्ध० । जइ दे कथं वि मअरन्दो पुणो वि दंसणपहं ओद-
रदि तदो किं तुए कादव्वं । (क)

मद० । एकैकावअवणीसङ्गलगाणिच्चले चिरं लोअणे णि-१८०
व्वावइस्सं । (ख)

बुद्ध० । जइ सो वि मम्महबलकारिदो कन्दप्यजणणि

(क) यदि ते कथमपि मकरन्दः पुनरपि दर्शनपथमवतरति
ततः किं त्वया कर्तव्यम् ।

(ख) एकैकावयवनिःसङ्गलग्ननिश्चले चिरं लोचने निर्वापयि-
ष्यामि ।

(ग)* यदि सोपि मन्मथबलात्कारितः कन्दर्पजननीं त्वां रुक्मिणी-

शब्दो यथर्थे । बलात्कारितो बलात्कारेण प्रवर्तितः । रुक्मिणी का-
ममाता प्रशुभ्रमातृत्वात् । पक्षे कामावस्थाकारिणीम् । पुरुषोत्तमः
कृष्णः । अथ च पुरुषेषूत्तमो मकरन्दः । स्वयंभाहेण गान्धर्वेण । सध-

१०८. सहि जइ एव्वं ता करेहि N. सहि मदयंतिये O. before जइ (or जदि); जदि
for जइ C. E. K1. K2. O.; हि for दे C.; कहं for कथं N.; पि for 1st वि O.;
पि for 2nd वि K2.; पधं A. B. गोअरं Bh. वहं C. E. K2. वदं K1. for पहं;
ओतं Bh. आदं K1. अवयं O. for ओदं.

१०९. रह for रहि N.; तए for तुए O.

१८०. एककां Bh. एककां K1. K2. एकिकमां O. for एकैकां; णिस्सग for
णीसङ्ग N.; चले A. चलेहि O. for चले; N. om. चिरं; यणेहि for अणे O.

१८१. तदो हिअम after इस्सं N.

१८२. अइ जइ सो वम्मं for जइ-म्मं Bh.; सहि before जइ B. E. K1.; अथ A.
O. अइ K2. N. for जइ; K2 N. O. om. वि; बलात्कां for बलकां K५.; रिओ
for रिदो N. णि for णि A. C. K2.

* अथासावपि for यदि सोपि Com.

तुमं रुक्मिणि विअ पुरिसोत्तमो सअंग्गाहसहधम्मचारिणि
करोदि तदो का पडिवत्ती । (ग)

१८५ मद० । निःश्वस्य । कीस मं एत्तिअं आसासेसि । (क)

बुद्ध० । सहि कहेहि । (ख)

लव० । कधिदं जेव्व हिअआवेअसूअएहिं दीहणीसासेहिं । (ग)

मिव पुरुषोत्तमः स्वयंग्राहसह*धर्मचारिणीं करोति ततः का
प्रतिपत्तिः† ।

(क) किं मामेतावदाश्वासयसि ।

(ख) सखि कथय ।

(ग) कथितमेव हृदयावेगमूचकैर्दीर्घनिःश्वासेः ।

मंचारिणी भार्या । प्रवृत्तिर्वार्ता । [मद० वा०] इह ममाभाग्येन
किं स्यादिति निःश्वास इति भावः ।

१८३. रुमतुम्यि for तु-क्कि° Bh.; रुक्मि° A. B. रुग्गि° N. for रुक्मि°; णीं for णि K2.; व्व for विअ O.; पुरु° for पुरि° A. N. O.; गाह A. C. K1. K2. गाहेण Bh. N. for °ग्गाह; स for सह A.; B. C. E. K1. K2. om. सह; णीं for णि A. C. E. O.

१८४. करोदि K1. कारेइ N. for करेदि; का तदो for तदो का O.; तदा for तदो A.; पडत्ती A. B. वडिवत्ती Bh. पडिवत्ती O. for पडिवत्ती.

१८५. B. om. निःश्वस्य; K1. K2. O. om. मं; तुए for मं N.; एत्तिकं for एत्तिअं E. K1. O.; असा Bh. आसा° K1. K2. आया° O. for आसा°; सेध A. Bh. O. सिदाहि N. for °सेसि; मं after °सेसि K1. K2.

१८६. तहवि before कहेहि C. K1. K2.; कहेहि for कहेहि B. E.

१८७. सहि before कधि° Bh. K2.; कहिदं for कधिदं N.; अआवेअ A. °आवेग B. °आवेस Bh C. E. K1. for °आवेअ; सूअ° for सूअ° B. K2.; दीअ for दीह K1.

* सधर्मचारिणी Com. † प्रवृत्तिः for प्रतिपत्तिः Com. ‡ सखि before किं Com. § सखि before कथितं Com.

मद० । सहि का अहं इमस्स तेण जेव्व अत्ताणअं
पणीकदुअ दुट्ठसद्दलकवलादो कडिअस्स तस्स जेव्व केर-
अस्स अत्तणो सरीरस्स । (क)

१९०

लव० । सरिसं महाणुभावदाए । (ख)

बुद्ध० । सुमरेहि एदं वअणं । (ग)

मद० । कथं दुदीअपहरणाडिआविच्छेदपडहो ताडीअदि ।

(क) सखि काहमस्य तेनैवात्मानं पणीकृत्य दुष्टशार्दूलकवला-
दाकृष्टस्य तस्यैव कृत्यकरस्यात्मनः शरीरस्य ।

(ख) सदृशं महानुभावतायाः ।

(ग) *स्मरैतद्वचनम् ।

(घ) कथं द्वितीयप्रहरणाडिकाविच्छेदपटहस्तादयते । तथावन्न-

१८८-१९८ अत्र काहमात्मशरीरस्य किं तु न कापि । मक-
रन्दस्यैव मच्छरीरमिति भावः । केरकशब्दः कृत्यकरवाची ।
पणीकृत्य मूल्यतया यो व्यवस्थाप्यते स कृत्यकरः । अत्र महा-
नुभावता कृतज्ञता । सांप्रतमेवैतद्वचनस्योपयोगं स्थिरीकृत्याह ।

१८८. सहिओ for सहि E.; तेणेव्व for तेण जेव्व N.; अत्ताणं for अत्ताणअं N.

१८९. Bh. O. om. दुट्ठ; दुट्ठसद्दल K2. मिच्चु N. for दुट्ठसद्दल; मुह before
कव° O.; वलादो for कवलादो B.; कडिदस्स A. आकडिअस्स B. कडिअस्स E. K1.
कडिअस्स K2. उख्खडिअस्स N. for कडिअस्स; तस्स पडणो सरीरस्स for तस्स-रस्स
E.; एव्व for जेव्व N.; घरकेरअस्स Bh. केकरअस्स K1. K2. परकेरअस्स N. for
केरअस्स.

१९०. आत्तणो for अत्तणो K2.; सरीरअस्स A. Bh. सरीरयस्स O. for सरीरस्स.

१९१. खु after सरिसं N.; °भाअदाए B. °हावदाए N. °भावाए O. for °भावदाए.

१९२. सहि before सुमरेहि; सुमरिहसि A. सुमरेसि B. Bh. E. O. सुसुमरेहसि
K1. सुमरेहसि K2. for सुमरेहि; N. O. om. वअणं.

१९३. कथं K2. कहं N. for कथं; दुहीज for दुदीअ Bh.; Bh N. O. om. पहर;
णाडी Bh. णाड्आ K1. णाडिका K2. for णाडिआ; विछेद for विच्छेद Bh.; विछे-
दसुअओ पडहो N. छेदे पडुपडहो O. for वि-हो; फडओ for पडहो B.; चिरं वहिणिआ-
विछेदं उवरूडा पीडिअदि after ताडीअदि E.

* स्मरिष्यसि for स्मर Com. † Com. om. प्रहर.

ता जाव णन्दणं णिम्भच्छिअ सपादपडणं अम्भत्थिअ माल-
११५ दीए उवरि अणुऊलइस्सं (घ) । इत्युत्थाय गन्तुमिच्छति ।

मकरन्दो मुखमुद्राद्य हस्तेन गृह्णाति ।

मद० । सहि मालदि विबुद्धासि । विलोक्य सहर्षसाध्व-
सम् । अम्मो अण्णं जेव्व किं पि एदं वट्ठदि । (क)

न्दनं निर्भर्त्स्य सपादपतनमभ्यर्थ्य मालत्या उपर्यनुकूलयिष्यामि ।

(क) सखि मालति विबुद्धासि । अम्मो अन्यदेव किमप्ये-
तः कर्तते ।

[बुद्ध० वा०] स्मरिष्यसीदं वचनम् । अत्र ॥ नाडी कालेपि षट्क्षणा-
इत्यमरः ॥ षट्क्षणावच्छिन्नः कालो नाडी । द्वितीया नाडी द्वादश-
क्षणात्मकः कालः । मदयन्तिकामकरन्दसंघट्टनविषयस्य समाप्तिपट-
होयमित्यर्थः । यद्वा । द्वितीयनाडी द्वितीयभगिनी मालती तया सह
विच्छेदो वियोगो यथोपक्रान्तसंबन्धविघटनमित्यर्थः । गृह्णाति मदय-
न्तिकामित्यर्थः । अत्राम्मो इति स्वच्छन्दप्रलपितस्वाभिप्रायानुतापे ।

११४. Bh. O. om. ता; णं for णन्दणं Bh. N.; णिम्भवात्थिअ A. णिम्भच्छिअ Bh.
णिम्भच्छिअ O. for णिम्भच्छिअ; सपाअपडणं A. से पादपडणं B. C. E. सपादवडणं
Bh. सपादवडणं O. for स-णं; वा K1. N. O. अ K2. after °डणं; अम्भत्थिअ
Bh. अम्भत्थिअ K1. for अम्भत्थिअ.

११५. अ after उवरि K1.; °कुऊलइस्सं Bh. °कुलइस्सं C. E. K1. O. °कुलयिस्सं
K2. for °ऊलइस्सं; इति उत्थातुमिच्छति A. उत्थातुमिच्छति Bh. N. O. for इत्यु-ति.

११६. हस्ते B. N. हस्तमस्याः Bh. K2. for हस्तेन.

११७. विप्पबुद्धासि B. E. पबुद्धासि. Bh. पबुद्धासि C. विडद्धासि K1. K2. O. किं
पडिबुद्धासि N. for विबुद्धासि; सहर्षं ससाध्वं च for स-सम A. N.

११८. अहो A. अम्मे Bh. अहो N. अहोहे O. for अम्मो; अणं for अण्णं Bh.;
एव्व for जेव्व N.; Bh. om. जेव्व; किं पि for किं पि N.; एत्थ वट्ठदि for ए-दि O.;
A. B. Bh. om. एदं; वट्ठदि for वट्ठदि N.

* Com. om. एतत्.

मक० । रम्भोरु संहार भयं क्षमते विसोढु-

मुत्कम्पितं स्तनभरस्य न मध्यभागः ।

२००

इत्थं त्वयैव कथितप्रणयप्रसादः

संकल्पनिर्वृतिषु संस्तुत एष दासः ।) २

बुद्ध० । मदयन्तिकामुखमुन्नमय्य संस्कृतमाभित्य ।

प्रेयान्मनोरथसहस्रवृतः स एष

सुप्तप्रमत्तजनमेतदमात्यवेश्म ।

२०५

१९९-२०२ रम्भेत्यादि । हे रम्भोरु भयं त्यज । यतस्तव स्तनभारस्योत्कम्पं सोढुं मध्यभागो न क्षमते समर्थो न भवति । अतिकृशो मध्यदेशः कुचयोर्भयकम्पस्य भारं न सहत इति भावः । भयमिहापरिचितदर्शनात् । विकारमिति पाठे तव सकम्पस्य स्तन-भारस्य विकारं मध्यभागो न क्षमते । संकल्पसुखेष्मनेनोक्तप्रकारेण त्वयैव कथितप्रार्थनासंपत्तिरेषोऽहं संस्तुतः परिचितो दासो विधेयः । प्रणयः प्रेम तद्रूपो वा प्रसादः ।

२०४-२०७ प्रेयानित्यादि । प्रेयान्प्रियतमो मनोरथसहस्रवृतः प्रार्थितो यस्त्वया संकल्पादिष्वनुभूतः स एष सोयमित्यर्थ इति प्रागनुरागोज्ज्ञेदः । अतः कृतज्ञतया पूर्वोपकारस्य स्मरणेनैव भद्रमभीष्टं

१९९. K2. om. मक०; विकारं Bh. N. O. न सोढुं C. for विसोढुं.

२००. उत्कम्पनं A. उत्कम्पिनः Bh. K2. N. उत्कण्ठितं C. उत्कम्पित K1. O. for उत्कम्पितं; च for न C.

२०२. संस्कृत for संस्तुत Bh.

२०३. लवंगिका for बुद्ध० B. Bh. C. E. K1. K2.; °काया मुखं for °कामुखं Bh. C. E. K1. K2.; Bh. O. om. सं-त्य; अवलम्ब्य for आभित्य N.

प्रौढं तमः कुरु कृतज्ञतयैव भद्र-

मुत्क्षिप्तमूकमणिनूपुरमेहि यामः ॥ १२

मद० । सहि बुद्धरक्खिदे कहिं उण अम्हेहिं गन्तव्वं। (क)

बुद्ध० । जहिं जेव्व मालदी । (ख)

२१० मद० । किं णिव्वत्तसाहसा मालदी । (ग)

(क) सखि बुद्धरक्षिते क पुनरस्माभिर्गन्तव्यम् ।

(ख) यत्रैव मालती ।

(ग) किं निर्वृत्तसाहसा मालती ।

विवाहरूपं कुरु । तत्र सामग्रीमाह । एतदमात्यगृहं केचित्सुप्ताः
केचित्प्रमत्ता जना यत्र तादृशम् । गाढं तमः । अन्धमिति पाठेन्धं
करोतीत्यन्धम् । तम इत्यर्थः । उत्क्षिप्तमूकमणिलिखितमत एव मूकमशब्दं
मणिप्रधानं नूपुरं यथा तथैहि यामः । विवाहसंपादनायेति भावः ।
तत्र सुप्तादिना गृहलोकानामदर्शनं प्रौढान्धकारतया बहिर्लोकानाम-
दर्शनम् । नूपुरस्याप्यशब्दतया परवितर्काभाव इति गमनमप्रत्यूहं
स्यादिति दर्शितम् ॥ प्रमत्त इति रदाभ्यां निष्ठातो न इति नत्वं न
भवति न ध्याख्यापृमूर्धमदामिति निषेधात् ॥

२०८-२१३ [मद० वा०] भत्रानेन मकरन्दसंमतिमाह । यत्रैव
मालती । वर्तेत इति शेषः । एतेनागामिनोद्धस्यावतारः सूचितः ।

२०६. मनः for तमः O.; कृत for कुरु Bh.; एक for एव A.

२०७. उत्क्षिप्य for उत्क्षिप्त E.

२०८. Bh. O. om. सहि; °खिण्ण for °खिण्णदे N.; K1. om. कहिं उं; ख्वु B. दाणिं
O. for उण; N. om. उण; अम्हेहिं for अम्हेहिं K1.; गंदव्वं A. B. O. गतव्वं K1.
for गन्तव्वं.

२०९. पुव्वं before जेव्व A.; एव्व for जेव्व N.

२१०. C. O. om. किं; णिव्वत्त for णिव्वत्त Bh. K1. K2. O.

बुद्ध० । अध इ । अण्णं च । तुमं भणासि का अहं
इमस्स (क) इत्यादि पठति । मदयन्तिकाभूणि पातयति ।

बुद्ध० । महाभाअ दिण्णो क्खु अत्ता पिअसहीए । (ख)

मक० । अद्योर्जितं विजितमेव मया किमन्य-

दद्योत्सवः फलवतो मम यौवनस्य

२१५

(क) अथ किम् । अन्यच्च । त्वं भणासि काहमस्य ।

(ख) महाभाग दत्तः सत्त्वात्मा प्रियसख्या ।

[मद० वा०] अत्र पितृनैरपेक्ष्येण मालत्यात्मनिवेदनं यदि तदा
ममापि तत्स्यादित्याशयः । [बुद्ध० वा०] अत्र च तथा प्रागेव
मत्समक्षं त्वया मकरन्दायात्मा दत्तः । इदानीं कुतस्तेपास्यमित्या-
शयः । स्वगृहत्यागदुःखादभुपातेन सूचितात्मदानां मदयन्तिका-
माह [बुद्धरक्षिता] । अत्र तुभ्यमिति शेषः ।

२१४-२१८ अद्येत्यादि । अद्योर्जितं सातिशयं कृत्वा मया
विजितम् । सर्वकार्यसंपादनात् । सफलस्य मम यौवनस्याद्योत्सवः ।
अत एवान्यत्किम् । अपि तु न किमपि । साध्यमस्तीति शेषः ।

२११. लव० for बुद्ध० C. O.; अथ किं Bh. अह इ N. for अध इ; मदयन्तिका
before अण्णं K2.; अण्णं for अण्णं K1.; अ for च C. K2. N.; भणासि for भणासि
A. C. E. K2. O.; C. E. om. अहं.

२१२. N. om. इमस्स; Bh. om. पठति.

२१३. महागुभाअ C. महाभाग K2. O. for महाभाअ; दिण्णं for दिण्णो B. Bh. C.
N. O.; क्खु for क्खु Bh. K1. K2. O. अत्ताणं Bh. C. अत्ताणं N. अत्ताणयं
O. for अत्ता; जलपुल्लं पिय for पिअ O.; गेण्ह C. पडिवज्जस्त. N. after सहीए.

२१४. सहर्षं Bh. सातिशयं K1. K2. after मक०; अति for अथ A. B. Bh. C.
E.; एतद् for अन्यद् O.

२१५. नव for मम O.

यस्य प्रसादसुमुखेन समुद्धृतेयं ।

देवेन बान्धवधुरा मकरध्वजेन ॥ ४

तदनेन पक्षद्वारेण निर्गत्य साधयामः । निभृतं परिक्रामन्ति ।

मक० । अहो निशीथनिःसंचाररमणीयता राजमार्गस्य ।

२२० तथा हि संप्रति

प्रासादानामुपरि वलभीतुङ्गवातायनेषु

भ्रान्त्वावृत्तः परिणतसुरागन्धसंस्कारगर्भः ।

यस्य मम बान्धवधुरा मित्रकृत्यं कामदेवेन सम्यग्धृता । प्रसन्नतया
सुमुखेन । एवकारोप्यत एव । यदि माधवसंगतेयं स्यात्तदा मया
सर्वाकारं जितं न स्यादिति भावः । कन्यावरणे बान्धवा एव भवन्ति ।
यदाह ।

कन्याया वरणे माता पितरौ बान्धवा अपि ॥

पक्षद्वारं खडिक्किं ॥

२१९-२२४ अर्धरात्रनिशीथौ द्वावित्यमरः ॥ प्रासादानामिति ।

अयं बायुस्तरुणानां नूतनस्त्रीसमागमं प्रकाशयति । अनेन मद्यन्ति-
काप्रोत्साहनमुक्तम् । कीदृशः । उक्तस्थानेषु भ्रान्त्वावृत्तः । आदौ

२१९. यन्मे for यस्य N.; समुद्धृतेव A. समर्पितेत्ये B. Bh. समर्पितेयं C. E.
ममोद्धृतेयं K1. K2. समुद्धृत्यं O. for समुद्धृतेयं.

२१८. विनिर्गत्य for निर्गत्य A. C.; समीहितं before साध० E. K1. K2.; साधयामि
सर्वं for साधयामः O.; इति before निभृतं K2.; इति for निभृतं Bh. °मति for °मन्ति

२१९. B. om. मक०; निशीथिनीसंपातरमणीयता for निशी-ता N.; संचार for निः-
संचार K1. K2.; A om. राज.

२२०. अपि च संप्रति हि for त-ति O.; A. om. तथा हि; अपि च for तथाहि Bh.;
संप्रति हि for हि-ति N.

२२१. जाल for तुङ्ग N. O.

२२२. भ्रान्त्वावृत्तः E. मातामोदः N. भ्रातावृत्तिः O. for भ्रान्त्वावृत्तः; परिचित for
परिणत A. संभार for संस्कार B. K2. O.

माल्यामोदी मुहुरुपचितस्फारकर्पूरवासो
वायुर्यूनामभिनववधूसंनिधानं व्यनक्ति ॥ ५

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

२२५

॥ नन्दनविप्रलम्भो नाम सप्तमोङ्कः ॥

भ्रान्तः पुनरावृत्त आयातः । अनेन मन्दत्वम् । भ्रान्त्या भ्रमणेनायात
इति वा । परिणतपुष्परसगन्धसमूहबन्धुः । पुष्पस्रजा दृष्टः सुर-
भिर्वा । मुहुरुपचितोत्यर्थं प्रवृद्धः । स्फारो दीर्घतया बृहत्तरः । क-
र्पूरसंपर्की च । पश्चात्कर्मधारयः । यद्वा । कर्पूरविशेषणमेव द्वयम् ।
एभिरतिसौगन्धे ध्वनिते यतोतिमनोहरोत एव स्त्रीसांनिध्यकर इति
भावः । उपहितम्लानेति पाठेपि कर्मधारयः ।

प्रासोष्ट यं रत्नधरो द्विजेशो द्विजेशवन्द्या दमयन्तिकापि ।

जगद्धरं तत्कृतटिप्पणेङ्गो गमन्मनोहारिणि सप्तमोयम् ॥

इति सप्तमोङ्कः ।

२२३. प्राज्या° for माल्या° K1.; उपरितस्फार Bh. अपचितस्फार K1. उपहित-
स्फार O. उपहितम्लान noticed by Com. for उपचितस्फारः

२२४. वातो यूनामभिमत N. वायुर्यूनामभिमत O. for वा-नव.

२२६. K1. N. O. om. नन्द°-नाम; मालतीमाधवे A. E. मालतीमाधवे मदयंतिका
परिणयो Bh. श्रीमालतीमाधवे नाटकप्रवरे K2. for नन्द°-नाम; समातः after अङ्कः
K1.

अष्टमोऽङ्कः ।

ततः प्रविशत्यवलोकिता ।

भव० । वन्दिदा मए णन्दणावासपडिणित्ता भवदी । ता
जाव मालदीमाहवसआसं गच्छामि । परिक्रम्य । एदे दे णिव्व-
त्तिदगिम्हदिअहावसाणमज्जणा दीहिआतडसिलादलं अलंकर-

(क) वन्दिता मया नन्दनावासप्रतिनिवृत्ता भगवती । तदावन्माल-
तीमाधवसकाशं* गच्छामि । एतौ तौ निर्वर्तितग्रीष्मदिवसावसान-

तदेवं मद्यन्तिकामादाय मकरन्दे माधवान्तिकं चलिते मालतीमा-
दाय निर्गतस्य माधवस्य कामन्दकीगृहस्थितस्य वार्ताप्रस्तावनायावलो-
किताप्रवेशः । सूचनं च पूर्वाङ्के । जहिं जेव्व मालतीति वचनेन माल-
तीमाधवयोरेकत्र वासः सूचितः । तत्र च यद्यपि तयोरेव प्रवेशोर्हति
तथापि कन्याप्रलोभने सख्यानुकूल्ये तत्प्रवेश इति पूर्वाङ्के कृतमेव ।

४-१४ अत्र सरो वापी तु दीर्घिकेत्यमरः ॥ दलयतीत्यादि । अयं

१. प्रविशत्याव० for प्रविशत्यव० O.

२. O. om. अव०; जाव after मए A.; णंदणवास for ण-स Bh.; णिवुत्ता Bh.
K1. K2. णिअत्ता C. णिवत्तमाणा N. णिवत्ता O. for णित्ता; देवी before
भअ० B.

३. मालती for मालदी Bh. O.; माधव for माहव K1. K2. O. °सआसं for
सआसं K1. ज्जेव before गच्छामि A.; गच्छामि Bh. O. वच्चामि K2. for गच्छामि;
अवलोक्य च Bh. K2. अवलोक्य N after परिक्रम्य; एदे खु मालदीमाहवा णिवुत्त for
ए-द N.; A om. एदे दे; एते for एदे K2; एदे अ ते for एदे दे O.; ते for दे C.;
णिवुत्त Bh. O. णिक्कत्तिद K1. णिवत्तिद K2. for णिव्वत्तिद.

४ Bh. om. गिम्ह; दिअसा० Bh. K2. दिवसा० N. O for दिअहा; °मज्जण Bh.
महणा K1. for मज्जणा; मज्जणाए मालदीए सह दीहि० for म-हि० K2; जल before
दीहि० O.; सिलातलं A. N. शिलायलं O. for सिलादलं; °करेन्ति Bh. °करेदि C.
°करेदि K1. °करेदि K2; °करंदि N. °करेन्ति O. for °करन्ति.

* सकाशमेव Com.

न्ति मालदीमाहवा । ता जाव उवसप्पिस्सं । (क) निष्क्रान्ता । ५
प्रवेशकः ।

ततःप्रविशत उपविष्टौ मालतीमाधवावबलोकिता च ।

माध० । सानन्दम् । वर्तते हि मन्मथप्रौढसुहृदो निशीथस्य
यौवनश्रीः । तथाहि ।

दलयति परिशुष्यत्प्रौढतालीविपाण्डु-

स्तिमिरनिकरमुद्यन्नैन्दवः प्राक्प्रकाशः ।

१०

वियति पवनवेगादुन्मुखः केतकीनां

प्रचलित इव सान्द्रो माकरन्दः परागः ॥ १

मज्जनौ दीर्घिकातटशिलातलमलंकुरुतो मालतीमाधवौ* । तदा-
वदुपसप्प्यामिं ।

चान्द्र उद्द्योत उद्गच्छन्नत एव शुष्यत्प्रगल्भतालीपत्रवत्पाण्डुरस्ति-
मिरसंघं खण्डयति । प्रथमतो व्योम्नि वायुवेगेनोर्ध्वमुखीभूय
प्रचलितो घनः केतकीपराग इव । इन्दोरयमैन्दवः । मन्दमन्दमिति
प्रचलनक्रियाविशेषणम् । उपावर्तये संमुखीकरोमि ।

५. Bh. O. om. माल-स्सं; A. K1. K2. om. मालदीमाहवा, N. has it above;
A. om. ता; B. N. om. जाव; उप° for उव° C. E.; उपसप्प्यामि N. इह द्विदा ज्जेव
उपसप्प्यावासरं पडिवालइस्सं K2. for उ-स्सं; इति A. E. K1. इति परिक्रम्य Bh.
K2. before निष्क्रान्ता; N. om. निष्क्रान्ता.

७. प्रविष्टौ for प्र-ष्टौ A.

८. स्वगतं before सानन्दम् A. K2.; स्वगतं for सानन्दम् Bh. O.; K1. N. O.
om. हि; निशीथिनीनाथस्य for निशीथस्य B.; K1 om.° शथि-प्राक्प्र° (Line 11).

९. Bh. om. यौवन.

१०. शुष्क for शुष्यत् E.

१२. कीतकीनां for केतकीनां K1.

१३. मन्दमन्दः A. मंदमंदं B. Bh. for माकरन्दः

* Com. om. मालतीमाधवौ;

‡ उपसप्प्यामि Com.

स्वगतम् । तत्कथं वामशीलां मालतीमुपावर्तये । भवत्वेवं ता-
 १५ वत् । प्रकाशम् । प्रिये मालति प्रत्यग्रसायंतनस्नानसविशेषशी-
 तलामत्रभवतीं निदाघसंतापशान्तये विज्ञापयामि । तत्किमि-
 त्यद्यानिमित्तमन्यथैव संभावयसि ।

निश्चोतन्ते सुतनु कबरीबिन्दवो यावदेते
 यावन्मध्यः स्तनमुकुलयोर्नार्द्रभावं जहाति ।

२० यावत्सान्द्रप्रतनुपुलकोद्भेदवत्यङ्गयष्टि-
 स्तावद्वाढं वितर सकृदप्यङ्गुपालीं प्रसीद ॥२

१८-२१ निश्चोतन्त इत्यादि । हे सुशरीरे यावदेते कबरीजलबि-
 न्दवः स्रवन्ति यावत्कुचकलिकयोर्मध्य आर्द्रतां न त्यजति यावच्च नि-
 बिडय्यापि रोमाञ्चं प्रकाशयन्ती काययष्टिस्तावद्वाढं यथा तथा सकृदपि
 मेङ्गुपालीं क्रोडप्रदेशं देहि । अतः प्रसीद । तदिह निदाघतापशान्तये
 जलबिन्दवः । कुचार्द्रता पुलकोद्गमश्च सर्वाङ्गशैत्यापत्तये । यावत्ताव-
 च्छब्दाववध्यर्थी ॥ सान्द्रेत्यादिपदे कर्मधारयमत्वर्थीयाद्बहुव्रीहिरेवेष्टो
 लघुत्वादिति न्यायेन बहुव्रीहिसंभवे कथं मत्वर्थीय इति न देश्यम् ।

१४. A B. Bh. O. om. स्वगतम्; हि before वाम K2.; Bh. om. मालतीम्;
 अनुवर्त्ते for उपावर्तये O.; Bh. om. तावत्.

१५. विशेष for सविशेष A.

१६. भगवतीं for अत्रभवतीं K1.; निदाघतापशान्तये A. E. निदाघशान्तये B.
 C. N. for निदाघसंतापशान्तये; किञ्चित् before विज्ञा° N.; तत्किमिव for तत्किमिति
 K2.; तत्किमिति नित्यमन्यथैव मां संभावयसि A. Bh. तत्किमित्यन्यथैव मां संभावयसि
 N. तत्किमिति नित्यमेव मामन्यथैव संभावयसि O. for तत्कि-सि.

१७. अपि after अथ C.; सम्भावयामि for संभावयसि K1.

१८. निश्चो° N. न चो° O. for निश्चो°

१९. युगुलयोः A. कलशयोः O. for मुकुलयोः; रार्द्रभावं for °नार्द्रभावं K2. N.

२०. प्रतत for प्रतनु B. Bh. E. K1.

२१. अङ्गुपालीं for अङ्गुपालीं N.

अयि निरनुरोधे

जीवयन्निव समूहसाध्वसस्वेदबिन्दुरधिकण्ठमर्प्यताम् ।

बाहुरैन्दवमयूखचुम्बितस्यन्दिचन्द्रमणिहारविभ्रमः ॥ ३२

अथवा दूरे तावदेतत् । कथमालापसंविभागस्याप्यभाजन- २५
मय ज्ञो भवत्याः ।

दग्धं चिराय मलयानिलचन्द्रपादै-

निर्वापितं तु परिभ्य वपुर्न नाम ।

एतद्वचनस्य प्राधिकत्वात् । तथैव नानाप्रयोगदर्शनादिति दिक् ॥ पालिः
पङ्क्तिप्रदेशयोरिति शाश्वतः ॥

२३-२६ जीवयन्नित्यादि । बाहुः कण्ठेर्प्यताम् । कीदृशः ।
समूहं सद्योजातं पुञ्जितं वा यत्साध्वसं भयं तेन स्वेदबिन्दुर्यत्र सः ।
अननुभूततया भयम् । चान्द्रकरस्पृष्टोत एव स्यन्दी क्षरन्बालचन्द्रकान्त-
हारस्तत्तुल्यः धर्मविघातकत्वात् । अत एव सौहित्याज्जीवयन्निव ॥
समूहः पुञ्जिते भुमे सद्योजाते सुनिश्चित इति विश्वः ॥ ससाध्वसश्रमेति
पाठे ससाध्वसो भयवान्यः श्रम इत्यर्थः । संविभागो भेदः । अभाजन-
मस्थानम् । अजहल्लिङ्गोयम् । अयं जन इत्यनेन दीनतोद्भावनेनानुकूल्यं
स्वीयमाह । भवत्या इत्यनेन नायिकोत्तेजनम् ।

२७-३० दग्धमित्यादि । चिरं दक्षिणवायुचन्द्रकरैस्तापितं मे
वपुरालिङ्ग्य न चेन्निर्वापितमतप्रीकृतं तदा समदकोकिलरवपीडिता मे
श्रुतिः कर्णोद्येदानीं हृद्यां वाचं पिबतु । सादरं शृणोत्वित्यर्थः । अत एव

२२. मालति after अयि N.

२४. मयूख for मयूख Bh.; स्यन्द for स्यन्दि Bh.

२५. B. om. एतत्; अथ मालापाशात्वस्यमप्य° for क-प्य° Bh.

२८. च for तु O.; Bh. om. परिभ्य; वपुर् for वपुर् Bh.

३० आमत्तकोकिलरुतव्यथिता तु हृद्या-
मद्य श्रुतिः पिबतु किंनरकण्ठि वाचम् ॥४

अव० । उपसृत्य । अह् अणिव्वहणसीले जं दाणिं मुहूत्तन्तरिद-
माहवा दुम्मणाअन्ती मम पुरदो भणासि चिराअदि अज्जउत्तो अ-

(क) अयि अनिर्वहनशाले यदिदानीं* मुहूर्तान्तरितमाधवा दुर्म-
नायमाना मम पुरतो भणसि चिरयत्यार्यपुत्रोपि नामां कियच्चिरेण

वाङ्माधुर्यद्योतनाय किंनरकण्ठि इति संबोधनम् । किंनरस्येव कण्ठः
स्वरो यस्यास्तादृशि हे ॥ स्वरे कण्ठः प्रकीर्तित इति रत्नकोशः ।
अङ्गकण्ठगात्रेषूपसंख्यानान्डीष् ॥ पूर्वार्धे तु शब्दो यद्यर्थः । द्वितीये
पुनरर्थः । यदि नालिङ्गनं देयं तदा मधुरमालपेति भावः । नाम संभा-
वनायाम् । आलिङ्गनादानं संभाव्यते यतः । त्वयि वदन्त्यां कलको-
किलरवोपि कर्णकटुरित्यनुरागाधिक्यमात्मन उक्तम् । इहाद्यपदमिदा-
नीमर्थे । अन्यथा निशीथवर्णनेद्यास्मिन्नहनीत्यस्यानर्थक्यापत्तेः । एवं
चाद्यास्मिन्नहनीति व्युत्पत्तिः प्रायिका ।

३१-४० अत्र यदिदानीमिति वाक्यभूषायाम् । भणनस्वरूपमेवाह

२९. °तापि Bh. °ता तु B. E. for °ता तु.

३०. °मद्य श्रुतिः पिबतु कर्णरसायनानि B. °मद्य श्रुतिः पिबतु कर्णरसायनानि Bh.

३१. N. om. उपसृत्य; अवि for अह् C.; अणिव्वहणसीले B. आणिव्वहणसीले Bh.
णिव्वहणसीले K1. अणिव्वहणसीले K2 for अणि-ले; तदार्णि for जं दाणिं O.;
मुहूत्तमेतन्तरिअ Bh. मुहूत्तमेतन्तरिद K2. for मु-द; अदिह् A. °दरिद B. °तरिअ
N. for °तरिद.

३२. माहवे for माहवा Bh. E.; वि after माहवा N.; दुम्मणअन्ती Bh. उम्मणअन्ती
C. for दु-न्ती; मह for मम C. K1. N.; भणसि C. K1. भणन्ती आसि K2.;
चिरअति K2. चिरयति O. for चि-दि; वि नाम कियत् चिरेण B. अहरेण O. for
अवि-रेण.

* मुहूर्तमात्रान्तरितमाधवोपि Com. † कियता चिरेण Com.

वि णाम केच्चिरेण पेक्खिस्सं जेण विच्छडिआसेससज्झसा विसुम-
रिदणिमेसविग्घं आलोअअन्ती एव्वं भणिस्सं विउणवेढपरिम्मणेण
संभावअसि ति तस्स दे संपदं अअं परिणामो । (क) मालती १५
सासूयमिव तां पइयति ।

माध० । स्वगतम् । अहो भगवतीप्रधानान्तेवासिन्याः सर्व-

प्रेक्षिष्येयेन विच्छर्दिताशेषसाध्वसा विस्मृतनिमेषविघ्नमालोकयन्त्येवं
भणिष्यामि द्विगुणवेष्टपरिम्भेण संभावयेरिति तस्य ते सांप्रतमयं
परिणामः ।

चिरयतीति संभावयेरितीत्यन्तम् । सांप्रतमिति शिरश्चालनकाकौ । चि-
रयति विलम्बते । विच्छर्दितं त्यक्तम् । विघ्नमिति क्रियाविशेषणम् ।
परिणाम इति । या त्वं चिरविरहमसहमाना माधवार्थिनी सा कथ-
मधुना तत्र वाग्यमनमालम्बस इति भावः । असूया गुणेषु दोषा-
रोपः । सा चेह रहस्यनिवेदनादिति भावः । सर्वतोमुखं सर्वतो-
गामि । सुभाषितान्येव रत्नानि तेषां कोषः पात्रम् ॥ कोषोली कु-

३३. अइरादो तं पेख्खे for के-स्सं N.; केच्चिरे Bh. किच्चिरेण K2. for केच्चिरेण;
विच्छडिआ^० A. विछडिअ Bh. विछडिआ^० E. विसज्जिआ^० O. for विच्छडिआ^०;
अविसज्जसा for आ-सा Bh.; सज्जसा A. B. K1. K2. सज्जसं N. for सज्जसा.

३४. रिअ for रिद B.E. K1, N; णिमेसावि आलोअन्ती B. निमेसाणिविघ्ममवलो-
कयन्ती O for णि-न्ती; विग्घं K1. विघ्नं K2. for विग्घं; विघ्नमवलोअअन्ती for वि-न्ती
A.; अवलोअअन्ती Bh. विलोअन्ती N. for आ-न्ती; एव्वं for एव्वं Bh. K2. O.;
तथा before विढं Bh.; द्विउणवेड्डन A. दुउणवेढं B. विउणवेढ Bh. K2. णिआदिड
N. विउलावेढ O. for वि-ढ; वेढण C. वेड्ड E. for वेढ.

३५. संभावएणि A. संभावइस्सन्ति (or न्ति) Bh. सम्भावएमिति K1. सम्भावयिस्सा-
मीति K2. संभावइस्सन्ति N. संभावयिस्स इति O. for सं-न्ति; संपदं before तस्स A.
N.; तस्सि A. ता K2. for तस्स; Bh. K2. N. om. दे; B. C. E. om. संपदं;
संपदं after अअं K1.

३६. Bh. om. तां.

३७. आत्मगतं Bh. अपवार्यं N. for स्वगतम्; भगवत्याः प्रधाना^० for भ-ना^० N.

तोमुखं वैदध्यमक्षयः सुभाषितरत्नकोषः । प्रकाशम् । प्रिये
सत्यमवलोकित्वा वदति । मालती मूर्धनं चालयति ।

४०. माध० । शापितासि मम लवङ्गिकावलोकितयोश्च जीवितेन
यदि वाचा न कथयसि ।

माल० । नाहं किं वि जानामि । (ख) इत्यर्थोक्ते लज्जां
नाटयति ।

माध० । अहो अनवसितार्थमन्थरस्य वचसश्चाहता । सहसा
४५ निरूप्य । अवलोकिते किमेतत् ।

(ख) नाहं किमपि जानामि ।

इमले पात्र इति मेदिनीकरः ॥ प्रियेत्यादि प्रभवाक्यम् । मूर्धकम्प
उक्तनिषेधाय । शापितासि शपथीकृतासि ।

४४-४९ अनवसितोनिधितः । किमेतदिति वक्ष्यमाणवाक्या-
र्थस्य प्रश्नः । बाष्पेत्यादि । हरिणाक्ष्या एष कपोलो बाष्पजलेन

---

३८. अक्षयश्चसु० A. अक्षयं सुभाषितसंस्करणं Bh. अक्षय्यं सुभाषितरत्नसंस्करणं E.
अक्षयं सुभाषितरत्नसंस्करणं K1.; संभारः for कोषः O.; B. C. om. अक्ष-यः; अपि
K I. अपि K2. before प्रिये; अपि atter प्रिये N.

३९. °कितां for °किता K1; तिर्यग् before मूर्धनं A. K1. K2. O.

४०. मया for मम A.; Bh. om. मम; °तयोर्जीवितेने for °त-न A. Bh.

४१. Bh. N. om. वाचा; न वाचा for वाचा न K1. K2.

४२. नाहं Bh. O. न अहं C. E. K1. for नाहं; किं वि जा° Bh. C. O. किं विच्छ°
K2. for किं वि जा°; जानामि K1. जानामि O. for जानामि; अर्थोक्तौ B. अर्थोक्तेन
Bh. for अर्थोक्ते.

४४. B. Bh. om. अहो; °सितार्थस्य वचसः B. °सितार्थरम्यश्चाहता Bh. °सितार्थ-
संदर्भवचसः N. for °सि-चसः; प्रिया before वचसः O.; Bh. om. सहसा.

४५ अवलोक्य for निरूप्य B.

बाष्पाम्भसा मृगदृशो विमलः कपोलः
 प्रक्षाल्यते सपदि राजत एष यस्मिन् ॥
 गण्डूषेयमिव कान्त्यमृतं पिपासु-
 रिन्दुर्निवेशितमयूखमृणालदण्डः ॥ ५

अव० । सहि किं दार्णि उच्छलिदबाहुप्पीलमन्थरं रो-९०
 दिसि । (क)

माल० । सहि केचिरं पिअसहीए लवङ्गिकाए असंणिधा-

(क) सखि किमिदानीमुच्छलितबाष्पोत्पीडमन्थरं रोदिसि ।

(ख) सखि कियच्चिरं प्रियसख्या लवङ्गिकाया अर्सनिधान-
 हुःखमनुभविष्यामि । प्रवृत्ति*लाभोप्यस्या दुर्लभः ।

सपदि प्रक्षाल्यते । अत एव विमलः । किमेतत् । यत्र चन्द्रो रा-
 जते । कीदृक् । गण्डूषेण मुखपूरणेन पातव्यं दीप्यमृतं पातुमिच्छु-
 रिव निहितः किरण एव मृणालदण्डो येन सः । किरणरूपमृणा-
 ललतिकया पातुमिच्छतीत्यर्थः । अनेन कपोलस्य चन्द्राधिकका-
 न्तिमत्त्वमुक्तम् ॥ गुण्डूषो मुखपूर्ती स्यादिति शाश्वतः ॥

५०-५३ अत्रोच्छलितो बहुलीभवन् । मन्थरमिति क्रियावि-

४९. मज्जत for राजत K1. K2.; एव for एष Bh. N.

४९. मयूष for मयूख Bh.

५०. दार्णि for दार्णि Bh.; उच्छलिद B. उच्छलिद Bh. O. उच्छलित K1. for उच्छलिद; उच्छलिदबाहुप्पीडमन्थरा रोदिति for उ-सि N.; बाहुप्पील A. बाहुप्पीड B. बाहुप्पीड Bh. बाहुप्पील K2. for बाहुप्पील; K2. om. मन्थरं; मन्थरा A. मन्थर Bh. for मन्थरं; रोदिसि B. रोदीआदे Bh. रोदिसि O. for रोदिसि.

५२. जनान्तिकं after माल० A.; A. om. सहि; कचिरं Bh. कचिरं K2. कियच्चिरं O. for केचिरं; प्रिय for पिअ O.; सही for सहीए K2.; लवङ्गिकाए for ल-ए E. O.; असंणिधान Bh. असंनिधान K2. O. for अ-ण; *हाण for *भाण N.

* लभोपितस्या दुर्लभ इति Com.

णदुःखं अणुभवस्सं । पउत्तिलम्भो वि से दुल्लहो । (ख)
माध० । अवलोकिते किं नाम ।

५९ अव० । तुह जेव्व सवधोवण्णासेण एसा लवङ्गिअं संभ-
रिअ ताए पउत्तिणिमित्तं उत्तम्मदि । (क)

माध० । नन्विदानीमेव तत्र मया कलहंसकः प्रेषितः प्रच्छन्न-
मुपगम्य नन्दनावासप्रवृत्तिमुपलभस्वेति । साशंसम् । अवलो-
किते अपि नाम बुद्धरक्षिताप्रयत्नः सफलोदेक एव मदयन्तिकां
६० प्रति स्यात् ।

(क) तवैव शपथोपन्यासेनैषा लवङ्गिकां स्मृत्वा तस्याः प्रवृत्ति-
निमित्तमुत्ताप्यति ।

शेषणम् । भत्रासंनिधानदुःखमसंगमेन जनितक्लेशम् । प्रवृत्तिलम्भो
वार्ताप्राप्तिः । वार्ता प्रवृत्तिवृत्तान्त उदन्तः स्यादथाह्वय इत्यमरः ॥

५३. °हविस्सं for भविस्सं N.; पउत्ति for पउत्ति O.; पि for वि Bh.; मे for से B. C. K1.; सुदुल्लहो ति A. दुल्लहो ति Bh. C. E. K1. K2. O. for दुल्लहो.

५४. किं हि नाभैतत् for किं नाम N.

५५. तुहु for तुह K1.; एव्व for जेव्व N.; सवधो° B. सपधो° C. वअणो° N. वयणो° O. for सवधो°; °पण्णासेण Bh. °पण्णासे सा (°पन्यासेन in छाया) K2. for °व-ण; °ङ्गिआं for ङ्गिअं K2.; सुमरिअ A. N. संभरंती O. for संभरिअ.

५६. तए for ताए K1. पउत्तिलंभणिमित्तं for प-त्तं N.; उत्तमिद Bh. उत्तमादि K2. O. for उ-दि.

५७. हि after एव K1. K2. O.; कलहंसकस्तत्र मया for त-कः Bh.; A. om: तत्र; हि तत्र N.; मया तत्र for तत्र मया K1. K2. O.; कलहंसः for क-कः N.; प्रहितः for प्रेषितः A. Bh.; गच्छ त्वं before प्रच्छन्न N.; प्रच्छन्न° for प्रच्छन्न° Bh.; प्रच्छन्न-सन्निपत्य नन्दनावासं प्रवृत्ति° for प्र-त्ति° A.

५८. उपगत्य for उपगम्य A. B. E.; नन्दनावासं प्रवृत्ति° for न-त्ति E.; उपलभस्वे-ति for उपल-ति B.; साशंसं for साशंसं C.; B. om. अवलोकिते.

५९. प्रयत्नफलोदेकां for प्र-कं Bh.; सफलोदय E. फलोदेकं K1. K2. N. for स-कं.

अव०। कुदो संदेहो महानुभावस्स । महाभाअ पढमं जेव्व
सहूलणहरालंकिदस्स मअरन्दस्स मोहविराममहूसवं णिवेदअ-
न्तीए भअवदीए णिउत्तेण भव्वदा मालदीए जीविदेण समं पसादी-
किदं हिअअं । जइ को वि तुमं संपदं मदअन्तिआलम्भेण वड्डा-
वेदि किं दाणिं तस्स पारितोसिअं भविस्सदि । (क) १९

(क) कुतः संदेहो महानुभावस्य । महाभाग प्रथममेव शार्दूल-
खरालंकृतस्य मकरन्दस्य मोहविराममहोत्सवं निवेदयन्त्यै भगवत्या
नियुक्तेन भवता* मालत्यै जीवितेन समं प्रसादीकृतं हृदयम् । यदि
कोपि त्वां† सांप्रतं मदयन्तिकालाभेन वर्धापयति किमिदानीं तस्य
पारितोषिकं भविष्यति ।

६२-७२ अत्र निवेदयन्त्या मालत्या इत्यन्वयः । मालत्या इति
षष्ठ्यन्तम् । मालत्याः कृत इत्यर्थः । अनुयुक्तः पृष्ठः । स्वकीयहृदयालो-
कनमागामिश्लोकस्थरसद्योतनाय । प्रसवः पुष्पम् । प्रेम्णेत्यादि । या

६१. B. Bh. N. O. om. कुदो-भाअस्स; महाभाअ. कुदो संदेहो for कु-भाअस्स E.;
K1. K2. om. म-स्स; मयभाअ K2. महाभाग O. for महाभाअ; पढम Bh. पडम
K2. for पढमं; पुढमं तस्स एव्व सहूलणहरालेखिदस्स for प-किदस्स N.

६२. °रालखियस्स for °रा-स्स O.; मोहविरामुत्सवं णिवेद° Bh. मोहविरहूस्वं णिवेद.
C. E. मोहविरामूस्वं णिवेद° K2. मोहविच्छेदिअं णिवेद° N. मोहविरमूस्वं णिवेद° O.
for मो-द°

६३. B. om. भअ-व्वदा; भअवदी for भ-ए Bh.; भअवदा for भव्वदा A. C. E.;
°लतीए for लदीए O.; समं before and after जीविदेण B.; समं जीविदेण for जी-मं
Bh. K1. K2. O.; हिअअं पसादीकदं Bh. हिययं पसादीकिदं O. for प-अं.

६४. अ after °किदं C.; ता before जइ N. जदि for जइ C. E. K1. K2.; O.
om. कोवि तुमं; Bh. K2. N. om. तुमं; सम्पड for संपदं K2.; जेव्व Bh. C. E.
K1. जेव्व K2. तस्स एव्व N. तस्स जेव्व O. after संपदं; मदअन्तिआए लम्भेण C. E.
मदअन्तिकालम्भेण K2. मदयन्तियालाहेण O. for म-ण; वड्डापदि A. वड्डावेदि B. K2.
O. वड्डादि Bh. for व-दि.

६५. तदा B. C. E. तथा K1. before किं; तस्स किं दाणिं Bh. K2. तस्स
दार्णि किं O. for कि-स्स; A. om. दार्णि; °दोसिअं N. °ओसियं O. for तोसिअं;
करेसि ति for भविस्सदि B. C. E.

* भगवता for भवता Com. † सांप्रतमेव मद° Com.

माध० । अनुयोक्तव्यमनुयुक्तोस्मि । हृदयमवलोक्य । इयम-
स्ति मालतीप्रथमदर्शनाभिषङ्गसाक्षिणः कामकाननालंकारस्य
लक्ष्मीवतः केसरतरोः प्रसवमाला ।

७०. भ्रेम्णा मद्भ्रथितेति या प्रियसखीहस्तोपनीतानया
विस्तारिस्तनकुम्भकुङ्कुलभरोत्सङ्गेन संभाविता ।
संप्राप्ते त्वथ पाणिपीडनविधौ मां प्रत्यपेताश्रया
या मय्येव लवङ्गिकेत्यवगते सर्वस्वदायीकृता ॥ ६५

माला प्रियसख्या लवङ्गिकया हस्तोपनीता मद्भ्रथितेति हेतोः प्रे-
म्णानया मालत्या पीनकुचषट्मुकुलस्य भरो यत्र तेन क्रोडेन सह
संभाविता संभावनां नीता ततो नन्दनेन सह विवाहे संप्राप्ते मां प्रति
निरस्तप्रत्याशया लवङ्गिकेत्यभिधगते मय्येव यया सर्वस्वदानं
कृतम् । अनेन पूर्वानुरागकथनेन नायिकाविस्मय उक्तः । विस्तारः
परिणाहः । कुम्भपदेनोन्नतता कुङ्कुलपदेन मृदुता भरशब्देन प्रौढि-
रुक्ता । पाणिपीडनं विवाहः । दीयत इति दायः ।

६६. अनया before अनुयोक्तव्यं A. Bh.; °कव्यमेवानु° for °क-नु N.; °कोसिः
for °कोस्मि O.

६७. अभिषङ्ग for अभिषङ्ग Bh. C. K1. K2. O.; °लंकारभूतस्व for लंका-
रस्व N.

६८. प्रसून for प्रसव.

६९. वा for या N. O.; नीता यया C. नीतेति वा N. O. for नी-या.

७०. कुङ्कुल for कुङ्कुल B. Bh. E. O.

७२. मय्येवं हि for या मय्येव B.; दायः कृतः for दा-ता B. Bh. K1. K2. N.

अव० । सहि मालदि वल्लहा क्खुदे इअं वउलमाला । तदो
अवहिदा भव मा दाणिं एसा सहसजेव्व परहस्थगदा भवि-
स्सदि ति । (क)

माल० । पिअं पिअसही मे उवदिसदि । (ख)

अव० । कधं पदसहो विअ । (ग)

माध० । नेपथ्याभिमुखमवलोक्य । अये कलहंसकः प्राप्तः ।

माल० । दिट्ठिआ वडुसि मदअन्तिआलम्भेण । (घ)

(क) सखि मालति वल्लभा खलु त इयं बकुलमाला । *ततोवहिता
भव मेदानीमेषा सहसैव परहस्तगता भविष्यतीति ।

(ख)† प्रियं प्रियसखी म उपदिशति ।

(ग) कथं पदशब्द इव ।

(घ) दिष्ट्या वर्धसे मदनतिकालाभेन ।

७३-९१. अत्र येनैव मकरन्दस्य मदन्यन्तिकालाभः कथनीय-
स्तेनैवेयं प्राप्या । अतस्त्वमेव तं कथयेति गुह्या माधवेन सहात्मानं
संभावयेत्याशयः । [माल० वा०] तथा चाहमेव कथयामीति

७३. मालतीमुद्दिश्य before अव० । O.; खु for क्खु K1. K2. N. O.; एसा for इअ
Bh.; जदो for तदो N. O.

७४. ओलोएसि after अवहिदा N.; N. om. भव मा-दिति; होहि. C. भविस्ससि E.
भवेसि O. for मव; B. Bh. om. मा; जधा for मा A. एसा दाणिं for दा-सा Bh;
सहसंजेव्व A. सहजेव्व Bh. सहजेव्व K1. सहसैव K2. for स-व्व; ण after गदा A
७५. B. Bh. O. om. ति.

७६. पियं for पिअं O.; सहि मं उवहससि for पिअं-सदि N.; पिअसहि A. E. पिय-
सहि O. for पिअसही; मे पिअसहि for पि-मे K1. K2.; Bh. om. मे; उवदिससि A.
E. उवहसदि B. Bh. for उवदिसदि.

७७. कहं for कधं N.; पाद for पद B.

७८. अए कलहंससंप्राप्तः for अ-तः N.

७९. वडुसि K1. वडुसि K2. for वडुसि; मदर्थतिका for म-आ O.; लम्भेण K2.
लहिण N. for लम्भेण.

* अतः for ततः Com. † सखि प्रियं मे उपदिशसि Com.

८० माध० । सहर्षं परिष्वज्य । प्रियं प्रियं नः । आत्मनः
कण्ठादवतार्य बकुलमालां ददाति ।

अव० । णिवृढो कखु भअवदीए संभावणाभारो बुद्धर-
क्खिदाए । (क)

माल० । सहर्षम् । अम्महे पिअसही लवङ्गिआ वि दीसइ ।
८१ (ख) उत्तिष्ठति ।

प्रविश्य संभ्रान्ताः कलहंसकमदयन्तिकाबुद्धरक्षितालवङ्गिकाः ।

(क) निर्व्यूढः खलु भगवत्याः संभावनाभारो बुद्धरक्षितया ।

(ख) अम्महे प्रियसखी लवङ्गिकापि दृश्यते ।

भावः । [अव० वा०] अत्र भूयत इति भावः । [माल० वा०]
अत्र मकरन्दस्य मदयन्तिकाविवाहेनेत्यर्थः । इदं वचनं मालत्या
माधवं प्रति । प्रियं न इति । आलापलाभेनातिप्रियमित्यर्थः । अत्र
निर्व्यूढो निर्वाहं नीतः । खलु निश्चये । संभावना प्रतिष्ठा । अत्र

८०. प्रियां before परिष्वज्य C.; B. E. K1. om. परिष्वज्य; A. om. one प्रियं;
प्रियं नः प्रियं नः N. प्रियतमे प्रियं नः O. for प्रियं प्रियं नः; Bh. om. नः; K2. om.
आत्मनः; Bh. N. O. om. आत्मनः—तार्य (supplied in margin of O.).

८१. कण्ठे before ददाति Bh. E. N.

८२. N. om. कखु; खु for कखु Bh. K1. K2. O.; °अवदी Bh. °यदी O. for
°अवदीए; संभावणाभारो for सं-रो B. C. E.; °रक्खि° for °रक्खि° Bh.

८४. B. Bh. E. om. सहर्षम्; N. om. अम्महे; अम्महे for अम्महे K1. O.;
Bh. E. N. om. वि; दीसदि Bh. O. दीसदइ K1. K2. for दीसइ.

८५. सर्वे उत्तिष्ठन्ति A. K1. K2. इत्युत्तिष्ठति N. for उ-न्ति; Bh. om. उत्तिष्ठति.

८६. ततः प्रविशन्ति A. Bh. ततः प्रविशति K2. N. for प्रविश्य; B. om. सं-
भ्रान्ताः; संभ्रान्तः कलहंसकः मदयन्तिका बुद्धरक्षिता लवङ्गिका च K2. संभ्रान्तः कलहं-
सकः बुद्धरक्षिता मदयन्तिका लवङ्गिका च N. for सं-काः; कलहंस for क-क A. E. O.

लव० । परिचाअदु परिचाअदु महाभाओ । अङ्गमग्गे
क्खु णअररक्खिपुरुसाभिओओ मअरन्दस्स जादो तदो तक्काल-
मिल्लिदेण कलहंसएण सहिदा अम्हे अणुप्पेसिदाओ त्ति । (क)

कल० । जधा इदोमुहागदेहिं पि महन्तो कलकलो सुदो १०
अम्हेहिं तथा तक्केमि अण्णं पि पारक्कअं बलं उवगदं त्ति । (ख)

(क) परित्रायतां परित्रायतां महाभागः । अर्धमार्गे खलु नगर-
रक्षिपुरुषाभियोगो मकरन्दस्य जातस्ततस्तत्कालमिलितेन *कलहंस-
केन सहिता वयमनुप्रेषिता इति ।

(ख) यथेतोमुखागतैरपि महान्कलकलः श्रुतोस्माभिस्तथा तर्कया-
यन्यदपि पारक्यं बलमुपगतमिति ।

अम्महे विस्मये । [सर्ववा०] अत्राभियोगो अवस्कन्दः । [कल०
वा०] अत्र पारक्यं परकीयम् ।

८०. सर्वाः Bh. Com. बुद्धं N. for लव०; K2. O. om. लव०; N. om. one
परिचाअदु; परिचारअदु परिचारअदु K1. परिचायदु परिचाअतु K2. for परिचाअदु
परिचाअदु; अधमगी for अ-ग्गे K1.

८८. खु for क्खु K1. K2. N.; णअरवरपरिसाआओ Bh. णअररक्खिअपुरुसोहिं अहि
ओओ N. for ण-ओओ; नयररक्खक for ण-क्खि O.; पुरिसा० for पुरुसा० C. E.
K1. K2.; मकरंदस्स for म-स्स C.; जदो K1. संजादो N. for जादो; जदो after
जादो K2.; Bh. N. om. तदो.

८९. °केण for °एण O.; समं N. सह O. for सहिदा; B. om. अस्से; °सिदा इति for
सि-त्ति O.; N. om. त्ति.

९०. जदा for जधा K1.; जह इदोमुहगदेहिं अम्महिं आओधणकलकलो सुदो तहा K2.
जह एत्तोमुहं आअदेहिं अस्सेहिं वि कलकलो सुदो तह N. जधा एत्तोमुहं गदेहिं पि आउध-
कलकलो सुदो तथा O. for ज-तथा; अत्तोमुहगदेहिं अस्सेहिं for इ-हिं Bh.; एदो for
इदो E.; वि for पि E. K1.; A. B. Bh. om. पि; जोध before कल० A.; °अल्लो
for °कलो Bh. E. K1.

९१. Bh. om. अम्हेहिं; तथा for तथा Bh. K1.; तक्केम for तक्केमि B.; अणं for
अण्णं Bh.; वि for पि Bh. E. K1. N. मुहवगदत्ति Bh. उवगअं आरक्खिअजालं त्ति
N. आगदं रक्खियबलं ति O. for पा-त्ति, पारेक्कं C. E. पारेक्क K1. परक्केअ K2.
for पा-अं; उवागदं B. उअगदं K1. for उ-दं; ति B. दन्ति त्ति (इति in छाया) K1.
for त्ति.

*कलहंसकेन समं वयमत्राणु० Com.

मालस्यवलोकिते । हृद्दी हृद्दी समं जेव्व हरिसुब्बेअसंभेदो
उवणदो । (क)

माध० । सखि मदयन्तिके स्वागतमेहोहि । अनुगृहीतमस्मद्दृहं
१५ भवत्या । ननु स एवासौ किमित्यस्वस्था भवती । एका-
किनो बहुभिरभियोग इति यत्किंचिदेतद्व्यस्यस्य ।

हरेरतुलविक्रमप्रणयलालसस्याहवे

स एव भवति कणत्कररुहप्रचण्डः सखा ।

(क) हा धिक् हा धिक् *सममेव हर्षोद्दिगसंभेद उपनक्तः ।

९४-९०१ स्वागतं कुशलम् । स एव प्रसिद्धपौरुषः । असौ मक-
रन्दः । यत्किंचिदिति न गणनीयमित्यर्थः । हरेरित्यादि । हरेः सिंहस्य
स उक्तगुणः कर एव सखा द्वितीयो भवति । विक्रमे कर्तव्ये । नान्व-
मन्नापेक्षत इत्यर्थः । करः कीदृशः । अतिपराक्रमप्रभवे सतृष्णः ।
शब्दायमाननखैः प्रचण्डः । स्फुटतः करटस्य गण्डस्थलस्य मध्याद्भुतेन
मदजलेन सिक्तमुखहस्तिराजमस्तकस्थितास्थिविदारणे भेष्टवीरः ।

९१. माल० । अवलोहरे हृद्दी; &c. for मा—हृद्दी &c. A. B. Bh. C. E.; O. om.
one हृद्दी; समकालं for समं A.; एव्व for जेव्व N.; पहरिसो for हरिसु० O.; पहरिपु-
सअहिआओ for हरिन्दो Bh.; सोब्बेअ for सुब्बेअ K2.; संभेओ for संभेदो N.

९३. उवणदो A. उअणदो B. उअगदो Bh. उवणतो O. for उ—दो.

९४. B. om. सखि; सहि for सखि Bh.; Bh. N. om. एहोहि; अस्मद्दृहिणी for
अ—हं N.

९५. भवत्याः for भवत्या A.; भवत्यः स्वस्था भवतु Bh. O. स्वस्था भवतु भवत्यः N.
for स—ती; मा भूत् परिभवोद्दिगः after असौ A.; तत्र B. E. तत् C. before किमिति;
तत्किम् for किमिति K1. K2.; भगवती for भवती K1.; K2. om. एका-स्यस्य.

९६. किना Bh. किनोपि N. for किन्ने; योग for अभियोग B.; न for यत् A.
Bh.; B. om. एतद्; पश्य after त्यस्य A.

९७. क्रमः for क्रम Bh.; सः साहसे for स—वे Bh. K1. K2.

९८. एष for एव A. खणं for कणत् Bh.

* समकालमेव for सममेव Com.

स्फुरत्करटकोटरस्खलितदानसिक्तानन-

द्विपेक्षराशिरःस्थितास्थिदलनैकवीरः करः ॥ ७ १००

तदहमपि विक्रान्तप्लुतं विलसतः प्रियसुहृदः प्रत्यनन्तरो
भवामि । इति विकटं परिक्रम्य कलहंसकेन सह निष्क्रान्तः ।

अवलोकितालवङ्गिकाबुद्धरक्षिताः । अवि णाम अण्णहदा
पडिणिअत्तिस्सन्ति एदे महानुभावा । (क)

माल० । सहिओ अवलोइदाबुद्धरक्खिदाओ तुरिदं गदुअ १०५

(क) अपि नामानाहतौ प्रतिनिवर्तिष्येते एतौ महानुभावौ ।

(ख) सख्यौ अवलोकिताबुद्धरक्षिते त्वरितं गत्वा भगवत्या एतं*

तथा च सखा मकरन्दः सिंह इव साहसे द्वितीयानपेक्ष इत्यर्थः ॥

काकेभगण्डौ करटावित्थमरः ॥ निष्कुहः कोटरं वा नेत्यपि ॥ विक्रा-

१९९. स्फुटत् for स्फुरत् C. E. K1. K2.

१००. स्थिर for स्थित N.; कदनस्थिरैकः for दलनैकवीरः B.

१०१. विक्रमानुरूपं A. विक्रान्तिपूर्वं K2. O. for विक्रान्तप्लुतं; विक्रान्तिप्लुतं विलसित
for विक्रा-तः Bh.; विक्रान्तिप्लुतः सुहृदः प्रत्यन्तरी° for विक्रा-रो N.; प्रियस्य for प्रिय O.;
प्रथमं before प्रत्य° Bh.; प्रत्यनन्तरी° for प्र-रो A. Bh. C. K2. O.

१०२. Bh. N. om. इति; निकटं for विकटं Bh.; परिक्रामन् for प-म्य A. °हेसेन
for °हे-न N.; C. om. सह; समं for सह O.

१०३. बुद्ध-तालव-ङ्गिकाः for ल-ताः K1. O.; °क्षिताश्च Bh. °क्षिता K2. for
°क्षिताः; एदे after णाम K2.; अण्णहदा Bh. अण्णह K2. अण्णडिहदा N. अण्हया O.
for अण्णहदा.

१०४. णिवत्तिस्सन्ति for प-न्ति N.; °णिवत्ति° for °णिवत्ति° B.; K2. om. एदे; ते
for एदे B.; °णुभावा A. B. Bh. °णुआ K1. °णुभावाः K2. O. °णुहावा N. for
°णुभावा.

१०५. सहीओ for सहिओ Bh. K1. K2. O.; B. om. अव-ओ; E. has
lost the portion beginning with अवलोइदा and ending with पोरलोअस्स हा
महा (ll. 131—2); बुद्धरक्खिदाअवलोइदाओ for अ-ओ Bh. O.; °लोकिदा° for
°लोइदा° K2.; तुरिअं for तुरिदं A. Bh. N.; ठादुअ for गदुअ B.

* इमं for एतं Com.

भभवदीए एदं वुत्तन्तं कहेध । तुमं पि लवङ्गिए तुरिदं विण्ण-
वेहि अज्जउत्तं जइ दाव तुम्हाणं अम्हे अणुकम्पणीआ तदो अ-
प्पमत्ता परिक्रमेध त्ति । (ख)

निष्क्रान्ता लवङ्गिकाबुद्धरक्षितावलोकिताः ।

११० माल० । हद्दी हद्दी ण आणीअदि कधं वेला गमिअदु त्ति ।

वृत्तान्तं कथयतम् । * त्वमपि लवङ्गिके त्वरितं विज्ञापयार्थपुत्रं यदि
तावद्युष्माकं वयमनुकम्पनीयास्ततोऽप्रमत्ताः परिक्रामेतेति ।

(क) हा धिक् हा धिक् न ज्ञायते कथं वेला गम्यतामिति† । भवतु

न्तस्य वीरस्य भुतं गतिविशेषम् । विलसतः कुर्वतः । प्रत्यनन्तरो
द्वितीयः ।

१०६. इमं A. Bh. K2. एमं G. for एदं; णिवेद तुवं पिअसहि लव° (निवेदयतं
त्वमपि &c. in छाया) for कहे-लव° K2.; णिवेदह A. णिवेदेह Bh. N. O. कधे-
ध C. णिवेदेध G. कधेधा K1. for कहेध; Bh. om. पि; वि for पि A. K1. N.;
पिअसहि A. Bh. K1. सहि O. before लव°; अज्जउत्तं तुरिदं विण्णवेहि K1. अज्ज-
उत्तं तुरिदं तुरिदं विण्णवेहि K2. for वि-तं; तुरिअं N. तुवर तुवर O. for तुरिदं; B. C.
om. तुरिदं; विणवेहि for वि-हि B. Bh. C. E.

१०७. जदि for जइ Bh. K1. K2. O.; ताव for दाव A. O.; °णीआओ for
णीआ Bh. N.; तदा for तदो G.; अप्पमत्तं for अप्पमत्ता G.

१०८. परिक्रमेत्ति A. परिक्रामध त्ति K1. परिक्रमध (इति added in the छाया)
K2. for प-त्ति.

१०९. लव° । जं पिअसहि आणवेदि त्ति इति before निष्क्रान्ता K2.; मालतीमदयंति-
कावर्जं सर्वे निष्क्रान्ता; for निष्क्रा-ताः N.; इति निष्क्रान्ता Bh. निष्क्रान्ताः O. for नि-
ष्क्रान्ता; Bh. O. om. ल-ताः; °कावलोकिताबु-ताः for °काबु-ताः K1. K2.

११०. G. om. हद्दी हद्दी; A. O. om. one हद्दी; आणीएअदि B. आणीयदि K2.
आणिअदि N. for आ-दि; लवङ्गिआ किं चिराअदि A. कधं एत्तिअं लवंगिआ चिराअदि
B. after आणिअदि; B. om. क-त्ति; कहं Bh. N. कहि O. for कधं; एत्तिआ before
वेला A. C. K1. K2.; गमीअदु Bh. K1. K2. गमिअदि G. N. गमीयदु O. for
ग-दु.

* त्वमपि प्रियसखि लवंगिके गत्वा त्वरितं विज्ञा° Com.

† न ज्ञायते लवंगिका किं चिरयाति कथमेतावती वेला Com.

भोदु पिअसहीए लवङ्गिआए पडिणिवुत्तिमग्गं अवलोअ-
अन्ती चिट्ठिस्सं । परिक्रामति । सातङ्कम् । फुरिदं क्खु मे वामे-
दरेण लोअणेण । (क) उपविशति ।

प्रविश्य कपालकुण्डला । आः पापे तिष्ठ ।

माल० । सत्रासम् । हा अज्जउत्त । (ख) इत्यर्थोक्ते वा- ११५
क्वस्तम्भं नाटयति ।

*प्रियसख्या लवङ्गिकायाः प्रतिनिवृत्तिमार्गमवलोकयन्ती स्थास्यामि
स्फुरितं खलु मे वामेतरेण लोचनेन ।

(ख) हा आर्यपुत्र ।

११२-१२२ अत्र वाममनिष्टम् । अवामो दक्षिणः । दक्षिणाक्षि-
स्फुरितं स्त्रीणामनिष्टसूचकमिति भावः । अनेन कपालकुण्डलाप्रवेशोपि
सूचितः । त्वदित्यादि । ननु हे स त्वत्प्रियः क्व वर्तते । तापसजन-
स्याघोरघण्टस्य घातकः कन्याया विटोतिकामुकोसौ त्वां रक्षतु ।

१११. होदु for भोदु N.; पिअसहि मदअन्तिए before पिअ A.; पिय for पिअ O.;
सही Bh. सही G. for सहीए; °काए for °आए O.; णिउत्ति A. B. Bh. G. K1.
K2. निवुत्ति O. for णिवुत्ति; मग्गमणुगमिस्सं A. मग्गं अणुगमिस्सं G. मग्गे ओलोअन्ती
चिट्ठिस्सं N. for म-स्सं; °लोअन्ती Bh. °लोयन्ती O. for °लोअअन्ती.

११२. इति before परि G. K2.; मद° before सातङ्कम् A. B. Bh. C. G.
K1. K2. O.; सातङ्कं for सातङ्कम् N. कहं before फुरिदं N.; फुडिदं for फुरिदं
O.; खु for क्खु K1. K2.; N. O. om. क्खु; B. om. क्खु मे; वाम Bh. वामं अवा-
मेण N. for वा-रेण.

११३. °दर B. G. °अरेण C. K1. K2.; °यर O. for °दरेण; णअणेण for लो-ण
B.; इति before उप° Bh.; G. om. उपविशति.

११४. ततः प्रविशति for प्रविश्य G. N.; क-ला twice Bh. K1.; मालति before
तिष्ठ N.; तिष्ठ twice Bh. K2.

११५. A. om. हा; °पुत्त for °उत्त K2.; N. om. अर्थोक्ते; °द्वोक्तेन for °धोक्ते Bh.
G.; Bh. G. O. om. वाक्.

* प्रियसखि मदयतिके before प्रियसख्य Com. † मद° । स्फुरितं मे वाममवाम-
लोचनेन Com.

कपा० । सक्रोधहासम् । नन्वाक्रन्द ।

त्वद्वत्सलः क्व स तपस्विजनस्य हन्ता

कन्याविटः पतिरसौ परिरक्षतु त्वाम् ।

१२०

इयेनावपातचकिता वनवर्तिकेव

किं चेष्टसे ननु चिरात्कवलीकृतासि ॥

यावच्छीपर्वतमुपनीय लवशो लवश एनां निकृत्य दुःख-
मरणां करोमि । इति मालत्या सह निष्क्रान्ता ।

अत एव पातीति पतिः । याश्चिराय कवलितासि किं चेष्टसे वन-
वर्तिकेव । इयेनः सैवान इति ख्यातः पक्षी तस्यावपातोतिवेगस्तेन
त्रस्तारण्यवर्तिका यथेत्यर्थः ॥ वर्तको वर्तिकादय इत्यमरः ॥ अत्र
वनग्रहणेन वर्तिकायाः स्वकुलवेष्टितत्वमुक्तम् । एतस्यास्तद्वैपरीत्य-
मितिभावः । यद्वा । वनेनारक्षितत्वेन वर्तिकाया अतिभीदत्वमुक्तम् ।
यद्वा । वनावस्थानेन वर्तिकाया एकाकिनीत्वमुक्तम् । अत एव
मालत्यपि तथेति साम्यम् । नववर्तिकेत्यपि पाठः । लवशो लव-
शोनेककणान्कृत्वा । आक्षिप्य गृहीत्वा ।

११७. सक्रोधं for स-सम् A.; G. om. स-सम्; A. Bh. C. K1. K2. O. repeat नन्वाक्रन्द.

११८. वल्लभः for वत्सलः Bh.; नु for स Bh. K1. K2. N.

११९. कन्यां for कन्या Bh. रक्षति A. रक्षिता C. for रक्षतु.

१२०. नव for वन G. O.; चर्चिकेव for वर्तिकेव K1.

१२१. प्रेक्षसे for चेष्टसे Bh.

१२२. उत्तीर्य B. C. उपगम्य G. उपगम्य K1. K2. for उपनीय; B. K2. om. one लवशः; पर्वशस्तिलश Bh. G. O. तिलशः twice N. for लवशो-सः; यमीकृत्य for एना-त्य Bh.; निःकृत्य C. निष्कृत्य G. K1. for निकृत्य.

१२३. मरणं B. Bh. C. मारणी N. for मरणां; N. O. om. इति; मालतीमादाय Bh. N.; मालतीमाक्षिप्य O, मालत्या समं K1. K2. for मालत्या सह.

मद० । अहं पि मालदिं जेव्व अणुगमिस्स । परिक्रम्य ।
सहि मालदि । (क)

१२५

प्रविश्य लवङ्गिका । सहि मदअन्ति ए लवङ्गिआ क्खु अहं । (ख)

मद० । अवि संभाविदो तु ए महाभाओ । (ग)

लव० । नहि नहि सो क्खु उज्जाणवाडोवणिग्गमादो जेव्व
कलअलं सुणिअ साधिकखेवं दूरणिकखेवाविद्धविअडोरुदण्ड-

(क) अहमपि मालतीमेवानुगमिष्यामि । *सखि मालति ।

(ख) सखि मदपन्निके लवङ्गिका खल्वहम् ।

(ग) अपि संभावितः खलु त्वया महाभागः ।

(क) न हि न हि स खलूद्यानवाटोपनिर्गमादेव कलकलं श्रुत्वा

१२७-१३५ अत्रापि प्रश्ने । संभावितो लब्धः । अत्र उप-
निर्गमः समीपगमनम् । एतेन मार्गस्य शून्यत्वमुक्तम् । अवक्षेपोऽ-
हेला । अपविद्धमाक्रान्तम् । विशालोरुयुगुलदण्डाभ्यां निर्भरं गाढ

१२४. वि for पि K2. N.; °दी for °दि A. B. C. K2.; जेव्व Bh. एव्व N. for
जेव्व; G. om. जेव्व; इत्थाय Bh. इति K2. before परि°; प्रविश्य लवङ्गिका । सहि
मालदि सहि मालदि । मद° । सहि लवङ्गिए मदअन्तिआ अहं । अवि संभाविदो सो महा-
भाओ तु ए after परिक्रम्य instead of the above, N.

१२५. पिअ before सहि A.

१२६. लवङ्गिका twice Bh. K1.; K1. K2. om. सहि; °यन्ति ए K2. °यन्तिके
O. for °अन्ति ए; लवङ्गिका for ल-आ Bh. O.; खु for क्खु K1. K2. O.

१२७. क्खु after °विदो B. C.; O. om. तु ए; °णुभाओ A. Bh. G. °भागो O.
for °भाओ.

१२८. G. om. one नहि; नहि नहि for नहि नहि N. O.; Bh. om. सो क्खु; खु
for क्खु K1. K2. O.; °णवाडोपडिणिग्ग° B. °णवाडोपणिग्ग° Bh. G. O. °णाव-
रोहणिग्ग° N. for °ण-ग्ग°; एव्व for जेव्व N.

१२९. °कलं A. °अं K1. for °अलं; सुणिस्सं for सुणिअ B.; सावलेवदूर for सा-र
N.; सावखेवावविद्धविकटो° A. सावखेवावविद्धविअडो° Bh. साधिकखेवाविद्धवि-
अडो° G. साधिकखेवावविद्धविअडो° K1. K2. सावखेवावविद्धविअडो° (corrected
into साधिकखेवं दूर-डो°) O.

* प्रियसखि Com.

११० निहुरं पधाविअ पराणीअं पविट्ठो । तदो पडिणिवुत्तमिह मन्दभा-
इणी । सुणामि अ घरे घरे गुणानुराअणिअरस्स पोरलोअस्स हा
महानुभाव माहव हा मअरन्द हा साहसिअत्ति परिदेवणाओ ।
महाराओ वि किल मान्तिधीआणं विप्पलम्भवुत्तन्तं सुणिअ
संजादमच्छराधिकखेवो तक्खणविसज्जिदण्णेअप्पोढपाइक्कणि-

*साधिक्षेपं दूरनिक्षेपाविद्धविकटोरुदण्डनिष्ठुरं । प्रधाव्य परानीकं
प्रविष्टः । ततः प्रत्तिनिवृत्तास्मि मन्दभागिनी । शृणोमि च गृहे गृहे
गुणानुरागनिर्भरस्य पौरलोकस्य हा महानुभाव माधव हा मकरन्द हा
साहसिक इति परिदेवनाः । महाराजोपि किल मन्त्रिदुहितोर्विप्रलम्भव-
यथा तथा धावित्वेत्यर्थः । अनीकं सैन्यम् । धिआ दुहिता ।
विप्रलम्भो वञ्चनम् । चन्द्रातपश्चन्द्रप्रकाशः । मातृत्वा वियोग-
दशायां तापकत्वेनानुभवादातप इत्युक्तम् । मन्त्रयते पौरलोकेनैव ।

११०. निम्बरं A. G. N. O. निहुरं B. Bh. K2. for निहुरं; पधाविअ N. पधाविय
O. for प-अ; °णीयं for °णीअं K2. O.; पइठो Bh. विट्ठो (प्रविष्टः in छाया) K1.
पविट्ठो O. for पविट्ठो; तदा for तदो C.; °णिउत्तास्मि A. B. °णिउत्तास्मि Bh. C. G.
K1. K2. °नियत्तास्मि O. for °नि-स्मि.

१११. N. om. अ; गुणानु for गुणाणुं Bh. °राग for °राअ K2.; काअरस्स A.
कादरस्स G. for निम्बरस्स; पौल A. पौर Bh. O. पउर K2. for पोर.

११२. N. om. मल्लगुभाव; माहव महाभाअ Bh. माहव माहव महाभाअ K2. माधव
हा महाभाग O. for म-हव; °गुभाअ A. °गुहाव E. भाअ K1. for °गुभाव; हा before
माहव A. Bh. K1. K2.; N.O. om. the हा before साह° supplied in margin
of O.; °सिपत्ति E. °सिकेति O. for °सिअत्ति; परिदेवणा B. K1. परिदेवणं C.
पलिदेवणं E. for प-ओ.

११३. Bh. om. म-ओ; °भाओ C. °राओ K2. for °राओ; पि for वि A.; विकलि-
मादि वइआणं वु° for वि कि-वु° Bh.; पदार्ण after किल A. K1.; मतिदुहिदाणं K2.
वध्वराणं N. for म-ण; दुहिदु° E. दुहिदाणं K1. धीराणं O. for धीआणं.

११४. संजाअ A. N. संजात O. for संजाइ; मत्स° for मच्छ° K1. मछराविअ
Bh. मत्सरो विप O. for म-वो; °वेसः K2. °वेओ N. for °धिकखेवो; °आ for °दा E.
N.; °ज्जिदपौढपाइक्क A. °ज्जिअपौढपाइक्क Bh. °ज्जिअपौढपाइक्क K2. for °ज्जि-
क्क; N. om. प्पोढ; पौढ C. पौढ K1. for प्पोढ; पअत्ति for पाइक्क E. निवहो for
निवहो O.

* सावक्षेपापविद्धविकटो Com.

† निर्भरं for निहुरं Com.

वहो चन्दादवेण सोहसिहरदिदो पेक्खदि त्ति मन्तीअदि । (क) १३५

मद० । हा हदम्हि मन्दभाइणी । (क)

लव० । सहि मालदी उण कहिं । (ख)

मद० । सा क्खु पढमं जेव्व दे मग्गं अवलोइदुं पसरिदा ।
पच्छादो अहं ञ तं पेक्खामि । अवि णाम उज्जाणगहणं
पविट्ठा भवे । (ग)

१४०

त्तान्तं श्रुत्वा संजातमत्सराधिक्षेपस्तत्क्षणविसर्जितानेकप्रौढपदातिनि-
वहश्चन्द्रातपेन सौधशिखरस्थितः प्रेक्षत इति मन्त्रयते ।

(क) हा हतास्मि मन्दभागिनी ।

(ख) सखि मालती पुनः क्व ।

(ग) सा क्खु प्रथममेव ते मार्गमवलोकयितुं प्रसृता । पश्चाद्दहं
न तां प्रेक्षे* । अपि नामोद्यानगहनं प्रविष्टा भवेत् ।

१३८-१३९ अत्र प्रसृता निर्गता । अहं प्रसृतेत्यन्वयः ।
अपीत्यादि शङ्कायाम् ।

१३५. °तवेण B. °तवेण E. for °दवेण; दवसोध for द-ह N.; सौह A. सोध C.
K1. O. सौध K2. for सोह; सोअसिअरडिओ for सोदो E.; सिहरदो B. सिहरिडिदो
K1. for सि-दो; एव्व before पेक्खदि N.; पेक्ख° for पेक्ख° Bh.; मंति for मन्ती° N.

१३७. °दि for °दी K1.; वरदि after कहिं K2.

१३८. खु for क्खु K1. K2. O. पुढमं N. प्पढमं O. for पढमं; ममेव for मं जे-
व्व K2.; एव्व for जेव्व N.; ते for दे B.; आवोइदुं for अ-दुं N.; B. om. अ-दुं;
पट्ठा E. पसरिदा O. for प-दा.

१३९. पाळादो Bh. पुणे N. पळादो O. for पच्छादो; अ B. Bh. C. K1. K2.
थ O. before तं; तां for तं. A.; पेक्खामि for पेक्खामि O.; N. om. अवि; सा for
अवि K2.; ञ for णाम N.; गहणे for गहणं A. Bh. C. K1. K2. O.

१४०. पणट्ठा for पविट्ठा K2. हवे for भवे N.

* पदयामि Com.

लव० । सहि तुरिदं अण्णेसम्ह । अदिकादरा मे पिअसही ।
उवट्टिदाणत्थे इमस्सि अवसरे सा ण धारेदि अत्ताणं । त्वरितं
परिक्रम्य । सहि मालदि णं भणामि सहि मालदि ति (क)
इतस्ततः परिक्रामतः ।

१४५ प्रविश्य प्रहृष्टः कलहंसकः । दिट्ठिआ कुसलेण अम्हे णिग्गदा
संघट्ठुग्गमादो । (ख)

(क) सखि त्वरितमन्विष्यावः । अतिकातरा मे* प्रियसखी । उप-
स्थितानर्थेस्मिन्नवसरे सा† न धारयत्यात्मानम् । सखि मालति ननु
भणामि सखि‡ मालति इति ।

(ख) दिष्ट्या कुशलेन वर्च निर्गताः संघट्टदुग्मात् ।

१४३ अत्र नन्वहम् । अव्ययत्वादानेकार्थत्वम् । तथा चा मद्-
चनमपि न शृणोषीत्यर्थः ।

१४१. तुवस्दि E. तुरिदं N. for तुरिदं; तुरिदं twice O.; अण्णेसह C. अण्णेसह
K2. for अण्णेसह; अति for अदि K2.; काअरा A. कातरा O. for कादरा; खु before
मे E.; णो for मे A.; पिय for पिअ O.; उअवण्ण after सही E.

१४२. तं णत्थि भविद्वं जं सहसा ण करेदि B. उपवण्णट्ठिदं इमस्सि अवसरे सा ण-
करेदि N. तं णत्थि जं इमस्सि अवसरे ण करेदि O. for उव-णअं; A. om. उवट्टि-
दाणत्थे; उववण्णट्ठिदा for उ-त्थे Bh. K2.; °णत्थ for °णत्थे K1.; एदस्सि for इमस्सि
E.; अवसले for अवसरे E.; ट्ठिदा before सा E.; K1. om. सा; अप्पाणं ण धारेदि
for सा-णअं A.; ण सा for सा ण Bh.; अत्ताणं for अ-अं E. K1. K2.; तण्ण-
त्थि भविद्वं &c. as in B. after अत्ताणं E. उमे before त्वरितं Bh.

१४३. परिक्रामेत्यौ । उमे । सहि मालदि मालदि इतीतस्ततः C. परिक्रामन्त्यौ । सहि
मालदि मालदिचि इतस्ततः K2. for परि-स्ततः; परिक्रामतः । उमे । सहि for परिक्रम्य
सहि N.; परिक्रामेत्यौ for प-म्य Bh. K1. O.; मालदि twice K1.; ण भणामि
Bh. णं भणामो K1. O. for णं-मि; K1. om. second सहि.

१४४. E. om. इ-मतः; °धमतः for °क्रामतः O.

१४५. E. om. प्रवि-कः; Bh. N. om. प्रहृष्टः; हृष्टः for प्रहृष्टः B. O.; कलहंसकः
twice Bh. K1.; कुश° for कुस° Bh.; B. om. कुसलेण; वअं for अहे E.; N.
om. अहे; णिग्गदो for णिग्गदा N.

१४६. समर A. E. सङ्गर K2. before संघट्टः संकडग्गमादो Bh. संकटादो N.
for सं-दो.

* नः for मे Com. † Com. om. सा. ‡ Com. om. सखि.

हीमाणहे पेक्खामि विअ णिम्मलणिरन्तरुद्धोदतरवारिधा-
रापरिप्फुरिदचन्दकिरणुज्जलविडुरिद्धदंसणं मदलीलाकलिद-
कामवालविअडभुअदण्डाविद्धहलहेलाविकखुभिदुब्बेद्धिततरंग-

(क) हीमाणहे प्रेक्ष* इव निर्मलनिर्मलोद्भूतधौततरवारिधारापरि-
स्फुरित†चन्द्रकिरणोज्जल‡रमणीयभीषणदर्शनं मदलीलाकलितका-
मपालविकटभुजदण्डाविद्धहलहेला§विधुभितोद्देह्यिततरंगकलिन्दत-

१४७-१५२ अत्र हीमाणहे इति हे मातरिति वच्चीचस्य र्षा-
थये । पश्यामीव परबलमित्यन्वयः । धौतो निशितः । तरवारिः
खड्गः । विडुरिद्धं भीषणम् । कालितः स्वीकृतः ॥ कलिवली
कामधेनू इति शाब्दिकाः । कामपालो हलायुध इत्यमरः ॥ आ-
विद्धा वक्रं प्रेरिता । हेला क्रीडा । कलिन्दतनया यमुना । संनिभमिव
यथा बलेन हलाकृष्टा यमुना प्रतीपमागता तथा परबलमपीति भावः ।

१४७. सहर्ष before हीमा° Bh. K2.; हीहीमाणहे C. हेमाणहे K2. हीमाणहे N.
for हीमाणहे; पेक्खामि E. पेक्खामि O. for पेक्खामि; वअ K1. अ K2. N. for विअ;
°रुद्धतत्तुंगकरवालधारापडिहलअचंद for °रु-चन्द N.; °रुद्धत A. C. °रुद्धत E. °रुद्धत
K1. रुद्धत O. for °रुद्ध; धौतर K2. धौतत Bh. for धौत; धौत A. धौत B. धौत
C. K1. धौत O. for धौत; वार for वारि E.

१४८. परिक्खलियविपपदिवयंद for परिन्द O.; पडिफलिद A. Bh. K1. K2.
परिप्फुडिद B. for प-द; B. om. चन्द; चंड for चन्द C.; °ज्जलं for °ज्जल O.
°ज्जलरमणीयभीषणदं B. °ज्जलविडुरिद्धदं Bh. °ज्जलदुरिदं C. °ज्जलतपिज्जिज्जदं
N. for °ज्ज-दं; मरव for मद K1.; कलि Bh. कलह N. for कलिद.

१४९. करवाल for कामवाल O. पाल for बाल A.; विअट for विअड A.; भुज
for भुज A. C. ; दण्डोण्णामिद for द-द्ध Bh.; दल्लेहा for ह-ला K2.; विल्लिदु°
for वि-दु° K1.; विम्भलिदुब्बेद्धदोलिद A. विक्खुभिद B. विरिद्धिद Bh. विरिद्धिदुब्बे-
द्धिततरंग C. विदुब्बेद्धिततरंग E. विरालिदोद्देह्यद K2. वल्लंडणतरलुब्बेद्धतरंग N. विरालि-
दुब्बेद्धिय O. for विक्खु—ग; तरंगकलिन्द left out in K1.

* पश्यामीव Com. † प्रतिफलित for परिस्फुरित Com. ‡ उज्ज्वलित Com.
§ विह्वलित one MS. Com. विच्युरित another.

१५० कलिन्दतणआसोतसंणिहं विअडविसङ्गलुप्पडिदिणिहआमन्द-
मअरन्दव्वइअरक्खोहविअलपडिजोहपरिवत्तणुगगदसमत्थगअ-
णङ्गणावआसओसरन्तकलअलं पाइक्कसमूहं । (क)

नयास्रोतःसंनिभं विकटविशृङ्खलोत्पतित^{*}निर्दयामन्दमकरन्दव्यति-
करक्षोभविकल्पप्रतियोधपरिवर्तनोद्भूतसमस्तगगनाङ्गनावकाशावस-
रः[†]कलकलं पदातिसमूहम् ।

विस्तारेण वा बलस्य तादृग्यमुनासाम्यम् । विकेटं विस्तीर्णं यथा तथा ।
विशृङ्खलः स्वच्छन्दः । आपतितः संमुखागतः । निर्दयो निष्करुणः ।
भमन्दः सत्वरः । व्यतिकरेण मिलनेन क्षोभः । परिवर्तनेन पलाय-
नेन । उद्भूत उत्थितः । विशङ्खलितो व्याप्तः ॥ दोर्दोषा भुजा भुज इति
शब्दप्रकाशः ।

१५० कालिद for कलिन्द Bh.; तणयासोत्त K1. O. कण्णभागत्त N. for तण-त.
सोत्त for सोत Bh.; संकुलं for संणिहं B. O.; विअट A. विकट B. विअट K1.
for विअड; Bh. K2. N. om. विअड; संखलुल्लिद Bh. संखलपडिद E. संखलुप्प-
दिद K2. संखलोवइअ N. for स-द; णिहअ A. N. णिहया^० K1. K2. for णिह-
अ^०; N. om. मन्द.

१५१. °रंदावेयव^० for र-व्व O.; वइ^० for व्वइ^० A. C. E. K1. K2. N.; विअड
for व्वइअर Bh.; °अइक्खो^० B. N. °यरक्खो^० O. for °अरक्खो^०; क्खोभ A. ख्लोभ
N. for क्लोह; विअड A. Bh. विहल K2. N. O. for विअल; प्पडि^० for पडि^०
O.; °जोभ A. B. बोध Bh. for °जोह; प्पडिणिवुत्तणुगगअगणंगणोवआसविसंहंत
for पडि-न्त N.; पडि for परि A. B.; °णुगद Bh. णोग्गअ K2.; समत्थं for
समत्थ O.

१५२ °णाङ्गणा^० for °णङ्गणा^० K2.; °णोवासवासहत्त Bh. °णोवआसयीसहंत O.
for °णा-न्त; विअसद^० A. ओसहंत C. विसहंत E. वसहंत K1. वेसटन्त K2 for ओस-
रन्त; कलकलं for कलअलं A.; पारक्कबल A. K2. परिक्क O. E. परिक्कबल K1.
for पाइक्क.

* आपतित Com. विक्कंकलित Com. for अवसरत्त, † पारक्कबलसमूहं one MS.
Com. पारक्कबलं another.

सुमरामि अ भीसणभुअवब्जजज्जरिदपञ्जरोवसण्णसुहडह-
त्थावलुत्तविविहाउहोपमइसमोसारिअसेणिअणिअरं पाइकरिक्क-
मग्गसंचारणिव्वत्तिदविसमसमरसाहसं णाहमाह्वं । (क) १५५

(क) स्मरामि च भीषणभुज*वज्जजर्जरितपञ्जरोपसन्नसुभटह-
स्तावलुत्तविविधा†पुधोपमईसमवसारितसेनिकनिकरं पदातिरिक्तमा-
र्गसंचारनिर्वर्तितविषमसमरसाहसं नाथमाधवम् ।

१५३-१५४ जर्जरितपञ्जरा अत एवापसृताः पलायिताः ।
ओभल्लोपसृतः । हस्तेभ्योवलुप्त आच्छेदितः । विकटो विषमः । अप-
सारः पलायनम् । रिक्कः शून्यः ।

१५३. अविअ before सुमरामि A.; A. om. अ; असि for अ Bh. C. O.; भुया
for भुअ O.; वत्थ before जज्जरिद O.; वज्जपंजरजज्जरिअवज्जंतसुभटसत्थपमुक्क
for वज्ज—लुत्त N.; Bh. om. जज्जरिद; पञ्जरापसारिदसुभटइत्था A. पंजरपल्हत्थ-
सुभटइसत्थ Bh. पंजरावसण [सु ?] इडइत्था E. for प-त्था; °रासण्ण K1. K2.
रोल्ल O. for. °रोवसण्ण; ओभल्लो for उवसण्ण Com.

१५४. °त्थपमुक्क for °त्थावलुत्त Bh.; °हाडहणिज्जहात्तिदासेसरिउसेणाहदविअडाप-
सारपाइक्कसूणमग्गसंचारणिअत्तिद for °हाड-त्तिद A.; पमइघातितासेसरिपुज्जरं पाइक्क
B. °पमदउसारिअसेणविअडोपसारवइरिक्क Bh. पडहासेसरिउसेणदिण्णविअडापसारसुण्ण
K2. पमइ ओसारिअसेणविअडापसारवइरिक्क N. °वमइसमोसरियरिपुसेण्णदिण्ण-
णियरं सारपायिक्क O. for पम-रिक्क; सरोसरिअ for स-रिअ K1.; सार before पा-
इक्क C. K1.; K1. om. रिक्क.

१५५. °रणिम्मविद E. °रिम्मविद K1. °रणिम्मिद K2. °रनिम्मिय O. for °र-द;
णिम्मिदववसाअ for णि-सर N.; णिम्मविहववसाअसाहणं for णि-सं Bh.; O. om.
समर; णाहं Bh. N. णाध C. E. for णाह.

* भुजावज्ज Com. † पंजरापद्यतसुभट Com. ‡ °पुधनिवहघानिताशेषरिपुसैन्यदत्त
विकटवृत्तितापसारपक्षानिशून्यमार्ग Com.

अहो गुणानुराओ णरिन्दस्स जं दाणिं सोधसिहरंतरिदावदि-
ण्णपडिहारविणओवण्णासपडिसामिदविरोहसंकडो उवणीदमा-
हवमअरन्दमुहचन्दे वारं वारं संचारिअसिणिद्धलोअणो कलहंस-
आदो अहिअणं जाणिअ णिव्वत्तिदमहग्घगुरुअवहुमाणो पप्फुर-

(क) अहो गुणानुरागो नरेन्द्रस्य यदिदानां सौधशिखरान्तरिता-
वनीर्णप्रतीहारविनयोपन्यासप्रतिशामितविरोधसंकट उपनीतमाधवम-
करन्दमुखचन्द्रे वारं वारं संचारितस्निग्धलोचनः कलहंसकादभिजनं
ज्ञात्वा निर्वर्तितमहार्धगुरुबहुमानः प्रस्फुरन्मत्सरवैलक्ष्यमसीमलिनित-

१५६-१६२ सौधेति । प्रतीहारेण सौधमादवतीर्य तयोः स्व-
रूपं ज्ञात्वा तदुपन्यासः कृत इत्यर्थः । अभिजनो वंशः । बहुमानः

१५६. °णानु° for °णानु° Bh. K1.; °रागो for °राओ K2.; णरन्दस्स A. णरं-
दस्स N. for णरिन्दस्स; देडदाणिसाध for जं-ध Bh.; B. om. जं; ओ for जं O.;
दार्णी for दाणि E.; सोह for सोध A.; सिहरडिदावत्तिण्ण A. सिहरडिदो B. सिहरन्थिदो
Bh. सिहरंतरावदिण E. सिहरंतरिदोदिण्ण K1. सिहरन्तरिदो दिण्ण K2. सिहरंतरोवदिण
O. for सि-ण्ण.

१५७. विणओवण्णास A. विणवोवण्णास B. K1. विणवोवणास Bh. विणवोवणास C.
E. वओवण्णास K2. for वि-स; °समिद A. °सामिअ N. for °सामिद; K2. om.
विरोह; विरोधो संकडोवणीद; B. विरोधस्सोम्मकरसो उवणीद Bh. विरोहसंकडो उवणद
E. विरोधो सोमिक्करसो उवणद N. विरोधसोम्मकिदोवणीद O. for वि-द; सङ्कुडोवणीद
for स-द A. संकडो for संकडो K1.; माध° for माह° O.

१५८. मुहारविदं B. Bh. N. मुहचंद C. for सु-न्दे; पलोइअ वारंवारं वारिअणिअलो
अकलअलो अभिजणं जाणिअ सवहुमाणं णिव्वत्तिअपसाओ प्फुरंत for वारंवारं-रन्त N.;
वारिदलोअणो कलअलादो असिअणं for सं-णं Bh.; सञ्चारिदसिणिह A. सञ्चारिद-
णिसिद्ध K2. for सं-द्ध; °हंसआसादो C. °अंसआदो K1. °हंसआदो O. for
°हंसआदो.

१५९. अभिजणं A K2. O. अहिजणं B. for अहिअणं; आणिअ for जाणिअ C.;
णिवत्तिअ Bh. णिव्वत्तिदा K1. णिव्वडिअ K2. णिवत्तिद O. for णिव्वत्तिद; Bh.
om. महग्घगुरुअ; A. om. गुरुअ; गहुअ B. K2. गहुय O. for गुरुअ; प्फुरिद A.
कुरन्त Bh. प्पफुरंत O. for पप्फुरन्त.

न्तमच्छरवेलक्खमसीमइल्लिदमुहे भूरिवसुणन्दणे महुरोवण्णासे- १६०
ण किं दाणिं तुम्हाणं भुअणाभोअभूसणेहिं महानुभाएहिं णवदं-
सणगुणाहिरामेहिं जामादुकेहिं अपरितोसो ण्ति पडिबोधिअ
गदो अब्भन्तरं राआ । इमे वि माहवमअरन्दा आअच्छन्ति ।
अहं पि भअवदीए इमं वुत्तन्तं णिवेदेमि ण्ति । (क) निष्क्रान्तः ।

मुखे भूरिवसुणन्दने *मधुरोपन्यासेन किमिदानीं युवयोर्भुवनाभोगां
भूषणाभ्यां महानुभावाभ्यां †नवदर्शनगुणाभिरामाभ्यां जामातृभ्याम-
परितोषः इति प्रतिबोध्य गतोभ्यन्तरं राजा ॥ इमावपि माधवमकरन्दा-
वागच्छतः । अहमपि भगवत्या इमं वृत्तान्तं निवेदयामीति ।

समानः । तावानीय दृष्ट्वा तयोः सापराधयोरपि गुणानुरागादतिगौर-
वमेव राजा कृतमिति भावः । न परितोष इति नः शिरश्चालने ।

१६०. मछ for मच्छर Bh.; °रोन्मिच्छवे° for °रवे° K2.; वेलक्खमसीमल्लिअ A.
वेलक्खमइल B. वेलक्खमसिमइल B. वेलक्खमसिमअलिद K1. वेलक्खमसिमइल B.
K2. वेलक्खमसिमउल्लिअणिअ N. for वे-लिद; मल्लि for मइलिद O.; मुहे य
for मुहे O.; °रवअणोवण्णा° for °रोवण्णा° A. Bh.

१६१. किदि before किं K1.; भुआ° B. भुवणा° C. O. for भुअणा°; °भोग for
°भोअ O.; °सण for °सणेहिं Bh. C. E. N.; °भावेहिं A. Bh. K1. K2. O. °हा-
एहिं N. for °भाएहिं; अभिअण A. पडर B. E. अभिअण Bh. for णव; अंद before
°दंस K1.

१६२. °सणाहिरा° for °स-रा° K1.; °भिरा° B. Bh. K2. N. °णुरा° C. for
°हिरा°; णवअन्दंसणरमणीएहिं after °रामेहिं A.; °दुएहिं for °दुकेहिं A. Bh. K2.
N.; परितोसो A. परितोसो E. अपरितोसो K1. O. अपरिओस K2. अपरितोस N.
for अ-तो; °बोहिअ for बोधिअ A. Bh.

१६३. गदो Bh. गओ K2. N. O. for गदो; गदोअब्भन्तरं B. गदोअव्वन्तरं K1.
for रा-न्तं; राजा for राआ Bh.; B. om. राआ; अ for वि N.; Bh. om. वि;
मक° for मअ° K2.; °च्छन्दि B. °हन्ति Bh. छांदि O. for °च्छन्ति.

१६४. वि for पि A. E. K2. N.; भयदीए for भ-ए O.; एदं for इमं A. N.;
वुत्तंतं Bh. उत्तंतं K1. for वुत्तन्तं; णिवेदिस्सं C. णिवेदइस्सं E. for णिवेदेमि;
Bh. K1. K2. N. om. ण्ति; इति before निष्क्रा° Bh. K1. K2. N.;
न्ताः for न्तः Bh. K1. K2.

* मधुरवचनोप° Com. † भुजाभोग for भुवनाभोग Com. ‡ अभिजन for नव
Com. § न परितोष for अपरितोष Com. ॥ एतावपि Com.

१६९

ततः प्रविशतो माधवमकरन्दौ ।

मक० । अहो प्रेयसः सर्वपुरुषातिशायि निर्व्याजमूर्जितं
तेजः । तथा हि ।

दोर्निष्पेषविशीर्णसंचयदलत्कङ्कालमुन्मथतः

प्राग्वीराननुपत्य तत्प्रहरणान्याच्छिद्य विक्रामतः ।

१७०

उद्वेलद्धनरुण्डखण्डनिकराकीर्णस्य संख्योदधे-

र्द्धेधास्तम्भितपत्तिपङ्क्तिविकटः पन्थाः पुरस्तादभूत् ॥९

माध० । नन्वनुशयस्थानमेतत् । पश्य

१६६-१७१ प्रेयसः प्रीतस्य । मकरन्दस्येत्यर्थः । निर्व्याजं वास्त-
वम् । ऊर्जितं बलवत् । दोरित्यादि । प्रेयसो युद्धार्णवस्य पन्था अत्र
पवमभूत् । द्वेधा पार्श्वद्वये स्तम्भितया पत्तिपङ्क्त्या भयंकरः । प्रेय-
सः कीदृशस्य । बाहुसंचूर्णनत्रुटितसंधिस्फुटत्कङ्कालं यथा तथा प्रथमं
वीरानुन्मथतोभिभवतः । इतरत्र तदीयायुधानि गृहीत्वा पराक्रमं
कुर्वतः । इदं विशेषणद्वयं योग्यतया प्रेयस इत्यस्य । संख्योदधेः की-
दृशस्य । स्फुरन्नरमुण्डखण्डसमूहव्याप्तस्य ।

१६९. मकरन्दमाधवौ for मा-न्दौ.

१६९. माध० । for मक० । K1.; मे after अहो B. O.; °ज्ञायिनो for °ज्ञायि
O.; मूर्ति for °मूर्जितं Bh.

१६७. वि for हि Bh.

१६८. संचय for संचय O.; गलत् K2. चलत् O. for दलत्.

१६९. °ननुपत्य B. °ननरत Bh. °नपरत्र O. °ननुपात्य N. for °ननुपत्य.

१७०. उद्वेलद्धन० A. उद्वेलद्धन Bh. K1. उद्वेलन्नर K2.; रुद्ध Bh. तुंड C. K1.
मुंड K2. N. for रुण्ड; उदये for उदधेः N.

१७१. °वेग for °र्द्धेधा K2.; विटपः for विकटः Bh.

१७२. मक० । for माध० । K1.; वयस्य before नन्वनु० N.; °नय (corrected
in margin into °ज्ञाय) for °ज्ञाय O.; A. om. पश्य.

अथैवेन्दुमयूखखण्डखचितं पीतं निशीथोत्सवे

यैर्लीलापरिरम्भदायिदयितागण्डूषशेषं मधु ।

संप्रत्येव भवद्भुजार्गलगुरुव्यापारभग्नास्थिभि-

१७५

गर्त्रैस्ते कथयन्त्यसारविधुरान्प्रायेण संसारिणः ॥ १०

स्मर्तव्यं तु सौजन्यमस्य नरपतेर्यदपराधिनोरप्यनपराद्धयोरिव
नौ सांप्रतं चेष्टितवान् । तदेहि मालतीसमक्षमधुना मदयन्ति-
काहरणवृत्तान्तं विस्तरतः कथ्यमानं श्रोतुमिच्छामि । तथा च

१७३-१७६ अथेत्यादि । यै रात्र्युत्सवे चन्द्रकिरणखण्डख-
चितं क्रीडालिङ्गनदातृवनितागण्डूषावशिष्टं मधु पीबमद्यैव ते संप्र-
त्येव लोकान्बाहुल्येन तुच्छविकलाञ्छरीरैः कथयन्ति । कीदृशैः ।
त्वदीयभुजार्गलप्रबलताडनाक्षुटितास्थिभिः । तथा च । क्षणदृष्टनष्ट-
मुग्धचेष्टिताः प्राक्तनकर्मायत्ता जना इति भावः ।

१७३. निमेषोत्सवे for नि-वे K2.

१७४. गण्डूष for गण्डूष O.

१७५. तैः for ते B.; विकरान् for विधुरान B.

१७७. नरपतेरस्य सौजन्यं for सौ-ते: Bh.; यपराधयोरप्यपराध° for य-द्ध° Bh.;
पर for यद् B. O.; °राद्धयोरप्य° for °साधिनोरप्य° N.; °राधयोरिव A. K1. K2.
O. °साधिनोरिव C. for °राद्धयोरिव.

१७८. कृतोपसंवदनं before सांप्रतं O.; सांप्रातं for सांप्रतं K1. कृतप्रसादमधिष्ठि-
तवान् A. कृतोपसादनां चेष्टितवान् Bh. कृतोपसदनं चेष्टितवान् N. for सां-न् ; मकरंदः।
before तदेहि Bh.

१७९. °कायाः कलहंसेन रण° for °काहरण A.; कलहंसेन before कथ्य° O. ;
अनुभवामः Bh. O. अनुभवामः N. for श्रोतुमिच्छामि; अन्यच्च for तथा च A.; Bh.
N. O. om. तथा च.

१८० कथयति स्वयि सस्मितमालतीवलितलोलकटाक्षपराहतम् ।

११ वदनपङ्कजमुल्लसितत्रपास्तिमितदृष्टि सखी नमयिष्यति ॥ ११

इति परिक्रामतः । अयमसावुद्यानवाटः । प्रविशतः ।

माध० । कथं शून्य एव दीर्घिकाप्रदेशः ।

मक० । वयस्य नूनमस्मद्व्यतिकरोद्वेगपर्याकुलत्वादितस्ततः

१८५ परिभ्रमन्त्य आत्मनोत्रैवोद्यानगहने विनोदयन्त्यो भविष्यन्ति ।

तदेहि पश्यावः । उभौ परिक्रामतः ।

१८०-१८२ कथयतीत्यादि । स्वयि कथयति सति वदन-
पङ्क सखी मालत्या एव मदयन्तिका नमयिष्यति । कीदृशम् ।
सहासमालतीचञ्चलपद्मकटाक्षैः पराहतम् । उद्गतलज्जानिधलदृष्टि
च । मदयन्तिकानिमित्तयुद्धभ्रवणेन मालत्या हासः ।

१८०. कलित for कलित O. E.; कलितपद्म for व-ल K1. K2.

१८१. मुल्लसितभ्रमन् स्तिमित Bh. मुल्लसितभु तस्तिमित N. for भु-त; सखी for सखी Bh.

१८२. तदेहि पश्यावः । परिक्रामतः O. परिक्राम B. E. for इ-तः; Bh. N. om. इति परिक्रामतः; C. om. अ-तः; K1. K2. om. अ-त; O. om. प्रविशतः; प्रवेशं नाटयतः for प्रविशतः N.; माधवमकरंदौ after प्रविशतः A.

१८३. O. om. माध० । N. om. this speech and the following; शून्या एव प्रदेशः A. शून्या इदानीं प्रदेशः C. शून्या इदानीं प्रदेशः K1. शून्या इमे प्रदेशः K2. शून्य एवायं [दीर्घिका in margin] प्रदेशः O.; प्रवेशः for प्रदेशः B.

१८४. व्यतिरेक for व्यतिकर A. Bh.; एव after स्ततः B.

१८५. 'मेत्यात्मावं for म-स्मनः Bh.; आत्मावं for आत्मनः A. C. E. K1. K2. O.; विनोदयिष्यति A. Bh. विनोदय [त्यो भविष्यं in margin] ति O. for वि-न्ति; अयमसावुद्यानवाटः after भवन्ति C. K1. K2.

a. त-तः; प्रविशतः for पश्यावः C. E.; B. om. उभौ परिक्रामतः;
-तः C. K1. K2.

लवङ्गिकामदयन्तिके । सहि मालदि । सहसावलोक्य ।
दिट्टिआ पुणो वि एदे अणाहदा महानुभाआ दीसन्ति । (क)
माधवमकरन्दौ । भवत्यौ क मालती ।

उभे । कुदो मालदी पदसहेण अम्हे विप्पलद्धाओ मन्द-१९०
भाइणीओ । (ख)

माध० । भवत्यौ कथं कथमपि सहस्रधैव विध्वंसते नो
हृदयमतः स्पष्टमभिधीयताम् ।

(क) सखि मालति । दिष्ट्या पुनरप्येतावनाहतौ महानुभावौ
वृश्येते ।

(ख) कुतो मालती पदशब्देनावां विप्रलब्धे मन्दभागिन्यौ ।

१९०-१९७ अत्रानेनावाभ्यां समर्थिता मालती । अधुना तु
युवयोरवलोकनेनावां वञ्चिते इत्यर्थः । कथमिति त्रासे । कथमप्य-
विवर्चनीयेन रूपेण ध्वंसते स्थितिं न बध्नाति । ममेत्यादि । यतोयं

१८७. लव । सहि मदयन्तिके मालदि for ल-लदि A.; सहि मालदि twice N.; मालदि
twice Bh.; °सा विलोक्य for °सावलोक्य K1. K2. O.

१८८. N. om. एदे; एदे supplied in margin. O.; A. B. Bh. N. om. अणा-
हदा; अणहा (corrected into °अणहदा) O.; अणहाभाआ for अ-आ K2.; °णुभावा
Bh. O. °भाआ K1. for °णुभाआ.

१८९. मकरन्दमाधवौ for मा-न्दौ Bh. O.; B. om. भवत्यौ; क सा मा° A. Bh.
K1. K2. O. कासौ मा° N. for क मा°.

१९०. B. om. कुदो; Bh. om. अम्हे; अम्मे for अम्हे B.; विप्पलद्धा for वि-
द्धाओ Bh.; मन्दभाइणीओ विप्पलद्धाओ for वि-णीओ O.; Bh. om. म-ओ.

१९१. A. Bh. om. भवत्यौ; °न्यौ कथमिव सहस्रधैव ध्वंसते for कथं-ते N.; E. N.
om. one कथं; कथं । त्रासे । कथमपि for कथं-पि C.; A. Bh. om. सहस्रधैव;
°धैव for °धैव K2.; भे for नो A. Bh. N.; O. om. नो.

१९२. N. om. अतः; A. Bh. om. स्पष्टम्; स्फुटं for स्पष्टं N.; समाभि° A.
समाभि° Bh. for अभि°.

११९ मम हि कुवल्याक्षीं प्रत्यनिष्टैकबुद्धे-
 भृशमयमनुबद्धोत्कम्पएवान्तरात्मा ।
 स्फुरति च खलु चक्षुर्वाममेतच्च कष्टं
 वचनमिह भवत्योः सर्वथा हा हतोस्मि ॥ १२

मद० । ताए इदो णिग्गदे महाणुभावे अबलोइदं बुद्धर-
 विखदं अ भवदीसआसं विसज्जिअ अप्यमादणिमित्तं
 २०० विण्णवेहि अज्जउत्तं त्ति लवङ्गिआ अणुप्पेसिदा । तदो

(क) *तयेतो निर्गते महानुभावेऽवलोकितां बुद्धरक्षितां च भगव-
 तीसकाशं विसृज्याप्रमादनिमित्तं विज्ञापयार्थपुत्रमिति †लवङ्गिकानु-

ममान्तरात्मात्यर्थमनुगतोत्कम्प एवास्ति । कीदृशस्य । पद्माक्षीं
 प्रत्यनिष्टैकमतेः । मम वामं चक्षुः स्फुरति च । इह भवत्योर्वचनं
 कष्टमेतद्दुःखद्वयम् । हा कष्टे । सर्वथा हतोस्मि । अन्तरात्मनोऽशकु-
 नस्य भवद्वचनस्य चैकमस्यादिति भावः ।

१९५. 'देवाति हृदयमन्तर्भवयती' for 'भृ—ती' A. B. Bh. C. E. 'रविरतमनुबद्धो-
 त्कपएवांतरात्मा N. भृशमयमनुबद्धोत्कम्पमेवांतरात्मा O.; वस्यति for भवयति A. Bh.

१९६. हि खलु चक्षुः स्पष्टमेतच्च वामं A. हि खलु वक्षः स्पष्टमेतच्च वामं Bh. for च
 खलु—दं; मम for खलु K2.

१९७. 'नमपि for 'नमिह N.

१९८. तदो for ताए Bh.; तदा वक्षु इदो A. तदा खु इदो K1. K2. O. ता ए
 खलु इदो N. for ताए इदो; B. om. ताए; 'णुभाए B. 'णुभावे N. for 'णुभावे;
 'लोइदादुदिआं बुद्धरखिदा B. 'लोइदा बुद्धरखिदा अ उमे C. E. for 'लो—अ.

१९९. 'खिखअं for 'खिखदं N.; च for अ Bh. O.; उमे after 'खिखदं अ. K1.;
 'वदीए for 'वदी A. Bh. K2. N.; पेसिअ for विसज्जिअ A. Bh. N.; मत्त for
 'माद A.

२००. अप्पउत्तं विण्णवेहि for वि—त्तं Bh.; विण् for विण्ण K1. K2. O.;
 वय्य for अज्ज K2.; त्ति for त्ति K1. O.; लवङ्गिकां for ल—आ O.; अ before
 अणु K1.; 'सिअ K2. 'सिय O. for 'सिदा; K2. om. तदो.

* तदा क्लृप्तो Com. † बुद्धरक्षितामवलोकितां शोभे भगं Com. ‡ लवङ्गिका-
 मनुपेक्ष्य Com.

उत्तम्ममाणा एदाए मग्गं अवलोइदुं अग्गदो पसरिदा ।
पच्छादो अम्हे ण तं पेक्खामो । तदो अम्हेहिं जाव विडव-
न्तराइं विचिणिदाइं ताव तुम्हे दिट्ठत्ति । (क)

माध० । हा प्रिये मालति

किमपि किमपि शङ्के मङ्गलेभ्यो यदन्य-
द्विरमतु परिहासश्चण्डि पर्युत्सुकोऽस्मि ।

२०५

प्रेषिता । तत उत्ताम्यमानैतस्या मार्गमवलोकयितुमग्रतः प्रसृता ।
पश्चादावां न तां प्रेक्षावहे* । तत †आवाभ्यां यावद्विटपान्तराणि
विचितानि तावद्युवां दृष्टाविति ।

२०२-२१२ अत्र पश्चादावां प्रसृते इत्यन्वयः । विचिता-
न्यन्विष्टानि । किमपीत्यादि । मङ्गलेभ्योन्यदनिष्टं किमप्यनिर्वचनीयं
यद्यस्मात्परिहासादहं शङ्के स परिहासो विरमतु । परिहासेन तव
निङ्गवेनिष्टं शङ्केतस्तं मुञ्चेति भावः । हे चण्डि कोपने समुत्सु-

२०१. उत्तमं for उत्तम्मं O.; K2. om. एदाए; एताए A. अताए Bh. ताए
N. for एदाए.; अग्गदो विलोइदुं K1. अवलोइदुं अग्गदो विलोइदुं K2. for अव-दो;
आलोअइदुं for अ-दुं N.; पारिडिदा A. परिदा Bh. परिगदा K2. ओसारिआ N.
प्पसरिदा O. for पसरिदा.

२०२. पच्छादे अहं ण अ तं पेक्खामि A. पछादो हं ण अ तं पेक्खामि Bh. पछादो अहं ण
अ तं पेक्खामि K2. पछादो अहं तं ण पेक्खामि N. पच्छादो अहं न य तं पेक्खामि O. for
प-मो; अ after ण E. K1.; अस्से वि for अस्सेहिं K1.; एत्थ before जाव A.
K1.; एत्थ Bh. O. इत्थ K2. for जाव; मग्गिदाइं एत्थ विडवन्तराइं जाव तुम्हेहिं ण
दिट्ठत्ति for जा-त्ति N.; 'डवा' for 'डव' K2.

२०३. 'न्तराणि for 'न्तराइं A.; जाव after 'राइं Bh.; विचुणिदाणि A. विचिणिदाइं
C. विविदाइं K1. विचिआइं K2. विविचिदाइं O. for वि-इं; दाव B. जाव K2. O.
for ताव; तुम्ह दिट्ठेत्ति for तु-त्ति Bh.; दिट्ठेत्ति A. दंति B. दिट्ठेत्ति C. O. दिट्ठेत्ति K1.
दिट्ठन्ति K2. for दिट्ठत्ति.

२०४. Bh. om. हा.

२०५. किमपि मनसि for किमपि किमपि K2.

* पदयावः Com. † आवाभ्यामिह विहरन्तीभ्यां यावद्वि° Com.

कलयसि कलितोहं वल्लभे देहि वाचं

भ्रमति हृदयमन्तर्विह्वलं निर्दयासि ॥ १३

उभे । हा पिअसहि कहिं सि । (क)

२१० मक० । वयस्य किमित्यविज्ञाय वैकल्यमवलम्ब्यते ।

माध० । सखे त्वमपि किं न जानासि माधवलोहदुःखिता-
यास्तस्याः कातर्यचेष्टितानि ।

मक० । अस्थेयत् । किं तु भगवतीपादमूलगमनमप्या-
शङ्क्यते । तदेहि तत्र तावत्पश्यावः ।

२११ उभे० । एवं पि संभावीअदि (ख)

(क) हा प्रियसखि क्हासि ।

(ख) *एवमपि संभाव्यते ।

कोस्मि यतः । तथा च कोपेनापि निह्वं माकुर्वित्याशयः । अथ मामनेन
प्रकारेण कलयसि जिज्ञाससे तर्हि कलितो ज्ञातोहम् । हे वल्लभे वाचं
देहि । त्वमेव मे वल्लभा । अतो वदेत्यर्थः । विह्वलमधीरं सन्मम चि-
त्तमन्तर्भ्रमति स्थितिं न लभते । अत एव सोपालम्भमाह निष्करुणासि ।
वैकल्यं दुःखित्वम् । कातर्यं कातरत्वं तेन चेष्टितानि प्राणत्यागादीनि ।

२०९. कलय वि० K1. K2. O. कथय वि० N. for कलयसि.

२०९. N. om. this speech; धिय for विअ O.; गदा after कहिं A. Bh.
K1. K2.

२१०. B. N. om. वयस्य; किमित्यविज्ञाय वयस्य for व-य Bh.; अवज्ञाय for अ-य
B. N.; वैकल्य० for वैकल्य० K1.; आलम्ब्यते for अ-लम्ब्य C. E.

२११. किं त्वमपि for त्व-किं Bh.; O. om. किं; दुस्थिता० for दुःखिता० N. O.

२१२. तन्व्याः for तस्याः B.

२१३. K2. om. मूल.

२१४. तत्तावत् for तत्र तावत् O.; B. om. तत्र; गच्छावः for पश्यावः N.

२१५. एवं वि सम्भावेअदि K2. एदं वि संभाविअदि N. for ए-दि; एदं Bh. इदं
O. for एवं, K1. om. पि; सम्भावअदि for सं-दि K1.

* एतत् for एवं Com.

माध० । एवं नामास्तु । परिक्रामन्ति ।

मक० । विचिन्त्य स्वगतम् ।

याता भवेद्भगवतीभवनं सखी नो

जीवन्त्युपेक्ष्यति न वेत्युपशङ्कितोस्मि ।

२१८-२२१ यातेत्याहि । अस्माकं सखी भगवतीगृहं यदि गता भवेत्तदा जीवन्ती समागमिष्यति । न वा गता तदा नागमिष्यतीत्याशङ्कितोस्मि । तत्र हेतुः । बन्धुजनमित्रप्रियाणां संगम आदौ यस्य तत्सौख्यं बाहुल्येन विद्युत्स्फुरणचञ्चलमेव भवति । तदिह भगवतीपादमूलेति साधारणपदोल्लेखेन मालत्या भविष्यत्सौदामिनी-पार्श्वगमनस्य सूचनेन नवमाङ्गावतारोपि सूचितः । अत एवाङ्गावतारोयम् । यदाह ।

समाप्यमान एकस्मिन्नङ्केन्यस्य च सूचनम् ।

समासतो हि नाट्यज्ञैरङ्गावतार उच्यते ॥

सुहृन्मित्रम् । प्रियं प्रीतिविषयं मनोज्ञं वस्तु ।

२१६. N. om. नाम; भवतु for अस्तु A. Bh. N.; सर्वे परिक्रामन्ति A. Bh. K2. परिक्रामति N. B. C. E. K1. om. परिक्रामन्ति.

२१७. B. om. मक०; N. om. विचिन्त्य; आत्म for स्व A. Bh.; C. om. स्वगतम् .

२१८. नु तद्ग० for भवेद्भग० K2.; सदनं for भवनं N.; नो for नो K1. K2.

२१९. जीवन्त्युपेक्ष्यति न चेत्यभिज्ञाङ्कितोस्मि A. जीवत्युपेक्ष्यति न चेत्यभिज्ञाङ्कितोस्मि Bh. जीवन्त्युपेक्ष्यति न चेत्यभिज्ञाङ्कितोस्मि N. for जी-स्मि; ०न्त्युपे० for ०न्त्युपे० K1.; वेति वि० for वेत्युप० K1. K2.

२२०

प्रायेण बान्धवसुहृत्प्रियसंगमादि

सौदामिनीस्फुरणचञ्चलमेव सौख्यम् ॥ १४

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

॥ मालत्यपहारो नामाष्टमोऽङ्कः ॥

 सूते स्म यं रत्नधरोतिमान्यो मान्यातिमान्या दमयन्ति कापि ।

जगद्धरं तत्कृतटिप्पणेऽङ्को गतोऽष्टमोऽयं रसरम्यरूपः ॥

॥ इत्यष्टमोऽङ्कः ॥

---

 २२१. °मनी for मिनी K2.

२२३. इति मालतीमाधवे A. मालतीमाधवे C. K2. for माल-नाम; Bh. E. N. O. om. माल-नाम; °तीहरणं for °त्यपहारो K1.

॥ नवमोऽङ्कः ॥

ततः प्रविशति सौदामिनी ।

सौदा० । एषास्मि सौदामिनी भगवतः श्रीपर्वतादुत्पत्य
पद्मावतीमुपाश्रिता । तत्र मालतीविरहिणः संस्तुतप्रदेशदर्शना-
सहिष्णोः संस्त्यायं परित्यज्य सह सुहृद्वर्गेण बृहद्रोणीशैलका-
न्तारप्रदेशमधितिष्ठतो माधवस्याधुनान्तिकं प्रयामि । भोस्तथा- ५
हमुत्पतिता यथा सकल एष गिरिनगरग्रामसरिदरण्यव्यति-
करश्चक्षुषा परिक्षिप्यते । पश्चाद्विलोक्य । साधु साधु ।

१-११ अधुना पूर्वसूचितसौदामिन्या मालतीजीवननिवेदनेन
माधवप्रत्युज्जीवनाय प्रवेशमाह । तत इति । नानासिद्धिस्थानत्वेन
देवतात्मकतया भगवत्पदं श्रीपर्वते । संस्तुतः परिचितः । ब्रोणी नद्या
मध्यम् । तथेत्यनेनौत्पतनस्य दूरत्वमुक्तम् । व्यतिकरः समूहः ।

१. Bh. om. ततः; प्रविश्य for प्र-ति Bh.

२. Bh. om. सौदा० ।; B. C. om. एषास्मि सौदामिनी; उपेत्य A. B. Bh. C. K2. O.

३. उपसृत्य A. B. C. E. K1. K2. उपश्रुत्य Bh. O. उपश्रित्य N. for उपा-
श्रिता, the text उपाश्रिता with G.; A. B. C. E. om. तत्र; 'हिणो माधवस्य
संस्तु' for 'हि-स्तु' Bh. N.; 'तादर्शना' for 'त-ना' B.

४. स्थाने A. संस्त्यायं B. संस्त्यायं यं Bh. संस्त्यायं C. संस्त्यायं O. for संस्त्यायं; सु-
ण सह for सह सु-ण Bh.; ब्रह्मद्रोण N. ब्रह्मद्रोण O. for बृ-णी; शैलकटकान्तर for
शैलकान्तर K1.

५. 'रप्रवेशं परिभ्रमतो माधवस्याधुनान्तिकमुपयामिति A. 'रप्रवेशो माधवस्य तदतिक-
मनुप्रयामीति B. 'रप्रवेशमधुनातदतिकमनुप्रयामि Bh. 'रप्रवेशो माधवस्याधुना तदतिकमनु-
प्रयामीति C. E. 'रप्रवेशं परिभ्रमतो माधवस्याधुनान्तिकमनुप्रयामि K1. 'रप्रवेशं परि-
भ्रमतो माधवस्याधुनान्तिकमनुप्रयामि K2. 'रमुपसृत्याधुनातदतिकं प्रयामि N. 'रप्रदेशं
माधवस्यतदतिकमनुप्रयामि O. for 'र-मि, the text with G. परिक्रम्य before भो'
K1. K2.

६. 'मुत्पा' for 'मुत्प' K1.; 'लगिरि for 'ल एष गिरि B.

७. Bh. N. om. साधु साधु; O. om. one साधु.

- पद्मावती विमलवारिविशालसिन्धु-
 पारासरित्परिकरच्छलतो विभर्ति ।
 १० उत्तुङ्गसौधसुरमन्दिरगोपुराद्व-
 संघट्टपाटितविमुक्तमिवान्तरिक्षम् ॥ १
 अपि च । सैषा विभाति लवणा ललितोर्मिपङ्क्ति-
 रभ्रागमे जनपदप्रमदाय यस्याः ।
 गोर्गभिणीप्रियनवोलपमालभारि-
 १५ सेव्योपकण्ठविपिनावलयो विभान्ति ॥ २

परिक्षिप्यत इव नेत्रमण्डले प्रविष्टीक्रियत इव । पद्मावतीत्यादि ।
 पद्मावती पुरी गगनमिव धारयति । विमलवारिरच्छजला महती
 सिन्धुश्च पारा च सरितौ तयोः परिकरो वेष्टनं तद्व्याजात् । उच्छ्रित-
 प्रासाददेवकुलपुरद्वाराद्वालिकानां वर्षणेनादौ विदीर्णं ततो विशेषेणो-
 भयतस्त्यक्तम् । उत्तुङ्गसौधादय आकाशं पाटयित्वा निर्गताः । अथ
 नदीच्छलेन तदाकाशं पतितमिवेत्यर्थः ।

१२-१७ सैषेत्यादि । सैषा लवणा नदीभेदो विभाति । मनो-
 ज्ञकलोलवलिः । वर्षास्र यस्या गवां गर्भिणीनां प्रिया नवा योलपमाला

८. विपुल for विमल E.

९. 'वोपी for पारा N.; 'व्यति° for 'त्यरि° K2. O.; 'सर for 'कर C.; 'श्चलतो
 for च्छलतो Bh.

१०. पुरगोपुरमंदिराद्व for सु-द्व N.

११. 'रीक्षं for 'रिक्खम् A.

१२. ललितावलयो° (corrected in margin into लवणा ललितो°) for लव-तो°
 O.; वरदा for लवणा N.; चलितो° Bh. वलितो° K2. for ललितो°.

१४. निवोलपलासभारी for न-रि Bh.

१५. सव्यो° for 'सेव्यो° Bh. भवन्ति for विभान्ति B. Bh. O. (corrected in
 margin into विभान्ति])

अन्यतोवलोक्य । अयमसौ भगवत्याः सिन्धोर्दारितरसात-
लस्तटप्रपातः ।

यत्रत्य एष तुमुलध्वनिरम्बुगर्भ-

गम्भीरनूतनघनस्तनितप्रचण्डः ।

पर्यन्तभूधरनिकुञ्जविजृम्भमाणो

२०

हेरम्बकण्ठरसितप्रतिमानमेति ॥ ३

तृणाविशेषराजिस्तां बिभ्रति ॥ ताच्छील्ये णिनिः ॥ अत एव सेव्याः
परिशीलकसुखदाः समीपवनपङ्क्तयो लोकहर्षाय भवन्तीति । सैषेत्य-
नेन पूर्वदृष्टत्वमुक्तम् । अपो बिभर्तीत्यभ्रम् । अभ्रति गच्छति वेत्यभ्रम् ।
अतो बकारयुक्तं तद् । अयुक्तं चेदं पदमित्यवधेयम् ॥ चतुष्पादो
गर्भिण्येति समासः । उलपो नाम तृणान्तर इति मेदिनीकरः
मालभारीत्यत्रेष्टकेषीकामालानां चिततूलभारिष्विति ह्रस्वः ॥ रसा-
तलतटः पृथ्वीतटः । तलशब्दः स्वरूपे । प्रपातोतटम् । यद्वा । तटे
प्रपातोतिशयितं पतनम् ।

१८-२७ यत्रत्येत्यादि । यदीय एष महाध्वनिः सिन्धोः पर्यन्त-
गिरिकुञ्जेषु वर्धमान [नो?] विघ्नेशगलध्वनिसाम्यं गच्छति । तस्य
गजास्यत्वेन गभीरध्वनित्वात् । कीदृशः । जलपूर्णगभीरनवमेवध्व-
निवत्प्रचण्डः ॥ तुमुलो महति स्मृत इति विश्वः ॥ चन्दनं रक्तच-
न्दनं देवदारुर्वा । उपचारात् । अन्यथास्य मलयजत्वविरोधात् ।

१६. 'ते' विलोक्य for 'तोवलोक्य' O.; स एष Bh. एष K1, K2, O. for अयमसौ.

१७. प्रायस्तट A. तट C. for 'स्तट'; Bh. om. 'स्तट'.

१८. तुमुलो for तुमुल A. C. E.

२०. विजृम्भमाण A. विजृम्भणेषु B. C. E. K1, K2, O. विजृम्भणेन Bh. for वि-णो.

२१. रणित for रसित N.

एताश्च चन्दनाश्वकर्णकेसरपाटलाप्रायतरुगहनाः परिणत-
मालूरसुरभयोरण्यगिरिभूमयः स्मारयन्ति खलु तरुणकदम्ब-
जम्बूवनावनझान्धकारगुरुनिकुञ्जगम्भीरगह्वरोद्गारगोदावरीमु-
२५ खरितस्निग्धविशालमेखलाभुवो दक्षिणारण्यभूधरान् । अयं
च मधुमतीसिन्धुसंभेदपावनो भगवान्भवानीपतिरपौरुषेयप्रति-
ष्ठः सुवर्णबिन्दुरित्याख्यायते । प्रणम्य ।

अश्वकर्णो वृक्षभेदः । प्रायःशब्दः प्रभृत्यर्थो बाहुल्यार्थो वा । परिणतं
पक्वम् । मालूरं बिल्वफलम् । तरुणो वृक्षभेदः । अवनद्धो धृतः ।
उद्गारः प्रतिशब्दः । गोदावरी नदीभेदः । मेखला नितम्बः ।
भूधरान्मलयादीन् । सौदामिन्या दक्षिणदेशवासित्वेन स्मरणम् ।
मधुमतीसिन्धोर्नद्योः संभेदः संगमस्तस्य पावनः पावित्र्यहेतुः ।
स्वयंभूस्निधानस्य महातीर्थहेतुत्वादपरिमिताज्ञाता पुरुषकृता प्रति-
ष्ठा स्थितिर्यस्य । एतेन स्वयंभूत्वमुक्तम् । आख्यानं प्रसिद्धिः ।

२२. एताश्चन्दनाश्वकर्णकेसरलपाटल A. Bh. N. एताश्च चंदनाश्वकर्णकेसरलपाटल E.
एताश्चन्दनाश्वकर्णकेसरलपाटल K2. for ए-ला; सरस for केसर O.; कदली
before पाटल K1.; °णामालूर for °णतपालूर N.

२३. K1. K2. N. om. गिरि; स्मर° for स्मार° B. Bh.E. O.; B. N. om.
खलु; तांस्तरुण Bh. N. मां वरण K2. for तरुण.

२४. अवबद्ध for अवनद्ध N. O.; °कारि for °कार B. C.; गुरुगिरिनिकुञ्जगुञ्ज-
भीरगह्वरोद्गारघोरघोषणगोदावरीरवमुखरितविशाल for गु-ल N.; -निकुञ्जगुञ्जगंभीरगह्वरोद्गार
B. निकुञ्जगुञ्जगंभीरगह्वरोद्गार K1. K2. निकुञ्जगुञ्जगंभीरगह्वरोद्गार° O. for नि-द्गार;
गम्भीर for गम्भीर A. गह्वरोद्गार for गह्व-र Bh.; °रोदार for °रोद्गार° C.; °शिरवसु°
for °शिरु° A. Bh.

२५. A.Bh. K1. K2. om. स्निग्ध.

२६. °दे पार्वतीभवानीपति° for °द-ति C.; °रुधी (?) य for °रुषेय K1. प्रतिष्ठ
for प्रतिष्ठः N.

२७. स्वर्ण for सुवर्ण N.; Bh. E. om. इति.

जय देव भुवनभावन जय भगवन्निखिलवरद निगमनिधे ।
जय रुचिरचन्द्रशेखर जय मदनान्तक जयादिगुरो ॥ ४
गमनमभिनीय । ३०

अयमभिनवमेघदयामलोलुङ्गसानु-
र्मदमुखरमयूरीमुक्तसंसक्तकेकः ।
शकुनिशबलनीडानोकहस्निग्धवर्ष्मा
वितरति बृहदरमा पर्वतः प्रीतिमक्ष्णोः ॥ ५

२८-२९ अदृष्टार्थं शिवनुतिमाह । जयेति । भुवनानां कार्यजातानां
भावन उत्पादक । दीव्यतीति देव श्रुतियुक्त । भगवन् भगं तत्त्वज्ञानं
तद्युक्त । तथा च रागद्वेषादिरहित इत्यर्थः । स्तुतिफलमाह । अखिल-
वरान्भुक्तिमुक्त्यादीन्ददाति तादृशो निगमो वेदस्तन्निधे तत्कर्तः ।
यद्वा । निगम आविर्भावस्तदाश्रय । तथा च । वेदद्वाराविर्भावेन
जगदुपकारक इत्यर्थः । मनोज्ञचन्द्रभूषण । तथा च वेदकारणाय कृत-
शरीरपरिग्रह इत्यर्थः । तर्हि पौरुषेयत्वाद्देवाप्रामाण्यं स्यादित्यत आह ।
मदनेति । सर्वदोषनिधेः कामस्य नाशन निर्दोष । अत एव भगवन् ।
तथा च नोक्तदोषः । आदौ सर्गादौ गुरो । ब्रह्मादीनामित्यर्थात् ।
तथा च वेदस्य भगवत्कर्तृत्वमायाति ।

३१-३४ अयमित्यादि । अयं गिरिर्नेत्रयोर्हर्षं ददाति । की-
दृशः । नवीनमेघदयामलोलुङ्गसानुः । हर्षप्रीतमयूरस्त्रीकृता संसक्ता मि-

२८. सकलभुवनपावन for दे-न Bh.; निखिल B. Bh. E. N. K2.; for अखिल
A. B. Bh. C. E. N. om. वरद; वाङ्मगम for निग-धे B.; वेद for निगम C.

२९. शेखर for शेखर Bh.; जय जगदादि A. जय जयादि E. for जयादि.

३०. °धाय for °नीय Bh.

३१. मयूरा° Bh. षकोठी C. for मयूरी.

३२. नीला° for नीडा° B. Bh. O.; वर्ष्मा for वर्ष्मा K2.

३४. समहीयान् for बृहदरमा O.

३९ अपि च । दधाति कुहरभाजामत्र भल्लुकयूना-
 मनुरसितगुरूणि स्त्यानमम्बूकृतानि ।
 शिशिरकटुकषायः स्त्यायते सल्लकोना-
 मिभदलितविकीर्णग्रन्थिनिष्यन्दगन्धः ॥६८॥
 ऊर्ध्वमवलोक्य ।

४० कथं मध्याह्नः । तथाह्यत्र संप्रति

लिता केका मयूरवाणी यत्र सः । शकुनिभिः पक्षिभिः शबलाः क-
 र्वुरा ये नीडानोकहाः पक्षिवासवृक्षास्तैः स्निग्धं वर्ष्म शरीरं यस्य
 सः । तरूणां पक्षिव्याप्तत्वेनाशेषपक्षिणो नीड एव वसन्तीति भावः ।
 बृहदहमा विपुलशिलः ॥ केका वाणी मयूरस्येत्यमरः । शबलैताश्च
 कर्बुर इति च । कुलायो नीडमखियामिति च । अनोकहः कुटः शाल
 इति च । शरीरं वर्ष्म विग्रह इति च ॥

३५-३८ दधतीत्यादि । अत्र गिरौ गुहावासिनां तरुणभल्लू-
 कानामम्बूकृतानि सल्लेभ्मकघूत्कारध्वनयोनुरसितेन प्रतिरवेण स्थू-
 लानि स्त्यानं घनतां दधति । शल्लकीनां वृक्षभेदानां गजखण्डित-
 विस्तीर्णसंधिपर्वनिर्गतगन्धः स्त्यायते निबिडीभवति । निष्यन्दः स्प-
 र्शाच्छिशिरः शीतो रसतः कटुः कषायः । स्त्यानमिति भावप्रधानो
 निर्देशः ॥ अम्बूकृतं सनिष्ठीवमित्यमरः ॥

३५. C. N. om. अपि च; °जां मन for °जामत्र A. Bh. E.

३७. कयाव for कषायः Bh.; °यस्ताय° K2. °यस्तन्य° O. for °यः स्त्याय°; शल्ल°
 for सल्ल° A. E.

३८. °मित Bh. मद K1. for °मिभ; विशीर्ण for विकीर्ण N.; निष्यंदी for
 निष्यन्द Bh.

३९. K1. K2.; N. O. om. ऊर्ध्वमवलोक्य.

४०. अये before कथं N.; Bh. N. om. अत्र; E. om. संप्रति.

काश्मर्याः कृतमालमुद्रतदलं कीयष्टिकटीकते
 तीराश्मन्तकशिम्बिचुम्बिनमुखा धावन्त्यपः पूर्णिकाः ।
 दास्यूहैस्तिनिशस्य कोटरवति स्कन्धे निलीय स्थितं
 वीरुन्नीडकपोतकूजितमनुक्रन्दन्त्यधः कुकुटाः ॥ ७

४१-४४ काश्मर्या इत्यादि । गम्भार्याः सकाशात्कृतमाल-
 भारग्वधूवृक्षमुद्रतपत्रम् । धनच्छायामिति यावत् । कीयष्टिकः कोवा
 इति ख्यातः पक्षी टीकते गच्छति । गम्भार्या अल्पपत्रत्वात् । यद्वा ।
 कृता संपन्ना माला वृक्षपङ्क्तिर्यत्र तं प्रदेशं गच्छतीत्यर्थः । तीरस्थो-
 र्श्मन्तकस्तीराश्मन्तकः । शाकपार्थिवादिः । अश्मन्तकोल्लकोला
 इति ख्यात आम्नातको वा वीरणं वा । तस्य शिम्बिः शिखा
 लताभेदो वा तस्याधुम्बिनं चुम्बनकरणं मुखं यासां तादृशाः पूर्णिका
 पक्षजातयोपः पानीयानि धावन्ति । ग्रीष्मतप्रास्ता नीडं विहाय
 जलमनुगच्छन्तीत्यर्थः । यद्वा । तीराश्मन्तकं तीरवर्तिवीरणमपः-
 पूर्णिका कुम्भीरमक्षिका धावन्ति व्रजन्ति । ग्रीष्मतप्राजलं त्यक्त्वा
 तीरवीरणादिच्छायामनुसरन्तीत्यर्थः । यद्वा । अश्मन्तकं शिशि-
 पावृक्षस्तस्य शिम्बिरग्रमित्यर्थः । तिनिशस्यातिमुक्ताख्यवृक्षस्य
 छिद्रवति स्कन्धे प्रकाण्डे च्छायासेवनार्थं दास्यूहैः पक्षिभेदैः
 कोण्डाडाडक इति ख्यातैर्निलीय स्थितम् । वीरुलता नीडं वासो

४१. काश्मर्याः B. C. काश्मर्यात् N. for काश्मर्याः; °टीकते for टीकते Bh.

४२. तीराश्मन्तक Bh. तीराक्षिपिक C. for ती-क; तीराश्मन्तकच्छविचुम्बनपरा for ती-खा N.; चुम्बन B. चुम्बित Bh. C. E. K1. K2. for चुम्बिन; चुम्बनमुचो for चु-
 -खा O.; अधः for अपः B. K2.

४३. तिल° E. तिम् N. for तिनि°; कोटरवती for को-ति Bh. स्कन्धे for स्कन्धे K1.

४४. अदः K2. अतः Q. for अधः; कुकुमाः for कुकुटाः E. K1. O.

४५ तद्भवतु माधवमरकन्दावन्विष्टं यथाप्रस्तुतं साधयामि ।

इति निष्क्रान्ता । विष्कम्भकः ।

ततः प्रविशतो माधवमकरन्दौ ।

मक० । सकर्णं निःश्वस्य ।

यस्य कपोतस्य पाण्डुनामपक्षिणः शब्दितं लक्षीकृत्य कुकुभा
अधस्तरूपां रुदन्ति । ग्रीष्मतापात्कपोता निजनीडवासिनः कुकु-
भाश्च तृषार्ता रुदन्तीत्यर्थः । जातिस्वभाव एकासौ । यद्वा । कुकुभाः
क्रन्दन्त्याह्लादयन्ति । अहो कपोतरुतमित्यभिलषन्तीत्यर्थः ॥ गम्भा-
री सर्वतोभद्रा काश्मरी मधुपर्णिकेत्यमरः । आरग्वधे राजवृक्षश-
म्याकचतुरङ्गुलाः । आरेवतव्याधिघातकृतमालसुवर्णका इति च ।
कोयष्टिकेष्टिद्विभक्त इत्यपि । आम्नातकेम्लिकायामश्मन्तको वीरणेपि
च । शिंशिपाश्मन्तकं ग्राहुरिति धराणिः । शिम्बिः शिखा लताभेद इति
विश्वः । नासाच्छिद्र्यां तु पूर्णिकेति च । पूर्णिका पल्लीति खयाता
पतविज्ञेति खयाता वा । अपःपूर्णका कुम्भीरमक्षिकेत्यपि धराणिः ।
हात्सूहः कालकण्टक इत्यमरः । तिनिशे स्यन्दनो नेमी रथद्वुरति-
मुक्तक इति च । अली प्रकाण्डः स्कन्धः स्यादिति च । तित्तिरिः
कुकुभो लाव इति च ॥ मयूरप्रमाणोयं पक्षी । तदित्युपसंहारे ।
विष्कम्भक इति । शुद्धविष्कम्भकोयम् । यदाह ।

शुद्धो मध्यमपात्रेण संस्कृतोक्त्या निबध्यते ॥ इति ।

४५. यावत् for भवतु B.; 'वेकान्वि' for 'वन्वि' K1. K2. O.; सान्त्वयामि A.
Bh. संपादयामि C. K2 सम्भावयामि K1. for साधयामि.

४६. O. om. इति; कतो for निष्क्रान्ता Bh.; शुद्धविष्कम्भः for वि-कः N.

४७. 'इति माधवो मकरन्दश्च' for 'श-न्दौ' A. Bh. N.

४८. मक० after निः श्वस्य instead of before सकर्णं K1.; B. om. सकर्णं;
निःश्वसन् B. निःश्वस्य K2. for निःश्वस्य; E. om. निःश्वस्य.

न यत्र प्रत्याशामनुपससि नो वा रहयति
 प्रविक्षितं चेतः प्रविशति च मोहान्धतमसम् । ५०
 अकिञ्चित्कुर्वाणोः पशव इव तस्यां वयमहो
 विधातुर्वामत्वाद्विपादि परिवर्तामह इमे ॥ <

माध० । हा प्रिये मालति क्वासि । कथमविज्ञाततत्त्वमद्भुतं
 झटिति पर्यवसितासि । नन्वकरुणे प्रसीद संभावय ममम् ।

४९-५२ न यत्रेत्यादि । थैरस्माभिस्तादृशं राजसैन्यं जिह्मि-
 मे बयं स्रष्टुर्बाम्याद्विपत्तौ पुनः पुनर्वर्तामहे । यत्र विपत्तौ चित्तम् ॥
 कर्तुं ॥ प्रत्याशां नानुगच्छति न वा त्यजति । अन्वयव्यतिरेकानि-
 धयात् । तथा च सा जीवति न वेति न ज्ञायत इति भावः । रहस्यागे
 स्वार्थे णिच् ॥ प्रतिक्षितं पुनःपुनः प्रेरितं सञ्चेतः पुनर्मोहरूपगढा-
 न्धकारं प्रविशति । किं कर्तव्यमिति न जानीम इति भावः । अत
 एव कामप्यर्थक्रियामकुर्वाणाः पशव इव ।

५३-५९ यत एवाविज्ञातं तत्त्वमत एवाश्चर्यम् । पर्यवसिता समा-
 त्रिं गता । संभावयाश्वासय । प्रियेत्यादि । हे प्रियमाधवे मयि किम-
 स्निग्धासि । माधवान्यशङ्कामपनयति । ननु हे अहमेव स यं पूर्वं तव

४९. राहयति च for वा-ति E.

५०. प्रति° for प्रवि° B. E. K1. K2.; तु for च E. N. O.; °मसे for मसम् Bh.

५१. तस्या A. यस्यां K2. for तस्यां.

५२. मोहा° (corrected in margin into वर्त्ता°) for वर्ता O.

५३. O. om. मालति; प्रयच्छ मे प्रतिवचनं after क्वासि B. O. (in margin); °ज्ञाता त्वम्° for °ज्ञाततत्त्वम्° O.; A. om. अद्भुतं; प्रिये B. च N. after अद्भुतं.

५४. झगिति for झटिति O. उपसृता B. प्रकांता Bh. अपकांता N. for पर्यवसिता.

५५

मियमाधवे किमसि मय्यवत्सला

वनु सोहमेव यमनन्दयत्पुरा ।

स्वयमागृहीतकमनीयकङ्कण-

स्तव मूर्तिमानिव महोत्सवः करः ॥ ५९

वयस्य मकरन्द दुर्लभः पुनर्जगति तावतः स्नेहस्य संभवः ।

६०

सरसकुसुमक्षामैरङ्गैरनङ्गमहाज्वर-

श्चिरमात्रिरतोन्माथी सोढः प्रतिक्षणदाकणः ।

करः स्वयमनन्दयत् । तथा च माधवान्यशङ्कामपि मा कृथा इति भावः । आगृहीतमीषदृहीतं सात्त्विककम्पादिना चपलतया मनोज्ञसूत्रं येन सं । यद्वा । आगृहीतमभिगृहीतं करसमर्पणात् । अत एव मूर्तिमान्कृतदेहपरिग्रहो महोत्सव इव । सोपि गृहीतमण्डने नन्दकथं भवति । उद्गृहीतमिति पाठ उच्चैर्गृहीतमिदमर्थः ॥ कङ्कणं मण्डने सूत्र इति विश्वः ॥ तादृशस्येत्यनुस्मृतिः करमण्डनमहोत्सवानुधानस्वास्थ्यान्तदभ्यासाद्वा । यदाह ।

स्वास्थ्याभ्यासममुत्था श्रुतिदर्शनसंभवानुस्मृतिः ॥ इति ।

६०-६३ सरसेत्यादि । तथा काममहाज्वरोवस्थादशको बहुकालं सोढः । अनङ्ग एव महाज्वर इति वा । नवपुष्पमृदुभिरङ्गैः । कीदृशः । संततमर्मव्यथाकारी । अत एव प्रतिमुहूर्तमुन्मूलनोद्यतः । एतेन दुःसहत्वमुक्तम् । ततः प्राणास्त्यक्तुं तथा मनो विशेषेण निरपेक्षतया धृतम् । अत एव तृणमिव । सारमाह इतः करार्पण-

५९. अयमुद्गृहीत A. E. अयमागृहीत Bh. N. for स्व-त.

५९. पुनस्तादृशस्य for पु-तः B. तावतः स्नेहस्य जगति for ज-स्य K1.; सखेदे after संभवः Bh.

६०. सरल for सरस N.

६१. °रलो° for °रतो° O.

तृणमिव ततः प्राणान्मोक्तुं मनो विधृतं तथा
किमपरमतो निर्व्यूढं यत्करार्पणसाहसम् ॥ १०

अपि च । मयि विगलितप्रत्याशास्त्वद्दिवाहविधेः पुरा

विकलकरुणैर्मर्मच्छेदव्यथाविधुरैरिव ।

११

स्मरसि रुदितैः स्नेहाकृतं तथा व्यतनोदसा-

बहमपि यथाभूवं पीडातरंगितमानसः ॥ ११

साहसादपरं किमस्ति । अपि तु न किमपीत्यर्थः । यत्करस्यार्पणं स्व-
यमेव दानं तदेव साहसं निर्व्यूढं निःशेषेण दोषमपहाय वृत्तम् ।
कुलकन्यकानां तर्षिषिधात्साहसत्वम् । तृणमिवेत्यत्र लिङ्गवचनभेदे
नोपमादोषो भवति । रसान्तर्गतत्वेन धीमतामनुद्देशात् । यत्रोद्देशो
न धीमतामिति दण्डिवचनात् ।

६४-६७ मयीत्यादि । सखे असौ प्रिया स्नेहेद्भितं रुदितैस्तथा
विस्तारयामास यथा पीडाचपलचिसोहमप्यभूवं भूतोस्मीति स्मरसि ।
इतिरध्याहार्यः । अन्यथा कर्माप्राप्तिः । रुदितस्य करुणजन्यत्वा-
त्करुणैर्तुमाह । विधाहविधेः पूर्वं मयि नैराश्याद्विकलानि स्वविषय-
व्यावृत्तानि करुणानीन्द्रियाणि तैर्लक्षिता । अनेन मोह उक्तः । लक्षणे
तृतीया । कीदृशैः । मर्मच्छेदव्यथयादीनैरिव । अनेन निःश्वासवत्त्व-
मुक्तम् । निःश्वासेन मर्मच्छेदोन्नयनात् । तथा च निःश्वासरुदितमोहैः
करुणरस उक्तः । यद्वा । विकलकरुणैर्व्यतनोद्भुदितैरिव । इतरत्समम् ।

६२. तथा for तथा K1.

६३. इतो for भूतो Bh. Com.; तत् for क्त E.

६५. करुणैर्म° A. N. O. कणैर्म° K1. for करुणैर्म°; °देव्ययामधुरैरिव for °द-
व B.; °रपि for °रिव O.

६६. स्मरसि B. असित K1. for स्मरसि; स्मरविलसितैस्ते° for स्म-स्ते° N.
यथा for तथा B.

६७. तथा° for यथा° N.; भूतं for °भूवं Bh.

सावेगम् । अहो नु खलु भोः ।

दलति हृदयं गाढोद्देगं द्विधा तु न भिद्यते ॥

७० वहति विकलः कायो मोहं न मुञ्चति चेतनाम् ।

ज्वलयति तनून्मन्तर्दाहः करोति न भस्मसा-

स्महरति विधिर्मर्मच्छेदी न कुन्तति जीवितम् ॥१२

६८-७२ अहो नु खलु भो इत्याधर्ये । दलतीत्यादि ।
मम हृदयं दलति विदीर्यते । सवेदनत्वात् । दृढोद्देगम् । नैव द्विधा
भिद्यते द्विधा भिन्नं न भवति । स्फुटिते पीडोपशान्तिरिति भावः ।
तुशब्द एवार्थे सुनरर्थे वा । पुनर्न भिद्यत इत्यर्थात् ॥ भिद्यत
इति कर्मकर्तरि तङ् ॥ अथ च दलति तच्च भिद्यत इति
विरोधाभासः । एवमुत्तरत्रापि । विकलः कायो मोहं दधाति
न तु चेतनां त्यजति । पुनश्चेतन्ययोगात् । स्थिरे मेहे दुःखा-
ज्ञानत्कृतार्थः स्यामिति भावः । तदिहाध्यात्मिकविषयमुक्तम् ।
अन्तर्दाहः शरीरं दीपयति न भस्मसात्करोति । कास्त्र्येन भस्म-
रूपं न करोतीत्यर्थः ॥ सातिः कास्त्र्ये ॥ तथारथे दुःखाज्ञानमेव
स्यादित्याशयः । अनेनाधिभौतिकी विषयुक्ता । तन्निहा व्याभिदशा-
यां मोहादय उक्ताः । यदसह ।

मनःसंमोहसर्वाङ्गदाहाधृत्यादिभिस्तथा ।

शिरसो वेदनाभिश्च व्याधेरभिनयो भवेत् ॥ इति ।

इह कायावच्छिन्न आत्मा कायपदेनोक्तः । अन्यथा मोहस्यात्मधर्म-
तया कायेसंभव इत्यवधेयम् ॥ त्रिधां मूर्तिस्तनुस्तनुरित्वमरः ।

६८. सोद्देगं for सावेगम् Bh.; B. om. अहो-भोः; E. om. नु.

६९. भज्यते for भिद्यते E.

७०. नूनं for मोहं B.

°दाहं for °दाहः O.

मन्त्रः । वयस्य निरवग्रहं दहति देवमिव दारुणो विवस्वान् ।
इयं च ते शरीरावस्था । तदस्य पद्मसरसः परिसरे मुहूर्तमा-
स्यताम् । अत्र हि ७५

उच्चालबालकमलाकरमाकरन्द-

निष्यन्दसंवलनमांसलगन्धबन्धुः ।

त्वां प्रीणयिष्यति पुरःपरिवर्तमान-

कल्लोलशीकरतुषारजडः समीरः ॥ १३

परिक्रम्योपविशतः । ८०

७३-७९ जडतानिबृत्त्यर्थं माधवमन्याचितं कर्तुमाह । वयस्व
इति । निरवग्रहं निष्यतिबन्धं यथा । उपवेशनफलमाह । उच्चा-
लेस्वादि । समीरो वायुरिह त्वां प्रीणयिष्यति प्रीतं करिष्यति ।
तद्योग्यतामाह । श्रीष्मान्वेल्लोदकतयोद्गतनाला । बाला ये पद्मसंघास्ते-
षां पुष्परससंस्नेहोऽन्मिभ्रं तेन मांसलः पुष्टो यो गन्धस्तन्मि-
त्रम् । अमे होलायमानकल्लोलशीकरैः शीतलो जडो मन्दः । यद्वा ।
शीकरा एव तुषारास्तैर्जडः शीत इत्यर्थात् ॥ आकरो निवहोत्पत्ति-
स्थानभेदेषु कथ्यव इति मेदिनीकरः । माकरन्दः ॥ तस्येदमित्यण् ॥

७३. माधव A. E. K2. N. माधवं Bh. after वयस्य; दाव इव for देवमिव N.;
°जोयं वि° for °जो वि° O.; अस्मान् after विवस्वान् C. K1.

७४. B. om. इयं-था; तदे for परिसरे B.

७५ यत्र B. अय N. for अत्र.

७६. उच्चाल C. E. उल्लोल (in margin) O. for उच्चाल.

७७. सञ्चलन for संवलन A.

७८. प्राण° for प्रीण° N.; पुरा A. पुनः Bh. for पुरः; °मानः for मान C. O.

७९. °डो नभस्वान् for °डः समीरः O.

८०. इति before परि° A. Bh. E.

मक० । स्वगतम् । भवत्त्वेवं तावदाक्षिपामि । प्रकाशम् । वयस्य
माधव ।

एतस्मिन्मदकलमल्लिकाक्षपक्ष-

व्याधूतस्फुरदुरुदण्डपुण्डरीकाः ।

वाष्पाम्भः परिपतनोद्गमान्तराले

दृश्यन्तामविरहितश्रियो विभागाः ॥ १४

माधवः सावेगमुत्तिष्ठति ।

८१-८७ आक्षेपोन्यमनस्कता । एतस्मिन्नित्यादि । अत्र सरसि
भुवः प्रदेशा दृश्यन्ताम् । अभुपूर्णनेत्रतयादर्शनमाशङ्क्याह ।
एकस्य नेत्रजलस्य परिपतनमन्वस्योत्थानं तयोर्मध्ये । कीदृशाः ।
हर्षाव्यक्तमधुररससंविशेषपक्षकमित्तचलक्षिर्बालपद्माः । नीलोत्प-
लयुक्ताश्च । पूर्वं विशिष्टपद्ममुक्तमिह तु नीलपद्ममाश्रमित्त्वपौनरुक्त्य-
म् । यद्वा । पूर्वं श्वेतपद्ममुक्तम् । इह तु नीलं तद्विषयदोषः । श्वेत-
द्वयामकमलसंवलनेनातिरस्यतोक्ता । अविरहितश्रिय इति पाठे श्रीः
शोभा लक्ष्मीर्वा । सरसि तस्याः संततधिकासात् । तथा च भ्रिवु-
क्ता इत्यर्थः ॥ मलिनैर्मल्लिकाक्षास्त इत्यमरः ॥ मलिको हसमिष-
पीति मेदिनीकरान्मल्लिक आख्या यस्मेति ज्ञायते । अनुप्रासश्च ना-
गरागेति समानभुत्वापि संभवतीत्यत्रधेयम् । सोद्देगं शीतवातादिदुः-
सहत्वादिति भावः ।

८१. B. O. om. स्वगतं; °द्वयतः प्रक्षिपामि for °दाक्षिपामि A. E.; B. O. om.
प्रकाशम्.

८२. O. om. माधव.

८३. °काख्य A. Bh. E. °काक्षि B. for °काक्ष; पक्षी for पक्ष Bh.

८४. स्फुटदु° for स्फुरदु° K1.

८५. °प्रता° Bh. °प्रता° O. for °प्रता°.

८६. °न्तां कुवलयिनो भुवो appears to be the reading of Com.

८७. सोद्देगमु° for सावेगमु° A. B. K1. K2.

मक० । कथं प्रतिपत्तिशून्यमुत्थायान्यतः प्रवृत्तः । निःश्व-
स्योत्थाय च । सखे प्रसीद । पश्य पश्य
वानीरप्रसवैर्निकुञ्जसरितामासक्तवासं पयः १०
पर्यन्तेषु च यूथिकासुमनसामुज्जृम्भितं जालकैः ।

८८-९३ प्रतिषाक्यप्रदानादिभृत्यालोकमवर्जनम् ।

तूष्णींभावो विचेतस्त्वं जडतायां भवन्ति हि ॥

इति जडताचिह्नं माधवे सचमत्कारमाह । कथमिति । निरूप्य नेयं
जडता किं त्वनुस्मृतिरित्याह शून्यमिति । शून्यं निर्लक्षमन्यतो
गमनेनानुस्मृतिः । यद्वा । अन्यतः शून्यं मालतीव्यतिरिक्तवस्त्व-
ज्ञानात् । अत एव प्रहेषादन्यकार्याणां कथितानुस्मृतिरिति । अप्र-
तिपत्तिशून्यमिति पाठेनवधानेन चैतन्यविरहो यथा तथोत्थायेत्यर्थः ।
वानीरेत्यादि । सखे कुञ्जसंबन्धि नदीनां पयः पश्य । वेतसपुष्पै-
र्लम्पसौरभम् । तासामेवोपान्तेषु च यूथिकाकुष्ठमानां जालकैः कोर-
कैर्विकसितम् । यद्वा । यूथिकाश्च सुमनसश्च तासां जालकैः ।
यूथिका जूहीति प्रसिद्धा । सुमनसो जात्यः ॥ सुमना मालती
जातिरित्यमरः ॥ तथा गिरेः सानुनैकदेशानालम्ब्येह प्राग्भाषे
शिखरेषु वर्तमानैर्मेघैर्वितानाभ्यते । वितानाचारः क्रियते । मयूर-
नृत्यविधाननिमित्तम् । निमित्तसप्तमीयम् । कीदृशेषु । विकस-
त्कुटजपुष्परूपहासवस्तु । तदिह मयूरनृत्यार्थं मेघैर्वितानं कुटजै-
र्हास इति यत्त्वदृश्येत्यर्थः । एवं च कुटजवृक्षा ब्रह्मरो मयूरा

८८. कथमप्रति° for क-ति° C, K1, K2. कथमप्रतिपत्तिरेवं शू° for क-शू°. O ;
निश्च° for निःश्व° Bh, K2.

८९. उत्थाप्य for उत्थाय A.; C. N. om. च; B. N. repeat प्रसीद; A. B. N.,
om. one पश्य.

९०. नीवार for वानीर B.

उन्मीलत्कुटजप्रहासिषु गिरैरालम्ब्य सानूनिः

प्राग्भारेषु शिखण्डिताण्डवविधौ मेघैर्वितानाय्यते ॥ १५५

अपि च । जृम्भाजर्जरडिम्बडम्बरघनश्रीमत्कदम्बद्रुमाः

१५ शैलाभोगभुवो भवन्ति कुकुभः कादम्बिनीश्यामलाः ।

नर्तका मेघो वितानमिति नृत्यसामग्री । ध्वनिस्तु शिखण्डिपदेन पञ्चचूडोपेतशिरस्कत्वेन विदूषक उक्तः । प्राग्भारपदेन च प्राञ्च-
तीति प्राक्प्रकृष्टज्ञानवान्भारो दुःसहो यस्य स मूर्खो ब्रह्मोक्तः ।
तस्य च हास उचित एव । यद्वा । शिखण्डिपदेन त्रिशिखण्डयो-
गितया बाल उक्तः । तस्य च नृत्ये मूर्खो हसत्येव ।

बालानामपि कर्तव्यं त्रिशिखण्डविभूषणम् ॥

इति बालानां शिखण्डित्वे मानम् ॥ वानीरवञ्जुला इत्यमरः ।
क्षारको जालकं क्लीबे कलिका कोरकः पुमानिति च ॥ वितान-
माचरतीत्यर्थे क्यङन्ताद्यकिं वितानाय्यत इति रूपम् ॥

९४-९७ जृम्भेत्यादि । सखे शैलपर्यन्तभूमयो जृम्भया वि-
कासेन जर्जरः पृथग्भूतो यो डिम्बो गोलकस्तस्य डम्बरेणार-
म्भेण व्याप्ता भवत एव श्रीमन्तो नीपवृक्षा यत्र तादृश्यो भवन्तीति
यत्तत्पश्येयर्थः । एवं सर्वत्र दिशो मेघमालाश्यामा भवन्ति । यद्वा ।
कादम्बानां कलहंसानां स्त्रियः कादम्बिन्यस्ताभिः श्यामाः । नदी-
प्रवाहानां कच्छाः कूलान्युद्यद्भिर्विकसितैः कन्दलैर्नवाङ्कुरैः कान्ता
मनोज्ञा ये केतकवृक्षास्तद्धारका भवन्ति । यद्वा । उद्यन्कन्दलः
कन्दो यस्य कान्तकेतकस्येत्यर्थः । यद्वा । उद्यन्यः कन्दलो म-
ल्लीवृक्षस्तं कान्तकेतकं च विभ्रतीत्यर्थः । वनानां मालाविगन्धानि

९२. प्रहासिनि for प्रहासिषु C.; निह A. °न्यतः O. for °नितः

९३. प्राग्भावेषु Bh. प्राग्भागेषु E. प्राग्भागे तु N. for प्राग्भारेषु; वितानाय्यते B. E.
K1. K2. N. वितनिष्यते Bh. for वितानाय्यते.

९४. जर्जर for जर्जर N.; विव for डिम्ब O.

उद्यत्कन्दलकान्तकेतकभृतः कच्छाः सरित्स्त्रोतसा-

माविर्भूतशिलीन्ध्रलोध्रकुसुमस्मेरा वनानां ततिः ॥ १९५

माध० । सखे पद्यामि किं तु दुरालोकरमणीयाः संप्रत्य-
रण्यगिरिभूमयः । तत्किमेतत् । साक्षम् । अथवा किमन्यत् ।

उत्फुल्लार्जुनसर्जवासितवहस्यौरस्त्यश्चञ्चलामरु- १००

त्प्रेङ्खोलस्खलितेन्द्रनीलशकलस्निग्धाम्बुदश्रेणयः ।

व्यक्तीभवत्सौरभानि यानि शिलीन्ध्रलोध्रकुसुमानि तैः स्मेरा
सहासेव । मनोशा वा ॥ शिलीन्ध्रं कन्दलीपुष्पमिति विश्वः ॥
शिलीन्ध्रं स्रूल [सून] इति ख्यातम् । वनमिह पद्मं जलं विपिनं
वा ॥ जृम्भा विकासजम्भयोरिति विश्वः । डिम्बोण्डेपि च गोलक
इति धरणिः । डम्बरोली समारम्भ इति विश्वः । कादम्बिनी मेघमाला
कादम्बली च कथ्यत इति शाश्वतः । कन्दलः कलहे कन्दे महया-
मङ्कुरसंघयोरिति मेदिनीकरः । पुंसि कच्छस्तथाविध इत्यमरः ।
वनं नीरेम्बुजे क्लीबं काननेप्यालये वनमिति मेदिनीकरः ॥

१००-१०३ उत्फुल्लेत्यादि । अधुना त एते दिवसाः प्राप्ता
ये मनोराज्येन मया धृता इत्यर्थः । इह त एत इति सर्वनामभ्यां
दिनानामत्युत्कण्ठाहेतुत्वं ध्वनितम् । कीदृशाः । उत्फुल्लाभ्यामर्जुन-
शालाभ्यां वासितः सुरभीकृतोवहस्यौरस्त्यः प्राच्यो यो शञ्चलानिलः

९६. B. has lost the part from उद्यत्कन्दल to क्षिग्धाम्बुदश्रेणयः; केतन for
केतक Bh.

९७. °माविर्भूतसिलिन्द्र K2. °माविर्गन्धशिलीन्ध्र N. O. Com. for °मा-न्ध्र; रोध्र for
लोध्र K2. O.

९८. दुरालोक for दुरालोक E.; °त्यारण्य for °त्यरण्य N.

९९. A. N. om. गिरि; साक्षी for साक्ष Bh.

१००. मर्जरा° Bh. सर्जवा° C. for सर्जवा°; शञ्चलानिल for शञ्चलामरुत् A, Bh. E.

१०१. प्रेङ्खोलस्खलितेन्द्र Bh. प्रेङ्खोलस्खलितेन्द्र N. प्रेङ्खोलस्खलितेन्द्र O. for प्रेन्द्र;
°तेन्द्रशेखरमणिक्षिग्धा° for °ते-ग्धा° C.; निवय for शकल E.

कथमवलोकयेयमधुना हरिहेतिमती-

मदकलनीलकण्ठकलहैर्मुखराः ककुभः ॥ १८

शोकार्ति नाटयति ।

मक० । कोप्यतिदारुणो दशाविपाकः संप्रति वयस्यस्य । ११०

साक्षम् । मया पुनर्वज्रायमाणेन विनोद आरब्धः । निःश्वस्य ।

ताः । शीतवातक्षिप्रनवजलकणाः । हरेरिन्द्रस्य हेतिरत्नं धनुस्तद्वतीः ।

मदकलमयूरकोलाहलैः शब्दवतीः ॥ कलहं कलकलेपि चेति विश्वः ॥

सरित इति पाठे प्रतिविम्बेन मेघवत्त्वम् । हरेः कृष्णस्य हेतिश्चक्रं

तन्नामकपक्षियुक्ताः । दुःखितेनर्तुज्ञानं दुःखमयत्वेनैव । यदाह ।

ऋतून्पश्यति दुःखार्तः सर्वान्दुःखसमाभितान् ॥ इति ।

तदनेन प्रबन्धेन वर्षाकाल उक्तः । यदाह ।

कदम्बनीपकुटजैः शाहलैः सेन्द्रयोपकैः ।

मेघवातैः शुक्लस्पर्शैः प्रावृट्कालं प्रदर्शयेत् ॥

शोकेति । मूर्च्छितः पततीति भावः ।

१११-११० विनोदक्षितस्वास्थ्यम् । प्रमुग्धः संज्ञाशून्यः ।

अनुक्रोशोनुकम्पा तद्विपरीतासि । अपेत्यादि । अगणितमात्रादिके हे

१०० °येहमधुना for °येयमधुना E.

१०८ मद for °मद Bh.; विरुतैः for कलहैः O.; हरितः C. K1. K2. O. सरितः noticed by Com. for ककुभः

१०९. इति before शोकार्ति B.; शोकार्ति for शोकार्ति C.

११०. कोप्यतिज्ञाय B. कोयमाति C. K1. K2. for कोप्यति; अयं after °रुणो O.; °की वयस्यस्य वतैते for कः—स्यस्य Bh.; C.K1. om. संप्रति; वतैते after संप्रति N.

१११. वज्रमयेन for व-न A. E.; पुनर्वज्रायमाणेन पुनो विनोदनमारब्धं B. पुनर्वज्रमयेन विनोद आरब्धः Bh. पुनरज्ञानेन वज्रमयेन किल विनोदनं प्रारब्धं N. पुनर्वज्रमयेन किल विनोद आरब्धः O. for पु-ब्धः; कोपि before विनोद A. E.; निःश्वस्य for निःश्वस्य A. Bh. C. E. N.

एवं च पर्यवसितप्रायैव नो माधवप्रत्याशा । सभयं वि-
लोक्य । कथं प्रमुग्ध एव । आकाशे । मालति मालति किम-
परं निरनुक्रोशासि ।

११९ अपहस्तितबान्धवे त्वया विहितं साहसमस्य तृष्णया ।
तदिहानपराधिनि प्रिये सखि कोयं करुणोज्झितक्रमः ॥१९॥
कथमद्यापि नोच्छ्वसिति । हन्त मुषितोस्मि दैवेन ।

मातर्मातर्दलति हृदयं ध्वंसते देहबन्धः
शून्यं मन्ये जगदविरतज्वालमन्तर्ज्वलामि ।
१२० सीदन्नन्धेतमसि विधुरो मज्जतीवान्तरात्मा ॥

साखि अस्य लोभेन त्वया साहसं कृतम् । तदिह प्रिये प्रीते निरप-
राधेपि निर्दयः क्रमः कोयम् । केयं परिपाटिस्तवेत्यर्थः । कथमी-
दृशं पतिं त्यक्त्वा निर्दयासीति भावः । उच्छ्वासः संशालाभः ।

११८-१२२ मातरित्वादि । मातर्मातरित्वाद्येगः । द्विधा
भवति हृदयमिति पीडा । अवयवसंधिः शिथिलीभवतीत्यस्वस्थता ।
विश्वं शून्यं मन्ये इति बाह्यासंवेदना निर्वेदः । अविरतज्वालं यथा
तथान्तर्ज्वलामीति चिन्ताजनितो दाहः । अन्तरात्मा निरालम्बः
सीदन्नवसादं गच्छन्गाढान्धकारे मज्जतीवेति ग्लानिः । विश्ववसर्व-

११२. A. E. om. च; °प्रायैव for °प्रायैव Bh.; °प्रायैव माधवप्रत्याशा नः B. °प्रायैव नो
माधवं प्रत्याशा K1. K2. °प्रायैव नो माधवं प्रति प्रत्याशा A. Bh. C. E. for प्रा-शा.

११३. मुग्ध for प्रमुग्ध Bh.; वयस्यः after एव C. K1. K2.; N. om. आकाशे;
सखि A. Bh. E. हा N. before मालति; A. Bh. E. N. om. one मालति ;
किं परं निरनु° Bh. किं वा निरनु° N. for कि-नु°

११५. साहसमप्यधृष्टया for सा-या Bh. N.

११६. °तः क्रमः for °तक्रमः B. K1. K2. O.

११७. E. om. अपि; E. om. अस्मि; Bh. N. om. दैवेन.

११९. अविकल B. अविरल C. for अविरत.

विष्वक्कोहः स्थगयति कथं मन्दभाग्यः करोमि ॥ २०
कष्टं भोः कष्टम् ।

बन्धुताहृदयकौमुदीमहो मालतीनयनमुग्धचन्द्रमाः ।
सोयमद्य मकरन्दनन्दनो जीवलोकतिलकः प्रलीयते ॥ २१
हा वयस्य माधव १२५

गात्रेषु चन्दनरसो दृशि शारदेन्दु-
रानन्द एव हृदये मम यस्त्वमासीः ।
तं त्वां निकामकमनीयमकाण्ड एव २२
कालेन जीवितमिवोद्धरता हतोस्मि ॥ स्पृशन् ।

तो मोहश्छादयतीति मोहः । मन्दभाग्योहं किं करोमीति दैन्यम् ।
कथंशब्दः किमित्यर्थे । सर्वनामत्वान्नानार्थता ॥ विष्वगित्यत्र सुष-
मादित्वात्पत्वम् ॥ परिदेवितमाह । कष्टमिति ।

१२३-१२९ बन्धुतेत्यादि । सोयं बन्धुसमूहचित्तकार्त्तिक्यु-
त्सवो मालतीनेत्रबालचन्द्रो मकरन्दहर्षजनकः सर्वजनतिलकोद्य
प्रलयमापद्यत इत्यर्थः ॥ मह उद्धव उत्सव इत्यमरः ॥ गात्रेष्वित्या-
दि । यस्त्वं मम काये चन्दनरस आसीः । सुखस्पर्शत्वात् । नेत्रे
शरत्कालीनचन्द्रः । आनन्दजनकत्वात् । चित्त आनन्द एव सा-
क्षाद्धर्ष एवासीः । तं त्वामतिकान्तमकस्मादेव मम जीवनमिवोद्द-
रतोन्मूलयता कालेन समयेन यमेन वा हतोस्मि । यथा जीवनो-
द्धारेहं हतस्तथा त्वदुद्धारेपीति भावः ।

१२१. विष्वक्कोहः K1. विषं मोहः K2. for वि-हः

१२२. C. om. भोः.

१२३. पूर्णं A. Bh. E. बाल K2. for मुग्ध.

१२४. माधवोद्य for सोयमद्य B.

१२५. हृदि for दृशि Bh.

१२८. तत्त्वां नि° A. तं त्वा नि B. E. तं त्वा प्र° Bh. for तं त्वां नि°.

१२९. 'तस्यैव' हरता for त-ता Bh.; गात्रमस्य C. गात्रमस्य सं° K1. K2.
before स्पृशन्.

११० अकरुण वितर स्मितोज्ज्वलां दृशमतिदारुण देहि मे गिरम् ।
सहचरमनुरक्तचेतसं प्रियमकरन्द कथं न मन्यसे ॥ २३

माधवः संज्ञां लभते ।

मक० । सोष्ण्वासम् । अयमधिरघौतराजपट्टरुधिरमांसल-
च्छविर्नवजलधरस्तोयसीकरासारेण प्रियवयस्यं मे जीवयति ।
११५ दिष्ट्या समुच्छ्रसितस्तावत् ।

११०-१३३ सोन्मादो विलपति । अकरुणेत्यादि । हे
निर्दय हासमनोज्ञां दृशं देहि । हासपूर्वं पश्येत्यर्थः । यद्वा । स्मि-
तेन विकासेनोज्ज्वलां विकसितामित्यर्थः । वचनादानादतिदारुण
हे मे वाचं देहि । मित्रमनुरक्तचित्तं हे प्रियमकरन्द कथं न मन्यसे ।
कथं नाङ्गीकरोषि । इहावेगादीनां सत्त्वात्करुणो रसः । यदाह ।

इष्टनाशधनापायबन्धुव्यसनताडनैः ।

शापक्लेशोपघातैश्च जायते करुणो रसः ॥

अभ्रुतिश्चासवैवर्ण्यसस्ताङ्गैश्च स्मृतिक्षवैः ।

परिदेवितशोकाद्यैरभिनेयः स स्वरिभिः ॥

अधिरघौतत्वेन राजपट्टस्य नीलत्वास्निग्धत्वे उक्ते । राजपट्टं खड्गीति
ख्यातम् । रुचिरा दीप्तिमती मांसला घणा च्छविः कान्तिर्यस्य सः ।

१११. सका for मक° Bh.; प्रियं for अयं B.; अधिरल for अधिर O.

११४. चघ(?) लधरस्तोय Bh. जलदस्तोय N. for ज-य; सीकरा° for सीकरा° E.
N.; °सारवर्षेण for °सारेण B.; मे वयस्य Bh. O. मे प्रियवयस्य K1. K2. for
प्रि-मे; A. E. om. प्रिय; C. om. मे; संजीवयति for जीवयति Bh. N.

११५. जगदुच्छ्रसितन्तावत् for स-त् A.; उच्छ्रसि° B. यदुच्छ्रसि° C. E. K1.
K2. for सनत्वे°; °सितं तावत् for °सि-त् Bh.; माधवः after तावत् B. O.

माध० । तत्कमत्र विपिने प्रियावार्ताहरं करोमि । विलोक्य ।
साधु साधु ।

फलभरपरिणामश्यामजम्बूनिकुञ्ज-
स्खलिततनुतरङ्गामुत्तरेण स्रवन्तीम् ।

उपरि विघटमानः प्रौढतापिच्छनीलः

१४०

अश्रयति शिखरमद्रेर्नूतनस्तोयवाहः ॥ २४

सरभसमुत्थायोन्मुखः कृताञ्जलिः ।

१३६-१४२ वार्ताहारो दूतः । अतिप्रवृद्धकालतया दूतप्रे-
षणम् । यदाह ।

प्रसह्यमानकामार्तो बहुस्थानसमुत्थितः ।

स्त्रावस्थादर्शनार्थं तु प्रेषयेद्दूतमात्मनः ॥

फलेत्यादि । नवमेघो गिरेरग्रं अश्रयति । फलभारपाकश्यामजम्बूनि-
कुञ्जात्स्खलनेनाल्पकक्षोलां नदीमुत्तरेण नद्या उत्तरसमीपे ॥ एनपा-
द्वितीया ॥ कीदृशः । उपरि विघटमान ऊर्ध्वस्थानं त्यजन् । वि-
कासितमालपुष्पाक्षीलस्तद्वद्वा नीलः । उपचितघनमालेति पाठ उप-
चिता घना च माला येषामित्यर्थः । घने नूतनत्वेनप्रतिश्यामता ।
वद्वा । स्रवन्तीमुपरि विघटमानो विविधप्रकारेण अश्रयन् । उत्तरेणो-
त्तरदेशे ॥ उत्तरेणेति विभक्तिप्रतिरूपको निपातः ॥ किञ्चिदेवो-

१३६. सावेगं before तत्क° Bh.; तत्कथमत्र A. B. O. तत्किमत्र K2. तत्किमि-
वात्र N. for त-त्र; E. om. विपिने; प्रियाया for प्रिया C. O.; वार्तामहं for वार्- O.;
हर्तारं E. करं K2. for हरं.

१३७. Bh. om. one साधु.

१३८. परिणाह for परिणाम N.

१३९. सरीरायु° for तरङ्गायु° N.; अश्रयती Bh. स्रवन्ती C. E. for स्रवन्तीम्.

१४०. उपचितघनमालप्रौढ for उ-ड A.; मान for मानः Bh. N.

१४२. सादरं for सरभसं A. E.; उन्मुखं for उन्मुखः E.

कच्चित्सौम्य प्रियसहचरी विद्युदालिङ्गति त्वा-
माविर्भूतप्रणयसुमुखाश्चातका वा भजन्ते ।
१४५ पौरस्त्यो वा सुखयति मरुत्साधुसंवाहनाभि-
विष्वग्बिभ्रत्सुरपतिधनुर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति ॥२५॥

स्तरणेतवत् । आभयार्थकतया घटेः सकर्मकता ॥ अवनन्ती निम्न-
गापणेत्यमरः ॥ कृताञ्जलिरित्यनेन विनय उक्तः । विनयपूर्वकश्च
संदेशः कार्यः । यदाह ।

संदेशं चैव दूत्यास्तु प्रदद्यान्मदनाभयम् ।

तस्येयं समवस्थेति कथया विनयेन हि ॥

१४३-१४६ कच्चित्त्वादि । प्रार्थनोचितं सुभगप्रभमाह । हे
सौम्य सुन्दर प्रिया वल्लभा सहचरी सततानुगता विद्युत्त्वामालि-
ङ्गति कच्चित् । कथयेत्यर्थः ॥ कच्चित्कामप्रवेदन इत्यमरः ॥
विरहित्वेन कान्ताभिलाषात्प्रथमं कान्तासंगमप्रभः ॥ चारुचन्द्र-
जयोः सौम्य इति शाश्वतः ॥ प्रियालिङ्गने सुखं तद्विरहे दुःखमिति
त्वमपि जानासीति ध्वनितम् । यद्वा । कच्चिदेवमभिमतं ममेत्यर्थः ।
उत्पन्नक्षेदेन सुभगाः सुमुखाश्चातकास्त्वां सेवन्ते । वा समुच्चये ।
अनेनार्थिसंपत्तिरुक्ता । पुरोवातश्च मृदुप्रेरणाभिस्त्वां सुखयति ।
अन्योपि सहायधरणमुष्टिग्रहणादिरूपसंवाहनां कुरुत इति ध्वनिः ।
अनेन सहायसंपत्तिरुक्ता । विष्वक्सर्वतो लक्ष्मीं शोभां बिभ्रदिन्द्र-
धनुः ॥ कर्तृ ॥ लक्ष्म चिह्नं तव तनोति । अनेन प्रसाधनमुक्तम् ।
विश्वं बिभ्रदिति पाठे हे विश्वं बिभ्रद्भुवनं दधान । वर्षेण सस्या-

१४३. °चरं for °चरी A. Bh.; °ते ता° for °ति त्वा° Bh.

१४४. मुखराः B. O. सुखिताः E. सुभगाः Com. for सुमुखाः

१४५. सांघ्र for साधु Bh.

१४६. विष्वग्बिभ्रत् B. विश्वग्बिभ्रत् K1. विस्वंबिभ्रत् K2. विष्कग्बिभ्रत् N. विश्वं बिभ्रत्
and विश्वं बिभ्रत् noticed by Com. for विष्वग्बिभ्रत्; °क्ष्मीवदेतत् for °क्ष्मीं-ति K2.

आकर्ष्य । अयं प्रतिरवभरितकन्दरानन्दितोत्कण्ठनीलकण्ठक-
लकेकानुबन्धिना मन्त्रहुंकृतेन मामनुमन्यते । यावदभ्यर्थये ।
भगवन् जीमूत

दैवात्पश्येर्जगति विचरन्निच्छया मत्प्रियां चे- १५०
दाश्वास्यादौ तदनु कथयेर्माधवीयामवस्थाम् ।

दिसमृद्ध्या जगदुपकारकत्वमुक्तम् । प्रसाधनमाह । इन्द्रधनुरूपं
चिह्नं तव शोभां तनोति । बिम्बं बिभ्रदिति पाठे तु बिम्बं मण्डलं
शोभां तनोति । कीदृशम् । इन्द्रधनुश्चिह्नं बिभ्रदधानम् । तदिह जगदु-
पकारकतया ममाप्युपकारं करिष्यसीति भावः ।

१४७-१५४ गर्जितेनानुमतिमाह । अये इति । प्रतिशब्दभ-
रितकन्दरत्वेनानन्दिता समृद्धोत्कण्ठा यस्य सः । यद्वा । आनन्दिता
हृष्टा उत्कण्ठा उद्गीवा इत्यर्थः । मन्त्रं गभीरम् । अनुम-
न्यते स्वीकरोति । आर्तिवशाद्देवत्वारोपणेन भगवन्निति । अव-
धारणे यावत् । जीमूत मेव । दैवादित्यादि । इच्छया जगति
विचरंस्त्वं मत्प्रियां यदि दैववशात्पश्येर्ब्रक्ष्यसि तदा प्रथमं तां
प्रबोध्याथ माधवदशां कथयिष्यसि । अवस्थानिवेदनेन तन्मरणमा-
शङ्क्याह । कथयता त्वयाशा पुनःसंगमप्रत्याशा सैव तन्तुः ।

१४७. अयं किं B. अपि कथं O. before अयं; अये for अयं Bh. K1. K2. Com.
°कण्ठनीलकण्ठेन कावेन ध्वनिना Bh. °कण्ठितनीलकण्ठेन कातेन ध्वनिना N. for °स्क-न;
A. om. नीलकण्ठः; K1. K2. om. कल.

१४८. निकाम before मन्त्र O.; A. E. om. मन्त्र; इदमेव तावत् for यावत् B.;
अर्थये for अभ्यर्थये A.; अभ्यर्थनीयो भगवान्जीमूतः for अभ्य- त Bh.

१४९. जीमूतनाथ for जीमूत N.

१५०. पश्येज्जगति स भवान् for प-रन् O.; यदि जगति तां मत्प्रियां मालतीं चे° for
अ-चे° B.; मालती for इच्छया N. O.

१५१. आधस्य for आधास्य B. E. N.; °येत् for °ये O.; माधवस्थाश् for माध-
वीयाम् Bh. N. O.

आशातन्तुर्न च कथयतात्यन्तमुच्छेदनीयः

प्राणत्राणं कथमपि करोत्यायताक्ष्याः स एकः ॥२५॥

सहर्षम् । अये प्रचलितः । तदन्यतः संचरामि । परिक्रामति ।
१५५ मक० । साकूतम् । कथमिदानीमुन्मादोपरागो माधवेन्दुमा-
स्कन्दति । हा तात हा अम्ब हा भगवति परित्रायस्व परि-
त्रायस्व । पश्य माधवस्यावस्थाम् ।

जीवनबन्धहेतुत्वात् । नैवात्यर्थमुच्छेद्यः । चैवार्थे । अत्र हेतुमाह ।
स आशातन्तुरेकस्तस्याः प्राणत्राणं कष्टाकष्टया करोति नाहमित्वर्थः ।
इह तावत्कालं सा जीवति न वेति संभावना दर्शनस्य दैवादित्यने-
नोक्तम् । प्रसंगतो मत्कार्यमिति जगति विश्वरक्षित्यनेनोक्तम् । मत्प्रि-
यादित्यनेन सुकुमारत्वादिना विरहदुःखासहिष्णुतोक्ता । अदाद्या-
श्वासनं वार्ताश्रवणपटुत्वार्थम् । अत्यन्तमित्यनेन मध्यमविधया
दशाकथनम् । तेन च तत्रैराद्यनिषेध इत्युक्तम् । कथमपीत्यनेना-
शातन्तुमात्रं तद्रक्षणाय कल्पत इत्युक्तम् । आयताक्ष्या इत्यनेन
कटाक्षादिस्मरणेन गुणकीर्तनम् । माधवस्येयं माधवीया ॥ वृद्धा-
च्छः ॥ उन्मादावस्येयम् । असंबद्धप्रलापात् । सहर्षत्वं मद्यचनम-
ङ्गीकृत्य प्रचलित इति ।

१५५-१६० उपरागो राहुमासः । शैशवे संकटप्रदेशे पित्रा-
दीनां स्मरणस्य स्वभ्यस्ततया विरहसंकटेऽपि तदाह हा तातेति ।

१५२. विच्छेदनीयः for 'मुच्छेदनीयः C.

१५३. भवति for करोति Bh.; 'ताक्ष्याः for ताक्ष्याः B.; एव C. K1. एवं K2. for एकः

१५४. अहो A. E. अयं K2. for अये; B. om. अये; तावदयं after प्रचलितः B.;
अन्यमनुचरामि for अन्य-मि K2.; अन्यच्च for अन्यतः A. Bh. C. E. K1. O.; इति
before परि° C. K1. K2.

१५५. सोद्रेग A. Bh. N. स्वगतं B. for साकूतम्; 'द उपराग इव माध° for 'दो-ध
K1. K2.; 'ग इव माध° Bh. 'ग एव माध° C. N. O. for 'गो माध°

१५६. A. E. om. हा before भग°; त्रायस्व for परित्रायस्व B.; B. Bh. N. om.
one परित्रायस्व.

१५७. माधवावस्थां A. E. माधवीयामवस्थां Bh. माधवस्थामवस्थां N. for मा-म.

माध० । धिक्प्रमादः ।

नवेषु लोभप्रसवेषु कान्तिर्दृशः कुरङ्गीषु गतं गजेषु ।

लतासु नम्रत्वमिति प्रमथ्य व्यक्तं विभक्ता विपिने प्रिया मे ॥ १६० २७

हा प्रिये मालति ।

मक० । सुहृदि गुणनिवासें प्रेयासि प्राणनाथे

कथमपि सहपांसुक्रीडनप्रौढसरूपे ।

प्रमादोनिष्ठम् नवेष्वित्यादि । नूतनलोभपुष्पेषु कान्तिः पाण्डिमा
गौरत्वं वा । इह नवपदेन क्षिग्धतोक्ता । दृशो विलोकितानि हरिणीषु ।
गमनं हस्तिषु । नम्रत्वं लतासु । इतिशब्द आश्चर्ये । हेला-
लीलेत्यमी हावा इतिवत् । प्रमथ्य मारायित्वा मे प्रिया विपिने
विभक्ता खण्डखण्डीकृत्य धृता । यद्वा । इतिः प्रकारार्थः । तेन
लोभप्रसवादिभिर्मे प्रिया विभागीकृता । कान्त्यादिविभागद्वारा प्रिया
विभाग एवोर्क्षयत इत्यवधेयम् । विपिन इति प्राणिष्वधस्थानाभिप्रायम् ।

१६२-१६८ सुहृदित्यादि । हे हतहृदय कथमपि विदीर्य
द्विधा त्वं न प्रयासि । हतेति निन्दायाम् । मित्रे गुणनिधानेति प्रेम-
वति जीवेश्वरे सहधूलिक्रीडागाढमैत्रे कान्तावियोगमनोव्यथाव्याधि-
मन्तर्दधाने सति । सुहृदित्यादौ हेतुहेतुमद्भावः ॥ धूलिः स्त्रियां

१६८ द्विपदिकया सर्वतोवलोक्य after माध० A.; हा before धिक् K1. K2.

१६९. रोभ्र for लोभ K1. K2. O.; प्रसवेषु for प्रसवेषु C.; ०न्ति व० for ०न्तिर्दृ
K1. K2.; दृशौ कुरङ्गेषु for दृ-षु N.; कुरङ्गेषु for कु-षु K1. K2. O.; गजेषु यातं
for गतं गजेषु A. C. E. K1. K2. O.

१६०. स्फुटं for व्यक्तं K1.; प्रियास्मिन् for प्रियामे A. C. E. K1. K2. O.

१६१. हे for हा K2.; इति मूर्च्छति after मालति A.

१६२. इव A. E. N. O. इह Bh. for अपि; पांसु for पांसु Bh.

- ११५ प्रियजनविरहाधिव्याधिवेगं दधाने
हतहृदय विदीर्य त्वं द्विधा न प्रयासि ॥२८८
- माध० । सुलभानुकारः खलु जगति वेधसो निर्माणसंनि-
वेशः । भवत्वेवं तावत् । उच्चैः । अयमहं भोः प्रणिपत्य
भूधरारण्यचारिणः सत्त्वान्विज्ञापयामि मां मुहूर्तमवधानदाने-
नानुगृह्णन्तु भवन्तः ।
- ११० भवद्भिः सर्वाङ्गप्रकृतिरमणीया कुलवधू-
रिहस्यैर्दृष्टा वा विदितमथ वास्याः किमभवत् ।

पांडुरनेत्यमरः ॥ प्रियाविभागाशङ्कां निरस्यति सुलभेति । संनिवेशः
प्रकारः । अनुकारः सादृश्यम् । तथा च लोभप्रसवादीनि प्रिया-
कान्त्याद्यनुकारीणि न तु सा विभक्तेति भावः । सत्त्वान्प्राणिनो
विज्ञापयामीति सानुनयं वचनम् ।

१७०-१७३ भवद्भिरित्यादि । भवद्भिरिहस्यैः सर्वाङ्गेषु
स्वभाववरम्या सा कुलवधूर्दृष्टा वा । अथ वास्या भवद्भिः किं वि-

१६४. खेदं for वेगं Bh. N. O.

११५. विदीर्य किं वि[द्वि?]धा किं न यासि for वि-सि O.; विदीर्य E. विदीर्य K1.
O. for विदीर्य.

१६६. आधस्योत्थाय after माध० A.; अ (added in marg.) before सुल० O.;
B. om. खलु; Bh. K1. om. जगति.

११७. प्रणिपत्य Bh. प्रकाशं K1. K2. for उच्चैः; B. N. O. om. उच्चैः; अयमयं
for अ-हं E. O.; Bh. om. प्रणिपत्य.

१६८. भो for भू K1.; भूय एवारण्य for भू-ण्य Bh.; वासिनः for चारिणः B. N.
तेमी for मां K1. K2.; ते before मां A. C. E. O.; मां after दानेन instead of
before मुहूर्त Bh.; अवधानेन for अवधानदानेन C. E. K1. O.

१६९. A. C. E. O. om. भवन्तः

११०. कलु for कुल B. O. (in marg.)

१७१. विहितमिह (मथ in marg.) तस्याः for वि-स्याः O.; विहितम् for विदितम् E.;
इह K1. अपि K2. for अथ.

वयोवस्थां तस्याः शृणुत सुहृदो यत्र मदनः
प्रगल्भव्यापारश्चरति हृदि मुग्धश्च वपुषि ॥ २९

कष्टं भोः कष्टम् ।

केकाभिर्नीलकण्ठस्तिरयति वचनं ताण्डवादुच्छिखण्डः १०५

कान्तामन्तःप्रमोदादभिसरति मदभ्रान्ततारश्चकोरः ।

गोलाङ्गूलः कपोलं हुरयति रजसा कौसुमेन प्रियायाः

कं याचे यत्र तत्र ध्रुवमनवसरप्रस्त एवार्थिभावः ॥ ३०

दितमभवत् । शुभमशुभं वा किं विज्ञातमित्वर्थः । ननु तस्याः
किं वय इत्याह । हे सुहृदस्तस्या वयोवस्थां शृणुत । यत्र वयो-
वस्थायां हृदि मदनः प्रगल्भव्यापारो वपुषि मुग्धो बालश्चरति ।
एतेन वयःसंधिरुक्ता । सर्वाङ्गेत्यनेनाभिज्ञानप्रकाशनम् । कुलवधू-
त्वेन चाञ्चल्याभावः । इहस्थैरित्यनेन परिचयचातुरी । वाकारद्व-
येन दर्शनवृत्तान्तयोः सफलत्वं दर्शयति ।

सुरते निःसाध्वसता प्रागल्भ्यं समुदाहृतम् ॥

इति भरतः ।

१७५-१७८ केकाभिरिति । किं यत्र तत्र याचे । अ-
पि तु न किमपि प्रार्थये । यतोप्रस्तावप्रस्तोर्थिभावोर्थित्वम् । अन-
वसरमाह । नृत्यादुद्गतपिच्छभारो मयूरः केकाभिर्वचनं छदयति ।
चकोरः पक्षिभेदो मत्ततया भ्रमत्तारकः सन्धित्तर्हर्षात्प्रियामभिसर-

१०२. सुहृदोः B. सुहृदां E. for सुहृदो.

१०४. A. N. om. 2nd कष्टम्.

१०५. स्थगयति for तिरयति N.

१०६. कान्तामत्त for कान्तामन्तः B. C.; रसति for सरति C.

१०७. कौकुमेन for कौसुमेन B.

१०८. किं B. कथं Bh. for कं; तत्र तत्र for यत्र तत्र N. O.; व्यस्त (corrected in marg. to प्रस्त) for प्रस्त O.

अयं च । दन्तच्छदारुणिमरञ्जितकान्तदन्त-
 १८० मुञ्जम्य चुम्बति वलीवदनः प्रियायाः ।
 काम्पिल्लकप्रसवपाटलगण्डपालि
 पाकारुणस्फुटितदाडिमकान्ति वक्त्रम् ॥ ३१
 एष प्रियतमास्कन्धविश्रान्तकरः करी । कथमत्राप्यनवसरः ।

ति । गोलाङ्गूलः इयाममुखा वानरः पुष्पजधूल्या कान्तायाः कपो-
 लौ चित्रयति । अतः सत्त्वानामन्यत्रासक्ततयार्थित्वानवसर इति
 भावः ॥ प्रवङ्गकीशप्रवगगोलाङ्गूलवलीमुखा इत्यमरमाला ॥ कं
 याच इति पाठे कं प्राणिर्न प्रार्थय इत्यर्थः ।

१७९-१८३ दन्तेत्यादि वलीवदनो वनारोयं कान्ताया
 मुखमुत्क्षिप्य चुम्बति । कीदृशम् । अधररागेण रक्ता मनोशा दश-
 ना यत्र तत् । काम्पिल्लो रोचनीवृक्षः ॥ स्वार्थे कन् । तस्य प्रसवेन
 पुष्पेण फलेन वा रक्तगण्डप्रदेशः । पाकान्तरमन्तिमपाकस्ततः
 स्फुटितं विदीर्णं यद्दाडिमफलं तत्कान्ति । तत्सममित्यर्थः । तदिहाप्य-
 नवसर एव ॥ शाखामृगवलीमुखा इत्यमरः । काम्पिल्लः कर्कशधन्त्रो
 रक्ताङ्गो रोचनीत्यपीत्यमरः ॥ रोहिणानोकहो रोहणवृक्षः ।

१७९. दंतकांत° for कान्तदन्त° N. O.

१८१. कांपिल्यक for काम्पिल्लक Bh. K1. K2. N.; पाली for पालि E. N.

१८२. पाकान्तर for पाकारुण G. Com.

१८३. अग्रतोवलोक्य । अये B. अग्रतो विलोक्य । अये O. before एष; अये अयं च
 रोहिणामोकह for ए-मा Bh. N., च after एष K2.; विश्रान्त for विश्रान्त C.; रोहि-
 णानोकहस्कन्धविश्रान्तकन्धरः before करी A. E. K1. (स्कन्ध) K2.; °मप्यत्रा° K1.
 °मस्याप्यत्रा° K2. for °मत्राप्यत्रा°; अस्य for अत्र B.

कण्डूकुङ्कुलितेक्षणं सहचरीं दन्तस्य कोटया लिख-
न्यर्थाव्यतिर्कीर्णकर्षपवनैरास्हादिभिर्वीजयन् । १८९

अण्वाधैर्नवसल्लकीकिसल्लवैरस्याः स्थितिं कल्पय-
न्धन्यो वन्यमतद्गुणः परिचयप्रागल्भ्यमभ्यस्यति ॥ ३२

अन्यतोक्तेष्वपि । अयं तु ।

नान्तर्वर्तयति ध्वनस्तु जलदेष्वाभन्त्रमुद्रजितं
नासप्रससरसः करोति कवलाभ्यावर्जितैः शैवकैः । १९०

१८४-१८७ कण्डूत्यादि । अयं सुकृती वन्यहस्त्यस्याः
प्रियायाः परिचयप्रागल्भ्यं सुरतनिःसाध्वसतामनुतिष्ठति । कीदृशः ।
कण्डूतिमुद्रितेक्षणां प्रियां दन्ताभेगालिखन्नीषदुल्लिखन् । कण्डूयन्नि-
त्यर्थः । अत एव कण्डूकपले कुट्टलितेक्षणत्वं जातिः । पर्यायेण
क्रमेण निःक्षिप्तौ कर्णौ तयोर्वर्तैः सुखदैर्वीजयन् । कवलितार्धैर्नि-
वशल्लकीपल्लवैरस्याः प्राणधारणं कल्पयन् ।

१८८-१९२ नान्तरित्यादि । अयं स्तम्भैरमो हस्ती ताम्ब्वति
ग्लानो भवति । नूनं निश्चितं प्रेयसीविश्लेषेण विह्वलः । जलदेषु ध्वनस्तु
सहस्वीषह्ममीरमुद्रतकण्ठगर्जनं नान्तर्वर्तयति न करोति । समीप-

१८४. गंद for कण्डू Bh.; कुट्ट° for कुट्ट A. K1. K2. N.; °नामनुचरि for °ना-रि A. E. O.

१८५. जीवयन् for वीजयन् C.

१८६. जलकी for सल्लकी A. E.; किसल्ल° for किसल्ल° E.; कारयन् for कल्पयन् N.

१८७. मण्ये for धन्यो B.; प्राग्भ° for प्रागल्भ्य° N.

१८८. A. E. om. अन्यतोक्तेष्वपि; विलोक्य for अवलोक्य Bh.; K1. K2.
om. अयं तु.

१९०. कवलान्यावर्तितैः A. कवलान्यावर्जितैः E. for क-तैः.

दानज्यानिविषादमूकमधुपध्यासङ्गदीनाननो

नूनं प्राणसमावियोगविधुरः स्तम्बेरमस्ताम्यति ॥ ३२

अलमनेनायासितेन । एष सानन्दसहचरीसमाकर्ण्यमानम-
धुरगम्भीरकण्ठगर्जितध्वनिरपरो मत्तमात्तङ्गयूथपालः प्रत्यग्रावि-

स्थात्सरस आवर्जितैर्मिलितैः शैवलैः कवलाक्ष करोति । मदहान्या
यो विषादस्तेन मूकानां भ्रमराणां व्यासङ्गेनान्यचित्ततया शोच्य-
मुखः । यद्वा । व्यासङ्गो विशेषेणासङ्ग इत्यर्थः । तदिह मदहानि-
श्चिन्तया संतापात् । दीनत्वमधोमुखचिन्तनात् । एतेनानुस्मृतिसंजा-
ता विषयव्यावृत्तिरुक्ता ।

१९३-२०१ अहमिवायमपि कान्तातिरिक्तमन्यन्न बेत्ती-
त्यत आह । अलमिति । रतौत्सुक्यान्मधुरकण्ठगर्जितश्रवणाद्वा सा-
नन्देति । मातङ्गो हस्ती । संपातः संपर्कः । संगलितो मिलितः ।
मांसलः पीनः । निष्यन्दो मदः । कषायः सुगन्धिः । करटो गण्ड-

१९१. ज्याति for ज्यानि Bh.

१९२. मधुरः for विधुरः E.

१९३. तद् before अलम् C. K1. K2.; मम Bh. अपि N. after अनेन ; अन्यतः
संश्रामि । विलोक्य A. अन्यतोवलोक्य सादरं Bh. अन्यतश्चावलोक्य सादरं K2. सानंदं
N. before एष; सानंदं for सानन्द C.; एह before सह Bh.

१९४. गंभीरधीरकंठध्वनिः प्रवृद्धनवयौवनोन्मादप्रस्तुतामंदसतपर्णप्रसूनमकरंदसुंदरमद-
वारिसंस्वाददत्तचित्तोन्मत्तानुरक्तैर्दिदिरानिकरक्षणक्षणाग्रमानरणत्करसंकारसंभारश्रवणालंबित-
कर्णो गोदावरीदीवरवासितामंदमकरंदतुंदिलमलयानिलोष्णसितामलविदलितलालितकमलपरंप-
रापुंजपरिमलप्राग्भारघ्राणसुखितैर्द्विषवर्गोपरोन्मत्तमातंगवर्गपालः for गम्भी-पालः B.;
ध्वनि-पालः corrected in margin into ध्वनिः प्रवृद्धम as in B. with
प्रसृत for प्रस्तुत, with उन्मत्त omitted, with °कैदि° for °कैदि°, °त्कार for
°त्कर, अवल° for बाल° वास before वासित, सुख before सुखित, °रो मत्त for
°रोन्मत्त O.; °रोन्मत्त for °रो मत्त C.; अपि after °परो Bh.; °रोपि मत्तमातंगवर्ग-
पालकः for °रो-लः N.

कसितकदम्बसंघातसुरभिशीतलामोदबहलसंगलितमांसलकपो- १९९
 लनिष्यन्दकदर्दमितकरटः समुद्दलितकमलिनीखण्डविप्रकीर्णपर्ण-
 कमलकेसरमृणालविसकन्दकोमलाङ्कुरनिकरमनवरतप्रवृत्तक-
 मनीयकर्णतालताण्डवप्रचलजर्जरितजलतरंगविततनीहारमुञ्च-
 स्तकुररसारसं सरोवगाह्य विहरति । भवत्वाभाषे । महाभाग
 नागपते श्लाघ्ययौवनः खल्वसि कान्तानुवृत्तिचातुर्यमप्यस्ति २००
 भवतः । किं तु । सापवादम् ।

देशः ॥ सुरभौ च कषायः स्यादिति शाश्वतः ॥ समुद्दलितमू-
 न्मूलितम् । पर्ण पत्रम् ॥ तालो गीतक्रियामाने मध्यमाङ्गलिसंमित
 इत्यमरमाला । नीहारस्तु कुहेलिकेति हारावली ॥ कुररः पक्षिभेदः ।
 अनुवृत्तिः सेवा । सापवादं सदोषम् ।

१९५. °कसित for °कसित A. E.; संपीत Bh. संपात C. संवादि N. संवाद O.
 for संघात; मेदुर for ब-सल N.; बहल A. बल K1. for बहल; संवलित A. C.
 K1. K2. संकलि[त] E. for संगलित.

१९६. निष्यन्द for निष्यन्द K1. O.; कषायकरटः समुद्° A. तटं समुद्° Bh.
 कषायसमुद्° C. कषायमुद्° B. N. कपोलतटः समुद्° K1. K2. for क-ट; षण्ड
 प्रकीर्ण for ख-कीर्ण K2.; षण्डप्रकीर्ण for ख-मल N. विकीर्ण A. प्रकीर्ण C. K1.
 for विप्रकीर्ण; पत्र for पर्ण C.; Bh. O. om. पर्ण.

१९७. B. om. मृणाल; N. om. विस; विस for विस O.; N. om. कोमल;
 °रमाहरण° A. E. °राविकिरम° B. °रमप्य° Bh. °रमनोहरम° C. K1. °रावकरम° O.
 for °रनिकरम°; K2. om. निकर; N. om. कमनीय.

१९८. A. E. O. om. कर्ण; तालताण्डवकर्ण for क-व Bh.; Bh. K1. K2.;
 om. प्रचल; बल for प्रचल C.; कर्ण after प्रचल A. B. E. O.; अर्जरित K1.
 अर्जरिततरल N. for अर्जरित; नल before जल Bh.; तङ्ग for तरंग K1.; °रस-
 मुद्रस्त A. °र समुद्रस्त C. K1. K2. °रसमुद्रस्त E. for °र-स्त.

१९९. क्रीडति for विहरति B. Bh. N. O.; एवं A. Bh. एनं E. before
 आभाषे; आभाषये for आभाषे B.; A. om. महाभाग.

२०१. A. Bh. E. K2. N. O. om. किं तु; सावक्रन्दम् for सा-दं K2.; तु
 after ° वादम Bh. N. O.

लीलोस्त्रालमृणालकाण्डकवलच्छेदेषु संपादिताः
 पुष्पसुष्करवासितस्य पयसी गण्डूषसंक्रान्तयः।
 २०५ सेकः सीकरिणा करेण विहितः कामं विरामि पुन-
 न स्नेहाद्वनरालनालमलिनीपञ्चातपत्रं धृतम् ॥ २४

कथमवधीरणानीरसं व्रजति । हस्त मूढ एवास्मि यो-
 स्मिन्वनेधरे वयस्यमकरन्दोषितं व्यवहरामि । हा प्रियवयस्य

२०२-२०६ लीलेत्यादि । क्रीडोन्मूलितविसदण्डकवलसमा-
 मिषु विकसत्पद्मसुरभितस्य जलस्य गण्डूषसंक्रान्तयः संवन्धाः सं-
 पादिता इत्ताः । पुष्पदिति पाठे पुष्टीभवदित्यर्थः । अम्भःकणवता
 स्थूलहस्तेन सेकः कृतः । तदिदं इयं कामं युक्तमेव । दोषमाह ।
 विरामे सरोवगाहविरतौ गमनकाले पुनरकुटिलनालपद्मपत्रच्छत्रं न
 स्नेहाद्धृतम् । एतद्युक्तमित्यर्थः । अतः कान्तानुवृत्तिं न जाना-
 सीति भाषः ॥ पुष्कराम्भोरुहाणि चेत्यमरः ॥ गण्डूषपदेन
 स्वयं पीत्वा जलदानं ध्वनितम् ॥ नलिनी पद्मिनी पद्ममित्य-
 मरलता । अरालः कुटिले मत इति मेदिनीकरः ॥ आतपा-
 ज्ञायत इत्यातपत्रमित्युचितं पदम् । चलक्षितत्वेन पार्श्वस्यं
 मित्रमपश्यन्सखेदमाह कथमिति ।

२०२. खंड for काण्ड B.; संपादिताः for संपादिताः B. C.

२०४. सीक° for सीक° A, E, K1. K2. N. O.

२०५. तद् for न N.; बाल for बाल A. B. E.; रूप for पत्र N.

२०६. निरूप्य B. O. विलोक्य K2, before कथम्; नीरसे for नीरसे O.; नक्षि
 B. जनयति E. for व्रजति; A. om. अस्मि यः; वद् for यः Bh.

२०७. वन for वने N.; अपि after °धरे N; प्रिय for वयस्य Bh.; न E. कल्यद्
 O. before व्यवह°; A. E. om. प्रिय; मकरंद before वयस्य Bh. मकरंद after
 वयस्य N.

धिगुच्छसितवैशसं मम यदित्यमेकाकिनो

धिगेव रमणीयतां त्वदनुभावभावादृते ।

त्वया सह न याति योत्र दिवसोऽपि स ध्वंसतां २१०

प्रमोदमृगतृष्णिकां धिगपरत्र या जायते ॥ ३५

२०८-२११ धिगित्यादि । इत्यमेकाकिनो मम यदुच्छसित-
वैशसं प्राणधारणदुःखं तद्विवृथा । एकाकित्वमत्र हेतुः ।
धिगेव रमणीयवस्त्वनुभवान्वृथाभाविन इति मुख्यपाठः । रम्यपदा-
र्थविषयानुभवान्निष्कलोत्पादशीलान्धिव् । रमणीयवस्त्वनुभवादिति
पाठे वृथाभाविनोनुभवान्द्रम्यवस्तु धिक् । निष्फलं तज्ज्ञानमित्यर्थः ।
धिगेव रमणीयतां त्वदनुभावभावादृते इति पाठे मम सौन्दर्यादिकं
धिक् । कुतः । तवानुभावः सहभावस्तत्र भावोभिप्रायस्तं विना ।
यद्वा । अनुभावे वागङ्गसत्त्वाभिनये भावः सत्त्वं तं विना ।

वागङ्गसत्त्वाभिनयेनुभावस्तु स्मृतो नुपैः ॥

इति भरतः । भावादित्यृतेयोगे पञ्चमी ॥ त्वया मकरन्देन तया
मालत्वा च सह यो दिवसो नास्ति सोऽपि दिवसो विलीयताम् ।
अन्यत्र मालतीमकरन्दाभ्यां या प्रमोदमृगतृष्णा मम जायते

२०८. °च्छसिमि for °च्छसित° N.; समघटीत्य° for मम यदित्य° B.

२०९. धिगेव रमणीयवस्त्वनुभवान्वृथाभाविनः Bh. K2. Com. धिगेव रमणीयवस्त्व-
(य-
स्त्व) अनुभवान्वृथाभाविनः G. विरोधिरमणीयवस्त्वनुभवान्वृथाभाविनः N. विरोधिरमणीयवस्त्व-
नुभवान्वृथाभावितः (corrected in marg. into the reading of the text) O. for
धि-ते; अनुभवान् noticed by Com. for its own अनुभवान् ; तद् for त्वद् B. K1.

२१०. लहनयस्तय्य च दिवसः स विध्वंसतां A.E.N. सह न यस्तया च दिवसोऽपि स ध्वं-
सतां Bh. न सह यस्तयाचदिवसोऽपि सर्वःसतां (corrected in marg. into the reading
of the text) O.; योऽपि दिवसोऽत्र for योऽपि K2.; भाति for याति B.

२११. प्रमोद for प्रमोद N.; या मानुषे A. E. O. (corr. in marg. into या
जायते) का मानुषे Bh. का मानुषे N. for या जायते.

मक० । अये उन्मादमोहान्तरितोपि मां प्रति कुतश्चिद्व्यञ्जनात्प्रबुद्ध एवास्य सहजस्नेहसंस्कारः । तदसंनिहितमेव मां मन्यते । पुरः स्थित्वा । एष पार्श्वचर एव ते मकरन्दो मन्द-
२१५ भाग्यः ।

माध० । प्रियवयस्य संभावय परिष्वजस्व माम् । प्रियां तु मालतीं प्रति निराशः परिश्रान्तोऽस्मि । इति मूर्छति ।

मक० । सहर्षम् । एष संभावयामि जीवितेश्वरम् । विलोक्य सकण्ठम् । हा कष्टम् । आविर्भूतमत्परिष्वज्जोत्कण्ठतामपि धिक् । युवाभ्यां विना दैवान्मे हर्षोऽप्याभासीभूत इति भावः । अत एव प्रमोदस्य मृगतृष्णाया रूपकेणालीकत्वमुक्तम् ।

२१२-२२१ उन्माददशायामनिश्चयाद्यतः कुतश्चिदित्युक्तम् । व्यञ्जकात्संस्काराभिव्यञ्जकात् । प्रबुद्ध उद्बुद्धः । संभावय पालय । भमाद्वैराग्याच्च मूर्छेत्येतदर्थं निराश इत्युक्तम् । जीवितेश्वरमित्यनेन

२१२. अहो for अये; अनुकूलयति for प्रति O.; संप्रत्ययं मां प्रत्यप्रतिकूलः यतः कुतश्चिद्व्यञ्जकात् A. मां प्रत्यविकूलः यतः कुतश्चिद्व्यञ्जनात् C. संप्रत्ययं यतः कुतश्चिद्व्यञ्जकात् E. मां प्रत्यविक यतः कुतश्चिद्व्यञ्जनात् K1. प्रत्ययः कुतश्चिद्व्यञ्जकात् K2. for मां-न्यत् .

२१३. बुद्ध for प्रबुद्ध Bh.; सहजः for सहज K2. तत्संनिहितमेव मां न मन्यते for तद-ते N.

२१४. पुरतः for पुरः K2. O. स after ते N.; वयस्य before मक० B.

२१५. दैवः for भाग्यः B.

२१६. हा before प्रिय Bh.; परिष्वजस्व संभावय Bh. परिष्वज्य संभावय N. for सं-स्व; मां before परिष्वजस्व instead of after, O.

२१७. B. om. तु; निराशपरिश्रमसंवृत्तोऽस्मि B. निराशः संवृत्तोऽस्मि Bh. K1. K2. निराश एव संवृत्तोऽस्मि N. for नि-स्मि; E. O. om. इति; मूर्छितः पतति for इति-ति B. Bh. om. इति-ति.

२१८. A. N. om. सहर्षम्; स्थाने before एष N.; एवं for एष A. E.; जीवेश्वरां for जी-रम्. Bh.

२१९. आः for हा Bh.; कष्टम् twice Bh.; कथम् before आविर् Bh. N.

एव निश्चेतनः संवृत्तः । तत्कृतमिदानीमाशाव्यसनेन । सर्वथैव २२०
मे नास्ति वयस्य इति युक्तः परिच्छेदः । हा वयस्य

यत्स्नेहसंज्वरवता हृदयेन निश्च-

माबद्धवेपथु विनापि निमित्तयोगात् ।

त्वद्व्यापदो गणयता भयमन्वभावि

तत्सर्वमेकपद एव मम प्रशान्तम् ॥ २६

२२५

तुल्या जीवनसामग्र्युक्ता । निश्चेष्टः प्रलययुक्तजनाकृतिः । परिच्छेदो
निश्चयः ।

२२२-२२५ यदित्यादि । स्नेहरूपसंतापवता हृदा विनापि
भयकारणेन सक्रम्य भयं नित्यमन्वभाव्यनुभूतं यत्तत्सर्वं मम भयं
त्वदीयविपत्तीर्गणयतः संभावयत एकस्मिन्क्षणे परिसमाप्तम् । कदा
ते किं स्यादित्यादिभयं प्रकृतदशया प्रशान्तमिति भावः । एतत्पक्षे
गणयतेति पाठे विधिनेत्यर्थात् । यद्वा । त्वद्व्यापदो गणयता हृदा
यद्भयमनुभूतं तदधुना गतमित्यर्थः । तथा च त्वन्निमित्तमधुना तु
सहेतुकैव विपदिति भावः ।

२२०. निश्चेष्टः for निः-नः B.; वृत्तः for संवृत्तः A. E.; किम् for कृतम् A. Bh.
E.; Bh. om. इदानीं; B. Bh. N. om. एव.

२२१. नास्ति प्रियवयस्यो मम for मे-स्य N.; नास्ति मे for मे नास्ति Bh.; प्रिय
before वयस्यः Bh. C.

२२४. त्वद्व्या° for त्वद्व्या° A. Bh. E. O.; °यतो for °यता B. K1.; स्वय° for
मय° N.

२२५. प्रणष्टं for प्रशान्तम् N.

कृते वरं त एवातिशयान्तं मुहूर्तास्तथाविधमपि भवन्तं
येषु चेतयमानमनुभूतकानस्मि । इदानीं तु

भारः कायो जीवितं वज्रकीलं

काष्ठाः शून्या निष्फलानीन्द्रियाणि ।

२१०

कष्टः कालो मां प्रति त्वत्प्रयाणे

शान्तालोकः सर्वतो जीवलोकः ॥ ३७

२२६-२३१ वरं मनागिष्टे ॥ मनागिष्टे वरं वस्तु कथिदाह
तदव्ययमिति शाश्वतः ॥ अभ्ययानामनेकार्थत्वादुक्तोर्थः सुलभ एव ।
चेतयमानं चेतनावन्तम् । भार इत्यादि । कायो भारो धर्तुमशक्यः ।
धारणाशक्यतया व्याधिः । जीवनं वज्रकीलकमनुच्छेदात् । अनेन
मर्मच्छेदः । मर्मच्छेदेन चिन्ता । दिशः शून्या इति गद्यता ।
इन्द्रियाणि नेत्रादीन्यफल्गुनि कर्माश्रयानि । कर्माविषयप्रदस्यैवम् ।
कालः कष्टो दुःखदः । दैन्येन जीवनसमयश्च । संसारः सर्वत्र
प्रसङ्गवर्शकः । तत्र च स्वां चिन्ता न मज्जीवनमिति भावः ।
त्वत्प्रयाणे तव मयने विनाश इति यावत् । सन्निवृत्तमीयम् । मां
प्रतीति सर्वत्र योज्यम् । यद्वा । पृथिव्यादिद्रव्यनवके प्रधानद्रव्य-
दूषणेन दोषमाह । तत्र काय इति पृथिव्या जीवनमित्यात्मनः

२२६. अथवा परतो for स-एव N.; वतावत् before त Bh.; तावन्त for त A. E.;
क्रान्तवन्तः C. क्रान्तवतो O. for क्रान्ता; दिवस before मुहूर्ताः B.; येषु before
कृते instead of अतिशयं भवन्तं Bh.; C. om. भवन्तं.

२२७. चेतयमानम् Bh. चेतयानम् N. for चेतयमानम्; अहं for अहिम् C. K1;
B. O. om. अहिम्; यम before इदानीं B.; N. om. इदानीं.—लोकः; यम after
तु Bh. O.

२२८. शून्यभूतं for वज्रकीलं B. O. (marg.); कीली Bh. कीलः C. K1. K2.
O. for कीलं.

२२९. काष्ठा for काष्ठाः Bh.

२३०. काष्ठा for कष्टः Bh.; संप्रति for मां प्रति. Bh.

विचिन्त्य । तर्हि नु खलु माधवास्तमयसाक्षिणा मया
भवितव्यमिति जीवामि । भवत्वमुष्माद्गिरिशिखरात्पाटलावल्यां
निपत्य माधवस्य मरणाग्रेसरो भवामि । किञ्चित्परिक्रम्य सक-
रुणं निवृत्तावलोक्य च । कष्टं भोः कष्टम् ।

२१५

तदेतदसितोत्पलद्युति शरीरमस्मिन्नभू-
न्ममातिदृढपीडनैरपि न तृप्तिरालिङ्गनैः ।

काष्ठा इति दिश इन्द्रियाणीतीन्द्रियाणां काल इति कालस्य लोक
इति विषयाणां दोष उक्तः । शान्तालोकोनुपभोग्य इत्यर्थः ।

२३२-२३९ अस्तमयो विनाशः । व्याधिदशायामयम् । यदाह ।

निर्वेदश्चैव चिन्ता च दैन्यं ग्लानिः श्रमस्तथा ।

जडतां मरणं चैव व्याधौ तु करुणेपि च ॥

पाटलावती नदीभेदः । प्रियदर्शनार्थं निवर्तनम् । मूर्च्छां दृष्ट्वा सक-
रुणम् । तादृशं दृष्ट्वा सखेदमाह । तदित्यादि । सखे यत्तवाङ्गं
मीलमलिनद्वयम् तदेतत् । अस्मिन्नङ्गे गाढासञ्जनैरप्यालिङ्गनैर्मम

२१२. A. B. E. om. विचिन्त्य; न for नु O.; C. om. खलु; Bh. om. °मय; B.
N. O. om. मया; भवितव्यं मया for म-व्ययम् K2.

२१३. °मित्यकस्माद्गिरि (corr. in marg. into the reading of the text)
for °मि-रि O.; E. K2. om. इति जीवामि; K1. om. जीवामि । भवतु; अतो after
इति N.; E. has lost भवत्वं-भवामि; तदस्मात् Bh. तत्तस्मात् N. for भवत्वमु-
ष्मात्; एव A. E. उतुङ्ग K1. before गिरि; °ज्जात् for °ज्जरात् K2.; B. om. पा-
त्यां; °वती for °वत्यां N.

२१४. N. om. माधवस्य; माधवमरणस्या° for मा-णा° B.; °णाम for °णामे N.;
मविष्यामि for भवामि C.; विचिन्त्य K1. इति K2. before किञ्चित्; A. Bh. E.
N. om. कि-म्य.

२१५. परिवृत्य Bh. N. निवृत्यं O. for निवृत्य; आलोक्य for अवलोक्य; A. E.;
A. E. N. om. च.

२१६. °त्समाति B. °ममापि Bh. O. (corr. into °ममाति) for °ममाति;
पीडितैः for पीडनैः B. N.; °लिङ्गितैः for लिङ्गनैः B.

यदुल्लसितविस्मया बत निपीतवत्यः पुरा
नवप्रणयविभ्रमाकुलितमालतीदृष्टयः ॥ ३८

२४० आश्चर्यम् । एतस्यां तनावचरमे वयसि तावतो गुणस-
माहारस्य संनिवेशः कथमिवाभूत् । सखे माधव

आपूर्णश्च कलाभिरिन्दुरमलो यातश्च राहोर्मुखं
संजातश्च घनाघनो जलधरः शीर्णश्च बायोर्जवात्
निर्वृत्तश्च फलेग्रहिर्द्रुमवरो दग्धश्च दावामिना

२४५ त्वं चूडामणितां गतश्च जगतः प्राप्तश्च मृत्योर्वशम् ॥ ३९

तृप्तिर्नाभूत् । यदङ्गं नवखेदविलासव्याकुलमालतीदृष्टय उपचिताङ्गताः
पूर्वं निपीतवत्यो नित्यादरेणावलोकितवत्य इत्यर्थः । बत खेदे ।

२४०-२४५ अचरमे नूतने । समाहारो मेलकः । आपूर्णं
इत्यादि । त्वं संसारस्य चूडामणीभूतश्च मरणं प्राप्तश्च । अत्र
तुल्ययोगितया दृष्टान्तमाह । निर्मलश्चन्द्रः कलाभिः पूर्णश्च राहुम-
स्तश्च । मेवो घनाघनो वर्षुकाब्दश्च वातवेगाद्विशकलितश्च । द्रुमश्रेष्ठः
फलेग्रहिः फलभारवाग्निर्वृत्तो जातश्च वनामिना दग्धश्च । यथा
त्वमपीत्यर्थः ॥ घनाघनो मत्तगजे वर्षुकाब्दमहेन्द्रयोरित्यमरमाला ॥
यद्वा । घनाघनोतिनिबिडः । घनशब्दस्यैवावृत्त्या प्रयोगाद्वावद

२३८. विभ्रमे मधु B. E. N. विस्मयं बत Bh. for वि-त.

२३९. न च for नव Bh.

२४०. आश्चर्यं twice Bh. C. एकस्याचरमे A. Bh. एकस्यां तनौ अचरमे B. O.
एकत्राचरमे E. for ए-मे; तनावेतावतो for तना-तो N.; वसि for वयसि Bh.; स्थित-
स्य for तावतो B.

२४१. Bh. om. सखे माधव; स एष माधवः twice for सखे माधव B.

२४२. संपूर्णः for आपूर्णः K2.

२४४. ग्रहिर्द्रुम for ग्रहिर्द्रुम A. Bh. C.

२४५. गतोहि for गतश्च K1; जगतां for जगतः B.; प्राप्नोति for प्राप्तश्च A. E.;
मुखं for वशं B. C. O.

तत्परिष्वजे तावदेवं गतमपि वयस्यम् । अर्थितश्चानेन
संप्रत्येवायमर्थः । परिष्वज्य । हा वयस्य विमलविद्यानिधे
गुणगुरो मालतीस्वयंप्राहजीवितेश्वर कामन्दकीमकरन्दानन्द-
नमुखचन्द्र माधव अयमत्र ते जन्मन्यपश्चिमः पश्चिमावस्था-
प्रार्थितो मकरन्दबाहुपरिष्वङ्गः । सखे संप्रति मुहूर्तमपि २५०
मकरन्दो जीवतीति मैव मंस्थाः ।

इतिवत् । फलेप्रहिर्निपातनात् । फलानि गृह्णानि धारयतीति फले-
महिः ॥ स्यादवन्ध्यः फलेप्रहिरित्यमरः ॥

२४६-२५९ एवं गतं मूर्छितम् । अयमर्थ आलिङ्गनरूपः ।
मया सहेति शेषः । अपश्चिमो दुर्लभः । पश्चिमावस्था शेषावस्था ।
आजन्मेत्यादि । हे पद्मास्य जन्मन आरभ्य मयैव समं तुल्यगृह-
वया मातुः स्तन्यं पीत्वाधुना त्वमेको निवापसलिलं प्रेतोदकाञ्जलिं

२४६. विधिन्य before तत् A.; तत् for तत् Bh.; अहं after परिष्वजे B. C.
O.; एनं before तावद् O.; एनं for तावत् B.; प्रिय before वयस्यं N.; प्रार्थित for
अर्थितः K1. K2.; एव for च N.

२४७. अयमेव for एवायम् Bh. N.; C. om. हा; प्रिय before वयस्य N.

२४८. हा K1. महा K2. before गुण; हा before गुं, मां, कां N.; गण after
गुण Bh.; हा सौन्दर्यविनिर्जतरतिरमणच्छाय हा कामिनीहृदयमन्मथ हा बान्धवपयोनिधि
क्षरचन्द्र हा A. B. हा Bh. before कामं.

२४९. नन्दचंद्र B. Bh. नन्दनचंद्रमुख C. K1. K2. नन्दमुग्धचंद्रमः N. नन्दचंद्र-
मुख O. for नन्द-न्द्र; N. om. अत्र; स for अत्र B. Bh.; Bh. N. om. ज-मः; B.
om. अपश्चिमः; पश्चिमः for अपश्चिमः O.; वस्थां प्रापितो for व-तो A. B. E.

२५०. प्रापितो for प्रार्थितो K2.; A. B. Bh. E. om. सखे स एष for संप्रति
A. E.; मकरंदो मुहूर्तमपि for मु-दो Bh.

२५१. मैवं A. Bh. K2. O. एवं मा C. K1. for मैव; B. om. एव; कुतः
after मंस्थाः N.

आञ्जन्मनः सहनिवासितया मयैव
 मातुः पयोधरपयोपि समं निपीय ।
 त्वं पुण्डरीकमुख बन्धुतया निरस्त-
 मेको निवापसलिलं पिबसीत्ययुक्तम् ॥ ४०

२५५

सकृष्टं विमुच्य परिक्रम्य च । इयमधस्तात्पाटलावती ।
 भगवति आपगे

प्रियस्य सुहृदो यत्र मम तत्रैव संभवः ।
 भूयादमुष्य भूयोपि भूयासमनुसंचरः ॥ ४१

२६०

इति पतितुमिच्छति ।

प्रविश्य सहसा सौदामिनी । वारयित्वा । वत्स कृतं साहसेन ।

बन्धुसमूहेन दत्तं पिबसीत्येतदयोग्यम् । सहपानार्थमहमप्यागच्छामी-
 त्यर्थः ॥ निवापः पितृदेये स्यादित्यमरः ॥ आपगा नदी । पिब-
 स्थेत्यादि । मित्रस्य संभव उत्पत्तिर्यत्र ममापि तत्रैव भूयात् ।

२५२. °सतया for °सितया A. O.; सदैव for मयैव B. Bh,

२५३. निपीतं for निपीय N.

२५४. तत् for त्वं N.; विमृष्ट° for निरस्त° K1. K२.

२५६. Bh. N. om. परिक्रम्य च.

२५७. °वन्गौरिपते A. E. °वत्यापगा Bh. for °व-गे.

२५८. प्रिय for प्रियस्य A.; तत्रैव मम for म-व K1. K२,

२५९. अमुत्र for अमुष्य A.

२६१. C. E. N. om. सहसा; °मनी for °मिनी K२.; सौदामिनी twice Bh.
 K1.; मकरन्दं before वार° K२. वारयंती for वारायित्वा B.; वत्स twice C. K1.
 K२. O.; कृतं twice N.; अलं for कृतं A. E.

मक० । विलोक्य । अयि कासि । किमहं त्वया प्रति-
पिहः ।

सौदा० । आयुष्मन् किं त्वं मकरन्दः ।

मक० । मुञ्च स एवास्मि मन्दभाग्यः । २६५

सौदा० । वत्स योगिन्यस्मि मालत्यभिज्ञानं च धारयामि ।

इति वकुलमालां दर्शयति ।

मक० । सोच्छ्वासं सकरुणम् । आर्ये अपि जीवति मालती ।

सौदा० । अथ किम् । अपि च वत्स किमत्याहितं माध-
वस्य यदनिष्टं व्यवसितोसीत्याकम्पितास्मि । २७०

अमुत्रापरास्मिल्लोके पुनरप्यस्यानुचरो भूयासमित्यर्थः ॥ भूयादि-
त्यादौ प्रार्थनायां लिङ् ॥

२६९-२७७ अत्याहितं प्रमोहोभूत् । प्रभञ्जनो वायुः । उभ-
योर्माधवमकरन्दयोः ।

२६२. अन्व A. Bh. E. K1. K2. अये B. O. for अयि; किमर्थं for किम् B. Bh. N.; त्वया हंत for अहं त्वया Bh.; प्रतिहतः A. E. O. वारितः B. for प्रतिपिहः

२६४. आयुष्मन् after 'रन्दः instead of before किं O.; Bh. N. om. आयुष्मन्;
न before किं B.; अपि for किं Bh. N.

२६५. मुञ्च twice C. K1. K2.; मां after मुञ्च B.; अहं after अस्मि E.

२६६. सौदामनी for सौदा० K2.; C. om. च; चावधारयामीति A. च जानामि ।
इति B. चावधारयेति E. for च-नति.

२६७. Bh. N. O. om. इति; इति after व-लां instead of before K2.; च
before दर्श० Bh.

२६८. सोच्छ्वासकरुणं for सो-णम् C. K1. K2. O.; च after 'णम् N.; A. Bh.
E. N. om. आर्ये; अयि for अपि A. E. Bh.

२६९. सौदामनी for सौदा० K2.; A. Bh. E. N. om. अपि च 'मित्या० for
'मत्या० K1.; त्वरते मे चेतः after वत्स B.

२७०. 'तोसीत्याकम्पितास्मि B. 'तोसि भीत्याकम्पितास्मि C. 'तोसीति भीताकम्पितास्मि
K1. 'तं । भीत्याकम्पितास्मि O. for 'तो-स्मि; A. E. om. इत्या-स्मि; कम्पि० for आ-
कम्पि० K2.; अथ माधवः क at the end A. B. E.

मक० । आर्ये तमहं प्रमुग्धमेव वैराग्यात्परित्यज्यागतस्त-
देहि तूर्णं संभावयावः । इति त्वरितं परिक्रामतः ।

माध० । आश्वस्य । अये प्रतिबोधित एवास्मि केनपि ।
विचिन्त्य । नूनमस्यायमाभिनवजीमूतजलबिन्दुवाहिनः प्रभ-
२७५ ज्ञनस्यानपेक्षितास्मदवस्थो ध्यापारः ।

मक० । विलोक्य । दिष्ट्या पुनः प्रस्थापन्नचेतनो वयस्यः ।
सौदा० । विलोक्य । संवदस्युभयोर्मालतीनिवेदितः शरी-
राकारः ।

माध० । भगवन् पौरस्त्यपवन ।

२७९-२८३ मूर्धयैव तं सोपालम्भमाह । भगवन्निति ।
पौरस्त्येत्यनेन भिन्नदेशकथनम् । तेन सहजकृत्रिमवैरशङ्कानि-

२७९. भगवति for आर्ये B.; E. om. आर्ये; मधन for तमहं प्र° Bh.; B. om.
वैराग्यात्; N. gives तदेहि &c. to सौदा°.

२८२. त्वरितं for तूर्णं B. O.; A. Bh. E. N. O. om. इति; उपसर्पतः for
परिक्रामतः N.

२८३. द्विपादिकया before आश्वस्य B.; Bh. N. omit this speech here and
put it before भगवन् पौरस्त्य; आश्वर्यं for आश्वस्य N.; अये for अये; आश्वसित
B. बोधित C. for प्रतिबोधित; ऽपितास्मि for ऽधि-स्मि K1.; इवास्मि Bh. ऽवानस्मि
N. for एवास्मि.

२८४. उत्थायोपविश्य विलोक्य B. उत्थायोपविश्यावलोक्य O. before विचिन्त्य; A.
E. om. विचिन्त्य; च after विचिन्त्य O.; नूनमयमस्य नवजलधरपवनस्यानेवक्षितास्मद-
वस्थो for न-स्थो N.; A. E. O. om. अयम्; नवः for नव Bh.; बहल before
जीमूत B. O.; जलधर for जीमूत Bh.; कण for बिन्दु Bh.; A. E. om. बिन्दु.

२८५. ऽस्यापेक्षि° for स्यान्नपेक्षि Bh.; ऽवस्थोयै for ऽवस्थो A. E.

२८६. दृष्ट्वा सोच्छ्वासं for विलोक्य B. O.; A. Bh. E. om. विलोक्य.

२८७. अव° for वि° O.; संभवति for संवदति B. O.; अनयोः for उभयोः Bh.
N.; वासरा° for शरीरा Bh.

२८८. वायो for पवन N.

भ्रमय जलदानम्भोगर्भान्प्रमोदय चातका-

२८०

न्कलय शिखिनः केकोत्कण्ठान्कठोरय केतकान् ।

विरहिणि जने मूर्छां लब्ध्वा विनोदयति व्यथा-

मकरुण पुनः संज्ञाव्याधिं विधाय किमीहसे ॥ ४२

रस्ता । तव विरहिदुःखमेव न कृत्यम् । अपि स्वन्यदपीत्याह ।
भ्रमयेत्यादि । जलपूर्णान्मेघांश्चालय । कोकिलान्दर्शय । केकयोत्क-
ण्ठानूर्ध्वगलान्सेच्छान्वा मयूरान्कलय नर्तय । कलेरनेकार्थत्वात् ।
केतकान्केतकीवृक्षान्कठोरय कोरकितान्कुरु । कोरकितत्वेन नि-
म्नोन्नततया कठोरस्वम् । केतक्यामपि केतक इति शब्दभेदः ।
अत एव केतकाधानहेतोरिति मेघवृते । यद्वा । केतकीपुष्पाणि
कठोरय विकासय ॥ तत्करोतीति णिच् । अस्मिन्पक्षे लिङ्गमशिष्यं
लोकाभ्रयत्वाल्लिङ्गस्येति लिङ्गव्यत्यय इत्यवधेयम् ॥ विरहिजने मूर्छां
प्राप्य व्यथां स्फाटयति सति पुनः संज्ञाव्याधिं चेतनारूपं रोगं
कृत्वा किं त्वमिच्छसि । महता दुःखितदुःखशान्तिः क्रियते । त्वं
प्रबोध्य दुःखयसीत्यनर्हम् । अत एवाकरुण इत्युक्तम् । प्रमोदय
चातकानित्यपि पाठः । प्रथमपाठे तु कोकिलप्रमोदो वर्षास्वपि
कविसंप्रदाये वर्ण्यत इत्यवधेयम् ।

२८०. अन्तर for अम्भो K1.; Bh. omits the portion from प्रमोदय to अतः
स्वागतं भवत्याः; कोकिलान् or मौलिकान् N. कोकिलान् (corr. into चातकान्) O.
for चातकान्.

२८१. केतक for केतकान् N.

मक० । सुवृत्तमखिलजन्तुजीवनेन मातरिश्चना ।
२८५ माध० । देव वायो तथापि भवन्तमेवं प्रार्थये ।

विकसत्कदम्बनिकुरुम्बपांसुना

सह जीवितं वह मम प्रिया यतः ।

अथ वा तदङ्गपरिवासशीतलं

मयि किञ्चिदर्पय भवान्हि मे गतिः ॥ ४३

११०

कृताञ्जलिः प्रणमति ।

२८४-२८९ मातरिश्वा वायुः । वातीति वायुरित्युचितपदभ्या-
सेन जीवनयोग्यतोक्ता । तथाप्यनिष्टकरणादपि । विकसदि-
त्यादि । मम प्रिया यतो यत्र तं देशं मम जीवितं प्रफुल्लकदम्बस-
मूहधूल्या सह प्रापय । घटय मे इति वा पाठः । सा विरहदीना
त्रिवेतातस्तज्जीवनाय मज्जीवितं नयेति भावः । पांशुना सहेत्यनेन
परमाणुरूपं मे मनोपि तत्समूहे गमिष्यतीति न ते प्रयासोपि

२८४. नूनमनिनाखिलजीवनेन कृतं जीवितं for सु-ना B.; सुकृतमनेन सकल for सु-ल-
N.; सुकृतम् for सुवृत्तम् K1.; निखिल for अखिल O.; °धना for °धना K1.;
after मातरिश्चना N. adds:—

अपिच । एते कैतकसूनसौरभशुभः पौरप्रगल्भागर्ना-
व्यालोलालकवल्ली विलुठनव्याजोपभुक्ताननाः ।
किं चोन्निद्रकदम्बकुटुलपुटीधूलिलुठत्वाद-
व्यूहव्याहतिहारिणो विरहिणः कर्षति वर्षानिलाः ।

२८५. भगवन् before देव B. N.; एतावत् B. एव K1. K2. for एवं; तावत्
after एवं O.

२८६. °रम्ब for रुम्ब A. B. O.; पांशुना for पांसुना A. O.

२८७. घटय मे for वह मम N.

२८८. अपि for अथ B. K2. O.

२८९. किञ्चिदीरय (corr. into किञ्चिदर्पय) O.; किञ्चिदीरय भवान् मे गतिः for
कि-तिः A. E.; मय for मयि K1.; भवास्तु for भवान्हि N.

सौदा० । सुसमाहितः खल्वभिज्ञानार्पणस्यावसरः । अ-
ञ्जलौ मालां मुञ्चति ।

माध० । साकूतविस्मयहर्षम् । कथमियमस्मद्विरचिता प्रि-
यतमास्तनोन्नाहदुर्ललितमूर्त्तिरनङ्गमन्दिराङ्गनबकुलप्रसवमा-
ला । निरूप्य सहर्षम् । कः संदेहः । तथा हि । स एवाय-२९५
मस्याः ।

स्यादित्युक्तम् । नो वा प्रियाङ्गसदावस्थितिहिमं यत्किञ्चिद्वस्तु मयि
तदर्पय देहि । ईरयेति पाठे प्रेरयेत्यर्थः । तदेव मे तापशान्त्यै
स्यादिति भावः । अत्र हेतुमाह । यतो मम भवान्प्रतिराश्रयः ।
आश्रयस्याश्रितजीवनं युक्तमेवेति भावः । अपि वेति पाठेपिः
संभावनायाम् ।

२९१-३००. समाहितो युक्तः । वायुप्रार्थनाप्रकरणात् । प्रि-
याङ्गसाङ्गिमालालोकात्सहर्षत्वम् । यदाह ।

प्राप्ये वाप्यप्राप्ये लब्धेर्ये प्रियसमागमे वापि ।

हृदयमनोरथलाभे हर्षः संजायते पुंसाम् ॥

उन्नाह उत्सेध उपरिवहनं वा । दुर्ललितातिप्रिया । अनङ्ग एव

२९१. सुसमीहितः C. समीहितः K1. for सुसमाहितः; अस्ति after खलु O.; 'न
दर्शनस्याव' A. E. 'नस्यार्पणाव' B. for 'ना-व'; माधवस्य before अञ्जलौ O.; माध-
वस्याञ्जलौ बकुलमालां for अ-लां B.

२९२. बकुलमालामर्पयति for मा-ति N.

२९३. विलोक्य before साकूत B. O.; 'तं सविस्मयं सहर्षं च N. 'तविस्मयं सहर्षं
O. for त-म्; 'स्मया' for 'स्मय K2.; स before हर्षम् C.; सा before अस्मद
K1. K2. O.

२९४. प्रियायाः A. E. प्रियतमायाः C. प्रियतमया K1. for प्रियतमा; उद्देद A.
E. उद्गाह K1. K2. उद्गहन N. for उन्नाह; 'रांगण A. K1. O. 'राङ्गण N. for
'राङ्गण; बाल for बकुल E. पादपकुसुम for प्रसव N.

२९५. सत्वरं B. सम्यङ् N. before निरूप्य; B. N. O. om. सहर्षम्; एवम् for
स-यम् N.; B. om. अयं.

मुग्धेन्दुसुन्दरतदीयमुखावलोक-
हेलाविशृङ्खलकुतूहलनिह्वाय ।
दुर्न्यस्तपुष्परचितोपि लवङ्गिकाया-
स्तोषं ततान विषमप्रार्थितोपि भागः ॥ ४४

३००

मन्दिरमनङ्गस्य वा मन्दिरम् । मुग्धेत्यादि । अस्या मालायाः स
एवायं भागो यो लवङ्गिकाया अपि संतोषमकरोत् । अपिपदान्मा-
लत्या अपीत्यर्थः । विषमं ग्रथितं ग्रन्थना यत्र सः । विषमेण
ग्रथित इति वा । अत्र हेतुमाह । मुग्धं मनोज्ञमिन्दुकान्तं यन्माल-
तीमुखम् । यद्वा । विरहात्क्षामत्वादिना बालेन्दुवत्कान्तं यत्तदास्यं
तदालोके सति हेलया शृङ्गारचेष्टया विशृङ्खलं सर्वत्र वर्तमानं
यत्कौतुकं तद्रोपनाय दुर्न्यस्तैः पूर्वग्रथनादन्यथा दत्तैः पुष्पै रचितः ।
एतत्तु प्रथमाङ्क एव व्यक्तम् । ननु हेला स्त्रीविषया । यदाह
भरतः ।

यौवने त्रिदश स्त्रीणां विकारा नेत्रपातजाः ।

आदौ त्रयोङ्गजास्तेषां दश स्वाभाविकास्तथा ॥

तत्राङ्गजेषु हावहेलालक्षणम् ।

अक्षिभ्रुवोर्विकाराद्याः शृङ्गारस्य च सूचकाः ।

समीधारेचका भावा हावास्तेभ्यः समुत्थिताः ॥

य एव हावः सैवासौ शृङ्गाररससंभवा ।

समाख्याता बुधैर्हेला ललिताभिनयात्मिका ॥

अतो माधवे हेलेत्युक्तम् । मैवम् । स्त्रीणामित्यस्योपलक्षणत्वा-
त्पुरुषेपि कामावस्थासाम्याद्द्वेलावचनात् । यदाह ।

२९८. लीला for हेला C.

२९९. रचनो° for रचितो° A. C. E. K1. K2. O.

३००. तैक A. E. °तो वि G. O. for °तोपि.

सहर्षोन्मादमुत्थाय । प्रिये मालति इयं वीक्ष्यसे । सकोप-
मिव । अयि मदवस्थानभिज्ञे

प्रयान्तीव प्राणाः सुतनु हृदयं ध्वंसत इव
ज्वलन्तीवाद्गानि प्रसरति समन्तादिव तमः ।

त्वराप्रस्तावोयं न खलु परिहासस्य विषय- ३०५
स्तदक्ष्णोरानन्दं वितर मयि मा भूरकरुणा ॥ ४५

हेला हावश्च भावश्च व्याजो विस्रम्भभाषणम् ।

चाटुः प्रेमाभिसंधानं चकितं च विलासितम् ॥

तत्र रागतः सहसा प्रवृत्तौ हेतुश्चित्तोल्लासो हेलेति । यद्वा । अवलो-
क्यत इत्यवलोकः ॥ कर्मणि घञ् ॥ इन्दुसुन्दरमालतीमुखेवलोक्या
दृश्या या हेला तया विशृङ्खलं यन्माधवस्य कुतूहलं तद्रोपनायेत्यर्थः ।

३०१-३०६ संकल्पलिखितप्रियादर्शनाद्धर्षः । दर्शनाप्राप्त्या-
पुनराह । नन्विति । अत्राप्यलाभादुपालभ्यतेयीति । परिहासाद-
दर्शनमाशङ्क्य तदनवसरमाह । प्रयान्तीत्यादि । प्राणाः प्रयान्तीव
सर्वतःशून्यत्वात् । हे सुतनु मनो ध्वंसत इव । मोहात् । अङ्गज्व-
लनमतिदाहात् । एतेन व्याधिरुक्तः । सर्वतस्तमः प्रसरतीव । अनेन
जडता । सकलेन्द्रियाणामग्रहात् । जडतानन्तरं मरणशङ्कायामा-
श्वास एव युक्त इत्याह त्वरेति । खलु निश्चये । यत एवं ततो नेत्र-

३०१. सहसा सोन्मा° for सहर्षोन्मा° O.; चंडि for प्रिये N.; ननु before इयं B.;
विलोक्यसे for वीक्ष्यसे N.; नन्वियं वीक्ष्यसे after वीक्ष्यसे O.

३०२. अये for अयि K1. K2.; प्रिये before मद° K1. K2. मदनाव° for
मदव° B.

३०५. प्रिये for त्वरा B. O. (in margin).

३०६. भूदकरुणा for भूरकरुणा N. O. (corrected into भूर°).

सर्वतो दृष्ट्वा सनिर्वेदं । कुतोत्र मालती । बकुलमालामु-
द्दिश्य । अयि प्रियाप्रणयिनि बकुलमाले उपकारिण्यसि ।
अतः स्वागतं भवत्याः ।

३१० निष्प्रत्यूहाः प्रियसखि यदा दुःसहाः संभूवु-
र्देहोद्वाहव्यसनगुरवो मन्मथोन्माथवेगाः ।
तस्मिन्काले कुवलयदृशस्त्वत्समाश्लेष एव
प्राणत्राणं प्रगुणमभवन्मत्परिष्वङ्गकल्पः ॥ ४६५
सकरुणं निर्वर्ण्य ।

प्रीतिं देहि । स्वं दर्शयेत्यर्थः । मद्दिष्ये निर्दया मा भविष्यसि ।
यद्वा । अकरुणा मा भूर्न भवसि ॥ माङ्गि लुङिति कालसामान्ये
लुङ् ॥ पूर्वकरुणेदानीमपि निर्वाह्यतामित्यर्थः । इवशब्द उत्प्रेक्षायाम्
३१०-३१४. निरित्यादि । यदा मालत्याः पद्माक्ष्याः का-
मोन्मादोद्देगा निर्विघ्ना अत्यर्थं दुःसहा अङ्गदाहदुःखमहान्तस्तदुःखो-
पदेशकाराः संभूवुः संभूयोद्गतास्तत्र काले तस्यास्त्वदालिङ्गनमेव
शीघ्रं प्राणरक्षकमभूत् । अत एव मदालिङ्गनतुल्यः । उन्माथ
उन्मथनमुद्देग इति यावत् । प्रगुणमिति पाठे प्रकृष्टगुणमित्यर्थः ।
क्रियाविशेषणं वा । कामदुःखोद्देगस्य प्रियसङ्गस्यालाभादविघ्नत्वम् ।

३०७. इति दिशोबलोक्य for स-ष्टा B.; विलोक्य सकरुणं for दृ-म् O.; उपविश्य
बकुलवलीम् C. K1. उपविश्य बकुलमालाम् K2. for बकुलमालाम् ; प्रति for
उद्दिश्य B. N. O.

३०८. N. om. अयि-भवत्याः; अये for अयि C.

३०९. यतः before अतः A.; यतस्तत् K1. K2. यतः O. for अतः; B. om.
अतः C. om. अतः-न्याः

३१०. °त्यूहं for त्यूहाः A.

३११. देहोन्मादप्रथन B. देहे दाहव्यसन E. for दे-न; व्यथन for व्यसन K2. O.
noticed by Com.; °न्माद for °न्माथ N.

३१२. त्राण for त्राणं O.; प्रगुणनमभून् A. E. त्वरितमभवन् B. for प्र-बन्.

आनन्दमिश्रमदनज्वरदीपनानि

३१५

गाढानुरागरसवन्ति तदा तदा च ।

स्नेहाङ्गनानि मम मुग्धदृशश्च कण्ठे

कष्टं स्मरामि तव तानि गतागतानि ॥ ४७

इति हृदये निधाय मूर्छति ।

मक० । उपसृत्य वीजयन् । सखे समाश्वसिहि समाश्वसिहि । ३२०

माध० । आश्वस्य । मकरन्द किं न पश्यसि कुतोपि सहसैव मा-

मालतीप्रणयित्वास्त्रियसखि इति । दुःसहत्वमधृतिकरणात् । उद्वाह उद्गतदाहः । व्यसनस्थाने व्यथन इति पाठे व्यथनं पीडा । अधुना मालां विनास्याः कथं जीवनं भविष्यतीति भावः । निर्वर्ण्य निरूप्य ।

३१५-३२४ आनन्देत्यादि । मम मालत्याश्च कण्ठे तव तानि गतागतानि स्मरामि । स्मरणस्यातिदुःखदत्वात्कष्टम् । तदा तदा तस्मिंस्तस्मिन्काले । तत्र चोरिकाविवाहात्पूर्वं मालतीकण्ठगतेति गतं लवङ्गिकाबुद्ध्या माधवकण्ठमागतेत्यागतमित्येकम् । चोरिका-विवाहे मालत्या माधवकण्ठे नीतातो गतमथ तन्मुखदर्शनात्स्वकण्ठे-र्पितेत्यागतमिति द्वितीयम् । पुनस्तत्र प्रणयवशान्माधवेन मालत्यै

३१५. आनन्दमंद B. आनन्दनानि Bh. N. for आ-भ.

३१६. च तस्याः for तदा च E.

३१७. स्नेहाकराणि A. E. स्नेहाद्वहति Bh. स्नेहादुजानि G. स्नेहोत्कटानि K1. K2. for स्ने-नि; स्नेहाकमिश्रितममुग्ध for स्ने-ग्ध B.

३१९. A. Bh. E. N. O. om. इति; विधाय E. निधाय K1. for निधाय; मूर्छतिः पतति for मूर्छति B.

३२०. वीजयति for वीजयन् B.; वयस्य for सखे B.; K1. om. one समाश्वसिहि.

३२१. निधस्योपविश्य B. समाश्वस्य O. for आश्वस्य; Bh. om. आश्वस्य; सखे before मक० B.; वयस्य for मकरन्द Bh. N.; त्वं after पश्यसि B.; K2. om. कु-तोपि; Bh. om. अपि; A. E. om. सहसैव.

लतीस्नेहं वहतो बकुलदाघो लाभः । तत्कथं नु मन्यसे कुत
एतदिति ।

मक० । वयस्य इयमार्या योगीश्वर्यस्य मालत्यभिज्ञान-
३२५ स्योपनेत्री ।

माध० । विलोक्य सकरणं कृताञ्जलिः । आर्ये प्रसीद कथय
जीवति मे प्रियतमा ।

सौदा० । वत्स समाश्वसिहि जीवति सा कल्याणी ।

माधवमकरन्दौ । समुच्छ्वस्य । आर्ये यद्येवं तत्कथय क
३३० एष वृत्तान्त इति ।

दत्तेति गतमिदानीं तु सौदामिन्या मालतीसकाशादानीय दत्तेति त्रीणि
गतागतानि । अत एव बहुवचनम् । कीदृशानि । तद्दृशायामन्तरा-
न्तरा हर्षलाभादानन्दमिश्रितकामतापप्रकाशनानि । दृढानुरागरसयो-
गीनि । स्नेहस्याकरो येषु तानि । स्नेहं प्रीतिमाकुर्वन्ति व्याकुर्वन्तीति

३२२. स्नेहस्य हस्तलाभः A. E. K1. K2. स्वहस्तलाभः Bh. स्नेहबहलो बकुलमा-
लाघाघो लाभः C. स्नेहस्वहस्तस्य लाभः N. for स्ने-भः; तत्कथं मन्ये B. तत्कथं मन्यसे
Bh. तत्कथयन्तु मन्यसे K1. तत्कथय त्वमय मे K2. तत्किं मन्यसे N. for त-से; न
for नु A.; O. om. नु; किम् for कुतः A. Bh. N. O.

३२४. B. om. वयस्य; योगे° for योगी° A. B. C. K1. K2.; N. om. अस्य.

३२५. A. om. उप.

३२६. Bh. om. विलोक्य; B. om. सकरणं; अञ्जलिं बद्धा for कृ-लिः Bh. N.;
N. om. प्रसीद; प्रसीद twice B.; कथं for कथय Bh.

३२७. अपि before जीवति B.; प्रिया for प्रियतमा A. B. E. N.

३२८. सौदामनी for सौदा° K2.; भद्र for वत्स K1. K2.; ननु before समा° K1.;
वत्स नन्वाश्वसिद्वाश्वसिहि जी° C. वत्स नन्वाश्वसिहि जी° E. O. for व-जी°; O. om. सा;
कल्याणिनी for कल्याणी A. Bh. C. E. K1. O.

३२९. माध° । for मा-न्दौ B.; B. om. समुच्छ्वस्य; दृष्टोच्छ्वस्य A. E. समाधस्य Bh.
for समुच्छ्वस्य; N. om. आर्ये; Bh. N. om. तत्; सर्वतः Bh. C K1. O. सर्व नः
N. after कथय; कथम् for कः A. E.

३३०. O. om. इति.

सौदा० । पुरा किल करालायतने मालतीमुपहरन्नघोरघण्टः
करवालपाणिर्माधवेन व्यापादितः ।

माध० । सावेगम् । आर्ये विरम विरम विज्ञातो वृत्तान्तः ।

मक० । सखे क इव ।

माध० । सखे किमन्यत् । सकामा कपालकुण्डलेति । ३३५

मक० । आर्ये अप्येवम् ।

सौदा० । एवं यथा विदितं वत्सेन ।

मक० । कंष्टं भोः कष्टम् ।

छेहाकराणि ॥ कृवो हेत्वित्यादिना टप्रत्ययः ॥ तदा तदा चेति
चकारात्कालान्तरपरिग्रहः । आर्या मान्या ।

३३५-३४२ सकामा मदपकारेण सिद्धप्रतिज्ञेत्यर्थः । कुमु-
देत्यादि । कुमुदसमूहेन यदि शरच्चन्द्रचन्द्रिका सौन्दर्यगुणार्थं सं-
गता प्राप्ता तत्सङ्गतं शोभनकरणमस्तु । द्वयोरपि रम्यत्वात् । अयं
पुनः कः प्रकारः कुत्सितप्रकारो वा यदकालमेषपङ्क्तिर्ययूजद्वियो-

३३१. सौदामनी for सौदा° K2.; हि before किल B. O.; A. Bh. E. N. om.
किल; आहरन् for उपहरन् Bh. N.; नवा after हरन्° K1.; कृपाणपाणिरघोरघंटो
for अघो-णिर् Bh.

३३२. कृपाण for करवाल N. O.; पाणिना for पाणिर् A. E.

३३३. सोद्वेगं for सावेगम् A.; E. om. सावेगं; अये for आर्ये N.; A. Bh. E. om.
one विरम; परिज्ञातो A. ज्ञातो Bh. K1. K2. N. for विज्ञातो; अयं before वृत्तान्तः
Bh. K1. K2.

३३४. A. E. om. सखे; कम् for क Bh.

३३५. Bh. om. सखे; सकोपा कराल for सका-ल O.; Bh. om. ज्ञति.

३३७. सौदामनी for सौदा° K2.; था निवेदितं A. E. °दावेदितं K1. °दावेदितं K2.
for °था विदितं.

३३८. भोः कष्टम् B. C. कष्टं भोः Bh. O. कष्टं भोः twice N. for कष्टं भोः
कष्टम्.

३४०

कुमुदाकरेण शरदिन्दुचन्द्रिका
यदि रामणीयकगुणाय संगता ।
सुकृतं तदस्तु कतमस्त्वयं विधि-
र्यदकालमेघविततिर्भ्ययूयजत् ॥ ४८

माध० । हा प्रिये मालति कष्टमतिबीभत्समापन्नासि ।

३४५

कथमिव तदाभवस्त्वं
कमलमुखि कपालकुण्डलाग्रस्ता ।
उत्पातधूमलेखा-
क्रान्तेव कला शशधरस्य ॥ ४९

जयामास विच्छेदं कृतवतीत्यर्थः । ध्वनिनात्र कुमुदाकरो माधव-
चन्द्रिका मालती मेघसंततिः कपालकुण्डलेत्युक्तम् ।

३४३-३४७ अतिबीभत्समिति । उद्देगहेतुकपालकुण्डला-
दर्शनाद्वीभत्सः । यदाह ।

उद्देजनैश्च बहुभिर्बीभत्सरसः समुद्भवति ॥

कथमित्यादि । तत्कवलिता हे पद्ममुखि तदा त्वमपि कथमभवः ।
भयात्कथं त्वमासीः किं त्वयोक्तं कस्ते ज्ञाताभूदित्यादिज्ञापनाय
कथमिति सामान्यनिर्देशः । केतुकवलिता चन्द्रकलेव । एतदुपमया
बीभत्सजविषादसंभवा ग्लानिरप्युक्ता । यदाह ।

३३९. कुसुमा° for कुमुदा° Bh.

३४०. गुणेन for गुणाय N.; य सांगता for °य-ता Bh.

३४१. सुकृते यद् for सु-तद् C.

३४२. °तिर्भ्ययूयजत् B. °तिं त्वयूयजत् N. for ति-त्.

३४३. B. om. हा; B. O. om. कष्टमति; कथम् for कष्टम् K1. K2.

३४४. अपि for इव B.; तदा भवेस्त्वं for त-स्त्वं C.

३४६. उत्थान for उत्पात Bh.; रेखा for लेखा N.

३४७. भ्रान्तेव for क्रान्तेव, B.

भगवति कपालकुण्डले

निर्माणमेव हि तदादरलालनीयं

मा पूतनात्वमुपगाः शिवतातिरेधि ।

३५०

नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा

मूर्ध्नि स्थितिर्नमुसलैरवताडनानि ॥ ५०

अपस्मारस्तथोन्मादो विषादो मद एव च ।

मृत्युर्व्याधिर्भयं चैव भावा बीभत्ससंभवाः ॥

३४८-३५२ स्त्रीबालं नैव घातयेदिति निजधर्मं जानत्या
त्वया सा घातितेति सोल्लुण्ठमाह भगवति इति । निर्माणमित्यादि ।
तन्निर्माणं मालतीरूपादिकमेव तदादरेण रक्षणीयं भवति । रम्य-
त्वादेव । पूतनात्वं राक्षसीत्वं तन्नाशेन मोपगा मा गमिष्यसि ।
यद्वा । मांसं मे ततो भक्षयितव्यं किमिति चिन्तकत्वं पूतनात्वम् ।
पूतनत्वमिति पाठे राक्षसत्वमित्यर्थः ॥ पूतना राक्षसीभेदे हरीतक्यां
च पूतनेति विश्वः ॥ शिवतातिः कल्याणकर्येधि भव । शिव इत्य-
बोधीरिति पाठे तन्निर्माणं शिवे कल्याणनिमित्तमित्यज्ञासीः । शिव-
तामुपैतीति पाठेतन्निर्माणम् ॥ कर्तुं ॥ शिवतां कल्याणत्वं गच्छति ।

३४८. भवति for भगवति K1. O. (corrected into भग°).

३४९. तदा तव माननीयं A. E. तदा तव लालनीयं N. for त-यं.

३५०. मां for मा K1.; °तनत्व° for °तनात्व° Bh. G. K1. K2.; °मुदगाः शिवता-
तिरेव for °मु-धि N.; शिवतातिरोधि A. C. E. शिवतातिवेति Bh.; शिव इत्यबोधीः
and शिवतामुपैति noticed by Com. for शि-धि.

३५१. °गैणी for °गिकी Bh.

३५२. मुसलै° for मुसलै° O.; चरणैरवताडनानि A. K1. K2. मुसलैश्च ताडनानि
Bh. चरणैरवताडितानि C. for मु-नि.

सौदा० । वत्स अलमावेगेन ।

अकरिष्यदसौ पापमतिनिष्करुणैव सा ।

३५५

नाभविष्यमहं तत्र यदि तत्परिपन्थिनी ॥५१॥

उभौ । प्रणम्य । अतिप्रसन्नमार्यापादैः । तत्कथय का पुन-
स्त्वमस्माकमेवंविधा बन्धुः ।

सौदा० । ज्ञास्यथः खल्वेतत् । उत्थाय । इयमहमिदानीं

अतः पालनमस्य । भद्रवस्तुपुरस्कारः स्वभावादेवेत्याह । मनोहरस्य
ख्यातस्य सुगन्धस्य वा पुष्पस्य मस्तके धृतिः स्वभावसिद्धा । न पादैः
पीडनानि स्वभावसिद्धानीत्यर्थः ।

३५४-३५६ अकरिष्यदित्यादि । असौ कपालकुण्डला पापं
तद्वधरूपमकरिष्यदेव । अतिनिष्करुणा यतः सा । यदि तत्र स्थाने
वधे वा तस्या विरोधिनी नाहमभविष्यम् ॥ क्रियातिपत्तौ लृङ् ॥
बुद्धिप्रत्यक्षतयासाविति । अतिप्रसन्नं प्रसादः कृतः ।

३५८-३६० ज्ञास्यथः । युवामित्यर्थात् । गुर्वित्यादि । गुरुचर्या
गुरुसेवा गुर्वी चर्या विशिष्टमनुष्ठानम् । तपश्चान्द्रायणादि । तन्त्रं
मण्डलवर्तनादि । मन्त्रस्ताराप्रभृतिदेवीनां तन्त्रस्य वागमस्य वा

३५३. सौदामनी for सौदा° K2.; N. O. om. वत्स.

३५४. यतो B. इति K1. K2. for अति; °णैव for °णैव K1.

३५५. मा for ना° A.

३५६. माधवमकरन्दौ for उभौ A. E.; यद् before अति N.; यदि for अति Bh.;
चरणैः for पादैः A. E.; Bh. om. तत् ; कथं पुनस्त्वमेवास्माकं बन्धुः for का-न्धु A.;
Bh. om. पुनः.

३५७. अकारण B. एव Bh. एवं विधौ K2. एक O. for एवं विधा; N. om. विधा.

३५८. सौदामनी for सौदा° K2.; ज्ञास्यथ Bh. C. E. K1. K2. ज्ञास्यते N. for
ज्ञास्यथः; खल्वेनैतत् for खल्वेतत् K1.; इदानीमहं for अह-नीं Bh. K1, K2.

गुरुचर्यातपस्तन्त्रमन्त्रयोगाभियोगजाम् ।

इमामाक्षेपिणीं सिद्धिमातनोमि शिवाय वः ॥ ५२^{१०}

इति समाधवा निष्क्रान्ता ।

मक० । आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

व्यतिकर इव भीमस्तामसो वैद्युतश्च

क्षणमुपहतचक्षुर्वृत्तिरुद्भूय शान्तः ।

विलोक्य सभयम् ।

११२

कथमिह न वयस्यस्तत्किमेतत् । विचिन्त्य । किमन्य-
त्प्रभवति हि महिम्ना स्वेन योगीश्वरीयम् ॥ ५३

मन्त्रः । योगः समाधिः । एष्वभियोगादभ्यासाज्जातामिमामाक-
षिणीं सिद्धिं युष्माकं कल्याणाय विस्तारयामि ।

३६३-३६८ व्यतिकर इत्यादि । मालतीवार्ताया अप्यज्ञाना-
दयं तामसोन्धकारजः । अत एव भीमः । तज्जीवनज्ञानाद्वै-
द्युतश्चायं विद्युत्संबन्धी । व्यतिकरः संपर्कः । अत एवानन्दाश्रुसंभारे-
णोपहतनेत्रवृत्तिः । कीदृशः । क्षणमुद्भूय शान्तः । अत एव विद्यु-
द्विद्योतवितर्कः । कथमिहस्थाने वयस्यो माधवोपि नास्ति ।

३५९. चर्याभियोगतः C. सिद्धचभियोगजां N. for योगा-म्.

३६०. °माक्षेपिणीं for °माक्षेपिणीं Bh.; °माक्षेपिणीं विद्यामातनोमि A. E. °माक्षेपिणीं
विद्यां विदधामि B. °माकषिणीं सिद्धिमानतोमि N. for °माक्षे-मि.

३६१. N. O. om. इति; सौदामिनी after समाधवा N.

३६२. Bh. K1. N. om. one आश्चर्यम्.

३६४. °मुपगत for मुपहत N.

३६५. K2. om. विलोक्य सभयम्.

३६६. इव for इह Bh.; एतद्विचित्रम् । विचिन्त्य । for एतत् ।—न्यत् B.; K2. om.
विचिन्त्य.

३६७. विम° for प्रभ° O.; किमन्यत्स्वेन योगे° for म-गी° E.; योगे° for योगी° A.
B. K1. K2.

सवितर्कम् । किमयमर्थोऽनर्थ इति संप्रति प्रमुग्धोऽस्मि ।

अपि च । अस्तोकविस्मयमपस्मृतपूर्ववृत्त-

३७०

मुद्भूतनूतनभयज्वरजर्जरं नः ।

एकक्षणत्रुटितसंघटितप्रमोह-

मानन्दशोकशबलत्वमुपैति चेत् ॥ ५४

तत्किमिदं क्व गतः केन वा स नीत इति विचिन्त्येत्यर्थः । निर्णय-
माह । अन्यत्किम् । यत् इयं योगीश्वरी निजतपःप्रभावेण प्रभवति ।
अनया नीत इति भावः । संशय्याह किमयमिति । सौदामिनीनय-
नेर्थः प्रयोजनं कपालकुण्डलानयनेनर्थ इति भावः ।

३६९-३७४ अस्तोकेत्यादि । अस्माकं चित्तम् ॥ कर्तुं ॥ हर्ष-
शोकाभ्यां शबलत्वं मिश्रत्वं गच्छति । कीदृशम् । अनल्पाश्चर्यम् ।
एकदैव नानारससंभवात् । अपस्मृतं विस्मृतं पूर्ववृत्तं मालतीहरणरूपं
यत्र । अत एवानन्दः । उद्भूतं नवं भयं माधवापकारशङ्काकृतं तेन
ज्वरेण जीर्णम् । अत एव शोकः । यद्वा । माधवानवलोकनेनोद्भूतनव-
शङ्काज्वरजर्जरतया शोकः । एकक्षण एव त्रुटितो घटितश्च प्रमोहो
यत्र तत् । मालतीलाभसंभावनया त्रुटितो माधवापकारसंभावनया
घटित इति भावः । अत एवात्याश्चर्यम् । स्तोकशब्दोल्लापपर्यायः ।

३६८. तत् before किम् B.; एवम् for अयम् Bh.; A. E. om. अर्थः; संप्रमुग्धो-
स्मि for सं-स्मि K1. K2. O.; C. om. संप्रति; मुग्धोऽस्मि A. मूढोऽस्मि Bh. N. संमु-
ग्धोऽस्मि C. for प्र-स्मि.

३६९. किं for अपि N.; विचिन्त्य after च N.; °मुप° Bh. °मवि° N. for °मप°.

३७०. भयं Bh. for भय; जर्जरं for जर्जरं N.; °रतः for °रं नः Bh.

३७१. प्रमोद B. प्रबोध N. for प्रमोह.

३७२. सव° for शब° Bh.

तदत्र कान्तारगहने सहास्मद्गर्गेण प्रविष्टां भगवतीमन्विष्य
तस्या वृत्तान्तमेनं कथयामि । इति निष्क्रान्तः ।

॥ मालत्यन्वेषणं नाम नवमोङ्कः ॥

३७५

अस्मद्गर्गेण मदयन्तिकालवङ्गिकाभ्याम् । विप्रनष्टामिति कस्मिंश्चित्पु-
स्तके पाठो दृश्यते तत्रादृश्यमानामित्यर्थः । भगवतीं कामन्दकीम् ।
अनेनाभिमाङ्गावतारस्यापि सूचनादङ्गावतारोऽयम् ।

प्रासूत यं रत्नधरोतिविद्यो विद्योतिविद्या दमयन्तिकापि ।
जगद्धरं तत्कृतटिप्पणैर्लङ्कोगलक्ष्मीने नवमोनवद्यः ॥

॥ इति नवमोङ्कः ॥

३७३. एव after अत्र A. E.; विप्रकूटं Bh. विप्रनष्टं O. (corrected into प्रविष्टां)
noticed by Com. for प्रविष्टा; अनुसृत्य Bh. उपसृत्य N. उपेत्य O. for अन्विष्य.

३७४. मालतीमाधव B. तयोः K1. for तस्याः; Bh. N om. तस्याः; एतत् Bh.
एनां K1. for एनं; कथयिष्यामि A. E. निवेदयामि B. for कथयामि; ०मेति for ०मि
इति K1.; निष्क्रान्तः सर्वे for निष्क्रान्तः Bh. C.; सर्वे च B. इति निष्क्रान्तः सर्वे O.
after निष्क्रान्तः

३७५. A. Bh. C. E. N. O. om. मा—नाम; इति K1. श्रीमालतीमाधवे K2.
before मालत्यन्वेषणं; सौदामिनीदर्शनो for मा—णं B. इति मालतीमाधवे before नव°A;
समाप्तिम गात् after अङ्कः C.

॥ दशमोऽङ्कः ॥

ततः प्रविशति कामन्दकी लवङ्गिका मदयन्तिका च ।

काम^० । सकरुणं सास्त्रम् । हा वत्से मालति मदङ्कालंका-
रिणि क्वासि देहि मे प्रतिवचनम् ।

५ आ जन्मनः प्रतिमुहूर्तविशेषरम्या-
प्याचेष्टितानि तव संप्रति तानि तानि ।
चाटूनि चारुमधुराणि च संस्मृतानि
देहं दहन्ति हृदयं च विदारयन्ति ॥२॥

१-७ सहास्मद्भर्गेणेत्यव्यवधान एव सूचनात्तत्प्रवेशमाह । तत
इति । मालतीविश्लेषं श्रुत्वा विलपति हेत्यादि । आ जन्मन इत्या-
दि । जन्मन आरभ्य प्रतिक्षणाधिक्यमनोज्ञानि तव तानि तानि पूर्वा-
नुभूतान्याचेष्टितानि विनयादीनि संस्मृतानि सन्ति भेदं दहन्ति चित्तं च
दारयन्ति । अनेन बाह्या मानसी च पीडोक्ता । तथा चाटूनि वाक्कौ-
शलानि स्मृतानि दाहादिकं कुर्वन्ति । विनयादीनामद्वेषकारितया

१. °शंति कामंदकीमदयंतिकालवंगिकाः for °श-च B.; मदयंतिका लवंगिका च for ल-च Bh. O.

२. A. E. om. सकरुणं; N. om. सक-स्त्रम्; Bh. C. K1. K2. om. सास्त्रम्;
हे for हा Bh.; हा before मद° N.; मदलंकारकारिणि A. B. C. K1. मदकालंकार-
कारिणी Bh. मद्ग (marg. क.) लालिते O. for म-णि.

३. क्वासि for क्वासि K1.; N. om. प्रति.

४. आजन्म यानि सविशेषमुहूर्तरम्या° for आ-म्या° Bh.; प्रभृति यानि विशेष B. प्रति-
विशेषमुहूर्त (corrected into प्रभृति यानि विशेष) O. for प्र-प.

५. वचनानि च चारुनेत्रे for तव संप्रति तानि तानि E.

६. चाति for चारु N.

अपि च । पुत्रि

अनियतरुदितस्मितं विराज-

त्कतिपयकोमलदन्तकुङ्कुलाग्रम् ।

१०

वदनकमलकं शिशोः स्मरामि

स्खलदसमञ्जसमुग्धजल्पितं ते ॥ २

इतरे । साक्षम् । हा पिअसहि सुप्पसण्णमुहअन्दसुन्दरि कहिं
गदासि को वा सिरीसकुसुमसुउमारस्स दे सरीरस्स देव्वदु-
रम्यत्वम् । चाटूनि कीदृशानि । चारुणि शोभावन्ति मधुराण्यनुत्व-
णानि च । यदाह ।

सर्वावस्थाविशेषेषु दीमेषु ललितेषु च ।

अनुत्वणत्वं चेष्टानां माधुर्यमिति संज्ञितम् ॥

९-१२ अनियतेत्यादि । बालायास्तवास्यपद्मं स्मरामि ।
कीदृशम् । अस्थिरे क्रन्दनहास्ये यत्र तत् । शोभमानकिञ्चिन्मृदु-
दशनकलिकामम् । सम्यक्स्थानप्रयत्नाभावात्स्खलत् । तत्त्वहान्या-
समञ्जसं संख्यातिक्रमादज्ञानाद्वासमञ्जसम् । मुग्धमर्थाभावात् ।
जल्पितं मन्दोक्तिर्यत्र तत् । सर्वत्र शैशवमेव हेतुः ॥ कमलकमि-
त्यत्राल्पार्थे कन् ॥ सम्यगञ्जसा तत्त्वेन वर्तत इति समञ्जसमिति ॥

८. आकाशे before अपि च A. E.; C. N. om. पुत्रि.

९. रुचिर for रुदित N.

१०. कुङ्कुल° for कुङ्कुला° A. K1. K2. N.

११. मञ्जु जल्पितं तत् A. मुख्यजल्पितं ते Bh. मञ्जु गुञ्जितं ते E. for मु-ते; च for ते O

१२. मदयन्तिकालवङ्गिके A. E. K2. इतराः K1. N. for इतरे; Bh. C. K1. N. om. साक्षम्; आकाशे after साक्षम् A. E. K2.; सहि सुहि for हा-हि Bh.; प्रिय for पिअ O.; °सण for °सण्ण Bh.; चन्द for अन्द A. K2.

१४. Bh. N. om. गदा; को दे सरीरअस्स Bh. को वा दे सरीरअणस्स विहिदुब्बिलास N. for को-णअ; सुउ° for सुउ° C. K1. K2.; C. om. सरीरस्स; °रसरीरस्स दे K1 °रस्स सरीरस्स दे K2. O. for °रस्स-स्स; °रीरस्साअं for °रीरस्स A.; दुइ C. इति E O. डव (?explained as प्रागिति) K1. before देव्व; दिव्व for देव्व K2.

१५ व्विणअपरिणामो एकलिआए उवणदो । महाभाअ माहव उवत्थि-
दत्थमिदमहूसओ दे जीअलोओ संवुत्तो । (क)

काम० । सविशेषखेदम् । हा वत्सौ ।

अभिनवरागरसोयं भवतोः कृतकौतुकः परिष्वङ्गः ।

लवलीलवङ्गयोरिव नियतिमहावात्ययाभिहतः ॥ १८

(क) हा प्रियसखि सुप्रसन्नमुखचन्द्रसुन्दरि क्व गतासि को
वा शिरीषकुसुमसुकुमारस्य ते शरीरस्य दैवदुर्विनयपरिणाम एका-
किन्या उपनतः । महाभाग माधव उपस्थितास्तमितमहोत्सवस्ते
जीवलोकः संवृत्तः ।

अञ्जसा तत्त्वतूर्णयोरिति विश्वः ॥ मञ्जु जल्पितमिति पाठे मञ्जु
मनोहरम् ।

१५-२० अत्रैकाकिन्या एकमात्रस्वरूपायाः । आदावुपस्थि-
तोथास्तमितो महोत्सवो यत्र सः । अभिनेवेत्यादि । अभिनवे
रागेनुरागे रस इच्छा यत्र । यद्वा । अभिनवरागो नूतनासक्ती रसः
शृङ्गारो यत्र । कृतं कौतुकं हर्षो नर्मोत्सवो वा यत्र । सोयं भवतो-
र्युवयोः परिष्वङ्ग आलिङ्गनं नियतिर्देवं सैव महावात्या तयाभिहतः ।
लवली लताभेदः । लवङ्गो वृक्षभेदः । तयोः परिष्वङ्गः संपर्क

१५. व्विलास for व्विणअ O.; अक्केलिआए A. अक्केलिआए E. एकलाए B. एक-
लिओए K1. for एकलिआए; गदो for गदो A. Bh.; हा before महा Bh. C. K1.
K2. N.; गुभाअ B. भाग E. गुभाय O. for भाअ; माघ° for माह° O.; उप for
उव A. E.; द्विअ N. द्विद O. for त्थिद.

१६. °त्वमिद Bh. त्थिमिद C. °त्तमिद K2. °थ्यमिअ N. स (marg. अस्त) मिद
O. for त्थिमिद; °सवो for °सओ Bh. K1. K2. N. O.; °वो जीवतो सं° for °ओ-
सं Bh.; जीव for जीअ N. O.

१७. B. Bh. om. सविशेषखेदम् ; वत्से for वत्सौ K1.

१८. रतोयं for रसोयं B.; K1. om. °यं; भवता for भवतोः Bh.

१९. नियत for नियति Bh.; विहतः A. E. N. °भिहितः Bh. निहतः O. for
°भिहतः.

लव० । सोद्वेगम् । हृदास वज्रमभ सव्वहा णिसंसंसि २०
हिअअ । (क) इति हृदयमाहत्य पतति ।

मद० । सहि लवङ्गिए णं भणामि क्खणमेत्तअं वि दाव
समस्सस) (ख)

(क) हताश वज्रमय सर्वथा नृशंसमसि हृदय ।

(ख) सखि लवङ्गिके ननु भणामि क्षणमात्रमपि तावत्समा-
श्वसिहि ।

इव । अभिनवौ लौहित्यरसौ यत्र सः । रस आर्द्रता । कृतं कौतुकं
कुतूहलं द्रष्टृणां येन सः ॥ रागोनुरागे लौहित्य इति विश्वः । शृङ्गा-
रादौ द्रवे चापीच्छायामप्ययं रस इति धरणिः । कौतुकं त्वभिलाषे
स्यादुत्सवे नर्महर्षयोः । कुतूहलेऽपि तत्प्रोक्तमिति मेदिनीकरः ॥
तदिहाचेतनोपमया तयोरपि बालयोर्वृक्षविवाह इव मया विवा-
होप्यकारि दैवेन स न सोढ इत्युक्तम् । देशान्तरनयनान्नियते-
र्धात्यया सह रूपकम् । अत्र नृशंसं नाशकम् ।

२०. बाल for लव° Bh.; सावेगं for सोद्वेगम् B. Bh. N. O.; हा before हृदास B.
O.; °मय for °मभ Bh.; हिअअ before सव्व° instead of after णिंस Bh.; सव्वधा
for सव्वहा A. E. O.; दाणी before णिसं° K1. K2.; णिसंसंसि A. Bh. C.
K1. K2. णिरासोसि E. निंसंसंसि O. for णिसंसंसि.

२१. हृदे before हिअ° B. K1. K2.; हिदअ for हिअअ K1.; O. om. हिअअ;
O. om. इति.

२२. साखं after मद° Bh. C. K1. K2. O.; Bh. N. om. सहि; °ङ्गिके for
ङ्गिए A.; खण for क्खण Bh. K1.; °त्तकम्पि दा° A. E. °ते किं पि दा° B. °त्तकम्पा°
K1. °त्तकम्पि दा° K2. O. for °त्तअं वि दा°; पि for वि. Bh.

२३. समस्सस E. समास्सस K2. समस्ससिहि N. for समस्सस.

लव० । सहि किं करोमि दिढवज्जलेपडिवद्धणिच्चलं विअ
२५ जीविदं ण मं परिच्चअदि (क)

काम० । वत्से मालति जन्मनः प्रभृति वल्लभा ते लवङ्गिका ।
तत्किमेनामुज्जिहानजीवितां वराकीं नानुकम्पसे । इयं हि ।
उज्ज्वलालोकया स्निग्धा त्वया त्यक्ता न राजते ।
मलीमसमुखी वर्तिः प्रदीपशिखया यथा ॥ ४

(क) सखि किं करोमि दृढवज्जलेपप्रतिबद्धनिश्चलमिव जीवितं
न मां परित्यजति ।

२४ भव प्रविद्धं घटितमत एव निश्चलम् ।

२७-३१ उज्जिहानमूर्ध्वं गतम् । कण्ठोपगतमिति यावत् ।
उज्ज्वलेत्यादि लवङ्गिकामुद्दिश्य । त्वया त्यक्त्यं न शोभते प्रदी-
पशिखया त्यक्ता वर्तिरिव दशेव । उज्ज्वल आलोको दर्शनं
यस्यास्तया । शिखापक्ष आलोक उद्द्योतः । स्निग्धा प्रीता । स्ने-
हवती च तैलादियोगात् । ममीमसं म्लानं मुखमाननं यस्याः सा ।
मलीमसं दग्धतया श्यामं मुखमग्रं यस्याः सा च । प्रगुणीकृता-

२४. मदभंतिए for सहि Bh. N.; करोमि for करोमि A. Bh. K1. N. O.; दढ
for दिढ C. K2.; लेप for लेव Bh. E.; पडिवद्धं B. O. पडिवद्ध N. गिवद्ध K1.
for पडिवद्ध; B. O. om. विअ; मम A. E. इव Bh. व C. K1. for विअ.

२५. विअं for विदं N.; मण for णमं Bh.; N. om. मं; °च्चअद् Bh. K2. °व्व-
अदि K1. for °च्चअदि.

२६. आ जन्मनः प्रभृति वल्लभतमा for ज-भा B.; जन्मतः for जन्मनः A. Bh.; ते
वल्लभतरा for वल्लभा ते O. वल्लभतमा Bh. दुर्लभतरा N. for वल्लभा.

२७. B. N. om. एतां. एतां for एतां Bh. C. E.; अनुमन्यसे for अनु-
कम्पसे C.

कथं च कल्याणि कामन्दकीं परित्यजसि । नन्वकरुणे म- १०
दीयचीवरोष्मणैव ते प्रगुणीकृतान्यद्गानि ।

स्तन्यत्यागात्प्रभृति सुमुखी दन्तपाञ्चालिकेव
क्रीडायोगं तदनु विनयं प्रापिता वर्धिता च ।
लोकश्रेष्ठे गुणवति वरे स्थापिता त्वं मयैव
स्नेहो मातुर्मयि समधिकस्तेन युक्तस्तवापि ॥ ५ १५

न्यूजकृतानि । उत्पत्त्यनन्तरं नाडीनां शुद्धद्रव्येणर्जुकरणात् ।
यद्वा । प्रगुणता पुष्टिः ।

३२-३५ स्तन्येत्यादि । तेन हेतुना मातुः सकाशादधिकः
स्नेहोऽयं मयि तव युक्तः । यद्वा । तेन हेतुनायं वियोगस्तव युक्त
इति सोऽलुण्डम् । यतः स्तनपानत्यागादारभ्य क्रीडायोगं खेलम् ।
यद्वा । क्रीडा कला योगो विद्याप्रयोगस्तं प्रापिता । ततः पश्चाद्विनय-
मनौद्धत्यं प्रापिता । वृद्धिं प्रापिता च । दन्तपाञ्चालिकेव दन्तमय-
कृत्रिमपुत्रिकेव । जनेषु श्रेष्ठे शोभादिगुणयुक्ते जामातरि त्वं स्थिरी-
कृता । परिणयात् । मयैव न तु पित्रादिनेत्यर्थः । बाल्य एव का-
न्तिमत्त्वात्सुमुखीत्युक्तम् ॥ पाञ्चालिका पुत्रिकायामिति विश्वः ॥
पाञ्चालिकापि क्रीडादिकं कार्यत इति प्रसिद्धमेव । विद्याभ्यासो
बाल्य एव स्त्रीणाम् । यदाह ।

बाल्येधीयीत विद्यां स्त्री कामशास्त्रादिकं पुनः ॥

३०. तत् before कथं Bh.; A. E. om. च; कल्याणिनि for कल्याणि Bh.; जहासि
A. E. त्यजसि B. N. for परित्यजसि; नान्य° for नन्व° K1.

३१. चीवरांचलो° Bh. चीरो° E. शरीरो° K2. चीरांचलो° N. for चीवरो°; °ष्म-
णैश्च for इष्मणैश्च Bh. अंगानि (corrected into अंगकानि) O.

३२. सुखिनी B. सुमुखे K1. for सुमुखी; पंषा° for पाञ्चा° Bh. K2.

३५. मय for मयि B. Bh.; तथा for तव Bh. E.

सवैक्यम् । चन्द्रमुखि संप्रति निराशास्मि ।

अकारणस्मेरमनोहराननः

शिखाललाटार्पितगौरसर्षपः ।

तवाङ्कशायी परिवृत्तभाग्यया

४०

मया न दृष्टस्तनयः स्तनंधयः ॥ ६५

लव० । भअवादि पसीद णीसहम्हि संपदं जीविदुव्वहणेण ।

(क) भगवति प्रसीद* निःसहास्मि सांप्रतं जीवितोद्वहनेन ।

पुरुषगुणा अपि भरते ।

शोभा विलासो माधुर्यं स्थैर्यं गाम्भीर्यमेव च ।

ललितौदार्यतेजांसि पौरुषेया गुणा अपि ॥

३६-४० करुणस्नेहाद्विक्लवता । अकारणेत्यादि । विगत भाग्यया
मया तव पुत्रो न दृष्टः । कीदृशः । अकारणेनालक्षितहेतुतया स्मेरमी-
षदसनं मनोज्ञं मुखं यस्य सः । शिखायां ललाटे च दत्तश्चेतसर्षपः ।
एतत्तु रक्षायै । क्रोडे सुप्तः । स्तनपायी च ।

४१-४६ अत्र जीवितेति । तां विना जीवनमनर्हमिति भावः ।

३६. हा before चन्द्र Bh. N.; °सासि for °शास्मि. E.

३७. स्नेह for स्मेर K1.; रमा° for हरा° O.

३८. शिला for शिखा C.; शोखरः for सर्षपः G.

३९. अङ्कगामी A. अंगशायी Bh. अंगगामी E.

४१. मद° for लव° N.; पसीद for पसीद O.; ण सहामि B. N. ण सक्कास्मि Bh. असमत्थास्मि C. असमत्थास्मि K1. K2. ण समत्थास्मि O. for णी-द्वि; जीवणुव्वहणे A. जीवितुव्वहणसहासेण C. जीवणुव्वहणस्स E. जीविदुव्वहणसाहसेण K1. जीविदुव्वहणसाह-
सेण K2. O. जीविदं दुव्वहणं N. for जी-ण; °णेन for °णेण Bh.

* प्रसीद twice Com.

साहं इमादो गिरिसिहरादो अत्ताणअं अवधुणिअं णिवुदा भविस्सं । तहा मे भअवदी आसिसं करेदु जेण जम्मन्तरे वि पिअसहिं पेक्खिस्सं । (क)

काम० । ननु लवङ्गिके कामन्दक्यपि नातः परं वत्सावि- ४२
योगेन जीविष्यति समश्चायमुत्कण्ठावेग आवयोः ।

* साहमस्माद्गिरिशिहरादात्मानमवधुत्य† निर्वृता भविष्यामि । तथा मे भगवत्याशिषं‡ करोतु येन§ जन्मांतरेपि प्रियसखीं प्रेक्षिष्ये ।

निर्वृतेति । मरणे तद्वियोगदुःखापनयादिति भावः । उत्कण्ठेति । जन्मान्तरे तां द्रक्ष्यामीत्युत्कण्ठा ममापीत्यर्थः । तत्कथं मयापि स्वतोसिद्धतया त्वय्याशीर्दातव्येति भावः ।

४२. ता before साहं K2.; ता for साहं A. K1.; गिरिवरादो Bh. E. गिरिशिहरादो C. गिरिप्यवादादो N. गिरिकंदरादो O. for गि-दो; अत्ताणं for अत्ताणअं B. Bh. N.; अवधुणिअ Bh. अवधुणिअ K1. K2. N. for अवधुणिअ; णिवुत्ता K2. णिवुदा O. for णिवुदा.

४३. ता before तहा Bh. C. K1. O.; N. om. तहा-स्सं and has instead प्रपातादात्मानं क्षेत्युक्तामा; तह Bh. तथा E. K2. for तहा; अ for मे K2.; आसि-प्पसादं A. आसिसं B. O. असिसं C. E. for आसिसं; पसादीकरेदु for करेदु B. K2.

४४. ०रेण for ०रे O.; पि E. दाव O. for वि; दाव before पिअ Bh. C. E. K1. K2.; सहीं for सहिं A. B. C. N.; पक्खि° K2. पिक्ख° O. for पेक्खि°.

४५. N. om. काम० । ननु—उचिष्ठति; B. om. ननु; ०मन्दक्यापि नां A. E. K1. K2. O. मंदक्या नां Bh. for ०मन्दक्यापि नां; Bh. om. परं.

४६. जीवितव्यं for जी-ति A. Bh. E. K1. K2. O.; O. om. सम-किं च (1. 47); समानश्चायमावयोरुत्कंठाप्रसंगः B. समश्चावयोरुत्कंठायोगः Bh. समानश्चायमुत्कण्ठायोग आवयोः K1. K2.; ०ठावियोगः for ०ठावेगः C.

* तदस्माद् for साहमस्माद् Com. † पातयित्वा for अवधुत्य Com. ‡ आशीः प्रसादं for आशिषं Com. § यथा for येन Com.

किंच । संगमः कर्मणां भेदाद्यदि न स्यान्न नाम सः ।

प्राणानां तु परित्यागे संतापोपशमः फलम् ॥७

लव० । जहा तुम्हे आणवेध । (क) उत्तिष्ठति ।

५० काम० । सदयं वीक्ष्य । वस्से मदयन्तिके ।

(क) यथायूयमाज्ञापयथ ।

४७-४८ संगम इत्यादि । कर्मणां वैचित्र्यादस्माकं मालत्या सह संगमो न स्यात् । अनागमो निर्युक्तिको यतः सः । मालत्या मम च कर्मणां साम्ये मानाभावाज्जन्मान्तरे संगमो निर्युक्तिक इति भावः । तर्हि प्राणत्यागेनालमत आह । प्राणत्यागः पुनस्तापशान्तिफलकः । तथा च तदर्थं स क्रियत इति भावः । संगमाभावे तु मानं ।

मृतोपि मानुषः शक्नो नानुगन्तुं मृतं जनम् ।

जायावर्जं च सर्वस्य याम्यः पन्था विभिद्यते ॥

इति स्मृतिः ।

४७. ममापि खलु for किंच K2.; योगाज्ञहि सः स्यादनागमः for भे-सः B.; न स्यादनागमः A. न स्यान्न सोस्तु नः Bh. न स्यात्ततोस्तु मा C. न स्यात्ततोस्तु नः K1. K2. हि स्यान्न नाम तत् O. for न स्यान्न नाम सः; तत् for सः E.; text with G.

४८. संतापोपरमः A. E. संगतापशमः C. for सं-मः.

४९. जह Bh. जहा O. for जहा; इत्युत्तिष्ठति B. उत्तिष्ठति Bh. for उ-ति; E. om. उत्तिष्ठति.

५०. मदयंतिकां for सदयं B.; मदयंतिकां before वीक्ष्य O.; °दन्ति° for °दयन्ति° K1.

मद० । किं आणवेध । अग्नेसरी होहि त्ति । अवहिदम्हि । (क)
 लव० । सहि प्रसीद विरम एत्तो अत्तणो वावादणादो ।
 मा एदं जणं विसुमरेसि । (ख)
 मद० । सकोपमिव । अवोहि णम्हि दे वसंगदा । (ग)
 काम० । हन्त निश्चितं वराक्या ।

५५

(क) किमाज्ञापयथ । अग्नेसरी भवेति । *अवहितास्मि ।
 (ख) सखि प्रसीद† विरमैतस्मादात्मनो व्यापादनात् । ‡मैतं जनं
 विस्मरसि ।
 (ग) अपोहे नास्मि ते वशंगता§ ।

५१-५८ भाविवाक्यमुन्नीयाह किमिति । अत्राग्नेसरी मरणे प्रथमा ।
 अवहिता मर्तुम् । [लव० वा०] अत्राहं भ्रिय इत्याशयः । अत्र
 वशंवदायत्ता । ते वचो न करिष्यामीत्यर्थः । निश्चितं निश्चयः कृतः ।
 स्वगतं गुरुसमीपे प्रियस्मरणस्यायुक्तत्वात् । अत्र जन्मान्तरेप्ययं

५१. E. divides the speech as follows :—मद० । किं आणवेध । काम० । अग्ने-
 सरी भवेति । मद० । अवहिदस्मि ।; Bh. om. किं; अग्नेसरी होहि त्ति Bh. अग्नेहिति (Sk.
 rend. अग्नेसरी भव इति) K1. अग्ने होहि (Sk. rend. अग्नेसरी भवेति) K2. अग्ने
 सकामा होमि त्ति N. for अ-त्ति; होदुत्ति ता जाव अव० for हो-व० A.; भौदु for होहि
 O.; ता K1. ता इयम् O. before अव;° Bh. om. अवहिदस्मि: °तस्मि K1. °दाम्मि K2.
 for °दम्हि.

५२. Bh. om. सहि; प्प० for प० A. O. विरम twice Bh. N.; N. om.
 एत्तो; एतो for एत्तो C. E.; एत्तो अ० torn off in K2.; अत्ताणअ B. अत्ताण
 Bh. O. for अत्तणो; अणअप्पवाहादो N. पप्वाहा (वादण added in margin)
 दो O. for वावादणादो

५३. °रेदि Bh. °रेसु C. for °रेसि.

५४. B. K2. om. इव; अपे० for अवे० N.; णहि Bh. ण अम्हि K1. K2. for
 णम्हि; दे णात्थि for णम्हि दे E.; वदा for गदा A. E. K1. O.

५५. स्वगतं after काम० A. E.; आत्मपथे C. आत्मवधे K1. K2. before निश्चितं;
 विनि० for नि० B. O.; व्यवसितं व० Bh. व्यवसितं किं व० N. for नि-व०.

* इयमव० for अव० Com. † प्रसीद twice Com. ‡ मा खल्वेनं जनं विस्म-
 रिष्यसि Com. § वशंवदा Com.

मद० । स्वगतम् । गाह मअरन्द नमो नमो दे । (क)

लव० । भअवदि अअं जेव्व मधुमदीसोत्तसंदाणिदपवि-
त्तमेहलो महीहरविडङ्को । (ख)

काम० । कृतमिदानीं प्रस्तुतान्तरायेण । सर्वाः पतितुमिच्छन्ति ।

६०. नेपथ्ये । आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

व्यतिकर इव भीमस्तामसो वैद्युतश्च

क्षणमुपहतचक्षुर्वृत्तिरुद्धूय शान्तः ।

काम० । विलोक्य । साद्रुतहर्षम् ।

(क) नाथ मकरंद नमो नमस्ते ।

(ख) भगवति अयमेव मधुमतीस्रोतःसंदानितेपवित्रमेखलो म-
हीधरविटङ्कः ।

प्रियः स्थादिति तत्कालेस्य स्मरणमिति भावः । अत्र मधुमती नदी ।
संदानितं बद्धम् । विटङ्को निर्गतोन्नतप्रदेशः ॥ विटङ्क उन्नते देश
इति रत्नकोशः ॥

५६. गाह for गाह K1.; नाध मअरंदअ B. गाध मयरंद twice O. for गा-न्द;
नमो दे twice for नमो नमोदे Bh. K1. N.

५७. °दिअ स एव्व मधुमदीसोअसंदानिअ for °दि-णिद Bh.; एव्व for जेव्व N.; महु
for मधु B. °मती for °मदी O.; सोतः for सो-च K2.; संवाद for संदाणिद O.;
°णिअ for °णिद A. E.

५८. मही for मही K1.; °धर Bh. °यर O. for °हर; विडङ्को A. विडओ B. विटओ
E. for विडङ्को.

५९. सकृत° for कृत° C.; इति before सर्वाः B.; पतितुमिच्छन्ति सर्वाः for स-न्ति O.

६०. Bh. om. one आश्चर्यं.

६१. Bh. om. इव; सीमः for भीमः Bh.

६२. गत for हत N.; °द्रुत for °द्रूय K2.

६३. B. om. विलोक्य; सहर्षाद्रुत Bh. साद्रुतं सहर्षं च N. साकृतहर्षं O. for सा-म्.

कथमिह मम वत्सस्तत्किमेतत्

प्रविश्य मकरन्दः । किमन्यत्

प्रभवति हि महिम्ना स्वेन योगीश्वरीयम् ॥ ८

६५

नेपथ्ये । कथमतिदारुणो जनसंमर्दो वर्तते ।

मालत्पपायमधिगम्य विरक्तचेताः

सांसारिकेषु विषयेषु च जीवितेषु ।

निश्चित्य वह्निपतनाय सुवर्णबिन्दु-

मभ्येति भूरिवसुरित्यधुना हताः स्मः ॥ ९

७०

६८-७१ सकरणः कश्चिदनेचर आह । मालतीत्यादि ।

भूरिवसुर्निश्चित्य निश्चयं कृत्वा वह्निपतनायामि प्रवेष्टुं सुवर्णबिन्दुं शिवं
लक्ष्मीकृत्यागच्छति । कीदृशः । मालतीमरणं ज्ञात्वा संसारविष-
येष्वैश्वर्यादिषु जीवितेषु प्राणधारणेषु च विविक्तं विवेकशालि ।
निर्विण्णमिति यावत् । चेतो यस्य सः । विरक्तेति पाठः द्रुगम
एव । जीवितेष्विति बहुवचनं प्राणधारणक्रियाणां बहुत्वात् । अधुना
भूरिवसुवियोगे सति हताः स्मः ।

६४. पुनर्नेपथ्ये before कथमिह A.; न वयस्यः A. वयस्यः E. मम वत्सा O. for
मम वत्सः

६६. योगे° for योगी° A. B. E. K1. K2. O.

६७. पुनर् before नेपथ्ये K2.; जनावमर्दस्संप्रति व° for ज-व° N.; सम्यक्तो for
संमर्दो A. E.; °र्दः संप्रति व° for °र्दो व° Bh.

६८. °मव for °मधि O.; °गत्य for °गम्य K1.; विविक्त for विरक्त N. Com.;
चेतः for चेताः Bh. K2.

६९. °विते व Bh. N. O.; °वनेषु K2. for °वितेषु.

७१. °बुमि° for °सुरि° Bh.; हताङ्गः E. हतोत्ति K1. for हताः स्मः.

मदयन्तिकालवङ्गिके । श्रुति मालदीमाहवाणं दंसणम्भु-
दओ श्रुति अच्चाहिदं । (क)

कामन्दकीमकरन्दौ । दिष्ट्या । हा धिकष्टम् । आश्चर्य-
माश्चर्यम् ।

किमयमसिपत्रचन्दनरसच्छटासारयुगपदवपातः ।

अनलस्फुलिङ्गकलितः किमयमनभ्रः सुधावर्षः ॥ १०

(क) श्रुति मालतीमाधवयोर्दर्शनाभ्युदयो*श्रुतित्याहि तम् ।

७३-७७ अत्रात्याहितं महाभीतिः । किमित्यादि । असयः खङ्गाः
पत्राणि यस्य वृक्षस्य । दारकत्वात् । चन्दनरसच्छटा आश्चर्यात् ।
आसारो वृष्टिः । तयोरेकदावपातः पतनं किमयम् । भूरिवसुगता-
नर्थभ्रवणादसिपत्रपातः । मालतीमाधवयोर्जीवनाच्चन्दनरसासार इति
भावः । किमयं मेघहीनोमृतवर्षोभिस्फुलिङ्गभिः ।

७२. अहहे C. K1. O. अम्महे K2. before श्रुति; A. om. श्रुति; सहि B. श्रुति
Bh. श्रुति K2. for श्रुति; °ती for °दी Bh. O.; माध° for माह° C. O.; °भं दणम्भु-
अओ for °णं-ओ Bh.; महसवो A. बुदओ K1. °म्भुदयो N. for °म्भुदओ.

७३. जादो before श्रुति E.; B. om. श्रुति; इग (?) ति K1. श्रुति K2. for
श्रुति; आच्चा° for अच्चा° Bh.; °हितं for °हिदं K2.; अ A. N. च C. after
°हिदं.

७४. सहर्ष A. E. सहर्षेदं Bh. after °रन्दौ 1; Bh. om. दिष्ट्या-र्यम् ; A. E.
om. दिष्ट्या; कष्टं भोः कष्टम् for हा धिकष्टम् N.

७५. कथम् for किम् B.; °सितप° for °सिप° Bh.; छटा for च्छटा Bh.; छटा-
भिसार for च्छ-र O.; °रयोर्युग for °रयुग A. B. E.; °दापातः for °दवपातः O.

७७. दहन for अनल K2.; °लसस्फु° for लस्फु° Bh.; कलिलः Bh. कवलितः K2.
कलिलं O. for कलितः; किमिदमनभ्रं सुधावर्षं for कि-र्वै O.; °मवम° for °मयम° Bh.

* महोत्सवो for अभ्युदयो Com.

संजीवनौषधिविषयतिकरमालोकतिमिरसंभेदम् ।

अथ विधिरशनिशशधरमयूखसंवलनमनुकुरुते ॥ ११

नेपथ्ये । हा ताद विरम विरम दंसणुसुअम्हि दे वअणकमलस्स । ८०
पसीद संभावेहि मं । कधं मम कारणादो समत्तलोआलोअन्त-
रालविकखादणिम्मलकुलेक्कमङ्गलप्पदीवभूदं अत्ताणअं परिच्च

[क] हा तात विरम विरम*दर्शनोत्सुकास्मि ते वदनकमलस्य ।
प्रसीद संभावय माम् । †कथं मम कारणात्समस्तलोकालोकान्तरालः
विख्यातनिर्मलकुलैकमङ्गलप्रदीपभूतमात्मानं परित्यजसि । मया

७८-८३ समित्यादि । संजीवनौषधेर्विषस्य च व्यतिकरं
मेलकं तेजसस्तिमिरस्य च मेलकं वज्रस्य चन्द्रकरस्य च मिलनं
विधाताद्य सङ्शीकरोतीत्यर्थः । आर्याच्छन्दः । अत्र लोको जगत् ।
अलोकः स्वर्गः । तयोर्मध्य इत्यर्थः । मङ्गलं भेयः । अनार्यया

७८. अपि च । before संजी° B. O.

७९. °लम° for °लनम° K2.; इह for अनु O.

८० A. B. om. one विरम; °द विरम इत्तुअस्मि दे वअणकमलदंसणण संभावेहि मं पसीद
कहं मह कारणादो for °द-णादो N.; आस वदनकमलदंसणे for दं-स्स Bh.; °णुत्तुका-
स्मि B. °णुत्तुअस्मि O. °णुत्तुअस्मि B. °णोत्तुअस्मि K2. °णुत्तुयस्मि O. for °ण-स्मि.

८१. पसीद twice C.; प्पसीद for पसीद O.; कहं for कधं A. Bh. E. O.; च
B. Bh. K1. O. अ K2. before मम; समत्थ A. C. E. K1. समग्ग O. for
समच्च; K1. om. लोआ°; लोका° for लोआ° Bh.; °लोआन्त° A. अंत° E. for
°लोअन्त°.

८२. Bh. om. विक्खाद; विक्खत्त B. विक्खभ C. विअम्भमाण K1. विक्खम्म K2.
विक्खित्त N. विक्खाम O. for विक्खाद; °म्मलकुल C. °म्मलेक्क K1. N. O. (corrected
in margin of O. to °म्मलकुलेक्क) for °म्मलकुलेक्क; °लेक for °लेक्क K2.; Bh.
om. मङ्गल; पदीव A. E. दीव Bh. for प्पदीव; °दीभू° for °दीवभू° K2.; तं for
°दं O.; अत्ताण for अत्ताणअं K1. K2. N.

* संदर्शनसमुत्सुकास्मि Com. † कथं च मम Com. ‡ विजृम्भमाण for विख्यात
Com.

असि । मए उण अणज्जाए णिरणुक्कोसा तुम्हे णि संभाविदं
आसि । (क)

८९ काम० । हा वस्से

जन्मान्तरादिव पुनः कथमपि लब्धासि यावदयमपरः ।

उपराग इव शशिकलां कवलयितुमुपस्थितोनर्थः ॥१२

इतराः । हा पिअसहि (ख)

ततः प्रविशति प्रमुग्धां मालतीं धारयन्माधवः ।

पुनरनार्यया निरनुक्रोशा यूयमिति संभावितमासीत् ।

(ख) हा प्रियसखि ।

मालया । निरनुक्रोशा निर्दयाः । नन्दनाय दानोपक्रमात् ।

८९-९२ जन्मेत्यादि । उपरागो राहुग्रहः । यथा कृष्णपक्षाज्ज-
न्मान्तराद्यन्त्रस्यैका कलोपलभ्यते तां च कवलयितुं राहुग्रहस्थितस्त-
था तावकीनमिदं वृत्तान्तस्वरूपमिति भावः । प्रमुग्धां पितृशोकज-
नितमोहम् । अनर्थपरंपरायोगादतिकष्टम् । एवेत्यादि । इयं मा-
लती प्रवासमतीतापि राक्षसीहस्तमतिक्रान्तापि पुनरन्यथैव कथं सं-
शयं प्राप्ता । पितृशोकात् । अत्रोपपत्तिमाह । फलदानाभिमुखस्य
भाग्यस्य द्वाराणि सुखदुःखोपनयनानि निवारयितुं को नाम जन्तुरी-

८९. जाणिदं after उण C.; अल° for अण° C. N. O. (corr. in margin of O. into अण°); °क्कोसाए तुम्हे परिचत्ता for णि-आसि Bh. N.; ति for णि K1.

८४. आसी for आसि K1.; K2. ends with आसि.

८६. अपि for इव E.; तावद् for यावद् Bh.; भीद् यावदयं for या-रः A. C. E.

८७. विकलयि° B. N. O. च कलयि° Bh. कलयि° C. for कवलयि°; °मिच्छते° for °मुपस्थितो° Bh.

८८. लवं° । A. E. इतरे Bh. C. O. for इतराः E. om. हा; पिय B. अपि Bh. पिय O. for पिअ.

८९. मुग्धां for प्रमुग्धां B. Bh. K1. N. O. (with प्र added in margin of O.).

माध० । कष्टं भोः कष्टम् ।

१०

एषा प्रवासं कथमप्यतीत्य याता पुनः संशयमन्यथैव ।

कौ नाम पाकाभिमुखस्य जन्तोर्द्वाराणि दैवस्य पिधातुमीष्टे ॥ १३

मक० । सहसोपसृत्य माधवं प्रति । सखे अथ सा योगिनी क ।

माध० । श्रीपर्वतादिहाहं सत्वरमपतं तथैव सह सद्यः ।

करुणवनेचरवचनादनन्तरं तां न पश्यामि ॥ १४

कामन्दकीमकरन्दौ । सप्रणवमाकाशे । महाभागे पुनस्त्राय-
स्व नः किमर्थमन्तर्हितासि ।

ष्टे समर्थो भवति । अपि तु न कीपीत्यर्थः ॥ प्रवासः परहस्ते च
परदेशेषि कथ्यत इति नानार्थः ॥ नामानवकृप्तौ । शराणीति बहु-
त्वेन निवारणेशक्यतोक्ता ।

१४-१९ श्रीपर्वतादिति । श्रीपर्वतादहमिह सत्वरमतिशीघ्रम-
पवमामतोस्मि । तथा मालत्या सह । करुणाप्रधानवनेचरवचनादनन्तरं
तां मालतीं न पश्यामि । मालत्यपायमधिगम्येत्यादि करुणवनेचर-

१२. का for को A.; जन्तुः for जन्तोः A. E. N.

१३. N. om. सह-ति; O. also but supplies सहसोपसृत्य in margin ; उपेत्य
क सा योगिनी for उपसृ-क B.; Bh. om. माधवं प्रति; अथ सा कयोगिनी Bh. क सा
योगिनी N. अथ क सा योगिनी O. for अ-क.

१४. श्रीपर्वतादागतां तामनुयातौ सद्यः करुणवनेचरवचनामोतरत्नां (नंतरत्नां ?) न
पश्यामि for श्री-मि Bh. श्रीपर्वतादहं सत्वरमापतितस्तथैव A. E. श्रीपर्वतादिहाममभैवर-
पातं तथैव O. श्रीपर्वतादिहामभवदम्बर पा [त ?] स्तथैव K1. श्रीपर्वतादुपगतामनुयातो-
नैव N. for श्री-व.

१५. °देतरितां for °दनन्तरं N.

१६. N. om. सप्र-क्षे; O. also but supplies it in margin ; C. om. पुनः;
परित्रायस्व for त्रायस्व Bh. O.; परित्रायस्वेन किमर्थमन्तर्हितासि for त्र-सि B.

१७. A. E. om. नः; किमित्यन्तरितासि for कि-सि N.

लवङ्गिकामदयन्तिके । सहि मालदिणं भणामि सहि मालदि चि ।
 सोत्कम्पम् । भअवदि परिचाहि चिरणिरुद्धणीससणिप्फुरं
 १०० से हिअअं । हा अमच्च हा पिअसहि दुवे वि तुम्हे परप्पराव-
 साणस्स कारणं जादा । (क)

काम० । हा वस्से मालति ।

माध० । हा प्रिये ।

मक० । हा प्रियसखि । सर्वे मोहमुपगम्य पुनः संज्ञां लभन्ते ।

१०५ काम० । ऊर्ध्वमवलोक्य । तत्किमेष झटिति पाट्यमानादिवा-
 म्बुदादम्बुनिवहः परिस्खलन्नस्मान्प्रीणयति ।

(क) सखि मालति ननु भणामि सखि मालति इति । भगवति
 परिचायस्व चिरनिरुद्धनिश्वासनिःस्फुरमस्या हृदयम् । हा अमात्य
 हा प्रियसखि द्वावपि युवां परस्परावसानस्य कारणं जातौ ।

वचनम् । आर्योच्छन्दः । सखि मालति ननु भणामि सखि मालति
 इति प्रलापक्रमोयम् । अत्र निःस्फुरं चलनशून्यम् ।

१०५-११२. सौदामिनीप्रभावकृतवृष्ट्याश्चर्यमाह । किमिति ।

१८. मर्यतिकालवंगिके for ल-के Bh.; Bh. om. 1st सहि मालदि; ण for
 णं K1.; भणामो for भणामि N.; A. C. E. K1. om. 2nd सहि; C. om. चि.

१९. सोत्कण्ठं for सोत्कम्पम् A. E.; परिचाअहि Bh. परिचाहि twice C. परि-
 चाअहि N. परिचाय O. for परिचाहि; णिक्खणं Bh. णिफुरं K1. णिफुरं O. for
 णिफुरं.

१००. पिय for पिअ O.; द्वौवे for दुवे Bh.; पि for वि B.; परोप्पं Bh. C.
 K1. परप्पं E. for परप्पं; °साणस्स for °वसाणस्स N.

१०१. जादं B. जाद Bh. जाता K1. for जादा.

१०२. B. om. हा.

१०४. इति before सर्वे C. K1.; °गम्य for °गम्य B.; A. Bh. E. om. पुनः.

१०५. Bh. C. K1. N. om. ऊर्ध्वमवलोक्य; B. Bh. om. तत्; कथम् for
 किम् C.; किमेव लटि° for कि-टि° Bh.; तत् for एष N.; पात्यमान इवांबु° for पा-
 वाम्बु° N.; दंबुवाहः for °दि-हः B.

१०६. अंबुद for अम्बु Bh.; °स्खन्न° for °स्खलन्न° K1; परिस्खलन्नस्मान्प्रीणाति
 for परि-ति A. E.; प्राणयति for प्रीणयति Bh.

माध० । सोच्छ्वासम् । अये प्रत्यापन्नचेतना मालती । तथा-
ह्यस्याः

भवति विततश्वासोन्नाहप्रणुन्नपयोधरं
हृदयमपि च स्निग्धं चक्षुर्निजप्रकृतौ स्थितम् । ११०
तदनु वदनं मूर्च्छाच्छेदात्प्रसादि विराजते
परिणतमिव प्रारम्भेः श्रिया सरसीरुहम् ॥ ११५

नेपथ्ये । अविगणय्य नृपं सहनन्दनं
चरणयोर्नतमग्निमुखे पतन् ।

मेघाभावाद्दृष्टेराश्चर्यहेतुतयेवकारः संगच्छते । प्रत्यापन्नं पुनरायातम् ।
भवतीत्यादि । अस्य नासा दीर्घश्वासा भवति । चलनादेव । प्रसन्नस्तनं
हृदयमपि भवति । चक्षुश्च स्निग्धं सन्निजप्रकृतिस्थिरं भवति । तदनु
तत्पश्चान्मुखम् ॥ कर्तुं ॥ मूर्च्छापगमात्प्रसन्नं शोभते प्रभाते शोभया
सर्वतो व्याप्तं पद्ममिव । परिणतमिति पाठे विकसितमित्यर्थः ।
विततश्वासोन्नाहप्रणुन्नपयोधरमिति पाठे दीर्घश्वासस्योन्नाहेनोद्गमेन
प्रेरितौ स्तनौ यत्र तदित्यर्थः ।

११३-१२२ अवीत्यादि । तत्क्षणं मङ्गाण्यामात्यो निवर्तते ।
कीदृशः । नन्दनसहितं नृपं पादनतमपि तिरस्कृत्याभिसमूहे पतन् ।

१०७. सहर्षं for सोच्छ्वासम् K1.; °स (corr. into प) न for °पन्न O.
१०८. त्वस्याः for ह्यस्याः K1.
१०९. विततश्वासा नासा प्रसन्न A. विदितः श्वासो नासा प्रणुन्न B. विततश्वास (?)
नासप्रणु° K1. for वि-न.
११०. तः for च Bh.; निजे for निज C.
१११. °जतो for °जते K1.
११२. परिणतमिव for परिणतामिव noticed by Com.
११३. अव for अवि C. K1. O.; समुद्गमं for स-नं C.
११४. चये नयत् for मु-न् Bh.; चये for मुखे N. O.

११९

सपदि भूरिवसुभिर्निवर्तितो

मम गिरा गुरुसंमदविस्मयः ॥ १५५

माधवमकरन्दै । ऊर्ध्वमवलोक्य सहर्षम् । भगवति दिष्ट्या
वर्धसे ।

१२०

सा योगिन्यम्बरतो विघटितजलदाभ्युपैत्ययं यस्याः ।

वागमृतजलासारो जलदजलासारमतिशेते ॥ १७

काम० । प्रियं नः प्रियं नः ।

माल० । दिष्टिआ पशुज्जीविदमिह । (ख)

(क) दिष्ट्या* प्रत्युज्जीवितास्मि ।

गाढहर्षार्थव्यर्थ । सहभावस्य विकल्पात्सहनन्दनमिति । सेत्या-
दि । सेयं योगिनी भिन्नमेधा संप्रत्यायाति यस्या अयं वागमृत-
जलासारो वचनामृतजलधारा जलधरजलधारामप्यतिक्रामति ।
सौहित्यादिना ततोप्यधिका भवतीत्यर्थः । अत्र चिरस्य
बहुकालेन ।

११९. विनिवारितो B. विनिवर्तते E. K1. N. for विनिवर्तितो.

११९. Bh. om. सहर्षम् ; सविस्मयं A. E. हर्ष K1. for सहर्षम् .

११९. योगेश्वरीयं B. योगिनीयमतिरय Bh. N. O. योगीश्वरीयं C. योगिनीश्वरीयं
K1. for यो-तो; 'पैत्यस्याः B. 'पैति नो वयस्या O. for 'पै-स्याः; नो Bh. नो N.
for अयं.

१२०. जल for जला° Bh.; 'मधि for 'मति E.

१२१. सहर्ष before प्रियं C. K1.; O. E. K1. om. one प्रियं नः; प्रियं नः प्रियं
A. प्रियं प्रियं नः B. प्रियं नो O. for प्रियं नः प्रियं नः.

१२२. मालत्यादयः for माल° A. B.; चिरस्स C. पिबस्स K1. after दिष्टिआ;
पशु° (Sk. rend. प्रत्यु°) for पशु° K1.; 'दस A. B. O. 'अस्ति N. for 'दस्ति.

* चिरस्य after दिष्ट्या Com.

काम० । सहर्षं सवाणं च । एषोहि पुत्रि मालयति ।

माल० । कथं भवददी । (क) इति सदबोर्नियतति ।

काम० । उत्थाप्यालिङ्ग्य मूर्ध्निप्राय ।

१२५

जीव जीवितसमाय जीवितं देहि जीवतु सुहृज्जनध ते ।

अङ्गकैस्तुहिनसङ्गशीतलैः पुत्रि मां प्रियसखीं च जीवय ॥ १८

माध० । वयस्य मकरन्द संप्रत्युपादेयो माधवस्य जीव-

लोकः संवृतः ।

मक० । सहर्षम् । एवमेतत् ।

११०

(क) कथं भवददी ।

१२६-१२७ जीवेत्यादि । हे पुत्रि त्वं जीव । ततो वरुणाया जीवितं देहि । त्वज्जीवनाङ्गफलोपि हे जीवन्तु । प्रशस्ताङ्गैः ॥ प्रशस्तार्थे कन् ॥ हिमसंबन्धशीतलैर्मां तवङ्गिकां च जीवय । अ-
शानिवृत्तमतिक्रान्तम् । संभावय योजय ॥ कृपातेत्यादि । अवगा-

१२६ सहर्षवाच्यं Bh. C. N. O. सहर्षं वाच्यं K1. for सह-च; E. om. सह-
वाच्यं च; मालतीं प्रति एषोहि पुत्रि Bh. मालतीं प्रति । एषि पुत्रि E. for एषो-ति; ये
before पुत्रि C. K1.; A. N. O. om. मालति.

१२७ कथं for कथं Bh. E. N. O.; A. B. Bh. O. om. इति; पतति A. E.
नेपत्य रोदिति E. O. for विपतति; B. breaks off here.

१२८ उत्थाय for उत्थाप्य K1.; मूर्ध्नि K1. शिरस्या O. for मूर्ध्नि; उभाभ्यां
for आभ्यां Bh. N.; च after प्राय Bh. G.

१२९ एहि for जीव A. C. G. E.; C. om. जीवितसमाय; पितु for पितं G.

१३० सङ्ग for सङ्ग O.; सखीं च for सखीं च K1.

१३१ A. E. om. माधवस्य; धस्य for धवस्य K1.

१३२ चम् for एवम् Bh.; एवेतत् for एतत् G.

मदयन्निष्कालवज्जिक्के । पिअसहि मनोरहातिकान्तदंसणे
संभावोहि अम्हे परिस्सङ्गेण । (क)

माल० । हा पिअसहिओ । (ख) उभे भालिङ्गन्नि ।

काम० । वप्सो किमेतत् ।

११५

माधवमकरन्दौ । भगवति

कपालकुण्डलाकोपदुर्जातजनितापदः ।

वयमभ्युद्धताः कृच्छ्राग्निर्वन्धादार्ययानया ॥१९॥

काम० । कथमघोरघण्टवधविजृम्भितमेवत् ।

(क) प्रियसखि मनोरथातिक्रान्तदर्शने*संभावयावां परिष्वङ्गेन ।

(ख) हा प्रियसख्यो ।

सौदामिण्या कपालकुण्डलारोषादुर्जातं मालत्वपहरणरूपं तज्जनित-
प्रियस्तेः सकाशात्कृच्छ्रात्संकटाग्निर्वन्धेनातिप्रयत्नेन वयमुद्धताः ।

१११. इतरे Bh. O. इतराः K1. N. for म-के; पिय for पिअ O.; मालदि after सहि G.; मनोरहातिन (corr. into तिक्रान्त) for मनो-न्त O.; °हान्तरिद A. °हातिरिच Bh. E. °धातपरिद G. °हादिरिच N. for °हातिकन्त; केत for कन्त C.

११२. अल्ल O. अल्लि G. अल्लेहि K1. अल्लो O. for अल्ले; °सङ्गे° for °स्सङ्गे° K1.

११३. C. G. om. हा; पिय for पिअ O.; सहि Bh. सहीओ K1. O. for सहिओ; अल्लि-वन्तः for अ-न्ति Bh.

११५. मकरन्दमाधवौ for मा-न्दौ Bh. O.; K1. om. भगवति; कपालकुण्डलाकोपावि-
जृम्भितमेवत् after °वति E.

११६. काय for कोप Bh.

११७. वयमतिर्वन्धनान्कृच्छ्रादुद्धता आ° for व-दा° Bh.; °मपु° for °मभु° A. G. N.; कृच्छ्र for कृच्छ्रात् N.; °वन्धेन for °वन्धाद् A.

११८. E. K1. O. om. वध; वध Bh. वध् N. for वध.

* इत्यनेन Com.

मदयन्तिकालवक्रिके । अहो अक्षरीभं पुनरुक्तदारुणस्स
परिणामरमणीज्जत्तणं विहिणो । (क) १४०

प्रविश्य सौदामिनी । उपसृत्य । भगवति कामन्दकि स एष
वश्विरन्तनोन्तेवासी जनः प्रणमति ।

काम० । अये भद्रा सौदामिनी ।

माधवमकरन्दौ । सविस्मयम् । कथमियं भगवत्याः पक्षपात-
स्थानमाद्याशिष्या सौदामिनी । तत्सर्वमधुना संगच्छते । १४१

काम० । एह्येहि भूरिजनजीवितदानपुण्य-

(क) अहो आश्चर्यं पुनरुक्तदारुणस्य परिणामरमणीयत्वं विधेः ।

१३९-१४९ अत्र पुनःकेशकारितया पुनरुक्तदारुणत्वम् ।
प्रतिकूलस्यैव विधेरधुनानुकूलत्वमित्याश्चर्यम् । एहीत्यादि मालतीर-
क्षणेन बहु जनरक्षणजन्यपुण्यनिबहधारिके हे चिरेण त्वं वृष्टासि ।
अतो हेतोस्त्वमेत्यागच्छ । हन्त हर्षे । ममाङ्गमालिङ्ग्य हर्षेव ।

१३९. लवंगिकामदयंतिके for म-के Bh. O.; A. om. अहो; अक्षरीभं Bh. K1.
अक्षरीयं twice G. अक्षरीभं twice N. अक्षरीयं twice O.; पुनरु° for पुणरु° A. E.
N. O.

१४०. रामणिज्जयं for र-णं O.; परमणीय° for रमणीज्ज° Bh.; णिज्जयं for
णीज्जयणं K1.; णिज्जं विहिणो विलसिदं for णी-णो A.; विहिणो for विहिणो Bh.

१४१. सौदामिनी again before उप° Bh.; N. O. om. उपसृत्य; C. has lost
उपसृत्य-सौदामिनी (I. 143).

१४२. G. O. om. व-°नोन्ती° K1. °नांते N. for °नोन्ते; वासि for वासी A. G.;
°सिनः for °सीजनः Bh.

१४३. भद्रं सौदामिनि for भ-नी. N.

१४४. G. om. this speech; K1. om. माधव-मिनी (I. 145); N. O. om.
सविस्मयम्; C. om. कथमियम्; सा alter °मियं Bh. N. O.

१४५. आया A. अग्र C. for आय; यत् E. N. यतः O. for तत्; यतः सर्वमाय
for त-ना Bh.

१४६. एही° for एह्ये° K1.; वमु for जन A. Bh. C. N.; दारु for दाव Bh.

संसारभारिणि चिसदसि हन्त वृक्ष ।

दत्तप्रमोदमपि चन्दय मे शरीर-

मालिङ्ग्य सौहृदनिधे विरम प्रणामात् ॥ २०

१५० अपि च । वन्द्या त्वमेव जगतः स्पृहणीयसिद्धि-

रेवंविधैर्विलसितैरतिबोधिसत्त्वैः ।

यस्याः पुरापरिचयप्रतिबद्धबीज-

मुद्गतभूरिफलशालि विजृम्भितं ते ॥ २१

शरीरं कीदृशम् । दत्तानन्दमपि मालतीदर्शनेनेति भावः । हे सौहृ-
दाभये नतेर्विरम । त्वमेव नमस्या यतः ।

१५०-१५३ तदेवाह । वन्द्येत्यादि । त्वमेव संसारस्य नमस्या ।
एवंविधैर्विलसितैर्दिव्यक्रमाद्यैः स्थावरीयसिद्धिस्त्वं यतः । की-
दृशैः । बोधिसत्त्वा जीमूतवाहनादयः । तानप्यतिक्रामन्ति तैः ।
तेषामेकैकजीवनाश्वया त्वमेकजीवनादतिशय इति भावः । यथा ।
बोधिसत्त्वो मुदविशेषः । तदतिक्रमवर्तिभिः । अनेकपुण्यकारित्वात् ।
यस्यास्तव विजृम्भितं चेष्टितं पूर्वपरिचयेन प्रतिबद्धं कलितं बीजं
करणं यच्च तत् । उद्गतप्रचुरफलमुक्तं च भवति । तथा च त्वदुप-
करणेन कृतार्थास्मीति भावः । अन्यदपि कलमाद्यङ्कुररूपं वि-
जृम्भितं पूर्वप्रतिबद्धबीजमुद्गतप्रचुरफलशालि भवतीति ध्वनिः ।

१४० चिराय मयासि दृष्टा for चि-ष्टा A, E.

१४८. अभि for अपि K1.; जीवय for चन्दय Bh.

१५०. जगतां A, जगति O. O. for जगतः.

१५१. विबोधि E. विरोधि G. विबोधि K1. विबोधि O. for विबोधि.

१५२. बोधि E. बोध G. for बद्ध.

१५३. मालिङ्ग for मालि Bh.; तेन Bh. N. ते नः G. for ते ते.

महयन्त्रिकालकज्ञेके । इत्थं सा भवति सौदामिनी । (क)
माल० । बाढं । इमाए कलु भवदीसंबन्धपक्षपातिणीए ३५३
णिम्भच्छिअ कबालकुण्डलं अत्तणो आवसायं उवणीअ भव-
वदीसिणेहनिव्विसेसं समासासिदम्हि । किं च केसरावलीसा-
हिण्णाणहत्थाए इह आगत्तूण सव्वे तुम्हे संधारिदा । (ख)

(क) इयं *सायां सौदामिनी ।

(ख) बाढम् । अनया खलु भगवतीसंबन्धपक्षपातिन्या निर्भ-
स्य कपालकुण्डलामात्मन आवसथमुपनीय भगवतीः स्नेहनिर्विशेषं
समाश्वासितास्मिः । किं च केसरावलीः । साभिज्ञानहस्तयेहामत्य* सर्वे
युयं संधारिताः ।

१५७-१५९ अत्र समासादिता प्रापिता । केसरावली द-
कुलमाला सैवाभिज्ञानं प्रत्यवचिह्नं हस्ते यस्याः । तथा संधारिता रक्षिता
मञ्जीवनेनेति भावः । अत्र त्वज्ज्येष्ठा कामन्दकी यथास्माकं सुप्र-

१५७. लवंगिकामहयन्त्रिके for म-के Bh.; मद° । लवंगिके इ° for म-इ° O.; इयं
for इत्थं Bh.; सोदा° for सौदा° G. K1. N.; 'मिनी for 'मिणी Bh.

१५८. एमाए G. इमा K1. for इमाए; E. G. om. कलु; वु Bh. लु O. for
कलु; A. E. om. संबन्ध; 'दीणिव्विसेसवदपक्षपादाए Bh. 'दीणिव्विसेसं वदपक्षपा-
दाए N. for 'दी-णीए.

१५९. स्थिअ for 'च्छिअ Bh.; कपाल for कबाल Bh. O.; 'ण्डलं for 'ण्डलं A.;
'सड्डव for 'सधं उव Bh.; उवणीअ G. उवणीअ N. उवणीय O. for उवणीअ;
म after 'णीअ A. C. E.; N. om. भव-सेसं.

१६०. A. Bh. E. K1. O. om. छिणेह; निव्वि° for निव्वि° O.; समसादि° for
समासासि° Bh.; 'सादिदस्मि for 'सा-स्मि G. K1.; अ for च N.; 'वली for 'वली Bh.;
अहि° for साहि° A.

१६१. 'मिणा Bh. 'मिणाण for K1. 'हिण्णाण; इहामत्तूण Bh. एत्थामत्तूण G. इहामत्तूण
N. for इ-म; संभाविदा for सं-दा Bh.; सव्वे तुम्हे संधारिदस्मि C. सव्वसेसं धारिदा E.
सव्वे संधारिदा तुम्हेस्मि G. सव्वे संधारिदा तुम्हे वि K1. सव्वे एव्व वारिदि (?) मत्तूण
तुम्हे O. for स-दा; A. C. E. om. तुम्हे; after 'रिदा A. has मरणादो सा एत्तं जीवि-
हत्थदायिणी सौदामिनी; E. with A. but has सोदा° for सौदा; ° C. has मरणादो ता
कस्मा तादूर्जाविद &c., as in A. E.

* Com. om. सा. † 'मात्मनोवसथ° Com. ‡ Com. om. जेह. § सम्म-
कादितस्मि Com. || 'वत्थमिस्सव Com. ** सर्वे संधारिता मरणादयं Com.

मदयन्तिकालवज्रिके । सुप्पसण्णाणो कणिष्ठा भववदी । (क)
११० माधवमकरन्दी । अहो नु खलु भोः ।

अपि चिन्तामणिश्चिन्तापरिश्रममपेक्षते ।

इदं त्वचिन्तितं मन्ये कृतमाश्चर्यमार्यया ॥ २२

सौदा० । स्वगतम् । हन्त लज्जयति मामत्यन्तसौजन्य-
मेषाम् । प्रकाशम् । भगवति एतत्प्रहृष्टनन्दनाभिनन्दितेन
११५ राज्ञा पद्मावतीश्वरेण भूरिवसोः प्रत्यक्षमभिलिख्य पत्रमायुष्मतो
माधवस्य प्रेषितम् । लेखमर्पयति ।

(क) सुप्रसन्ना नः कनिष्ठा भगवती ।

सन्ना तथा त्वमपि भवेत्वर्यः । सौदामिनीज्येष्ठत्वादपि भगवत्या
गुरुत्वान्तस्यामत्यादरवचनम् । यद्वा । सौदामिन्या एव भगवती-
निष्ठत्वेनादर उक्तः ।

१६१-१६४ अपीत्यादि । चिन्तामणिरपि चिन्तारूपं परि-
श्रममपेक्षते । अचिन्तितप्रदाने चिन्तामणिस्त्वव्याघातादिति भावः ।
इदं पुनराश्चर्यं मन्ये यदार्थया सौदामिन्याचिन्तितं कृतमिति । तथा
चात्रानुकारोपि नेति भावः । अत एवास्यन्ताश्चर्यम् । नन्दने प्रहर्षो
मकरन्दमदयन्तिकानुरूपघटनात् ।

१५९. इतरे Bh. O. इतरा K1. इतराः N. for म-के; सुप् for सुप्प° O.; सणा
for °सण्णा K1.; K1. om. णो; णि (?) for णौ O.

१६०. माधवः for मा-न्दौ Bh.

१६१. परिग्रह [or भ्रम] for परिश्रम N.

१६२. इदं त्वकृतमन्येन कृताश्चर्यमचिन्तितं for इ-या A. E.; इदं त्वकृतमन्येन for
इ-न्ये Bh. G.

१६३. आत्म for स्व Bh.; एवं for अत्यन्त A. E.

१६४. K1. om. एतत्.

१६५. Bh. om. भूरे; आलिख्य for अभिलिख्य Bh.; A. E. om. पत्रम्; अस्मन्ने
for आयुष्मतौ. E.

१६६. इति before लेख° G.; इति पत्रम् A. लेखम् Bh. लेखपत्रम् E. for लेखम्.

काम० । गृहीत्वा वाचयति । स्वस्त्यस्तु वः । परमेश्वरः
समाज्ञापयति यथा

श्लाघ्यानां गुणिनां धुरि स्थितवति श्रेष्ठान्वये च त्वयि
प्रत्यस्तव्यसने महीयसि परं प्रीतोस्मि जामातरि ।

१००

तेनेयं मदयन्तिकाद्य भवतः प्रीत्यै तव प्रेयसे

मित्राय प्रथमानुरागघटिताप्यस्माभिरुत्सृज्यते ॥ २३

माधवमुद्दिश्य । वत्स श्रूयताम् ।

माध० । श्रुतम् । इदानीं सर्वतः कृतार्थोस्मि ।

१६९-१७४. वरगुणानाह । श्लाघ्यानामिति । यदिह स्वयि
जामातर्यस्यार्थं प्रीतोस्मि तेनेयं मदयन्तिका तव प्रीत्यै स्वप्रीतिं कर्तुं
भवतः प्रेयसे मित्राय प्रिय हृदये मकरन्दायाद्यास्माभिरपि दीयते ।
पूर्वमनुरागेण दत्ता । प्रीतिहेतुमाह । सञ्चारितानां गुणिनां च गणनायां
स्थिते प्रशस्तवंशे । पाठान्तरे ख्यातवंशे । प्रत्यस्तं क्षिप्रं व्यसनमशुभं
यत्र तत्र । सातिशये । प्रत्युत्पन्नमताविति पाठेभिनवोत्पन्नदुर्द्धा
प्रतिभावतीत्यर्थः । कृतार्थता नृपनन्दनाविरोधात् ।

१६९. माध० for काम० Bh.; K1. om. गृहीत्वा वाचयति; N. om. स्व-यथा; O.
also but in margin supplies the words up to °यति.

१६८. Bh. K1. om. यथा.

१६९. °न्वयेपि A. Bh. °न्ववाये N. for °न्वये च.

१७०. प्रत्युत्पन्नमतौ for प्र-ने noticed by Com.

१७१. भवत् for तव Bh.

१७२. °यास्मा० for °प्यस्मा० E.

१७३. कामदकी । सहर्षं before माध० Bh.; सहर्षं after उद्दिश्य N. O. भुतं भुतं
for व-म् N.; भुतं for भूयताम् Bh. K1. O.

१७४. K1. om. माध०; तु Bh. च K1. O. after इदानीं; इदानीमेव कृतार्थः
संवृत्तोस्मि for इ-स्मि G.

१०५ मल्ल०। दिट्ठिआ एत्ताहे अवहंद् हिअअस्स आसङ्कासहं। (क)
लव०। संपदं गिरवसेसं माहवसिरिणो मालवीएअ फलिदा
मणोरहा। (ख)

मक०। पुरोवलोक्कय। कथमवल्लोकिताबुद्धरक्षिते कलहंस-
केन सह प्रमोदनिर्भरं नृत्यन्त्यावित एवागच्छतः।

१०६ ततः प्रविशतोवल्लोकिताबुद्धरक्षिते कलहंसकथ। विविधं नृत्यं

(क) दिष्ट्येदानीमपहतं "हृदयस्याशङ्काशान्यम्।

(ख) सौम्यं निरवशेषं श्रीमाधवस्य मालत्याश्च फलिता म-
नोरथाः।

१०५-१०६ अत्रैताहे इदानीम्। आशङ्का विरोधादिविषया। मर्म-
भेदिस्वाच्छल्यम्। अत्र श्रीमाधवस्येति प्राकृते पूर्वनिपातानियममत्वात्।
फलिता मनोरथाः। एतयोरायतिशुद्धविवाहादिति भावः। [सर्वथा०]

१०५. एदं वि हाव अगगअं for ए-दं N.; एत्ताहे Bh. संपदं E. एत्ताहेज्जेव O.
दाणि G. for एत्ताहे; O. om. एत्ताहे; अपहंद् A. ववगंद् Bh. G. गदं E.
O. for अवहंद्; नो before हिअ° A. Bh. E.; नो after °स्स O.; संका for
आसङ्का G.

१०६. K1. om. लव°।; गितेसं C. E. गिरवसेसं K1. for गिरवसेसं; गिरवसेसा
पूरिदा माहवस्स मणोरहा Bh. गिरवसेसा माहवस्स मणोरहा पूरिदा M. for गि-हा;
माह-वस्स फलिया for माह-दा O.; समं before अ E.; C. K1. om.: अ; समं after
अ A.; फुरिदा for फलिदा E.

१०७. मनेा for मणो K1; °रहा for °रहा G.

१०८. N. O. om. पुरोवलोक्कय; कथं बुद्धरक्षितावल्लोकिताकलहंसाः दूरतः समुदिता-
वस्मान्वाक्ष्य तत्रैव हर्षोन्नेभेर् प्रनृणा for क-तः N.; °क्षिता कलहंसकथ दूरतः समुदिता-
वस्मान्वाक्ष्य तत्रैव हर्षोन्नेभेर् प्रनृणाः (corr. in margin into नृत्यन्ते) for °क्षि-तः
O. and adds सर्वं सस्मितं पर्यति.

१०९. K1. om. सह-हंसकथ (1. 180); G. om. सह; सुप्रमोदं A. सप्रमोदं G.
for प्र-दं; E. om. प्र-दं; प्रमोदं नृत्यन्त्यो for प्र-नृत्यो Bh.

११०. N. om. ततः-पर्यन्ति (1. 183); O. also but supplies it in the
margin; ततः प्रविशति अवलोकिताबुद्धरक्षिताकलहंसाः for तत्र-कथ G.; यथागिदिष्टे
अवलोकिता G.; °क्षिता for °क्षिता O.; °क्षिता for °क्षिता A.; नृत्यं for नृत्यं K1.

* इतं नो इदं Com.

कृत्वा सर्वं उपसृत्य सप्रणामं कामन्दकीं प्रति । जअ भअबदि
कज्जणिहाणे । माधवं प्रति । जअ मअरन्दणन्दण मांहव पुण्णच-
न्द दिट्ठिआ वड्ढुसि । (क) सर्वे सस्मितं पश्यन्ति ।

लव० । को वा इमस्सि संपूरिदसव्वप्पआरमहूसवे ण प-
रिहाससंपुण्णो होइ । (ख)

काम० । एवमेतत् । अस्ति वा कुतश्चिदेवंभूतमद्भुतं विचि-
त्रमणीयोज्ज्वलं महाप्रकरणम् ।

(क) जयं भगवति कार्यनिधाने । जय मकरन्दनन्दनं माधव
पूर्णचन्द्र दिष्ट्या वर्धसे ।

(ख) को वास्मिन्संपूरितसर्वप्रकारमहोत्सवे न *परिहाससंपुणो
भवति ।

भगवति कार्यनिधाने । अत्र जयेति शेषः । [लव० वा०] अपि
तु सर्वोपीत्यर्थः ।

१८६-२०१ अद्भुतमित्यादिनोपगूहनमाह । यदाह ।

अद्भुतस्य तु संप्राप्तिर्भवतादुपगूहनम् ॥ इति ।

१८१. E. G. om. सर्वं उपसृत्य; °र्वे सप्रणाममुपसर्पति for °र्व-मं Bh.; अवलोकिता
before काम° Bh.; प्रणमन्ति for प्रति K1.; जअ twice K1.

१८२. ज्जणि° for कज्जणि° K1.; णिव्वाहणे for णिहाणे C. O.; Bh. om. माध-
वुसि; च after प्रति O.; °रंदा° for रन्द° O.; अंद for चन्द° O. G. K1. O.

१८३. वड्ढुसे for वड्ढुसि O.; सहपं before सर्वे A.; इति सर्वे संविस्मयं for सन्तं G.

१८४. संपूरिदे for संपूरिद O.; को वा इमस्सि परिपूरिदसव्वमहूसवे ण णच्चादि A.
इमस्सि महूसवे णच्चादि Bh. को वा इमस्सि सवपआरपरिपूरिदमहूसव [वे] ण सपरिहास-
संपुणो होइ E. को णाम इमस्सि महूसवे ण णच्चादि N. for को-होइ; मूह° for मूह°
K1.; णच्चादि for परि-इ O.

१८५. पुणो G. संपुणो K1. for संपुणो.

१८६. E. om. अस्ति वा; अपि for अस्ति वा O.; भूतं A. Bh. भूत K1. भूतम-
त्यंतं N. महाद्भुतं for भूतमद्भुतं C. G. E.; अत्यंत Bh. चित्र C. for विचित्र.

१८७. °णीयं for णीयोज्ज्वलं Bh.

* नृत्यति for परि-ति Com.

सौदा० । इदमत्र रमणीयतरं यदमात्ययोर्भुरिवसुदेवरातयो-
श्चिरात्पूर्णेयमितरेतरापत्यसंबन्धात्मा मनोरथः ।

१९०. माल० । स्वगतम् । कहां विअ । (क)

माधवमकरन्दौ । सकौतुकम् । भगवति अन्यथा वस्तुवृत्तम-
न्यथा वचनमार्यायाः ।

लव० । जनान्तिकम् । भवद्वि किं पडिवज्जिदव्वं । (ख)

काम० । स्वगतम् । संप्रति मदयन्तिकासंबन्धान्नन्दनोपग्रहा-
१९५ त्प्रत्यस्तशङ्काः खलु वयम् । प्रकाशम् । वत्सौ न खल्वन्यथा

(क) कथमिव ।

(ख) भगवति किं प्रतिपत्तव्यम्* ।

प्रकरणं मालतीमाधवाख्यम् । कथमिव । अत्र पित्राद्यनुमत्या नाहं
दत्ता तत्कथमियमेवमाहेति भावः । अन्यथेति । वोरिकया वृत्तं वस्तु
विवाहकृत्यम् । आर्यायाः सौदामिन्या वचनमन्यथा । अमात्यागोचरे-
णेत्यर्थः । [लव० वा०] अत्र सौदामिनीवचनं किंरूपमित्याशयः ।

१८८. इदमत्ररमणीयकं Bh. O. इदं कुत्र रामणीयकं N. for इ-रं; °यान्तरं for °य-
तरं A. E.; अमात्य for अमात्ययोः C. G.

१८९. G. om. चिरात् ; संपूर्णे° for पूर्णे° N. सम्बन्धान्म° A. Bh. संबन्धामृतम्°
G. संबन्धादिपूर्वको म° N. संबन्धामृतम् O. for सं-मं; °रथाः for °रथः K1.; G.
ends here.

१९०. कधं for कहां O.; वि for विअ K1.

१९१. मकरंदमाधवौ for मा-न्दौ O.; प्रवृत्तम् for वृत्तम् Bh.

१९२. च before वच° K1.; आर्यया for आर्यायाः Bh.

१९३. एत्थ A. विय O. after किं; O. om. प-व्वं.

१९४ तथैव E. अपवार्य N. for स्व-म् ; Bh. om. स्वगतम् ; संबन्धेन for संबन्धान्
O.; संबन्धेन नंदनावग्रहात् for सं-हात् N.

१९५. °ङ्कः for ङ्काः K1. Bh. om. प्रकाशम् ; K1. om. वत्सौ; वत्से for वत्सौ
O.; अन्यत्तु for अ-स्तु Bh.

* किमत्र प्रत्येतन्यं Com.

वस्तुवृत्तं यतः श्रावकावस्थायामस्मत्सौदामिनीप्रत्यक्षमनयोर्वृ-
त्तेयं प्रतिज्ञावश्यमावाभ्यामपत्यसंबन्धः कर्तव्य इति । प्रधानप्र-
कृतिकोपस्त्वेवं परिहृतः ।

माल० । अहो संवरणम् ।

माधवमकरन्दौ । आश्चर्यम् । जयन्ति महतां संस्तुस्तापला-२००

पिन्यः कल्याणिन्यो नीतयः ।

काम० । वत्स

यत्प्रागेव मनोरथैर्वृतमभूत्कल्याणमायुष्मतो-

स्तत्पुण्यैर्मदुपक्रमैश्च फलितं क्लेशोपि मच्छिष्ययोः ।

भावकेति पाठकदशायाम् । प्रकृतिः शिष्टः । [माल० वा०]

अहो संवरणम् । अत्र मन्त्रिणो मत्पितुरिति शेषः । कल्याण्यो
मम संपन्ना यत इति भावः ।

२०३-२०६ यदित्यादि । यदायुष्मतोर्युवयोः कल्याणमन्योन्य-
लाभरूपं पूर्वं मनोरथैरेव वृतमाकाङ्क्षितमभूत्तत्पुण्यैर्मदुपक्रमैश्च निसृ-
ष्टार्थदूतीकल्पकपटैः फलितम् । मच्छिष्ययोरवलोकितसौदामिन्योः

१९६. तत्रं for वृत्तं E.; अन्यथा वचनमायायाः after वृत्तं N.; यथा for यतः N.;
अन्त्यावका° for भावका° Bh.; समक्षं तयोः for प्र-यो N.; समक्षम् for प्रत्यक्षम् Bh. O.
१९७. C. om. प्रधान; °धानं for °धान K1.

१९८. प्रतिहतः for परिहतः A. E.

१९९. अम्मो Bh. अहो N. for अहो; उपाभस्स after °णम् C.

२००. आश्चर्यं जनयंति खलु महताम विसंवादिन्यः कल्याणनीतयः N. आश्चर्यं जनयंति
महताम विसंवादिन्यः प्रतापिन्यः कल्याणिनीतयः O. for आ-तयः; अविसंवादिन्यः खलु
for सं-गिन्यो Bb.; °तां विसंभ्रुलाप्रतीपिन्यः A. °तामेव संस्तुतप्रलापिन्यः E. °तामविसं-
भ्रुलप्रतीपिन्यः K1. for °तां-पिन्यः.

२०२. वत्सो for वत्स Bh.; माधव after वत्स A. E. K1. O.

२०३. °ष्मता for °ष्मतोः E.

२०४. त्वत् for तत् O.; पुण्यात् for पुण्यैः K1.; सूक्ष्मोपि नाभूद्धमः for क्लेशो-
पि; क्लेशोपि A. क्लेशोपि or श्लोकोपि N. for क्लेशोपि.

२०५ निष्णातश्च समागमोपि विहितस्त्वप्रेयसः कान्तया
संप्रीतौ नृपनन्दनौ यदपरं प्रेयस्तदप्युच्यताम् ॥२४॥
माध० । सहर्षं प्रणमन् । भगवति अतःपरमपि प्रियमस्ति ।
तथापीदमस्तु भगवतीपादप्रसादात् ।

सन्तः सन्तु निरन्तरं सुकृतिनो विध्वस्तपापोदया
२१० राजानः परिपालयन्तु वसुधां धर्मे स्थिताः सर्वदा ।

क्लेशोपि फलित इति । लिङ्गविपरिणामो योग्यत्वात् । क्लेशेनेति पाठे
ताभ्यामेव फलितमित्यर्थः । तथा त्वन्मित्रस्य मकरन्दस्य मदवन्ति-
कया सह संबन्धोपि निष्णातो निःशङ्कः विहितः । नृपनन्दनावतिप्रीतौ
विहितौ । अत एव निःशङ्कता । अपरमतःपरं यत्प्रेयः प्रियं कर्तव्य-
मस्ति तदप्युच्यताम् । तत्करोमीत्यर्थः ।

२०९-२१२ सन्त इत्यादि । सज्जना निरन्तरं धार्मिकाः सन्तु ।
अत्र हेतुः । विनष्टपापोद्रेकाः । तथा च सतां पुण्यमुज्जृम्भतां पापं
मह्यतामित्यर्थः । राजधर्मे रक्षणादौ सदा स्थिता नृपा भुवं रक्षन्तु ।
वसु धनं दधातीति वसुधेत्यनेन विपुलधनवत्त्वं भुव उक्तम् । काले
वर्षादौ सस्याविरोधि सम्यक्ततं व्यापकं यथा तथा वर्षणशीला

२०५, निष्णातश्च Bh, संपूर्णश्च or निस्तीर्णश्च N. for निष्णातश्च; च for अपि A. E.

२०६. रघु for नृप N.; किम् for यद् A. E. O.; प्रेयः for प्रेयः A. E. O.

२०७. प्रणमति for प्र-न् A. E.; प्रणिधानाद्भगवति मे प्रियमस्ति for प्र-स्ति O.; N. om. प्र-वति; ज्ञानविज्ञाननिधे सुरो K1. किम् N. before अतः; अतोपि परं A. अतोपि परमं E. for अत-पि: N. om. अपि.

२०८. कामं° before तथा° K1.; K1. om. भव-दात्; भरतवाक्यं for भ-न् N.; A. E. om. पाद.

२०९. Instead of this stanza N. has the following :—

श्रीरस्तु सर्वजगतां परहितनिरता भवन्तु भूतगणाः ।

दोषाः प्रयन्तु शान्तिं सर्वत्र सुखी भवतु लोकः ॥

२१०. वृत्तौ for धर्मे O.

काले संततवर्षिणो जलमुचः सन्तु क्षितौ पुण्यतो
मोदन्तां घनबन्धुबान्धवसुहृद्रोष्ठीप्रमोदाः प्रजाः ॥ २५

मेघाः सन्तु । अकालवृष्ट्या सस्यनाशात्काल इत्युक्तम् । अत्र हेतु-
माह । प्रजानां लोकानां पुण्यात् । प्रजा हृष्यन्ताम् । घनबद्धौ
निरन्तरकृतो बान्धवानां संबन्धितां सुहृदां मित्राणां गोष्ठीषु प्रकृष्ट-
हर्षो याभिस्ताः । तदनेन प्रशस्तिरुक्ता । काव्योपसंहारोप्यनेनैव
कृतः यदाह ।

वरदाबस्य उक्तिर्या सा काव्य उपसंहृतिः ॥ इति ।

लब्धं दुर्लभशासनं सुरगणग्रामश्च कैवर्तिका-
द्विद्यावंशविभूषिते अपि शुभे च्छत्रे उभे धारिते ।
येनायं समभूद्विजातितिलकश्चण्डेश्वरः पण्डितो
मीमांसैकरहस्यवद्दयदयो दातावदावाशयः ॥ १ ॥

देवेशं समसूत सोयममलं मीमांसकं सत्कर्षि
सोप्युच्चैरजनिष्ट जैमिनिमते रामेश्वरं सद्बुधम् ।
सूते स्मायमपि प्रतीपजयिनं मीमांसयालंकृतं
शुद्धं धीरगदाधरं कविवरं पुत्रं पवित्राशयम् ॥ २ ॥

विद्याधरं वरमजीजनदेष धीरं
हीरं जनेषु जयिनं गुरुणोक्तशास्त्रे ।
प्रासूत सोयममलं गुणिनं सुपुत्रं
तं रत्नपूर्वधरमेष जगद्धरं च ॥ ३ ॥

येनापाठि कदोरगोतममतं वैशेषिकं खण्डनं
येनाभ्रावि सकोषकाव्यनिवहं तत्पाणिनीयं मतम् ।

२११. भुवः for मुचः K1.; स्थिराः for क्षितौ A. E.

२१२. घन for घन E.; बद्ध for बन्धु A. K1.; भोग C. प्राप्त O. for गोष्ठी.

इति निष्क्रान्ताः सर्वे । मालतीमाधवे दशमोङ्कः ॥

॥ इति मालतीमाधवं नाम प्रकरणं समाप्तम् ॥

छन्दोलंकरणं च भव्यभरतं येनाध्यगामि भ्रुति-

स्तस्यामुष्य जगद्धरस्य कवितुष्टीकेयमुज्जृम्भताम् ॥ ४ ॥

अद्भुतं यं रत्नधरोतिभव्योतिभव्यरूपा दमयन्तिकापि ।

जगद्धरं तत्कृतटिप्पणेङ्कः समाप्तिमापद्दशमोऽवधः ॥

इति भीमन्महोपाध्यायपण्डितराजमहाकविराजधर्माधिकारिरत्नध-
रपण्डितात्मजश्रीजगद्धरविरचितायां मालतीमाधवटीकायां दशमोङ्कः ।

२१३. कामं । एवमस्तु before इति A. Bh. C. E.; परिक्रम्य after इति Bh. C. O.; E. K1. N. om. मालतीमाधवे; इति मालतीमाधवे प्रकरणे कविरत्नभवभूति-
विरचिते दशमोङ्कः समाप्तः for माल-ङ्कः O.; संपूर्णः after अङ्कः Bh.

२१४. Bh. O. om. इति-सम् ; समाप्तश्चेदं मालतीमाधवप्रकरणम् A. समाप्तं चेदं
मालतीमाधवं नाम प्रकरणम् K1. इति श्रीभवभूतिविरचितं समाप्तमिदं मालतीमाधवं नाम
प्रकरणं N. for इति-सम् ; नाटकं for प्रकरणं C.; समाप्तिमगमत् for समाप्तम् E.

NOTES.

Act I.

L. 1.—सान्द्रम् adv. to विद्याति. J.'s other constructions do not appear to be good.

L. 2.—रन्ध्रस्याग्रमग्ररन्ध्रम् = “the opening of the nostrils,” would be the best way of taking such a compound. But since there is no authority for it, it is usual to take it as अग्रं च तद्वन्ध्रं च though the sense is the same (see Mallinâtha on Mâgha. VII. 29).

Ls. 5-8.—This stanza consists of eight grammatical forms or padas. Hence this नान्दी is अष्टपदा.

L. 7.—Comp. Vikr. Act III. धूपैर्जालाविनिःसृतैर्वलभयःसंविन्धपारावताः. The sense is:—the resemblance between the two leads to one of them being suspected to be the other. This is an instance of what is called संज्ञाद्योपमा by Daṇḍ and संदेहालंकार by more modern writers.

L. 8 Note.—Synt. con. तडितां कृत्स्नःसमूहो यस्य पद्मालीपिङ्गलिम्नःकोण इव यस्मिन्कालयङ्वा.....तत्पुरारेस्तार्तीयिकं लोचनं वोवहु। अग्निषा निदतो यश्चूडा शशी तस्माद्गलितो यः सुधासारस्तेन झंकारिणौ कोणौ यस्य। “The flame proceeding from the fire in the third eye heated the crescent-crest of Śiva, and hence drops of nectar fell from it over the corners of the eye and coming in contact with the fire made a hissing noise. पुरारि so called from his having destroyed the three towns of gold, silver, and iron erected by a demon named Maya in the heavenly, ethereal, and earthly regions presided over by himself, Vidyumālin, and Tārakâsura. (See Mâtṣya P.) तार्तीयिकम् means the same thing as वृत्तीय (Vârta on Pân. V. 3, 48). The fire

from the third eye of S'iva burned the god of Love. The story is common enough. (See Mâtsya P., Kum. S.). Hence the epithet **मदनहोषणम्**. Kâla, (time, death or destruction) is the sacrificer, the universe is the offering and the sacrificial fire that in the third eye of S'iva. This stanza is quoted by S'âr. as from Bhavabhûti.

L. 10.—**उदितभूविष्टं**. Comp. such expressions as **अनिरूपभूविष्टा परिषद्**, S'ak. Prologue.

L. 12.—**कल्याणानां त्वनिह मंहसानीशिषे स्वं विधत्से** is the reading of Bh. K1. O. and gives a reason for the appropriateness of the prayer contained in L. 13.

L. 13.—**धुर्वी लक्ष्मीम्** "the power or resources of a leader." Stanza quoted in the K. Pr. to show that the correlative need not be repeated though the relative may be so in the previous clause.

L. 18.—The affix **लट्** signifies the agent in the word **वास्तव्य**. (Vârt. on Pân. III, 1, 96.)

L. 27.—"Bold or adventurous deeds (lit. boldness or adventurousness) intended to assist the progress of love, or are prompted by love (lit. in which is introduced the thread of love)," such as Mak.'s killing the tiger at the end of the third Act and rescuing Mad.; and Mâdh.'s encounter with Aghor. (and saving Mâl., both of which strengthen the love of the ladies for the young men and give the latter a sort of claim over their hearts (see pp. 259, 261, 262, &c.). The secret marriage of Mâl. and Mak.'s going to Nand.'s house disguised as Mâl. and winning away Mad. may also be taken as such acts. This way of taking it seems preferable to J.'s. The word **सूच** which at the best can here be only taken in a metaphorical or **लाक्षणिक** sense is to all appearances purposely used by the poet in order to indicate or suggest, i. e., bring out by the **व्यञ्जनादिति** the sense that he has followed the principles laid down in the Kâmasûtras in the development of the incidents alluded to and as a matter of

fact he quotes a passage from Vâtsyâyana's work in Act VII. and follows the directions given therein in other places.

L. 30.—इव renders the sense of the preceding interrogative somewhat indefinite. क इव, किमिव “what like,” “what sort.” Comp. l. 334, p. 423, &c. ; किमिव न प्रेयोचितमाचरितम्. Kād.

L. 31.—J. is wrong in identifying Padmapura or Padmanagara with Padmâvatî the scene of the play. Bhavabhūti's native place appears from the description to have been somewhere near Chandrapura or Chândâ in the Nāgapur territories, where there are still many families of Marāṭhî Des'astha Brāhmaṇs of the Taittirīyas'ākhâ of the Black Yajurveda with Āpastamba for their Sūtra, and in the country to the south and south-east of which there are families of Tailaṅga Brāhmaṇs following the same Veda and Sūtra. The river Godâvarî must have been at or near his native place, from his description of it as by one familiar with it in the 9th Act of this play (p. 374) and in the Utt. R. Ch. In the former place it is introduced without much natural connection, thus evincing the partiality of a native.

Ls. 40—41. अथ खल्विदं वाचोयुक्तिः where (i. e., in the work made over to the actors by the Poet) the वाचोयुक्तिः is this (i. e. as explained in the two following stanzas). वाचोयुक्तिः is arrangement of words, speech or discourse in a manner to convey a certain sense or serve a certain purpose. The author of the Mahābhāṣya uses the word in the following case:—People use the expressions आदयनिर्दं नगरं गोमदिर्दं नगरम्, “this town is rich,” “this is a cow-owning town.” It cannot be meant that every person in the town is rich or owns cows. The expressions, therefore, are meaningless, but still they are used. “What then is this वाचोयुक्ति ‘this town is rich’, ‘this is a cow-owning town’? This is this वाचोयुक्ति. In the first case आदय means ‘having आदय persons’ the final अ being like वत् or मत् a possessive termination. आदयनिर्दं नगरम् therefore means ‘a town having rich persons in it’; so also गोमदिर्दं नगरम् mean ‘town

having cow-owning persons in it,' another possessive termination affixed to गोमद् being dropped"—का वर्णीयं वाचोदुक्तिरादधमिदं नगरं गोमद्विमिति । एवैषा वाचोदुक्तिः । इह तावदादधमिदं नगरमित्यकारो मत्वर्थीयः । आदधा भस्मिन्सन्ति तदिमादधमिति । गोमद्विमिति मत्वर्थान्मत्वर्थीयो लुप्यते । वाचोदुक्तिः is thus "an arrangement of words &c., so as to bring out the intended sense," the adaptation of words to the sense to be conveyed. वाचोदुक्तिपटु is a skilled speaker, debater or controversialist who knows how to use words so as to produce an effect. The वाचोदुक्ति in Mālatī-Mādhava, i. e., the design with which the play is composed, or the purpose of the composition is to please those who are of the same calling as the poet (समानधर्मा) and not others who do not care for such things; and not to use the poet's knowledge of the Vedas, Upanishads, &c., but to realize felicity and richness of expression, &c. (l. 48).

L. 43.—"They know something that is inexpressible" (cannot be described). Inexpressible it may be on account of its being very great or little or nothing. Both the senses seem to be intended, and the expression is used ironically, the poet really meaning to say they know nothing while in appearance he extols their superior knowledge. किमपि, कोपि, &c., mean "something unknowable," "indescribable," or "unknown," often on account of its greatness or excellence. Comp. Utt. R. Ch. प्रकटपुण्यपरिपाकोपादानः कोपि महिमा स्यात् Act VI. कोप्यस्मिन्नाभियपोतके पौरुषातिरेकः Act VI. कोप्येव संप्रति नवः पुरुषावतारो Act V. किमपि हृदये कृत्वा मन्त्रवध्वम् Śak. Act I. किमप्यन्तरात्मना स्मरन्निव Kād. Pt. II. &c., &c. Also *infra* pp. 52, 55, 62, 367, &c. Stanza quoted in the K. Pr. to show that both the relative and correlative may be omitted if the context is plain (य उत्पत्स्यते तं प्रत्येष यन्नः).

L. 45.—The additional verse found in N. O. K1, gives the name of the poet's spiritual teacher Jñānanidhi. The verse occurs in the Mahāvīracharita where the first line is भेदः परमहंसायां महर्षिगणनिष-

विज्ञापः. The verse is properly omitted in *Mālatī-Mādhava*, as it does not set forth the वाचोद्वक्ति or design of the work.

L. 46.—Upanishads are the theosophic portions of the *Āryanakas* of the Vedas. The term has in recent times been extended to mystic compositions pretending to be ancient, but in reality very modern extolling the importance of particular popular gods such as Mallāri or Khandobā. There is extant an Allopanishad or the Upanishad of Allā. The *Sāṅkhya* is a very ancient system of philosophy which considers the whole universe to be a development of an inanimate principle called *Prakṛiti*. *Purusha* or the soul is however distinct from *Prakṛiti* and its effects, but the properties attributed to the *Purusha* are purity and intelligence, and all the feelings of the heart are regarded as the products of the inanimate principle. There are as many souls as individuals, and they are eternal. The system does not admit God as the creator and controller of the Universe. It is attributed to Kapila. *Yoga* is a system which borrows its theoretic portion from the *Sāṅkhya* with the addition of the doctrine of the existence of God as the deliverer of mankind. In its practical portion it enjoins certain mortifications and processes to which the human body should be subjected with a view to the acquisition of miraculous powers and final emancipation. Its author is Patañjali. (For further information, see notes on ls. 2-5 and 7-8 Act V.).

L. 48.—“Felicity and richness of expression and depth of meaning.”

L. 55.—The caus. of एद् governing two objects, one of them is made to agree with the pass. part. पाठितः and the other is put in the acc. case.

L. 60.—“The assumption of the character or mask.”

L. 66.—“With red garments on,” वेष्ट्य is “dress” here.

L. 69.—The expression अपि नाश denotes “likelihood” and is often used when the speaker wishes that the thing should take place.

It is therefore equivalent to "Is it likely?" "How I wish it were so," "How nice it would be if—." *Infra*. pp. 63, 117, 120, 127, &c. अपि नाम कुलपतेरियमसवर्णसेवसंभवा स्यात्. S'ak. Act I अपि नाम पुरात्वा राक्षसो गृह्येत. *Mudrā R.* Act I.

L. 72.—आन्तरङ्ग is "knowing the interior or hidden secret of things" rather than of *Kām.*; because the eye does not tell what passes in *Kām.*'s mind but what the result will be.

L. 73.—There is a double *entente* on the word वामक, which means the "left" and "unfavourable," and on दाक्षिण्य meaning "the quality of being the right" and "favourableness," "courteousness," "kindness." There is a two-fold *virodha* (Dand. p. 298, K. Pr. 10th Uch.) or *virodhdbhāsa* (Kuv.) here;— "Though left the eye becomes right" and "though unkind it becomes kind." The inconsistency is to be removed in the first case by taking दाक्षिण्य to mean *favourable* or *kind*, and in the latter by taking वामक to mean the *left*.

L. 83.—यदि तत्कृतं स्यात् । J. takes कृतम् literally here, and understands the expression as "it will be done." But the sense appears to be the same as in the word कृतिम् explained by Mallinātha in his Com. on Ragh. III-51 as कृतमनेनेति कृती । कृतकृत्यः "one who has accomplished or gained his object," "fortunate." Comp. वचं तत्त्वान्वेषान्मधुकर हतास्त्वं खलु कृती "from our quest of truth or propriety, we are undone, thou has gained the great object, art fortunate;" S'ak. I. So here कृतं स्यात् is equivalent to कृतिनी स्याम्, "I shall have gained my object, shall be fortunate, if my friend's purpose can be accomplished by my life or religious austerities".

L. 88.—आन्वीक्षिक्यात्मविद्या स्यादीक्षणास्तुखदुःखयोः । ईक्षमाणस्तथा तत्त्वं हर्षशोकौ व्युत्स्यति ॥ *Kāman.* II., 11; प्रत्यक्षपरोक्षाभ्यामीक्षितस्यार्थस्यानु पञ्चादीक्षणमन्वीक्षा सा प्रयोजनं वस्थाः सान्वीक्षिक्यनुमानविद्या न्यायदर्शनवैशेषिकादिका । Com. on *Kāman.* II., 7. 1. इमास्तु चतस्रो विद्याः पृथक्प्रस्थानाः प्राणभूतामनुग्रहाद्योपदिश्यन्ते तासां चतुर्य्यामन्वीक्षिकी न्यायविद्या । 2. सेवमा न्वीक्षिकी प्रभाषादिभिः पदार्थैर्विभज्यमाना प्रदीपः सर्वविद्यानानुपादःसर्वकर्तव्याम् । आश्रयः सर्वधर्माणां विद्योद्देशे प्रकीर्तिता ॥ *Vāts.* on *Gautama's Nyāya* S. I., 1.

L. 88—89. The scene of the play is laid at Padmāvati. The poet gives us a clue to its position at the end of the fourth Act (p. 191), and again at the beginning of the ninth (pp. 371-374). From these passages it appears that the town was situated at the confluence of the rivers Pârâ and Sindhu, that another river named Lavaṇâ flowed close by and that a fourth named Madhumatî joined the Sindhu in the vicinity. General Cunningham identifies Padmāvati with the Modern Narvâr in Mâlvâ situated on the river Sind corresponding to the Sindhu. There are other rivers in the vicinity of the names of Pârâ or Pârbatî, Luṇ or Nuṇ Nadi, and Mohvar or Modhuvar which answer to the Pârâ, Lavaṇâ and the Madhumatî of Bhavabhūti, (Arch. Report 1862-65 Vol. II. pp. 307-308). The identification appears to be generally correct but Narvâr could hardly have been the ancient Padmāvati since it is situated about 25 miles above the confluence of the Sind and Pârbatî. The site of the ancient town therefore must be looked for somewhere nearer.

L. 91.—प्ररोचनार्येण “ that he may be seen and liked ” (by all people) or with J. “ that he may be acquainted with the world.”

L. 92.—कृते need not be understood. The gen. is often used for the dat., or is often governed by such verbs as प्रतिपादयति and in the Prâkṛit there is no dat.

L. 97.—निरपेक्षतया—“ by his indifference ” as regards Mâdh.

L. 99.—“ Whose hearts are open (who can keep no secret) in consequence of their youthfulness.” भाव may be taken as “ heart,” “ thought ” or “ feeling.”

L. 113.—J. takes गाढो-लुलितैः as one compound word. It may be divided however as in the text and गाढोऽस्फुटः may be taken as a Babuvrihi. ललितं यथा स्वासत्या लुलितैः “ unnerved or spiritless in a manner to be charming.” ललितं लुलितं येषां तानि “ whose spiritless or unnerved condition is charming ” is also admissible; and then the idea would be similar to that in शिवायाः साबाधं तदपि कमनीयं वपुरिदम्. S/ak. Stanza quoted in the D. R. to illustrate the rule that youthful persons are the causes (विनाशः) of the love which serves as the

basis of सुकुमारसः कुलितकुलित is the reading there. Also quoted in the K. Pr. as an instance of the doctrine that even terminations sometimes indicate or suggest (व्यञ्जयन्ति) good meaning. Here the termination क् applied to अङ्ग expresses by Pāp. V., 3, 76 "sympathy" or "pity" (अनुकम्पा) and indicates that the limbs have become emaciated, and this emaciation in its turn indicates the greatness of her love-anxiety. कुलितकुलित is the reading here in some editions and ललितकुलित in others.

L. 114.—"It must be so *since* she has drawn" &c. if we read अहो after वादं with D. Then the sentence would end with अलिङ्गिहं and तं would begin another. We should have to take these as two different sentences even if with B. C. and others we should omit अहो; but then वादं would have no syntactical connection with the following.

L. 119.—उपोद्घाताय as the reading of six of our Mes. and as making good sense has been adopted. The sense is, "that it may happen that by this channel the picture should go to Mādh. to begin the work," or serve as an introduction to the work which is 'the course of mutual love.' The picture will inform Mādh. that Māl. has fallen in love with him and thus the course will begin. J.'s reading and that of K2. is उपाद्घातेन and with it the sense is "finding an occasion for it" instead of "to begin the work." The sense is not good. अनिप्रायः, rather of Lav. than of Aval.

L. 126-27.—सनातनसिद्धि भावार्थो नन्वसिद्धिषा प्रभावी यथा ।

L. 127.—S'ri-parvata or S'ri-s'aila as it is often called is a holy mountain in the Karnul Zillah near the river Kṛishnā, about six days' journey, i.e., about 120 miles from Haidrābād. The shrine of Mallikārjuna, a form of S'iva, exists on another hill-lock in the vicinity, and the two together were probably designated by the name of S'ri-s'aila. It is still resorted to by pilgrims. S'aṅkarāchārya is mentioned by Mādhava as having gone to the place and worshipped the shtine:—अधिसत्तामस्तवमनः यच्छरीः
यमकोपमेगमच्छरीमेमम् ..... सवालिङ्गगङ्गः प्रहयन्मरुतं तवावका तुङ्गः स्वर्गो-

चान्द्रिका। प्रपन्नद्वयवीजनार्थं प्रविपत्तादृतस्यदार्शनम्। प्रमुनीर स मन्त्रिकार्थुनं व-
नराग्यासहितं नतार्थुनम्॥ (S'āṅk. Vij. X. 7-12). कापालिकप्रसङ्गः—the vow
of a Kāpālīka. There was a sect of this name (scattered remnants of
which still exist) which worshipped Bhairava and Chāṇḍikā, i.e.,
Śiva and Devī in their terrific forms, and sometimes offered even
human sacrifices to propitiate them. The members of the sect
renounced the world and gathered round themselves things of
the most ugly and revolting nature. They wore garlands of
human skulls. Ś'ri-s'aila appears to have been the principal
scene of their religious feats; though Ānandagiri brings Ś'āṅka-
rāchārya in contact with them at Ujjayinī where a discussion
takes place, in the course of which the followers of the ortho-
dox teacher use muscular arguments. To put down these, the
Kāpālīka invokes Bhairava, who presents himself, but Ś'āṅkarā-
chārya succeeds in pacifying him, and is commissioned by him
to put down heresies. On seeing this, the Kāpālīkas yield to
Ś'āṅkarāchārya and submit to be taught by him. Bhavabhūti
has well portrayed this sect in the 5th Act. (See S'āṅk. Vij.
Ānand. p. 138 and Wilson's Religion of the Hindus, Rost's Ed.,
Vol. I., p. 233, *Aghoris*.)

L. 130.—चामुण्डा, a name of Chāṇḍikā, the terrific Devī.

L. 31-32.—साहसिक=*desperadoes*.

L. 136.—“She comes every evening;” from Ś'ri-s'aila it would
appear, for she had miraculous powers.

L. 146-47—उदार is “large-minded,” “noble.” उदारचरित is opposed
to लघुचेतस् in the verse अयं निजः परी वेति &c. Māl. is of a noble,
elevated character, she will not descend to mean actions; for selfish
gratification she will not sacrifice propriety of behaviour. Therefore
the plan of action to be resorted to by Kām. as दूती must be skilfully
devised, so as not to offend her sense of propriety. कल्प is not simply
उपाय as J. takes it. It means ‘a plan of action’, ‘method’. The sacri-
ficial कल्पसूत्र is a systematic treatise that sets forth the plan or method
of sacrifice. Kām. then wishes to systematize (सूत्रचित्तव्यः) skilfully
(विपुनम्) a plan of action (कल्प) for herself as निजदार्शनदूती.

La. 154-55.—The compound तुलित, &c., may be dissolved as in the Com. or, as तुलितो मकरभजावलेपो धेन (माधवेन) स चासौरूपविभ्रमावसि-
—महात्म्यश्च. This latter is supported by the reading of B. C. O., which
make तुलित-लेपम् as an independent compound.

L. 161.—अनिवर्तते=“comes hitherwards.”

L. 162.—सरीरमसौष्ठवम् “his person is not lively or in good
trim.”

L. 163.—1st Ed. “किं स्वेतस्त्वाद् is the reading of all the MSS.
But I followed the commentary because तु here makes no sense. I
have since found तु in N.” Now on comparing four more MSS.
for this edition तु has been found in two K 2. and O.

L. 164.—“Youth is susceptible.” Stanza quoted in the D. R.
as an instance of नर्नस्फोट, i.e., a partial exposition of the feelings
of the hero.

La. 167-68.—J.’s reading is अचिरम्, which is not supported
by any of our MSS. सुचिरम् is better. इन्दुरिव सुन्दरं मुखं यस्याः सा
ought to satisfy us. We need not have recourse to an unidioma-
tic Bahuv. to make her more beautiful. व्यपवर्तते=“comes away,”
“returns”;—व्यपवर्तत एष बालवीरः पृतनानिर्नयनास्वद्योपहृतः (Utt. R. Ch. Act
V.) Comp. न च निष्ठादिव सलिलं निवर्तते मे ततो हृदयम् S’ak. Act III.
विनयः=“breeding,” “manners.”

L. 171.—Stanza quoted in the D. R. as containing an instance
of बीजविधान or working of the बीज or the main principle, i.e., its
causing pain or pleasure to the hero in a manner to advance the
story.

L. 181-82.—विजृम्भस्त—Comp. the Marāṭhī word जृम्भे “to pine away.”

L. 189.—अपि hardly means समुच्चय here. This use of the ex-
pression is similar to that in l. 69, but since it introduces
a question and is followed by a verb in the indicative instead of
the potential, it cannot indicate the speaker’s wish, but simply
denotes his belief in the probability of the thing. “May it be
(Is it not true) that you have, &c.” ?

L. 194.—The Sāmkhyas and Vedāntins acknowledge the three
principles of *Sattva*, *Rajas*, and *Tamas*. Life, knowledge, joy

happiness, &c., *i.e.*, every thing that is good, is the effect of *Sattva*, exertion, energy, &c., *i.e.*, the active powers, arise from *Rajas*, and death, ignorance, sorrow, misery, &c., *i.e.*, all evil, is the result of *Tamas*. The qualities and character of a thing depend on the proportion in which the three principles are blended in it. The gods have *Sattva* in a pre-eminent degree; in man the three contend for mastery; the lower animals have the two latter, and in inanimate things *Tamas* is triumphant. विश्वस्य धातरि सनः &c.—Comp. क्षम्भुस्वयंमुहरयो हरिणेष्वपानां येनाक्रियन्त सततं गृहकर्मशासाः &c. Bh. H. S'r. 1.

Ls. 200-01.—उल्लसितो यो मदिरामोदवन्मधुरः परिमलस्तेनाकूटं यत्सकलं मिलच्छालिपटलं तस्य संकुलेनाकुलिता तेन संकुलातएवाकुलिता वा &c. संकुल is both a noun, as in l. 309 below, meaning “throng,” “press,” or “a fierce encounter” as in इया हयैः समासक्त रायिनो रायिभिः सह । संकुलं चाभवद्भूयो घोररूपं विशांपते ॥ MBh. IX. 22, and an adjective as in हर्म्यप्रासादसंकुला [अयोध्या] Rām. I. 5.

L. 206.—मुग्ध=“pretty,” or such as befits children or virgins. The word often means “child-like,” “childish,” “little” or “pretty.”

L. 207.—महानुभावप्रकृति=“of a noble form.” प्रकृति “form” or “make.”

Ls. 210-11.—Comp. रूपोच्चयेन मनसा विधिना कृता नु S'ak. Act II. and अस्याः सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रो नु कान्तिप्रदः शृङ्गारैकरसः स्वयं नु मदनो मासो नु पुष्पाकरः । Vikr., Act I.

Ls. 214-15.—महद्भागधेयं यत्र । एतादृशं जन्म यस्य । or महता भागधेयेन जन्म यस्य । “I discovered the effect on her of the anguish of love for some very fortunate [youth], effect that had been increasing for many a day.”

L. 219.—“A new piece (*i.e.*, newly cut off) of the tusk of an elephant.” Stanza quoted in the K. Pr. to illustrate the *anubhāvas* or the effects produced by the *vibhāvas* or causes of *Srīṅgāra* or love-sentiment.

L. 220.—Comp. इयं मेहे लक्ष्मीरियममृतवर्त्तिर्नयनयोः Utt. R.Ch. Act I.

L. 224.—आसक्त should be derived from सञ्ज्, “to join” and not from सक्, since this latter must admit the augment इ.

LS. 227-28.—*व्यपेक्षा* is "connection," "dependence;" *व्यपेक्षया सहितः सव्यपेक्षः* । निमित्ते निमित्तेन वा सव्यपेक्षो निमित्तसव्यपेक्षः "depending on a reason." N. K1. and K2. read another *च* before *इति*; and this reading, which on the occasion of the first edition was found in N. only, has now been adopted in the text. When *च* is used to express "inconsistency" between two statements it is used in the second as in the following passages:—*कश्चित्कश्चित्सन्नुवाचमाहास्य सूत्रस्य घाटकं वयेति । स पश्यति यदि घाटको न वातव्यः । अयं वातव्यो न घाटकः । घाटको वातव्यश्चेति विप्रतिषिद्धम्*. Mahbh. on Pāṇ. III-2-102; "that it is a S'âtaka or garment and still that it is to be woven; these are inconsistent;" *शान्तमिदमाश्रमपरं स्फुरति च बाहुः कुतः फलमिहास्य* । S'ak. I., "this is a quiet hermitage, still the arm throbs." When the inconsistency or contradiction is itself the point to be made out and emphasized, the *च* is used in both the statements, *सन्ति चाप्रयुक्ताश्चेति विप्रतिषिद्धम्* Mahbh. Intr., "that there are [words] and still are not used, this is a contradiction." Words can be said to exist in a language only when they are found used; if they exist, they must be used. To say that they exist and at the same time that they are not used involves a contradiction. Comp. *आपूर्णाश्च कलाभिः* &c. *infra* ls. 242-45, Act IX., p. 410. Here the inconsistency consists in the second proposition violating the natural expectancy. What is expected is the opposite of what has actually taken place. The inconsistency in this case is moral and in the other logical. Similarly, *ग्रामञ्च गन्तव्यः शीतं च । शीतात्कथं गम्यत इत्यर्थः* Vardh. G., p. 4: "I have got to go to a village, and it is so cold." How can one go when it is so cold. Here Vardh. says *च* shows *हेतु*, very likely for the opposite, i.e., in the present case "not going." In the instance from S'ak. the lexicographers say it shows *पक्षान्तर* or an inconsistent proposition. Generally it may be stated that *च* shows inconsistency in all these cases. In the passage before us the sense is "that it is love and that it is dependent on a reason (of course, external reason, as J. remarks)—this is a contradiction." Here, therefore, there must be *च* in both the statements or in the second, but not in the first alone. This and the following stanza occur in the sixth Act of the Utt. R. Ch.

L. 229.—*व्यति* has in a good many cases the sense of *परस्पर* or

“mutual.” व्यतिषङ्गः is परस्परमेलनम् “mutual joining;” व्यतिहारः is “mutual exchange;” व्यतिकरः is “mixing together of one with another.” When an action has to be represented as done to each other, व्यति is used as in व्यतिगच्छन्ति “go to each other,” व्यतिगच्छन्ति “strike each other,” व्यतिहसन्ति “laugh at each other,” परस्परस्य व्यतिलुनन्ति “reap each other’s field.” व्यतिषङ्गति therefore means “attaches or binds to each other.”

Ls. 235-36.—Synt. con. अथ नामवलीक्य सप्रत्यभिज्ञमिव सोयमिति सधुविलासमीरयित्वा ।

Ls. 241-43.—उचस्ता ये मत्तकलहसास्तेषां विभ्रम इवाभिरामं यच्चरणसंचरणं तेन ह्यणहणायमानं यन्मञ्जीरं तस्य यन्मञ्जु रसितं तेनानुविद्धो यो मेखलाकलापानां कलकिङ्किणीरणस्कारस्तेन मुखरं यथा स्यात्तथा । कलापकिकिणी the reading of A. D. N. O. is equally good and perhaps easier.

Ls. 243-44 —कोपि कस्यापि “somebody of some body.” J.’s remarks on this are very good. कस्या अपि वल्लभः the reading of Bh. and N. with which B. here agrees for the most part, expresses the sense intended, but it is conveyed or suggested in a much better manner by कस्यापि simply; वल्लभः makes it too plain.

L. 246.—सरसो रमणीयश्चानुबन्धः । सोस्या अस्तीति or तद्वती । The rule न कर्मधारयान्मत्वर्थीयः is not attended to in the Prākṛits:—Comp. मन्दभागिनी. अनुबन्धः = “what accompanies,” “body,” “contents.”

L. 249.—“The variety or curiousness of which transcends (is beyond) the power of speech.”

L. 252.—आचार्यस्य कर्म-आचार्यक्रमं Pāṇ. V. 1, 132. “The triumphant lessons (teaching) of Love.” Stanza quoted in D. R. as containing an instance of विलास which is a सस्वञ्जस्वभावजभावः. आवताक्ष्याः is the reading here for उत्पलाक्ष्याः.

Ls. 253-56.—“I became the object of her varied glances, steady and expanded, with the brows up-turned, glistening and half-closed, stretched at the corners, and somewhat contracted when they met my eyes.” Stanza quoted in D. R. as containing an instance of the charming movements consequent on the awakening of Love. Instead of सिन्धि कपम् J. ought to have said सिन्धुकि कपम्.

Ls. 257-58.—“ By the side-glances which were slow, quick, pretty, affectionate, steady, dull, and in which the pupils were dilated in consequence of the increasing internal wonder. ” अलसवलित may also be interpreted as “ cast slowly.”

Ls. 266-69.—The idea in the first two lines is very common. Comp. इर्भाङ्गुरेण चरणः क्षत इत्यकाण्डे.....आसीद्विवृत्तवदना च विभोचयन्ती &c. S'ak. Act II.; म्रियमाचरितं लते स्वया मे... यदियं...परिवृत्तार्धमुखी नवाद्य वृष्टा Vikr. Act I.; सलङ्गं सानुरागं च नायकं तिर्यक्पश्यन्ती सापससहिता निष्क्रान्ता Nāg. Act I.; आवृत्यैव सितासितेक्षणरुचा....यदृष्टोऽस्मि &c. Nāg. Act II. Stanza quoted in D. R. as containing an instance of विधान (see note, l. 171) and again in another place as an instance of *mutual love* necessary for the development of S'ṛiṅgāra-rasa.

L. 271-74.—परिच्छेदातीतः “ transcending all definition or determination,” “ cannot be defined or determined.” अडयति &c., “ stupifies and afflicts.” Stanza quoted in the K. Pr. Ullāsa IV. to show that sometimes a preposition suggests (व्यञ्जयति) some charming notion, as म्र does here, which shows that the destruction of विवेक was complete and consequently that the effect of love very deep. Quoted again in Ullāsa X., as containing an example of the figure *Virodha*. The *virodha* or opposition is between “ stupefaction ” and “ affliction,” but the depth of Mādh.'s love and the consequent anxiety render both consistent. अङ्ग जाड्यतापयोर्विरोधः। औत्सुक्यात्तदभावः Kamal. on K. Pr.

L. 276.—तथा भावः परमार्थभावः “ the real condition ” or “ reality.” न तथाभावोतथाभावः “ unreal condition ” or “ unreality.”—“ Unpleasant on account of its unreality,” i.e., his remembrance was not accurate.

L. 278.—निष्ठासून्यम् “ devoid ” of निष्ठा, i.e., fixity (of attention on any particular thing). The mind cannot fix itself on any object, there is nothing that interests and engages it and thus it “ rambles.” आलिखति “ draws lines.” A person whose mind is busy in the contemplation of something not present has often his fingers or toes mechanically engaged in drawing lines. The external

activity shadows forth the real internal activity. आलिखति has, thus, the sense of "being only mechanically employed about things before oneself, but being really occupied with something else, i.e., being absent." Mādh.'s mind was thus absent and contemplating or hovering about something he himself cannot discern or describe. किम् may be taken as an acc. governed by आलिखति; or किमपि as an adv. in the sense of "somehow or other."

L. 231-32.—"What then?" Shall I forbid my friend? (to proceed any further in the affair).

L. 285.—जृम्भितगुण need not or should not be taken with नव-यौवन also, as J. does, as नव यौवनम् itself is जृम्भितगुणं यौवनम्. "Budding youth" is quite enough along with the love that has deeply operated to render dissuasion useless.

L. 289.—The termination तम् in अन्यतम् has the same sense as that taught in Pāṇ. V. 3, 98, i.e., "one of many," though the word अन्य is not included among those to which that Sūtra applies. अन्यतरान्यतमस्तद्भावव्युत्पन्नौ स्वभावादिबहुविषये निर्धारणे वर्तन्ते । Sid. Kaum. अन्यतम्—"some one of them."

La. 291-95.—सुमिष्टः गुणो वच and सुमिष्टा गुणा वच । तस्य भावस्तत्ता । गुण "a string" in the one case and "virtues" in the other. सुमिष्ट "well placed" and "befitting each other." सुमनसाम् "of flowers" and "of good-hearted" (persons). "Wonderful and varied are her dealings with flowers," in the one case. Hence तस्याः as capable of being easily construed in both ways is the better reading. विधाता "Mādh." as the weaver of the garland, and "Brahmā" as the creator of Māl. and Mādh. सरसः "loving" and "fresh." एषः "Mādh." and "the garland." Comp. कामरतिम्, स्वस्थाम्, कुसुमेपुपीडया पतिताम्, अनङ्गदे तनुभूते ते भुञ्जते &c., in Oḅandrapīḍa's address to Kād. (Peterson's Ed. p. 220).

L. 300.—दिष्टा विलसितम्—"the flower-armed god has played or acted fortunately."

L. 302.—[Her] "respectability or greatness is unbounded, because she is the daughter of Counsellor Bhūriवासु."

L. 308.—स्वगतम् before सान्, though found in N. only, seems to be preferable, and has been adopted in the text.

LS. 306-08.—अग्निनिवेश “ardently, fondly, uncontrollably fixed,” (on Mâl.). अग्निनिवेश is the ardent longing or devotion of the heart; its being uncontrollably fixed upon something. बलीयान्सलु नेग्निनिवेशः S’ak Act III., ईदृश एवग्निनिवेशः Vikr. Act II., &c. Also *infra.*, p. 229, l. 184, “Appreciating it highly just because it was irregularly woven in one part.”

L. 311.—मालस्या अपि, &c. “This fits, is easily explainable, from your having observed Mâl.’s love.”

L. 313.—त्वन्निबन्धनस्त्वग्निमित्तकः ।

LS. 314-15.—“Such noble ladies do not fix their hearts upon one person and cast loving glances on another.”

L. 319.—Kal.’s speech is so introduced as to make it go in with the preceding Stanza:—कस्यापि कोपीति निवेदितां प्रागनुसंगचिन्हं धावे-
मिकावाधनुरं वचध [प्राग-न्हम्] इह च [प्राग-न्हम्]. “This [the picture put forward by him] is also an index to (proof of) her previous love.” This is the reading of Bh. K1. K2. N. The sense is the same even with the other readings, though the omission of च renders it obscure.

L. 326.—प्रसन्न “plain.” [The truth of] “thy conjecture is almost plain.”

L. 335.—मनोरथबन्ध “the tie or make of her desire.” बन्धु “friend” (who satisfies the desire).

LS. 345-46.—J. makes वर्तते itself as the predicate equivalent to “stops.” But it is better to take it as a copula and अविरतोत्क्रम्य &c., as the predicate. अविरत is “not stopping,” “continuous;” अविरतोत्क्रम्ये-
न लोला अङ्गुल्यो यच्च ।

LS. 351-54.—Stanza quoted in D. R. to illustrate the observation that “love is some joyous feeling.” Also quoted in the K. Pr. as containing an instance of the fault called व्याहतत्वम् or व्याघातः “self-contradiction.” Moon-light and such other things are of little worth to Mâdh., and still he speaks of Mâl. as विलोचनचन्द्रिका “the moon-light of his eyes;” that is, in order to extol Mâl.’s

charming appearance he compares her to moon-light, which, however, does not stand high in his estimation. अनेन्दुकलादयो य प्रत्यप्रशस्यमावाः स एव चन्द्रिकास्वमुत्कर्षार्थमारोपयतीति व्याहृतत्वम् ।

L. 356.—J. has made a curious mistake here. Translating the Prākṛit plural by the Sanskrit plural, he says that that number is used here to denote respect. But if Kal. could speak of his lord and master in the singular without disrespect, surely Mand. might do so. The Prākṛit not having the dual, the plural is used to signify *two* as it does in all languages resembling the Prākṛit in this respect. In Sanskrit, however, the dual should be used.

L. 363.—आलिखितस्तेनैवतन्निमित्तं मालत्यालिखितेति शेषः ।

L. 364.—“The skill of the Creator [in creating two such persons as Māl. and Mādh. so worthy of each other,] has shown its fruit here.” दर्शितं फलं येन यस्य वा । The fruit is that they should love each other and be united in marriage.

Ls. 381-84.—Notwithstanding J.’s remark मालत्याः कन्यात्वेन पद्मा-
वत्यभावात्परिजनेत्युक्तम्, it would be better to construe the Stanza thus :—मुग्धाश्वाः करोन्कुङ्कुमानि परिजनवारसुन्दरीणां तस्मात्तानि—वैदग्ध्यं चर्मोन्मो—नैरिदानीं जहति । For it does not at all look well that Mādh. should be thinking of Māl.’s attendants instead of Māl. herself. And J. has given no authority for his statement. Besides, the *patra-lekhdā* mentioned seem to have been drawn on the cheeks and not on those parts of the body on which married women are generally represented to have them. “By the rolling about [or movements] of the water of perspiration the saffron paint on the cheeks of the charming-eyed [one] loses [leaves no trace of] the skill of her female [courtesan] attendants, [shown] in the variegated pictures drawn in the morning.”

Ls. 385-88.—Comp. आलिङ्गयन्ते गुणवति मया ते मुषाराद्विवाताः पूर्वं स्पृष्टं यदि किल भवेदङ्गमेभिस्तवेति ॥ Megha D.

L. 389.—C. and N. have स्वगतम् after मक० १. This reading being preferable has been adopted. J. does remark that the speech ought to be स्वगत.

L. 392.—It would be better to take the first part of the compound as a Karmadh:—वैकृतमेव विवर्तः. विवर्त is “changed condition or form;” वैकृत is “distemper,” “illness,” “woeful plight;” “a changed condition in the shape of distemper or woeful plight.” अचिरेण should be taken with वैकृतविवर्तदारुण. For the sense of विवर्त, see the following note.

L. 397.—विवर्तमान appears to have the same sense as a pr part. that विवर्त has as a noun in the Utt. R. Ch.:—एको रसः कुरु एव निमित्तभेदाद्भिन्नः पृथक्पृथगिवाभवते विवर्तान् । “One same *rasa* assumes different *vivartas* or forms according to the different circumstances or environments;” शब्दब्रह्मणस्तादृशं विवर्तमितिहासं रामायणमृषिः प्रणिनाय “the Rishi composed the story of the Rāmāyaṇa which is a *vivarta* or form of that sort, of S’abda-brahman;” विद्याकल्पेन मरुता मेघानां भूयसानपि । ब्रह्मणीव विवर्तानां ह्यापि विप्रलम्बःकृतः ॥ “the wind has made the thick clouds resolve themselves into something [unseen] as true knowledge makes *vivartas* resolve themselves into Brahman.” The sense attached to *vivarta* by Bhavabhūti is not the same as that it has in the present Vedāntic philosophy. *Vivarta* is an “illusion” according to the latter, such as a mirage, or a serpent which one may mistake a rope to be in darkness; while *pariṇama* is a developed or changed form as curds are of milk or a wave or bubble, of water. Bhavabhūti’s *vivarta* has the latter sense as appears from his comparison of the *vivartas* in the second half of the stanza first quoted above to whirlpools, bubbles and waves; (आवर्तमुद्वत्तरगमयान्विकारानम्भो यथा खलिलमेव तु तत्समम्) In the present case, Mādh. sees Māl. every where as having assumed various forms. The sense of *vivarta* in l. 392 is the same as in these passages.

L. 399.—आसक्ता च तिर्यग्पवर्तिता च दृष्टिर्यस्य यत्र वा is also admissible.

Ls. 403-04.—विभ्रदावनिगात्रं is by no means a good reading. The body cannot be said to be “wandering” [restless] or “bearing increased love or affliction.” The reading adopted is found in seven of the ten MSS. collated, B. Bh. C. G. K1. N. O. “My heart bearing increased affliction, and being restless, burns (is feverish) internally.”

Act II.

LS. 11. 2.—J.'s reading is परापतन्तीम् for परावहन्तीम् or परावर्तमानाम् and he explains it by सत्वरमागच्छन्ती, observing that it is natural for all creatures to come back in haste when they have succeeded in accomplishing a certain purpose. The reason is hardly satisfactory enough to make the reading preferable to that of the Mss. परावर्तमानामेव &c. "taking hold of her hand *even as she was coming* &c," i. e., she did not allow her to rest herself or do any thing else. उपर्यलिन्दकम्.—J. would dissolve the compound as अलिन्दकस्योपरि; but in this case उपरि would be superfluous, अलिन्दकं समारूढा meaning the same thing as अलिन्दकस्योपरि समारूढा. उपर्यलिन्दकः therefore must be taken to be equivalent to उपरितनोलिन्दकः "upper terrace" or "the terrace on the upper story," and that Mâl. did go there, is shown by Lav.'s speech at p. 121.

L. 18.—C. reads कल्यमेव in addition to अण्णं च or अण्णं च and K 1., K 2., in the place of the latter. O. has कल्लं च for अण्णं च but it is corrected in the margin to the reading in the text. G. has कल्लिज्जेव after अण्णं च, but it has been obliterated by yellow pigment being rubbed over it. कल्यम् in Skr. means "morning," but कल्लं or कल्लि Pr. means "yesterday" as काल its Marâthî form does, or both "yesterday" and "tomorrow" as the Gujarâtî form काले does.

L. 25.—"Whose wish is chimerical." असंबद्ध "unconnected," "absurd."

L. 36.—विहस्तीकृतः । विगतौ हस्तौ यस्य सः "whose hands are cut," "powerless," "overwhelmed," "borne down." Comp. अपहस्तित p. 390.

L. 37.—आश्वासनशीला. "one whose disposition is to encourage or cheer up the spirits of another." Mâl. not believing in her good fortune is sceptical about Mâdh.'s being attracted by her charms, and thinks Lav. told her so only out of a desire to cheer up her spirits.

L. 39.—पुण्डरीकरव इव विभ्रमो ययोः । विभ्रमः = "charm," "grace," "beauty."

Ls. 41-42.—विभ्रममाणो वो विस्मयस्तेन स्थितिर्दीर्घपर्वन्तपरिवर्तनाविलासः।
 दीर्घाश्च ते पर्वन्ताश्च तेषु परिवर्तना तस्यां सैव वा विलासः । स्थिति must be understood in its usual sense of "slow," "immovable" as in l. 171, p. 42 and l. 253, p. 56, and not as equivalent to विम्व which does not make the sense natural and for which there is no authority. The pupil of the eye being rendered immovable or slow by wonder like a man's being struck dumb with wonder is what one can understand, and a similar fact is alluded to once in l. 171, p. 42 but that the movements of the eye should become affectionate through wonder is not natural or usual. पर्वन्तः = "skirt," "border"; see l. 68, p. 208, and l. 20, p. 373. J.'s अतिदीर्घ is unauthorized. "Looking cleverly, on account of his brow imitating the graceful motions of the bow of Cupid, made to dance, as it was, in the play of the movements (of the pupils) up to the borders which were slow by reason of rising wonder."

L. 46.—विप्रलम्भवितृका: "misleading" is a better translation of विप्रलम्भवितृका than विप्रलम्भवितृका: and yields a better sense than that or than विप्रलम्भवितृका:. The reading of N. विप्रलम्भभा for विप्रलम्भका: shows that an active derivative of the root is what is wanted here.

Ls. 47-48.—It is not necessary to understand मन्मथेन here ; for what Lav. says in answer to Māl. who has asked whether Mādh.'s graceful gestures were natural or were due to the cause assigned by Lav. is, "you also were made to dance without a musical accompaniment by nature;" i. e., if your playful gestures were not natural but were produced by some cause, so must Mādh.'s be considered to be; they were no more natural than yours. The Caus. agent. is स्वभाव and not मन्मथ.

L. 51.—The reason for translating ताए by तस्या: in preference to तया will be apparent from Lav.'s speech below. सा तस्य दर्शयिष्यतीति तस्या हस्तीकृतम् । "That she may show it to him" is a statement of a nature fit to become a reason for another person to deposit the picture with her and not for herself to take possession of it.

L. 59.—Mādh. is afflicted (संतापित) and he afflicts (संतापकारिणः) Māl.

.. Ls. 62-63.—अनासङ्ग must mean something different from अनायास which is the equivalent given by J. and is the reading of C. and also of N.; because the word आयासन follows and it is the अनासङ्ग that is inferred from her distrustfulness of the आयासन. आसङ्ग is “entanglement,” “enchainment” as in पादासङ्गव्रतविलयासङ्गसंजातपाशः। Śāk. I, स्वदत्ता कर्मफलासङ्गम् etc. The Sāh. D. gives in a verse the ten stages in the progress of love, of which the first is नयनप्रीति or a feeling of charm at the first sight, the second चित्तासङ्ग i.e., the heart being entangled, enchained or bound, the संकल्प i.e., the placing of the beloved before the mind’s eye, imagining her or his presence (नयनप्रीतिः प्रथमं चित्तासङ्गस्ततोय संकल्पः। निद्राछेदस्तनुता etc. p. 79, Bib. Ind. Ed.). Vātsy. in the K. S. also gives the ten stages: चक्षुःप्रीतिर्नयनसङ्गः संकल्पास्पतिः etc. p. 256. J. quotes lines following closely the phraseology of Vātsy. (*infra* p. 278). अनासङ्ग is absence of “entanglement,” “enchainment,” i.e., aloofness, unconcern. In the case of Māl. there has been नयनप्रीति or the eye-charm, but she wonders at her aloofness or unconcern which is shown by her still not accepting the indications of Mālth.’s love and being sceptical about it. “Oh, the aloofness of my heart! since even now I regard even such encouragement as deceitful.” अनासङ्गो is the reading of A. and G.; अनासंघो of B. Bh. D. K1. O. which must be a mistake for अनासङ्गो since the word does not exist in the language.

Ls. 79-82.—Śloka quoted in the K. Pr. as an instance to show that *Alamkāras* (*Upamā* in the present case) by adding force to the sense heighten the *Rasa* or sentiment. The comparisons of poison and fire intensify the actions of spreading and burning, which, in their turn, heighten the *Vipralambha Śringāra* or sentiment of love-grief.

L. 89.—“The end or fruit of desire difficult to be attained in this world of the living” or “by the living.”

L. 91.—“O thou, to whom Māl.’s life is dear” but not her good name. Comp. ls. 131-32, p. 261.

Ls. 92-94.—J. takes अवदम्भ to be आरोप “ascribing” or “assigning,” but the authority does not appear. अवदम्भ is “support” (comp. l. 241.

p.168) दुःखेन व्यवस्थापितं बह्विरस्य तदेवावष्टम्भो बन्ध । The readings of Bh. C., D. K1. and N. put forth two things here, लज्जा and दुर्विनय, while the rest have दुर्विनय alone. दूरविलीबमानलज्जस्वेन दुर्विनयलक्ष्मी Bh.; दूरं विलीबमाना लज्जा बन्धास्तस्या भावस्तेन; "I am myself guilty, being frivolous through ill-manneredness, my modesty having vanished far off." दूरविलीबमानलज्जस्वेन दुर्विनयलघुकेन C. K1.; here the last being an adj. of हृदयेन, the first is to be dissolved as दूरं विलीबमाना लज्जा बन्ध तस्य भावस्तेन; "I am myself guilty, my heart being frivolous, etc., its modesty having vanished far off." दूरविगलितलज्जेन दुर्विनयलक्ष्मी D; here the first is an adj. of हृदयेन and the last of अहम्; "I am myself guilty being frivolous &c., with a heart the modesty of which has vanished far off." दूरं विलीबमानलज्जा दुर्विनयलघुः N.; here both are adj. of अहम्. दूरविजृम्भमाणदुर्विनयलघुकेन B.; दूरं विजृम्भमाणो यो दुर्विनयस्तेन लघुकं तेन । or दूरं विजृम्भमाणो दुर्विनयो बन्ध । एतादृशं च तल्लघुकं च । "I am myself guilty with or having a heart frivolous through excessive ill-manneredness," or "I am myself guilty with or having a frivolous and excessively ill-mannered heart."

LS. 96-99.—Stanza quoted in D. R. as containing an instance of the virtue called धैर्यं consisting in the absence of unbecoming rashness (चापल) and silence as regards one's own virtues.

L. 97.—The Pratihâri's speech extends up to आभवा, where the syntactical connection is complete, but is broken in the middle, that the part ending with कामन्द्यै may fit in with the preceding, and serve as an answer to the question, "what remedy is there now in this case?"

L. 102.—"What! Her Reverence," appears to be the true sense. J.'s किमर्थमागता does not seem to be well grounded.

L. 112.—व्यतिकर etymologically "being spread or thrown amongst each other," "being connected," "connection," "affair;" comp. note on l. 229, Act I. It is a word frequently used by Bhavabhūti and is equivalent to "matter," "affair."

L. 114.—N. om. अङ्गिरसा and reads निबन्धः for अनुबन्धः. The words here quoted as from Ângiras occur in Âpastamba's Grihyasûtra,

where they are represented as expressing the view of *some* (एके) and where we have निबन्ध instead of अनुबन्ध. Vijñānes'vara also quotes the passage from Âpastamba;—कान्तां कमनीयां बौद्धमेनोमयमानन्दकारिणीं यस्यां मनश्चक्षुषोर्निबन्धस्तस्यासृष्टिरित्वापस्तम्बस्मरणात् । Mitāksharā I. 3. Vijñānes'vara ought to have stated that it was the स्मरण not of Âpastamba but of some other Rishi reported by Âpastamba.—बन्धुशीललक्षण-संपन्नानरोगाद्युपपद्यते । बन्धुशीललक्षणसंपन्नः श्रुतवानरोग इति वरसंपत् । यस्यां मनश्चक्षुषोर्निबन्धस्तस्यासृष्टिर्नैतराद्विद्येतेत्येके॥ Âpastamba Gr. S. Haradatta's explanation of the passage is यस्यां कन्यायां वरस्य मनश्चक्षुषश्च निबन्धस्तद्विरुद्ध्यते तस्यासृष्टिर्भवेत् । Winternitz's Ed. p. 46, 20; and Sudarśana's यस्यां कन्यायां वरस्य मनश्चक्षुषोर्निबन्धो नितरां बन्धनं यस्यामासक्त्यतिशयेन मनश्चक्षुषी निबद्धे इव तिष्ठत इत्यर्थः । Mysor Govt. Ed. p. 59. The latter explanation is certainly more scholarlike. निबन्ध thus means "binding," "tying down," "enchainment," "attachment." If there is any distinction between निबन्ध and अनुबन्ध it consists in this that the former means "simply tied or hound" and the latter "tied or bound" to something or somebody. As Âpastamba puts it, it is the view of *some* that there is prosperity when one marries a girl who has attracted one's eye and heart and that one need not mind the other qualifications prescribed by him. The Rishi whose view he quotes was Âṅgiras according to Bhavabhūti, if the reading of eight of our nine Mss. and of Gr. is correct. No Gṛīhyasūtra of Âṅgiras is known and there is only a modern metrical tract of not much value of the name of Âṅgirassmṛiti. Perhaps Bhāradvāja's Gṛīhyasūtra contains the view of Âṅgiras, since the Bhāradvājīyas have Âṅgiras for one of their Pravaras or noted ancestors.—Vātsy. also in the K. S. quotes the passage in Âpastamba, but has नेतरात् for नैतरात् which alters the sense a good deal, (p. 194.)

L. 119.—कलाशेषा "of which one कला only is left," equivalent to "the moon of कृष्णचतुर्दशी," rather than of द्वितीया. Comp. प्राचीमूले तनुमिव कलामाशेषां हिमांशोः । Megha D.

LS. 122-23.—Comp. परिपाण्डुर्बलकपोलसुन्दरं दधती विलोककबरीकमानम् । Utt. R. Ch. Act II.

LS. 124-25.—रमणीयजन्मनि lit. "whose birth is pleasing." Her being born is a pleasing thing; her creation, existence, is a de-

lightful matter ; because she possesses such rare qualities of the mind and the person. ललितःसन्निज्जयते "becoming graceful is triumphant"—Comp. सुजातम् 1. 149, p. 36 and सुजग्मा 1. 334, p. 71.

L. 126.—संकल्पनिर्मित "created by a mental act," "imagined," "realized in the mind." See note on la. 62-63.

L. 139.—इव is introduced to qualify कुशलम्; and the expression is equivalent to "something like," "yes, well enough," she meaning to say "it is not quite right with her."

La. 41-42.—"Your Reverence's voice is quite unusual; the breath being hindered [sticking, being not free] in the throat rendered dull or hollow by the obstruction of [the flow of] heavy tears." Comp. कण्ठःस्तम्भितवाय्ववृत्तिकणुषः S'ak. Act IV.

L. 156.—J. takes ऐदंपर्यम् to be equivalent to इदंपरम्. According to him the termination प्यम् which usually forms abstract nouns, here signifies nothing, as in the word चतुर्वर्ण्यम् = चत्वारो वर्णाः &c. But the Gaṇa or group चतुर्वर्णादि to which he refers इदंपर does not contain that word and is not an आकृतिगण. The use of ऐदंपर्यम् in this sense is not to be met with elsewhere, while the analogy of तात्पर्य from तत्पर would show that the termination has an abstract sense. इदंपर = "meaning this;" ऐदंपर्यं = "the state of meaning this," i. e., "intended object," "substance," "scope." इदम्, therefore, does not refer to बहुपकान्तम् but the clause beginning with बहुत.

La. 160-61.—तस्मिन्वरे &c. loc. absolute. किमिति "for what reason."

L. 170.—साहसनासन् "looks like [ill-bred] wantonness." साहसकल्पम् "almost wantonness" gives nearly the same sense, though the first seems to be better. It has the appearance of an unbecoming wanton deed but is not so really. Therefore Kām. means to insinuate that such a step may be taken. See l. 231, p. 121.

L. 176.—एवम् "thus" i. e. unkind.

L. 180.—इदं गच्छते is like अयं गच्छानि in which अयं is not the nom. of गच्छानि, the persons being different, but qualifies the nom. अयम् understood. इदम्, in the same manner, is not the nom. of गच्छते which is impersonal, but is an adjective to the आव or action

which गन्वते as an impersonal verb denotes. The expression is equivalent to इहं गमनं भवति.

LS. 184-85.—वस्व. It is not necessary to understand कृते after this, as J. does, the genitive showing relation in general (संबन्धसामान्य). वस्व—वस्त्वबन्धेन.

L. 186.—प्रस्तावे भवा प्रस्तावस्त्वेयं वा प्रास्ताविकी “pertaining to the matter in hand,” “pertinent,” “relevant.” अप्रास्ताविकी “not pertinent,” “irrelevant.”

LS. 191-92.—योसौ &c. “and knows who he is and of what sort.”

LS. 200-03.—The word इव shows that between Devarâta and the rising mount there is the relation of उपमा; wherefore the compound बालचन्द्र must be dissolved as involving उपमा i.e., as बालचन्द्र इव. Stanza quoted in the D. R. as containing the characteristics of a hero who is धीरशान्त.

LS. 212-13.—Devarâta was the great ocean and Mâdh., the Pârijâta tree.

LS. 215-19.—J.'s second explanation is not satisfactory. प्रथमतः “first,” because the trees or aviaries on or in which the birds lay, were lower in height than the tops of palaces. The result of the awakening of the birds from sleep may have been to add to the noise. Then, the sound being rendered louder by reverberation in the vaults of palaces, goes up into the air. अवाप्तोत्कण्ठानाम्—If J.'s explanation is correct the poet must be taken to mean the Chakravâkas only by the expression विहगमिथुनानाम्. But the उत्कण्ठा was probably consequent on their being suddenly roused from sleep by the noise which frightened them, and not due to the expected separation at night. Hence it is not necessary to restrict the expression to Chakravâkas.

L. 215.—“What, the noble youth is very highly born also.” “That is an additional reason why he should have been chosen by my father to be my husband. There is no objection to him even on this ground.” The साहसवाञ्छा attributed by J. to Mâl. is unauthorized.

La. 230-33.—विचिक्विस्सा is “thinking differently.” Thinking differently at one and the same time is tantamount to “doubt” which is the usual meaning of the word. Comp. वेदं प्रेते विचिक्विस्सा मनुष्ये अस्तीत्येके नावमस्तीति चैके। Kāṭha Up. “Thinking differently” from another is “not accepting his authority” but “questioning” it. A spirit of questioning the father’s doing or criticizing it is what has been generated in Māl.’s mind by Kām. and not निम्बा as J. understands it. Since इति closes the sentence and अथ begins another, वत्स cannot when the reading is स्तुतं तन्माहात्म्यं &c., be connected syntactically with परिचयः as J. does. The syntax therefore is:—वत्सस्व वदभिजनतो वयं गुणतस्तन्माहात्म्यं स्तुतम् । The reading adopted in the present Ed. requires वत्सस्व to be taken with the preceding sentence since तद् does not exist. If the clause beginning with अथ is an introduction to the next Act, the reading विधिविधेयः will not do. For the परिचय or closer acquaintance with each other of Māl. and Mādh. has been arranged for by Kām. and not left to विधि or Providence to effect. And that the clause is intended as an introduction there can be no question about. I have therefore adopted the reading of K1. K2. N. O.

Act III.

L. 5.—श्री विभकालो. J. translates this expression as कोप्यकालः and explains अकालः by निषिद्धकालः meaning “she has been with Māl. even at improper times;” lit. “she has been attending on Māl. some indescribable (a great deal of) improper time.” But the adjective “improper” seems unnecessary, and the expression कोप्यकालो does not look natural. I have very little doubt it ought to be translated as क इव कालः, the अ in the Prākṛit word being made part of the preceding word so as to make it विभ, and not of the following. विभ=इव; क इव &c., “what like,” “what sort,” or “what

a time has she been attending," *i.e.*, for a long time. The same expression occurs in Ratn. Act III. (1st speech): को विअ आलो ताए आभच्छिअ गहाए. "How long a time is it since she came and went;" *i.e.*, a long time. It would not do to take it here as को-व्यकालः. My view of it is confirmed by another reading of the text both here and in Ratn. which is को वि कालो=कोपि कालः, *i.e.*, "an indescribable [long] time." The expression has hardly an interrogative sense, like the Marāthi त्याला जाऊन केवढा वेळ झाला ! when it is spoken in answer to a question. विण्डपातवेलां वर्जयित्वा or उज्जित्वा (B.) or विसृज्य (O.) does not mean that Kām. was with Māl. even during the time appointed for her begging and eating, which she had neglected; but after she had done these. "The monks go on their (begging) rounds in the early morning, and must not eat after noon," Childer's Pāli Dict. In the morning there was the Feast at the Love-grove. It was over at about noon when Mak. met Mādh., and both had a conversation (सलार्दत्तपत्तपति चर्मांशुः p. 43, चर्माभोविसर, &c., p. 77). Māl. returned home and waited for Lav, who had tarried for a short time to get the garland of Bakula flowers from. Mādh., and even as she was coming Māl. took her to the upper terrace to have a private conversation. While she was so engaged Kām. was announced, and she remained with her till the blowing of the evening conch shell (संध्यासंखध्वनि p. 119). Kām. thus came after noon, *i.e.*, after she had been on her begging round and had eaten her meal.

L. 13.—कृष्णचतुर्दशी is sacred to Ś'iva. See Mātsya P.—जनन्या for भगवत्या the reading of B. Bh. N. is perhaps more correct. O. has both जनणीए and भगवदीए. She will go to the temple with her mother and from thence be carried to the garden by Kām.

L. 14.—एवं किल "verily in this way," *i.e.*, by worshipping the deity with flowers gathered by one's own hand, "prosperity [happy condition] is enhanced."

Ls. 24-25.—"By [telling her] he is this sort and that sort of man, I have rendered her love for him strong though [he is] unseen."

L. 31.—विनयनया “bowed down with modesty,” “humble with modesty,” “and hence would not express the feeling of her heart freely to me, and did not act familiarly towards me.”

L. 32.—कतिपयाहोभिः is a deviation from Pāṇ. though J. tries to explain it. It is the reading of three Mss. and of J. कतिपयाहेन is the reading of seven Mss. including G. and it has been adopted in the text. It also has been objected to by some as अपाणिनीयः; for it can only be taken as a Dvigu equivalent to कतिपयानामङ्गां समाहारः, and it can be such a compound only if कतिपय can be made out to be a संख्या noun; for a संख्या noun alone forms with another noun a Dvigu. But कतिपय is not a numeral, nor is it among the words enumerated in Pāṇ I, 1, 23. But in Pāṇ. V., 2, 51 it is put among nouns which are called संख्या and which as such have the cardinal suffix अ (इ) applied to them. This is taken as a ज्ञापक or reason for that suffix being applicable to कतिपय also, though it is not a संख्या. But according to the usual course followed by Pat. a ज्ञापक should be taken as authorizing as wide a conclusion as possible. Hence the proper course is to take the insertion of कतिपय in Pāṇ. V, 2, 51, as a ज्ञापक, or reason authorizing the conclusion that कतिपय is a संख्या. Besides कतिपयाहेन occurs in Śāṅkhāyana's S'rāuta Sūtra (पुस्तादेव कतिपयाहेन होता प्रेक्षकलक्रमुत्पादयति XVII, 1, 2), कतिपयाहस्य in MBh. V., 189, 18 (ततः कतिपयाहस्य तच्छ्रुत्वा भरतर्षभ), and a similar compound कतिपयराज in S'ak., so that there is no question that कतिपयाह is correct according to Pāṇ., especially as we have the word in a work belonging to the class of S'rāuta-Sūtras, the language of which may be taken as the best representative of his Bhāṣhā, the grammar of which he gives in his work.

L. 34.—वाचं as the reading of five of our Mss., four of which are important, has been adopted. अनुवर्तते ought not to be taken with गमनसमये as J. does. अनुवर्तते “attends to me,” “waits on me.”

Ls. 38-39.—“Having heard the traditional accounts of S'akuntalā and others, mentioned incidentally during conversation on other matters, she throws herself on my lap and becomes absorbed in reflection for a long time.” प्रस्तावितान् not by herself as J. understands, but by other people.

L. 47.—मरालस्वेदमांसलः ।

L. 48.—सुधाबिन्दुयमान must properly be explained as सुधाबिन्दु इवाचरन्तः or sing. सुधाबिन्दुरिवाचरन्, in which sense it cannot be taken as an adjective to चन्द्र; for what looks like drops of nectar is the perspiration and not the moon. The moon has drops of nectar, and her face has drops of perspiration, and as the latter is compared to the moon, the perspiration on it must represent nectar. The expression fits well as an adjective to स्वेदशीकर, but as such it ought to precede it. But this difficulty may be got over by taking it as a Bahuv. under Pāṇ. II., 2, 37, or as a Karmadh. under Pāṇ. II., 2, 33, in the cases intended by which, the adjective may follow the noun. Or सुधाबिन्दुयमान may be taken as सुधाबिन्दुमानिवाचरन्; स्वेदशीकरैः सुधाबिन्दुमानिवाचरंश्चासौ मुग्धमुखचन्द्रश्च । By विन्मतोर्लुक् Pāṇ. V. 3, 65 the मन् is dropped before the suffix य. With the reading of C. K1. K2. and of Bh. N. there is no difficulty. स्वेदशीकरा एव सुधाबिन्दवस्तैरुज्ज्वलस्तैरुज्ज्वलन्वामुग्धमुखचन्द्रः ।

L. 53.—प्रथमं in the first line corresponds to पुरस्तात् in the second, therefore, the first half of the line ought to be interpreted as “appearing before my beloved.” J. takes प्रथमम् with करोति, which does not make good sense; and his objection as to the genitive does not seem to be sound. If प्रथम in the sense of an adverb is thus to be connected with a noun, no other case but the genitive could be used. The ablative may be, but the sense would be a little different. It must be allowed, however, that प्रियाम्बाः प्रथममाविर्भवन्ती does not look a very classical expression.

LS. 58-59.—Synt. मन मनसा महीधरस्य जात्येन चन्द्रमणिनेव ब्रह्मयो विकारः संधार्यते । मनः corresponds to जात्येनचन्द्रमणि and ब्रह्मन् to महीधर. जात्येन is the reading of eight of our MSS., while A. and the Com. alone read जाड्येन. जात्येन in the case of men, means “nobly born,” in the case of men and horses “of a high or pure caste,” and in the case of jewels “pure,” “fine,” or “of the first water” as in अतीव स जायते ज्ञातिमध्ये महामणिर्जात्येन प्रसन्नः । MBh. V, 33, 120.

L. 62.—Since her limbs are compared to a wreath of crushed Champaka flowers, लुलित must mean “not in trim,” “spiritless,”

"weak." Comp. अलसलुलितमुग्धा-बन्धसंज्ञातलेखात् Utt. R. Ch. I तस्वाःपुष्पमयी शरीरलुलिता चाम्बा Ś'ak. III.

LS. 65-68.—Comp. महनवाग्धः प्रविधूतसिक्ता कदम्बवटिःस्फुटकोरकेव । Utt. R. Ch. Act III.

L. 70.—अपरिदेवनाम्नै बभ. "Exceedingly wonderful is the teaching of Her Reverence."

L. 74.—The reading संस्रवति mentioned by J. and found in N. looks better. "Exhaustion slackens, renders nerveless, every one of the limbs."

L. 77.—बह्वन्स्वालोकनम्=बह्वन्कर्तृकालोकनम्, when the sense is "exhaustion acts on thee in the same manner as the sight of (thy seeing) thy beloved would," and=बह्वन्कर्तृकालोकनम्, when the sense is "exhaustion acts on thee at the same time as the observation of (thy being seen by) thy beloved." Both the senses are intended. The first only can be understood by Mâl. as she does not know that Mâdh. is seeing her.

L. 79.—आज्ञप्ति and विज्ञप्ति or आज्ञापयति and विज्ञापयति do not mean "command," "solicitation" alone, but are applied to the whole speech, of whatever nature, of a superior to an inferior and of an inferior to a superior. See p. 110, l. 160 and a great many other instances. By आज्ञप्तम्, Lav. means all that Kâm. has said in the previous Śloka and not विरम्बताम् alone, as J. takes it. Simple command to stop can hardly be शोभन, but the drift of the whole stanza is certainly शोभन or graceful, and Lav.'s remark refers to it as well as Mâdh.'s in the next speech does.

L. 90.—By bodily ailment or fever he has been "vanquished," "overwhelmed," "rendered helpless."

LS. 91-92.—It is difficult to find authority for taking तद् in the sense of तथा "as well as," or "in the same manner." It makes no bad sense to take it as answering to च= "since," as is natural.

L. 93.—अपि shows antithesis here, and hardly विस्मय; or अपि च may be taken as a compound expression as J. proposes.

L. 97.—When **यावद्** expresses **अवधारणम्**, it is equivalent to “as many or as much as,” and hardly to **एव** or “alone.” Perhaps **तावद्** must be understood before the second clause; **यावद्दृष्टुं तावन्मालस्थेव** &c. This use of the word implies unexpectedness or wonder and is similar to the use of **जौ** or **तौ** (**जंव** or **तंव**) corruptions of **यावद्** or **तावद्** in Marāṭhī, in such expressions as **आणि पाहतौ तौ** (or **जौ पाहतौ तौ**) **मुलगा पळाला**.

LS. 99-102.—The inference is here drawn that this face (Māl's) like the moon must certainly have fallen under the observation of Mādh. like the ocean, since his heart like the water of the ocean became agitated, having been rendered unsteady by eager longings as by billows. Here we have an instance of the *Alamkāra* called *Anumāna* or inference :—**इदं वदनं माधवकर्तृकानुभूतस्त्ववत् । तन्मनःक्षोभकत्वात् ।** The charm of the figure is heightened by the *Upamā* between **मनः** and **पयः**, **माधव** and **महोदधि**, **वदन** and **इन्दु**, and उत्कलिका “eager longings” with उत्कलिका “billows.” **वदनेन्दु** may be construed as involving **रूपक** (**वदनमेवेन्दुः**); but since Mādh.'s **मनः** is connected with **पयः** by the *Upamā* relation expressed by the particle **इव**, **वदनेन्दु** must be taken as equivalent to **वदनमिन्दुरिव**. The *Anumāna* on the other hand makes the *Upamā* more charming; thus we have here a *संकर* in which **एतावलंकारौ चारुस्वार्थं न तु स्वरूपनिष्पत्तये परस्परमनुप्रास्यानुप्राहकौ**.

L. 103.—**उपन्यासशक्तिः** may be translated “clearness or force of statement.”

LS. 104-07.—The merits of *Kām*, here enumerated need not be identified as J. does with such as dramaturgical conventionalities require a *Dūtī* to possess. *Bhavabhūti* does not seem to allude to them, and J.'s identifications are far-fetched. **शास्त्रेषु निष्ठा** “definite knowledge derived from the *Śāstras*”; **सहजो बोधः** “a naturally clear perception”; **प्रतिभानवत्त्वम्** “possession of genius” or “power of original conception.”

L. 114.—**अन्य एव** “unparalleled.” **अभुण्यः** “not used or resorted to by any body else,” “unusual,” “unapproachable,” “unimitable.”

L. 119.—**भीताविता**.—इवम् which usually denotes **आचार** or “acting like one” must be taken here to show **करण** or “making one to be” as in Pāṇ. III., 1, 17. **भीते करोति भीतावते**. But a truer explanation of **भीताविता** is that it is the past pass. part. of the denominative in **भव** or **विष्**, the sense being “doing,” “making” or “rendering.” In Sanskrit, it would be **भीतवति=भीते करोति**; and in Prākṛit **भीताविह** (Var. VII. 27) which corresponds to **भीतापवति**. The augment **भाप्** which, in Sanskrit, is taken by such words as **सत्त्व**, **अर्थ** &c. (**सत्त्वापवति**, **अर्थापवति**) and is of the same nature as the **प** of **स्थापवति** **दापवति** &c. is generalized in Prākṛit and applied optionally to all causatives and denominatives signifying “doing” or “making.” **भीताविता** ought therefore to have been translated by **भीतिता** or **भाविता**. The reading **भीसिदा** for **भीविता** or **भाविदा** for **भापिता** conveys the same sense, though according to the grammarians these forms are used when the agent of the verb is the object of fear.

L. 130.—**निजमहीत्सव एवाभुवयो महीत्सवस्याभुवयोनृगानं वा तस्य दर्शनार्थं प्रतिपन्नं रूपं तेन सः**।

L. 132.—**अनुबन्ध** lit. “binding after,” “an accompaniment,” “a succession,” “anything composed of successive parts,” “course” or “career.” **अनुरागानुबन्ध** here as in l. 173, p. 156, may be translated as “uninterrupted course of love.” Comp. note, line 246, I.

L. 133-34.—**अन्योन्यस्वान्बोन्वस्मिन्वा दृष्टेर्बो विनिपातस्तस्य वञ्चना तस्वावसरस्तस्मिन्निद्यमानं वक्षिषं तेन स्वरमाणं कौतूहलं यच्च सत्**। (**परस्परावलोकनसुखम्**) or **तस्मिन्निद्यमानं वक्षिषं यच्च**। **तच्च स्वरमाणकौतूहलं च**। “The avoiding of each other’s glance,”—i. e., they had to avoid the crossing of each other’s glances; in other words, Māl. had to cease looking when Mādh.’s glance was turned towards her, and *vice versa*. When they had to do so, their hearts were uneasy and their curiosity or desire to look at each other again increased or rendered them impatient. These several adjectives may also be taken as adverbs.—**अभिरामं यथा स्वात्तया**—**महार्थीकृतो यौवनारम्भो यस्मिन्कर्मणि यथा स्वात्तया**;
स्वरमाणं कौतूहलं यस्मिन्कर्मणि यथा स्वात्तया, &c.

L. 136.—सविशेषो दुःसहो य आयासस्तेन &c. आयास is “affliction,” “suffering.”

L. 137-39.—J.’s first two interpretations of मुहूर्तमात्र &c., appear to be good. In the case of the first the इव must be read after बाल-कमलिनी as several of our Mss. do. But the explanation of विरोध given in connection with the second looks artificial. J.’s question कथं म्लानिः should rather be answered by saying that the म्लानि or dispiritedness of Māl. was due not to her seeing Mādh. as the sun-lotus plant’s fading away is due to its being exposed to the moon, but to his being seen only for a short time. It may be said that the analogy extends only up to the fact of the fading away of both (*viz.*, Māl. and the lotus plant) and not to their relations to Mādh. and the moon respectively.

L. 140.—J.’s निर्माय is not supported by our Mss. मुहूर्तमात्रं हृदयविनिहितनिर्मायमाणवल्गुभसमागमो यस्याः । हृदयविनिहितो निर्मायमाणः । एतादृशो वल्गुभसमागमः lit. “the company of the beloved *created as placed in the heart*,” “conceived in the mind or imagination.”

L. 147.—कौमारमेव भावः । कुमार्यो भावः कुमारीभावः । with the other reading. Her virginity is called in question or is an object of suspicion.

L. 149.—निकुरुन्वेन सुम्बितोत्पद्य प्रवृत्तनिःस्थन्दः, or, as J. takes it.

Ls. 151-52.—इन्तुरित “besmeared.” विरचित उपनीतश्च or आसौ विरचितः पञ्चाहुपनीतः ।

L. 160.—क्रिकर्तव्यम् is an expression used as a noun and is similar to इतिकर्तव्यम्. क्रिकर्तव्यमूढता “being at a loss what to do.”—क्रिकर्तव्यता-मूढतया is also a good reading. It was Māl.’s friends and not Māl. herself that did not know what to do in this condition of hers. And this is confirmed by the reading of N. which is क्रिकर्तव्यतामूढम् and of O. which is क्रिकर्तव्यमूढम् to be taken as an epithet of जनन.

Ls. 163-64.—लावण्यं भूयिष्ठं यत्र यस्य वा । एतादृशं यन्निर्माणं तेन परिपेलवानि । निर्माण is “make,” or “form.” Comp. l. 66 p. 95, l. 349 p. 425, &c.

L. 166.—पङ्कवित “made like a tendril” which is red.

L. 178.—अहो प्रवादः Oh calamity! J. explains प्रवाद as अनिष्ट p. 397. l. 158. The word occurs elsewhere in the same sense; p. 168 l. 209, p. 167 l. 329, p. 224 l. 151. See also Utt. R. Ch. Act III. Vāsantī's 1st speech.

LS. 179-82.—The stanza contains an instance of the Alamkāra called समुच्चय, being similar to दुर्बाराः स्वरगार्गवाः &c., given in the K. Pr. under that Alamkāra.

L. 191.—“The flag [celebrating or proclaiming the excellence] of the charms of her fullgrown, expansive breasts.” Comp. such expressions as विजयपताका.

LS. 194-97.—“The form of whose body was fierce on account of the pomp of the dreadful banner [in the shape] of a thick and long tail, waving in the exercise of his natural sport [freedom] regained by breaking the bond of the chain [with which he was] tied in the cage which was forcibly broken open in consequence of the union of unbearable anger and fury increased by the pride of budding youth.”

L. 202.—नटो [यथा भवेत्तया] विद्वद्वितः “made to run away so as to disappear.” J. has explained the other reading निद्रापित (“one whose firmness is put to the test or exhausted.”)

LS. 215-18.—Mādh. dawns upon Māl.'s sight unexpectedly, wherefore she looks at him steadfastly with her eyes dilated. The white portion of the eye, when it is thus stretched, is prominent wherefore it is compared to (looked upon as) a white lotus, and the continuous or uninterrupted gaze forms a garland of white lotuses. In the same manner, it is compared to (looked upon as) a quantity of milk, and the steadfast gaze to a stream of milk. On the other hand the glances in which the pupil is unsteady and directed again and again to the object looked at are compared to blue lotuses on account of the colour of the pupil, and such glances succeeding one another quickly, form a garland of blue lotuses (see l. 62 Act IV). There is a similar idea in the Nāg. where the

uninterrupted glances are compared to the skin of an antelope, which is both black and white. The *Ālankāra* in this stanza is *Utprekshā* and not *Upamā*. We have *Utprekshā* when a thing is looked upon as if it were another which it resembles; and *Upamā* when simply the resemblance between the two regarded as distinct is stated.

L. 236.—सख्यम्, because Mak. was attacked by the tiger.

L. 238.—सहयेम्, because the tiger was killed and not on account of a marriage between Mak. and Mad. being rendered possible, as J. takes it.

L. 242.—“Motionless,” being supported by the blade of the sword that stuck into the ground.

Act IV.

L. 1.—N. reads Māl. for Lav. and, at first sight, this would appear better, for each of the ladies would then be supporting her lover. But Māl. has on all occasions been represented as shy, and Lav. does everything for her and serves as her mouth-piece. Neither would it be very consistent with Indian notions to make Mad. boldly step forward and hold Mak. in her arms. But she does not know him to be the person Buddh. spoke to her of, and being the nearest to him when his encounter with the tiger took place, she might, very well, out of gratitude, be expected to look after him. The reading in the text, therefore, is better. It is supported by seven of our nine Mss. and by G. One Bh. has सख्यन्दकी for सख्यिका.

L. 11.—Māl. intends her speech for Mādh. but it would be hardly consistent with the character of a well bred girl to address herself directly and unreservedly to the man for whom she has conceived a passion, and must on that account make her open advances as slow as possible, especially as she has not been yet

given to him by her father. She, therefore, looks at Lav. and directs her speech to her. D. K 1 K. 2. N. omit सहि लवङ्गिण but the reading of the text is certainly better.

L. 17.—“This is he,” i. e., the youth I spoke to you of.

L. 33.—सुहृदुत्था वरिषोसि “congratulated on your friend’s recovery” [from the swoon.]

L. 57.—“What, should this be told to us?” The reason is given by J. राजनिवापां लामेन &c. The other hidden senses mentioned by J. may or may not have been intended, but one or two of them are hardly good and look very improbable. In the last, he takes मन्तिदृष्टं = मन्त्रिदृष्टम्.

L. 61.—Our reading being सुन्दरम्, the compound must be taken as an adverb to पर्यस्वन्ति.

L. 62.—For the reason of their being compared to a *garland* of blue lotuses, refer to the note on ls. 215-18, Act. III.

L. 63.—मनोरथेषु मनोरथैर्वा निर्बुधैः संबन्धो ययोः “they have formed a connection with each other in or by their wishes;” i.e., “conceived a desire for each other.”

L. 69.—J. takes स्तम्भ as qualifying पक्ष्म, but the compound may be dissolved as स्तम्भेन निष्क्राम्ये पक्ष्मणी यत्र । “in which the eyelids are motionless on account of stupor.”

L. 78.—“Let the yoke of restlessness fix itself undisguisedly on me.”

L. 89.—You are not then worse off or in a worse condition than before (as regards the acquisition of Mâl.).

L. 90.—इत्तपूर्वा, the reading of all our Mss. except B. and including G. and sanctioned by J. has been accepted. It yields a good sense. “He entertains doubts (about the acquisition of Mâl.) because she is now इत्तपूर्वा i.e., given to another before,” (i.e., before Mâdh. could endeavour to secure her for himself).

Ls. 96-99.—वाचि प्रतिष्ठा येषाम् “are based on the words uttered.” “The arrangements which cause merit and demerit depend on

words." Kâm. wishes to make out that the intelligence given by the man has made no difference in the condition of Mâdh. as regards the prospect of getting Mâl. For even before, he knew what Bhûr. had said to the king as regards the giving of Mâl. to Nand. and now we have been told that she has been given by the king. Bhûr's words really did not authorize the king to do so; for though they were true in themselves they were not applicable to Mâl. Hence the king's act cannot bind Bhûr.

L. 100.—The readings अविमर्शितव्यम् and विमर्शितव्यम् are apparently opposed to each other. But the former means "should not be thought of," i.e., no importance should be attached to it. And the latter like the expression चिन्त्यम् used with regard to a statement which one refutes, means "is a matter for thought," is "to be thought about" and is not *seen* or *found* to be true. विमर्शितव्यम् and विमर्षनीयम् of the Kas'mir Mss. mean "should be borne," not contended against, as it is inoffensive. The reading of G. means "it does not deserve to be criticised" or "thought about" and of N. that "it is improper."

L. 111.—प्रसक्तः प्राप्तः संजातप्रसङ्गः | i.e., an occasion for thy exertion has come to exist or thy exertion has become due.

L. 116.—"Alas! so far only is (here ends) Mâdh.'s career (dealings) in the world with Mâl." लोकयात्रा "course or career in life."

L. 119.—एको रसो यत्र "in which there is only one taste," i.e., of one kind, even, equable. This stanza occurs in Utt. R. Ch. Act IV.

L. 126.—निर्व्यूढम् "proved true," "tested," "vindicated," "carried out faithfully." Comp. निर्व्यूढस्तेपत्यस्नेहः | Utt. R. Ch. निर्व्यूढं (or निर्वाहः) प्रतिपन्नवस्तुषु सतामेकं हि गोचरतम् Mudrâ R. See also p. 346, 1.82.

LS. 126-27.—"An end worthy of the pitiless beginning (or working) of cruel fate is now ensured, rendered certain, settled." Fate rendered her passion so strong and unbearable that it made

a havoc on her constitution, and now the end is in keeping with this, in as much as she is not to be happy but miserable for ever, and perhaps to die.

L. 138.—This line occurs in Utt. R. Ch. Act III. चस्तीकहाव-
नकुरज्जु विलोलकृष्टेस्तस्याः परिस्फुरितगर्भनरालसायाः &c.

L. 140.—हुदुरक्षितामिच्छसि must be taken to be a हेतुगर्भविधिवन्म्
“Easy to be got because she is the friend of Buddh. who will influ-
ence her in your favour, and induce her to marry you.”

L. 144.—व्यक्तो बः स्नेहस्तेन स्तिमितः &c.

L. 146.—आमोय is “extent.” Stanza quoted by Sâr. under the
heading श्रीधनसमवस्वनाकाङ्क्षानम्.

Act V.

LS. 2-5.—The propriety here of the expressions पदधिक-त्वा, सक्ति-
नाय, &c., will be understood from the following extract from the
Yogarasâyaṇa occurring in Sâr. अस्ति कारणमप्यक्तं सर्वथापि परात्परम्।...
ततोनिष्ठस्य हेतुस्य शक्तिरिच्छेत्स्वभावतः । विद्रूपिण्या तया प्रीडां कर्तुमिच्छत्स
लीलाया ॥ क्रियाकृपा गुणमयी तस्या हुदिरभावतः । ज्ञानशक्तिरिति क्वात्तं क्रिया-
शक्तिश्च सा स्मृता ॥ हुदिरहं तदाश्रितं शक्तिस्तस्याः सदाश्रितः । नमोऽपि ततो
वायुरीश्वरः समभावतः ॥ ईश्वरात्मनश्चुद्रो उद्योतिर्नय उद्योतिः । उद्योतिश्चुद्रोऽप-
स्त्रौलीक्यपरिपालकः ॥ विष्णुनाम्यक्षयो जातो [सविष्णोरव्यज्जातो हि another
Ms.] ब्रह्मायं पृथिवीमयः । तदर्थमभवत्पूर्वं ब्रह्माण्डं कथमभवत् ॥ तेन सृष्टं स्वयत्तवे-
हं वैलोक्यं सचराचरम् । Then follows an account of the way in which
all things were created and of the manner of the conception and
birth of a human being, after which we have the anatomy of the
human body in the following words:—अङ्गप्रत्यङ्गभागेन ततः पिण्डः प्रजा-
यते । चर्मपाष्ठादिताः सप्त धातवः स्वरनुक्रमात् ॥ पिण्डे मज्जासु पूर्णानामस्थ्यां
षष्टिः शतैस्त्रिभिः । हासप्रतिसहस्राभिर्नाडीभिः पञ्चरं कृतम् ॥ क्रियाशक्त्या विना
क्वापि ज्ञानशक्तिर्न दृश्यते । तेनैवं ज्ञानशक्त्यर्थं कृतं वेदन क्रियमभवत् ॥ चक्षुर्विद्य-
तिमिस्तस्यैः क्रियाशक्तिरप्येतना । ज्ञानशक्त्या कृता वापि लभ्यते चेतनावती ॥ सर्व-
ज्ञोपि शिवस्तत्र शक्तिसङ्गैः न मोहितः । नात्मानं न परं केन विवेकति तद्विच्छेदा ॥

प्राणापानमयी शक्तिः पञ्चकषासंयुता । शान्तं शिवं वक्षीकृत्य कर्तते कायकारतः ॥
 अथवाः कन्धमिच्छुकं स्वाधिष्ठानं च जन्मभुः । नाभिस्तु नभिपूराख्यं हृदयं विजृम्भ-
 नाहतम् ॥ विषुद्धिः कण्ठ इत्युक्तमज्ञापकं भुवोन्तरे । आधारी हि चतुर्भिः स्था-
 धिष्ठानं च चतुर्लेः ॥ इयन्मिन्निपूराख्यं हृदयेस्तु भवाहतम् । विषुद्धिः षोडशैर्भिः
 [वा ?] राज्ञापकं हृदेन तु ॥ कलामिन्द्र आधारे शक्तिः कुण्डलिनी तथा । आन-
 न्याख्या स्वाधिष्ठाने सप्तस्य कायस्यस्य सह ॥ नामो ब्रह्म इति श्रीशः कण्ठे इन्द्रो
 व्यवस्थितः । ईश्वरो मन्त्रिकायां च तदूर्ध्वे च सदाशिवः ॥ उच्येतिः स्थानानि चैतानि
 पञ्चक्रानि जगुर्मुखाः ॥ ..... दासवृत्तिसहस्रानि कन्धमज्ञाप्यो विनिर्गताः । प्रवि-
 द्वा नाभिदेशेषु सर्वाङ्गेषु ततो गताः ॥ Then follow the names of the ten
 Nādis after which we have, हृदाः प्राणवहा ज्ञेयाः प्रधाना इयं नादिकाः ॥ इहा
 नादापुटे वामे विज्जला दक्षिणे भवेत् । कुण्डल्या तासु निष्यैव ब्रह्माद्वारं प्रवर्तिता ॥ सर-
 स्वती च जिह्वायां गान्धारी वामकर्णके । दक्षिणे हस्तिजिह्वाख्या वृषा वामे च लो-
 चने ॥ अलम्बुषा दक्षिणे स्वाहृद्वहारे कुङ्कुर्वेत् । आग्रजम्भान्मार्गेण जम्भारम्भस्व
 दक्षिणी ॥ सप्त विन्दुवहा ज्ञेया लिङ्गहारे च दक्षिणी ॥ From this we see that
 according to the Yoga philosophers, there first existed the Su-
 preme indiscriminate cause of all. Then, to that Supreme Being
 called शिवः or परः शिवः as will appear from the 9th line of the
 second extract and from another S'loka not here quoted, a शक्ति
 called इच्छा was born, and from it sprang क्रियाशक्ति and ज्ञान-
 शक्ति, and from these sprang the god सदाशिव, the representative of
 the element of ether, from him ईश्वर, the representative of wind,
 from him इन्द्र, the representative of light, from him विष्णु,
 of water, and from him ब्रह्मा, of earth. Then followed the rest
 of the creation. From the second extract we see that the hu-
 man body consists of six parts or चक्रानि, the names and positions
 of which are given there. The whole body is presided over or
 tenanted by the supreme S'iva who is represented as being de-
 luded by the S'aktis and especially the प्राणापानमयी शक्ति, and the
 five other gods dwell in five different parts of it. Of the
 72,000 nādis whose function it is to bear the wind, the ten
 named there are the principal. The S'aktis, therefore, alluded
 to in the Stanza are इच्छा, ज्ञान and क्रिया. The supreme S'iva is
 begirt with these and is also their lord. पञ्चविक्रमनाडी &c. is, I
 think, thus to be taken :—पञ्चविक्रमैरधिकं पञ्चमनाडीचक्रं तत्र स्थित आत्मा

वत्स सः । The six Chakras and the ten Nâḍis are those mentioned above, and they composing the whole body, the supreme S'iva, whose habitation the body is, resides in them. The ten Nâḍis together are spoken of as constituting a चक्र in the Yoga Chudâmani Upanishad. इडा च &c... ...चक्षुर्दृष्टी इक्षणी स्मृता ॥ एतं नाडीमहाचक्रं ज्ञातव्यं योगिभिः सदा ॥ इति विनिर्दिष्टं रूपं वत्स "whose form is placed (realized) in the heart," i.e., who is the subject of deep meditation ; or, "whose form exists in the heart," "whose abode is the heart of men" (ईश्वरः सर्वभूतानां हृदये &c.). Stanza quoted in the K. Pr. to show that the use of words unintelligible to the ordinary reader, which is usually a fault in a composition, is a merit when the speaker is one acquainted with the S'âstra of which the expressions are technical terms, and speaks to himself. In the second sense of पराधिकदृष्टनाडी given by J. he does not give the names of the six remaining Nâḍis. They are given by Kamal thus:— लोलजिह्वभजिह्वा च विजवा कामदा परा । अमृता बहुला नाम नाड्यो बाहुसमीरिताः ॥

LS. 7-8—न्यास is what every Brahman who goes through his संध्यावन्दन (twilight devotions) ought to understand. Of course, he goes through it mechanically, without any attempt at meditation or associating any idea with it. It consists in repeating a Mantra (portions of the Gâyatrî in the case of the संध्यावन्दन) and touching the six parts हृदय, &c., mentioned by J. Or, the six *Āṅga-chakras* here alluded to, are very likely these mentioned in the note to the last stanza, in which case the whole expression means "placed or residing in the six parts of the body which have been touched mystically by me." लय or "absorption" is consequent on समाधि, a state of mind in which the Yogin is conscious of one thing only, that on which, in a previous process called ध्यान, he has concentrated his mind. Kapâl. owes her power to move in the sky to Yoga, which is said to confer this and other miraculous powers. Yoga consists of eight processes ; viz. यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयोऽष्टावङ्गानि । Pat. Y. S. II. 29. अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्योपरिमहा यमाः । II. 30. शौचसंतोषतपःस्वा-

ध्यायेत्प्रणिधानानि नियमाः । II. 32. स्थिरसुखमासनम् । II. 46 तद्यथापद्या-
सनं वीरासनं भद्रासनं &c. &c. तस्मिन्सति आसप्रधाद्योगतिविच्छेदः प्राणायामः ।
II. 49. स्वविषयासंप्रयोगे चित्तस्य स्वरूपानुकार इवेन्द्रियाणां प्रत्याहारः । II.
53. When the mind does not operate on its objects, the other organs
of sense, the eye, the ear, &c., imitate the mind, i.e., cease to perform
their functions. This is प्रत्याहार, from whence follows a perfect control
over the senses. देशबन्धश्चित्तस्य धारणा । III. 1. Concentration of the
mind on a particular point the navel, the heart, the head, &c., or any
external object. तत्र प्रत्ययैकतानता ध्यानम् । III. 2. An uninterrupted pe-
reception of the object on which the mind is concentrated is ध्यान.
तदेवार्थमात्रनिर्भासं स्वरूपगुण्यमिव समाधिः । III. 3. When the meditator
loses his own identity in the thing meditated, the perception of
which is the only state of his mind, he is in the state called
समाधि. Then, according to the object on which the Yogin, having
gone through the previous processes, fixes and concentrates his
mind and enters into Samâdhi, he acquires miraculous powers
of various kinds. The last three processes are called संयम. भुवनज्ञानं
सूर्ये संयमात् । III. 25. चन्द्रे ताराव्यूहज्ञानम् । III. 26. भ्रुवे तद्गतिज्ञानम् । III.
27. नाभिचक्रे कायव्यूहज्ञानम् । III. 28, &c., &c. कायाकाशयोः संबन्धसंय-
माद्भुतलसमापत्तेश्चाकाशगमनम् । III. 41. One is able to move in the sky
when he becomes light after having performed संयम on such light
things as cotton or on the relation of the body to space. स्थूलस्वरूप-
सूक्ष्मान्वयार्थवत्संयमाद्भूतजयः । III. 43. ततोणिमादिप्रादुर्भावः &c., III. 44.

L. 9.—The first sense given by J. appears to be the best.
When the wind is retrained by प्राणायाम and remains confined in
the Nâdis, the five elements are drawn off from the body.
Ordinarily, when the wind moves, the five elements also move
and perform their functions ; and when it stops, they also stop.
This seems to be what is meant. प्रत्येकं पञ्च तत्त्वानि नाड्योश्च वह्मानयोः ।
वहन्त्यहर्निशं तानि ज्ञातव्यानि यतात्मनिः ॥ ऊर्ध्वं वह्निरधस्तोयं तिरश्चीनः समी-
रणः । भूमि [र] धेपुटे व्योम सर्वगं प्रवहेत्पुनः ॥ वायोर्वह्नेरपां पृथ्व्या व्योम्नस्त-
त्त्वं वहेत्क्रमात् । वहन्त्योहभयोर्नाड्योर्ज्ञातव्योयं यथाक्रमम् ॥ &c., Sarv. Pât,
Dars'.

L. 12.—संचट्टेन कणितः करालः किरकिर्यन्ते येन वच वा । “The harsh bells rang in consequence of the garland of skulls striking against them.” This interpretation looks better than J.’s कणित is hardly a proper word to express the sound of the skulls striking against each other.

L. 22.—पूजासंग्रह “collection of the things necessary for worship.”

L. 29.—B. and the Com. only read पाप्मुरं for धूसरं. That reading is therefore rejected in this edition. धूसर is “not bright,” “sombre,” “dusty,” “unclean”—रञ्जो धूसरकेतुसेव्यम् Ragh. V. 42.

L. 30.—चरणन्यास for विकटन्यास is sanctioned by seven Mss. But N. and O., two of our best have विकट which is J.’s reading also. न्यास is, as J. explains, the whole form or shape of Mādh.’s person. It is graceful, as it was naturally, and still terrible because he has human flesh in his hands which he is going to sell to the evil beings in the burning ground. There is no occasion in the cemetery with its many horrors for “graceful footsteps” (कनितचरणन्यासः).

Las. 43-44.—J.’s संगीये चुरन्नादयो &c., is unwarranted. “Movements, bland through regard, proceeding from love, and in which is seen, deep affection generated by familiarity;” i.e., first of all, a regard springs up in the mind of a person, it then grows into love, and afterwards ripens into strong affection. Mādh. wishes himself to be the object of these several feelings in Māl. and to witness her behaviour under their influence. Stanza quoted in the K. Pr. as an instance of that kind of Vipralambha Śṛīṅgāra (i.e., love sentiment in circumstances when the lovers are either not united to each other by marriage, or are separated after it) which is called *abhīlāsha*, i.e., desire for union.

Las. 47-48.—The allusion is evidently to the garland of Bakula flowers, which plays such an important part in this play; and thus to adopt the reading of N. अतिमुक्तकणित and affirm that that garland had some *Atimukta* flowers also interwoven with the Bakula flowers is not proper, for the famous garland had no *Atimuktaka* flowers in

it when woven by Mādh. J.'s first explanation of अतिमुक्त seems to be the only one that is possible. The second is far-fetched, or अविमुक्त the reading of Bh. O. and of G. might be adopted. J.'s objection to it does not come to much. With परिवर्तम् as our reading, and not परिवृत्तिम्, अति . . स्तनम् should be taken as an adj. to परिवर्त and not adv.

L. 49.—The reading of the two Kas'mir Mss. has been adopted in order that the compound कर्ण....ननम् may, like that in the first two lines, be construed as an adj. of परिवर्त. As an adj. of Mādh. it is somewhat awkward.

L. 50.—प्रियया should be construed with विनिवेशित. अङ्ग for अङ्ग was found in A. only on the occasion of the first edition. Now I have found it in A. K1. N. O. and in G. In order that an embrace of the whole person may be meant and not simply rolling in her lap, with which the two adjectives do not harmonize, the reading of these Mss. has been adopted.

L. 53.—“The delight of the eye begins [the course of] love,” is an introduction to or forerunner of love. J.'s reading seems to be प्रसूति as of O.

L. 55.—मङ्गलगृहम्. The first and third of J.'s interpretations of this appear to be good. The second is far-fetched and hardly graceful.

L. 56.—अतिस्वल्पोपि. &c., lit. “there will not be even a slight difference (in my condition) by seeing her;” i.e., my condition cannot be different from what it is, even if I see her personally; for, in my existing condition, she is present in my heart, and I have as vivid a knowledge of her as if she were bodily present before me. Seeing her, therefore, is superfluous. I do see her even now, my whole soul being full of her.

LS. 57-60.—It is necessary to remember some of the definitions given in the Tarka S. to understand this fully. बुद्धि or knowledge is of two kinds, अनुभव and स्मृति. संस्कारमात्रजन्यं ज्ञानं स्मृतिः “the

knowledge produced by an impression alone (created by an object of which one had direct cognition before), is स्मृति or recollection." There are three kinds of *samskâras*, and the one with which we are here concerned is भावना, which is defined as अनुभवजन्या स्मृतिहेतुभाषना. प्रत्यक्ष means " knowledge " or " cognition." प्रियत्वना—ज्ञानः is " the continuation of the generation of the cognition in the shape of a recollection of my beloved," i.e., the recollection or recalled cognition of her, her image, starts up in the mind every moment. Now the *cognition recalled*, *image*, or *recollection* must be संस्कारजन्य. संस्कारस्वा—मानः, therefore, is equivalent to " the continuous recollection (recalled cognition) extended, stretched out, or caused, by the constant awakening of the Samskâra or impression." The संस्कार viz. भावना in this case, is itself अनुभवजन्य. उपलब्ध means अनुभव or direct cognition, which is of two kinds, प्रत्यक्ष or perception through the senses, and अनुमान or inference. Here प्रत्यक्ष only is to be taken. सातिष्ठत् . . . जन्मनः, therefore, means " the Samskâra or impression which has derived its birth from the former close perception " (direct cognition). Now " the flow of this continuity of the recalled or recollected image is undisturbed by any other cognition at variance or inconsistent with it " (तद्वत्तद्दृष्ट . . . हः). अन्तर्दृष्टि—तः " on account of the resemblance of the internal or mental state to her." My mental state bears likeness to her, hence the whole soul has assumed her form. This sentence and the following stanza are quoted in the D. R. as containing an instance of स्मृति (recollection), which is one of the thirty-three subordinate feelings (व्यभिचारिणी भावाः) attendant on the principal feelings (स्थाविनी भावाः) which constitute the *rasas*. It is referred to, in another place, in illustration of the definition of a स्थाविभाव, which is that it is the predominant feeling, that which is not thrown into the shade by any other. रति or love which constitutes the S'ringâra-rasa is such a feeling in the present case, and predominates over the Bibhatsa sentiment.

LS. 61-64.—These are all Utprekshâs.

L. 70.—The last interpretation of संसक्त—वः given by J. does not appear good.

L. 74.—पुतम् in the sense of छिन्नम् is unauthorized. The other interpretations are good.

L. 88.—स्नायूनां ग्रन्थिभिर्घनानि would perhaps be better.

Ls. 91-92.—This stanza contains an instance of the Alamkāra called निर्वर्धना. एते पिशाचा दग्धपुराणरोहिणानां द्युतिं दधतीत्यसंभवि । अतो रोहिणद्युतिसदृशी तेषां द्युतिरित्युपमायां पर्यवसानम् । इव for इह is a bad reading since it brings in an unnecessary Utprekshā.

Ls. 94-97.—This stanza is the मूर्धाभिधिक्षुमुदाहरणम् (stock instance) of बीभत्सरस, and as such is quoted in the D. R., the K. Pr., S'ār, &c. आतेः पर्यस्तनेत्रः for आत्त-त्रः is the reading of the first in the Bibl. Ed. and of the second (Benares and Mahes'chandra's Ed.); उस्सेध for वृद्धोक्त in Mahes' Ed. of K. Pr. and जङ्घा for पिण्ड in the Benares Ed. S'ār.'s readings are the same as in the text though the Mss. are corrupt.

L. 99.—Though there is a grammatical objection to अस्थः, the other reading अस्तः is open to the objection that there could be no blood in the dead bodies. It is not unlikely that the poet may not have remembered the rule when he used the word. If, however for प्रेतकायान् we accept प्रेतकायात् the reading of O. which is a good Ms. and of G. which also is trustworthy, the difficulty is removed. नि-इस्थः becomes then an ablative and is grammatically correct; so is क-नेदसः. The remaining adjective संसक्तधूमान् is also read by O. though not by G. as संसक्तधूमात्. The construction is प्रेतकायाज्जङ्घानलकं कृद्धा निष्कुण्ठ मज्जधाराः पिबन्ति । and it yields as good a sense at least as the other. J. seems to propose this reading.

L. 101.—It is better to take प्रचलत् as an adj. to जङ्घानलकम् than to संधि; for “the moving of the joint” is hardly an intelligible expression. J. himself takes प्रचलत्, given by him as an optional reading, in this way.

Ls. 104-7.—Stanza quoted in the D. R. The doctrine laid down is that two sentiments though represented as independent of each other and not mutually related as principal and subordinate, do not affect the beauty of a composition if one of them contributes to heighten the other, or both to the development of a third. This is an instance in which the *S'ringāra* and *Bibhatsa* contribute to develop a third, viz., *Hāsyā*. S'ār. quotes it as an instance of *Bibhatsa*. The reading सहसा does not yield a satisfactory sense,

though J. has given a reason why the ghost-damsels should have been in haste. The other readings too, as they are in the Mss., are hardly better. शिरसो or शिरसा पिनद्ध would be satisfactory, if interpreted to mean "tying or wearing on the head, in the hair, garlands of the heart-lotuses;" as ordinarily Hindu ladies wear garlands of flowers. The reading of B. upsets the whole and makes the garlands to consist of heads and to be worn on the heart-lotuses of the ghost-damsels, in which case the comparison of the heart to the lotus is without purpose. G. reads शिरसा and S'ār. सरसा. The last makes pretty good sense. All our Mss. have सहसा.

L. 111.—J. gives no authority for taking विचिंत in the sense of व्याप्त. Besides, there is no reason why विचिंतश्चेष्ट &c. should be said despondingly, if it means "the place is all full or filled." The existence of the river also cannot serve as a reason for the statement. G. reads विदितः which means "known" for विचिंतः and interpreting विचिंत in this light, the sense is "I have searched, seen, wandered over this cemetery on all sides, no more remains to be gone over, for here lies before me its boundary, the river. I have gone over the whole without meeting with any being who would take this flesh from me and promise me the fulfilment of my wish." Hence the despondency. The root चि with वि means to "search," to "look for."

L. 115.—पद्मःसंरोध as a better reading has been adopted in this Edition. कर्करैर्धः पद्मःसंरोधस्तेन कूलंकषः (or-कषं स्रोतः)। The current dashed against the banks, because the free course of the water was obstructed by the pieces of skulls that had fallen into it. तरःसंरोधि may also be similarly interpreted. तरसः संरोधः। सौस्यास्तीति तरःसंरोधि (स्रोतः) or-धी (निर्गमः). "The current, the speed of which was obstructed by the skulls, was कूलंकष." तरस्संरोधि cannot, I think, be well taken in any other than the manner J. does. In this case, however, the epithet is almost without any purpose.

L. 121.—श्रीषसंवादमेति lit. "comes up to an agreement in the ear;"

agreement with a voice heard before, i.e., is recognized by the ear. संवाद is "agreement." संवदन्त्यस्यराणि Mudrâ. R. Act V.

Ls. 131-32.—कल्याणस्य साधनमेवैकं शुभम् । तस्मिन्स्तदेव वा सकलो व्यापारो यस्याः । The other reading is to be taken thus:—कल्याणस्य साधनमेवैकम् । तस्मिन्स्तदर्थं वा मुक्तः सकलो व्यापारो यया ।

L. 136.—"I will then go up to her (wait upon her, succour her) while she is alive." अग्निं नाम shows "wish."

L. 142.—प्रचलित &c., is in a metre called *danḍaka*. It is a stanza of four lines, each composed of two न gaṇas followed by sixteen र gaṇas and thus consisting of 54 letters, and belongs to that species of *danḍaka* which is known by the name of संघान. प्रचलित—नखापात. While she was dancing, the hide of an elephant that was wrapped round her body moved upwards, and the nails of her hands protruded from its displaced skirts and struck the moon on the head. To take प्रच-यन्त as a Bahuv. and to connect it with the rest in a Karmadh. compound is not satisfactory.

L. 146.—साट is J.'s reading for छन्न.

Ls. 171-72.—J.'s interpretation of these lines is not satisfactory, except the portion introduced by his first यद्वा. These two lines must certainly be taken to refer to the open and unrestrained manner in which, when about to be killed, Mâl. remembered Mâdh. (ls. 158-60) and made confession of her love. The meaning, then, is, "Here before thee is that friend of thine, for whom at the time of death thou didst show thy affection in words freely spoken (lit. with thy speech unfettered)," having thrown off all hesitation. She never before spoke so freely about her love for Mâdh. प्रलापे निरर्गलं यथा स्वात्तया । प्रतापनिरर्गलः or-र्गलम् does not make good sense. प्रलापनिरर्गलप्रकटित has the same sense as the reading in the text. प्रकटितो निजः खेही यस्मिन्माधवे. The readings मुक्ताघङ्कुः or स्वस्काघङ्कुः and प्रतापनिरर्गलः or प्रलापनिरर्गलः make these adjectives applicable to Mâdh. and then प्रकटितनिजखेहः will have to be taken

as प्रकटितो निजः छोड़ी बेन; i.e., the sense will be “on the occasion of death, (Māl.’s of course) Mādh. has thrown off all reserve or hesitation, has assumed freedom of speech, or is free in his prowess, and shown his affection for Māl. The last epithet is not decorous as involving boastfulness; as to the first, he had no reserve before as is shown by his offering his heart and life to Māl. in the fourth Act, and there he was free or unrestrained in his speech also. In fact these adjectives, appear appropriate only in the case of Māl. and they can be rendered applicable to her by taking the readings as in the text and construing them as above.

L. 180.—The acc. उपर्बलिन्कम् is to be explained by the Vārt. कालभावाभ्यगन्तव्याः कर्मसंज्ञा ह्यकर्मणाम्; or, as explained in the Sid. Kaum., अकर्मकधातुनिर्बोगे ऐशः काली भावी गन्तव्योभ्या कर्मसंज्ञक इति वाच्यम्। The instances of ऐश given in the Mahābhāṣya are कुरुन्त्वपिति and पश्चालान्त्वपिति For the sense of उपर्बलिन्कम्, see note l. 11-12, Act II. उपर्बलिन्के presents no difficulty.

L. 192.—It is not necessary to go so far as J. does, for an explanation of the rise of आतङ्क or fear in the heart of a brave man like Mādh. It may be regarded as consequent on the danger in which the beloved of his heart stood. He was afraid she would be killed before he could be on the spot to save her.

L. 193.—“How should my heart fare!” “In what condition must it be!” It is distracted by a variety of feelings.

L. 202.—अर्धे कन्दर्पम्. Comp. संचारिणीव देवस्वामिकरकेतोर्जगद्विजयवैजयन्तिका p. 47. इशनिह मदनस्व जैत्रमस्त्रम् p. 108. जननवन-लम्. Comp. सखे अनवाप्तचक्षुःफलोवि बेन स्वया द्रष्टव्यानां परं न दृष्टम्। Śāk. Act II.

La. 205-08.—Metre-नर्दक.—हयदशनर्नजौ भजजल गुरु नर्दकम्। Stanza quoted in the K. Pr. as containing an instance of the figure called Kāvyaṅga. काव्यलिङ्गं हेतोर्बाधपदार्थसा। When a word or words or a sentence denote, by implication, the reason of something else, the figure is Kāvyaṅga. Here the words हय-मुपक्षिपतः express the reason or cause of the fall of his arm.

L. 211.—“Protect me, turn away from this risk of evil.” His diverting himself from the risk is the way to protect Mâl. An evil chance to Mâdh. would be the same thing to her as death. Though the Chhâyâ in the Ms. of the Com. omits परि-नाम्, J. must have had the words before him, as will appear from his explanation.

Ls. 214-17.—The second of J.’s interpretations is not satisfactory.

L. 220.—अप्रतिहतप्रज्ञागतिः is certainly a better reading than अप्रतिहतप्रतिज्ञा which J. adopts. The first means “the operation of whose intellect knows no impediment;” i. e. its capacity is wide, it is able to grasp any thing. Hence it is she has been able to find out that Aghor. must have carried away Mâl.

Ls. 222-23.—The similarity of construction between the two lines (नाघोरघण्टाद् &c. and न करालोप &c.) would show that this is the true text. “No other end or object (in taking away Mâl.) appears than a sacrifice to Karâlâ.” भीषण “dreadful” “exciting fear,” दारुण, “pitiless,” “heart-rending.”

Ls. 231-32.—“[My] sword that will make noise when it strikes against the hard knots of thy bones, and whose speed will be impeded for a moment when it has to cut tough muscles.”

Act VI.

L. 6.—अनुक्तानुशया.—अनुशय may here mean गाढरोष. But its use in such cases also as अनुशयवृत्त्यायेदं हतहृदयं संप्रति प्रबुद्धम् | where it means, “repentance” shows that in all cases it retains its original sense, namely, “thinking over” “pondering over” what has occurred. The “pondering over” his having repudiated S’akuntalâ through loss of memory causes sorrow to Dushyanta and hence there is “repentance” here; while “the pondering over,” Aghor’s death makes Kap. angry and thus keeps alive her “resentment.” स्त्री “to

lie down;" अनुप्रा is "to lie down with, close to" a certain thing, "not leave it," "muse over it," "ponder over it."

L. 10.—नानावचननिबन्धैः. "Let divers movements be made by the use of a variety of words or songs, for auspicious purposes."

L. 14.—यया to be connected with आदिशन्ति. अन्वयादिशन्ति यया &c.

L. 21.—To be वाचानिमुल is "to start on a journey." वाचानिमुलं प्रवृत्ता is "started on a journey." Here, the journey is the procession to the temple. According to the other reading it is Mak. that sends Kal. This is equally good if not better.

L. 26.—मदनावाप्तप्रबन्ध— "the course of love anxieties."

LS. 39-42.—"Here appear collections of white umbrellas bearing the beauty of white lotuses with prominent stalks, thickly set in the lake of the wide extent of the sky, the lake which has for its waves the rows of banners, moving by the wind fanned by the Chowries pleasant [to the sight] because of [their possessing] the beauty of flying royal swans."

LS. 49-52.—मयूखानां नेत्रकास्तेषां चक्रः । प्रेक्षन्तो भूख्यो मयूखनेत्रकचक्राः (कर्म०) । तैरिव । मयूर for मयूख renders the sense plain and is, perhaps, a better reading, though it may be objected to, as involving a repetition, since नेत्रक itself means "the eye on a peacock's tail." G. reads मयूरचन्द्रकनिभैः. The first two compounds contain two *Utprekshās* on the collections of rays, and the word इव must be connected with both. विवर्तिभिः must also, from its position, be similarly taken, i. e. as involving another *Utprekshā*. "The rays which appear as if they were a collection of the eyes on the tail of a peacock moving about, and as if the colour of the wings of *Chāsha* birds flying about were mixed up with them." व्यक्ता—काः and उच्चिन्न—काः contain two *Utprekshās* on the quarters of the sky. These appear as if they had rain-bows or were covered over with carpets of China cloth with pictures prominent on them.

L. 54.—The staves or canes in their hands were mounted in thin,

leaves of gold or silver, which formed their outer covering. With पङ्क for पङ्क, the staves must be understood to have been gilt.

Ls. 55-57.—उपरक्तं मुखं वस्त्राः । J.'s reading is given at the bottom of p. 248. The she-elephant being likened (in a Rûpaka) to the night, and the सिन्दूर to the twilight colour, this सिन्दूर must be understood to have been rubbed over her face, in order that it may correspond with the twilight colour which is the colour on the face of the night, संध्या or twilight being the face or beginning of the night. Hence, the reading in the text is truer than J.'s, which omits मुख and is sanctioned by only two of our ten Mss. नक्षत्रमालाधारिणी applies to both in the way explained by J. This is an instance of what is called by Dand. सकलरूपक (See II., 69-70.) and समस्तवस्तु विषयं in the K. Pr. The she-elephant is the night, on account of her dark colour.

L. 58.—A beautiful woman in distress is often compared to the moon with only one digit enlightened.

L. 78 —J.'s interpretations are unsatisfactory. अनुकूल इष्टावसान-तथेष्टसिद्धपापादकृतया वा विप्रलम्भो वञ्चना । She is led into the belief that she is now going to be married to Nand. and brought to the temple of the city-god to perform worship, that the affair may terminate successfully. This विप्रलम्भ or delusion is अनुकूल or favourable, because the end is to be her marriage with Mâdh., or it is the means of bringing about that end.

L. 84.—आभरणसंयोगाः “sets of ornaments.”

L. 87.—एवम् “yes,” “all right.” ओम् being the reading of three only of the Mss. has been rejected in this Edition.

L. 88.—The Mss. have प्रती० । तथेति निष्क्रान्ता. The तथा in this must be the speech of प्रती०, but it is somehow not in Prākṛit. It ought to be तद्.

L. 101.—मर्मच्छेदुःसहम्, “in a manner unbearable as it pierces the vitals of my heart;” with निर्वेदुःसहम् the reading of B. C. “in a manner unbearable on account of despondency.” Every thing that

you say on the point makes the feeling of despondency keen, and hence it is unbearable.

L. 104.—**दुर्लभोमिनिवेक्षो वस्व । एतादृशमनोरथेन विसंबद्वागधेवं वस्व ।**
J.'s readings appear to have been 'हिनिवेक्षि for 'हिनिवेक्ष and विसंबद्वा for विसंबद्वान्त.

L. 107.—**नु** has been adopted in this Edition as the reading of six of our best Mss. and of G. But even **च** which was adopted before has the same sense as **नु**. See note on Ls. 227-28, Act I.

L. 109-10.—**गर्भाभिर्गमो गर्भनिर्गमः । गर्भनिर्गममभिध्याप्यागर्भनिर्गमम् ।**
आगर्भनिर्गमं निरन्तरौपकारिणीपकटो यो विसन्मस्तस्व सदृशम्.

Ls. 115-18.—The first two lines occur in a S'loka in Utt. R. Ch. It is best to take **अमृत = पीबुष**.

Ls. 121-22.—“So manage that he will, in consequence of my departure to the other world, at no time grow indifferent as to his career in life, by making it to consist simply of remembrances and talks about me.”

L. 127.—**वात्सल्येन यो मोहस्तेन** “through infatuation produced by kindness (for me).” Her kindness is so great that it has rendered her almost mad and hence she cries. **मोह** is not to be taken separately and interpreted as “being despondent, though there is hope;” for **Mâdh.** must also be expected not to take a very hopeful view of the prospect before them.

L. 129.—The **अमृतलम्** is the death she is speaking of.

L. 131.—“**Mâl.**'s life and not **Mâl.** is dear to you (all)”; i. e. you want **Mâl.** to live, but you do not want her to live happily. You care for her life but not for herself, i. e. for her happiness.

L. 133.—“Why is it so said?” “Why dost thou say so?”

L. 136-37.—**परोक्षगुणकीर्तनेनानपराद्धमात्मानं परित्यक्षामीति** is about the reading of A. B. C. E. and it is a reading which, to my mind, makes no satisfactory sense. “I will destroy myself while I am sinless by extolling his virtues in his absence” is hardly intelligible. The

reading of Bh. is the same as in the text and of K1. & K2. about the same, there being only a slightly different variety of writing the word केरअ. That of N. is the same, the difference consisting in its having अवरद्ध for अणवरद्ध. K1. K2. exhibit the mode of transformation of the one reading into the other. The original केरअत्तणेण of Bh. and N. became केरन्त (त्त) णेण in K 1. and then कीरत्तणेण in K2. This is perilously near to किरित्तणेण of A. C. It was then taken as the equivalent of the Skr. कीर्तिनेन and then it occurred to somebody that the true Prākṛit of this is कित्तणेण as in E. Hence arose a more euphonious form संकित्तणेण as in B.; and since कीर्तन must be of virtues, we had eventually गुणकीर्तिनेन and as the original had the word पर in it (परकेरअत्तणेण), this पर became परोक्ख=परोक्ष in order that it might be more fitly applicable in the present case than परगुणकीर्तिनेन. I have therefore adopted the reading in the text understanding the others to be corruptions; though अवरद्धं is as intelligible as अणवरद्धं. The sense is “I will destroy myself while I have not become sinful by belonging to another. If I remain alive I shall be married to Nand. and thus come to belong to another than the man to whom I have given myself. That I may not incur this sin I will kill myself.” With the अवरद्धं of N. the sense is “I will destroy myself as I have been polluted or have become sinful by belonging to another,” i.e. she conceives herself to have been given to Nand. and thus by belonging to another than her chosen one she has become defiled, and consequently not deserving to live. The reading of G. is परअत्तत्तणेण अणवरद्धं अत्ताणं=परायत्तत्वेनानपराद्धमात्मानम् which is the same in substance with the Skr. translation of the Prākṛit in the Com. पराधीनत्वेन. The sense of this also is the same as of the reading in the text, परअत्तत्तणेण being substituted by somebody as more intelligible than परकेरअत्तणेण. To take परकेरअत्तणेण or परअत्तत्तणेण as “being in the hands of others” i.e. her parents, and interpret the passage as “I have sinned because I am in the hands of others” (N.) or “while I have not sinned as I should if I lived, being in the hands of others” (the text) is far-fetched (फिट). G. has also the reading of the other Mss. in the margin. The Prākṛit

word केरअ, केरभी or केरको occurs frequently in dramatic plays, and from the manner in which it is used, would appear to mean "property" or "possession." See *infra* p. 327, ls. 189-90, where it is explained by J. as कृत्वकरवाची. जो सो बेत्साअनकेरको अलंकारभी सो अवहरो। *M̐rich*, Act III. तबदिवाणीए केलका अलंकाल। *Ib.* Act IX., &c., &c. Hemachandra gives केर as a termination having the sense of "belonging to" and corresponding to the Sanskrit ईव. इहमर्यस्व केरः। इहमर्यस्व प्रत्ययस्व केर इत्यादेशो भवति। कुम्हरीवः। कुम्हकेरी। अस्मरीवः। अम्हकेरी। It appears that the word originally signified "a possession," and being compounded with other words, came to be regarded as a termination.

L. 143.—प्रकृति "nature."

LS. 146-47.—The words are so chosen that they may be the same in Prākṛit and Sanskrit.

L. 153.—उत्पीड "overflow." Com. पुरोत्पीडे तडागस्व परीवाहः प्रति-
क्रिया ॥ अन्तर्लीनस्व दुःखान्तरयोद्धानं उवलम्बनः। उत्पीड इव धूमस्व मोहः प्रागा-
वृणोति नाम् ॥ Utt. R. Ch. See also l. 50, p. 341 *infra*.

L. 160.—बन्धन is "stem" in the case of a flower, or "root."
"Heart the root of which was being twisted."

L. 170.—निर्मुम has the same sense as that given by J. for निर्भिज *viz.*, "pressing against each other."

L. 177.—संकल्पसंगम "union created by imagination," "imagin-
ing oneself to be united to one's beloved." See l. 126, Act II.

L. 181.—संविधान is "arrangement of incidents in a plot."

LS. 187-88.—अपिः संभावनावान्. "Will this person (Mâl.) who, verily in the matter of her heart, did not oppose Mâdh. when he did the daring deed of capturing it at his will, now hesitate if he takes up her hand wearing the wedding string-bracelet of his own will." If she allowed herself to entertain and cherish a love for Mâdh., *i. e.*, allowed him to take possession of her heart, why should she now hesitate about marrying him, *i. e.* allowing him to take possession of her hand.

Mādh. therefore is at liberty to take her hand in marriage. N. O. which when they agree give a very good reading have here ककुनाभरणे करे i. e., a locative corresponding to the locative हृदये, in both cases it being what is called विषयसप्तमी, i. e., a locative indicating "the matter" of which something is said. According to the marriage ritual, several ceremonies have to be gone through before the hand of the bride is actually taken hold of by the bridegroom. One of these is the tying of the string-bracelet, in the following manner:—ततो दुग्धाक्तं द्विगुणशुक्लसूत्रेण हंपती कण्ठदेशे कटिदेशे चैशानीमारभ्य पञ्चवारं चतुर्वारं वा प्रक्षिप्य वेष्टयेत्पुरोधा एतैर्मन्त्रैः.....ततः कण्ठदेशस्थ-सूत्रमधो निष्कास्य कुक्षुमान्तमूर्णायुक्तं कृत्वा तेन हरिद्राखण्डं बद्ध्वा तद्वधूवामहस्त-प्रकोष्ठे वरो बध्नीयात्तिलोहितेति मन्त्रेण (Rv. 10-85-28) । कटिदेशस्थसूत्रमुपरि निष्कास्य तादृशं कृत्वा वरहस्तप्रकोष्ठे वधूवैध्नीयात् ॥ Nārāyaṇa Bhaṭṭa.

L. 197.—वैदग्ध्य is rather "skill" than "effort" (प्रयत्न).

Ls. 198-99.—निर्वर्तितो विषमो व्यवसायो येन । निर्वापितं चण्डं पाखण्डस्य प्रचण्डयोर्दोर्बण्डयोः साहसं येन । Then a Karmadh. of both. कृष्णचतुर्दशीरजन्त्यां इमद्यानसंचारेण निर्वर्तित &c.

Ls. 209-10.—It is usual with or natural for Hindu mothers to weep when their daughters are made over to their husbands at the time of marriage, since thenceforward they are separated from them. Kām. looks upon Māl. as her daughter and has a parental affection for her; hence her weeping.

Ls. 215-17.—परिणतिरमणीयाः—"Charming when matured." तात used in addressing or speaking of the father or an elderly person is also a term of endearment and is used like the Marāṭhī word बाबा in addressing a junior.

L. 220:—"Oh, through affection the event transgresses all li-
mit!" Out of affection for Māl. she is about to prostrate her-
self before Mādh., in order to induce him to bind himself to give
Māl. a kind and considerate treatment for ever. प्रसङ्गः is "the
event or occurrence," viz. Kām.'s conduct, and अतिक्रामति "goes
beyond," "transgresses." मर्बाशान् is of course to be understood.

L. 223.—निष्कृत has here the same sense as that given in the note on l. 126, Act IV. She has “vindicated” “proved true” her love by making up her mind to destroy herself when about to be given to Nand.

L. 237.—“Cause yourself to be married,” by Nand. परिणय originally is “taking or carrying round.” In the marriage ceremony the bride is taken round the fire three times by the bridegroom. This is परिणय proper; but the word has got a more extensive signification and denotes “marriage” generally.

L. 248.—उद्यानवाटः nom. to गम्बताम् pass. उद्वाहनज्जलार्थम् “for the performance of the auspicious rite of marriage.”

L. 253.—श्रेयः is the reading of five of our Mss. and in ordinary language it signifies “good” whether in this world or the next. But the distinction between श्रेयः and प्रियः which is dwelt on in the Kathopanishad seems to have attracted somebody’s or even Bhavabhūti’s attention, and in keeping with it, he must have used प्रियः instead. प्रियः is “that which pleases one,” i. e. “worldly good,” and श्रेयः is “eternal good” though not pleasing from a worldly point of view.

L. 258.—This seems to be addressed to Kal. who has spoken as if sceptical about the success of the scheme.

L. 262.—The reading in the first Edition was सुवराम and the following was a note on it. “Whence J. gets his अवशिष्यामहे, I cannot say with certainty. But it makes good sense, since Lav. must then be understood to say that she is not going away but left behind, and Māl. herself is going away with her lover. G. reads उव्वरामी for सुवरामी, If the च in this and in the reading of A. is really च carelessly transcribed, a thing not seldom observable in Mss., and the सु of सुवरामी is उ, which also is highly probable, the true reading is उव्वरामी उव्वरामी, or उवरामी which answers to our modern Marāṭhī verb उरये “to remain behind,” equivalent to the Sanskrit अवशिष्य. We have the word in भरिवृत्त the reading of A. B. C. in note 1, p. 257, which is equivalent to the Marāṭhī भरुन उरयारे or भरुन उरे

इतर्के. But as it is, the तुवरामो of B. C. and E., the अपसरामो of N. and the उचरामो of G. all mean nearly the same thing, *viz.* “we go away in haste in this state of things,” *i. e.* clear the place, in order that you and Mādh. may be left alone, to enjoy each other’s company.” In this Edition उवरामो has been adopted in the text on the authority of Bh. and also because उचरामो and तुवरामो seem as mistakes to point to it, as stated in the above note. भरिदुष्वरन्त has also been accepted in l. 132, p. 313. Hemach. in the Des’ikos’a gives उच्चरिभ in the sense of अधिकम् or “superfluous” and अनीक्षितम् or “not wanted” (p. 54 Ed. Skr. series). This comes to the same as what is stated above.

Act VII.

Ls. 5-6.—नववध्वा गृहप्रवेशेन निमित्तेन विरचितोक्ताले कौमुदीमहोत्सवः । &c. Joyous preparations as on the night of the moon-light festival on the Full-moon day in Āśvina were made in celebration of the bringing home of a newly married bride. It was not the time of the moon-light festival; therefore अकाल. J.’s second explanation of the word is artificial.

L. 11.—रोषेण निर्भरं दुःखितम् । “intensely embittered by anger.”

L. 13.—प्रसङ्गेन “in connection with this matter.” “This will serve as an occasion for her being brought.”

L. 18.—“Gone to,” “entrusted to” Buddh.

L. 23.—प्रसुप्तस्यैव लक्षणं यस्य “looking like one asleep.”

L. 27.—अत्याहितम् may be taken in its usual sense of महाभीतिः. वामशीला “cross,” “perverse.”

L. 33.—अनुप्रान्ते, शयनीयार्धान्ते, and शयनीयार्धे are the other readings. सयण्युप्यन्ते (=शयनोत्प्रान्ते which has no meaning) is a corruption of अप्युप्यन्ते and सयणीयद्यन्ते of सयणीयोद्यन्ते. शयनीयोर्ध्वान्ते “on the upper end or side of the bed” appears to be the best reading.

L. 40.—“It may be ‘on the contrary’ or not ‘on the contrary.’”

L. 43.—The **य** after **जयो** read by five copies does not appear proper. For Buddh. constitutes herself, in appearance, an impartial judge; so that, she must, in appearance at least, lay the blame on Mâl. also. Besides, if we should read **न**, **विप्रतीपम्** in l. 40 would not be accounted for; and after **मुद्योति** or **ब्रूयामि** it would be necessary, by the rules of construction, to supply **नोपालम्भ-नीयाः**, which would make no sense. The **वि** for **अपि** equivalent to “also” read by C. before and by E. after **मुद्यो** would, in the same way, show that in the first part of her speech, Buddh. finds fault with Mâl. G. agrees with the text. “This person is reprehensible on account of the defect of bashfulness.” While thus she apparently declares her guilty, she makes the guilt to consist in bashfulness alone, i. e. in effect, she absolves her.

Ls. 44-45.—**रमसा च उपक्रमस्तस्व स्खलनेन बहैलस्य तेन विच्छदितं महानुभावत्वं वक्ष्ये ।** “Whose gentility or gravity had vanished by the embarrassment consequent on the unsuccessfulness of his forcible advance. **अपरिस्थानम्** ‘improper,’ ‘unfit.’”

Ls. 46-48.—The author of Kâmasûtra mentioned by Buddh. is Vâtsyâyana and the passage quoted occurs in Chap. II of the **कन्धा-संप्रवृत्तकाधिकरण** i. e. Part III. of his work. The **सद्यः** and the **वि** of **विद्विष्यो** occurring in our text are omitted in the passage as given in Durgâprasâda’s Ed. At the end of each chapter of the Kâmasûtra there occur verses, giving the substance or bearing on the subject of the preceding Sûtras, and these are often quoted by J. The verses at p. 294 beginning with **सहसा** occur at the end of Chap. II from which Buddh. quotes. **उपक्रम**. “advance.”

Ls. 50-51.—G. reads **अदुह**=**अदुष्ट** for **लडह**, and **पहवदि** for **पहवामि**.—“Burns by the fire of words, because he is her master” (**प्रभवति**) or “thinking ‘I am her master.’” (**प्रवामि**), i. e. because she is perfectly in his power. A word **लडम्** corresponding to the Prâkr̥it **लडह** is found in later Skr. The sense is “lovely” “charming.”

L. 53.—नृपपरिभवाः “great indignities” or “insults.” “Dislike the birth of female children.” कन्धैव ना जायतामिति भावः and not that an *ill-disposed* girl be not born, as J. takes it.

L. 66.—तन्न जानीय is a question; and without न as in B. and O. it is better to take it as an affirmative sentence.

L. 67.—वाचा मन्त्रितम् by Nand. “How should we not know what was actually expressed to us in words?” She means to say that the origin and every thing concerning the matter existed in Nand.’s words and nowhere else, *i. e.* the reproach was groundless and was due to Nand.’s ill nature.

L. 69.—साराभैवकम् “the friendship of the stars,” *i. e.* a spontaneous, unaccountable love owing its origin, as it were, to the agreement between the stars presiding over the births of the two individuals. This will be apparent from the use of the word in Utt. R. Ch. भूयसा जीविधर्मे एष वद्वसनवी कस्वचित्कचित्प्रीतिः । यत्र लौकिकानामुपचारस्तारभैवकं वा चक्षु-राग इति [वा ?] तमप्रतिसंख्येयमनिबन्धनं प्रेमापमानन्ति । The Calcutta commentators have made a mess of the second sentence in this and of this expression in particular. वाभाभैवकं A. वायानेसकं O. I take to be the Pr. of वाचाभैवकम्, and वाभाभैवकं N. of the same without the क. वाचाभैवकम् is “friendship in words;” “friendship,” or “love,” not going beyond the words used by each with reference to the other, or as वाचामात्रम् it may mean “mere rumour,” “mere talk.”

Ls. 71-72.—अभिनिवेश should be taken in its usual sense of “fondness,” “predilection,” “attachment,” “adherence,” “disposition,” &c., the अभिनिवेश which Mad. wishes to be eradicated must be that of Mâl.’s heart; for in the general statement at the end of the speech she speaks of the दुरभिचङ्ग of girls, which corresponds to this अभिनिवेश. The sense therefore is :—“Act in such a manner that this predilection for the rival of her husband may be thoroughly eradicated from her heart.” भर्तृपक्षाभिनिवेश—“Mâl.’s attachment to a side opposed to her husband, *i. e.* her attachment to his rival. अवक्षेपाभिनिवेश Bh. and अधिक्षेपाभिनिवेश K2. mean “disposition to underrate or regard with contempt the husband,” “prejudice

against the husband," वैलक्षानिनिवेश N. "disposition to embarrass or shame the husband," and अवर्णानिनिवेश O. "unspeakable disposition towards the husband." The reading is evidently corrupt. The Mss. that usually agree when a reading has been correctly handed down, K1, K2, N.O. for instance or even N. O. here differ.

LS. 73-74.—पुनरिषङ्गः is "attachment to something bad."

LS. 77-78—"You will not remain spoken to indistinctly," i. e. I will speak plainly.

LS. 79-80.—करीरकेतकीर्णस्त्वैव विभ्रमो वेषां तादृशानामवयवानां क्षौर्बल्वेन निर्वाहितः सुन्दरस्वविशेषो वचः। This and the next compound are attributes of मालत्वाः शरीरम्, and प्रभात &c., of माधवस्य शरीरम्.

LS. 83-87.—सविभ्रमं यथा स्वास्तथोल्लसितानि कौतुहलेनोत्फुल्लान्वित एव प्रसरन्ति यानि नवनोत्पलानि तेषां यो बहलो विलासस्तन मसृणो यः संचारस्तेन चारवस्तेन मसृणः संचारो यासां ता भक्त एव चारव इति वा यास्तारकास्तासां विराजमाना विभ्रमा वचः। अनङ्गनाट्याचार्यस्य यः सर्वोकारोपदेशस्तेन निर्मितं बह्वैश्वर्यं तेन मुग्धाश्च ते मुधुराश्च—"Their mutual glances, which were pretty and sweet in consequence of the cleverness or skill arising from the thorough-going instructions of that Dancing-master (teacher of gesticulations), Love." Love was the master who taught them the several gesticulations of the eye which rendered their glances so charming. दृष्टिसंभेदः is "the meeting of the glances." Comp. अन्योन्यसंभिन्नदृष्ट्यां p. 69 l. 317.

L. 99.—निष्कारणबान्धवः is "a disinterested friend."

LS. 101-02.—अरुढज्वरितजवापीडहारिणा "surpassing a garland of tattered, full grown Japâ or Javâ flowers by his massive, open and broad besom frightfully lacerated by the hard jaws" (of the tiger); दृढानिर्द्वैष्टनिर्दिहारितमत एव विकटं मांसलं चोत्तानं च परिषाहि च बह्व्रजःस्थल तेन। The compound should be dissolved as a कर्णधारय and not बहुव्रीहि. For properly he himself as the whole body cannot be compared to a garland of Japâ flowers, wherefore that part of the body which makes the comparison possible must as the means of that comparison be mentioned prominently. This a कर्णधारय can do but not a बहुव्रीहि. The

flowers of Japâ (जास्वंत Marâthî) are red. Therefore, in and through the bosom which had the scratches of the tiger's nails, Mak. appeared to surpass, i.e. was redder than a wreath of Dâsvanta flowers. The word हारिणा makes the Alamkâra a Vyatireka which does involve an Upamâ; but the relation of औपम्य or resemblance is here implied by that word as by जयति in the instance of Vyatireka आननेनाकलङ्केन जयतीन्दुं कलङ्किन्म् । (K. Pr. under that Alamkâra). That this was the sense either intended by the poet or was understood by a later student of the play is shown by the reading of O. which is अनुहारिणा. This, however, brings out an Upamâ alone and not a Vyatireka as हारिणा does; Mak. only "resembles" the garland according to it and does not "surpass" it as the latter reading makes him do, K1. K2. N. read धारिणा instead of हारिणा. Mak. as a whole body cannot resemble a red garland; but he may wear it, wherefore this reading is better. But he did not wear a red garland as a matter of fact and only seemed to do it, wherefore a particle like इव expressive of an Utprekshâ is necessarily wanted here if we accept this reading. But we have not got it. Hence the reading हारिणा, the कर्मधारय and the Vyatireka make up the best way of taking the passage.

L. 109.—By वयम् she means Mâl., since, as her friend and attendant she identifies herself with her.

L. 111.—कदम्बगोल "the Kadamba shrub." As the form of the tree is spoken of as दृष्टि or "a club," "a stick," elsewhere, so here it is spoken of as a "globe." See note on ls. 65-68, Act III.

L. 112.—विशुद्धमुग्ध "pure and simple," or "pure and innocent."

L. 116.—नाममहयानि च स्मरणानि च t. J.'s remark स्नेहादिकं मकरन्दे व्ययवति is groundless.

L. 122.—"[My] dear friend's body has determined itself," i. e. determined to love Mak., though her mind has not yet done so, or declared itself if it has. The body has shown this determination by the perspiration and other affections observable on it. व्यवसायो निश्चयः t. This is the explanation of the word given by the commentators in connection with व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकह Bhg. II. 41.

L. 127.—अस्त्व is “being convinced,” “conviction,” “confidence;” confidence generated by Buddh.’s partiality for him. Comp. *आह्वयस्व कुद्वयसमन्वयेन.....अस्त्व इस्ताभ्यामुपगता* | Śāk. Act V. *अन्वया क सिद्धादेशाप्रत्ययप्रायितावाः* Ratn. Act I. (सिद्धादेशाप्रयिताप्रत्ययप्रायितावाः another reading) &c.

Ls. 132-33.—Both *अतिभूमि गतोमुरागः* and *भृतोहरन्* &c., occur in A. B. C. E. The first is omitted in Bh. K1. K2. N.; and the second in O. I have omitted the first in the text as there is a redundancy when both are accepted. For *भरिदुष्वरन्त* or *भरिदुष्वरन्त*, the latter being not unlikely a transcripural error, see note on l. 262 Act. VI.

Ls. 136-38.—*प्रत्याघातिनोक्षमायेण हलनं वन्मृत्तुकुदं निर्वाणं तस्य प्रतिकूलं बहुदुरसितः कथं तेन वार्ध्यास्वायैगस्य प्यतिकरेण विसंभुल ।* “Death, my deliverer (from all troubles), was easy to be had, for I had simply to give up hope of union; but that was averted by Buddh.’s holding out hopes, and hence my suffering (in consequence of love) increased and has rendered me shaky, unsteady, or put me in a disturbed condition of mind.” *जीवलोकपरिवर्त* “changed condition of life.” Comp. *तरीदृशो जीवलोकस्य परिवर्तः* | Utt. R. Ch. Act III. *न शक्तास्तीदृशं जीवलोकपरिवर्तमनुभवितुम्* | *Ib.* Act II. *परिवर्तः* or *परिवर्तः* is “change,” “vicissitude,” and *जीवलोक* “world of life,” used in this sense, and also indirectly, as referring to one’s own life. *रामभद्रस्य बहुतरकटो जीवलोकः* | “life is very painful to young Râmâ” Utt. R. Ch. Act III. *विपर्यस्तः संप्रति जीवलोकः* | *Ib.* Act I. See also *infra* p. 408, l. 231, and p. 432, l. 16, p. 449, ls. 128-29. J.’s explanation of this here is not good.

Ls. 140-1.—*मुहूर्तं निर्मूर्खो धी विस्मयस्तेन विसंभुले उद्भवे विस्तारमाने च ललितनेत्रपुण्डरीके तयोस्ताण्डयेनोद्भवे यथा स्वात्तया प्रतिक्रमे वैरेवर्षो वसिष्कर्मणि यथा तथा ।* “By the increasing wonder, his graceful lotus-like eyes were unsteady, moving, and expanding, and by this dance of the eyes (i. e. varied movements), he was as it were intensely under the influence of wine.” *प्रतिक्रम* “grown,” *उद्भट* is “pre-eminent,” “excited,” “intense;” *समरकर्मणि निसर्गोद्भटा एव कर्मादाः* | *Vid.*; *पदे पदे सन्ति नदा रणेद्भयः* Naishadhīya. *निष्कर्षति* “sees closely or intently.” Comp. *विद्याधरसारिका* *वेन राजर्षिणा क्षणं निष्कर्षता* Vikr. Act IV.

LS. 142-43.—The fragrance of the throat of the Kalahansa who has eaten the filaments of the lotus-flower cannot contribute to the change of his voice, wherefore कषाय must be understood in the sense of “astringent.” The astringency of the filaments must make the throat “not smooth,” i.e. “rough,” and thus the voice being obstructed the sound is चर्चर i.e. “sharp cracking,” as the obstructions of skulls makes the sound of the current of water चर्चर in Act V. (p. 218). This same expression कषयित—चर्चर occurs in Act IV. Utt. R. Ch.

L. 146.—Taking hold of the end of the upper garment was a परिभव “transgression” or “a kind of violence.” डकटंयि “heaving,” “panting”; धनधनाबन्धन “beating very fast.”

L. 148.—“Having thrown off the upper garment, because he held me by its end, I ran away and concealed my bosom with my arms,” since it was laid bare after the garment had been cast off. अवसृज्य must be connected with अपवारित. The reading of A., the same as J.’s, is clear.

L. 149.—The girdle was displaced from its position by her hasty movements, and hardly by रोमाञ्चस्तंभव. विकल “loose.”

LS. 151-52.—Her “heart was rendered austere by the ill-feeling consequent on anger brought on by the most careful efforts,” i. e. she liked the advances of her lover, but it was necessary to appear as if angry, and this she could do only with great effort. It was apparent to him that her displeasure was affected, and the loving nature of her glances was not required to tell him that; hence it was पुनरुक्त “superfluous.” पुनरुक्त meaning “repeated” is used with reference to a thing that is considered superfluous and not in the sense of simply “doing a thing again and again,” as J. takes it. Comp. इयोरपिबुवयोः ज्ञेयः प्रत्यक्षः सखीजेहस्तु मां पुनरुक्तवा-
दिनीं करोति S’ak. Act III. आशास्वमन्यस्य पुनरुक्तमूर्तं श्रेयोसि सर्वाण्यधिजग्मु-
बस्ते Ragh. Canto V. इदमुत्पाद्य सरःसलिलमवृत्तरसमुत्पादयता वेधसा पुनरुक्त-
तानि च नीता स्वच्छटिः † Kād. &c. शिग्धस्व जेहस्व पुनरुक्तं पुनरुक्तिस्तथा पर्वस्तं
लीचनम् । शिग्धं च तस्य पुनरुक्तं च । or शिग्धं पुनरुक्तं यथा स्यात्तथा पर्वस्तं लीच-
नम् । पर्वस्तं “cast.” Comp. पर्वस्त्यान्ति = पर्वस्त्यान्ति p. 178, l. 61.

LS. 149-50.—भोरम्क is “a hard and rough scratch,” the word being allied to the Marāṭhī verb भोरपणें. प्रकटो बः शार्ङ्गलस्य कटोरकरहस्य-
 पाभोरम्कः स एव विकटा पचावली तदेव प्रसाधनं बन्धः । एतादृशं बहुसानं बन्धः-
 स्थलं तच्च निहुरी निवेद्यस्तेन निःसृष्टा । The scratches of the nails of the tiger
 on Mak.'s breast had become hardened (प्रकट) i. e. left hard scars.
 These, in particular, she remembers, because her love for Mak. was
 rendered firm by his fight with the tiger in order to rescue her from
 his grasp. J.'s explanation appears curious. He clasped her firmly to
 his bosom, so that she was unable to move.

LS. 156-58.—सावेगं विधुतं मद्वन्तिकवेत्थार्यायन्मस्तकं तवाविद्धा वा कबरी
 तच्च निहितो बः करो मकरन्देन मकरन्दस्य वेति भावस्तस्य परिग्रहेन पुञ्जीकृता
 उद्गामिताश्च ये मुख्यावयवा मद्वन्तिकाया इति श्लोकं तेषु स्वच्छन्दविकासेन विवर्धं
 वदनकमलं बन्धः । औद्यगिद् may be equivalent to अवयवलिङ्गः; अवयवलिङ्गतं
 यथा तथावयवलिङ्गितेन बोद्धव्यमितिः, i. e. her face was raised in a bounding
 fashion or at once by Mak. पुञ्जीकृतम् is explained by J. as लम्बितम् i.e.,
 “stretched.” It should rather mean “contracted,” “pressed together.”

LS. 159-60.—उद्गामिता घृष्टरघोभा यस्याः । The beauty of her person
 was, as it were, made to “fly about” or “whirl round”; i.e., the
 hairs on the body at once stood on their ends, and this gave
 it that appearance. उद्गमितसाध्वस &c.—Her “eyes were rolling and
 dull on account of the phrenzy caused by the alarming confusion conse-
 quent on the rising fear and joy.”

LS. 167-68.—The reading is a good deal corrupt. But the sense is
 plain enough. Something indecent is meant. The words and manner
 of expression in N. are more becoming. The reading प्रच्छदपदापवारित
 has been rejected in this Ed., though it is sanctioned by a good
 many Mss. and makes sense, as it involves an improbable
 supposition.

LS. 170-71.—I. e., “She must have seen such things in the case
 of Māl. and hence her question to you.”

L. 184.—का प्रतिपत्तिः “what step would you take?” “What
 would you do?”

LS. 189-90.—केरअस्स; see note on ls. 136-37, Act. VI.

L. 193.—J. does not read प्रहर; but without it, it cannot be made out that the night was far advanced, as evidently the poet means to represent it. (See the last speech of Mak. p. 332.) नाडिका is घटिका. The expression then means :—“The drum showing the lapse of the *Ghatikās* of the second *Prahara*.” Or विच्छेद may be taken in the sense of “a division” and नाडिकाविच्छेदपट्ट as a compound expression meaning the drum [indicative of the lapse] of the *Ghatikā*-divisions, i. e., an hour-drum or something like a gong. The sense of the whole would, then, be, “the hour-drum [indicative of the end] of the second प्रहर is being beaten.” A प्रहर = 3 hours. It is therefore mid-night.

L. 194.—सपादपतनम् as the reading of six of our best Mss. has been adopted in this Ed. instead of स पादपडनं.

L. 222.—परिणतो यः सुरागन्धसंस्कारः स गर्भे यस्य । “charged with a strong scent of the odour of wine.”

Act VIII.

L. 7.—At first sight, the reading निक्षीयिनीनाथस्य “of the moon” would appear preferable. For, the moon is the usual friend of the god of Love, and in the following S’loka it is the moon-light that is described. The expressions निर्दलितदिवसावसानमञ्जना and प्रस्यमसाद्यतनस्तान &c., would also show that it could hardly have been midnight at the beginning of the scene. On the other hand, it will be seen that at the end of this conversation, enter Mad. and others, when it must have been past midnight; for, they left Nand.’s house at that time. The conversation cannot be supposed to have lasted for six hours or even more. When Mad. and others started, it was intensely dark, as will appear from the expression प्रौढं तमः &c., used by Buddh. in the last Act, which it could not be if the moonrise described by Mādh. took place at the beginning of the night. निक्षीयस्य is the

reading of seven good copies unconnected with each other and of G. For these reasons, it appears to be the true reading. निशीथः may be spoken of as the great friend of Love, because that is the time for enjoyment and revelry (see l. 173) ; and the expressions निर्वर्तितदिवसावसानं &c., and प्रत्ययसावन्तं &c., may be explained by the supposition that the evening bath may either have lasted for a long time, or even if called the "evening bath," it need not have been taken just when the night began.

L. 18.—नाकरम्बः "full of or mixed with honey," and consequently heavy, and thus going up slowly. मन्मन्द्म्बं conveys the same idea, directly. The comparison of the light of the moon rising after midnight to the dense pollen of the flowers of the Ketaki moving up lazily into the air, is very happy. The pollen of these flowers is very abundant.

L. 22.—निरनुरोधा "unacquiescing," "unyielding."

Ls. 23-24.—Śloka occurring in Utt. R. Ch. where the reading for समूहसाध्वस is ससाध्वसम्भन. संविभाग "participation," "share."

L. 28.—तु has the sense of "as to," and in this sense it often occurs in argumentative style. वस्तु भासनशब्दस्वासादेश इति काशिकावाचकं तत्प्रमाणिकम् । Sid. Kaum. न चाल्लोपस्व स्यानिबन्ध ईर्ष्याविधौ तन्निषेधात् । बहिरङ्गपरिभाषा सूक्तम्वायेन न प्रवर्तते Sid. Kaum. &c. वस्तु स्वयं भूमाश्मिन्नुमाव परं प्रति बोधयितुं पञ्चावयववाक्यं प्रकृष्टे तत्पर्यायानुमानम् । Tark. S. तदेवं न तावच्छ्रुतिप्रसिद्धिः काचित्प्रधानविषयास्ति । स्मृतिस्वावप्रसिद्धी तु परिहरिष्येते । S. Bh. I-4-13; तस्मादपि न स्मृत्यनवकाश प्रसङ्गो दोषः । तर्कावष्टम्भे तु न विलक्षणशब्दित्वाद्भोजनमधिष्ठाति । Ib. II-1-2. निर्वापितं तु न नाम "as to cooling the body by an embrace, well, let it not be;" but let my ear drink, &c. The second तु then, means "but."

L. 31.—अनिर्वहणशीले "O thou who art not disposed to carry out [thy own ideas]." See note l. 126, Act IV.

L. 34.—द्विगुण आवेष्टो जप ।

Ls. 37-38.—सर्वतोमुखम् "of all kinds," "in every way," उपपन्नं हि शब्दे प्रभुता सर्वतोमुखी । S'ak, Act. V.

L. 44.—अनवसितमत एवार्थे मन्यरम् । “Unfinished and therefore unintelligible,” lit. “slow as to the sense,” i.e., not conveying the sense at once, not plain.

LS. 48-49.—The ray of the moon falling upon her cheek is as it were a stalk of the lotus-plant stretched forth by the moon in order to suck in the nectar of her beauty, the stalk being hollow inside. निवेक्षित involves an Utprekshâ on the incidence of the ray and मृगालवण्ड on the ray itself; while कान्त्यमृत is a Rûpaka. The कान्ति having become अमृत, it is in a condition to be drunk in. The Utprekshâs are dependent for their existence (स्वरूपनिष्पत्तये) on the Rûpaka, and as there is no natural resemblance between कान्ति and अमृत, the Rûpaka is dependent स्वरूपनिष्पत्तये on the Utprekshâs; and these latter are dependent on each other. So we have here an instance of अङ्गनङ्गिभावसंकर.

LS. 50-51.—उच्छलिते बाष्पोत्पीडो यस्मिन्कर्मणि यथा तथा । Bahu. तथा चासौ मन्यरं च Karm. उच्छलित is represented in Marâthi by उसळवें (उसळलें p. p. p.). “Why dost thou weep slowly with a flood of tears bursting out.”

L. 56.—The Marâthi उतावळा comes from Pr. उत्तम्भ, Skr. उत्ताम्ब. उताम्बाति “is anxious, eager.”

L. 63.—मालहीए should be translated by the dat. as observed on a former occasion; or even the gen. would do, the sense being संबन्धसामान्य. In either case, it is neither necessary nor good to understand कृते.

LS. 64-65.—वर्धयति (वर्धायति) “congratulates by the expression विट्वा वर्धते.” See note on l. 33, Act IV.

L. 70.—भर has the sense of “burden” or “weight,” as in तस्याः परि-स्फुरितगर्भभरालसायाः Utt. R. Ch., of “moral burden” or responsibility as in भार्या सवर्षितकुटुम्बगर्भेण सार्धम् S’ak. Act IV., and of “a large quantity,” “mass” or “bulk” as in फलभरपरिष्ठापद्वयामञ्जुनिकुञ्ज *infra*, p. 393; ग्रहप्रेममरीकान्तं माधवं राधिका सखी Gita-Govinda, III-1; अम्बु सजा कञ्चरीभरम् Ib. XII-25. Here in the text भर is to be taken in the sense

of "mass," or "bulk." *उत्सङ्गः* means "lap" or "सोप" which is defined as "भुजाभ्यां" i.e., "the interval between the two arms," i.e., "the breast;" but more frequently it means the "upper surface" of a thing as in *इषसे वासिलोत्सङ्गं निषण्णमृगनाभिनिः* : *Ragh. IV-74*; *उत्सोत्सङ्गे प्रणविन इव* *Megha D., 63 or 67* *प्रणविनः प्रियतमस्यैव तस्य कैलसस्योत्सङ्ग-ऊर्ध्वभाग इति च* | *Com.* (this last being applicable in the case of the *प्रणविन्* or friend); *सौधोत्सङ्ग-प्रणवविमुक्तो ना स्म भूदञ्जलिम्बाः* | &c. Here the word is to be understood in the latter sense, and the compound is to be dissolved as *विस्तारिणीः स्तनकुम्भकुङ्कुलचोर्नरस्तस्योत्सङ्गेन* "it was treated to, i.e., worn on the surface of the bulk or extent of the expansive bud-like jars in the shape of her breasts." This way of construction and interpretation dispenses with the necessity of resorting to an unidiomatic *व्यधिकरण* *Bahuvrihi*, as J. does.

L. 82.—*संभावना* is "taking notice of," "showing regard for," "treating with regard," "honouring" as by entrusting one with an important commission. This last is the sense here intended, "Buddh. has discharged the important commission entrusted to her." *Comp.* *सिद्ध्यन्ति कर्मसु महस्त्वपि बभिवोऽद्याः संभावनामुपमवेहि वनी-चरणान्* | *किं वागविष्मद्वदनस्तमसां विनेसा तं चेत्तद्वसकिरणी धुरि नाकरिष्यत्* || *S'ak., Act VII.*

L. 97.—J.'s reading of this line appears to have been the same as that of Bh. K1. K2., viz., *प्रणवलालसः साहसे* and hence he takes the first as an epithet of *करः*. With our reading, *प्रणवलालसस्य* must be taken as an epithet of *हरि* and not of *कर*.

L. 101.—*विक्रान्तं द्रुतं अस्मिन्कर्मणि वया सदा* | J. gets over all difficulties by making *विक्रान्तः* as a trans. part., for which there is no authority. "Shining with a valorous, bounding gait."

L. 112.—Eight good copies give the speech *स्फुरितं* & to Mad. But there can be little doubt that the reading of N. adopted in the text is the true reading. For, in order that Māl. may be found alone and in a place to be taken away by Kapāl., it is necessary that she should go out from their place of shelter

and be represented as sitting alone on the road. The stage-direction उपविशति answers to the first परिक्रामति, wherefore, both refer to the same person, viz., Mâl. But उपविशति is out of place in the case of Mad.; for, she remains at the old place, and has not been represented as going out. She goes out only after the speech in l. 124. J.'s reading वामनवागेन &c., curiously enough, agrees with N., while it disagrees with all the northern copies.

L. 122.—The कृत्स्न of निकृत्स्न is from the root कृत् 6th conj., to “cut;” कृन्तति, निकृन्तति.

LS. 129-30.—दूरनिक्षेपेण दूरनिक्षेपे वाविद्धौ यौ विकटा ऊरुदण्डौ ताभ्यां निधुदं यथा तथा । निक्षेप is “the placing of the footstep,” “treading;” आविद्ध “darted forth,” “cast with force;” निधुदम् “fiercely.”

L. 139.—J. understands प्रसृता after अहम् and makes न तां &c., a separate sentence. But the sense intended seems to be, “Even at first (immediately), she went out to see if you were coming. Since that I have not seen her,” i.e., पश्चादहं &c., is to be taken as one sentence. The same words occur in l. 202, where it would clearly not do to understand प्रसृते after आवाम्; for, Mad. alone went out, Lav. having been absent and come in afterwards. So that, there we have to connect आवाम् with प्रेक्षावहे, and make the whole one sentence.

L. 143.—J.'s explanation of ननु by अहम् will not do, the doctrines अण्ववानामनेकार्थस्वम्, धातूनामनेकार्थस्वम्, and such others, not being acceptable to us.

L. 146.—संघट्ट is “close meeting,” and दुर्गम, “something impassable;” संघट्टेन दुर्गमम् “impassable on account of the close encounter.”

L. 148.—परिस्फुरित “dispersed,” “reflected on all sides.” प्रतिफलित, the optional reading, means “reflected.”

LS. 148-49.—How Balarâma under the influence of intoxication called out to Yamunâ to come up to him, and when she did not,

dragged her by his weapon, the ploughshare, is related in the Vishnu P. V. 25, the Bhāgavata and the Harivaṃśa. नक्षलीक क-
मितः कामपाकस्त्वय विकटभुजदण्डेनाविद्धी हलस्तेन हेलवा विभुनितनत एवोदे-
क्षितास्तरंगा यस्मैवाहुर्ध कलिम्बतनकातोवस्तेन संनिगन् । कलित्व is "influenc-
ed," "overcome."

L. 150.—किं कर्तुं विवृण्वन् च यथा स्वासथोत्पतितः ।

La. 151-52.—सनस्तं गगनमेवाङ्गुलं तस्यावकाशस्तथापसरन्कलले यय ।
अवसरन् "spreading."

La. 153-54.—जर्जरितपञ्चरा व उपसजाः सुमदास्तेषां हस्तेभ्यः । उपसजा
उपनता उपस्थिता वा "those who came up to fight him." तस्मै स विहायुपसजाव
सम्बद्धः . . . प्रोवाच तां तस्वती ब्रह्मविद्याम् । Mudgala Up. अपसरिद्=अपसृत
is the reading of A. and J. But it was hardly possible for Mādh.
to snatch weapons from the hands of the soldiers that had fled
away; and for them to fly away, when their bones were shattered.
Besides, their flying away cannot be mentioned here, since
in the latter portion of the compound, Mādh. is represented
to have driven them away. G. K1. K2. read आसज, the sense of
which is similar to that of the reading in the text. Bh. has पट्टस्य
for पट्टेस्त which means "thrown off" or "tossed up."

La. 156-57.—अन्तरितः "hidden or placed at a distance from them,
by his being on the top of the palace." Hence, the प्रतीहार
was sent to quiet them. सौधसिखरान्तरितोऽयं एवावतीर्षस्व प्रतीहारस्व प्रतीहारेण वा
विनयोपन्यासेन प्रतिष्ठापितं विरोधसंकटं वेन सः । The king caused his atten-
dant to avert or pacify the evil of hostility by the use of humble
or mild words. The attendant spoke mild words to Mādh. and
Mak. and thus conciliated them. स्थित for अन्तरित also yields a
good sense. The nom. स्थितः B. Bh. or अन्तरितः K1. K2. O. show
that even in the compound अन्तरित is to be taken as an adjective
of राजा. संकट "an evil."

L. 160.—In the translation of महालिङ्गमुह भूरिवसुधाम्बने, the Chhāyā
in the commentary and another by Mudgala or Kōṇḍadeva,
a very old Ms. copy of which I possess, have been followed.

But भूरिवसुवन्दने can only be the nom. or acc. dual or the loc. sing. of the Samāhāra-Dvandva of the two. But a Samāhāra-Dv. of the names of two persons is not to be met with and is unidiomatic. Besides, as such, it cannot have the dual, and the construction will not admit the loc. भूरिवसुवन्दने, therefore, is clearly to be taken as the Prākṛit acc. plural, (Var. V.-12, Hemach. III.-14 दानसत्त्वैः।) and is to be translated by the Sanskrit acc. dual भूरिवसुवन्दनौ। The synatetical connection is भूरिवसुवन्दनौ प्रतिबोध्य गतः।

Is. 161-62.—नवदर्शन “a fresh, blooming, or youthful look.” अभिजन “race,” “family,” for नव is a good reading.

L. 166.—प्रेयसी माधवस्त्वैत्यर्थः।

L. 169.—अनुपस्व “having fallen upon them.” प्राग्वीरानुन्नम्यतोनुपस्व तत्प्रहरणान्वाच्छिद्य विक्रामतः। J.’s reading for अनुपस्व appears to have been the same as or similar to that of C. These two lines express the same thing as Is. 153-54.

L. 172.—अनुसयस्यानम् “a matter for sad reflection.”

L. 173.—“Wine, on which fell and sparkled the rays of the moon.”

Is. 180-81.—He expects Māl. to smile when she should hear the story of Mad.’s elopement, and hardly on account of the fight, and Mad. to bend her head down through modesty.

L. 184.—अस्मत्संबन्धेन च उद्दिगस्तेन पराकुलत्वं तस्मात्।

L. 185.—आत्मानं विनीह्यन्स्वः is the reading of most of the Mss. The आत्मन् is put in the singular because each one was diverting her own soul. The word is used distributively while in the text it is used collectively.

L. 187.—Mistaking the noise of footsteps to be that of Māl., they call out सहि मालहि; but on a closer inspection, they find Mādh. and Mak. coming.

L. 194.—अनिष्टैकबुद्धेः, because अतिस्नेहः पापराज्जुनी S’ak. Act IV.

L. 195.—The reading of K1. K2. and of G. which is also that of N. O. with a slight difference has been adopted in this Ed. It is also J.'s reading. *द्रवति हृदयम्* means "the heart melts." The heart melts by deep love—*द्रवीभूतं प्रेम्णा तव हृदयमस्मिन्नाचक्ष्व* Utt. R. Ch. Act III; by love for God—*वाग्यग्रहा द्रवते यस्य चित्तम्* (यस्य = महाशक्तिपुङ्गवस्य) Bhāg. P.; by sorrow at the remembrance of a beloved person who is lost,—*भवति नन विचारस्तेषु दृष्टेषु कीणि प्रव दव हृदयस्य* Utt. R. Ch. Act. III; pity or sympathy for the distresses of other people,—*भूते कश्चन* *supra* p. 231, &c. It is the consequence of an overpowering feeling of the altruistic sort which takes possession of the heart to the exclusion of others, and not of a feeling which agitates as fear does. So *द्रवति हृदयमन्तः* is out of place here; and "my internal soul is full of violent and continuous tremor or trembles violently and continuously," is proper.

L. 197.—There is no reason why *इह भवान्* should not be considered to be exactly like *अथ भवान्*, *इह भवती* like *अथ भवती*, and *इह भवत्योः* like *अथ भवत्योः*. For *इतराभ्योपि वृद्धन्ते* Pāṇ. V-3-14 must be taken to be applicable to all the pronouns mentioned in *क्षिप्तसर्वानाम्* Pāṇ. V. 3-2, when *भवत्*, *दीर्घाद्युः* &c. are added. "And the distressing words of your Ladyships."

L. 202.—*आवान्* is to be taken with *प्रेसावहे*, as remarked in the note on l. 139.

L. 210.—"Why dost thou resort, give way, to dejection, without knowing" what has become of her. Why should you suspect evil; for aught we know, she may be all right and safe and may have gone to Her Reverence. There would be some reason for this dejection, if you knew certainly that she was to be found nowhere, and had met with an evil fate.

Ls. 218-19.—J.'s way of taking this is not satisfactory. *सखी नो भगवतीनवनं जाता न वा जीवन्मुपेक्षति न वेत्युपसङ्कितोस्मि । न वा* is to be repeated, and the doubt is as to whether she has gone to the house of Kām. or not, and whether she will come back alive or not.

L. 221.—The use of the word लौकमिनी seems to be intentional. The appearance of the Holy lady of that name in the next Act is thus suggested.

Act IX.

L. 4.—श्रीणी is a valley. "The forest on or among the mountains of the broad valley."

L. 5.—O. and G. only read प्रवेश; all the rest have प्रवेश. B. C. E. have प्रवेशी the nominative and thus complete the sentence with माधवस्व, and the sense is clear. The प्रवेशम् of Bh. and प्रवेशम् of O. cannot be properly construed. There is evidently a slip there, A. and the two Kāśmir Mss. have कान्तारप्रवेश परिभ्रमतो माधवस्व. Here कान्तारप्रवेश is equivalent to कान्तारं [साकल्येन] प्रविश्य and with परिभ्रमतो the sense is "entering and wandering over the whole forest;" the termination being technically called णुल् (Pân. III-4-56). Perhaps this is the true reading and the rest are corruptions. N. drops both प्रवेश and its altered form प्रवेश and has कान्तारमुपसृज्य having gone to the forest" as applicable to Saud. and not to Mādh. This looks like a deliberate change made by somebody to make the sense clear, as also the addition of अधितिष्ठतो after प्रवेश as in G.

Ls. 8-11.—पारासरित्परिकरच्छलतोन्तरिक्षं विनर्तितं is Apahnuti and it is rendered possible by the Utprekshā which consists in looking upon pieces of the अन्तरिक्ष as having been torn off by the penetration into it of the tops of the lofty palaces, temples, &c., and thrown down.

L. 17.—तदवस्त्रपातः "fall from a precipice."

Ls. 23-25.—तरुणाथ ते कदम्बाथ तरुणाथ कदम्बाथेति वा अम्बूथ तेषां वनं तेषावनक्षोन्धकारी वनम् । एतादृशा गुरुनिकुञ्जा वनम् । एतादृशेभ्यो गम्भीरगङ्गादेभ्य उग्ररेण गोदावरेण मुखरिताः सिन्धुविद्यालाथ मेखलागुप्तो वेपान् । सिन्धुः; on account of the thick wood growing there. This word is often used by the poet in this way. See below अवनमिष्य &c. The

इतिपादस्य भूषणः of Bhavabhūti cannot be मलकादयः as J. thinks; for these mountains had the river Godāvarī running through them, and Malaya and others are too far away from the course of that river. इतिपादस्य is इन्द्रकादयः which was the name in those days of western Mahārāshtra watered by the Godāvarī and the Kṛishṇā-Veṇā. Comp. अदिरलानोकलविर्बहिरस्तस्मिन्धनीलपरिसरारण्यपरिणद्धगोश-
वरीमुखरकन्दरः .... जनस्थानमध्यगो गिरिः प्रसवनी नाम । Utt. R. Ch. Act I. एते ते कुहरेषु गङ्गेनवहनीशवरीवारवी मेघालम्बितनीलनीलसिन्धवाः क्षौणीभूतो इतिपाः Ib. Act II.

L. 26.—After the Pārbatī joins the Sindhu, a few miles further in its course, another river flowing from the South-west falls into it. This river is called Mohwar or Madhuwar and is very probably our Madhumatī. There is a few miles in the vicinity a place called Sonagir (Skr. Suvarnagiri) in which is probably preserved the name of the god Suvarnabindu. अपारुषेवी प्रतिष्ठा बन्ध
“not placed there by man.”

Ls. 28-29.—वरद after अखिल has been inserted on the strength of the two Kas'mir Mss. and of O. J. also reads it. Besides निगम is a general term and hence निगमनिधि conveys the whole sense that is wanted. निखिल or अखिल as an epithet of निगम is therefore without any purpose. But as connected with वरद it is necessary, as the sense is that he is “the grantor of boons to all.” J. takes अखिलवरद as an epithet of निगम which is certainly not proper. अखिलवरद is a vocative like all the rest. The metre is Aryā; but without वरद it is उपगीति, since both the halves have a short syllable for the sixth Mātrā-gaṇa.

L. 32.—संसक्त “mixed” “confused.” Comp. the use of the word in l. 70, p. 209. कलिन्दकम्पा मधुरां गतावि बङ्गोर्निसंसक्तजलेव भाति । Ragh. VI.-48.

Ls. 35-38.—Stanza occurring in Utt. R. Ch. Act II. and Vir. Ch. Act V. विकीर्ण “torn open.”

Ls. 50-51.—प्रविशितम् “harassed,” “troubled by doubt.” तत्त्वम् = अत्यन्तविषये.

L. 57.—अयम् for स्वयम् read by three copies would do very well in Utt. R. Ch., where Râma addresses Sîtâ sitting near him in these same words,—रमनन्द्यस्तुमुखि गौतमापितः । अयमागृहीतकमनीय &c.—but not here, since Mâl. is absent. The आ in आगृहीत does not seem to convey any special sense. The कङ्कुण was worn at the time of marriage. (See note on lg. 187-88, Act VI.)

Ls. 65-67.—विकलकरुणैः adj. to रुहितैः. विकल is “helpless,” “overwhelming” and करुण “piteous;” “overwhelming and piteous cries.” The other reading विकलकरुणैः is to be understood as विकलानि करुणानि यत्र, cries “which overwhelmed, destroyed the power of her senses;” “languishing cries” Comp. जनस्थाने मृत्युं विकलकरुणैरार्यचरितैः Utt. R. Ch. करुणकरुणैः is another reading for the विकलकरुणैः occurring in this. विधुर “overpowered,” “overwhelmed,” “helpless.” Comp. कः संनद्धे विरहविधुरां स्वय्युपेक्षत जायाम् । Megha D. विधुरां डवलनातिसर्जनात्तनु मां प्रापय पत्युरन्तिकम् । Kum. IV.-32. अङ्गानि त्वमनङ्गतापविधुराण्येहोहि निर्वापय । Ratn. Act. III. See also *supra* p. 363, l. 176 and *infra* p. 390, l. 120. Cries, “helpless or overwhelming as if on account of the pain resulting from a cut in the vital or tender parts.” आकृत is अभिप्राय “feeling” or “state of the heart.” आकृतं स्यादभिप्रायः Hal. चूडामण्डलबन्धनं तरलयस्याकृतजो वेपथुः । Utt. R. Ch. Act VI. इदमस्माकमाकृतकरम् । *Ib.* Act IV. साकृतम् “feelingly” occurs as a stage-direction in several plays. See *supra* l. 240, p. 168. हृदयनिहितं भावाकृतं वमद्भिरिवेक्ष्यैः.....कोयं...स्वयाद्य विलोक्यते । Amaru. स्नेह एव स्नेहरूपं वाकृतं “the internal feeling of love.”

Ls. 69-73.—Stanza occurring in Utt. R. Ch. Act III. The Alamkāra is not simply विरोधाभास, i. e., the object is not to bring out mere opposition, but to show that what may be expected to follow does not follow. The “heart is torn, but not broken into two,” “internal heat burns the body but does not reduce it to ashes.” Though the cause of its being reduced to ashes, *viz.*, its being burnt by internal heat does exist, the result does not follow. The Alamkāra therefore is विशेषोक्ति. In the stanza at p. 62, there is simple विरोध between जडयति च and तापं च कुरुते.

L. 81.—आक्षिपानि “divert his attention.”

Ls. 83-86.—Stanza occurring in Utt. R. Ch. Act I. There, the last line is संवृष्टाः कुवलयिनो पुनो विभागाः. J. had this reading before him with the exception of वृद्धन्ताम् for संवृष्टाः. His explanation of the two terms पुण्डरीक and कुवलय is to be considered as चिन्त्य. There were really पुण्डरीकाणि i. e., “white lotuses,” there; but the place appeared to Rāma in Utt. R. Ch. as containing कुवलयानि or “blue lotuses,” because, the मल्लिकाक्ष birds, whose bills and feet were blue, were sitting on them. The white lotuses could not be distinguished from their blue feet, since his sight was bedimmed by tears, his eyes not being quite free from them though he looked at the place in the interval between the dropping of old tears and the springing up of new ones. So would the place appear to Mādh., and for the same reason. The point is lost when, once being told in the second line that there were white lotuses there, we understand the place to contain blue ones also; and, in this case, the use of the word मल्लिकाक्ष is without purpose, and the third line not quite appropriate.

L. 88.—J.’s first reading seems to be कथं बून्यमुत्पाय &c. प्रतिपत्ति is “knowledge,” “thought,” “apprehension”. प्रतिपत्तिबून्य “without thought” or “apprehension” and consequently, like one in an insane condition of mind, who does not apprehend what is said to him.

Ls. 92-93.—The कुटज flowers are white and, hence, compared to a laugh. सानु is “a peak” and प्राग्भार the “summit” generally.

L. 94.—Comp. स्थितमुनतजृम्भागर्भविम्बैः कदम्बैः । Vir. Ch. Act V.

L. 97.—आविर्गन्ध the reading of N. O. two good MSS. and of J. is to be taken as a Bahuvrīhi=आविर्गन्धा येषां तानि by the Vārtika अव्ययानां च । अव्ययानां बहुव्रीहिर्वक्तव्यः ।

L. 103.—The second of J.’s interpretations appears more natural. When the expression घर्माग्भस् is used, what is meant is

perspiration as in घर्माम्भोविसर &c., p. 77, घर्माम्भसां जालकम्, S'ak, Act I.—At the setting in of the rainy season which is described here, there is a sensation of coolness when a shower is falling and consequently perspiration disappears (घर्माम्भोविगम); but after it has ceased the heat of the hot season which has not quite ended, returns and causes perspiration again (घर्माम्भ आगम). श्रीवाहिनः and श्रीवाहिणः are both correct according to Pân. VIII.4-11.

L. 111.—विनोद् is “mirth” or “merriment.”

Ls. 113-14.—अपरम् *i. e.*, इतोपरम् “after this.”

L. 116.—करुणयोऽङ्गितो विरहितः । क्रमः “course” of conduct.

Ls. 118-21.—Stanza occurring in the 3rd Act of Utt. R. Ch. where Râma as addressing Sîtâ, whom he thinks to be absent, says हा हा देवि स्फुटति instead of मातर्मातर्दलति.

L. 123.—कौमुदीमहोत्सव occurs on the full moon day of Âs'vina and not Kârttika.

Ls. 138-41.—Comp. फलभरपरिणामदयामजम्बूनि कुञ्जस्खलनमुखरभूरिषो-
तसो निर्झरिण्यः । Utt. R. Ch. Act II. and Vir. Ch. Act V. स्रवन्तीमुत्तरेण
is a better construction than the other given by J. उपरि is also to be
connected with स्रवन्त्याः understood. The cloud resting on the
top of a mountain could not but be “above” the river. विघटमान
“distorted into various shapes.” It cannot be a trans. part.
The last two lines occur in Vir. Ch. Act V.

Ls. 143-46.—The idea of making a cloud, a messenger, seems
to have been borrowed from Kâlidâsa's Meghadûta. It will be
seen that the two stanzas addressed to the cloud are in the
same metre as that used in that poem, *viz.* Mandâkrântâ. Comp.
also the mode of addressing in Megha D. कश्चित्सौम्य व्यवसितमिदं
बन्धुकृत्यं स्वया मे and मा भूदेवं क्षणमपि च ते विद्युता विप्रयोगः । The
reading of the last line of this stanza is corrupt. J.'s interpre-
tation of it as it is in the text is as good as it can be made.
His विम्बं विभ्रन् gives a good sense; but it is not found in any of

the ten MSS. examined by us. G. reads विष्वग्निष्वक् which presents no difficulty except that the repetition does not seem to have any purpose. J.'s interpretation of the line as it is may perhaps be improved by construing it as कथित्वेन [तव] विष्वक्पुरुषतिथनुर्विभक्तर्मी तनोति । "I hope (कथित्) thy appendage or mark bearing (consisting of) the bow of Indra on both sides adorns thee."

Ls. 147-48.—प्रतिरवेण भरिताः कन्दरा येन हुकृतेन । एतादृशं च तद्वानन्दि... नृबन्धि च । or प्रतिरवेण भरिता याः कन्दरास्ताभिरानन्दिताः &c. आनन्दिता अत एव उद्गतकण्ठा नीलकण्ठास्तेषां कलकेका एव अनुबन्धः सौस्यास्तीति । The deep thunder had its continuance in the cries of the peacocks.

Ls. 152-53.—Comp. आशाबन्धःकुसुमसदृशं प्रायशी ह्यङ्गनानां सद्यःपाति प्रणयि हृदयं विप्रयोगे रूपद्वि । Megha D.

Ls. 159-60.—Comp. इवामास्वङ्गः चकितहरिणीप्रेक्षणे दृष्टिपातस्य &c. Megha D., though there is some originality in Bhavabhūti's idea.

L. 163.—With कथमपि the sense is "somehow or other, O heart, thou art not lacerated into two ; and with कथमिव how is it, O heart, that thou art not, &c."

Ls. 166-67.—निर्माणसन्निवेश "the form of creation or of a created object." The word निर्माण itself, originally signifying "creation" or "a created object," often denotes the "form or shape of creation or of a created object." See note on ls. 163-64, Act III.

Ls. 170-73.—From this, follow addresses to the creatures in the forest as in the fourth Act of the Vikramorvasī. अथ वास्याः किमभवदिति विदितम् । "Do you know what has become of her?" मदन is प्रगल्भ = प्रौढ "grown" or "developed" in strength and influence in the heart, but its effects on the body are not to be seen fully, i.e., her look is girlish.

L. 175.—The peacock drowns my voice by his cries (केकाः), and thus does not attend to me.

L. 178.—“Whom should I beg of, every where begging is out of time (ill-timed)”, i.e., at all times, when petitioners approach, great men are otherwise engaged, and have no time to attend to them, or do not care to devote time to them. अनवसरमस्त lit. “swallowed up, taken up, by ill-timedness.”

Ls. 181-82.—J.’s reading must have been काम्पि...पालिः ; for he takes this compound as an epithet of बलीबदन. But there can be little doubt that it should be taken as qualifying वक्त्रम्. Then only is the sense satisfactory and appropriate. For the face of the monkey-lady with the lips open and the reddened teeth exposed, is compared to the pomegranate broken open when completely ripe, the red shining seeds in it standing in the place of the red teeth. The rind of the pomegranate is reddish in certain parts. To this answers the epithet in the compound. Face, “the temple region of which was reddish by or on account of the flowers of Kāmpillaka.” काम्पिल्लकप्रसवपाटलगण्डपालि is a Bahuv. and also पाकारुणस्फुटितशङ्खिकान्ति. If we adopt पाली the other reading for पालि the first compound is to be dissolved as a Karmadh.=काम्पिल्लकप्रसवैपाटला या गण्डपाली तथा पाक्ता...वक्त्रम्. But the first reading found in eight of our ten MSS. and the construction given above are certainly better.

L. 187.—परिचयप्रागल्भ्यम् “self-reliance as regards familiarity,” “self-reliant familiarity.”

Ls. 194-99.—प्रत्यग्रं विकसितानां कदम्बानां सघातस्त्वेव सुरभिःशीतलध्वानो-
दो यस्य । एतादृशो बृहलः संगलितो मांसलकपोलयोर्निव्यन्दः । तेन कर्मितौ कर-
दौ यस्य । This refers to the elephant, while the compounds ending with निकरम्, नीहारम्, and सारसम् are epithets of सरः, or they may be taken as adverbs to अवगाह्य, which perhaps is better. खण्ड “a collection.” ताल is the motion and beat of any thing at regular intervals. उपसि गजयूथकर्षतालैः . . . विनीतनिद्रः । Ragh. IX.-71, करकि-
सलवतालैर्मुग्धया नर्त्यमानम् । Utt. R. Ch. Act III. Or, it may mean simply a beat without reference to any interval. सहस्ततालं विहस्य

Mṛich. Act I. कर्णताल, therefore, is the flapping of the ear, and its ताण्डव is the variety of ways in which the ears are moved and struck or beaten. कर्णतालताण्डवेन प्रचला जर्जरितजलाश्च (Bahuv.) वे तरंगास्तैर्विततं नीहारं वच बस्मिन्कर्मणि यथा तथेति वा ।

L. 200.—आप्ययौवनः, because he makes proper use of his youth, which is to court and enjoy the company of the fair sex.

Ls. 202-05.—The stanza occurs in the 3rd Act of Utt. R. Ch. But the introductory remark is simply कान्तानुवृत्तिचानुवर्धननुशिक्षितं वस्तेन, and the stage-direction सापवादम् does not occur. Hence, instead of the न in the last line, we have there यत्; and it is proper, since the object of the speaker is not to detect a fault in the elephant's gallantry, as it is here. यत् or तत् is out of place here, and न alone makes good sense.

L. 206.—अवधीरण्वा नीरसं यथा स्यात्तथा "in a manner uninteresting or disagreeable through his neglect of me."

L. 209.—विकारो मानसो भावोऽनुभावो भावबोधकः । Am.; अनुभावः प्रभावे स्वानिश्चये भावबोधके । Med. This is the sense in which the words are used in works on Poetics. कारणान्यथ कार्वाणि सहकारीणि यानि च । रत्यादिः स्थायिनो लोके तानि चेन्नादयकाव्ययोः । विभावा अनुभावाश्च कथ्यन्ते व्यभिचारिणः ॥ स्थायी रत्यादिको भावः . . अनुभावैः कटाक्षभुजाक्षेपप्रभृतिभिः कार्वैः प्रतीतियोग्यः कृतः । K. Pr.; अनुभावो विकाररत्न भावसंसूचनात्मकः । D. R. IV.; उदुच्छं कारणैः स्वैः स्वैर्बहिर्भावं प्रकाशयन् । लोके यः कार्यरूपः सोऽनुभावः काव्यनादययोः ॥ Sâh. D. III. अनुभाव, therefore, is "an external manifestation of a feeling" and भाव "a feeling". According to the Poeticians, a certain feeling, such as love, is created by certain causes which are called विभावाः and the external effects of that feeling are अनुभावाः. Here, beauty in Nature is the cause (विभाव) of a feeling of pleasure (भाव), and the pleased or joyful countenance is the effect and the external manifestation (अनुभाव). The meaning of the line, therefore, is "Fie upon that beauty which is without or unaccompanied by the marks of thy appreciation (such as a pleased countenance) and thy enjoyment (i.e., a feeling of pleasure in thee)—a beauty

which thou dost not enjoy and express thy admiration of"; that is to say, "I will not enjoy beauty without thee." The student will remember that धिक् governs an accusative. अनुभावभावम् may be taken as a Samâhâra Dv. and interpreted as above; or as a Tatp., अनुभावे भावः as J. takes it, or अनुभावस्य भावः. In this case the sense would be "the feeling in, i.e., expressed in or corresponding to the external manifestation."

L. 210.—The sudden introduction of तया for मालव्या in the third line does not appear proper; for Mâdh. has been speaking of Mak. alone in the preceding lines. The reading of B. C. K1. K2. and also of G. as well as the corrected reading of O. adopted in the text is, therefore, preferable to the other.

Ls. 212-13. व्यञ्जन or व्यञ्जक is an उद्बोधक i.e., "something that awakens an old association," "a reminder." प्रबुद्ध "re-awakened."

L. 221.—For परिच्छेद् see l. 271, Act I. and the note on it.

Ls. 223-24.—आबद्धो वेपथुर्यत्र भये । यस्मिन्कर्मणि यथा तथान्वभावीति वा । गणयता is to be connected with हृदयेन. "All the fear which my heart, tormented through friendly love and expecting or afraid of (lit. counting upon) calamities in thy case, always entertained tremblingly, even without cause, has now disappeared at once," because thou art now dead. गणयतो is a bad reading, for it can be taken only as an adj. to मन; but its position is in the middle of the adjectival subordinate sentence in which अन्वभावि is the verb, while मन belongs to the principal sentence.

L. 226.—In the last stanza he says, 'all his fears are now at an end;' but, here, he observes that the time during which he trembled with such fears was even better, because he could then at least see Mâdh. alive, though in a woful and alarming condition. But, now, life to him is a burden, &c. त एवातिक्रान्ता मुहूर्ता वरं नो वर्तमानाः । यत इदानीं भारः काय इत्यादि ।

Ls. 228-31.—"Life is an adamant shaft," for it afflicts him as much as the shaft does when it pierces the heart. Comp. मनोप-

पातिभिः प्राणैर्बद्धकीलावितं स्थिरैः । Utt. R. Ch. Act I. The vital airs (life) have acted like a बद्धकील, because they have been piercing the heart. आलोक is "light". "The sun of the world of life is set."
Comp. निरालोकं लोकम् 1. 201, p. 232.

Ls. 237-39.—अतिवृद्धपीडनैः embraces "in which there was very close pressing" of the limbs. उलसितो विस्मयो यच्च, glances which betokened "rising wonder". नवप्रणय &c., glances "full of (lit. overpowered by) dalliance consequent on dawning love."

Ls. 242-45.—The idea is "It is a great pity that a thing (or person) should be destroyed just at the time when, having received the highest development its nature is capable of, it is in a condition to be of use to the world." Three Dṛiṣṭāntas are contained in these lines. We have this Alaiṅkāra when in two distinct sentences the relation between the Upameya and a certain property is represented to be the same as that between the Upamāna and another property; i.e., the two do not possess a common property, but have corresponding properties.

L. 248.—स्वयंप्राप्तेन जीवितेश्वरः "the chosen lord of life."

L. 249.—Some MSS. read चन्द्र or चन्द्रमुख only, and omit मुख in which case Mādh. himself is identified with the moon which is not proper. Others read चन्द्र before मुख, but here we cannot take चन्द्रमुख as a Karmadh., for the उपमित i.e., मुख must be placed first, but must construe it as a Bah = चन्द्र इव मुखं यस्य and apply the epithet नन्दन to Mādh. as मुख is उपसर्जनीभूत i.e., entirely subordinated, or to चन्द्र before making the Bah. compound. This is not good. I have therefore chosen मुखचन्द्र as the best reading and construe it as Karmadh. = मुखं चन्द्र इव or मुखमेव चन्द्रः and the whole as नन्दनं चन्द्रसदृशं मुखं यस्य सः । or नन्दनो मुखामिश्रश्चन्द्रो यस्य सः । न विद्यत पश्चिमी यस्मात् i.e., "that after which there is no other," "which is not followed by any other," "last." पश्चिम also means "last." The expressions are similar to अनुत्तम and उत्तम, the former of which does not mean "not excellent," but "something not excelled." अपश्चिम occurs in this sense in

several places :—देवि । अयमपश्चिमस्ते रामस्य शिरसि पादपङ्कजस्पर्शः । A Bombay Ms. of Utt. R. Ch. Act I. अयं पश्चिमस्ते is the reading of the Calcutta Ed. by Târākumâra Chakravartî and of a Telugu Ms. प्रसीदतु महाराजो ममानेनापश्चिमेन प्रणयेन । Ven. S. Act VI. प्रणमापश्चिमस्त्वपिबुः पादयोः । Mudrâ R. Act VII. पत पश्चिमयोः पिबुः पादयोः is the reading of Bombay Mss. तात अम्ब अयं मेपश्चिमः प्रणामः । Nâg. Act V. The word may here be taken both as पश्चिम and अपश्चिम. अन्तिमः is the reading of a Bombay Ms. पश्चिमावस्थाप्रार्थितः “asked for in your last condition.”

L. 270.—अनिष्टं व्यवसितोसि is like अन्वमारुहः ; but the root लो does not occur in the list of those, the past participles of which are active. स्तु also, does not, but still its past part. is thus used by Kâlidâsa; मधुकर विस्तृतोस्येनां कथम् । S'ak. Act. V, एनां विस्तृतासि । S'ak. Act I. व्यवसित also is similarly used to govern an accusative as in हानं देवा व्यवसिता इममेव महर्षयः । MBh. XIV-26-10. O. reads अनिष्टं व्यवसितम्.

L. 275.—अनपेक्षितास्माकमवस्था यच्च । A deed “in which my condition was disregarded.” Had the breeze cared at all for my condition, it would not have awakened me, simply to be thus tormented again by thoughts about Mâl. I was free from all sorrow while insensible, but am now re-awakened to it.

L. 277.—संवदति “agrees.” See note on l. 121, Act V.

L. 294.—दुर्ललित is “fondled too much,” so much so, that the person cannot be made to have a liking for any other person than the one who has fondled him. It is applied in this sense to things also by personification. हा वस्स दुःशासन हा महाज्ञाविरोधितपाण्डव .... हा मरुजुः दुर्ललित Ven S. Act IV. नोपवनलतासु रम्यविदपासु । चभुर्बभ्राति धृति तदङ्गनालोकदुर्ललितम् ॥ Vikr. स्तनोन्नाहदुर्ललित “fondled on the prominent region of her bosom;” fondled, i. e., constantly worn through affection.

L. 297.—J.'s second explanation, अवलोक्यत इत्यवलोकः, will not do for us.

LS. 299-300.—अपि is not to be taken with लवङ्गिका, as J. does, but with रचितः (रचितोपि). विषमं जया स्वासया मयितः “woven unevenly.” The अपि is repeated after each of the epithets. The readings of A. E. and G. O. dispense with one, but अपि is often repeated in this way for rhetorical effect.

L. 305.—स्वराग्रस्तावः “occasion for haste.” ग्रस्ताव is “the matter in hand,” “haste is the matter in hand,” i. e., should be used, is necessary.

L. 308.—The garland is beneficent or has conferred obligations on Mādh., because it saved the life of Māl. as expressed in the following stanza.

L. 311.—“The pangs of love-torture, keen on account of the evil of the burning of the body.”

LS. 315-18.—The last आगत of the garland mentioned by J. can hardly be meant by Mādh. The others may be intended, but it is not necessary to restrict the term to such as are indicated in the play. It may well be supposed that Mādh. refers also to several other occasions, when, while enjoying each other's company, they transferred it to one another. आनन्द &c. “which strengthened the fever of love which was combined with joy.” जेहाङ्गुनानि “the marks of affection.”

L. 322.—जेहस्व हस्तलाभः, जेहस्वहस्तस्व लाभः and स्वहस्तलाभः are the other readings. स्वहस्त is “one's own hand,” “hand-writing.” But there was no handwriting here. हस्त therefore is to be understood as “a recognition,” “a sign,” “a proof.” In either of the last two senses it is used in the Mudrā R. पर्वतकोस्मान्निर्घोषादित इति कृतज्ञतायाः स्वयं हस्तो दत्तः स्वान् । In Vikr. we have किं कार्यं भवतो हृतेन दयिताजेहस्व-हस्तेन मे, where it may mean even “handwriting;” for the king refers to the love-letter written on a Bhūrja leaf by Urvas'ī. But comparing the expression with its use here, जेहस्वहस्त should be taken more generally to mean “one's own recognition (sign,

proof) of love"; and मालतीस्वहस्तलाभ, "a recognition or sign from Māl."

Ls. 340-41.—"United for (the development of) the quality of beauty"; i.e., both together heighten the beauty. "Let the fair deed remain, last," i.e., it should not be neutralized or marred; for it is a delightful thing in itself, and, as such, deserves to be allowed to remain, and it is a savage act to destroy it. The stanza contains an instance of the Alaiikāra called Aprastntapras'amsā.

Ls. 349-52.—The idea here is similar to that in the stanza, ls. 339-42. "The very form, or creation of God," for its own sake and not for any incidental reason, "ought to be treated with tenderness" and not roughly handled, because it is such a matchless creation. "Do not take upon thyself the nature of a demon." "Do not act demoniacally"; for to destroy a thing which, in itself, is the very image of beauty and goodness and, as such, deserves to be preserved, is savage, demoniacal, worthy only of an evil spirit. "Be tender." The last two lines occur in Utt. R. Ch. Act I. The reading there is the same as that of A. K1.K2. here. But चरैरेवताडनानि would be appropriate, if it were said of one that he deserves to be treated with respect and should not be subjected to indignities; for the expression "trampled under foot" implies insulting treatment. This is not the idea here. What is meant here is, that a certain thing should be treated with tenderness and preserved, and not roughly handled, used violently, or destroyed. This idea is brought out by मुसलैरेवताडनानि, मुसल being the same as the Marāṭhī मुसळ, "a heavy pestle of wood about five feet long," used to refine rice or reduce spices to powder in a mortar of the same material of a proportionate size. The stanza contains an instance of the Alaiikāra Dṛishtānta.

L. 354.—The conditional is in such cases to be translated by the English pluperfect conditional; "she would have done," &c.

Ls. 356-57.—का पुनः &c., "Who art thou that art thus our friend"

La. 359-60.—**गुरुचर्चा** is **गुरुसेवा** alone, and not **गुरी चर्चा**, which is far-fetched. **सिद्धि** is an “accomplishment or miraculous power,” and **आसेपिनी** “that draws or takes away” (in the air); “the power of flying away in the air with another.” Comp. **मालती-मालिन्व निष्कान्ता** the reading of C. and J. in l. 123, p. 352.

La. 363-64.—**Saud.** suddenly flew into the air, and gave rise, by her miraculous power, to an appearance of complete darkness, relieved by flashes of light like those of lightning. “A frightful combination of darkness and light or (lightning) destroying the perceptive power of the eye, appeared for a moment and has vanished.” The first line occurs in Utt. R. Oh. Act IV., where **Chandraketu** describes the appearance produced when **Lava** discharged the **वृम्भकास्त्राणि**. J. attaches only a figurative sense to the lines, which the poet does not seem to have intended, since the figure itself is not appropriate. Such a figurative sense will not do at all in the Utt. R. Oh., while the plain meaning fits so well with the surrounding circumstances in both the places, that there can be little doubt that that is the only one intended. **कयनिह** &c. When the darkness was over and ordinary light restored, **Mak.** looks for his friend and does not find him; and asking himself what this can be, concludes that he has been suddenly carried away by **Saud.** “Predominant is the mistress of the **Yogis** by her might.” She has shown her all-predominating might in this case.

L. 368.—“I am at a loss to know whether this is good or evil,” whether it is for his good that **Mâdh.** has been taken away, or whether he is to meet with the same fate as **Mâl.** What J. means by his **कपालकुण्डलानवनेनर्थः** it is difficult to say. The same idea is further developed in the following stanza.

La. 369-72.—The **विस्मय** or wonder must be in consequence of **Saud.**’s producing suddenly an appearance of a mixture of darkness and light and taking away **Mâdh.** **अविस्मृत** is the reading of N. for **अपस्मृत**. If the previous occurrences were **अविस्मृत**, i.e., not forgotten, there

ought to be no termination (नोटन) of infatuation (प्रमोह); wherefore the reading अपस्तुत of seven of our MSS. and of G. is preferable.

Act X.

L. 6.—चाटु “endearing words,” or even “acts”.

LS. 9-10.—“On which there was a cry or a smile irregularly.” Children have no stated times for crying or smiling. A cry may the very next moment be followed by a smile, and *vice versa*, and much reason is not wanted for either. Stanza occurring in Utt. R. Ch. addressed by Janaka in the fourth Act to Sītā abandoned by Rāma and supposed to be dead.

L. 13.—सुप्रसन्नो मुखचन्द्रस्तेन सुन्दरी ।

LS. 14-15.—दैवस्य दुर्विनयेन परिणामः । दुर्विनय “an ill-bred act.”

L. 18.—अभिनवेन रागेण रसो यजेति । अभिनवस्य रागस्य रसो यजेति चा. But these are open to the objection that they are व्यधिकरण; hence अभिनवौ रागरसौ यज which is the way of dissolving the compound when it is to be made applicable to the creeper and the tree, will do equally well in the case of Māl. and Mādh.

L. 27.—उज्जिह्वानमूर्ध्वं गच्छत् ।

LS. 30-31.—मदीय &c. “Thy limbs were nourished by the warmth of my weeds”; thou wert bred up in my lap.

L. 30.—इन्तपाञ्चालिका “a doll of ivory.” Just as children play with it, first of all amusing it, then teaching it, then getting it married, so did I with thee.

L. 41. निःसहास्मि जीवितोद्धहनेन—“I am fatigued by bearing my life” असमर्थोस्मि or न समर्थोस्मि जीवितोद्धहनसाहसेन is the other reading. “I am weakened by the foolhardy deed of bearing my life.”

L. 42.—अवधुत्य or अवधूय “Shaking myself down.”

L. 46.—The उत्कण्ठा meant by Kām. can hardly be that of being united to Māl. in the next birth, as J. understands it. Such a hope is distinctly renounced in the next stanza. His remark स्वतीतिवृत्त्या &c. is also not good. Kām. does not say anything as to Lav.'s solicitation about a blessing, but, on her part, expresses her wish also to kill herself. उत्कण्ठा is the "anguish" consequent on disseverance, and आवेगः "a pang." उत्कण्ठावीगः "being full of anguish" is also a good reading.

L. 47.—If the expression बहि न is to be read here, it must be followed by such another as न नाम सः or ततोस्तु मा; but अनागमः in its place makes the sentence incomplete, the consequent clause being wanting. J.'s reading seems to be similar to that of B.

L. 53.—नैतं जनं &c. "Do not forget this person." This is Lav.'s last adieu to Mad. She is not going to allow the latter to take the lead, but is preparing to kill herself before all.

Ls. 61-66.—Saud. ushers her arrival by the same appearances as those which marked her departure. But here, the first part of the third line of the stanza is spoken by Kām. and the answer is given by Mak. appearing suddenly on the stage.

L. 70.—सुवर्णविन्दु is the idol of Śiva at the confluence of the Madhumati and Sindhu and the women were on the top of the mountain by the slope of which flowed the Madhumati.

L. 74.—दिष्टा in relation to the recovery of Māl., and धिक्कटम् with reference to Bhūriyasu's going to kill himself.

L. 76.—असिपद्म "the blade of a sword." It does not look well as a Bahuv. referring to वृक्ष understood.

L. 81.—लोकालोक is the mountain that encircles the earth. It is situated beyond the sea of fresh water which itself surrounds पुष्कर, the last of the seven continents. According to the Pauranic geography, the earth is composed of seven seas and seven continents. Beyond लोकालोक there is complete darkness and to this side of it there is light. परेण पुष्करस्वाय आवृत्त्वावस्थितो महान् ।

स्वादूकसमुद्रस्तु स समन्ताद्देष्टव्यत् ॥ स्वादूकस्य परितः शैलस्तु परिमण्डलः ।
 प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकालोकः स उच्यते ॥ आलोकस्तत्र चार्वाकश्च निरालोकस्ततः
 परम् ॥ Mātsya P. Chap. 122. स्वादूकस्य पुरतो वृद्धयते लोकसंस्थितिः ।
 द्विगुणा काञ्चनी भूमिः सर्वजन्तुर्विजिता ॥ लोकालोकस्ततः शैलो योजनानुत-
 विस्तृतः । उच्छ्रायेणापि तावान्ति सहस्राण्यचलो हि सः ॥ Vishnu P. II-4. लोका-
 लोक इति समाख्या यदनेनाचलेन लोकालोकस्यान्तर्वर्तिनावस्थाप्यते ॥ Bhāg. P.
 It may have been called लोकालोक because it is in the middle of the
 enlightened and unenlightened or inhabited and uninhabited
 regions. लोकालोकान्तराल is the space encircled by the mountain,
 and consisting of the seven seas and seven continents. Comp.
 लोकालोकालवालस्थलनपरिलसस्तप्तमान्मोधिपूरम् । &c. Vīr. Ch. In this
 S'loka, the Universe is compared to a tree, with लोकालोक as the wall
 of the basin at its root, against which the waters of the seventh
 ocean dash. Also लोकालोकविचारिचारणगणैरुद्गीयमानं यद्यः । Nāg. J.'s
 explanation of this is wrong.

LS. 86-87.—The first इव is उत्प्रेसाव्यञ्जक, and the second indi-
 cates उपमा. The अनर्थ or evil is Māl.'s swoon consequent on her
 hearing of her father's going to kill himself.

L. 92.—द्वैवस्य द्वाराणि, the doors or openings through which the
 effects of the fate of a living creature reach him. This line occurs
 in Utt. R. Ch. Act VII. जन्तोः as the reading of six of our MSS.
 and of G. has been adopted in this Ed.

L. 95.—Saud. had left Mādh. and gone away to give intelligence
 to Bhūr. of Māl.'s safe arrival, and thus to prevent him from
 throwing himself into the fire. तथा योगिन्या सह न नु मालत्वा । तां
 योगिनीं न नु मालतीम् ।

LS. 105-06.—Saud. seems to have caused this shower of rain in
 order to restore Māl. and the rest to their senses.

L. 109.—विततभासा नासा is also a good reading.

L. 120.—जलद् &c. "the shower of water from the cloud," which

had just fallen on them. Her words are more refreshing because they remove the cause of our grief by telling us that Bhûr. is safe.

LS. 126-27.—एहि for जीव is certainly a bad reading. "Live thou" and thus make others live, for they were about to die, supposing thee to be dead. Her limbs are called cool because her embrace is calculated to cool the fever of anxiety caused by her disappearance; and as they had not come in actual contact with snow, the compound must be dissolved as मुहिनसङ्गेनेव शीतलानि "cool as if by the contact of snow"; i.e., the contact of snow is दृष्टोक्तिरित. If we take it as मुहिनसङ्गेन शीतलानि it will be necessary to suppose actual contact and "the coolness" would have been physical and not psychical, as it is evidently meant to be.

L. 131.—मनोरथमतिक्रान्तं वक्ष्ये न वत्साः । "Her being seen again was a thing so impossible that it was even beyond the reach of desire." Utter impossibilities are not even desired. Comp. सखलु मनोरथानामप्यभूनिर्विसर्जनावसरसत्कारः । S'ak. Act VII. अभ्युपयो यमन-वृज्जनस्व वाः संपवस्ता मनसोऽप्यभूनिः S'is'. III. 59. अगम्याः is another reading for अभूनिः in this.

L. 137.—निर्बन्ध is here "resolute perseverance."

LS. 139-40.—पुनरुक्तारुण "cruel, oftener than necessary." It was not necessary for fate to have been cruel again, for one cruelty was enough to afflict us so greatly, as to satisfy her bitterest malice. (See note on ls. 151-52, Act VII.)

L. 145.—तत्सर्वं &c. The whole, i.e., her saving the life of Mâl. and others is now intelligible.

LS. 150-51.—स्पृहणीयसिद्धिः "whose miraculous accomplishments are enviable." विलसितैः may be taken as the हेतु of वन्द्या. बोधिसत्त्व is a Buddhistic saint. This dignity is attained to as a consequence of virtuous conduct through a long series of lives and is preparatory to that of a Buddha. Benevolence even at the willing sacrifice of one's own life is a necessary constituent of the nature of a Bodhisattva. अतिबोधिसत्त्वैः is a Tatp.

Ls. 152-53.—Thou, “whose conduct towards me as a plant, the seed of which was laid in our former acquaintance, is now loaded with fruit.”

Ls. 155-58.—भगवत्याः संबन्धेन पक्षपातिनी । मयीत्यर्थः । भगवतीलेहान्निर्गतो विशेषो यत्र कर्मणि यथा तथा । or, taking the reading of A. Bh. E. K1. O, भगवत्यानिर्गतो विशेषो यत्र &c. “I was treated with a kindness, equal to that of Her Reverence” (Kām.). In the other case, “treated [by her] just like Her Reverence.” अभिज्ञानेन सहितः साभिज्ञानः । केसरावत्या साभिज्ञानो हस्तो यस्याः । Compound similar to निमित्तसम्बन्धेन l. 227, p. 51.

L. 185.—परिहास is “sport,” “merriment.”

L. 187.—Though by प्रकरण the poet intends a dramatic composition of that name, still in the mouth of Kām. it is to be taken as equivalent to “an affair,” or “a matter” generally.

L. 189.—इतरेतरापत्यसंबन्ध आत्मा यस्य । ...संबन्धरूपो मनोरथ इत्यर्थः ।

L. 194.—उपमहात् “on account of his having been brought over to our side.”

Ls. 197-98.—According to Amara the Prakṛitis are स्वाम्यमात्य-सुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानि च । रात्र्याङ्गानि प्रकृतयः पौराणां श्रेणयोपि च ॥ So also Kāman. IV. 1., Manu IX. 294, and Yājñavalkya I.353. This has led a critic to believe that the प्रधानप्रकृति spoken of in the text is the chief of these Prakṛitis, i.e., the स्वामी or king. But there is no reason why if the king was meant to be spoken of, he should be spoken of so indirectly. The Prakṛitis mentioned in the above quotations are the constituents of a kingdom, but there are other Prakṛitis which constitute the power and possessions of a king:—

अमात्यराष्ट्रदुर्गार्थदण्डाख्याः पञ्च चापराः । प्रत्येकं कथिता ह्येताः संक्षेपेण द्वि-सप्ततिः ॥ “Each of the four Mūlaprakṛitis and eight Śākhāprakṛitis has five Dravyaprakṛitis, as they are called, viz., अमात्य, राष्ट्र, दुर्ग, अर्थ and दण्ड. There are thus 60 Dravyaprakṛitis ; and if we add the first

twelve, the total number is 72. See Manu VII. 155-57, with Kullūkabhāṭṭa's Commentary; so also Kāman:—

अमास्वराद्गुर्गापि कोऽसौ इण्डश्च पञ्चमः। एताः प्रकृतवस्तुज्ञैर्विजिगाधोरुहाहताः॥
VIII. 4. So then the chief Prakṛiti of a king is अमास्व; and in our text this is to be understood and not a Prakṛiti of a kingdom; for there is no question about the abstract kingdom of Padmāvati here but of the king. Amātya is a convertible term with Sachiva. Manu VII. 54, directs that a king should have seven or eight *Sachivas*. These are Dhīsachivas or counsellors. In VII., 60 he directs that he shall employ Karmasachivas or executive ministers; and here the word used is अमास्वान् and these are explained by Kullūka as कर्मसचिवान्. Now of these Karmasachivas those who are of a timid disposition should be employed in अन्तर्निवेशन i.e. अन्तःपुर according to two commentators, and भोजनस्यवनगृहान्तःपुरादि according to others. In the commentary on Kāman. V., 20 the term नर्मसचिवाः has been explained as विदूषकानां स्या वैः सह स्वामी नर्मलापं करोति. Nand. is styled नर्मसचिव in our play and he was in charge of the अन्तःपुर; so, he was a Karmasachiva and an Amātya. He therefore belonged to the first of the five Prakṛitis or constituents of the king's power, and was thus a प्रधानप्रकृति; and in the stanza at p. 110, Act II., the motive of securing the favour of Nand. has been attributed to Bhūr. Kāman. recommends a dependent of a king not to offend Narmasachivas:—

न नर्मसचिवैः सार्धं किञ्चिद्व्यभिन्नं वदेत् ।

ते हि मर्मण्यभिघ्नन्ति प्रहासेनापि संसदि ॥

प्रधानप्रकृतिकोपः here is, therefore, "the displeasure of Nand." and not of the king, though that of the latter would have followed.

L. 194.—संस्तुतं परिचितमपलपन्ति ताः "politic actions which conceal what is intended." संस्तुतं मनसः "cherished by the mind."

L. 206.—घनो बन्धुबान्धवसुहृद्भोषीष् प्रमोदी याताम् । बन्धु is probably a nearer relation than बान्धव, but the two together form a compound expression signifying all kinsmen.

ABBREVIATIONS USED IN THE EXPLANATORY NOTES.

Aghor. = Aghoraghanta.
Am. = Amara.
Aval. = Avalokitâ.
Buddh. = Buddharakshitâ.
Bh. H. S'r. = Bhertṛihari's S'riñ-
 gâra S'ataka.
Bh. G. = Bhagavadgîtâ.
Bhâg. P. = Bhâgavata Purâṇa.
Bhûr. = Bhûrivasu.
Com. = Commentary.
Comp. = Compare.
D. R. = Das'arûpakâvaloka.
Daṇḍ. = Daṇḍin.
Hal. = Halâyudha.
Hemach. = Hemachandra.
J. = Jagaddhara.
K. Pr. = Kâvyaprakâś'a.
Kal. = Kalahansa.
Kamal. = Kamalâkara.
Kapâl. = Kapâlakuṇḍalâ.
Kâd. = Kâdambarî.
Kâm. = Kâmandakî.
Kâman. = Kâmandakî's Nîti-
 sâra.
Kum. S. = Kumârasambhava.
Kuv. = Kuvalayananda.
Lav. = Lavaṅgikâ.
Lit. = Literally.
Mad. = Madayantikâ.
Mahbh. = Mahâbhâshya of Pa-
 tañjali.
Mak. = Makaranda.

Mand. = Mandârikâ.
Mâdh. = Mâdhava.
Mâl. = Mâlatî.
M. Bh. = Mahâbhârata.
Megha. D. = Meghadûta.
Mṛich. = Mṛichchhakaṭṭi.
Mudrâ R. = Mudrârâkshasa.
Nand. = Nandana.
Nâg. = Nâgânanda.
P. = Purâṇa.
Pat. Y. S. = Patañjali's Yoga-
 sûtra.
Pân. = Pânini.
Pr. = Prâkṛita.
Ragh. = Raghuvaṃś'a.
Ratn. = Ratnâvalî.
S'ak. = S'akuntalâ by Kâlidâsa.
S'ank. Vij. = S'amkara Vijaya by
 Mâdhava.
S. Bh. = S'amkara Bhâshya.
S'âr. = S'ârûgadharma's Paddhati.
S'is'. = S'is'upâlavadhâ.
Sarv. = Sarvadars'ana Saṁgraha
 by Mâdhava.
Sah. D. = Sâhityadarpaṇa.
Saud. = Sâudâminî.
Sid. Kaum. = Siddhânta Kau-
 mudî.
Up. = Upanishad.
Utt. R. Ch. = Uttarârâmacharita.
Var. = Vararuchi's Prâkṛitapra-
 kâś'a.

Vardh. G. = Vardhamāna's Gaṇa-
ratnamahodadhi.

Vārt. = Vārttika.

Vāts. = Vātsyāyana on Gautama's
Nyāyasūtra.

Vātsy. K. S. = Vātsyāyana's Kā-
masūtra, Durgāprasāda's Ed.

Veṇ. S. = Veṇisaṃhāra.

Ved. S. = Vedāntasāra.

Vid. S. = Viddhaśālabhañjikā.

Vikr. = Vikramorvaśī.

Vīr. Ch. = Vīracaharita by Bha-
vabhūti.

CORRECTIONS.

PREFACE.

P. xiv, l. 3, *read* Saṅgrāmāpīḍa for Sāṅgrāmāpīḍa.

TEXT, COMMENTARY, AND CRITICAL NOTES.

- P. 31, note 114, l. 1, for *before* read *after*.
— 115, l. 1, for आलिहिदं अहि read अहिलिहिदं.
- P. 49, l. 16, संधि is treated as a feminine noun in all the Mss. of the commentary.
- P. 54, l. 1, read सवि° for सीव°.
- P. 58, l. 2, read तैश्च for तथे.
- P. 63, l. 14, for मनः read न मे.
- P. 66, l. 12, for सरसः read रसः.
- P. 76, l. 8, read अणुम° for अणम°.
- P. 109, l. 9, for °वहम् । यतः । read °वहं यतः ‡.
- P. —, l. 14, for मरणभरण read मरणशरण.
- P. 115, l. 15, read य before इति.
- P. 121, l. 8, dele इ and put a hyphen after ले in l. 7.
- P. 127, l. 10, from bottom, dele “for” before ईदिसो.
- P. 199, ls. 4 and 5, dele ‡ before तद् and put it after इति.
- P. 203, l. 1, put a hyphen after °वल्ली.
- P. 204, l. 8, from bottom for कर्तृणि read कर्तृणि.
- P. 205, l. 3, read °नस्तद्धि° for °नस्तद्धि°.
- P. 221, l. 10, from bottom, dele N. at the end.
- P. 227, l. 3, from bottom, read त्यक्त्वा for त्यंक्त्वां.
- P. 243, l. 4, put a hyphen after एत्तो.
- P. 245, l. 9, for गमन read गगन.
- P. 249, l. 10 from bottom, for °ता उप° read °तोप°.
- P. 253, l. 7, put a semicolon after D.
- P. 258, l. 11, for तर्पकाणि read तर्पकाणि.
- P. 271, l. 8, read विआरोदि for विअरिदि.
- P. 279, l. 12, for विषमेन read विषमेण.

- P. 287, l. 3, dele the visarga after दु.
 P. 287, l. 8, insert च after मवा.
 P. 292, l. 9, for °धार्मिकत्वम् । काम- read °धार्मिकत्वं काम-.
 P. 293, l. 7, °मय्युपलभ्यते.
 P. 301, l. 5, for °सङ्गं read °वङ्गं.
 P. 308, l. 2, for परेन्त read पेरन्त.
 P. 307, l. 8 from bottom, for °त्यललळ read °त्यललळळ.
 P. 314, l. 8, for भूतोद्भूतं read भूतोद्भूतं.
 P. 343, l. 9, for वर्धाययति read वर्धयति.
 P. 344, l. 5, for कुङ्कुल read कुङ्कुल.
 P. 350, last l. of note on l. 106, dele E.
 P. 359, l. 5, for ऐनिक read तैनिक.
 P. 375, l. 1, for °जिखिल read °जखिल.
 P. „ note on l. 28, for “K2.”; for अखिल” read K2. for अखिल;
 P. 377, last l. read कुकुटाः for कुकटाः
 P. 383, l. 12, dele । after नाला.
 P. 385, l. 10 from bottom, for सानुने° read सानूने°.
 P. 399, l. 13, for वृत्तान्तं read वृत्तान्तं.
 P. 408, l. 9, for °माङ्गलि read °माङ्गलि.
 P. 408, l. 8 from bottom, read भवन्तं for मयन्तं.
 P. 413, l. 5 from bottom, put semicolon after अपि च.
 P. 423, l. 8, read कटं for कटं.
 P. 441, l. 10, read विन्दुं for विदुं.
 P. 445, l. 11, join मिय and मुहदे.

NOTES.

- P. 1, l. 18, dele the inverted commas on *The*.
 P. 5, l. 3, for *Āryanakas* read *Āraṇyakas*.
 P. 6, l. 12, for *Uch.* read *Ull*.
 P. „ l. 23, for *has* read *hast*.
 P. 10, l. 10, for नु read नु.
 P. 15, l. 8, put *shall—friend* within inverted commas.
 P. 16, l. 6, for एव read एवा.
 P. „ l. 7, for a comma after 184 put a full point.
 P. 18, l. 19, for *pariṇama* read *pariṇāma*.
 P. 27, l. 3, dele the full point after गदाप.
 P. 28, l. 13, for स्ट read उट्.
 P. 36, note on l. 89, put inverted commas before *you* and after *before*.
 P. 91, l. 6, for °बत्याविर्गतो read °बत्या विर्गतो.
-

BOMBAY SANSKRIT SERIES.

*Edited under the superintendence of Prof. S. R. Bhandarkar, M.A.,
and Prof. K. B. Phatak, B.A.*

	Rs.	a.	p.
Āpastambīya Dharmaśūtra, Part I., with Critical Notes and Index and various Readings of the Hira- yakeshi-Dharmaśūtra, by Dr. G. Bühler (B. S. S. No. 44) ...	1	6	0
Part II., containing extracts from Haradatta's Commentary called Ujvala, by Dr. Bühler (B. S. S. No. 50) ...	1	2	0
Atharvāna Upanishads and Commentaries, by Col. G. A. Jacob (B. S. S. No. 40) ...	1	4	0
Bhāṭī Kāvya, Vol. I., with Mallināth's Commentary, by Mr. K. P. Trivedi (B. S. S. No. 56) ...	9	0	0
Vol. II., by Mr. K. P. Trivedi (B. S. S. No. 57) ...	6	0	0
Concordance to the Principal Upanishads and Bhagavadgītā, by Col. G. A. Jacob (B. S. S. No. 39) ...	4	0	0
Dāsākumaraśharita of Dandin, Part I., with Critical Notes, &c., by Dr. G. Bühler (B. S. S. No. 10) ...	0	8	0
Part II., by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 42) ...	0	8	0
Deshināma Mālā, Part I., Text and Critical Notes, by Prof. Pischel and Dr. G. Bühler (B. S. S. No. 17) ...	1	0	0
Ekavali of Vidyadhar, with Commentary; Tarala of Mallinātha, with Critical Notes, &c., by Mr. K. P. Trivedi, B. A. (B. S. S. No. 63) ...	14	0	0
Gaudavaho, by Vākpāti, by Mr. S. P. Pandit (B. S. S. No. 34) ...	3	0	0
Hand-book to Rīgveda, Part I., by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 41) ...	1	8	0
Part II., by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 43) ...	2	8	0
Hitopadesh of Nārāyaṇa, by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 33) ...	0	14	0
Hymns from the Rīgveda, by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 36) ...	2	4	0
(Second Selection), by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 58) ...	4	0	0
Kādambarī, Vol. I. (Text), by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 24) ...	2	0	0
Vol. II. (Introduction and Notes), by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 24) ...	4	8	0
Kīrti Kaumudī, by Mr. A. V. Kathavate (B. S. S. No. 25). Out of print (<i>Copyright restored to the Author</i>). Kumārāpāla Charita, by Mr. S. P. Pandit (B. S. S. No. 60) ...	8	8	0
Mṛichchhakatika with two Commentaries and various Readings, by Mr. N. B. Godbole (B. S. S. No. 52) ...	3	8	0
Mālavikāgnimitra, by Mr. S. P. Pandit (B. S. S. No. 6) ...	2	2	0
Mālatī-Mādhava, with Critical Notes, &c., by Dr. R. G. Bhan- darkar (B. S. S. No. 15), ...	4	4	0

Bombay Sanskrit Series—continued.		Rs. a. p.		
Mahābhāṣya of Patanjali, Vol. I., Parts I, II, & III. (together), by Dr. F. Kielhorn (B. S. S. No. 18).		4	8	0
Part II., by do. (B. S. S. No. 19).		1	0	0
Part III., by do. (B.S.S., No.20)		1	0	0
Mahābhāṣya of Patanjali, Vol. II., Parts I, II, and III. (together), by Dr. F. Kielhorn (B. S. S. Nos. 21, 22 and 26.) (In the Press.)				
Vol. III., Part I., by do. (B.S.S. No. 28)		1	0	0
Part II., by do. (B.S.S. No. 29).		1	0	0
Part III., by do. (B. S. S. No. 30).		1	0	0
Mudrārākṣhaṣa, with the Commentary of Dhundiraja, by Mr. K. T. Telang (B. S. S. No. 27). (Copyright restored to the Author.)				
Mahānārāyaṇa Upanishad, by Col. G. A. Jacob (B.S.S. No. 35)		0	7	0
Niti and Vairagya Sātakas, with Notes and two Commentaries, by Mr. K. T. Telang (B. S. S. No. 11). (Copyright restored to the Author).				
Naishkarmyasiddhi, with the Chandrika of Jnanottama, by Col. G. A. Jacob (B. S. S. No. 38)...		2	0	0
Nyāyakosha, by Mahāmahopādhyāya Bhimācharyā Zalkikar (B. S. S. No. 49) ...		6	0	0
Navasāhasāṅkacharita, Part I., by Pandit V. S. Islampurkar (B. S. S. No. 53). ...		1	10	0
Panchatantra, Book I., with Notes, by Dr. F. Kielhorn (B.S.S. No. 4) ...		0	6	0
Books II. and III., with Notes, by Dr. G. Bühler (B. S. S. No. 3) ...		0	4	0
Books IV. and V., with Notes, by Dr. G. Bühler (B. S. S. No. 1) ...		0	4	0
Parāsara Smriti, Vol. I., Part I., by Pandit V. S. Islampurkar (B. S. S. No. 47) ...		2	2	0
Vol. I., Part II., by Pandit V. S. Islampurkar (B. S. S. No. 48) ...		2	0	0
Vol. II., Part I., by Pandit V. S. Islampurkar (B. S. S. No. 59) ...		4	0	0
Paribhāṣhendusekhara, Part I., Text and various Readings, by Dr. F. Kielhorn (B. S. S. No. 2) ...		0	8	0
Part II., with Translation and Notes (Paribhāṣhas 1 to 37), by Dr. F. Kielhorn (B. S. S. No. 7) ...		0	8	0
Part II., with Translation and Notes (Paribhāṣhas 38 to 69), by Dr. F. Kielhorn (B. S. S. No. 9) ...		0	8	0

Bombay Sanskrit Series—concluded.

	Rs.	a.	p.
Paribhāshendusekhara, Part II., with Translation and Notes (Paribhāshas 70 to 122), by Dr. F. Kielhorn (B. S. S. No. 12)	0	8	0
Pātanjala Sūtrani, with the Scholium of Vyāsa and Vāchaspati's Commentary, by Mahāmahopādhyāya R. S. Bodas (B. S. S. No. 46)	1	10	0
Raghuvamśa, Part I. (Cantos i to vi.), with Mallinath's Commen- try and Notes, by Mr. S. P. Pandit (B. S. S. No. 5)	1	8	0
—————Part II. (Cantos vii. to xiii.), with Mallinath's Commentary and Notes, by Mr. S. P. Pandit (B. S. S. No. 8)	0	12	0
—————Part III. (Cantos xiv to xix.) with Mallinath's Commentary and Notes, by Mr. S. P. Pandit (B. S. S. No. 13)	0	8	0
Rājataraṅginī, Vol. I., by Pandit Durgaprasad (B.S. S.No.45)	1	8	0
—————Vol. II., by do. (B.S.S.No.51)	1	4	0
—————Vol. III., by Dr. P. Peterson (B. S. S. No.54)	1	2	0
Rekhāganita, Vol. I., by Mr. H. H. Dhruva and Mr. K. P. Trivedi (B. S. S. No. 61)	12	0	0
—————Vol. II., by do. do. (B. S. S. No. 62)	9	0	0
Sārṅgadharapaddhati, Vol. I., by Dr. P. Peterson (B. S. S.No.37)	3	0	0
Subhāshitāvali of Vallabhadeva, by do. (B. S. S. No. 31)	2	8	0
Tarka-Kaumudi of Laṅgākṣhi Bhāskara, by Mr. M. N. Dirvedi (B. S. S. No. 32) (<i>Copyright restored to the Author</i>)			
Tarka-Saṅgraha, with two Commentaries and Notes, by Mr. Y. V. Athalye (B. S. S. No. 55)	3	4	0
Vāsishttha Dharmasāstra, by Dr. A. Bühler (B. S. S. No. 23).	0	8	0
Vikramāṅkadevacharita, by Dr. G. Bühler (B. S. S. No. 14) (<i>Copyright restored to the Author</i>).			
Vikramorvasi, with Notes, by Mr. S. P. Pandit (B. S. S. No. 16).	2	0	0

**SANSKRIT PUBLICATIONS NOT INCLUDED IN THE
BOMBAY SANSKRIT SERIES.**

Amarakosa, the Thesaurus of Sanskrit Words of Amara Sinha, with the Commentary of Maheshvara. Edited by Mr. Raghu- nātha Shastri Talekar, with Index	1	0	0
Atharvaveda Samhitā, with the Commentary of Sāyanāchārya. Edited by Mr. S. P. Pandit, M.A., Vols. I., II., III. and IV., each at	10	0	0
Kāvya-prakāśa (2nd edition), by Pandit Vamanāchārya Zalkikar	5	4	0
Valmiki—Rāmāyana (Bālakanda). Edited with Notes by Dr. P. Peterson	0	14	0

WORKS IN THE PRESS.

Harshacharitra, edited by Dr. A. A. Führer.

Parāsara Smṛiti, with the Commentary of Sāyaṇa-Mādhavâ-chârya, Vol. II., Part II., and Vol. III., by Mr. Vâman Shâstri Islâmpurkar.

Dvyasraya Kavya, edited by Prof. A. V. Kâthavate.

Vidyânathas Prataprudra Yashobhushana, by Mr. K. P. Trivedi, B.A.

In Preparation.

Vol. II. of the Mricchhakatika, containing an Introduction discussing the date of the play, the age of the author, etc., and English Notes, by Mr. K. C. Mehendale.

WORKS UNDERTAKEN.

An additional Part of the Vyâkaraṇa-Mahâbhâshya of Patañjali containing an Introduction and Indices, by Dr. F. Kielhorn.

Kâvyâ-prakâśa, by Prof. A. V. Kâthavate.

Shatprâbhṛitatikâ, by Prof. K. B. Pâthak, B.A.

Uttarârâmacharita, by Dr. R. G. Bhândârkâr and Prof. S. R. Bhândârkâr.

Śaśava Miśra's Tarkabhâshya, with the Commentary of Chin-bhaṭṭa, edited, with Notes, Critical and Explanatory, by R. G. Bhândârkâr.

Varâja's Târikikarakshâ, with the Perpetual Commentary, edited, with Notes, Critical and Explanatory, by Dr. R. G. Bhândârkâr.

Śaśava Miśra's Prabodhachandrodaya, with a Commentary and Introduction, by Mr. D. R. Bhandarkar, M.A.

Taska's Nirukta, with the Commentary of Durgacharya, edited by Prof. H. M. Bhadkamkar, B.A.

An additional Volume (containing Notes with a Glossary) of the work called "Handbook to the Study of the Rigveda," by the late Dr. Peterson.

Udbhatta's Kavyalankara-Sara-Sangraha, with the Commentary, the "Laghuvritti of Pratiharenduraja," by Mr. N. D. Banhatti, B.A.

Samudra Sangama Grantha, with an English Translation, by Prof. A. V. Kâthavate, B.A.

Syadvadmanjari, by Prof. A. B. Dhruva, M.A., LL.B.

Venisamhara, by Mr. D. R. Bhandarkar, M.A.

Kavyadarsa, by Babu Manmohan Chakravarti.

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT,

Bombay, 1st July 1905.

Digitized by Google

3 2044 009 666 843

book
library on or
stamped below.
A fine is incurred by

THE BORROWER WILL BE CHARGED
AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS
NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON
OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED
BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE
NOTICES DOES NOT EXEMPT THE
BORROWER FROM OVERDUE FEES.

